

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

2. The Canon of Discipline - Subcommentaries (2. Vinaya Piṭaka - Tīkā)

01. Subcommentary on the Expulsion (01. Pārājikakaṇḍamaṭṭikā)

Commentary on the Section on Verañja
(Verañjakaṇḍavaṇṇanā)

PaliVerse

01. Subcommentary on the Expulsion

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Sāratthadīpanī-ṭīkā-1

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ buddhaṃ, dhammañca vimalaṃ varaṃ;
Vande ariyasaṅghaṃ, dakkhiṇeyyaṃ niraṅgaṇaṃ.

Uḷārapuññaṭṭejaṇa, katvā sattuvimaddanaṃ;
Pattarajjābhisekena, sāsanaṃ suvisodhitaṃ.

Nissāya sīhaḷindena, yaṃ parakkamabāhunaṃ;
Katvā nikāyasāmaggiṃ, sāsanaṃ suvisodhitaṃ.

Kassapaṃ taṃ mahātheraṃ, saṅghassa pariṇāyakaṃ;
Dīpasmiṃ tambapaṇṇimhi, sāsanaṃ suvisodhitaṃ.

Paṭipattiparādhīnaṃ, sadāraṇṇanivāsinaṃ;
Pākaṭaṃ gagane canda-maṇḍalaṃ viya sāsane.

Saṅghassa pitaraṃ vande, vinaye suvisāradaṃ;
Yaṃ nissāya vasantohaṃ, vuddhipattosmi sāsane.

Anutheraṃ mahāpuññaṃ, sumedhaṃ sutivissutaṃ;
Avikhaṇḍitasīlādi-parisuddhaguṇodayaṃ.

Bahussutaṃ satimantaṃ, dantaṃ santaṃ samāhitaṃ;
Namāmi sirasā dhīraṃ, garuṃ me gaṇavācakaṃ.

Āgatāgamatakkesu, saddasatthanayaṇṇusu;
Yassantevāsibhikkhūsu, sāsanaṃ suppatiṭṭhitaṃ.

Vinayaṭṭhakathāyāhaṃ, līnasāratthadīpaniṃ;
Karissāmi suviññeyyaṃ, paripuṇṇamanākulaṃ.

Porāṇehi kataṃ yaṃ tu, līnatthassa pakāsaṃ;
Na taṃ sabbattha bhikkhūnaṃ, atthaṃ sādheti sabbaso.

Duviññeyyasabhāvāya, sīhaḷāya niruttiyā;
Gaṇṭhipadesvanekeṃ, likhitaṃ kiñci katthaci.

Māgadhikāya bhāsāya, ārabhitvāpi kenaci;
Bhāsantarehi sammissaṃ, likhitaṃ kiñcideva ca.

Asāraganthabhāropi, tattheva bahu dissati;
Ākulañca katam yattha, suviññeyyampi atthato.

Tato aparipuñṇena, tādisenettha sabbaso;
Kathamattham vijānanti, nānādesanivāsino.

Bhāsantaram tato hitvā, sāramādāya sabbaso;
Anākulam karissāmi, paripuñṇavinicchayanti.

Ganthārambhakathāvañṇanā

Vinayasamvañṇanārambhe ratanattayam namassitukāmo tassa
visiṭṭhaguṇayogasandassanattam “yo kappakoṭṭhipī”tiādimāha. Visiṭṭhaguṇayogena
hi vandanārahabhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhīppetamattham sādheti.
Ettha ca samvañṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇappayojanam tattha tattha
bahudhā papañcenti ācariyā. Tathā hi vañṇayanti -

“Samvañṇanārambhe ratanattayavandanā samvañṇetabbassa dhammassa
pabhavanissayavisuddhipaṭivedanattam, tam pana dhammasamvañṇanāsu
viññūnam bahumānuppādanattam, tam sammadeva tesam
uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā
sabbahitasukhanipphādanattam. Atha vā maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu
pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatim paresam
diṭṭhānugatiāpajjanato ca samvañṇanāyam ratanattayapaṇāmakiriyā”ti.

Mayam pana idhādhīppetameva payojanam dassayissāma. Tasmā
samvañṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇam yathāpaṭiññātasamvañṇanāya
anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbam. Idameva hi payojanam ācariyena
idhādhīppetam. Tathā hi vakkhati -

“Iccevamaccantanamassaneyyam,
Namassamāno ratanattayam yam;
Puññābhisandam vipulam alattham,
Tassānubhāvena hatantarāyo”ti.

Ratanattayapaṇāmakaraṇena cettha yathāpaṭiññātasamvañṇanāya anantarāyena
parisamāpanam ratanattayapūjāya paññāpāṭavabhāvato, tāya paññāpāṭavañca
rāgādimalavidhamanato. Vuttañhetam -

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa
tasmiṃ samaye rāgapariyuṭṭhitam cittam hoti, na dosapariyuṭṭhitam cittam
hoti, na mohapariyuṭṭhitam cittam hoti, ujugatamevassa tasmiṃ samaye
cittam hoti”tiādi.

Tasmā ratanattayapūjanena vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi.

Atha vā ratanattayapūjanassa paññāpadaṭṭhānasamādhihetuttā paññāpāṭavam.
Vuttañhi tassa samādhihetuttam -

“Evaṃ ujugatacitto kho, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedam, labhati
dhammavedam, labhati dhammūpasamhitam pāmojjam, pamuditassa pīti
jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukham vediyati,

sukhino cittaṃ samādhīyati”ti.

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo vuttoyeva “samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti. Tato evaṃ paṭubhūtāya paññāya paṭiññāmahattakataṃ khedamabhibhuyya anantarāyena saṃvaṇṇanaṃ samāpayissati. Tena vuttaṃ “anantarāyena parisamāpanattha”nti.

Atha vā ratanattayapūjāya āyuvaṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena parisamāpanaṃ veditabbaṃ. Ratanattayapaṇāmena hi āyuvaṇṇasukhabalāni vaḍḍhanti. Vuttañhetuṃ -

“Abhivādanasīlissa, niccaṃ vuḍḍhāpacāyino;
Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṃ bala”nti.

Tato āyuvaṇṇasukhabalavuḍḍhiyā hoteva kāriyaniṭṭhānamiti vuttaṃ “anantarāyena parisamāpanattha”nti.

Atha vā ratanattayagāravassa paṭibhānāparihānāvahattā. Aparihānāvahañhi tīsupi ratanesu gāraṃ. Vuttañhetuṃ -

“Sattime, bhikkhave, aparihāniyā dhammā. Katame satta? Satthugāravatā dhammagāravatā saṅghagāravatā sikkhagāravatā samādhigāravatā kalyāṇamittatā sovacassatā”ti.

Hoteva ca tato paṭibhānāparihānena yathāpaṭiññātaparisamāpanaṃ.

Atha vā pasādatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato. Vuttañhi tassa puññātisayattaṃ -

“Pūjārahe pūjayato, buddhe yadiva sāvake;
Papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.

“Te tādise pūjayato, nibbute akutobhaye;
Na sakkā puññaṃ saṅkhātuṃ, imettamapi kenaci”ti.

Puññātisayo ca yathādhīpetaparisamāpanupāyo. Yathāha -

“Esa devamanussānaṃ, sabbakāmadado nidhi;
Yaṃ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhati”ti.

Upāyesu ca paṭipannassa hoteva kāriyaniṭṭhānaṃ. Ratanattayapūjā hi niratisayapuññakkhetasambuddhiyā aparimeyyappabhavo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasamkilesaviddhamsanāya pahoti, bhayādiupaddavañca nivāreti. Tasmā suvuttaṃ “saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabba”nti.

Evaṃ pana sappayojanaṃ ratanattayavandanaṃ kattukāmo paṭhamaṃ tāva bhagavato vandanaṃ kātuṃ tammūlakattā sesaratanānaṃ “yo kappa...pe... mahākāruṇikassa tassā”ti āha. Ettha pana yassā desanāya saṃvaṇṇanaṃ kattukāmo, sā yasmā karuṇāppadhānā, na suttantadesanā viya karuṇāpaññāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānā, tasmā karuṇāppadhānameva bhagavato thomaṃ āradhaṃ. Esā hi ācariyassa pakati,

yadidaṃ ārambhānurūpathomaṇā. Teneva suttantadesanāya saṃvaṇṇanārambhe “karuṇāsitalahadayaṃ, paññāpajjotavihatamohatama”nti karuṇāpaññāppadhānaṃ, abhidhammadesanāya saṃvaṇṇanārambhe “karuṇā viya sattesu, paññā yassa mahesino”ti paññāppadhānaṇca thomaṇaṃ āraddhaṃ. Karuṇāpaññāppadhānā hi suttantadesanā tesam tesam sattānaṃ āsayānusayādhimutticariyādibhedaparicchindanasamatthāya paññāya sattesu ca mahākaruṇāya tattha sātisaṃyappavattito. Suttantadesanāya hi mahākaruṇāsamāpattibahulo veneyyasantānesu tadajjhāsayaṇulomena gambhīramatthapadaṃ patiṭṭhāpesi. Abhidhammadesanā ca kevalaṃ paññāppadhānā paramatthadhammānaṃ yathāsabhāvapaṭivedhasamatthāya paññāya tattha sātisaṃyappavattito.

Vinayadesanā pana āsayādinirapekkhaṃ kevalaṃ karuṇāya pākatikasattenapi asotabbārahaṃ suṇanto apucchitabbārahaṃ pucchanto avattabbārahaṇca vadanto bhagavā sikkhāpadaṃ paññāpesīti karuṇāppadhānā. Tathā hi ukkaṃsapariyantagatahirottappopi bhagavā lokiyasādhujanehipi pariharitabbāni “sikharaṇīsī”tiādīni vacanāni yathāparādhaṇca garahavacanāni vinayapiṭakadesanāya mahākaruṇāsañcoditamānaso mahāparisaṃmajjhe abhāsi, taṃtaṃsikkhāpadaṃpaññāttikāraṇāpekkhāya verañjādīsu sārīrikaṇca khedamanubhosi. Tasmā kiñcāpi bhūmantarapaccayākārasamayantarakathānaṃ viya vinayapaññāttiyāpi samuṭṭhāpikā paññā anaññasādhāraṇatāya atisaṃyakkavattī, karuṇāya kiccaṃ pana tatopi adhikanti karuṇāppadhānā vinayadesanā. Karuṇābypārādhikatāya hi desanāya karuṇāppadhānatā. Tasmā ārambhānurūpaṃ karuṇāppadhānameva ettha thomaṇaṃ katanti veditabbaṃ.

Karuṇāggahaṇena ca aparimeyyappabhāvā sabbepi buddhaguṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā taṃmūlakattā sesabuddhaguṇānaṃ. Mahākaruṇāya vā chasu asādhāraṇaṇānesu aññatarattā taṃsahacaritasasādhāraṇaṇāṇānampi gahaṇasabbhāvato sabbepi buddhaguṇā nayato dassitāva honti. Esoyeva hi niravasesato buddhaguṇānaṃ dassanupāyo yadidaṃ nayaggāho. Aññathā ko nāma samatto bhagavato guṇe anupadaṃ niravasesato dassetuṃ. Tenevāha -

“Buddhopi buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṃ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno;
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha tathāgatassā”ti.

Teneva ca āyasmatā sārīputtattherenapi buddhaguṇāparicchidanaṃ patianuyuttaṇa “no hetam, bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me, bhante, dhammanvayo vidito”ti vuttaṃ. Tasmā “yo kappakoṭīhipī”tiādīnā karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ abhitthavīti daṭṭhabbaṃ. Ayamettha samudāyattho.

Ayaṃ pana avayavattho - yoti aniyamavacanaṃ. Tassa “nātho”ti iminā sambandho. “Kappakoṭīhipī”tiādīnā pana yāya karuṇāya so “mahākāruṇiko”ti vuccati, tassā vasena kappakoṭīgaṇanāyapi appameyyaṃ kālaṃ lokahitatthāya atidukkamaṃ karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṃ dasseti. Karuṇāya baleneva hi so bhagavā hatthagatampi nibbānaṃ pahāya saṃsārapaṇke nimuggaṃ sattanikāyaṃ tato samuddharaṇatthaṃ cintetumpi asakkuṇeyyaṃ nayanajīvitaputtabhariyadānādikaṃ atidukkamakāsi. Kappakoṭīhipi appameyyaṃ kālanti kappakoṭīgaṇanāyapi “ettakā

kappakoṭiyo’’ti pametuṃ asakkuṇeyyaṃ kālaṃ, kappakoṭigaṇanavasenaṃ paricchinditumasakkuṇeyyattā aparicchinnaṃ kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyānīti vuttaṃ hoti. Kappakoṭivaseneva hi so kālo appameyyo, asaṅkhyeyyavasena pana paricchinnoyeva. ‘‘Kappakoṭhipī’’ti apisaddo kappakoṭivasenaṃ tāva pametuṃ na sakkā, pageva vassagaṇanāyāti dasseti. ‘‘Appameyyaṃ kāla’’nti accantasamyoḡe upayogavacanaṃ ‘‘māsamadhīte, divasaṃ caratī’’tiādīsu viya. Karonto atidukkarānīti pañcamahāpariccāgādīni atidukkarāni karonto. Evamatidukkarāni karonto kiṃ vindīti ce? Khedaṃ gato, kāyikaṃ khedamupagato, parissamaṃ pattoti attho, dukkhamanubhavīti vuttaṃ hoti. Dukkhañhi khijjati sahityumasakkuṇeyyanti ‘‘khedo’’ti vuccati. Lokahitāyāti ‘‘anamataḡe saṃsāre vaṭṭadukkheṇa accantapīlitaṃ sattalokaṃ tamhā dukkhato mocetvā nibbānasukhabhāḡiyaṃ karissāmī’’ti evaṃ sattalokassa hitakaraṇatthāyāti attho. Assa ca ‘‘atidukkarāni karonto’’ti iminā sambandho. Lokahitāya khedaṃ gatoti yojanāyapi natthi doso. Mahāgaṇṭhipadeṃ hi ‘‘atidukkarāni karonto khedaṃ gato, kimatthanti ce? Lokahitāyā’’ti vuttaṃ.

Yaṃ pana evaṃ yojanaṃ asambhāventena kenaci vuttaṃ ‘‘na hi bhagavā lokahitāya saṃsāradukkhamanubhavati. Na hi kassaci dukkhānubhavanaṃ lokassa upakāraṃ āvahaṭī’’ti, taṃ tassa matimattaṃ. Evaṃ yojanāyapi atidukkarāni karontassa bhagavato dukkhānubhavanaṃ lokahitakaraṇatthāyāti ayamattho viññāyati, na tu dukkhānubhavaneneva lokahitasiddhīti. Paṭhamaṃ vuttayojanāyapi hi na dukkarakaraṇamattena lokahitasiddhi. Na hi dukkaraṃ karonto kañci sattaṃ maggaphalādīsu patitṭhāpeti, atha kho tādisaṃ atidukkaraṃ katvā sabbaññubhāvaṃ sacchikatvā niyyānikadhammadesanāya maggaphalādīsu satte patitṭhāpento lokassa hitaṃ sādheti.

Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, hitakaraṇassa pana adhippetattā taṃvisayasseva sattalokassa vasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha puññapāpāni taṃvipāko cāti ‘‘loko’’ti vuccati. Katthaci pana ‘‘sanarāmaralokagaru’’ntiādīsu samūhatthopi lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti. Yaṃ panettha kenaci vuttaṃ ‘‘iminā sattalokañca jātilokañca saṅgaṇhāti, tasmā tassa sattalokassa idhalokaparalokahitaṃ, atikkantaparalokānaṃ vā ucchinnaṃ lokasamudayānaṃ idha jātiloke okāsaloke vā diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhātāñca hitaṃ sampiṇḡetvā lokassa, lokānaṃ, loka vā hitanti sarūpekasesaṃ katvā lokahitamiccavāhā’’ti, na taṃ sārato pacceṭṭabbhaṃ diṭṭhadhammasukhavihārasaṅkhaātahitaṃsapi sattalokavisayattā, sattalokaggahaṇeneva ucchinnaṃ mūlānaṃ khīṇāsavānampi saṅgahitattā.

Sabbattha ‘‘kenaci’’ti vutte ‘‘vajirabuddhiṭṭhākārenā’’ti gahetabbhaṃ. ‘‘Mahāgaṇṭhipade’’ti vā ‘‘majjhimaḡaṇṭhipade’’ti vā ‘‘cūḡagaṇṭhipade’’ti vā vutte ‘‘sīhaḡagaṇṭhipadesū’’ti gahetabbhaṃ. Kevalaṃ ‘‘gaṇṭhipade’’ti vutte ‘‘māḡadhabhāsāya likhite gaṇṭhipade’’ti gahetabbhaṃ.

Nāthoti lokapaṭisaraṇo, lokasāmī lokanāyakoti vuttaṃ hoti. Tathā hi sabbānatthapaahārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatappaṛāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya aparimitanirupamaḡabhāvagaṇavisesasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ ekapaṭisaraṇo patitṭhā. Atha vā nāthatīti nātho, veneyyānaṃ hitasukhaṃ mettāyanavasena āsīsatīti patthetīti attho.

Atha vā nāthati veneyyagate kilese upatāpetīti attho, nāthatīti vā yācatīti attho. Bhagavā hi “sādhū, bhikkhave, bhikkhu kālena kālaṃ attasampattiṃ paccavekkheyyā”tiādīnā sattānaṃ taṃ taṃ hitapaṭipattiṃ yācitvāpi karuṇāya samussāhito te tattha niyojēti. Paramena vā cittissariyena samannāgato sabbasatte īsati abhibhavatīti paramissaro bhagavā “nātho”ti vuccati. Sabbopi cāyamattho saddasatthānusārato veditabbo.

Mahākāruṇikassāti yo karuṇāya kampitahadayattā lokahitatthaṃ atidukkarakiriyāya anekappakāraṃ tādīsaṃ saṃsāradukkhamanubhavitvā āgato, tassa mahākāruṇikassāti attho. Tattha kiratīti karuṇā, paradukkhaṃ vikkhipati apānetīti attho. Dukkhesu vā kiriyati pasārīyatīti karuṇā. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādheti, vināseti vā parassa dukkhanti attho. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ kampanaṃ hadayakhedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhaṇāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibādhetīti. Karuṇāya niyuttoti kāruṇiko yathā “dovāriko”ti. Yathā hi dvāraṭṭhānato aññattha vattamānopi dvārapaṭibaddhajīviko puriso dvārānavattavuttitāya dvāre niyuttoti “dovāriko”ti vuccati, evaṃ bhagavā mettādivasena karuṇāvihārato aññattha vattamānopi karuṇānavattavuttitāya karuṇāya niyuttoti “kāruṇiko”ti vuccati. Mahābhinihārato paṭṭhāya hi yāva mahāparinibbānā lokahitatthameva lokanāthā tiṭṭhanti. Mahanto kāruṇikoti mahākāruṇiko. Satipi bhagavato tādāññaguṇānampi vasena mahantabhāve kāruṇikasaddasannidhānena vuttattā karuṇāvasenettha mahantabhāvo veditabbo yathā “mahāveyyākaraṇo”ti. Evañca katvā “mahākāruṇikassā”ti iminā padena puggalādhiṭṭhānena satthu mahākāruṇā vuttā hoti.

Atha vā karuṇā karuṇāyanaṃ sīlaṃ pakati etassāti kāruṇiko, pathavīphassādayo viya kakkhaḷaphusaṇādisabhāvā karuṇāyanasabhāvo sabhāvabhūtakaruṇoti attho. Sesā purimasadisameva. Atha vā mahāvisayatāya mahānubhāvatāya mahābalatāya ca mahatī karuṇāti mahākāruṇā. Bhagavato hi karuṇā niravasesesu sattesu pavattati, pavattamānā ca anaññasādhāraṇā pavattati, diṭṭhadhammikādibhedañca mahantameva sattānaṃ hitasukhaṃ ekantato nipphādeti, mahākāruṇāya niyuttoti mahākāruṇikoti sabbāṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Atha vā mahatī pasatthā karuṇā assa atthīti mahākāruṇiko. Pūjāvacaṇo hettha mahantasaddo “mahāpuriso”tiādīsu viya. Pasatthā ca bhagavato karuṇā mahākāruṇāsamāpattivāsenapi pavattito anaññasādhāraṇattāti.

Evaṃ karuṇāmukheṇa saṅkhepato sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ thometvā idāni saddhammaṃ thometuṃ “asambudha”ntiādīmāha. Tattha asambudhanti pubbakālakiriyāniddeṣo, tassa asambujjhanto appaṭivijjhantoti attho, yathāsabhāvaṃ appaṭivijjhanatoti vuttaṃ hoti. Hetuattho hettha antasaddo “paṭhanto nisīdatī”tiādīsu viya. Yanti pubbakālakiriyāya aniyamato kammaniddeṣo. Buddhanisevanti tassa visesaṃ. Tattha buddhasaddassa tāva “bujjhita saccānīti buddho, bodhetā pajāyāti buddho”tiādīnā niddesaṇaṇa attho veditabbo. Atha vā savāsanāya aññāṇaniddāya accantavigamato, buddhiyā vā vikaṣitabhāvato buddhavāti buddho jāgaraṇavikasaṇatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāveṇa ñeyyavisesassa kammabhāveṇa aggahaṇato kammavacanicchāya abhāveṇa avagamaṇatthavaseneva kattaniddeṣo labbhatīti buddhavāti buddho. Atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhūñāṇeṇa saha vāsanāya

viḥataviddhamṣitaniravasesakilesa
mahākaruṇāsabbaññūtaññāṇādiaparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno buddho.
Yathāha “buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu
dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṃ patto balesu ca
vasībhāva”nti. Tena evaṃ nirupamappabhāvena buddhena nisevitaṃ
gocarāsevanābhāvanāsevanāhi yathārahaṃ nisevitaṃ anubhūtaṃ attho.

Tattha nibbānaṃ gocarāsevanāvaseneva nisevitaṃ, maggo pana attanā bhāvito ca
bhāvanāsevanāvasena sevito, parehi uppāditāni pana maggaphalāni
cetopariyaññādinā yadā pariṇāṇati, attanā uppāditāni vā paccavekkhaṇaṇāṇena
paricchindati, tadā gocarāsevanāvasenapi sevitaṃ hontiyeva. Ettha ca
pariyattidhammassapi pariṇāyato dhammaggaṇaṇa gahaṇe sati sopi
desanāsammasanaññāgocarātāya gocarāsevanāya sevitaṃ sakkā gahetuṃ.
“Abhidhammanayasamuddaṃ adhigacchati, tīṇi piṭṭakāni sammasī”ti ca
atthakathāyaṃ vuttatā pariṇāyato dhammassapi sacchikiriyāya sammasanapariṇāyā
labbhatīti yaṃ asambudhaṃ asambujjhanto asacchikarontoti atthasambhavaṃ sopi
idha vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Tampi ca appaṭivijjhanto bhavābhavaṃ gacchati,
pariññātaḍḍhamavinayo pana tadatthapaṭipattiṃ sammāpaṭipanno na cirasseva
dukkhassantaṃ karissati. Vuttañhetuṃ -

“Yo imasmiṃ dhammavinaye, appamatto vihassati;
Pahāya jātiṣaṃsāraṃ, dukkhassantaṃ karissatī”ti.

Ettha ca kiñcāpi maggaphalanibbānāni paccekabuddhabuddhasāvakehipi
gocarāsevanādinā sevitaṃ honti, tathāpi ukkaṭṭhaparicchedavasena
“buddhanisevita”nti vuttaṃ. Kenaci pana buddhasaddassa sāmāññato
buddhānubuddhapaccekabuddhānampi ettheva saṅgaho vutto.

Bhavābhavanti aparakālakiriyāya kammaniddeso, bhavato bhavanti attho. Atha vā
bhavābhavanti sugatiduggativasena hīnapaṇītavasena ca khuddakaṃ mahantañca
bhavanti attho. Vuddhatthopi hi a-kāro dissati “asekkhā dhammā”tiādīsu viya. Tasmā
abhavoti mahābhavo vuccati. Atha vā bhavoti vuddhi, abhavoti hāni. Bhavoti vā
sassatadiṭṭhi, abhavoti ucchedadiṭṭhi. Vuttappakāro bhavo ca abhavo ca bhavābhavo.
Taṃ bhavābhavaṃ. Gacchatīti aparakālakiriyāniddeso. Jīvalokoti sattaloko.
Jīvaggaṇaṇa hi saṅkhārābhājanalokaṃ nivatteti tassa
bhavābhavagamanāsambhavaṃ. Namō atthūti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Avijjādikilesajālavidhamṣinoti dhammavisesanaṃ. Tattha avindiyaṃ vindaṭīti avijjā.
Pūretuṃ ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyaṃ nāma, aladdhabbanti attho.
Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma, taṃ vindiyaṃ na vindaṭīti vā avijjā,
khandhānaṃ rāsaṭṭhaṃ, āyatanānaṃ āyatanaṭṭhaṃ, dhātūnaṃ suññataṭṭhaṃ,
indriyānaṃ adhipatiyaṭṭhaṃ, saccānaṃ tathaṭṭhaṃ aviditaṃ karotīti vā avijjā,
dukkhādīnaṃ pīḷanādivasena vuttaṃ catubbidhaṃ atthaṃ aviditaṃ karotītipi avijjā,
antavirahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti vā
avijjā, paramatthato avijjamānesupi itthipurisādīsu javati, vijjamānesupi khandhādīsu
na javatīti vā avijjā. Sā ādi yesaṃ taṇhādīnaṃ te avijjādayo, teyeva kilissanti ete hi
sattāti kilesā, teyeva ca sattānaṃ bandhanaṭṭhena jālasadisāti jālaṃ, taṃ
viddhamseti sabbaso vināseti sīlenāti avijjādikilesajālavidhamṣī. Nanu cettha
sapariyattiko navalokuttaradhammo adhippeto, tattha ca maggoyeva kilese
viddhamseti, netareti ce? Vuccate. Maggassapi nibbānaṃ āgama

kilesaviddhaṃsanato nibbānampi kilese viddhaṃseti nāma, maggassa
kilesaviddhaṃsanakiccaṃ phalena nipphannanti phalampi “kilesaviddhaṃsī”ti
vuccati. Pariyattidhammopi kilesaviddhaṃsanassa paccayattā “kilesaviddhaṃsī”ti
vattumarahatīti na koci doso.

Dhammavarassa tassāti pubbe aniyamitassa niyamavacanaṃ. Tattha yathānusiṭṭhaṃ
paṭipajjamāne catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo.

“Ye keci dhammaṃ saraṇaṃ gatāse, na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ, devakāyaṃ paripūressanti”ti. -

Hi vuttaṃ. Saṃsāradukkhe vā apatamāne katvā dhāretīti dhammo
maggaphaluppattiyā sattakkhattuparamatādivasena saṃsārassa paricchinnattā.
Apāyādinibbattakakilesaviddhaṃsanañcetta dhāraṇaṃ. Evañca katvā ariyamaggo
tassa tadatthasiddhihetutāya nibbānañcāti ubhayameva nippariyāyato dhāreti,
ariyaphalaṃ pana taṃsamucchinnaṃkilesapaṭippassambhanena tadanuguṇatāya,
pariyattidhammo tadadhigama hetutāyāti ubhayaṃ pariyāyato dhāretīti veditabbaṃ.
Vuttappakāro dhammoyeva attano uttaritarābhāvena varo pavaro anuttaroti
dhammavaro, tassa dhammavarassa namo atthūti sambandho. Ettāvatā cettha
amhehi sāratto pakāsito. Yaṃ panettha kenaci papañcitaṃ, amhehi ca idha na
dassitaṃ, na taṃ sārato paccetabbaṃ. Ito paresupi evameva daṭṭhabbaṃ. Tasmā ito
paṭṭhāya ettakampi avatvā sārattameva dassayissāma. Yattha pana kenaci
accantaviruddhaṃ likhitaṃ, tampi katthaci dassayissāma. Ettha ca
“avijjādikilesajālaviddhaṃsino”ti etena svākkhātātādīhi dhammaṃ thometi,
“dhammavarassā”ti etena aññassa viṣiṭṭhassa abhāvadīpanato paripuṇṇatāya.
Paṭhamena vā pahānasampadaṃ dhammassa dasseti, dutiyena pabhāvasampadaṃ.

Evaṃ saṅkhepeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ thometvā idāni
ariyaśaṅhaṃ thometuṃ “guṇehī”tiādimāha. “Guṇehī”ti padassa “yutto”ti iminā
sambandho. Idāni yehi guṇehi yutto, te dassento “sīlasamādhī”tiādimāha. Tattha
catupārisuddhisīlādi “sīla”nti vuccati. Samādhīti paṭhamajjhānādi. Samādhīsena hi
paṭhamajjhānādayo vuttā. Paññāti maggapaññā. Vimutti ca vimuttiñāṇaṃ
vimuttivimuttiñāṇanti vattabbe ekadesasarūpekasesanayena “vimuttiñāṇa”nti
vuttaṃ. Ādisaddapariyāyena pabhutisaddena vā vimuttiggahaṇaṃ veditabbaṃ.
Tattha vimuttīti phalaṃ. Vimuttiñāṇanti paccavekkhaṇaññaṃ. Pabhuti-saddena
chalābhīññācatupaṭisambhidādayo guṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca sīlādayo
guṇā lokiyā lokuttarā ca yathāsambhavaṃ niddiṭṭhāti veditabbā. Yaṃ panettha
kenaci vuttaṃ “sīlādayo kiñcāpi lokiyalokuttarā yathāsambhavaṃ labbhanti, tathāpi
ante ‘ariyaśaṅha’nti vacanato sīlādayo cattāro dhammakkhandaḥ lokuttarāvā”ti,
taṃ tassa matimattaṃ. Na hi ariyaśaṅhassa lokiyaguṇehipi thomaṇāya koci doso
dissati, sabbaññubuddhassapi tāva lokiyalokuttaraguṇehi thomaṇā hoti, kimaṅgaṃ
pana ariyaśaṅhassāti.

Kusalatthikānaṃ janānaṃ puññaṃ vuddhiyā khettsadisattā khetanti āha
“khettaṃ janānaṃ kusalatthikāna”nti. Khittaṃ bījaṃ mahapphalabhāvakaraṇena
tāyatīti hi khettaṃ, pubbaññāparaṇṇaviruhanabhūmi, taṃsadisattā ariyaśaṅghopi
“khetta”nti vuccati. Iminā ariyaśaṅhassa anuttarapuññakkhettabhāvaṃ dīpeti.
“Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassā”ti hi vuttaṃ. Tanti pubbe “yo”ti aniyamena
vuttassa niyamavacanaṃ. Ariyaśaṅhanti ettha ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato,
aye ca iriyanato ariyā niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato

upagantabbato upagatānañca tadatthasiddhito ariyā. Ariyānaṃ saṅgho samūhoti ariyasaṅgho. Atha vā ariyo ca so yathāvuttanayena saṅgho ca diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatabhāvatoti ariyasaṅgho, aṭṭha ariyapuggalā. Taṃ ariyasaṅghaṃ. Bhagavato aparabhāge buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṅgharatanādhīnoti ariyasaṅghassa bahūpakārataṃ dassetuṃ idheva “sirasā namāmī”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Evam gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṃkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṃ katvā idāni taṃ nipaccakāraṃ yathādhippete payojane pariṇāmento āha “icceva”miccādi. Iccevaṃ yathāvuttanayena accantaṃ ekantena namassaneyyaṃ namassitabbaṃ ratanattayaṃ namassamāno kāyavācācittēhi vandamāno ahaṃ vipulaṃ yaṃ puññābhisandaṃ alatthanti sambandho. Tattha buddhādayo ratijanaṇaṭṭhena ratanaṃ. Tesañhi “itipi so bhagavā”tiādinā yathābhūtaguṇe āvajjentaṃ amatādhigamaṃhetubhūtaṃ anappakaṃ pītipāmojjaṃ uppajjati. Yathāha -

“Yasmiṃ, mahānāma, samaye ariyasāvako tathāgataṃ anussarati, nevassa tasmīṃ samaye rāgapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṃ cittaṃ hoti, ujugatamevassa tasmīṃ samaye cittaṃ hoti, ujugatacitto kho pana, mahānāma, ariyasāvako labhati atthavedaṃ, labhati dhammavedaṃ, labhati dhammūpasamhitaṃ pāmojjaṃ, pamuditassa pīti jāyati”tiādi.

Cittikatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetuṃ -

“Cittikataṃ mahaggañca, atulaṃ dullabhadassanaṃ;
Anomasattaparibhogaṃ, ratanaṃ tena vuccati”ti.

Cittikatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā buddhādīsuyeva labbhantīti.

“Puññābhisandanti puññarāsīṃ puññappavattaṃ vā”ti mahāgaṇṭhipade vuttaṃ. Majjhimagāṇṭhipade pana cūlagaṇṭhipade ca “puññābhisandanti puññābhinisaṃsa”ntipi attho vutto. Puññābhisandanti puññanadiṃ, puññappavāhanti evaṃ panettha attho veditabbo. Avicchedena pavattiyamānañhi puññaṃ abhisandanaṭṭhena “puññābhisando”ti vuccati. Teneva sārattapakāsiniyā saṃyuttanikāyaṭṭhakathāya -

“Cattārome, bhikkhave, puññābhisandā kusalābhisandā sukhassāhārā.
Katame cattāro? Idha, bhikkhave, ariyasāvako buddhe aveccappasādena samānāgato hoti ‘itipi so bhagavā...pe... buddho bhagavā’ti, ayaṃ paṭhamo puññābhisando kusalābhisando sukhassāhāro”ti -

Evamādikāya pāliyā atthaṃ dassento “puññābhisandā kusalābhisandāti puññanadiyo kusalanadiyo”ti vuttaṃ. Yaṃ pana gaṇṭhipade vuttaṃ “puññābhisandanti puññaphala”nti, taṃ na sundaraṃ. Na hi ratanattayaṃ namassamāno tasmīṃ khaṇe puññaphalaṃ alattha, kintu anappakaṃ puññarāsīṃ tadā alabhi, tassa ca phalaṃ paralokabhāgī, diṭṭhadhamme tu antarāyavighāto tassa ca puññaṃ ānisaṃsamattakaṃ, “tassānubhāvena hatantarāyo”ti ca vuttaṃ, na ca puññaphale anuppanne tassānubhāvena hatantarāyabhāvo na sijjhati, na cetāṃ tasmīmyeva khaṇe diṭṭhadhammavedanīyaṃ ahoṣi. Tasmā tassa mahato puññappavāhassa ānubhāvena hatantarāyoti ayameva attho yujjati. Athāpi paṇāmakiriyāya janitattā

puññameva puññaphalanti tassādhippāyo siyā, evaṃ sati yujjeyya. So ca puññappavāho na appamattako, atha kho mahantoyevāti dassento āha “vipula”nti, mahantaṃ anappakanti vuttaṃ hoti. Alattanti alabhiṃ, pāpuṇinti attho.

Tassānubhāvenāti tassa yathāvuttassa puññappavāhassa ānubhāvena balena. Hatantarāyoti taṃtaṃsāmpattiyaṃ vibandhanavasena sattaśāntānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikāḍāṇaṃ. Paṇāmapayojane vuttavidhinā hato viddhasto antarāyo upaddavo assāti hatantarāyo. Assa “vaṇṇayissaṃ vinaya”nti iminā sambandho, hatantarāyo hutvā vinayaṃ vaṇṇayissanti vuttaṃ hoti. Etena tassa puññappavāhassa attano pasādasāmpattiyaṃ ratanattayassa ca khettabhāvasāmpattiyaṃ atthasaṃvaṇṇanāya upaghātaupaddavānaṃ hanane samatthataṃ dīpeti.

Evaṃ ratanattayassa nipaccakārakaraṇe payojanaṃ dassetvā idāni yassa vinayapiṭakassa atthaṃ saṃvaṇṇetukāmo, tassa tāva bhagavato sāsanaṃ mūlapatiṭṭhānabhāvaṃ dassetvā tampi thomento āha “yasmim̐ t̐hite”tiādi. Aṭṭhitassa susaṇṭhitassa bhagavato sāsanaṃ yasmim̐ t̐hite patiṭṭhitaṃ hotīti yojetabbaṃ. Tattha yasminti yasmim̐ vinayapiṭake. T̐hiteti pālito ca atthato ca anūnaṃ hutvā lajjīpuggalesu pavattanaṭṭhena t̐hiteti attho. Sāsanaṃ adhisīlaadhicittaadhipaṇṇāsāṅkhātasikkhattayasaṅgahitaṃ sāsanaṃ. Aṭṭhitassāti kāmasukhallikattakilamathānuyogasaṅkhāte antadvaye aṭṭhitassāti attho. “Appatiṭṭhaṃ khvāhaṃ, āvuso, anāyūhaṃ oghamatarī”nti hi vuttaṃ. Ayaṅcattho tīsupi sīhaḷagaṇṭhipadesu vuttoyeva. Gaṇṭhipade pana “aṭṭhitassāti parinibbutassapi bhagavato”ti vuttaṃ.

Patiṭṭhitaṃ hotīti tesuyeva lajjīpuggalesu pavattanaṭṭhena patiṭṭhitaṃ hoti. Susaṇṭhitassāti ettha tāva tīsupi gaṇṭhipadesu idaṃ vuttaṃ “dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītiānubyañjanehi samannāgamanavasena susaṇṭhānassāti attho. Anena assa rūpakāyasāmpattiṃ nidassetī”ti. Gaṇṭhipade pana “yathāthāne patiṭṭhitehi lakkhaṇehi samannāgatattā rūpakāyena susaṇṭhito, kāyavaṅkādirahitattā tādilakkhaṇasamannāgatattā ca nāmakāyenapī”ti vuttaṃ. Kenaci pana “catubrahmavihārasena sattesu suṭṭhu sammā ca t̐hitassāti atthavasena vā susaṇṭhitassa. Susaṇṭhitattā hesa kevalaṃ sattānaṃ dukkhaṃ apanetukāmo hitaṃ upasaṃharitukāmo sāmpattiyaṃ ca pamudito apakkhapatito ca hutvā vinayaṃ deseti. Tasmā imasmim̐ vinayaṃsaṃvaṇṇanādhikāre sārūppāya thutiyaṃ thomento āha ‘susaṇṭhitassā’”ti vatvā “gaṇṭhipadesu vuttattho adhippetādhikārānurūpo na hotī”ti vuttaṃ. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti - yathāvuttakāmasukhallikāḍāṇaṃ antadvaye aṭṭhitattāyeva majjhimāya paṭipadāya sammā t̐hitattā susaṇṭhitassāti evamattho gahetabboti. Evañhi sati ārambhānurūpathomaṇā katā hoti yathāvuttaantadvayaṃ vivajjetvā majjhimāya paṭipadāya vinayapaṇṇattiyāyeva yebhuyyena pakāsanato.

Tanti pubbe “yasmi”nti aniyametvā vuttassa niyamavacanaṃ, tassa “vinaya”nti iminā sambandho. Asammissanti bhāvanapuṃsakaniddeso, nikāyantaraladdhihi asammissaṃ katvā anākulaṃ katvā vaṇṇayissanti vuttaṃ hoti. Sikkhāpadapaṇṇattiyā anurūpassa kāmattassapi dhammasenāpatīsāriputtattherasādisenapi duviññeyyabhāvato kevalaṃ buddhavisayaṃ vinayapiṭakaṃ attano balena vaṇṇayissāmīti vacanamattampi aññehi vattumasakkuṇeyyattā “nissāya pubbācariyānubhāva”nti āha. Pubbācariyānubhāvo nāma atthato pubbācariyehi saṃvaṇṇitā aṭṭhakathā, tatoyeva ca “pubbācariyānubhāvo aṭṭhakathā”ti sabbattha

gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Tasmā pubbācariyehi saṃvaṇṇitaṃ aṭṭhakathaṃ nissāya vaṇṇayissaṃ, na attanoyeva balaṃ nissāyāti vuttaṃ hoti.

Atha “porāṇaṭṭhakathāsu vijjamānāsu puna vinayasamvaṇṇanāya kiṃ payojana”nti yo vadeyya, tassa porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṃ attano ca saṃvaṇṇanāya payojanaṃ dassento “kāmañcā”tiādimāha. Kāmanti ekantena, yathicchakaṃ vā, sabbasoti vuttaṃ hoti, tassa “saṃvaṇṇito”ti iminā sambandho. Kāmaṃ saṃvaṇṇitoyeva, no na saṃvaṇṇitoti attho. Kahi pana so vinayo saṃvaṇṇitoti āha “pubbācariyāsabhehi”ti. Mahākassapatttherādayo pubbācariyā eva akampiyaṭṭhena uttamaṭṭhena ca āsabhā, tehi pubbācariyāsabhehīti vuttaṃ hoti. Kīdisā panete pubbācariyāti āha “ñāṇambū”tiādi. Aggamaggañāṇasaṅkhātena ambunā salilena niddhotāni nissesato āyatimā anuppattidhammatāpādanena dhotāni vikkhālītāni visodhitāni rāgādīni tīṇi malāni kāmāsavādayo ca cattāro āsavā yehi te ñāṇambuniddhātamaḷāsavā, tehīti attho. Iminā ca na kevalaṃ etesu ācariyabhāvoyeva, atha kho rāgādimalarahitā khīṇāsavā visuddhasattā eteti dasseti.

Khīṇāsavabhāvepi na ete sukkhavipassakā, atha kho evarūpehi ānubhāvehi samannāgatāti dassento āha “visuddhavijjāpaṭisambhīdehī”ti. Visuddhā accantaparisuddhā vijjā catasso ca paṭisambhidā yesaṃ te visuddhavijjāpaṭisambhidā, tehi. Ekadesena paṭisambhidaṃ appattānaṃ ariyānameva abhāvato etehi adhigatapaṭisambhidā paṭutaraḷaddhappabhedāti dassetuṃ visuddhaggahaṇaṃ kataṃ. Vijjāti tisso vijjā, aṭṭha vijjā vā. Tattha dibbacakkhuñāṇaṃ pubbenivāsañāṇaṃ āsavakkhayañāṇañcāti imā tisso vijjā. Aṭṭha vijjā pana -

“Vipassanāñāṇamanomayiddhi,
Iddhippabhedopi ca dibbasotaṃ;
Parassa cetopariyāyañāṇaṃ,
Pubbenivāsānugatañca ñāṇaṃ;
Dibbañca cakkhāsavasaṅkhayo ca,
Etāni ñāṇāni idhaṭṭha vijjā”ti. -

Evamaṃ vipassanāñāṇamanomayiddhīhi saddhim pariggahitā cha abhiññāyeva. Atthapaṭisambhidā dhammapaṭisambhidā niruttipaṭisambhidā paṭibhānapaṭisambhidāti catasso paṭisambhidā. Tattha saṅkhepato hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, hetuhetuphalānurūpaṃ vohāresu ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā, idaṃ ñāṇaṃ imamatthaṃ jotayatīti iminā ākārena heṭṭhā vuttesu tīsu ñāṇesu pavattañāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā. Etāsaṃ pana vitthārakathā atipapañcabhāvato idha na vuccati. Paṭisambhidāppattānaṃ saddhammesu chekabhāvato āha “saddhammasaṃvaṇṇanakovidehī”ti. “Paṭisambhidāppattānampi dhammesu abhiyogavasena viseso hotīti laddhapaṭisambhidāsu sātisaṃyataṃ dassetuṃ āhā”tipi vadanti. Saddhammasaṃvaṇṇanakovidehīti piṭakattayasasaṅkhātassa saddhammassa saṃvaṇṇane sabbaso atthappakāsane kovidehi chekehi, kusalehīti attho.

Kilesajālaṃ parikkhārabāhullaṃ vā saṃlikhati tanuṃ karotīti sallekho. Idha pana khīṇāsavādhikāratā parikkhārabāhullaṃ sallikhanavaseneva attho gahetabbo, tatoyeva ca gaṇṭhipade “sallekhiye parimitaparikkhāravuttiyā”ti attho vutto. Sallekhassa bhāvo sallekhiyaṃ, tasmimā sallekhiye, sallekhapaṭipattiyanti vuttaṃ hoti. Nosulabhūpamehīti asulabhūpamehi sallekhapaṭipattiyā asukasadisāti tesamā

upamāya anucchavikapuggalānaṃ dullabhataṃ natthi sulabhā upamā etesanti nosulabhūpamā. Mahāvihārassāti cittalapabbataabhayaḡirisesanikāyadvayaṃ paṭikkhipati. Dhajūpamehīti rathassa sañjānanahetukaṃ rathe baddhadhajaṃ viya ajānantānaṃ “asukehi ca asukehi ca therehi nivāsito mahāvihāro nāmā”ti evaṃ mahāvihārassa sañjānanahetuttā mahāvihārassa dhajūpamehi. Saṃvaṇṇitoti sammā anūnaṃ katvā vaṇṇito. Saṃvaṇṇito ayaṃ vinayoti padacchedo kātabbo. Cittehi nayehehi anekappabhedanayattā vicittehi nayehe. Sambuddhavarānvaṇṇehīti sabbāññubuddhavarāṃ anugatehi, bhagavato adhippāyānugatehi nayehehi vuttaṃ hoti. Atha vā buddhavarāṃ anugatehi pubbācariyāsabhehīti sambandho kātabbo.

Evaṃ porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṃ dassetvā idāni attano saṃvaṇṇanāya payoṇavisesaṃ dassetuṃ “saṃvaṇṇanā”tiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti - kiñcāpi pubbācariyāsabhehi yathāvuttagaṇavasiṭṭhehi ayaṃ vinayo sabbaso vaṇṇito, tathāpi tesā esā saṃvaṇṇanā sīhaḡadīpavāsīnaṃ bhāsāya saṅkhatattā racitattā dīpantare bhikkhujanassa sīhaḡadīpato aññadīpavāsīno bhikkhugaṇassa kiñci atthaṃ payoṇaṃ yasmā nābhisambhuṇāti na sampādeti na sādheti, tasmā imaṃ saṃvaṇṇanaṃ pāḡinayānurūpaṃ katvā buddhasiritttherena ajjhīṭṭho idāni samārabhissanti. Tattha saṃvaṇṇiyati attho etāyāti saṃvaṇṇanā, aṭṭhakathā. Sā pana dhammasaṅgāhakattherehi paṭhamāṃ tīṇi piṭakāni saṅgāyitvā tassa atthavaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṃ āropitattā tisso saṅgītiyo āruḡhoyeva buddhavadanassa atthasaṃvaṇṇanābhūto kathāmaggo. Soyeva ca mahāmahindatthereena tambapaṇṇidīpaṃ ābhato, pacchā tambapaṇṇiyehi mahātherehi nikāyantaraladdhīhi saṅkarapariharaṇatthaṃ sīhaḡabhāsāya ṭhapito. Tenāha “sīhaḡadīpakenā”tiādi. Sīhassa lānato gahaṇato sīhaḡo, sīhakumāro. Taṃvaṃsajātātāya tambapaṇṇidīpe khattiyānaṃ tesāṃ nivāsātāya tambapaṇṇidīpassapi sīhaḡabhāvo veditabbo, tasmīṃ sīhaḡadīpe bhūtattā sīhaḡadīpakena vākyena vacanena, sīhaḡabhāsāyāti vuttaṃ hoti.

Pāḡinayānurūpanti pāḡinayassa anurūpaṃ katvā, māgadhabhāsāya parivattitvāti vuttaṃ hoti. Ajjhesananti garuṭṭhāniyaṃ payirupāsītvā garutaraṃ payoṇaṃ uddissa abhipatthanā ajjhesanā, taṃ ajjhesanaṃ, āyācananti attho. Tassa “samanussaranto”ti iminā sambandho. Kassa ajjhesananti āha “buddhasirivhayassa therassā”ti. Buddhasirīti avhaya nāmaṃ yassa soyaṃ buddhasirivhaya, tassa, itthannāmassa therassa ajjhesanaṃ sammā ādarena samanussaranto hadaye ṭhapentoti attho.

Idāni attano saṃvaṇṇanāya karaṇappakāraṃ dassento “saṃvaṇṇanaṃ tañcā”tiādimāha. Tattha tañca idāni vuccamānaṃ saṃvaṇṇanaṃ samārabhanto sakalāyapi mahāaṭṭhakathāya idha gahetabbato mahāaṭṭhakathaṃ tassā idāni vuccamānāya saṃvaṇṇanāya sarīraṃ katvā mahāpaccariyaṃ yo vinicchayo vutto, tattheva kurundīnāmādīsū vissutāsū aṭṭhakathāsū yo vinicchayo vutto, tatopi vinicchayato yuttamatthaṃ aparicajanto antogadhattheravādaṃ katvā saṃvaṇṇanaṃ samārabhissanti padatthasambandho veditabbo. Ettha ca attho kathiyati etāyāti atthakathā, sāyeva aṭṭhakathā tthakārassa ṭṭhakāraṃ katvā “dukkhassa pīḡanaṭṭho”tiādīsū viya. Mahāpaccariyanti ettha paccarīti uḡlumpaṃ vuccati, tasmīṃ nisīditvā katattā tameva nāmaṃ jātaṃ. Kurundivallivihāro nāma atthi, tattha katattā kurundīti nāmaṃ jātanti vadanti. Ādisaddena andhakaṭṭhakathaṃ saṅkhepaṭṭhakathañca saṅgaṇhāti. Vissutāsūti sabbattha patthaṭṭasū, pākāṭṭasūti vuttaṃ hoti.

Yuttamatthanti ettha tāva majjhimagaṇṭhipade cūḷagaṇṭhipade ca idaṃ vuttaṃ
 “yuttamatthanti saṃvaṇṇetabbatṭhānassa yuttamatthaṃ, na pana tattha ayuttampi
 atthi vuttaṃ hoti”ti. Mahāgaṇṭhipade panettha na kiñci vuttaṃ. Kenaci pana
 “mahāatṭhakathānayaena vinayayuttiyā vā yuttamattha”nti vuttaṃ, taṃ yuttaṃ viya
 dissati mahāpaccariādīsopi katthaci ayuttassāpi atthassa upari vibhāvanato.
 “Atṭhakathaṃyeva gahetvā saṃvaṇṇanaṃ karissāmī”ti vutte atṭhakathāsu
 vuttattheravādānaṃ bāhirabhāvo siyāti tepi antokattukāmo
 “antogadhatheravāda”nti āha, theravādepi antokatvāti vuttaṃ hoti. Saṃvaṇṇananti
 aparakālakiriyāya kammaniddeso. Pubbe vuttaṃ tu “saṃvaṇṇana”nti vacanaṃ
 tattheva “samārabhanto”ti pubbakālakiriyāya kammabhāvena yojetabbaṃ. Sammāti
 vattabbe gāthābandhavasena rassabhāvo katoti veditabbo.

Evam karaṇappakāraṃ dassetvā idāni sotūhi paṭipajjitabbavidhiṃ dassetto “taṃ
 me”tiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti - idāni vuccamānaṃ taṃ mama saṃvaṇṇanaṃ
 dhammapadīpassa tathāgatassa dhammaṃ sāsanaḍḍhammaṃ pāliddhammaṃ vā
 sakkaccaṃ paṭimānayaṇṭā pūjentaṃ thirehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā therā,
 acirapabbajitattā navā, tesam majjhe bhavattā majjhimā ca bhikkhū pasannacittā
 yathāvuttanayaena sappayojanattā upari vakkhamānavidhinā pamāṇattā ca
 saddahitvā pītisomanassayuttacittā issāpakatā ahutvā nisāmentu suṇantūti. Tattha
 dhammapadīpassāti dhammoyeva sattasantānesu mohandhakāraḍḍhamanato
 padīpasadisattā padīpo assāti dhammapadīpo, bhagavā. Tassa dhammapadīpassa.

Idāni attano saṃvaṇṇanāya āgamavisuddhiṃ dassetvā pamāṇabhāvaṃ dassetto
 “buddhenā”tiādimāha. Yatheva buddhena yo dhammo ca vinayo ca vutto, so tassa
 buddhassa yehi puttehi dhammasenāpatiādīhi tatheva ñāto, tesam buddhaputtānaṃ
 matimaccajantā sīhaḷatṭhakathācariyā yasmā pure atṭhakathā akāṃsūti ayamettha
 sambandho. Tattha dhammoti suttābhidhamme saṅgaṇhāti, vinayoti sakalaṃ
 vinayapiṭakaṃ. Ettāvata ca sabbampi buddhavacanaṃ niddiṭṭhaṃ hoti. Sakalañhi
 buddhavacanaṃ dhammavinayavasena duvidhaṃ hoti. Vuttoti pālito ca atthato ca
 buddhena bhagavatā vutto. Na hi bhagavatā abyākataṃ nāma tantipadaṃ atthi,
 sabbesaṃyeva attho kathito, tasmā sammāsambuddheneva tiṇṇaṃ piṭakānaṃ
 atthavaṇṇanākkamopi bhāsītoti daṭṭhabbaṃ. Tattha tattha bhagavatā pavattitā
 pakiṇṇakadesanāyeva hi atṭhakathā. Tatheva ñātoti yatheva buddhena vutto, tatheva
 ekapadampi ekakkharampi avināsetvā adhippāyaṇca avikopetvā ñāto viditoti attho.
 Tesam matimaccajantāti tesam buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ apariccajantā.
 Atṭhakathā akāṃsūti atṭhakathāyo akāṃsu. Katthaci “atṭhakathāmakāṃsū”ti pāṭho
 dissati, tatthāpi soyevattho, ma-kāro pana padasandhivasena āgatoti daṭṭhabbo.
 “Atṭhakathā”ti bahuvacananiddesena mahāpaccariyādikaṃ saṅgaṇhāti.

Tasmāti yasmā tesam buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ avikopetvā pure atṭhakathā
 akāṃsu, tasmāti attho. Hīti nipātamattaṃ hetuatthassa “tasmā”ti imināyeva
 pakāsītattā. Yadi atṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi pamāṇaṃ, evaṃ sati tattha
 pamādalekhāpi pamāṇaṃ siyāti āha “vajjayitvāna pamādalekha”nti. Tattha
 pamādalekhanti aparabhāge potthakāruḷhakāle pamajjitvā likhanavasena pavattaṃ
 pamādapāṭhaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - pamādena satim apaccupaṭṭhapetvā
 adinnādānassa pubbapayoge “saccepi alikepi dukkaṭa”nti vuttavacanasadisam yaṃ
 likhitaṃ, taṃ vajjayitvā apantevā sabbam pamāṇanti. Vakkhati hi tattha -

“Mahāatṭhakathāyaṃ pana saccepi alikepi dukkaṭameva vuttaṃ, taṃ
 pamādalikhanti veditabbaṃ. Na hi adinnādānassa pubbapayoge

pācittiyaṭṭhāne dukkaṭaṃ nāma atthī”ti.

Kesaṃ pamāṇanti āha “sikkhāsu sagāravānaṃ idha paṇḍitāna”nti. Idhāti imasmiṃ sāsane. Puna “yasmā”ti vacanassa ko sambandhoti ce? Ettha tāva mahāgaṇṭhipade gaṇṭhipade ca na kiñci vuttaṃ, majjhimagāṇṭhipade pana cūḷagaṇṭhipade ca idaṃ vuttaṃ “yasmā pamāṇaṃ, tasmā nisāmentu pasannacittā”ti. Evamassa sambandho daṭṭhabbo. Yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, tasmā idha vuttampi pamāṇamevāti pāṭhasesaṃ katvā vajirabuddhitthero vadati. Tattha idhāti imissā samantapāsādikāyāti attho gaḥetabbo.

Tattha “yasmā”ti vacanassa paṭhamam vuttasambandhavasena aṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi pamāṇanti sādhitattā idāni vuccamānāpi saṃvaṇṇanā kevalaṃ vacanamatteneva bhinnā, atthato pana aṭṭhakathāyevāti dassetum “tato ca bhāsantareva”tiādimāha. Pacchā vuttasambandhavasena pana idha vuttampi kasmā pamāṇanti ce? Yasmā vacanamattaṃ ṭhapetvā esāpi aṭṭhakathāyeva, tasmā pamāṇanti dassetum “tato ca bhāsantareva”tiādimāha. Evamākulaṃ dubbhiññeyyasabhāvañca katvā gaṇṭhipadesu sambandho dassito, anākulavacano ca bhadantabuddhaghosācariyo. Na hi so evamākulaṃ katvā vattumarahati, tasmā yathādhippetaṃ matthamanākulaṃ suviññeyyañca katvā yathāṭṭhitassa sambandhavaseneva dassayissāma. Kathaṃ? Yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti evamettha sambandho daṭṭhabbo. Yadi nāma aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, ayaṃ pana idāni vuccamānā kasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti āha “tato ca bhāsantareva hitvā”tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti - yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, yasmā ca ayaṃ saṃvaṇṇanāpi bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhā, atthato pana abhinnāva, tatoyeva ca pamāṇabhūtā hessati, tasmā sakkaccaṃ ādaraṃ katvā anusikkhitabbāti. Tathā hi porāṇaṭṭhakathānaṃ pamāṇabhāvo, imissā ca saṃvaṇṇanāya bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhāya atthato tato abhinnabhāvoti ubhayampetaṃ sakkaccaṃ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbaṃ. Na hi kevalaṃ porāṇaṭṭhakathānaṃ satipi pamāṇabhāve ayaṃ saṃvaṇṇanā tato bhinnā atthato aññāyeva ca sakkaccaṃ anusikkhitabbāti vattumarahati, nāpi imissā saṃvaṇṇanāya tatoabhinnabhāvepi porāṇaṭṭhakathānaṃ asati pamāṇabhāve ayaṃ saṃvaṇṇanā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti vuttaṃ yuttarūpā hoti, tasmā yathāvuttanayena ubhayampetaṃ sakkaccaṃ anusikkhitabbabhāvahetūti daṭṭhabbaṃ.

Tatoti aṭṭhakathāto. Bhāsantareva hitvāti kañcukasadisaṃ sīhaḷabhāsaṃ apanetvā. Vitthāramaggañca samāsayitvāti porāṇaṭṭhakathāsu upari vuccamānampi ānetvā tattha tattha papañcitaṃ “ñatticatutthena kammaṇa akuppena ṭhānārahena upasampannoti bhikkhū”ti ettha apalokaṇādīnaṃ catunnampi kammānaṃ vitthārakathā viya tādisaṃ vitthāramaggaṃ saṅkhipitvā vaṇṇayissāmāti adhippāyo. Tathā hi vakkhati -

“Ettha ca ñatticatutthakammaṃ ekameva āgataṃ, imasmiṃ pana ṭhāne ṭhatvā cattāri saṅghakammāni nīharitvā vitthārato kathetabbānīti sabbaaṭṭhakathāsu vuttaṃ, tāni ca ‘apalokanakammaṃ ñattikammaṃ ñattidutiyakammaṃ ñatticatutthakamma’nti paṭipāṭiyā ṭhapetvā vitthārena khandhakato parivārāvasāne kammavibhaṅgato ca pāḷiṃ āharitvā kathitāni. Tāni mayaṃ parivārāvasāne kammavibhaṅgeyeva vaṇṇayissāma. Evañhi sati paṭhamapārājikavaṇṇanā ca na bhāriyā bhavissati, yathāṭṭhitāya ca pāḷiyā

vaṇṇanā suviññeyyā bhavissati, tāni ca ṭhānāni asuññāni bhavissanti, tasmā anupadavaṇṇanameva karomā'ti.

Vinicchayaṃ sabbamasesayitvāti taṃtaṃatṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi vinicchayaṃ asesayitvā sesaṃ akatvā, kiñcimattampi apariccajitvāti vuttaṃ hoti. Vaṇṇitum yuttarūpaṃ hutvā anukkamena āgataṃ pāliṃ apariccajitvā saṃvaṇṇanato sīhaḷaṭṭhakathāsu ayuttaṭṭhāne vaṇṇitaṃ yathāṭṭhāneyeva saṃvaṇṇanato ca vuttaṃ "tantikkamaṃ kiñci avokkamitvā'ti, kiñci pāḷikkamaṃ anatikkamitvā anukkameneva vaṇṇayissāmāti adhippāyo.

Suttantikānaṃ vacanānamatthanti suttantapāliyaṃ āgatānampi vacanānamatthaṃ. Sīhaḷaṭṭhakathāsu "suttantikānaṃ bhāro'ti vatvā avuttānampi verañjakaṇḍādīsu jhānakathāānāpānassatisamaādhiādīnaṃ suttantavacanānamatthaṃ taṃtaṃsuttānurūpaṃ sabbaso paridīpayissāmīti adhippāyo. Hessatīti bhavissati, kariyissatīti vā attho. Ettha ca paṭhamasmiṃ atthavikappe bhāsantarapariccāgādikaṃ catubbidhaṃ kiccaṃ nipphādetvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā bhavissatīti vaṇṇanāya vasena samānakattukatā veditabbā. Pacchimasmaṃ atthavikappe pana heṭṭhāvuttabhāsantarapariccāgādiṃ katvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā amhehi kariyissatīti evaṃ ācariyavasena samānakattukatā veditabbā. Vaṇṇanāpīti ettha apisaddaṃ gahetvā "tasmāpi sakkaccaṃ anusikkhitabbāti yojetabba'ti cūḷagaṇṭhipade vuttaṃ. Tattha pubbe vuttappayojanavisesaṃ pamāṇabhāvañca sampiṇḍetīti adhippāyo. Majjhimagāṇṭhipade pana "tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāpī'ti sambandho vutto. Ettha pana na kevalaṃ ayaṃ vaṇṇanā hessati, atha kho anusikkhitabbāpīti imamatthaṃ sampiṇḍetīti adhippāyo. Etthāpi yathāṭṭhitavaseneva apisaddassa attho gahetabboti amhākaṃ khanti. Idaṃ vuttaṃ hoti - yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ pamāṇaṃ, yasmā ca ayaṃ vaṇṇanāpi tato abhinnattā pamāṇabhūtāyeva hessati, tasmā sakkaccaṃ anusikkhitabbāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāhiraṇidānakathā

Idāni "taṃ vaṇṇayissaṃ vinaya'ti paṭiññātattā yathāpaṭiññātavinayasamvaṇṇanaṃ kattukāmo saṃvaravinayapahānavinayādivasena vinayassa bahuvidhattā idha saṃvaṇṇetabbabhāvena adhippeto tāva vinayo vavatthapetabboti dassento āha "tatthā'tiādi. Tattha tatthāti tāsu gāthāsu. Tāva-saddo paṭhamanti imasmaṃ atthe daṭṭhabbo. Tena paṭhamam vinayaṃ vavatthapetvā pacchā tassa vaṇṇanaṃ karissāmīti dīpeti. Vavatthapetabboti niyametabbo. Tenetaṃ vuccatīti yasmā vavatthapetabbo, tena hetunā etaṃ "vinayo nāmā'tiādikaṃ niyāmakavacanam vuccatīti attho. Assāti vinayassa. Mātikāti uddeso. So hi niddesapadānaṃ jananiṭṭhāne ṭhitattā mātā viyāti mātikāti vuccati.

Idāni vaṇṇetabbamatthaṃ mātikaṃ ṭhapetvā dassento āha "vuttaṃ yenā'tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti - etaṃ "tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatī'tiādinidānavacanapaṭimaṇḍitaṃ vinayapiṭakaṃ yena puggalena vuttaṃ, yasmaṃ kāle vuttaṃ, yasmā kāraṇā vuttaṃ, yena dhāritaṃ, yena ca ābhataṃ, yesu paṭiṭṭhitaṃ, etaṃ yathāvuttavidhānaṃ vatvā tato "tena samayenā'tiādipāṭhassa atthaṃ anekappakārato dassayanto vinayassa atthavaṇṇanaṃ karissāmīti. Ettha ca

“vuttaṃ yena yadā yasmā”ti idaṃ vacanaṃ “tena samayena buddho bhagavā”tiādinidānavacanamattaṃ apekkhitvā vattukāmopi visuṃ avatvā “nidānena ādikalyāṇaṃ, ‘idamavocā’ti nigamanena pariyosānakalyāṇa”nti ca vacanato nidānanigamanānipi satthudesanāya anuvidhānattā tadantogadhānevāti nidānassapi vinayapāḷiyamyeva antogadhattā “vuttaṃ yena yadā yasmā”ti idampi vinayapiṭakasambandhamyeva katvā mātikaṃ ṭhapesi. Mātikāya hi “eta”nti vuttaṃ vinayapiṭakamyeva sāmāññato sabbattha sambandhamupagacchati.

Idāni pana taṃ visuṃ nīharitvā dassento “tattha vuttaṃ yenā”tiādimāha. Tattha tatthāti tesu mātikāpadesu. Atha kasmā idameva vacanaṃ sandhāya vuttanti āha “idañhi”tiādi. Idanti “tena samayena buddho bhagavā”tiādivacanaṃ. Hi-saddo yasmāti atthe daṭṭhabbo, yasmā buddhassa bhagavato attapaccakkhavacanaṃ na hoti, tasmāti vuttaṃ hoti. Attapaccakkhavacanaṃ na hotīti attano paccakkhaṃ katvā vuttavacanaṃ na hoti, bhagavatā vuttavacanaṃ na hotīti adhippāyo. “Attapaccakkhavacanaṃ na hotīti āhacca bhāsitaṃ na hotīti adhippāyo”ti kenaci vuttaṃ. Gaṇṭhipade pana “attapaccakkhavacanaṃ na hotīti attano dharmānakāle vuttavacanaṃ na hotī”ti likhitaṃ. Tadubhayampi atthato samānameva. Idāni pañhakaraṇaṃ vatvā anukkamena yathāvuttapañhavissajjanaṃ karonto “āyasmatā”tiādimāha. Iminā puggalaṃ niyameti, “tañcā”tiādinā kālaṃ niyameti. Tañca upālittherena vuttavacanaṃ kālato paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttanti attho.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Idāni taṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetukāmo tassā tantiāruḷhāya idha vacane kāraṇaṃ dassento “paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā...pe... veditabbā”ti āha. Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesāti ca-saddo īdisesu ṭhānesu vattabbasampiṇḍanattho, tañca paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṃ, esā ca paṭhamamahāsaṅgīti evaṃ veditabbāti vuttaṃ hoti. Upaññāsatto vā ca-saddo. Upaññāsoti ca vākyārambho vuccati. Esā hi ganthakārānaṃ pakati, yadidaṃ kiñci vatvā puna paraṃ vattumārabhantānaṃ casaddappayogo. Yaṃ pana kenaci vuttaṃ “paṭhamamahāsaṅgīti nāma cāti ettha ca-saddo atirekattho, tena aññāpi atthīti dīpeti”ti. Tadeva tassa ganthakkame akovidataṃ dasseti. Na hettha casaddena atirekattho viññāyati. Yadi cettha etadatthoyeva ca-kāro adhippeto siyā, evaṃ sati na kattabboyeva paṭhamasaddeneva aññāsaṃ dutiyādisaṅgītinampi atthibhāvassa dīpitattā. Dutiyādiṃ upādāya hi paṭhamasaddappayogo dīghādiṃ upādāya rassādisaddappayogo viya. Yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā paññattattā ca vipakīṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ saṅgahetvā gāyanaṃ kathaṃ saṅgīti. Etena taṃtaṃsikkhāpadānaṃ suttānañca ādipariyosānesu antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṃ saṅgītikāravacanaṃ saṅgahitaṃ hoti. Mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti, paṭhamā mahāsaṅgīti paṭhamamahāsaṅgīti. Nidānakosallatthanti nidadāti desanaṃ desakālādivasena avidataṃ viditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ, tattha kosallaṃ nidānakosallaṃ, tadatthanti attho.

Sattānaṃ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtāsu vijjamānāsupi aññāsu bhagavato kiriyāsu “buddho bodheyya”nti paṭiññāya anulomanato veneyyānaṃ maggaphaluppattihetubhūtā kiriyā nippariyāyena buddhakiccanti āha “dhammacakkappavattanañhi ādiṃ katvā”ti. Tattha saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti dhammacakkaṃ. Atha vā cakkanti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti dhammacakkaṃ, dhammena ñāyena

cakkantipi dhammacakkaṃ. Yathāha -

“Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṃ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakka”ntiādi.

Katabuddhakicceṭi kataṃ pariniṭṭhāpitaṃ buddhakiccaṃ yena, tasmim katabuddhakicce bhagavati lokanātheti sambandho. Etena buddhakattabbassa kassacipi asesitabhāvaṃ dasseti. Tatoyeva hi so bhagavā parinibbutoti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā bhagavatāyeva vinītā honti, tathā hi sāvakabhāsitaṃ suttaṃ buddhavacananti vuccati, sāvakavineyyā ca na tāva vinītāti? Nāyaṃ doso tesam vinayanūpāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha -

“Na tāvāhaṃ pāpima parinibbāyissāmi, yāva na bhikkhū viyattā vinītā visāradā bahussutā āgatāgamā dhammadharā vinayadharā mātikādhārā uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desessanti”tiādi.

“Kusinārāya”ntiādinā bhagavato parinibbutadesakālavisasadassanaṃ, “aparinibbuto bhagavā”ti gāhassa micchābhāvadassanatthaṃ loke jātasamvaḍḍhabhāvadassanatthañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṃ mahābodhisattā carimabhava dārapariggahādīnipi karontīti. Kusinārāyanti evaṃnāmake nagare. Samīpatthe cetaṃ bhumavacanaṃ. Upavattane mallānaṃ sālavaneti tassa nagarassa upavattanabhūtaṃ mallarājūnaṃ sālavanuyyānaṃ dasseti. Tattha nagaraṃ pavisitukāmā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti upavattananti sālavanaṃ vuccati. Yathā hi anurādhapurassa thūpārāmo dakkhiṇapacchimadisāyaṃ, evaṃ taṃ uyyānaṃ kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāya hoti. Yathā ca thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṃ uyyānato sālapani pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṃ “upavattana”nti vuccati. Yamakasālānamantareti yamakasālānaṃ vemajjhe. Tattha kira bhagavato paññattassa parinibbānāmañcassa ekā sālapani sīsabhāge hoti, ekā pādabhāge, tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa, tasmā “yamakasālānamantare”ti vuttaṃ. Api ca “yamakasālā nāma mūlakkhandhaviṭṭapapattehi aññamaññaṃ saṃsibbetvā ṭhitasālā”tipi mahāatṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Anupādisesāya nibbānadhātuyāti upādīyate kammakilesehīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāramāranimmathanena nibbānappattiyaṃ anossaṭṭho, idha khandhamaccumāranimmathanena ossaṭṭho nisesitoti ayaṃ anupādisesā nibbānadhātu natthi etissā upādisesoti katvā. Nibbānadhātūti cettha nibbutimattaṃ adhippettaṃ, itthambhūtalakkaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. Parinibbāneti parinibbānaṭṭhāne, nimittatthe vā bhumavacanaṃ, parinibbānāhetu sannipatitānanti attho. Saṅghassa thero saṅghatthero. So pana saṅgho kiṃparimāṇoti āha “sattannaṃ bhikkhusatasahassāna”nti. Niccasāpekkhattā hi īdisesu samāso hotiyeva yathā “devadattassa garukula”nti. Sattannaṃ bhikkhusatasahassānanti ca saṅghattherānaṃyeva sattannaṃ bhikkhusatasahassānaṃ. Tadā hi “sannipatitā bhikkhū ettakā”ti pamāṇarahitā. Tathā hi veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya “na cirena bhagavā parinibbāyissati”ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma

natthi, tasmā gaṇanaṃ vītivatto saṅgho ahosi. Āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesīti sambandho.

Tattha mahākassapoti mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto kassapoti mahākassapo, apica kumārakassapattheraṃ upādāya ayaṃ mahāthero “mahākassapo”ti vuccati. Atha kimatthaṃ āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ ussāhaṃ janesīti āha “sattāhaparinibbute”tiādi. Satta ahāni samāhaṭṭhāni sattāhaṃ, sattāhaṃ parinibbutassa assāti sattāhaparinibbuto, bhagavā, tasmīṃ sattāhaparinibbute bhagavati, bhagavato parinibbānadivasato paṭṭhāya sattāhe vītivatteti vuttaṃ hoti. Subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanaṃ samanussarantoti sambandho. Tattha subhaddoti tassa nāmaṃ, vuḍḍhakāle pana pabbajitattā vuḍḍhapabbajitoti vuccati. “Alaṃ āvuso”tiādinā tena vuttavacanaṃ nidasseti. So hi sattāhaparinibbute bhagavati āyasmatā mahākassapattherena saddhiṃ pāvāya kusināraṃ addhānamaggappaṭipannesu pañcamattesu bhikkhusatesu avītarāge bhikkhū antarāmagge diṭṭhaājīvakassa santikā bhagavato parinibbānaṃ sutvā pattacīvarāni chaḍḍetvā bāhā paggayha nānappakāraṃ paridevante disvā evamāha.

Kasmā pana so evamāha? Bhagavati āghātena. Ayaṃ kira so khandhake āgate ātumāvatthusmiṃ nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito bhagavati kusinārato nikkhamitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhiṃ ātumaṃ gacchante “bhagavā āgacchatī”ti sutvā āgatakāle “yāgudānaṃ karissāmī”ti sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhite dve putte etadavoca “bhagavā kira tātā ātumaṃ āgacchati mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi, gacchatha tumhe tātā khurabhaṇḍaṃ ādāya nāḷiyāvāpakena anugharakaṃ anugharakaṃ āhiṇḍatha, loṇampi telampi taṇḍulampi khādanīyampi saṃharatha, bhagavato āgatassa yāgudānaṃ karissāmī”ti. Te tathā akaṃsu. Atha bhagavati ātumaṃ āgantvā bhusāgāraṃ pavitṭhe subhaddo sāyanhasamayaṃ gāmadvāraṃ gantvā manusse āmantetvā “hatthakammamattaṃ me dethā”ti hatthakammaṃ yācitvā “kiṃ bhante karomā”ti vutte “idañcidañca gaṇhathā”ti sabbūpakaraṇāni gāhāpetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṃ kālakaṃ kāsāvaṃ nivāsetvā tādisameva pārupitvā “idaṃ karoṭha, idaṃ karoṭhā”ti sabbarattīṃ vicārento satasahassaṃ vissajjetvā bhojjayāguñca madhugoḷakañca paṭiyādāpesi. Bhojjayāgu nāma bhuñjitvā pāṭabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṃsapupphaphalarasādi yaṃ kiñci khādanīyaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pavisati, kīḷitukāmānaṃ sīsamakkhanaṃyoggā hoti sugandhagandhā.

Atha bhagavā kālasseva sarīrapaṭijagganaṃ katvā bhikkhusaṅghaparivuto piṇḍāya carituṃ ātumābhimukho pāyāsi. Manussā tassa ārocesuṃ “bhagavā piṇḍāya gāmaṃ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyādītā”ti. So yathānivatthapāruteheva tehi kālakaṃkāśāvehi ekena hatthena dabbīñca kaṭacchuñca gahetvā brahmā viya dakkhiṇajāṇumaṇḍalaṃ bhūmiyaṃ paṭiṭṭhāpetvā vanditvā “paṭiggaṇhatu me bhante bhagavā yāgu”nti āha. Tato “jānantāpi tathāgatā pucchantī”ti khandhake āgatanayena bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṃ vuḍḍhapabbajitaṃ vigarahitvā tasmīṃ vatthusmiṃ akappiyasamādāpanasikkhāpadaṃ khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadañcāti dve sikkhāpadāni paññāpetvā “bhikkhave anekakappakoṭīyo bhojanaṃ pariyesanteheva vītināmitā, idaṃ pana tumhākaṃ

akappiyaṃ, adhammena uppannabhojanaṃ imaṃ paribhuñjitvā anekāni
attabhāvasahassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā”ti
bhikkhācārābhimukho agamāsi, ekabhikkhunāpi na kiñci gahitaṃ.

Subhaddo anattamano hutvā “ayaṃ ‘sabbam jānāmī’ti āhiṇḍati, sace na gahetukāmo
pesetvā ārocetabbaṃ assa, pakkāhāro nāma sabbaciraṃ tiṭṭhanto sattāhamattaṃ
tiṭṭheyya, idañca mama yāvajīvaṃ pariyattaṃ assa, sabbam tena nāsitaṃ, ahitaṃ
ayaṃ mayha”nti bhagavati āghātaṃ bandhitvā dasabale dharamāne kiñci vattuṃ
nāsakkihi. Evaṃ kirassa ahosi “ayaṃ uccakulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci
vakkhāmi, mamaṃyeva santajjessatī”ti. Svāyaṃ ajja mahākassapattherena saddhiṃ
āgacchanto “parinibbuto bhagavā”ti sutvā laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha.
Thero pana taṃ sutvā hadaye pahāraṃ viya matthake patitasukkāsaniṃ viya maññi,
dhammasaṃvego cassa uppajji “sattāhamattaparinibbuto bhagavā, ajjāpissa
suvaṇṇavaṇṇaṃ sarīraṃ dharatiyeva, dukkhena bhagavatā ārādhitasāsane nāma
evaṃ lahuṃ mahantaṃ pāpakasaṭaṃ kaṇṭako uppanno, alaṃ kho panesa pāpo
vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhitvā sāsanaṃ osakkāpetu”nti.

Tato thero cintesi “sace kho panāhaṃ imaṃ mahallakaṃ idheva pilotikaṃ nivāsetvā
chārikāya okirāpetvā nīharāpessāmi, manussā ‘samaṇassa gotamassa sarīre
dharamāneyeva sāvaka vivadanti”ti amhākaṃ dosaṃ dassessanti, adhivāsemi tāva.
Bhagavatā hi desitadhammo saṅgahitapuppharāsisadiso, tattha yathā vātena
pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṃ vasena gacchante
gacchante kāle vinaye ekaṃ dve sikkhāpadāni nassissanti vinassissanti, sutte eko
dve pañhavārā nassissanti, abhidhamme ekaṃ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṃ
anukkamena mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāma, tasmā dhammavinayasaṅgahaṃ
karissāmi, evaṃ sati daḷhasuttena saṅgahitapupphāni viya ayaṃ dhammavinayo
niccalo bhavissati. Etadatthañhi bhagavā mayhaṃ tīṇi gāvutāni paccuggamaṃ
akāsi, tīhi ovādehi upasampadaṃ akāsi, kāyato cīvaraparivattanaṃ akāsi, ākāse
pāṇiṃ cāletvā candopamaṭṭipadaṃ kathento maññeva sakkhiṃ katvā kathesi,
tikkhattuṃ sakalasāsanaratanaṃ paṭicchāpesi, mādise bhikkhumhi tiṭṭhamāne ayaṃ
pāpo sāsane vaḍḍhiṃ mā alatthu, yāva adhammo na dippati, dhammo na
paṭibhāhiyati, avinayo na dippati, vinayo na paṭibhāhiyati, adhammavādino na
balavanto honti, dhammavādino na dubbalā honti, avinayavādino na balavanto honti,
vinayavādino na dubbalā honti, tāva dhammañca vinayañca saṅgāyissāmi, tato
bhikkhū attano attano pahonakaṃ gahetvā kappiyākappiye kathessanti, athāyaṃ
pāpo sayameva niggahaṃ pāpuṇissati, puna sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkhissati,
sāsanaṃ iddhañceva phītañca bhavissatī”ti. Cintetvā so “evaṃ nāma mayhaṃ
cittaṃ uppanna”nti kassaci anārocetvā bhikkhusaṅghaṃ samassāsetvā atha pacchā
dhātubhājanadivase dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi.
Tena vuttaṃ “āyasmā mahākassapo sattāhaparinibbute...pe...
dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesī”ti.

Tattha alanti paṭikkhepavacanaṃ. Āvusoti paridevante bhikkhū ālapati. Mā socitthāti
citte uppannalavasokena mā socittha. Mā paridevitthāti vācāya mā paridevittha
“paridevanaṃ vilāpo”ti vacanato. Idāni asocanādīsu kāraṇaṃ dassento “sumuttā
maya”ntiādimāha. Tena mahāsamaṇenāti nissakke karaṇavacanaṃ, tato
mahāsamaṇato suṭṭhu muttā mayanti attho, upaddutā ca homa tadāti adhippāyo.

Homāti vā atītatthe vattamānavacanaṃ, ahumhāti attho, anussaranto dhammasaṃvegavasenaṃ adhippāyo. Dhammasabhāvacintāvasena pavattaṃ sahattappaññaṃ dhammasaṃvego. Vuttañhetuṃ -

“Sabbasaṅkhatadhammesu, ottappākārasaṅgītaṃ;
Ñānamohitabhāraṇaṃ, dhammasaṃvegasaññita”nti.

Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjatīti tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṃ, hetu. Khoti avadhāraṇe, etaṃ kāraṇaṃ vijjateva, no na vijjatīti attho. Kiṃ taṃ kāraṇanti āha “yaṃ pāpabhikkhū”tiādi. Ettha yanti nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadetaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho. Pāpabhikkhūti pāpikāya lāmikāya icchāya samannāgatā bhikkhū. Atīto atikkanto satthā ettha, etassāti vā atītasatthukaṃ, pāvacaṇaṃ. Padhānaṃ vacanaṃ pāvacaṇaṃ, dhammavinayanti vuttaṃ hoti. Pakkhaṃ labhitvāti alajjīpakkhaṃ labhitvā. Na cirassevāti na cireneva. Yāva ca dhammavinayo tiṭṭhatīti yattakaṃ kālaṃ dhammo ca vinayo ca lajjīpuggalesu tiṭṭhati.

Vuttañhetuṃ bhagavatāti parinibbānamañcake nipannena bhagavatā bhikkhū ovadantena etaṃ vuttanti attho. Desito paññattoti dhammopi desito ceva paññatto ca. Suttābhiddhammasaṅgahitassa hi dhammassa abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṃ vineyyasantaṃ ṭhapanāṃ paññāpanaṃ, tasmā dhammopi desito ceva paññatto cāti vutto. Paññattoti ca ṭhapitoti attho. Vinayopi desito ceva paññatto ca. Vinayatantisāṅgahitassa hi atthassa kāyavācānaṃ vinayanato vinayoti laddhādhivacanassa atisaṅgajjanaṃ pabodhanaṃ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṃ asaṅkarato ṭhapanāṃ paññāpanaṃ, tasmā vinayopi desito ceva paññatto cāti vuccati.

So vo mamaccayenāti so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena satthā. Idaṃ vuttaṃ hoti - mayā vo ṭhiteneva “idaṃ lahukaṃ, idaṃ garukaṃ, idaṃ satekiccaṃ, idaṃ atekiccaṃ, idaṃ lokavajjaṃ, idaṃ paṇṇattivajjaṃ. Ayaṃ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṃ gaṇassa, ayaṃ saṅghassa santike vuṭṭhāti”ti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avitikkamanīyatāvasena otiṇṇavatthusmiṃ sakhandhakaparivāro ubhatovibhaṅgo mahāvinayo nāma desito, taṃ sakalampi vinayapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheyyati “idaṃ vo kattabbaṃ, idaṃ vo na kattabba”nti kattabbākattabbassa vibhāgena anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā “ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcendriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgāni, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”ti tena tena vineyyānaṃ ajjhāsayānurūpena pakārena ime sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme vibhajitvā suttantapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi suttantapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheyyati taṃtaṃcariyānurūpaṃ sammāpaṭipattiyā anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā “pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, cattāri saccāni, bāvisatindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta cetanā, satta cittāni, tatrāpi ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā apariyāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā”ti ime dhamme vibhajitvā abhidhammapiṭakaṃ desitaṃ, taṃ sakalampi abhidhammapiṭakaṃ mayi parinibbute tumhākaṃ satthukiccaṃ sādheyyati, khandhādivibhāgena ñāyamānaṃ catusaccasambodhāvaḥattā satthārā sammāsambuddhena kattabbakiccaṃ nipphādessati. Iti sabbampetaṃ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsa

vassāni bhāsitaṃ lapitaṃ, tīṇi piṭṭakāni, pañca nikāyā, navaṅgāni, caturāsīti dhammakhandhasahassāni evaṃ mahappabhedam hoti. Iti imāni caturāsīti dhammakhandhasahassāni tiṭṭhanti, ahaṃ ekova parinibbāyāmi, ahañca panidāni ekova ovaḍāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti buddhasahassāni tumhe ovaḍissanti anusāsissanti ovāḍānusāsānikiccassa nipphādanatoti.

Sāsananti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividhaṃ sāsanaṃ, nippariyāyato pana sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā. Addhaniyanti addhānamaggagāmīti addhaniyaṃ, addhānakkhamanti attho. Ciraṭṭhitikanti ciraṃ ṭhiti etassāti ciraṭṭhitikaṃ, sāsanaṃ, assa bhaveyyāti sambandho. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā yena pakārena idaṃ sāsanaṃ dīghamaddhānaṃ pavattituṃ samatthaṃ, tatoyeva ciraṭṭhitikaṃ assa, tathā tena pakārena dhammañca vinayañca saṅgāyeyyanti.

Idāni sammāsambuddhena attano kataṃ anuggahavisesaṃ vibhāvento āha “yañcāhaṃ bhagavatā”tiādi. Tattha “yañcāha”nti etassa “anuggahito”ti etena sambandho. Tattha yanti yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti. Kiriyaaparāmasanaṃ vā etaṃ, tena “anuggahito”ti ettha anuggaṇhanaṃ parāmasati. Dhāressasītiādikaṃ pana bhagavā aññatarasmiṃ rukkhamaṇḍale mahākassapaṭtherena paññattasaṅghāṭiyaṃ nisinno taṃ cīvaraṃ vikaṣitapadumapupphavaṇṇena pāṇinā antare parāmasanto āha. Vuttañhetam kassapaṣaṃyutte mahākassapaṭthereneva ānandattheraṃ āmantetvā kathentena -

“Atha kho, āvuso, bhagavā maggā okkamma yena aññataraṃ rukkhamaṇḍalaṃ tenupasaṅkami, atha khvāhaṃ, āvuso, paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ catugguṇaṃ paññāpetvā bhagavantaṃ etadavocaṃ ‘idha, bhante, bhagavā nisīdatu, yaṃ mamassa dīgharattaṃ hitāya sukhāyā’ti. Nisīdi kho, āvuso, bhagavā paññatte āsane, nisajja kho maṃ, āvuso, bhagavā etadavoca ‘mudukā kho tyāyaṃ kassapa paṭapilotikānaṃ saṅghāṭi’ti. ‘Paṭiggaṇhātu me, bhante, bhagavā paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ anukampaṃ upādāyā’ti. ‘Dhāressasi pana me tvaṃ kassapa sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī’ti. ‘Dhāressāmaṃ, bhante, bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanānī’ti. So khvāhaṃ, āvuso, paṭapilotikānaṃ saṅghāṭiṃ bhagavato pādāsiṃ, ahaṃ pana bhagavato sāṇāni paṃsukūlāni nibbasanāni paṭipajji”nti.

Tattha mudukā kho tyāyanti mudukā kho te ayaṃ. Kasmā bhagavā evamāhāti? Therena saha cīvaraṃ parivattetukāmatāya. Kasmā parivattetukāmo jātoti? Theram attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Kiṃ sārīputtamoggallānā natthīti? Atthi, evaṃ panassa ahosi “ime na ciraṃ ṭhassanti, kassapo pana vīsavassasatāyuko, ‘so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyaṃ vasitvā dhammavinayasaṅgahaṃ katvā mama sāsanaṃ pañcavassasahassaparimāṇaṃ kālaṃ pavattanakaṃ karissatī’ti attano naṃ ṭhāne ṭhapemi, evaṃ bhikkhū kassapassa sussūsitabbaṃ maññissantī”ti, tasmā evamāha. Thero pana yasmā cīvarassa vā pattassa vā vaṇṇe kathite “imaṃ tumhākaṃ gaṇhathā”ti cārittameva, tasmā “paṭiggaṇhātu me bhante bhagavā”ti āha. Dhāressasi pana me tvaṃ kassapāti kassapa tvaṃ imāni paribhogajīṇāni paṃsukūlāni pārūpituṃ sakkhissasīti vadati. Tañca kho na kāyabalaṃ sandhāya, paṭipattipūraṇaṃ pana sandhāya evamāha. Ayañhettha adhippāyo - ahaṃ imaṃ cīvaraṃ puṇṇaṃ nāma dāsiṃ pārūpitvā āmakasusāne chaḍḍitaṃ tumbamattehi pāṇakehi samparikiṇṇaṃ te pāṇake vidhunitvā mahāariyavaṃse ṭhatvā aggahesiṃ, tassa me imaṃ cīvaraṃ gahitadivase dasasahassacakkavāle mahāpathavī

mahāravaṃ viravamānā kampittha, ākāsaṃ taṭataṭāyi, cakkavāḷadevatā sādhuḥkāraṃ adaṃsu “imaṃ cīvaraṃ gaṇhantena bhikkhunā jātipaṃsukūlikena jātiāraññikena jātiēkāsanikena jātisapadānacārikena bhavituṃ vaṭṭati, tvaṃ imassa cīvarassa anucchavikaṃ kātuṃ sakkhissasi”ti. Theropi attanā pañcannaṃ hatthīnaṃ balaṃ dhāreti. So taṃ atakkayitvā “ahametaṃ paṭipattiṃ pūressāmī”ti ussāhena sugatacīvarassa anucchavikaṃ kātukāmo “dhāressāmahaṃ bhante”ti āha. Paṭipajjinti paṭipannosiṃ. Evaṃ pana cīvaraparivattanaṃ katvā therena pārutacīvaraṃ bhagavā pārupi, satthu cīvaraṃ thero. Tasmiṃ samaye mahāpathavi udakapariyantaṃ katvā unnadantī kampittha.

Sāṇāni paṃsukūlānīti matakaḷevaram pariveṭhetvā chaḍḍitāni tumbamatte kimī papphoṭetvā gahitāni sāṇavākamayāni paṃsukūlacīvarāni. Rathikasusānasaṅkārakūṭādīnaṃ yattha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu paṃsukūlamivāti paṃsukūlaṃ. Atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti paṃsukūlasaddassa attho daṭṭhabbo. Nibbasanānīti niṭṭhitavasanaḥkiccāni, paribhogajīṇānīti attho. Ettha “kiñcāpi ekameva taṃ cīvaraṃ, anekāvayavattā pana bahuvacanaṃ kata”nti majjhimagāṇṭhipade vuttaṃ. Cīvare sādharmaṇaparibhogenāti ettha attanā sādharmaṇaparibhogenāti viññāyamānattā viññāyamānatthassa ca-saddassa payoge kāmācārattā “attanā”ti na vuttaṃ. “Dhāressasi pana me tvaṃ, kassapa, sāṇāni paṃsukūlānī”ti hi vuttattā attanāva sādharmaṇaparibhogo viññāyati, nāññena. Na hi kevalaṃ saddatoyeva sabbattha atthanichchayo bhavissati atthapakaraṇādīnāpi yebhuyyena atthassa niyametabbattā. Ācariyadhammapālattherena panettha idaṃ vuttaṃ “cīvare sādharmaṇaparibhogenāti ettha attanā samasamaṭṭhapanenāti idha attanāsaddaṃ ānetvā cīvare attanā sādharmaṇaparibhogenā”ti yojetabbaṃ.

“Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa taṃ;
Atthato hyasamānaṃ, āsannattamakāraṇa”nti.

Atha vā bhagavatā cīvare sādharmaṇaparibhogenā bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṃ ekassapi karaṇaniddesaṃ sahayogakattutthajotakattasambhavatoti. Sabbattha “ācariyadhammapālattherenā”ti vutte suttantaṭṭikākārenāti gahetabbaṃ. Samānaṃ dhāraṇametassāti sādharmaṇo, paribhogo. Sādharmaṇaparibhogenā ceva samasamaṭṭhapanena ca anuggahitoti sambandho.

Idāni -

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi vivicca kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekaṃ pītisukhaṃ paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāti vivicca kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekaṃ pītisukhaṃ paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhattaṃ sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāti vitakkavicārānaṃ vūpasamā...pe... dutiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharāmi,

sato ca sampajāno sukhañca kāyena paṭisaṃvedemi, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti, tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati...pe... tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sukhasa ca pahānā dukkhasa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsatipārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati sukhasa ca pahānā dukkhasa ca pahānā pubbeva...pe... catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā...pe... ākāsañcāyatanaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākāsañcāyatanaṃ samatikkama ‘anantaṃ viññāṇa’nti viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati sabbaso ākāsañcāyatanaṃ samatikkamma...pe... viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso viññāṇañcāyatanaṃ samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati...pe... ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso ākiñcaññāyatanaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati...pe... nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharāmi. Kassapopi...pe... saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi anekavihitaṃ iddhiḍḍhaṃ paccanubhomi, ekopi hutvā bahudhā homi, bahudhāpi hutvā eko homi, āvibhāvaṃ tirobhāvaṃ tirokuṭṭhaṃ tiropākāraṃ tiropabbataṃ asajjamāno gacchāmi seyyathāpi ākāse, pathaviyāpi ummujjanimujaṃ karomi seyyathāpi udake, udakepi abhijjamāne gacchāmi seyyathāpi pathaviyaṃ, ākāsepi pallaṅkena kamāmi seyyathāpi pakkhī sakuṇo, imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāve pāṇinā parimasāmi parimajjāmi, yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattemi. Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati anekavihitaṃ iddhiḍḍhaṃ paccanubhoti...pe... yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vatteti.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi dibbāya sotadhātuyā visuddhāya

atikkantamānusikāya ubho sadde suṇāmi dibbe ca mānuse ca ye dūre santike ca. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati dībbāya sotadhātuyā...pe... ye dūre santike ca.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāmi, sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāmi, vītarāgaṃ vā cittaṃ ‘vītarāgaṃ citta’nti pajānāmi, sadosaṃ vā cittaṃ...pe... vītadosaṃ vā cittaṃ...pe... samohaṃ vā cittaṃ...pe... vītamohaṃ vā cittaṃ...pe... saṃkhittaṃ vā cittaṃ...pe... vikkhittaṃ vā cittaṃ...pe... mahaggataṃ vā cittaṃ...pe... amahaggataṃ vā cittaṃ...pe... sauttaraṃ vā cittaṃ...pe... anuttaraṃ vā cittaṃ...pe... samāhitaṃ vā cittaṃ...pe... asamāhitaṃ vā cittaṃ...pe... vimuttaṃ vā cittaṃ...pe... avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati parasattānaṃ parapuggalānaṃ cetasā ceto paricca pajānāti, sarāgaṃ vā cittaṃ ‘sarāgaṃ citta’nti pajānāti...pe... avimuttaṃ vā cittaṃ ‘avimuttaṃ citta’nti pajānāti.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi anekavihiṭṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Seyyathidaṃ - ekampi jātiṃ dvepi jātiyo tissopi jātiyo catassopi jātiyo pañcapi jātiyo dasapi jātiyo vīsampi jātiyo tiṃsampi jātiyo cattālīsampi jātiyo paññāsampi jātiyo jātisatampi jātisahassampi jātisatasahassampi anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe ‘amutrāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto amutra udapādiṃ, tatrāpāsiṃ evaṃnāmo evaṃgotto evaṃvaṇṇo evamāhāro evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedī evamāyupariyanto, so tato cuto idhūpapanno’ti. Iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihiṭṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati anekavihiṭṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ - ekampi jātiṃ...pe... iti sākāraṃ sauddesaṃ anekavihiṭṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarati.

“Ahaṃ, bhikkhave, yāvade ākaṅkhāmi dībbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi ‘ime vata bhonto sattā kāyaduccaritena samannāgatā vacīduccaritena samannāgatā manoduccaritena samannāgatā ariyānaṃ upavādakā micchādiṭṭhikā micchādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ nirayaṃ upapannā. Ime vā pana bhonto sattā kāyasucaritena samannāgatā vacīsucaritena samannāgatā manosucaritena samannāgatā ariyānaṃ anupavādakā sammādiṭṭhikā sammādiṭṭhikammasamādānā, te kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapannā’ti. Iti dībbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passāmi cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāmi. Kassapopi, bhikkhave, yāvade ākaṅkhati dībbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena satte passati cavamāne upapajjamāne hīne paṇīte suvaṇṇe dubbaṇṇe sugate duggate, yathākammūpage satte pajānāti.

“Ahaṃ, bhikkhave, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ

diṭṭheva dhamme sayamaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja viharāmi.
Kassapopi, bhikkhave, āsavānaṃ khayā anāsavaṃ cetovimuttiṃ
paññāvimuttiṃ diṭṭheva dhamme sayamaṃ abhiññā sacchikatvā upasampajja
viharatī”ti -

Evamaṃ navānupubbavīhārachaḷabhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā
samasaṃaṭṭhapanatthāya bhagavatā vuttaṃ kassapasamyutte āgataṃ pāḷimimaṃ
peyyālamukhena ādiggahaṇena ca saṅkhipitvā dassento āha “ahaṃ bhikkhave”tiādi.

Tattha yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmīti attho. Tato yeva hi
majjhimaṅṭhipade cūḷaṅṭhipade ca “yāvadeti yāvadevāti vuttaṃ hotī”ti likhitaṃ.
Samyuttanikāyaṭṭhakathāyampi “yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī”ti attho
vutto. Tathā hi tattha līnatthapakāsaniyaṃ ācariyadhammapālatthereneva vuttaṃ
“yāvadevāti iminā samānatthaṃ yāvadeti idaṃ pada”nti. Potthakesu pana katthaci
“yāvadevā”ti ayameva pāṭho dissati. Yāni pana ito paraṃ “vivicceva kāmehi”tiādinā
nayena cattāri rūpāvacarakiriyajhānāni, “sabbaso rūpasāññānaṃ
samatikkamā”tiādinā nayena catasso arūpasamāpattiyo, “sabbaso
nevasāññānāsāññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodha”ntiādinā nayena
nirodhasamāpatti, “anekavihiṭaṃ iddhiyidha”ntiādinā nayena abhiññā ca vuttā.
Tattha yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ anupadavaṇṇanāya ceva bhāvanāvidhānena ca
saddhiṃ visuddhimagge sabbaso vitthāritaṃ. Idhāpi ca verañjakaṇḍe cattāri
rūpāvacarajhānāni tisso ca vijjā āvi bhavissanti, tasmā tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ
tattheva vaṇṇayissāma.

Navānupubbavīhārachaḷabhiññāppabhedeti ettha navānupubbavīhārā nāma
anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbabhāvato evaṃsaññitā nirodhasamāpattiyā saha aṭṭha
samāpattiyo. Chaḷabhiññā nāma āsavakkhayaññānena saddhiṃ pañcābhiññāyoti evaṃ
lokiyalokuttarabhedā sabbā abhiññāyo. Uttarimanussadhammeti uttarimanussānaṃ
jhāyīnañceva ariyānañca dhammo uttarimanussadhammo. Atha vā uttari
manussadhammāti uttarimanussadhammo, manussadhammo nāma
dasakusalakammāpathadhammo. So hi vinā bhāvanāmanasikārena pakatiyāva
manussehi nibbattetabbato manussatthabhāvāvahato vā “manussadhammo”ti
vuccati, tato uttari pana jhānādīni “uttarimanussadhammo”ti veditabbāni. Attanā
samasaṃaṭṭhapanenāti ahaṃ yattakaṃ kālaṃ yattake vā samāpattivīhāre abhiññāyo
ca vaḷaṇṇemi, tathā kassapopīti evaṃ yathāvuttauttarimanussadhamme attanā
samasaṃaṃ katvā ṭhapanena. Idañca
navānupubbavīhārachaḷabhiññādhībhāvasāmaññena pasamsāmatthaṃ vuttanti
daṭṭhabbaṃ. Na hi āyasmā mahākassapo bhagavā viya devasikaṃ
catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena
vā abhiññāyo vaḷaṇṇeti. Ettha ca “uttarimanussadhamme attanā
samasaṃaṭṭhapanenā”ti idaṃ nidassanamattanti veditabbaṃ. Tathā hi -

“Ovada kassapa bhikkhū, karohi kassapa bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathaṃ,
ahaṃ vā kassapa bhikkhū ovadeyyaṃ tvaṃ vā, ahaṃ vā kassapa bhikkhūnaṃ
dhammiṃ kathaṃ kareyyaṃ tvaṃ vā”ti.

Evampi attanā samasaṃaṭṭhāne ṭhapetiyeva, tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati
aññatra dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. Tattha “tassāti tassa anuggahassā”ti
majjhimaṅṭhipade vuttaṃ. Tassa meti vā attho gahetabbo. Potthakesu hi katthaci

“tassa me”ti pāṭhoyeva dissati, dhammavinayasaṅgāyanam ṭhapetvā aññaṃ kiṃ nāma tassa me āṇaṇyaṃ aṇaṇabhāvo bhavissatīti attho. “Nanu maṃ bhagavā”tiādinā vuttamevattham upamāvasena vibhāveti. Sakakavaccaissariyānuppadānenāti ettha cīvarassa nidassanavasena kavacassa gahaṇam katam, samāpattiyā nidassanavasena issariyam gahitam. Kulavaṃsappatiṭṭhāpakanti kulavaṃsassa kulappaveṇiyā patiṭṭhāpakam. “Me saddhammavaṃsappatiṭṭhāpako”ti niccasāpekkhattā samāso daṭṭhabbo, me saddhammavaṃsassa patiṭṭhāpako pavattakoti vuttam hoti. Vuttavacanamanussaranto anuggaheṣīti cintayanto dhammavinayasaṅgāyanattham bhikkhūnam ussāham janesīti sambandho, dhātubhājanadivase tattha sannipatitānam bhikkhūnam ussāham janesīti attho.

Idāni yathāvuttamattham pāḷiyā vibhāvento āha “yathāhā”tiādi. Tattha ekamidāhanti ettha idanti nipātamattam. Ekaṃ samayanti ca bhummatthe upayogavacanam, ekasmiṃ samayeti vuttam hoti. Pāvāyāti pāvānagarato, tattha piṇḍāya caritvā kusiṇāram gamissāmīti addhānamaggappaṭipannoti vuttam hoti. Addhānamaggoti ca dīghamaggo vuccati. Dīghapariyāyo hettha addhānasaddo. Mahatā bhikkhusaṅghena saddhanti guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. Bhikkhūnam saṅghena bhikkhusaṅghena, samaṇagaṇena saddhiṃ ekatoti attho. “Pañcamattehī”tiādinā saṅkhyāmahattam vibhāveti. Matta-saddo cettha pamāṇavacano “bhojane mattaññutā”tiādīsu viya. Sabbam subhaddakaṇḍam vitthārato veditabbanti sabbam subhaddakaṇḍam idha ānetvā vitthārato dassetabbanti adhippāyo.

“Tato paranti tato bhikkhūnam ussāhajanato para”nti ācariyadhammapālattherena vuttam. Mahāgaṇṭhipade pana “tato paranti subhaddakaṇḍato para”nti vuttam. Idamevettha sārato pacceṭabbanti no takko. Ayameva hi ussāhajananaṃ appakāro, yadidaṃ “handā mayam, āvuso, dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dippatī”tiādi, tasmā ussāhajanato paranti na vattabbam heṭṭhā ussāhajananaṃ appakārassa pāḷiyam avuttattā. Ayañhettha pāḷikkamo -

“Atha kho āyasmā mahākassapo bhikkhū āmantesi, ekamidāham, āvuso, samayam pāvāya kusiṇāram addhānamaggappaṭipanno mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṃ pañcamattehi bhikkhusatehi. Atha khvāham, āvuso, maggā okkamma aññatarasmiṃ rukkhamaṇe nisīdim.

“Tena kho pana samayena aññataro ājīvako kusiṇārāya mandāravapuppham gahetvā pāvam addhānamaggappaṭipanno hoti. Addasam kho aham, āvuso, tam ājīvakaṃ dūratova āgacchantam, disvāna tam ājīvakaṃ etadavocaṃ ‘apāvuso, amhākaṃ satthāram jānāsī’ti? ‘Āma, āvuso, jānāmi. Ajja sattāhapaṇinibbuto samaṇo gotamo, tato me idaṃ mandāravapuppham gahitanti. Tatrāvuso, ye te bhikkhū avītarāgā, appekacce bāhā paggayha kandanti, chinnaṇāpātam papatanti āvaṭṭanti vivaṭṭanti, ‘atikhippam bhagavā parinibbuto, atikhippam sugato parinibbuto, atikhippam cakkhum loke antarahita’nti. Ye pana te bhikkhū vītarāgā, te satā sampajānā adhivāsenti ‘aniccā saṅkhārā, tam kutettha labbhā’”ti.

“Atha khvāham, āvuso, te bhikkhū etadavocaṃ - ‘alam, āvuso, mā socittha mā paridevittā, nanvetam, āvuso, bhagavatā paṭikacceva akkhātā ‘sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo aññathābhāvo. Tam kutettha, āvuso, labbhā, yam tam jātam bhūtam saṅkhatam palokadhammam, tam vata mā

palujjī'ti netam ̥hānam vijjatī'ti.

“Tena kho pana samayena, āvuso, subhaddo nāma vuḍḍhapabbajito tassam parisāyam nisinno hoti. Atha kho āvuso subhaddo vuḍḍhapabbajito te bhikkhū etadavoca ‘alam, āvuso, mā socittha mā paridevittha, sumuttā mayam tena mahāsamañena, upaddutā ca mayam homa’ ‘idaṃ vo kappati, idaṃ vo na kappatī'ti, ‘idāni pana mayam yaṃ icchissāma, taṃ karissāma, yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāmā'ti. Handa mayam āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dippati, dhammo paṭibāhīyati, avinayo pure dippati, vinayo paṭibāhīyati, pure adhammavādino balavanto honti, dhammavādino dubbalā honti, pure avinayavādino balavanto honti, vinayavādino dubbalā hontī'ti.

““Tena hi, bhante, thero bhikkhū uccinatū'ti. Atha kho āyasmā mahākassapo ekenūnapañcaarahantasatāni uccini. Bhikkhū āyasmantaṃ mahākassapaṃ etadavocuṃ ‘ayaṃ, bhante, āyasmā ānando kiñcāpi sekkho, abhabbo chandā dosā mohā bhayā agatiṃ gantuṃ, bahu cānena bhagavato santike dhammo ca vinayo ca pariyatto. Tena hi, bhante, thero āyasmantampi ānandaṃ uccinatū'tiādi.

Tasmā tato paranti ettha subhaddakaṇḍato paranti evamattho daṭṭhabbo. “Sabbam subhaddakaṇḍaṃ vitthārato veditabba”nti hi iminā “yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāmā'ti etaṃ pariyantaṃ subhaddakaṇḍapaḷiṃ dassetvā idāni avasesaṃ ussāhajananaṃ appakārapavattaṃ paḷimeva dassento “handa mayam āvuso”tiādimāha.

Tattha pure adhammo dippatīti ettha adhammo nāma dasakusalakammapathadhammapaṭipakkhabhūto adhammo. Pure dippatīti api nāma dippati. Atha vā yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhituṃ samattho hoti, tato puretamevāti attho. Āsanne hi anāgate ayaṃ puresaddo. Dippatīti dippissati. Pure-saddayogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānapayogo yathā “purā vassati devo”ti. Keci panettha evaṃ vaṇṇayanti “pureti pacchā anāgate yathā addhānaṃ gacchantassa gantabbamaggo ‘pure’ti vuccati, tathā idha daṭṭhabba”nti. Avinayoti pahānavinayaṃ varavinayānaṃ paṭipakkhabhūto avinayo. “Vinayavādino dubbalā hontī'ti evaṃ iti-saddopi ettha daṭṭhabbo, “tato paraṃ āhā”ti iminā sambandho. Potthakesu pana katthaci iti-saddo na dissati, paḷiyaṃ pana dīghanikāyaṭṭhakathāyañca attheva iti-saddo.

Tena hīti uyyojanatthe nipāto. Uccinane uyyojentā hi taṃ mahākassapattheraṃ evamāhaṃsu. Bhikkhū uccinatūti saṅgītiyā anurūpe bhikkhū uccinitvā gaṇhātūti attho. “Sakalanavaṅga...pe... pariggaheṣī'ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ satipi āgamādhigamasabbhāve saha paṭisambhidāhi tevijjādiguṇayuttānaṃ āgamādhigamasampattiyā ukkaṃsagatatā saṅgītiyā bahūpakāraṃ dasseti. Tattha sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidhareti sakalaṃ suttageyyādi navaṅgaṃ ettha, etassa vā atthīti sakalanavaṅgaṃ, satthusāsaṃ. Atthakāmena pariyāpuṇitabbato diṭṭhadhammikādipurisattapariyattabhāvato ca pariyattīti tīṇi piṭakāni vuccanti, taṃ sakalanavaṅgasatthusāsanasaṅkhātāṃ pariyattiṃ dhārentīti sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidharā, tādiseti attho. Bahūnaṃ nānappakārānaṃ

kilesānaṃ sakkāyaditṭhiyā ca avihatattā tā janenti, tāhi vā janitāti puthujjanā. Duvidhā puthujjanā andhaputhujjanā kalyāṇaputhujjanāti. Tattha yesaṃ khandhadhātuāyatanādīsu uggahaparipucchāsavanadhāraṇapaccavekkhaṇāni natthi, te andhaputhujjanā. Yesaṃ tāni atthi, te kalyāṇaputhujjanā. Te idha “puthujjanā”ti adhippetā. Samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā asiniddhā vipassanā etesanti sukkhavipassakā.

Tipiṭakasabbapariyattippabhedadhareti tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samāhāro tipīṭakaṃ, tipīṭakasāṅkhātāṃ navaṅgādivasena anekadhā bhinnaṃ sabbapariyattippabhedāṃ dhārentīti tipīṭakasabbapariyattippabhedadharā, tādiseti attho. Anu anu taṃsamaṅgīnaṃ bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, anubhāvo eva ānubhāvo, pabhāvo. Mahanto ānubhāvo yesaṃ te mahānubhāvā. Tevijjādibhedeti tisso vijjāyeva tevijjā, tā ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnaṃ te tevijjādayo, te bhedaṃ anekappakārā bhinnā etesanti tevijjādibhedā, khīṇāsavā, tādiseti attho. Atha vā tisso vijjā etassa atthīti tevijjo, so ādi yesaṃ chaḷabhiññādīnaṃ te tevijjādayo, te bhedaṃ yesaṃ khīṇāsavānaṃ te tevijjādibhedā, tādiseti attho. Ye sandhāya idaṃ vuttanti ye bhikkhū sandhāya idaṃ “atha kho āyasmā”tiādivacanaṃ saṅgītikkhandaṃ vuttanti attho.

Kissa panāti kasmā pana. Sikkhatīti sekkho, atha vā sikkhanaṃ sekkhā, sāyeva tassa sīlanti sekkho. So hi aparīyositasikkhattā ca tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo na asekkho viya parinīṭṭhitasikkho tattha paṭipassaddhussāho, nāpi vissatṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto. Atha vā ariyāya jātiyā tīsu sekkhāsu jāto, tattha vā bhavoti sekkho. Atha vā ikkhati etāyāti ikkhā, maggaphalasammāditṭhi. Saha ikkhāyāti sekkho. Uparimaggattayakiccassa aparīyositattā saha karaṇīyenāti sakaraṇīyo. Assāti anena. Asammukhā paṭiggahitaṃ nāma natthīti nanu ca -

“Dvāsīti buddhato gaṇhiṃ, dve saḥassāni bhikkhuto;
Caturāsīti saḥassāni, ye me dhammā pavattino”ti. -

Vuttattā kathametaṃ yujjati? Dve saḥassāni bhikkhutoti vuttampi bhagavato santike paṭiggahitamevāti katvā vuttanti nāyaṃ virodho. Bahukārattāti bahuupakārattā. Upakāravacano hettha kārasaddo. Assāti bhaveyya.

Ativiya vissatthoti ativiya vissāsiko. Nanti ānandattheraṃ, “ovadatī”ti iminā sambandho. Ānandattherassa yebhuyyena navakāya parisāya vibbhamanena mahākassapatthero evamāha “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti. Tathā hi parinibbute satthari mahākassapatthero satthuparinibbāne sannipatitassa bhikkhusaṅghassa majjhe nisīditvā dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ pañcasate bhikkhū uccinitvā “āvuso, rājagahe vassaṃ vasantā dhammavinayaṃ saṅgāyeyyāma, tumhe pure vassūpanāyikāya attano attano palibodhaṃ pacchinditvā rājagahe sannipatathā”ti vatvā attanā rājagahaṃ gato. Ānandattheropi bhagavato pattacīvaramādāya mahājanaṃ saññāpento sāvatthiṃ gantvā tato nikkhamma rājagahaṃ gacchanto dakkhiṇagirismiṃ cārikaṃ cari. Tasmīṃ samaye ānandattherassa tiṃsamattā saddhivihārikā yebhuyyena kumārabhūtā ekavassikaduvassikabhikkhū ceva anupasaṃpannā ca vibbhamiṃsu. Kasmā panete pabbajitā, kasmā vibbhamiṃsūti? Tesāṃ kira mātāpitāro cintesūṃ “ānandatthero satthuviśāsiko aṭṭha vare yācitvā upaṭṭhahati, icchiticchitaṭṭhānaṃ satthāraṃ gahetvā gantuṃ sakkoti, amhākaṃ dārake etassa santike pabbājessāma, so

satthāraṃ gahetvā āgamiṣṣati, tasmim āgate mayaṃ mahāsakkāraṃ kātuṃ labhissāmā”ti iminā tāva kāraṇena nesaṃ ñātakā te pabbājesuṃ. Satthari pana parinibbute tesam sā patthanā upacchinnā, atha ne ekadivaseneva uppabbājesuṃ.

Atha ānandattheraṃ dakkhiṇagirismiṃ cārikaṃ caritvā rājagahamāgataṃ disvā mahākassapatthero evamāha “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti. Vuttañhetam kassapasamyutte -

“Atha kiñcarahi tvaṃ, āvuso ānanda, imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhiṃ cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi, olujjati kho te, āvuso ānanda, parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti.

“Api me bhante kassapa sirasmim palitāni jātāni, atha ca pana mayaṃ ajjāpi āyasmato mahākassapassa kumārakavādā na muccāmāti. Tathā hi pana tvaṃ, āvuso ānanda, imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṃ ananuyuttehi saddhiṃ cārikaṃ carasi, sassaghātaṃ maññe carasi, kulūpaghātaṃ maññe carasi, olujjati kho te, āvuso ānanda, parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti.

Tattha sassaghātaṃ maññecarasīti sassam ghātento viya āhiṇḍasi. Kulūpaghātaṃ maññe carasīti kulāni upaghātento viya hananto viya āhananto viya āhiṇḍasi. Olujjātīti palujjati bhijjati. Palujjanti kho te āvuso navappāyāti, āvuso, evaṃ ete tuyhaṃ pāyena yebhuyyena navakā ekavassikaduvassikadaharā ceva sāmaṇerā ca palujjanti. Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti theram tajjento āha. Kumārakavādā na muccāmāti kumārakavādato na muccāma. Tathā hi pana tvanti idamassa evaṃ vattabbatāya kāraṇadassanattamaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo - yasmā tvaṃ imehi navakehi bhikkhūhi indriyasamvararahitehi saddhiṃ vicarasi, tasmā kumārakehi saddhiṃ caranto “kumārako”ti vattabbataṃ arahasīti.

“Na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī”ti ettha vā-saddo padapūraṇe. Vā-saddo hi upamānasamuccayasamṣayavavassaggapadapūraṇavikappādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathā hesa “paṇḍito vāpi tena so”tiādīsu upamāne dissati, sadisabhāveti attho. “Taṃ vāpi dhīrā muni vedayantī”tiādīsu samuccaye. “Ke vā ime kassa vā”tiādīsu samṣaye. “Ayaṃ vā imesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ sabbabālo sabbamūlho”tiādīsu vavassagge. “Ye hi keci, bhikkhave, samaṇā vā brāhmaṇā vā”tiādīsu vikappeti. Idha pana padapūraṇe daṭṭhabbo. Teneva ca ācariyadhammapālatterena vuttaṃ “vāsaddassa atthuddhāraṃ karontena ‘na vāyaṃ kumārako mattamaññāsī’tiādīsu padapūraṇe”ti. Aṭṭhakathāyampi ettakameva vuttaṃ “na vāyaṃ kumārako mattamaññāsīti ayaṃ kumārako attano pamāṇaṃ na vata jānātīti theram tajjento āhā”ti. Etthāpi vatāti vacanasiliṭṭhatāya vuttaṃ. Yaṃ panettha kenaci vuttaṃ “na vāyanti ettha vāti vibhāsā, aññāsipi na aññāsipīti attho”ti. Taṃ tassa matimattanti daṭṭhabbaṃ. Na hettha ayamattho sambhavati, tasmā attano pamāṇaṃ nāññāsīti evamattho veditabbo. Tatrāti evaṃ sati. Chandāgamaṇaṃ viyāti ettha chandā āgamaṇaṃ viyāti padacchedo kātabbo, chandena āgamaṇaṃ pavattanaṃ viyāti attho, chandena akattabbakaraṇaṃ viyāti vuttaṃ hoti. Chandaṃ vā āgacchati sampayogavasenāti chandāgamaṇaṃ, tathā

pavatto apāyagamanīyo akusalacittuppadō. Atha vā ananurūpaṃ gamaṇaṃ agamaṇaṃ, chandena agamaṇaṃ chandāgamaṇaṃ, chandena sinehena ananurūpaṃ gamaṇaṃ pavattanaṃ akattabbakaraṇaṃ viyāti vuttaṃ hoti. Asekkhapaṭisambhidāppatteti asekkhabhūtā paṭisambhidā asekkhapaṭisambhidā, taṃ patte, paṭiladdhaasekkhapaṭisambhideti attho. Anumatīyāti anuññāya, yācanāyāti vuttaṃ hoti.

“Kiñcāpi sekkho”ti idaṃ na sekkhānaṃ agatigamanasabbhāvena vuttaṃ, asekkhānaṃyeva pana uccinitattāti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamanāni pahīyanti, tasmā kiñcāpi sekkho, tathāpi thero āyasmantampi ānandaṃ uccinatūti evamettha sambandho vedītabbo. Na pana kiñcāpi sekkho, tathāpi abhabbo agatīṃ gantunti yojetabbaṃ. “Abhabbo”tiādinā pana dhammasaṅgītiyā tassa arahabhāvaṃ dassentā vijjamaṇe guṇe kathenti. Tattha chandāti chandena, sinehenāti attho. Agatīṃ gantunti agantabbaṃ gantuṃ, akattabbaṃ kātunti vuttaṃ hoti. Imāni pana cattāri agatigamanāni bhaṇḍabhājanīye ca vinicchayaṭṭhāne ca labbhanti. Tattha bhaṇḍabhājanīye tāva attano bhārabhūtānaṃ bhikkhūnaṃ amanāpe bhaṇḍe sampatte taṃ parivattitvā manāpaṃ dento chandāgatīṃ gacchati nāma. Attano pana abhārabhūtānaṃ manāpe bhaṇḍe sampatte taṃ parivattitvā amanāpaṃ dento dosāgatīṃ gacchati nāma. Bhaṇḍesu bhājanīyavattuṇca ṭhitikaṇca ajānanto mohāgatīṃ gacchati nāma. Mukharānaṃ vā rājādinissitānaṃ vā “ime me amanāpe bhaṇḍe dinne anattaṃ kareyyu”nti bhayena parivattitvā manāpaṃ dento bhayāgatīṃ gacchati nāma. Yo pana evaṃ na gacchati, sabbesaṃ tulābhūto pamāṇabhūto majjhattova hutvā yaṃ yassa pāpuṇāti, tadeva tassa deti, ayaṃ catubbidhampi agatīṃ na gacchati nāma. Vinicchayaṭṭhāne pana attano bhārabhūtassa garukāpattīṃ lahukāpattīṃ katvā kathento chandāgatīṃ gacchati nāma. Itarassa lahukāpattīṃ garukāpattīṃ katvā kathento dosāgatīṃ gacchati nāma. Āpattivuṭṭhānaṃ pana samuccayakkhandhakaṇca ajānanto mohāgatīṃ gacchati nāma. Mukharassa vā rājapūjitassa vā “ayaṃ me garukaṃ katvā āpattīṃ kathentassa anattampi kareyyā”ti garukameva lahukāpattīṃ kathento bhayāgatīṃ gacchati nāma. Yo pana sabbesaṃ yathābhūtameva kathesi, ayaṃ catubbidhampi agatigamaṇaṃ na gacchati nāma. Theropi tādiso catunnampi agatigamaṇānaṃ paṭhamamaggeneva pahīnattā, tasmā saṅgāyanavasena dhammavinayavinicchaye sampatte chandādivasena aññathā akathetvā yathābhūtameva kathetīti vuttaṃ “abhabbo...pe... agatīṃ gantu”nti. Pariyattoti adhīto, uggahitoti attho.

Uccinitenāti uccinitvā gahitena. Etadahosīti etaṃ parivitakkanaṃ ahosi. Rājagahaṃ kho mahāgocaranti ettha “rājagahanti rājagahasāmaṇaṃ gahetvā vutta”nti cūḷagaṇṭhipade majjhimaṇṭhipade ca vuttaṃ. Gāvo caranti etthāti gocaro, gocaro viya gocaro, bhikkhācaraṇaṭṭhānaṃ. So mahanto assa, etthāti vā mahāgocaraṃ, rājagahaṃ. Thāvarakammanti ciraṭṭhāyikammaṃ. Visabhāgapuggalo subhaddasadiso. Ukkoteyyāti nivāreyyāti attho. Ñattidutiyena kammena sāvesīti -

“Suṇātu me, āvuso, saṅgho, yadi saṅghassa pattakallaṃ, saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammanneyya ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammaṇca vinayaṇca saṅgāyitum, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasitabba’nti, esā ñatti.

“Suṇātu me, āvuso, saṅgho, saṅgho imāni pañca bhikkhusatāni sammannati

‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasiṭabba’nti, yassāyasmato khamati imesaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ sammuti ‘rājagahe vassaṃ vasantānaṃ dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasiṭabba’nti, so tuṇhassa. Yassa nakkhamati, so bhāseyya.

“Sammataṇi saṅghena imāni pañca bhikkhusatāni ‘rājagahe vassaṃ vasantāni dhammañca vinayañca saṅgāyituṃ, na aññehi bhikkhūhi rājagahe vassaṃ vasiṭabba’nti, khamati saṅghassa, tasmā tuṇhī, evameva dhārayāmi”ti -

Evaṃ ñattidutiyena kammena sāvesi. Idaṃ sandhāya vuttaṃ “taṃ saṅgītikkhandaṃ vuttanayeneva ñātabba”nti.

Ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatiṃ divase katā. Vuttañhetuṃ dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ “ayaṃ pana kammavācā tathāgatassa parinibbānato ekavīsatiṃ divase katā. Bhagavā hi visākhaputtaṃ māyāṃ paccūsasamaye parinibbuto, athassa sattāhaṃ suvaṇṇaṇṇaṃ sarīraṃ gandhamālādīhi pūjayiṃsu. Evaṃ sattāhaṃ sādhuḥkīlanadivāsā nāma ahesuṃ. Tato sattāhaṃ citakāya agginā jhāyi, sattāhaṃ sattipaṇjaraṃ katvā santhāgārasālāyaṃ dhātupūjaṃ kariṃsūti ekavīsatiṃ divasā gatā. Jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamiyaṃ pana dhātuyo bhājayiṃsu. Etasmiṃ dhātubhājanadivase sannipatitassa mahābhikkhusaṅghassa subhaddena vuḍḍhapabbajitena kataṃ anācāraṃ ārocetvā vuttanayeneva bhikkhū uccinitvā ayaṃ kammavācā katā. Imañca pana kammavācaṃ katvā therō bhikkhū āmantesi ‘āvuso idāni tumhākaṃ cattālīsadivāsā okāso, tato paraṃ ayaṃ nāma no palibodho atthīti vuttuṃ na labbhā, tasmā etthantare yassa rogāpalibodho vā ācariyupajjhāyapalibodho vā mātāpitupalibodho vā atthi, pattaṃ vā pana pacitabbaṃ cīvaraṃ vā kātabbaṃ, so taṃ palibodhaṃ chinditvā karaṇīyaṃ karotū”ti. Evañca pana vatvā therō attano pañcasatāya parisāya parivuto rājagahaṃ gato, aññepi mahātherā attano attano parivāraṃ gahetvā sokasallasamappitaṃ mahājanaṃ assāsetukāmā taṃ taṃ disaṃ pakkantā. Puṇṇatthero pana sattaṣaṭṭhikāparivāro ‘tathāgatassa parinibbānaṭṭhānaṃ āgatāgataṃ mahājanaṃ assāsessāmi”ti kusiṇārāyameva aṭṭhāsi. Āyasmā ānando yathā pubbe aparinibbutassa, evaṃ parinibbutassapi bhagavato sayameva pattacīvaramādāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ yena sāvatthi tena cārikaṃ pakkāmi. Gacchato panassa parivārā bhikkhū gaṇanapathaṃ vītivattā”ti. Tasmā tathāgatassa parinibbānato tīsu sattāhesu atikkantesu ekavīsatiṃ divase imaṃ kammavācaṃ sāvetvā therō rājagahaṃ pakkantoti veditabbaṃ.

Yadi evaṃ kasmā pana idha maṅgalasuttaṭṭhakathāyañca “sattasu sādhuḥkīlanadivasesu sattasu ca dhātupūjādivasesu vītivattesū”ti vuttaṃ? Sattasu dhātupūjādivasesu gahitesu tadavinābhāvato majjhe citakāya jhāpanasattāhampi gahitamevāti katvā visuṃ na vuttaṃ viya dissati. Yadi evaṃ atha kasmā “aḍḍhamāso atikkanto, diyaḍḍhamāso seso”ti ca vuttanti? Nāyaṃ doso. Appakañhi ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hoti, tasmā samudāyo appakena adhikopi anadhiko viya hotīti katvā aḍḍhamāsato adhikepi pañca divase “aḍḍhamāso atikkanto”ti vuttaṃ “dvāsītikhandaṃ katthaci asītikhandaṃ vattāni”ti vacanaṃ viya. Tathā appakena ūnopi ca samudāyo anūno viya hotīti katvā “diyaḍḍhamāsato ūnapi pañca divase diyaḍḍhamāso seso”ti ca vuttaṃ. Satipaṭṭhānavibhaṅgaṭṭhakathāyañhi chaṃāsato ūnapi aḍḍhamāse “cha māse

sajjhāyo kātabbo”ti vuttavacanāṃ viya. Tattha hi tacapañcakādīsu catūsu pañcakesu dvīsu ca chakkesu ekekasmim anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhaṃ, tathā purimapurimehi pañcakachakkehi saddhim anulomato pañcāhaṃ, paṭilomato pañcāhaṃ, anulomapaṭilomato pañcāhanti evaṃ visuṃ tipañcāhaṃ ekato tipañcāhañca sajjhāyaṃ katvā chamāsaṃ sajjhāyo kātabboti vacanāṃ viya. Tattha hi vakkapañcakādīsu tīsu pañcakesu dvīsu ca chakkesu visuṃ heṭṭhimehi ekato ca sajjhāye pañcannaṃ pañcannaṃ pañcakānaṃ vasena pañcamāsaparipuṇṇā labbhanti, tacapañcake pana visuṃ tipañcāhamevāti aḍḍhamāsoyeveko labbhatīti aḍḍhamāsādhikapañcamāsā labbhanti.

Evaṃ sati yathā tattha aḍḍhamāse ūnepi māsaparicchedenā paricchijjamāne sajjhāye cha māsā paricchadakā hontīti paricchijjamānassa sajjhāyassa sattamāsādimāsantaragamanānivāraṇatthaṃ chamāsaggahaṇaṃ kataṃ, na sakalachamāse sajjhāyappavattidassanatthaṃ, evamidhāpi māsavasena kāle paricchijjamāne ūnepi pañcadivase diyaḍḍhamāso paricchedako hotīti paricchijjamānassa kālassa dvimāsādimāsantaragamanānivāraṇatthaṃ “diyaḍḍhamāso seso”ti diyaḍḍhamāsaggahaṇaṃ katanti evamettha attho gahetabbo. Aññathā ca aṭṭhakathāvacanānaṃ aññamaññavirodho āpajjati. Ekāhameva vā bhagavato sarīraṃ citakāya jhāyīti khuddakabhāṇakānaṃ adhippāyoti gahetabbaṃ. Evañhi sati parinibbānato sattasu sādhukīḷanadivasesu vītivattesu aṭṭhamiyaṃ citakāya bhagavato sarīraṃ jhāpetvā tato paraṃ sattasu divasesu dhātupūjaṃ akaṃsūti aḍḍhamāso atikkanto, gimhānaṃ diyaḍḍho ca māsaso seso hoti. Parinibbānasuttantapāḷiyampi hi citakāya jhāpanasattāhaṃ na āgataṃ, dveyeva sattāhāni āgatāni, upaparikkhitvā pana yaṃ ruccati, taṃ gahetabbaṃ. Ito aññena vā pakārena yathā na virujjhati, tathā kāraṇaṃ pariyesitabbaṃ. Yaṃ panettha kenaci vuttaṃ “aḍḍhamāso atikkantoti ettha eko divaso naṭṭho. So pāṭipadadivaso kolāhaladivaso nāma, tasmā idha na gahito”ti. Taṃ na sundaraṃ parinibbānasuttantapāḷiyaṃ pāṭipadadivasatoyeva paṭṭhāya sattāhassa vuttattā aṭṭhakathāyañca parinibbānadivasenapi saddhim tiṇṇaṃ sattāhānaṃ gahitattā. Tathā hi parinibbānadivasena saddhim tiṇṇaṃ sattāhānaṃ gahitattā jeṭṭhamūlasukkapañcamī ekavīsatiṃ divaso hoti.

Sattasu sādhukīḷanadivasesūti ettha sādhukīḷanaṃ nāma saṃvegavatthum kittetvā kittetvā aniccatāpaṭisaṃyuttāni gītāni gāyitvā pūjāvasena kīḷanato sundaraṃ kīḷananti sādhukīḷanaṃ. Atha vā saparahitasādhanaṭṭhena sādhu, tesam saṃvegavatthum kittetvā kittetvā kīḷanaṃ sādhukīḷanaṃ, ulārapuññapasavanato samparāyikatthāvirodhikīḷāvihāroti attho. Ettha ca purimasmim sattāhe sādhukīḷāya ekadesena katattā sādhukīḷanadivasā nāma te jātā. Visesto pana dhātupūjādivasesuyeva sādhukīḷanaṃ akaṃsu. Tatoyeva ca mahāparinibbānasuttantapāḷiyaṃ -

“Atha kho kosinārakā mallā bhagavato sarīrāni sattāhaṃ santhāgāre sattipaṇjaraṃ karitvā dhanupākāraṃ parikkhipāpetvā naccehi gīthehi vāditehi mālehi gandhehi sakkariṃsu garuṃ kariṃsu mānesuṃ pūjesu”nti.

Etassa aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ -

“Kasmā panete evamakāṃsūti? Ito purimesu dvīsu sattāhesu te bhikkhusaṅghassa ṭhānanisajjokāsaṃ karontā khādanīyabhojanīyādāni saṃvidahantā sādhukīḷikāya okāsaṃ na labhiṃsu. Tato nesaṃ ahosi ‘imaṃ

sattāhaṃ sādhuḷītaṃ kīḷissāma, tḥānaṃ kho panetaṃ vijjati, yaṃ amhākaṃ pamattabhāvaṃ ñatvā kocideva āgantvā dhātuyo gaṇheyya, tasmā ārakkhaṃ tḥapetvā kīḷissāmā'ti, tena te evamakamsū'ti.

Tasmā visesato sādhuḷīkā dhātupūjādivasesuyevāti daṭṭhabbaṃ. Te pana dhātupūjāya katattā “dhātupūjādivasā”ti pākaṭā jātāti āha “sattasu ca dhātupūjādivasesū”ti. Upakaṭṭhāti āsannā. Vassaṃ upanenti upagacchanti etthāti vassūpanāyikā. Ekaṃ maggaṃ gatoti cārikaṃ caritvā mahājanaṃ assāsetuṃ ekena maggena gato. Evaṃ anuruddhattherādayopi tesu tesu janapadesu cārikaṃ caritvā mahājanaṃ assāsentā gatāti daṭṭhabbaṃ. Yena sāvatthi, tena cārikaṃ pakkāmīti yattha sāvatthi, tattha cārikaṃ pakkāmi, yena vā disābhāgena sāvatthi pakkamitabbā hoti, tena disābhāgena cārikaṃ pakkāmīti attho.

Tatrāti tassaṃ sāvatthiyaṃ. Sudanti nipātamattaṃ. Aniccatādipaṭisaṃyuttāyāti “sabbe saṅkhārā aniccā”tiādinayappavattāya. Asamucchinnataṇhānusayattā avijjātaṇhābhisaṅkhatena kammunā bhavayonigatiṭṭhitisattāvāsesu khandhapañcakasaṅkhātāṃ attabhāvaṃ janeti abhinibbattetīti jano, kilese janeti, ajani, janissatīti vā jano, mahanto janoti mahājano, taṃ mahājanaṃ, bahujananti attho. Saññāpetvāti samassāsetvā. Gandhakuṭiyā dvāraṃ vivarivāti paribhogacetiyabhāvato gandhakuṭiṃ vanditvā gandhakuṭiyā dvāraṃ vivarīti veditabbaṃ. Teneva dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ “gandhakuṭiṃ vanditvā”ti vuttaṃ. Milātaṃ mālākacavaraṃ milātamālākacavaraṃ. Yathāṭṭhāne tḥapetvāti paṭhamaṭṭhitāṭṭhānaṃ anatikkamitvā yathāṭṭhitāṭṭhāneyeva tḥapetvāti attho. Bhagavato tḥitakāle karaṇīyaṃ vattaṃ sabbamakāsīti senāsane kattabbavattaṃ sandhāya vuttaṃ. Karonto ca nhānakoṭṭhake sammajjanaudakūpaṭṭhānādikālesu gandhakuṭiṃ gantvā “nanu bhagavā ayaṃ tumhākaṃ nhānakālo, ayaṃ dhammadesanākālo, ayaṃ bhikkhūnaṃ ovādadānakālo, ayaṃ sīhaseyyaṃ kappanakālo, ayaṃ mukhadhovanakālo”tiādinā nayena paridevamānova akāsi. Tameṇa aññatarā devatā “bhante ānanda, tumhe evaṃ paridevamānā kathaṃ aññe assāsayissathā”ti saṃvejesi. So tassā vacanena saṃviggahadayo santhambhitvā tathāgatassa parinibbānato pabhuti tḥānanisajjabahulatāya ussannadhātukaṃ kāyaṃ samassāsetuṃ khīravirecanaṃ pivi. Idāni taṃ dassento “atha thero”tiādimāha.

Ussannadhātukanti upacitasemhādidhātukaṃ kāyaṃ. Samassāsetunti santappetuṃ. Dutiyadivaseti devatāya saṃvejitadivasato. “Jetavanavihāraṃ pavitṭṭhadivasato vā dutiyadivase”ti vadanti. Viriccati etenāti virecanaṃ, osadhaparibhāvitaṃ khīrameva virecananti khīravirecanaṃ. Yaṃ sandhāyāti yaṃ bhesajjapānaṃ sandhāya. Aṅgasubhatāya subhoti evaṃ laddhanāmattā subhena māṇavena. Pahitaṃ māṇavakanti “satthā parinibbuto ānandatthero kirassa pattacīvaraṃ gahetvā āgato, mahājano ca taṃ dassanāya upasaṅkamatī”ti sutvā “vihāraṃ kho pana gantvā mahājanamajjhe na sakkā sukhena paṭisanthāraṃ vā kātuṃ dhammakathaṃ vā sotuṃ, gehaṃ āgataṃyeva naṃ disvā sukhena paṭisanthāraṃ karissāmi, ekā ca me kaṅkhā atthi, tampi naṃ pucchissāmī”ti cintetvā subhena māṇavena pesitaṃ māṇavakaṃ. Etadavocāti etaṃ “akālo kho”tiādikaṃ ānandatthero avoca. Akālo khoti ajja gantuṃ yuttakālo na hoti. Kasmāti ce āha “atthi me ajjā”tiādi. Bhesajjamattāti appamattakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattāsaddo “mattā sukhapariccāgā”tiādisu viya.

Dutiyadivaseti khīravirecanam pītadivasato dutiyadivase. Cetakattherenāti cetiyaratthe jātattā “cetako”ti evamladdhanāmena. Subhena māṇavena puttḥoti “yesu dhammesu bhavam gotamo imam lokam patitḥāpesi, te tassa accayena natḥā nu kho, dharanti, sace dharanti, ānando jānissati, handa nam pucchāmī”ti evam cintetvā “yesam so bhavam gotamo dhammānam vaṇṇavādī ahoṣi, yattha ca imam janatam samādapesi nivesesi patitḥāpesi, katamesānam kho bho ānanda dhammānam so bhavam gotamo vaṇṇavādī ahoṣi”tiādinā subhena māṇavena puttḥo. Athassa thero tīṇi piṭakāni sīlakkhandhādīhi tīhi khandhehi saṅgahetvā dassento “tiṇṇam kho, māṇava, khandhānam so bhagavā vaṇṇavādī”tiādinā subhasuttamabhāsi. Tam sandhāya vuttam “dīghanikāye subhasuttam nāma dasamam suttamabhāsi”ti.

Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇanti ettha khaṇḍanti chinnaṃ. Phullanti bhinnaṃ. Tesam paṭisaṅkharāṇam puna sammā pākatikakaraṇam, abhinavakaraṇanti vuttam hoti. Rājagahanti evamnāmakam nagaram. Tañhi mandhatumahāgovindādīhi pariggahitattā “rājagaha”nti vuccati. Chaḍḍitapatitauklāpāti chaḍḍitā ca patitā ca uklāpā ca ahesunti attho. Idam vuttam hoti - bhagavato parinibbānatḥānam gacchantehi bhikkhūhi chaḍḍitā vissatḥā, tatoyeva ca upacikādīhi khāditattā ito cito ca patitā, sammajjanābhāvena ākiṇṇakacavarattā uklāpā ca ahesunti. Imamevattham dassento āha “bhagavato hī”tiādi. Paricchedavasena veṇiyati dissatīti pariveṇam. Tatthāti tesu vihāresu. Khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇanti iminā sambandho. Paṭhamam māsaṇti vassānassa paṭhamam māsam, accantasamyoge cetam upayogavacanam. Senāsanavattānam paññattattā senāsanakkhandhake ca senāsanapaṭibaddhānam bahūnam vacanato “bhagavatā...pe... vaṇṇita”nti vuttam.

Dutiyadivaseti “khaṇḍaphullapaṭisaṅkharāṇam karomā”ti cintitadivasato dutiyadivase. So ca vassūpanāyikadivasato dutiyadivasoti veditabbo. Te hi therā āsāhīpuṇṇamāya uposatham katvā pāṭipade sannipatitvā vassam upagantvā evam cintesum. Ajātasattu rājāti ajāto hutvā pituno paccatthiko jātoti “ajātasattū”ti laddhavohāro rājā. Tasmim kira kucchigate deviyā evarūpo dohaḷo uppajji “aho vatāham rañño dakkhiṇabāhuto lohitaṃ piveyya”nti. Atha tassā kathetum asakkontiyā kisabhāvam dubbaṇṇabhāvañca disvā rājā sayameva pucchitvā ñatvā ca vejje pakkosāpetvā suvaṇṇasatthakena bāhum phāletvā suvaṇṇasarakena lohitaṃ gahetvā udakena sambhinditvā pāyesi. Nemittakā tam sutvā “esa gabbho rañño sattū bhavissati, iminā rājā haññissati”ti byākariṃsu, tasmā “ajātoyeva rañño sattū bhavissati”ti nemittakehi nidditḥattā ajātasattu nāma jāto. Kinti kāraṇapucchanatthe nipāto, kasmāti attho. Paṭivedesunti nivedesum, jānāpesunti attho. Vissatthāti nirāsaṅkacittā. Āṇācakkanti āṇāyeva appaṭihatavuttiyā pavattanaṭṭhena cakkanti āṇācakkam. Sannisaṃjjaṭṭhānanti sannipatitvā nisīdanaṭṭhānam.

Rājabhavanavibhūtinti rājabhavanasampattiṃ. Avahasantamivāti avahāsam kurumānam viya. Siriyā niketamivāti siriyā vasanaṭṭhānamiva. Ekanipātattitthamiva ca devamanussanayanavihaṅgānanti ekasmim pāṇiyatitthe sannipatantā pakkhino viya sabbesam janānam cakkhūni maṇḍapeyeve nipatantīti devamanussānam nayanasaṅkhātavihaṅgānam ekanipātattitthamiva ca. Lokarāmaṇeyyakamiva sampiṇḍitanti ekattha sampiṇḍitaṃ rāsikataṃ loke ramaṇīyabhāvam viya. Yadi loke vijjamānam ramaṇīyattaṃ sabbameva ānetvā ekattha sampiṇḍitaṃ siyā, tam viyāti vuttam hoti. “Daṭṭhabbasāramaṇḍanti pheggurahitasāram viya kasaṭavinimuttaṃ pasannabhūtaṃ viya ca daṭṭhabbesu daṭṭhum araharūpesu sārabhūtaṃ

pasannabhūtañcā''ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Daṭṭhabbo dassanīyo sārabhūto viṣiṭṭhataro maṇḍo maṇḍanaṃ alaṅkāro etassāti daṭṭhabbasāramaṇḍo, maṇḍapoti evamettha attho gahetabboti amhākaṃ khanti, upaparikkhitvā yuttataraṃ gahetabbaṃ. Maṇḍaṃ sūriyasmaṃ pāti nivāretīti maṇḍapo. Vividha...pe... cāruvitānanti ettha kusumadāmāni ca tāni olambakāni cāti kusumadāmaolambakāni. Ettha ca visesanassa paranipāto daṭṭhabbo, olambakakusumadāmānīti attho. Tāni vividhāni anekappakārāni viniggalantaṃ vamentaṃ nikkhāmentamiva cāru sobhanaṃ vitānaṃ etthāti vividhakusumadāmaolambakaviniggalantacāruvitāno, maṇḍapo, taṃ alaṅkaritvāti yojetabbaṃ. Ratanavicitramaṇikaoṭṭimatalamivāti nānāpupphūpahāraviccitasupariniṭṭhitabhūmikammattāyeva nānāratanehi vicittabhūtaṃ maṇikoṭṭimatalamivāti attho. Ettha ca ratanaviccittaggahaṇaṃ nānāpupphūpahāraviccittatāya nidassanaṃ, maṇikoṭṭimatalaggahaṇaṃ supariniṭṭhitabhūmiparikammattāyāti veditabbaṃ. Maṇiyo koṭṭetvā katatalattā maṇikoṭṭanena nibbattatalanti maṇikoṭṭimatalaṃ. Nanti maṇḍapaṃ. Pupphūpahāro pupphapūjā. Uttarābhimukhanti uttaradisābhimukhaṃ. Āsanārahanti nisīdanārahaṃ. Dantakhacitanti dantehi racitaṃ, dantehi katanti vuttaṃ hoti. Etthāti āsane. Niṭṭhitaṃ bhante mama kiccanti mayā kattabbakiccaṃ niṭṭhitanti attho.

Tasmaṃ pana divase ekacce bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ sandhāya evamāhaṃsu ''imasmaṃ bhikkhusaṅghe eko bhikkhu vissagandhaṃ vāyanto vicarati''ti. Thero taṃ sutvā ''imasmaṃ bhikkhusaṅghe añño vissagandhaṃ vāyanto vicaraṇakabhikkhu nāma natthi, addhā ete maṃ sandhāya vadanti''ti saṃvegaṃ āpajji. Ekacce naṃ āhaṃsuyeva ''sve, āvuso, sannipāto''tiādi. Idāni taṃ dassento āha ''bhikkhū āyasmantaṃ ānandaṃ āhaṃsū''tiādi. Tenāti tasmā. Āvajjesīti upanāmesi. Anupādāyāti taṇhādiṭṭhivasena kañci dhammaṃ agahetvā, yehi vā kilesehi sabbehi vimuccati, tesāṃ lesamattampi agahetvāti attho. Āsavehīti bhavato ābhavaggaṃ dhammato vā āgotrabhuṃ savanato pavattanato āsavasaññitehi kilesehi. Lakkhaṇavacanañcetaṃ āsavehīti, tadekaṭṭhatāya pana sabbehipi kilesehi, sabbehipi pāpadhammehi cittaṃ vimuccatiyeva. Cittaṃ vimuccīti cittaṃ arahattamaggakkhaṇe āsavehi vimuccamānaṃ katvā arahattaphalakkhaṇe vimuccīti attho. Caṅkamenāti caṅkamanakiriyāya. Vivaṭṭūpanissayabhūtaṃ kataṃ upacitaṃ puññaṃ etenāti katapuñño, arahattādhigamāya katādhikāroti attho. Padhānamanuyuñjāti vīriyaṃ anuyuñja, arahattādhigamāya anuyogaṃ karohīti attho. Kathādosso nāma natthīti kathāya aparajjhaṃ nāma natthi. Accāraddhaṃ vīriyanti ativiya āraddhaṃ vīriyaṃ. Uddhaccāyāti uddhatabhāvāya. Vīriyasamataṃ yojemīti caṅkamanavīriyassa adhimattattā tassa pahānavasena samādhinā samarasatāpādanena vīriyasamataṃ yojemi.

Dutiyadivaseti therena arahattappattadivasato dutiyadivase. Dhammasabhāyaṃ sannipatitāti pakkhassa pañcamiyaṃ sannipatiṃsu. Attano arahattappattiṃ ñāpetukāmoti ''sekkhatāya dhammasaṅgītiyā gahetuṃ ayuttampi bahussutattā gaṇhissāmā''ti cintetvā nisinnānaṃ therānaṃ ''idāni arahattappatto''ti somanassuppādanatthaṃ ''appamatto hohi''ti dinnaovādassa saphalatādīpanatthaṃ attupanāyikaṃ akatvā aññabyākaraṇassa bhagavatā saṃvaṇṇitattā ca thero attano arahattappattiṃ ñāpetukāmo ahoṣīti veditabbaṃ. Yathāvuḍḍhanti vuḍḍhapaṭipāṭiṃ anatikkamitvā. Eketi majjhimabhāṇakānaṃyeva eke. Pubbe vuttampi hi sabbaṃ majjhimabhāṇakā vadantiyevāti veditabbaṃ. Dīghabhāṇakā panettha evaṃ vadanti -

''Atha kho āyasmā ānando arahā samāno sannipātaṃ agamāsi. Kathaṃ

agamāsi? ‘Idānimhi sannipātamajjhaṃ pavisanāraho’ti haṭṭhatuṭṭhacitto ekaṃsaṃ cīvaram katvā bandhanā muttatālapakkaṃ viya paṇḍukambale nikkhittajātimaṇi viya vigatavalāhake nabhe samuggatapunṇacando viya bālātapasamphassavikasitareṇupīṇjaragabbhaṃ padumaṃ viya ca parisuddhena pariyodātena sappabhena sassirikena mukhavarena attano arahattappattiṃ ārocayamāno viya ca agamāsi. Atha naṃ disvā āyasmato mahākassapassa etadahosi ‘sobhati vata bho arahattappatto ānando, sace satthā dhareyya, addhā ajja ānandassa sādhuḥkāraṃ dadeyya, handa imassāhaṃ idāni satthārā dātabbaṃ sādhuḥkāraṃ dadāmi’ti tikkhattuṃ sādhuḥkāramadāsī’ti.

Ākāseṇa āgantvā nisīdīti eketi ettha pana tesam tesam tathā tathā gahetvā āgatamattaṃ ṭhapetvā visuṃ visuṃ vacane aññaṃ visesakāraṇaṃ natthīti vadanti. Upatissatthero panāha “sattamāsaṃ katāya dhammasaṅgītiyā kadāci pathaviyaṃ nimujjitvā āgatattā taṃ gahetvā eke vadanti. Kadāci ākāseṇa āgatattā taṃ gahetvā eke vadanti”ti.

Bhikkhū āmantesīti bhikkhū ālapi abhāsi sambodhesīti ayamettha attho. Aññaṭṭra pana ñāpanepi hoti. Yathāha - “āmantayāmi vo, bhikkhave, paṭivedayāmi vo, bhikkhave”ti. Pakkosanepi dissati. Yathāha “ehi tvaṃ, bhikkhu, mama vacanena sārīputtaṃ āmantehī”ti. Āvusoti āmantanākārādīpanaṃ. Kaṃ dhuraṃ katvāti kaṃ jeṭṭhakaṃ katvā. Kiṃ ānando nappahotīti aṭṭhakathācariyehi ṭhapitapucchā. Nappahotīti na sakkoti. Etadagganti eso aggo. Liṅgavipallāseṇa hi ayaṃ niddeso. Yadidanti ca yo ayanti attho, yadidaṃ khandhapañcakanti vā yojetabbaṃ. Sammannīti sammataṃ akāsi. Upāliṃ vinayaṃ puccheyyanti pucchadhātussa dvikammakattā vuttaṃ. Bījaniṃ gahetvāti ettha bījanīgahaṇaṃ dhammakathikānaṃ dhammatāti veditabbaṃ. Bhagavāpi hi dhammakathikānaṃ dhammatādassanattameva vicittabījaniṃ gaṇhāti. Na hi aññathā sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtaṃ paramukkaṃsagatasikkhāsāmyamānaṃ buddhānaṃ mukhaṇḍamaṇḍalaṃ paṭicchādetabbaṃ hoti. “Paṭhamam, āvuso upāli, pārājikaṃ kattha paññaṭṭa”nti kasmā vuttaṃ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto bhagavatā paññaṭṭānukkamena pātimokkhuḍḍesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni bhagavato dharmānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītāni, visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. Kismiṃ vatthusmiṃ methunadhammeti ca nimittatthe bhummaṇḍaṇaṃ.

Vatthumpi pucchītiādi “kattha paññaṭṭa”ntiādinā dassitena saha tato avasiṭṭhampi saṅgahetvā dassanavasena vuttaṃ. Kiṃ panettha paṭhamapārājikapāliyaṃ kiñci apanetabbaṃ vā pakkhipitabbaṃ vā āsi nāsīti? Buddhassa bhagavato bhāsīte apanetabbaṃ nāma natthi. Na hi tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṃ vadanti, sāvakānaṃ pana devatānaṃ vā bhāsīte apanetabbampi hoti, taṃ dhammasaṅgāhakattherā apanayimṃsu, pakkhipitabbaṃ pana sabbatthāpi atthi, tasmā yaṃ yattha pakkhipituṃ yuttaṃ, taṃ tattha pakkhipimṃsuyeva. Kiṃ pana tanti ce? “Tena samayenā”ti vā “tena kho pana samayenā”ti vā “atha kho”iti vā “evaṃ vutte”ti vā “etadavocā”ti vā evamādikaṃ sambandhavacanamattaṃ. Evaṃ pakkhipitabbayuttaṃ pakkhipitvā pana idaṃ paṭhamapārājikanti ṭhapesuṃ. Paṭhamapārājike saṅgahamāruḷhe pañca arahantasatāni saṅgahaṃ āropitanayeneva gaṇasajjhāyamakamṃsu. “Tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatī”ti ca

nesaṃ sajjhāyārambhakāleyeva sādhu-kāraṃ dadamānā viya mahāpathavī udakapariyantam katvā kampittha. Te eteneva nayena sesapārājikānīpi saṅghaṃ āropetvā “idaṃ pārājikakaṇḍa”nti ṭhapesuṃ. Evaṃ terasa saṅghādisesāni “terasaka”ntiādīni vatvā vīsādhikāni dve sikkhāpadasatāni “mahāvibhaṅgo”ti kittetvā ṭhapesuṃ. Mahāvibhaṅgāvasānēpi purimanayeneva mahāpathavī akampittha. Tato bhikkhunivibhaṅge aṭṭha sikkhāpadāni “pārājikakaṇḍaṃ nāmā”tiādīni vatvā tīni sikkhāpadasatāni cattāri ca sikkhāpadāni “bhikkhunivibhaṅgo”ti kittetvā “ayaṃ ubhatovibhaṅgo nāma catusaṭṭhibhāṇavāro”ti ṭhapesuṃ. Ubhatovibhaṅgāvasānēpi vuttanayeneva pathavī akampittha. Etenevupāyena asītibhāṇavāraparimāṇaṃ khandhakaṃ pañcavīsātibhāṇavāraparimāṇaṃ parivāraṇca saṅghaṃ āropetvā “idaṃ vinayapiṭakaṃ nāmā”ti ṭhapesuṃ. Vinayapiṭakāvasānēpi vuttanayeneva pathavīkampō ahoṣi. Taṃ āyasmantaṃ upālittheraṃ paṭicchāpesuṃ “āvuso, idaṃ tuyhaṃ nissitake vācehi”ti evamettha avuttopi viseso veditabbo.

Evaṃ vinayapiṭakaṃ saṅghamāropetvā suttantapiṭakaṃ saṅgāyimsu. Idāni taṃ dassento āha “vinayaṃ saṅgāyitvā”tiādi. Mahākassapatthero ānandattheraṃ dhammaṃ pucchīti ettha ayaṃanukkamo veditabbo - ānandatthere dantakhacitaṃ bījaniṃ gahetvā dhammāsane nisinne āyasmā mahākassapatthero bhikkhū pucchi “kataraṃ, āvuso, piṭakaṃ paṭhamam saṅgāyāmā”ti? “Suttantapiṭakaṃ, bhanteti. Suttantapiṭake catasso saṅgītiyo, tāsū paṭhamam kataraṃ saṅgītinti? Dīghasaṅgītiṃ, bhanteti. Dīghasaṅgītiyaṃ catuttiṃsa suttāni, tayo ca vaggā, tesu paṭhamam kataraṃ vagganti. Sīlakkhandhavaggaṃ, bhanteti. Sīlakkhandhavagge terasa suttantā, tesu paṭhamam kataraṃ suttanti? Brahmajālasuttaṃ nāma bhante tividhasīlālaṅkataṃ nānāvidhamicchājīvakuhanalapanādividdhamsaṇaṃ dvāsaṭṭhidiṭṭhi-jālavivēṭhanaṃ dasasahassilokadhātupakampanaṃ, taṃ paṭhamam saṅgāyāmā”ti. Atha kho āyasmā mahākassapo āyasmantaṃ ānandaṃ etadavoca “brahmajālaṃ, āvuso ānanda, kattha bhāsita”nti?

Antarā ca bhante rājagahaṃ antarā ca nālandanti ettha antarā-saddo kāraṇakhaṇacittavemajjhavivarādīsu dissati. Tathā hi “tadantaraṃ ko jāneyya aññatra tathāgatā”ti ca, “janā saṅgamma mantenti, mañca tañca kimantara”nti ca ādīsu kāraṇe antarāsaddo vattati. “Addasa maṃ bhante aññatarā itthī vijjantarikāya bhājanaṃ dhovanti”tiādīsu khaṇe. “Yassantarato na santi kopā”tiādīsu citte. “Antarā vosānamāpādī”tiādīsu vemajjhe. “Api cāyaṃ tapodā dvinnam mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī”tiādīsu vivare. Svāyamidha vivare vattati, tasmā rājagahassa ca nālandāya ca vivareti evamettha attho daṭṭhabbo, antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kataṃ. Īdisesu ca ṭhānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca yātī”ti evaṃ ekameva antarāsaddaṃ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti. Ayojiyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti sāmivacanappasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanassa icchitattā. Idha pana yojetvā evaṃ vutto. Rājāgāraketi tattha rañño kīlanatthaṃ paṭibhānacittavicitraṃ agāraṃ akaṃsu, taṃ rājāgārakanti pavuccati, tasmim. Ambalaṭṭhikāti rañño uyyānaṃ. Tassa kira dvārasamīpe taruṇo ambarukkho atthi, taṃ ambalaṭṭhikāti vadanti. Tassa avidūrabhavattā uyyānampi ambalaṭṭhikātveva saṅkhyam gataṃ “varuṇānagara”ntiādīsu viya.

Suppiyañca paribbājakanti ettha suppiyoti tassa nāmaṃ, paribbājakoti sañjayassa antevāsī channaparibbājako. Brahmadattañca māṇavakanti ettha brahmadattoti tassa nāmaṃ. Māṇavoti sattopi coropi taruṇopi vuccati. Tathā hi -

“Coditā devadūtehi, ye pamajjanti māṇavā;
Te dīgharattaṃ socanti, hīnakāyūpagā narā”ti. -

Ādīsu satto māṇavoti vutto. “Māṇavehipi samāgacchanti katakammehipi akatakammehipi”tiādīsu coro. “Ambaṭṭhamāṇavo aṅgako māṇavo”tiādīsu taruṇo māṇavoti vutto. Idhāpi ayameva adhippeto. Idaṃ vuttaṃ hoti “brahmadattaṃ nāma taruṇapurisaṃ ārabbhā”ti. Jīvākambavaneti jīvākassa komārabhaccassa ambavane. Atha “kaṃ ārabbhā”ti avatvā “kenasaddhi”nti kasmā vuttaṃ? Na etaṃ suttaṃ bhagavatā eva vuttaṃ, raññāpi “yathā nu kho imāni puthusippāyatanāni”tiādinā kiñci kiñci vuttaṃ atthi, tasmā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Vedehiputtenāti ayaṃ kosalarañño dhītāya putto, na videharañño, “vedehī”ti pana paṇḍitādhivacanametam. Vidanti etenāti vedo, ñāṇassetam adhivacanam. Vedena īhati ghaṭati vāyamatīti vedehī, vedehiyā putto vedehiputto, tena.

Etenevupāyena pañca nikāye pucchīti ettha ayamanukkamo veditabbo. Vuttanayena brahmajālassa pucchāvisajjanāvasāne pañca arahantasatāni sajjhāyamakaṃsu. Vuttanayeneva ca pathavīkampā ahoṣi. Evaṃ brahmajālaṃ saṅgāyivā tato paraṃ “sāmaññaphalaṃ paṇāvuso ānanda, kattha bhāsita”ntiādinā pucchāvisajjanānukkamena saddhiṃ brahmajālāna terasasuttantaṃ saṅgāyivā “ayaṃ sīlakkhandhavaggo nāmā”ti kittetvā ṭhapesuṃ. Tadanantaraṃ mahāvaggaṃ, tadanantaraṃ pāthikavaggaṃ evaṃ tivaggasaṅgahaṃ catuttimsasuttantapaṭimaṇḍitaṃ catusaṭṭhibhāṇavāraparimāṇaṃ tantim saṅgāyivā “ayaṃ dīghanikāyo nāmā”ti vatvā āyasmantaṃ ānandattheraṃ paṭicchāpesuṃ “āvuso, imaṃ tuyhaṃ nissitake vācehi”ti. Tato anantaraṃ asītibhāṇavāraparimāṇaṃ majjhimanikāyaṃ saṅgāyivā dhammasenāpatisāriputtattherassa nissitake paṭicchāpesuṃ “imaṃ tumhe pariharathā”ti. Tadanantaraṃ bhāṇavārasataparimāṇaṃ saṃyuttanikāyaṃ saṅgāyivā mahākassapattheraṃ paṭicchāpesuṃ “bhante, imaṃ tumhākaṃ nissitake vācethā”ti. Tadanantaraṃ vīsātibhāṇavārasatapaamāṇaṃ aṅguttaranikāyaṃ saṅgāyivā anuruddhattheraṃ paṭicchāpesuṃ “imaṃ tumhākaṃ nissitake vācethā”ti.

Tadanantaraṃ -

“Dhammasaṅgaṇiṃ vibhaṅgañca, kathāvatthuñca puggalaṃ;
Dhātuyamakaṃ paṭṭhānaṃ, abhidhammoti vuccatī”ti. -

Evaṃ saṃvaṇṇitaṃ sukhumaññagocaraṃ tantim saṅgāyivā “idaṃ abhidhammapiṭakaṃ nāmā”ti vatvā pañca arahantasatāni sajjhāyamakaṃsu. Vuttanayeneva pathavīkampā ahoṣi. Tato paraṃ jātakaṃ mahāniddeṣo paṭisambhidāmagga apadānaṃ suttanipāto khuddakapāṭho dhammapadaṃ udānaṃ itivuttakaṃ vimānavatthu petavatthu theragāthā therīgāthāti imaṃ tantim saṅgāyivā “khuddakagantho nāma aya”nti ca vatvā abhidhammapiṭakasmiṃyeva saṅgahaṃ āropayimsūti dīghabhāṇakā vadanti. Majjhimbhāṇakā pana “cariyāpiṭakabuddhavaṃsehi saddhiṃ sabbampi taṃ khuddakaganthaṃ suttantapiṭake pariyāpanna”nti vadanti. Ayamettha adhippāyo - jātakādike khuddakanikāyapariyāpanne yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādise

abhidhammapiṭake saṅgaṇhitum yuttam, na pana dīghanikāyādippakāre
suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte vinayapiṭaketi. Dīghabhāṇakā
“jātakādīnaṃ abhidhammapiṭake saṅgaho”ti vadanti.

Cariyāpiṭakabuddhavaṃsānañcetta aggahaṇaṃ jātakagatikattā. Majjhimabhāṇakā
pana aṭṭhuppattivasena desitānaṃ jātakādīnaṃ yathānulomadesanābhāvato tādisse
suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte
yathādhammasāsane abhidhammapiṭaketi jātakādīnaṃ suttapariyāpannatam
vadanti. Tattha yuttam vicāretvā gahetabbaṃ. Khuddakanikāyassa sesanikāyānaṃ
viya apākaṭattā sese ṭhapetvā khuddakanikāyaṃ pākaṭam katvā dassento “tattha
khuddakanikāyo nāmā”tiādimāha. Tatthāti tesu nikāyesu. Tatthāti khuddakanikāye.

Evam nimittapayojanakāladesakārakakaraṇappakārehi paṭhamamahāsaṅgītiṃ
dassetvā idāni tattha vavatthāpitesu dhammavinayesu nānappakārakosallattham
ekavidhādibhede dassetum “tadetaṃ sabbampī”tiādimāha. Tattha anuttaram
sammāsambodhinti ettha anāvaraṇañānapadaṭṭhānaṃ maggañānaṃ
maggañānapadaṭṭhānañca anāvaraṇañānaṃ “sammāsambodhī”ti vuccati.
Paccavekkhantena vāti udānādivasena pavattadhammaṃ sandhāyāha. Vimuttirasanti
arahattaphalassādaṃ vimuttisampattikaṃ vā aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṃ
vā kilesānaṃ accantavimuttisampādanato.

Kiñcāpi avisesena sabbampi buddhavaṇaṃ kilesavinayanena vinayo,
yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyapatanādito dhāraṇena dhammo ca hoti,
idhādhippete pana dhammavinaye niddhāretum “tattha vinayapiṭaka”ntiādimāha.
Khandhādivasena sabhāvadhammadesanābhāhullato āha “avasesaṃ buddhavaṇaṃ
dhammo”ti. Atha vā yadipi dhammoyeva vinayo pariyattiādibhāvato, tathāpi
vinayasaddasannidhāno abhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhammasaddo
vinayatantiviparītaṃ tantim dīpeti yathā “puññañāṇasambhāro, gobalībadda”ntiādi.

Anekajātisaṃsāranti ayaṃ gāthā bhagavatā attano sabbaññutaññānapadaṭṭhānaṃ
arahattappattiṃ paccavekkhantena ekūnavāsatiṃmassa paccavekkhaṇañāṇassa
anantaram bhāsita. Tenāha “idaṃ paṭhamabuddhavaṇa”nti. Idaṃ kira
sabbabuddhehi avijahitaudānaṃ. Ayamassa saṅkhepattho - ahaṃ imassa
attabhāvagehassa kāraṃ taṇhāvaḍḍhakiṃ gavesanto yena ñāṇena taṃ daṭṭhum
sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya dīpaṅkarapādamūle katābhinihāro ettakaṃ kālaṃ
anekajātisaṃsāraṃ anekajātisatasahassasaṅkhyāṃ saṃsāraṇaṭṭhaṃ anibbisam
anibbisanto taṃ ñāṇaṃ avindanto alabhantoyeva sandhāvissaṃ saṃsarim. Yasmā
jarābyādhimaraṇamissatāya jāti nāmesā punappunaṃ upagantum dukkhā, na ca sā
tasmim aditṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho.

Diṭṭhosīti idāni mayā sabbaññutaññānaṃ paṭivijjhantena diṭṭho asi. Puna gehanti
puna imaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ mama gehaṃ na kāhasi na karissasi. Tava sabbā
anavasesā kilesaphāsukā mayā bhaggā. Imassa tayā katassa attabhāvagehassa
kūṭaṃ avijjāsaṅkhātaṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ visaṅkhataṃ viddhaṃsitam. Visaṅkhāraṃ
nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena gataṃ anupaviṭṭhaṃ idāni mama cittaṃ, ahañca
taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ arahattaphalaṃ vā ajjhagā adhigato
pattosmīti attho. Gaṇṭhipadesu pana “visaṅkhāragatanti cittameva taṇhānaṃ
khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ arahattaphalaṃ vā ajjhagā adhigato patto”ti
evampi attho vutto. Ayaṃ manasā pavattitadhammānaṃ ādi. “Yadā have
pātubhavanti dhammāti ayaṃ pana vācāya pavattitadhammānaṃ ādi”ti vadanti.
Antojappanavasena kira bhagavā “anekajātisaṃsāra”ntiādimāha.

Kecīti khandhakabhāṇakā. Paṭhamam vutto pana dhammapadabhāṇakānaṃ adhippāyoti veditabbo. Ettha ca khandhakabhāṇakā vadanti “dhammapadabhāṇakānaṃ gāthā manasā desitattā tadā mahato janassa upakārāya na hoti, amhākaṃ pana gāthā vacībhedaṃ katvā desitattā tadā suṇantānaṃ devabrahmānaṃ upakārāya ahosi, tasmā idameva paṭhamabuddhavadāna”nti. Dhammapadabhāṇakā pana “desanāya janassa upakārānupakārabhāvo lakkhaṇaṃ na hoti, bhagavatā manasā desitattāyeva idaṃ paṭhamabuddhavadāna”nti vadanti, tasmā ubhayampi aññamaññaṃ viruddhaṃ na hotīti veditabbaṃ. Nanu ca yadi “anekajātisaṃsāra”nti manasā desitaṃ, atha kasmā dhammapadaaṭṭhakathāyaṃ “anekajātisaṃsāranti imaṃ dhammadeśanaṃ satthā bodhirukkhamūle nisinno udānavasena udānetvā aparabhāge ānandattherena puṭṭho kathesi”ti vuttanti? Tatthāpi manasā udānetvāti evamattho gahetabbo. Atha vā manasāva desitanti evaṃ gahaṇe kiṃ kāraṇanti ce? Yadi vacībhedaṃ katvā desitaṃ siyā, udānapāliyaṃ āruḷhaṃ bhavēyya, tasmā udānapāliyaṃ anāruḷhabhāvoyeva vacībhedaṃ akatvā manasā desitabhāve kāraṇanti vadanti.

Yadā have pātubhavanti dhammāti ettha itisaddo ādiattho. Tena “ātāpino jhāyato brāhmaṇassa, athassa kaṅkhā vapayanti sabbā. Yato pajānāti sahetudhamma”nti ādigāthāttayaṃ saṅgaṇhāti. Udānagāthanti pana jātiyā ekavacanāṃ, tatthāpi paṭhamagāthaṃyeva vā gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Ettha pana yaṃ vattabbaṃ, taṃ khandhake āvi bhavissati. Paṭipadadivaseti idaṃ “sabbaññubhāvappattassā”ti na etena sambandhitabbaṃ, “paccavekkhantassa uppannā”ti etena pana sambandhitabbaṃ. Visākhapuṇṇamāyameva hi bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṃ pattoti. Somanassamayaññānenāti somanassasampayuttaññāna. Āmantayāmīti nivedayāmi, bodhemīti attho. Vayadhammāti aniccalakkhaṇamukhena dukkhānattalakkhaṇampi saṅkhārānaṃ vibhāveti “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva tadārammaṇaṃ vipassanaṃ dassento sabbatitthiyānaṃ avisayabhūtaṃ buddhāveṇikaṃ catusaccakammaṭṭhānādhitṭhānaṃ aviparītaṃ nibbānagāminiṃ paṭipadaṃ pakāsetīti daṭṭhabbaṃ. Idāni tattha sammāpaṭipattiyaṃ niyojeti “appamādena sampādethā”ti. Atha vā “vayadhammā saṅkhārā”ti etena saṅkhepena saṃvejetvā “appamādena sampādethā”ti saṅkhepeneva niravasesaṃ sammāpaṭipattiṃ dasseti. Appamādapadañhi sikkhattayasaṅgahitaṃ kevalaparipuṇṇaṃ sāsanaṃ pariyādiyitvā tiṭṭhatīti. Antareti antarāle, vemajjheti attho.

Suttantapiṭakanti ettha yathā kammameva kammantaṃ, evaṃ suttameva suttantanti veditabbaṃ. Asaṅgītanti saṅgītikkhandaṃkathāvatthuppakaraṇādi. Keci pana “subhasuttampi paṭhamasaṅgītiyaṃ asaṅgīta”nti vadanti, taṃ na yujjati. “Paṭhamasaṅgīto puretameva hi āyasmatā ānandattherena jetavane viharantena subhassa māṇavassa desita”nti ācariyadhammapālattherena vuttaṃ. Subhasuttaṃ pana “evaṃ me sutaṃ - ekaṃ samayaṃ āyasmā ānando sāvatthiyaṃ viharati jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme aciraparinibbute bhagavatī”tiādinā āgataṃ. Tattha “evaṃ me suta”ntiādivacanāṃ paṭhamasaṅgītiyaṃ āyasmatā ānandatthereneva vuttaṃ yuttarūpaṃ na hoti. Na hi ānandatthero sayameva subhasuttaṃ desetvā “evaṃ me suta”ntiādinī vadati. Evaṃ pana vattabbaṃ siyā “ekamidāhaṃ, bhante, samayaṃ sāvatthiyaṃ viharāmi jetavane anāthapiṇḍikassa ārāme”ti, tasmā dutiyatatiyasaṅgītikārahehi “evaṃ me suta”ntiādinā subhasuttaṃ saṅgītimāropitaṃ viya dissati. Atha ācariyadhammapālattherassa evamadhippāyo siyā “ānandatthereneva vuttampi subhasuttaṃ paṭhamasaṅgītiṃ āropetvā tantim

ṭhapetukāmeḥi mahākassapaṭṭherādīhi aññesu suttesu āgatanayeneva ‘evaṃ me suta’ntiādinā tanti ṭhapitā’ti, evaṃ sati yujjeyya. Atha vā āyasmā ānandatthero subhasuttaṃ sayaṃ desentopi sāmāññaphalādīsu bhagavatā desitanayeneva desesīti bhagavato sammukhā laddhanaye ṭhatvā desitattā bhagavatā desitaṃ dhammaṃ attani adahanto “evaṃ me suta”ntiādimāhāti evamadhippāyo veditabbo.

Ubhayāni pātimokkhānīti bhikkhubhikkhunīpātimokkhavasena. Dve vibhaṅgānīti bhikkhubhikkhunīvibhaṅgavaseneva dve vibhaṅgāni. Dvāvīsati khandhakānīti mahāvaggacūlavaggesu āgatāni dvāvīsati khandhakāni. Soḷasaparivārāti soḷasahi parivārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuttaṃ. Tathā hi parivārapāḷiyaṃ “yaṃ tena bhagavatā jānatā passatā arahatā sammāsambuddhena paṭhamam pārajikam kattha paññatta”ntiādinā paññattivāro, tato param “methunaṃ dhammaṃ paṭisevanto kati āpattiyo āpajjati”tiādinā katāpattivāro, “methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnam vipattīnam kati vipattiyo bhajantī”tiādippabhedo vipattivāro, “methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannam āpattikkhandhānam katihi āpattikkhandhehi saṅgahitā”tiādippabhedo saṅgahavāro, “methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo channam āpattisamuṭṭhānānam katihi samuṭṭhānehi samuṭṭhantī”tiādinā samuṭṭhānavāro, “methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo catunnam adhikaraṇānam katamam adhikaraṇa”ntiādinā adhikaraṇavāro, “methunaṃ dhammaṃ paṭisevantassa āpattiyo sattannam samathānam katihi samathehi sammantī”tiādippabhedo samathavāro, tadanantaram samuccayavāro cāti aṭṭha vārā vuttā. Tato param “methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā pārajikam kattha paññatta”ntiādinā nayena puna paccayavasena eko paññattivāro, tassa vasena purimasadisā eva katāpattivārādayo satta vārāti evaṃ aparepi aṭṭha vārā vuttā. Iti imāni aṭṭha, purimānīpi aṭṭhāti mahāvibhaṅge soḷasa vārā dassitā. Tato param teneva nayena bhikkhunīvibhaṅgepi soḷasa vārā āgatāti imehi soḷasahi vārehi upalakkhitattā soḷasaparivārāti vuccati. Potthakesu pana katthaci “parivāro”ti ettakameva dissati, bahūsu pana potthakesu dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ abhidhammaṭṭhakathāyañca “soḷasaparivārā”ti evameva vuttattā ayampi pāṭho na sakkā paṭibāhitunti tassevattho vutto.

Brahmajālādicatuttiṃsasuttasaṅgahoti brahmajālasuttādīni catuttiṃsa suttāni saṅgayhanti ettha, etenāti vā brahmajālādicatuttiṃsasuttasaṅgaho. Vuttappamāṇānam vā suttānam saṅgaho etassāti brahmajālādicatuttiṃsasuttasaṅgahoti. Evaṃ sesesupi veditabbaṃ.

Vividhavisesanayattāti imissā gāthāya atthaṃ vibhāvento āha “vividhā hī”tiādi. Daḷhīkammāsithilakaraṇappayojanāti yathākkamaṃ lokavajjesu sikkhāpadesu daḷhīkammappayojanā, paṇṇattivajjesu sithilakaraṇappayojanāti veditabbaṃ. Ajjhācāranisedhanatoti saññamavelam atibhavitvā pavatto ācāro ajjhācāro, vītikkamo, tassa nisedhanatoti attho. Tenāti vividhanayattādi hetunā. Etanti “vividhavisesanayattā”tiādigāthāvacanaṃ. Etassāti vinayassa. Itaram panāti suttaṃ.

Idāni atthānam sūcanatotiādigāthāya atthaṃ pakāsento āha “tañhī”tiādi. Attatthaparathādibhedeti yo taṃ suttaṃ sajjhāyati suṇāti vāceti cinteti deseti ca, suttena saṅgahito sīlādiattho tassapi hoti, tena parassa sādhetabbato parassapi hotīti tadubhayaṃ taṃ suttaṃ sūceti dīpeti. Tathā diṭṭhadhammikasamparāyikatthe lokiyalokuttaratthe cāti evamādibhede atthe ādisaddena saṅgaṇhāti. Atthasaddo cāyaṃ hitapariyāyavacano, na bhāsitatthavacano. Yadi siyā, suttaṃ attanopi bhāsitatthaṃ sūceti parassapīti ayamatto vutto siyā, suttena ca yo attho pakāsito,

so tasseva hoti, na tena parattho sūcito hotīti. Tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā attaggahaṇaṇca na kattabbaṃ. Attatthaparatthavinimuttassa bhāsitatthassa abhāvā ādiggahaṇaṇca na kattabbaṃ, tasmā yathāvuttassa hitapariyāyassa atthassa sutte asambhavato suddhādhārassa puggalassa vasena attatthaparatthā vuttā.

Atha vā suttaṃ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā “na haññadatthatthi paṃsaṃsalābhā”ti etassa padassa niddese vuttā attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, guḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkilesa attho, vodāno attho, paramatthoti, te atthe suttaṃ sūcetīti attho gahetabbo. Tathā hi kiñcāpi suddhanirapekkhaṃ attatthādayo vuttā suddhatthabhāvena aniddiṭṭhattā, tesu pana ekopi atthappabhedo suddhena dīpetabbataṃ nātikkamati, tasmā te atthe suttaṃ sūcetīti vuccati. Imasmiṇca atthavikappe attha-saddoyaṃ bhāsitatthaparīyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthabhedā, pacchimakā pana ubhayasabhāvā. Tattha duradhigamatāya vibhāvane agādhabhāvo gambhīro, na vivaṭo guḷho, mūludakādayo viya paṃsunā akkharasannivesādinā tirohito paṭicchanno. Niddhāretvā ñāpetabbo neyyo, yathārutavasena veditabbo nīto. Anavajjanikkilesavodānā parīyāyavasena vuttā, kusala vipākakiriyadhammavasena vā. Paramattho nibbānaṃ, dhammānaṃ aviparītasabhāvo eva vā.

Atha vā attanā ca appiccho hotīti attatthaṃ, appicchākathaṇca paresaṃ kattā hotīti paratthaṃ sūceti. Evaṃ “attanā ca pañātipātā paṭivirato hotī”tiādīni suddhāni yojetabbāni. Vinayābhidhammehi ca visesetvā suddhasaddassa attho vattabbo, tasmā veneyyajjhāsaya vasappavattāya desanāya attahitaparāhitādīni sātisaṃsaṃ pakāsītāni honti tappadhānabhāvato, na āṇādhhammasabhāvavasappavattāyāti idameva atthānaṃ sūcanato suddhāni vuttaṃ. Evaṇca katvā “ettakaṃ tassa bhagavato suddhagataṃ suddhapariyāpanna”nti ca “sakavāde pañca suddhasatānī”ti ca evamādisu suddhasaddo upacaritoti gahetabbo.

Suttesu āṇādhhammasabhāvā ca veneyyajjhāsayaṃ anuvattanti, na vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsaya āṇādhhammasabhāve, tasmā veneyyānaṃ ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suddhantadesanā hotīti “suvuttā cettha atthā”tiādīni vuttaṃ. “Ekantahitapaṭilābhasaṃvattanikā suddhantadesanā”ti idampi veneyyānaṃ hitasampāpane suddhantadesanāya tapparabhāvaṃyeva sandhāya vuttaṃ. Tapparabhāvo ca veneyyajjhāsaya anulomato daṭṭhabbo. Tenevāha “veneyyajjhāsaya anulomena vuttattā”ti. Vinayadesanaṃ viya issarabhāvato āṇāpatiṭṭhāpanavasena adesetvā veneyyānaṃ ajjhāsaya anulomena cariyānurūpaṃ vuttattā desitattāti attho.

Anupubbasikkhādivasena kālantare abhinipphattiṃ dassento āha “sassamiva phala”nti. Pasavatīti phalati, nipphādetīti attho. Upāyasamaṅgīnaṃyeva nipphajjanabhāvaṃ dassento “dhenu viya khīra”nti āha. Dhenutopi hi upāyavantānaṃyeva khīrapaṭilābho hoti. Anupāyena hi akāle ajātavacchaṃ dhenuṃ dohanto kālepi vā visāṇaṃ gahetvā dohanto neva khīraṃ paṭilabhati. “Suddhānā”ti etassa atthaṃ pakāsetuṃ “suddhu ca ne tāyati”ti vuttaṃ.

Suttasabhāganti suttasadisam. Suttasabhāgataṃyeva dassento āha “yathā hī”tiādi. Tacchakānaṃ suttanti vaḍḍhakīnaṃ kālasuttaṃ. Pamāṇaṃ hotīti tadanusārena tacchanato. Evametampi viññūnanti yathā kālasuttaṃ pasāretvā saññāṇe kate gahetabbaṃ vissajjetabbañca paññāyati, evaṃ vivādesu uppannesu sutte ānītamatte “idaṃ gahetabbaṃ, idaṃ vissajjetabba”nti viññūnaṃ pākaṭattā vivādo vūpasammatīti etampi suttaṃ viññūnaṃ pamāṇaṃ hotīti attho. Idāni aññathāpi suttasabhāgataṃ dassento āha “yathā cā”tiādi. Suttaṃ viya pamāṇattā saṅgāhakattā ca suttamiva suttanti vuttaṃ hoti. Ettha ca attatthādividhāne suttassa pamāṇabhāvo attatthādīnaṃyeva ca saṅgāhakattaṃ yojetabbaṃ tadatthappakāsanapadhānattā suttassa. Vinayābhidhammehi visesattañca pubbe vuttanayeneva yojetabbaṃ. Etanti “atthānaṃ sūcanato”tiādikam atthavacanaṃ. Etassāti suttassa.

Yanti yasmā. Etthāti abhidhamme. Abhikkamantīti ettha abhi-saddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekataṃ dīpetīti āha “abhikkamantītiādīsu vuḍḍhiyaṃ āgato”ti. Abhiññātāti aḍḍhacandādīnā kenaci saññāṇena ñātā paññātā pākaṭāti attho. Aḍḍhacandādibhāvo hi rattiyaṃ upalakkhaṇavasena saññāṇaṃ hoti, yasmā aḍḍho cando, tasmā atṭhamī, yasmā ūno, tasmā cātuddasī, yasmā puṇṇo, tasmā pannarasīti. Abhilakkhitāti etthāpi ayamevattho veditabbo. Abhilakkhitasaddapariyāyo abhiññātasaddoti āha “abhiññātā abhilakkhitātiādīsu lakkhaṇe”ti. Ettha ca vācakasaddantarasanidhānena nipātānaṃ tadatthajotakamattattā lakkhitasaddatthajotako abhisaddo lakkhaṇe vattatīti vutto. Rājābhirājāti rājūhi pūjetuṃ araho rājā. Pūjiteti pūjārahe.

Abhidhammeti “supinantena sukkavissaṭṭhiyā anāpattibhāvepi akusalacetanā upalabbhatī”tiādinā vinayapaññattiyā saṅkaravirahite dhamme. “Pubbāparavirodhābhāvato dhammānaṃyeva ca aññamaññasaṅkaravirahite dhamme”tipi vadanti. “Pāṇātipāto akusala”nti evamādīsu ca maraṇādhippāyassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā cetanā akusalaṃ, na pāṇasaṅkhātājīvitindriyassa upacchedasaṅkhāto atipāto, tathā adinnassa parasantakassa ādānasaṅkhātā viññatti abyākato dhammo, taṃviññattisamuṭṭhāpikā theyyacetanā akusalo dhammoti evamādināpi aññamaññasaṅkaravirahite dhammeti attho veditabbo. Abhivinayeti ettha “jātarūparajataṃ na paṭiggahetabba”nti vadanto vinaye vineti nāma. Ettha “evaṃ paṭiggaṇhato pācittiyaṃ, evaṃ dukkaṭanti vadanto ca abhivinaye vineti nāmā”ti vadanti. Tasmā jātarūparajataṃ theyyacittena parasantakaṃ gaṇhantassa yathāvatthu pārājikathullaccayadukkaṭesu aññataraṃ, bhaṇḍāgārikasīsenā gaṇhantassa pācittiyaṃ, attatthāya gaṇhantassa nissaggiyaṃ pācittiyaṃ. Kevalaṃ lolatāya gaṇhantassa anāmāsadukkaṭaṃ, rūpiyachadḍakassa sammatassa anāpattīti evaṃ aññamaññasaṅkaravirahite vinaye paṭibalo vinetunti attho veditabbo. Abhikkantenāti ettha kantiyā adhikattaṃ abhisaddo dīpetīti āha “adhike”ti.

Nanu ca “abhikkamantī”ti ettha abhisaddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṃ atirekataṃ dīpeti, “abhiññātā abhilakkhitā”ti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṃ supākaṭattā visesaṃ, “abhikkantenā”ti ettha kantiyā adhikattaṃ visiṭṭhataṃ dīpetīti idaṃ tāva yuttaṃ kiriyāvisesakattā upasaggassa, “abhirājā abhivinayo”ti pana pūjitaparicchinnesu rājavinayesu abhisaddo vattatīti kathametaṃ yujjeyyāti ce? Idhāpi natthi doso pūjanaparicchedanakiriyādīpanato, tāhi ca kiriyāhi rājavinayānaṃ

yuttattā, tasmā ettha atimālādīsu atisaddo viya abhisaddo saha sādhanena kiriyaṃ vadatīti abhirājaabhivinayasaddā siddhā, evaṃ abhidhammasadde abhisaddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyaṃ dīpetīti ayamatto dassitoti daṭṭhabbaṃ.

Ettha cāti abhidhamme. Bhāvetīti cittassa vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. Pharitvāti ārammaṇassa vaḍḍhanaṃ vuttaṃ. Vuḍḍhimantoti bhāvanāpharaṇavuḍḍhihi vuḍḍhimantopi dhammā vuttāti attho. Ārammaṇādīhīti ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. Lakkhaṇīyattāti sañjānitabbattā. Ekantato lokuttaradhammānaṃyeva pūjārahattā “sekkhā dhammā”tiādīnā lokuttarāyeva pūjitāti dassitā. Sabhāvaparicchinattāti phusanādisabhāvena paricchinattā. Adhikāpi dhammā vuttāti ettha kāmāvacarehi mahantabhāvato mahaggatā dhammāpi adhikā nāma hontīti tehi saddhiṃ adhikā dhammā vuttā.

Yaṃ panettha avisiṭṭhanti ettha vinayādīsu tīsu aññamaññavisiṭṭhesu yaṃ avisiṭṭhaṃ samānaṃ, taṃ piṭakasaddanti attho. Vinayādayo hi tayo saddā aññamaññaṃ asādhāraṇattā visiṭṭhā nāma, piṭakasaddo pana tehi tīhipi sādharmaṇattā avisiṭṭhoti vuccati. Mā piṭakasampadānenāti pāḷisampadānavasena mā gaṇhathāti vuttaṃ hoti. Kudālaṇca piṭakaṇca kudālapiṭakaṃ. Tattha ku vuccati pathavī, tassā dālanato vidālanato ayomayo upakaraṇaviseso kudālaṃ nāma, tālapaṇṇavettalatādīhi kato bhājanaviseso piṭakaṃ nāma, taṃ ādāya gahetvāti attho. Yathāvuttenāti “evaṃ duvidhatthenā”tiādīnā vuttappakārena.

Desanāsāsanakathābhedanti ettha kathetabbānaṃ atthānaṃ desakāyattena āṇādividhinā abhisajjanaṃ pabodhanaṃ desanā. Sāsittabbapuggalagatena yathāparādhādīnā sāsittabbabhāvena anusāsaṇaṃ vinayaṇaṃ sāsanaṃ. Kathetabbassa saṃvarāsaṃvarādino atthassa kathaṇaṃ vacanapaṭibaddhatākaraṇaṃ kathāti vuccati. Tasmā desitāraṃ bhagavantamapekkhitvā desanā, sāsittabbapuggalavasena sāsanaṃ, kathetabbassa atthassa vasena kathāti evamettha desanādīnaṃ nānākaraṇaṃ veditabbaṃ. Ettha ca kiñcāpi desanādayo desetabbādīnirapekkhā na honti, āṇādayo pana visesato desakādiadhīnāti taṃtaṃvisesayogavasena desanādīnaṃ bhedo vutto. Tathā hi āṇāvidhānaṃ visesato āṇārahādīnaṃ tattha kosallayogato. Evaṃ vohāraparamatthavidhānāni ca vidhāyakādhīnānīti āṇādividhino desakāyattatā vuttā. Aparādhajjhāsayanurūpaṃ viya dhammānurūpampi sāsanaṃ visesato, tathā vinetabbapuggalāpekkhanti sāsittabbapuggalavasena sāsanaṃ vuttaṃ. Saṃvarāsaṃvaranāmarūpānaṃ viya viniveṭhetabbāya diṭṭhiyāpi kathaṇaṃ sati vācāvatthusmiṃ nāsatiṭi visesato tadadhīnanti kathetabbassa atthassa vasena kathā vuttā. Bhedasaddo visuṃ visuṃ yojetabbo “desanābhedaṃ sāsanaṃbhedaṃ kathābhedaṇca yathārahaṃ paridīpaye”ti. Bhedanti ca nānattanti attho. Tesu piṭakesu sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca sikkhāpahānagambhīrabhāvaṃ, taṇca yathārahaṃ paridīpayeti attho. Pariyattibhedaṇca vibhāvayeti sambandho.

Pariyattibhedanti ca pariyāpuṇanabhedanti attho. Yahinti yasmiṃ vinayādi ke piṭake. Yaṃ sampattiṇca vipattiṇca yathā pāpuṇāti, tampi sabbhaṃ vibhāvayeti sambandho. Atha vā yaṃ pariyattibhedaṃ sampattiṇca vipattiṇcāpi yaṃ yathā pāpuṇāti, tampi sabbhaṃ vibhāvayeti yojetabbaṃ. Ettha yathāti yehi upārambhādi hetu pariyāpuṇanādippakārehi upārambhanissaraṇadhammakosakarakkhaṇa hetu pariyāpuṇanaṃ suppaṭipatti duppaṭipattīti etehi pakārehīti vuttaṃ hoti.

Paridīpanā vibhāvanā cāti heṭṭhā vuttassa anurūpato vuttaṃ, atthato pana ekameva. Āṇārahenāti āṇaṃ ṭhapetum arahatīti āṇāraho, bhagavā. So hi sammāsambuddhatāya mahākāruṇikatāya ca aviparītahitopadesakabhāvena pamāṇavacanattā āṇaṃ paṇetum arahati, vohāraparamatthānampi sambhavato āha “āṇābhullato”ti. Ito paresupi eseva nayo.

Paṭhamanti vinayapiṭakaṃ. Pacurāparādhā seyyasakattherādayo. Te hi dosabāhullato “pacurāparādhā”ti vuttā. Pacuro bahuko bahulo aparādhō doso vītikkamo yesaṃ te pacurāparādhā. Anekajjhāsayātiādīsu āsayova ajjhāsayo. So ca atthato diṭṭhi ñāṇaṇca, pabhedato pana catubbidhaṃ hoti. Tathā hi pubbacariyavasena āyatim sati paccaye uppajjamānārahā sassatucchedasaṅkhātā micchādiṭṭhi saccānulomikañāṇakammassakataññāṇasaṅkhātā sammādiṭṭhi ca “āsayo”ti vuccati. Vuttañhetam -

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtaṇca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaññita”nti.

Idaṇca catubbidhaṃ āsayanti ettha sattā nivasantīti āsayoti vuccati. Anusayā kāmarāgabhavarāgadiṭṭhipaṭighavicikicchāmānāvijjāvasena satta. Mūsikavisam viya kāraṇalābhe uppajjanārahā anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca tatheva vuccanti. Na hi kālabhedena dhammānaṃ sabhāvabhedo atthīti. Cariyāti rāgacariyādikā cha mūlacariyā, antarabhedena anekavidhā, saṃsaggavasena pana tesatṭhi honti. Atha vā cariyāti caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ. “Adhimutti nāma ‘ajjeva pabbajissāmi, ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmi’tiādīnā tanninnabhāvena pavattamānaṃ sannīṭṭhāna”nti gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Ācariyadhammapālattherena pana “sattānaṃ pubbacariyavasena abhiruci”ti vuttaṃ. Sā duvidhā hīnapaṇītabhedena. Yathānulomanti ajjhāsayādīnaṃ anurūpaṃ. Ahaṃ mamāti saññinoti diṭṭhimānataṇhāvasena ahaṃ mamāti evaṃ pavattasaññino. Yathādhammanti natthettha attā attaniyaṃ vā, kevalaṃ dhammamattametanti evaṃ dhammasabhāvānurūpanti attho.

Samvarāsaṃvaroti ettha saṃvaraṇaṃ saṃvaro, kāyavācāhi avītikkamo. Mahanto saṃvaro asaṃvaro. Vuḍḍhiattho hi ayaṃ a-kāro yathā “asekkhā dhammā”ti, tasmā khuddako mahanto ca saṃvaroti attho. Diṭṭhiviniveṭhanāti diṭṭhiyā vimocanaṃ. Adhisīlasikkhādīnaṃ vibhāgo parato paṭhamapārājikasamvaṇṇanāya āvi bhavissati. Suttantapāḷiyaṃ “viviceva kāmehi”tiādīnā samādhidesanābhullato “suttantapiṭake adhicitasikkhā”ti vuttaṃ. Vītikkamappahānaṃ kilesānanti saṃkilesadhammānaṃ kammakilesānaṃ vā yo kāyavacīdvārehi vītikkamo, tassa pahānaṃ. Anusayavasena santāne anuvattantā kilesā kāraṇalābhe pariyuṭṭhitāpi sīlabhedavasena vītikkamitum na labhantīti āha “vītikkamapaṭipakkhattā sīlassā”ti. Pariyuṭṭhānappahānanti okāsadānavasena kilesānaṃ citte kusalappavattiṃ pariyādiyitvā uṭṭhānaṃ pariyuṭṭhānaṃ, tassa pahānaṃ cittasantānesu uppattivasena kilesānaṃ pariyuṭṭhānassa pahānanti vuttaṃ hoti. Anusayappahānanti appahīnabhāvena santāne anu anu sayanakā kāraṇalābhe uppattiarahā anusayā. Te pana anurūpaṃ kāraṇaṃ laddhā uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā, tesam pahānaṃ anusayappahānaṃ. Te ca sabbaso ariyamaggapaññāya pahīyantīti āha “anusayapaṭipakkhattā paññāyā”ti.

Tadaṅgappahānanti dīpālokeneva tamassa dānādipuññakiriyavattugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānaṃ “tadaṅgappahāna”nti vuccati. Idha pana tena tena susīlyaṅgena tassa tassa dussīlyaṅgassa pahānaṃ “tadaṅgappahāna”nti veditabbaṃ. Vikkhambhanasamaucchedappahānānīti ettha upacārappanābhedenā samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭṭappahāreneva jalatale sevālassa tesāṃ tesāṃ nīvaraṇānaṃ dhammānaṃ vikkhambhanavasena pahānaṃ vikkhambhanappahānaṃ. Catunnaṃ ariyamaggānaṃ bhāvitattā taṃtaṃmaggavato santāne samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantaṃ appavattisaṅkhātasamucchedavasena pahānaṃ samucchedappahānaṃ. Duccaritasāṃkilesassa pahānanti kāyaduccaritādi duṭṭhu caritaṃ, kilesehi vā dūsitaṃ caritanti duccaritaṃ. Tadeva yattha uppannaṃ, taṃ santānaṃ sammā kileseti bādhayati upatāpeti cāti saṃkilesa, tassa pahānaṃ, kāyavacīduccaritavasena pavattasāṃkilesassa tadaṅgavasena pahānanti vuttaṃ hoti. Samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā suttantapiṭake taṇhāsāṃkilesassa pahānaṃ vuttaṃ. Attādivinimuttasabhāvadhammappakāsanato abhidhammapiṭake diṭṭhisāṃkilesassa pahānaṃ vuttaṃ.

Ekamekasmiñcettāti etesu tīsu piṭakesu ekamekasmiṃ piṭaketi attho daṭṭhabbo. Dhammoti pālīti ettha pakaṭṭhānaṃ ukkaṭṭhānaṃ sīlādiatthānaṃ bodhanato sabhāvaniruttibhāvato buddhādīhi bhāsītattā ca pakaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ ālīti pālī, pariyattidhammo. “Dhammoti pālīti ettha bhagavatā vuccamānassa atthassa vohārassa ca dīpano saddoyeva pālī nāmā”ti gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Abhidhammaṭṭhakathāya likhite sīhāgaṇṭhipade pana idaṃ vuttaṃ - sabhāvatthassa sabhāvavohārassa ca anurūpavasena bhagavatā manasā vavatthāpitā paṇḍatti pālīti vuccati. Yadi saddoyeva pālī siyā, pāliyā desanāya ca nānattena bhavitabbaṃ. Manasā vavatthāpitāya ca pāliyā vacībhedakaraṇamattaṃ ṭhapetvā desanāya nānattaṃ natthi. Tathā hi desanaṃ dassentena manasā vavatthāpitāya pāliyā desanāti vacībhedakaraṇamattaṃ vinā pāliyā saha desanāya anaññathā vuttā. Tathā ca upari “desanāti paññattī”ti vuttattā desanāya anaññabhāvena pāliyā paṇṇattibhāvo kathito hoti. Apica yadi pāliyā aññāyeva desanā siyā, “pāliyā ca pāliatthassa ca desanāya ca yathābhūtāvabodho”ti vattabbaṃ siyā, evaṃ pana avatvā “pāliyā ca pāliatthassa ca yathābhūtāvabodho”ti vuttattā pāliyā desanāya ca anaññabhāvo dassito hoti. Evañca katvā upari “desanā nāma paññattī”ti dassentena desanāya anaññabhāvato pāliyā paṇṇattibhāvo kathitova hotīti.

Ettha ca “saddoyeva pālī nāmā”ti imasmiṃ pakkhe dhammassapi saddasabhāvattā dhammadesanānaṃ ko viśesoti ce? Tesāṃ tesāṃ atthānaṃ bodhakabhāvena ñāto uggahaṇādivasena ca pubbe vavatthāpito saddappabandho dhammo, pacchā paresāṃ avabodhanatthaṃ pavattito tadatthappakāsako saddo desanāti veditabbaṃ. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo desanā “desīyati samuṭṭhāpīyati saddo etenā”ti katvā musāvādādayo viya. Tatthāpi hi musāvādādisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādādisaddena voharīyati.

Tisupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhāti ettha pāliattho pālidesanā pāliatthapaṭivedho cāti ime tayo pālīvisayā hontīti vinayapiṭakādīnaṃ atthassa desanāya paṭivedhassa ca ādhārabhāvo yutto, piṭakāni pana pāliyoyevāti tesāṃ dhammassa ādhārabhāvo kathaṃ yujjeyyāti ce? Pālīsamudāyassa avayavapāliyā ādhārabhāvato. Avayavassa hi samudāyo ādhārabhāvena vuccati yathā “rukkhe

sākhā”ti. Ettha ca dhammādīnaṃ dukkhogāhabhāvato tehi dhammādīhi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnampi catubbidho gambhīrabhāvo vuttoyeva, tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametam sammukhena visayavisayīmukhena ca vinayādīnaṃyeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo, tesam visayo attho, dhammatthavisayā ca desanāpaṭivedhāti. Tattha paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṃ, desanāññānassa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhogāhabhāvo veditabbo. Paṭivedhassa pana uppādetum asakkuṇeyyattā tamvisayaññānuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. Dukkheṇa ogayhantīti dukkhogāhā. Ekadesena ogāhantehipi mandabuddhīhi paṭiṭṭhā laddhum na sakkāti āha “alabbhaneyyapaṭiṭṭhā cā”ti. Ekamekasminti ekekasmim piṭake. Etthāti etesu piṭakesu. Niddhāraṇe cetam bhumavacanaṃ.

Idāni hetuhetuphalādīnaṃ vasenapi gambhīrabhāvaṃ dassento āha “aparo nayo”tiādi. Hetūti paccayo. So hi attano phalaṃ dahati vidahatīti dhammoti vuccati. Dhammasaddassa cettha hetupariyāyatā kathaṃ viññāyatīti āha “vuttañheta”ntiādi. Nanu ca “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathaṃ viññāyatīti ce? Dhammapaṭisambhidāti etassa samāsapadassa avayavapadattham dassentena “hetumhi ñāṇa”nti vuttattā. “Dhamme paṭisambhidā dhammapaṭisambhidā”ti ettha hi “dhamme”ti etassa atthaṃ dassentena “hetumhī”ti vuttaṃ, “paṭisambhidā”ti etassa atthaṃ dassentena “ñāṇa”nti, tasmā hetudhammasaddā ekatthā ñāṇapaṭisambhidāsaddā cāti imamatthaṃ vadantena sādhitō dhammassa hetubhāvo. Hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidāti etena vacanena sādhitō atthassa hetuphalabhāvopi evameva daṭṭhabbo. Hetuno phalaṃ hetuphalaṃ. Tañca yasmā hetuanusārena arīyati adhigamīyati sampāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati.

Yathādhammanti ettha dhammasaddo hetum hetuphalañca sabbaṃ saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa dhammasaddo, na pariyattihetubhāvavācako, tasmā yathādhammanti yo yo avijjādisaṅkhārādiddhammo, tasmim tasminti attho. Dhammānurūpaṃ vā yathādhammaṃ. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītavisayavibhāvanato dhammānurūpaṃ pavattati, tatoyeva ca aviparītābhilāpoti vuccati. Dhammābhilāpoti atthabyañjanako aviparītābhilāpo. Ettha ca abhilappatīti abhilāpoti saddo vuccati. Etena “tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ niruttiṭṭhapaṭisambhidā”ti ettha vuttaṃ dhammaniruttim dasseti saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttiṭṭhapaṭisambhidāya parittārammaṇādibhāvo paṭisambhidāvibhaṅgapāḷiyaṃ vutto. Atṭhakathāyañca “taṃ sabhāvaniruttim saddaṃ ārammaṇaṃ katvā”tiādinā saddārammaṇatā dassitā. Tathā hi imassa atthassa ayaṃ saddo vācakoti vacanavacanatthe vavatthapetvā tamtamvacanattavibhāvanavasena pavattito saddo desanāti vuccati. Adhippāyoti etena “desanāti paññattī”ti etaṃ vacanaṃ dhammaniruttābhilāpaṃ sandhāya vuttaṃ, na tato vinimuttaṃ paññattim sandhāyāti adhippāyaṃ dasseti. Desīyati attho etenāti hi desanā, pakārena ñāpīyati etena, pakārato ñāpetīti vā paññattīti dhammaniruttābhilāpo vuccati. Evaṃ “desanā nāma saddo”ti imasmim pakkhe ayamattho veditabbo. “Desanāti paññattī”ti ettha paññattivādino pana evaṃ vadanti - kiñcāpi “dhammābhilāpo”ti ettha abhilappatīti abhilāpoti saddo vuccati, na paṇṇatti, tathāpi sadde vuccamāne tadanurūpaṃ vohāraṃ gahetvā tena vohārena

dīpitassa atthassa jānanato sadde kathite tadanurūpā paṇṇattipi kāraṇūpacārena kathitāyeva hoti. Atha vā “dhammābhilāpoti attho”ti avatvā “dhammābhilāpoti adhippāyo”ti vuttattā desanā nāma saddo na hotīti dīpitamevāti.

Idāni paṭivedhaṃ niddisanto āha “paṭivedhoti abhisamayo”ti. Paṭivijjhatīti ñāṇaṃ paṭivedhoti vuccati. Paṭivijjhanti etenāti vā paṭivedho, abhisametīti abhisamayo, abhisamenti etenāti vā abhisamayo. Idāni abhisamayappabhedato abhisamayappakārato ārammaṇato sabhāvato ca pākaṭaṃ kātuṃ “so ca lokiyalokuttaro”tiādimāha. Visayato asammohato ca avabodhoti sambandho. Tattha visayato atthādanurūpaṃ dhammādisu avabodho nāma avijjādidhammārammaṇo saṅkhārādiatthārammaṇo tadubhayapaññāpanārammaṇo lokiyo avabodho. Asammohato atthādanurūpaṃ dhammādisu avabodho pana nibbānārammaṇo maggayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhamasano lokuttaro abhisamayo. Tathā hi “ayaṃ hetu, idamassa phalaṃ, ayaṃ tadubhayānurūpo vohāro”ti evaṃ ārammaṇakaraṇavasena lokiyañāṇaṃ visayato paṭivijjhati, lokuttarañāṇaṃ pana hetuhetuphalādisu sammohassa maggañāṇena samucchinnattā asammohato paṭivijjhati. Atthānurūpaṃ dhammesūti avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, saṅkhāre uppādeti avijjāti evaṃ kāriyānurūpaṃ kāraṇesūti attho. Atha vā puññābhisaṅkhārāpuññābhisaṅkhārāneñjābhisaṅkhāresu tīsu apuññābhisaṅkhārassa sampayuttaavijjā paccayo, itaresaṃ yathānurūpantiādinā kāriyānurūpaṃ kāraṇesu paṭivedhoti attho. Dhammānurūpaṃ atthesūti “avijjāpaccayā saṅkhārā”tiādinā kāraṇānurūpaṃ kāriyesu avabodhoti attho. Paññattipathānurūpaṃ paññattīsūti paññattiyā vuccamānadhammānurūpaṃ paṇṇattīsu avabodhoti attho.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṃ gambhīrabhāvaṃ dassetuṃ “idāni yasmā etesu piṭakesū”tiādimāha. Dhammajātanti kāraṇappabhedo kāraṇameva vā. Atthajātanti kāriyappabhedo kāriyameva vā. Yā cāyaṃ desanāti sambandho. Yo cetthāti etāsu taṃtaṃpiṭakagatāsu dhammatthadesanāsu yo paṭivedhoti attho. Dukkhogāhanti ettha avijjāsaṅkhārādīnaṃ dhammatthānaṃ duppaṭivijjhatāya dukkhogāhatā. Tesāṃ paññāpanassa dukkarabhāvato desanāya paṭivedhanasaṅkhātassa paṭivedhassa ca uppādanavisayīkaraṇānaṃ asakkuṇeyyatāya dukkhogāhatā veditabbā. Evampīti pisaddo pubbe vuttappakārantaraṃ sampiṇḍeti. Etthāti etesu tīsu piṭakesu. Vuttatthāti vutto samvaṇṇito attho assāti vuttatthā.

Tīsu piṭakesūti ettha “eekasmi”nti adhikārato pakaraṇato vā veditabbaṃ. Pariyattibhedoti pariāpuṇanaṃ pariyatti. Pariāpuṇanavācako hettha pariyattisaddo, na pālipariyāyo, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo “tīsu piṭakesu eekasmiṃ pariāpuṇanappakāro daṭṭhabbo ñātabbo”ti. Tatoyeva ca “pariyattiyo pariāpuṇanappakārā”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Atha vā tīhi pakārehi pariāpuṇitabbā pāliyo eva pariyattīti vuccanti, tatoyeva ca “pariyattiyo pālikkamā”ti abhidhammatṭhakathāya likhite sīhalaṅgaṇṭhipade vuttaṃ. Evampi hi alagaddūpamāpariāpuṇanayogato alagaddūpamā pariyattīti pālipi sakkā vattuṃ, evaṅca katvā “duggahitā upārambhādi hetu pariāpuṭā alagaddūpamā”ti parato niddesavacanampi upapannaṃ hoti. Tattha hi pāliyeva duggahitā pariāpuṭāti vattuṃ vaṭṭati. Alagaddūpamāti alagaddo alagaddaggahaṇaṃ upamā etissāti alagaddūpamā. Alagaddassa gahaṇañhettha alagaddasaddena vuttanti daṭṭhabbaṃ. “Āpūpiko”ti ettha apūpasaddena apūpakhādanā viya alagaddaggahaṇena gahitapariyatti upamīyati, na pana alagaddena. “Alagaddaggahaṇūpamā”ti vā vattabbe

majjhepadalopam katvā “alagaddūpamā”ti vuttaṃ “oṭṭhamukho”tiādīsu viya. Alagaddoti cettha āsīvisu vuccati. Gadoti hi visassa nāmaṃ. Tañca tassa alam paripuṇṇaṃ atthi, tasmā alam pariyaṭṭo paripuṇṇo gado assāti anuñāsikalopam dakārāgamañca katvā “alagaddo”ti vuccati. Atha vā alam jīvitaharaṇe samattho gado assāti alagaddo. Nissaraṇatthāti vaṭṭadukkhato nissaraṇaṃ attho payojanaṃ etissāti nissaraṇatthā. Bhaṇḍāgārikapariyaṭṭi ettha bhaṇḍāgāre niyutto bhaṇḍāgāriko, bhaṇḍāgāriko viya bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako. Aññaṃ atthaṃ anapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyaṭṭi bhaṇḍāgārikapariyaṭṭi.

Duggahitāti duṭṭhu gahitā. Duggahitabhāvaṃ eva vibhāvento āha “upārambhādi hetu pariyaṭṭā”ti, upārambhā itivā dappamokkhādi hetu uggahitāti attho. Lābhasakkārādi hetu pariyaṭṭaṇaṃ pi ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Vuttañhetam alagaddasuttaṭṭhakathāyaṃ -

“Yo hi buddhavacanaṃ ‘evaṃ cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisamajjhe vā maṃ jānissanti’ti lābhasakkārādi hetu pariyaṭṭāti, tassa sā pariyaṭṭi alagaddapariyaṭṭi nāma. Evaṃ pariyaṭṭaṇato hi buddhavacanaṃ apariyaṭṭitvā niddokkamaṇaṃ varatara”nti.

Nanu ca alagaddaggahaṇūpamā pariyaṭṭi alagaddūpamāti vuccati, evañca sati suggahitāpi pariyaṭṭi alagaddūpamāti vuttaṃ vaṭṭati tatthāpi alagaddaggahaṇassa upamābhāvena pāliyaṃ vuttattā. Vuttañhetam -

“Seyyathāpi, bhikkhave, puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanaṃ caramāno, so passeyya mahantaṃ alagaddaṃ, tamenam ajapadena daṇḍena suniggahitaṃ niggaṇheyya, ajapadena daṇḍena suniggahitaṃ niggaṇhetvā gīvāya suggahitaṃ gaṇheyya. Kiñcāpi so, bhikkhave, alagaddo tassa purisassa hatthaṃ vā bāhaṃ vā aññataraṃ vā aṅgapaccaṅgaṃ bhogehi paliveṭheyya, atha kho so neva tatonidānaṃ maraṇaṃ vā nigaccheyya maraṇattaṃ vā dukkhaṃ. Taṃ kissa hetu, suggahitattā, bhikkhave, alagaddassa, evameva kho, bhikkhave, idhekacce kulaputtā dhammaṃ pariyaṭṭanti suttaṃ geyya”ntiādi.

Tasmā idha duggahitā eva pariyaṭṭi alagaddūpamāti ayaṃ viseso kuto viññāyati, yena duggahitā upārambhādi hetu pariyaṭṭā alagaddūpamāti vuccatīti? Saccametam, idaṃ pana pārisesaññāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi nissaraṇatthabhaṇḍāgārikapariyaṭṭiṇaṃ viṣuṃ gahitattā pārisesato alagaddassa duggahaṇūpamā pariyaṭṭi alagaddūpamāti viññāyati. Suggahaṇūpamā hi pariyaṭṭi nissaraṇatthā vā hoti bhaṇḍāgārikapariyaṭṭi vā, tasmā suvuttametam “duggahitā upārambhādi hetu pariyaṭṭā alagaddūpamā”ti. Yaṃ sandhāyāti yaṃ pariyaṭṭiduggahaṇaṃ sandhāya. Vuttanti alagaddasutte vuttaṃ.

Alagaddatthikoti āsīvisatthiko. Alagaddaṃ gavesati pariyesati sīlenāti alagaddagavesī. Alagaddapariyesanaṃ caramānoti alagaddapariyesanattaṃ caramāno. Bhogeti sarīre. Hatthe vā bāhāya vāti ettha maṇibandhako yāva agganakhā “hattho”ti veditabbo, saddhiṃ aggabāhāya avasesā “bāhā”ti. Katthaci pana “kapparaṭṭo paṭṭhāyapi yāva agganakhā hattho”ti vuccati. Aññatarasmim vā aṅgapaccaṅgeti vuttalakkaṇaṃ hatthañca bāhañca ṭhapetvā avasesaṃ sarīraṃ “aṅgapaccaṅga”nti veditabbaṃ. Tatonidānanti taṃnidānaṃ, taṃkāraṇāti vuttaṃ hoti. Purimāpade hi vibhattialopam katvā niddeso. Taṃ hatthādīsu ḍaṃsaṇaṃ

nidānaṃ kāraṇaṃ etassāti taṃnidānanti hi vattabbe “tattonidāna”nti purimāpade paccatte nissakkavacanaṃ katvā tassa ca lopaṃ akatvā niddeso. Taṃ kissa hetūti yaṃ vuttaṃ hatthādīsu ḍaṃsanaṃ taṃnidānañca maraṇādiupagamaṇaṃ, taṃ kissa hetu kena kāraṇenāti ce. Idhāti imasmiṃ sāsane. Ekacce moghapurisāti ekacce tucchapurisā. Dhammanti pāḷidhammaṃ. Pariyāpuṇantīti uggaṇhantīti attho, sajjhāyanti ceva vācuggatā karontā dhārenti cāti vuttaṃ hoti. Atthanti yathābhūtaṃ bhāsitaṃ payoḥjanatthañca. Na upaparikkhantīti na pariggaṇhanti na vicārenti. Idaṃ vuttaṃ hoti - “imasmiṃ tṭhāne sīlaṃ kathitaṃ, idha samādhī, idha paññā kathitā, mayaṃ taṃ pūressāmā”ti evaṃ bhāsitaṃ payoḥjanatthañca “sīlaṃ samādhissa kāraṇaṃ, samādhī vipassanāyā”tiādinā na pariggaṇhantīti. Anupaparikkhantanti anupaparikkhantānaṃ. Na nijjhānaṃ khamantīti nijjhānapaññaṃ nakkhamanti, nijjhāyitvā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo. Tena imamatthaṃ dīpeti “tesaṃ paññāya atthaṃ anupaparikkhantānaṃ te dhammā na upaṭṭhahanti, ‘imasmiṃ tṭhāne sīlaṃ, samādhī, vipassanā, maggo, phalaṃ, vaṭṭaṃ, vivaṭṭaṃ kathita’nti evaṃ jānitum na sakkā hontī”ti.

Te upārambhānisamsā cevāti te paresaṃ vāde dosāropanānisamsā hutvā pariyāpuṇantīti attho. Itivādappamokkhānisamsā cāti iti evaṃ etāya pariyattiyā vādappamokkhānisamsā, attano upari parehi āropitavādassa niggahassa pamokkhappayoḥjanā hutvā dhammaṃ pariyāpuṇantīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti - parehi sakavāde dose āropite taṃ dosaṃ evaṃca evaṃca mocessāmāti iminā ca kāraṇena pariyāpuṇantīti. Atha vā so so vādo itivādo, itivādassa pamokkho itivādappamokkho, itivādappamokkho ānisamsa etesanti itivādappamokkhānisamsā, taṃtaṃvādappamocanānisamsā cāti attho. Yassa catthāya dhammaṃ pariyāpuṇantīti yassa ca sīlādīpūraṇassa maggaḥphalanibbānaṃ vā atthāya imasmiṃ sāsane kulaputtā dhammaṃ pariyāpuṇanti. Tañcassa atthaṃ nānubhontīti tañca assa dhammassa sīlādīparipūraṇasaṅkhātā atthaṃ ete duggahitaḥgāhino nānubhonti na vindanti.

Atha vā yassa upārambhassa itivādappamokkhassa vā atthāya ye moghapurisā dhammaṃ pariyāpuṇanti, te parehi “āyamattho na hotī”ti vutte duggahitattāyeva soye vatthoti paṭipādanakkhamā na hontīti parassa vāde upārambhaṃ āropetum attano vādā taṃ mocetuñca asakkontāpi taṃ atthaṃ nānubhontiyevāti evamattho daṭṭhabbo. Dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattantīti tesaṃ te dhammā duggahitattā upārambhamānadappamakkhapalāsādīhetubhāvena dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanti. Ettha hi kāraṇe phalavohārena “te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattantī”ti vuttaṃ. Tathā hi kiñcāpi na te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattanti, tathāpi vuttanayena pariyāpuṇantānaṃ sajjhāyakāle vivādasamaye ca taṃmūlakānaṃ upārambhādīnaṃ anekesaṃ akusalānaṃ uppattisabbhāvato “te dhammā ahitāya dukkhāya saṃvattantī”ti kāraṇe phalavohārena vuttaṃ. Taṃ kissa hetūti ettha tanti yathāvuttassatthassa anabhisambhuṇaṇaṃ tesañca dhammānaṃ ahitāya dukkhāya saṃvattanaṃ parāmasati.

Sīlakkhandhādīpāripūrimyevāti ettha ādisaddena samādhīvipassanādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Yo hi buddhavacanaṃ uggaṇhitvā sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṃ pūretvā samādhīno āgataṭṭhāne samādhigabbhaṃ gaṇhāpetvā vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṃ paṭṭhapetvā maggaḥphalānaṃ āgataṭṭhāne maggaṃ bhāvēssāmi, phalaṃ sacchikarissāmīti uggaṇhāti, tasseva sā pariyatti nissaraṇatthā nāma hoti. Yaṃ sandhāya vuttanti yaṃ pariyattisuggahaṇaṃ sandhāya alagaddasutte vuttaṃ.

Dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattantīti sīlādīnaṃ āgataṭṭhāne sīlādīni pūrentānampi arahattaṃ patvā parisamajjhe dhammaṃ desetvā dhammadesanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuñjantānampi paresaṃ vāde sahadhammena upārambhaṃ āropentānampi sakavādato dosaṃ harantānampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattanti. Tathā hi na kevalaṃ suggahitapariyattiṃ nissāya maggabhāvanāphalasacchikiriyādīneva, paravādaniggahasakavādapatiṭṭhāpanānipi ijjhanti. Tathā ca vuttaṃ “uppannaṃ parappavādaṃ sahadhammena suniggahitaṃ niggahetvā”tiādi.

Pariññātakkhandhoti dukkhaparijānanena pariññātakkhandho. Pahīnakilesoti samudayappahānena pahīnakilesa. Paṭividdhākuppoti paṭividdhaarahattaphalo. Na kuppatīti akuppanti hi arahattaphalassettaṃ nāmaṃ. Satipi hi catunnaṃ maggānaṃ catunnañca phalānaṃ akuppasabhāve sattannaṃ sekkhānaṃ sakasakanāmapariccāgena uparūpari nāmantarappattito tesāṃ maggaphalāni “akuppānī”ti na vuccanti, arahā pana sabbadāpi arahāyeva nāmāti tasseva phalaṃ “akuppa”nti vuttaṃ. Iminā ca imamatthaṃ dasseti “khīṇāsavasseva pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāmā”ti. Tassa hi apariññātaṃ appahīnaṃ abhāvitaṃ asacchikataṃ vā natthi, tasmā buddhavacanaṃ pariyāpuṇanto tantidhārako paveṇīpālako vaṃsānurakkhako ca hutvā uggaṇhāti. Tenevāha “paveṇīpālanatthāyā”tiādi. Tattha paveṇīti dhammasantati, dhammassa avicchedena pavattīti attho. Vaṃsānurakkhaṇatthāyāti buddhassa bhagavato vaṃsānurakkhaṇatthaṃ. Tassa vaṃsopi atthato paveṇīyevāti veditabbaṃ.

Nanu ca yadi paveṇīpālanatthāya buddhavacanassa pariyāpuṇanaṃ bhaṇḍāgārikapariyatti, kasmā “khīṇāsavo”ti visesetvā vuttaṃ. Ekaccassa puthujjanassapi hi ayaṃ nayo labbhati. Tathā hi ekacco bhikkhu chātakabhayādīsu ganthadharesu ekasmiṃ ṭhāne vasituṃ asakkontesu sayāṃ bhikkhācārena akilamamāno atimadhuraṃ buddhavacanaṃ mā nassatu, tantiṃ dhāressāmi, vaṃsaṃ ṭhapessāmi, paveṇiṃ pālessāmīti pariyāpuṇāti, tasmā tassapi pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma kasmā na hotīti? Vuccate - evaṃ santepi puthujjanassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma na hoti. Kiñcāpi hi puthujjano “paveṇiṃ pālessāmī”ti ajjhāsayena pariyāpuṇāti, attano pana bhavakantārato anittiṇṇatā tassa pariyatti nissaraṇapariyatti nāma hoti, tasmā puthujjanassa pariyatti alagaddūpamā vā hoti nissaraṇatthā vā, sattannaṃ sekkhānaṃ nissaraṇatthāva, khīṇāsavānaṃ bhaṇḍāgārikapariyattiyevāti veditabbaṃ. Khīṇāsavo ca bhaṇḍāgārikasadisattā bhaṇḍāgārikoti vuccati. Yathā hi bhaṇḍāgāriko alaṅkārabhaṇḍaṃ paṭisāmetvā pasādhanakāle tadupiyaṃ alaṅkārabhaṇḍaṃ rañño upanāmetvā alaṅkaroti, evaṃ khīṇāsavopi dhammaratanabhaṇḍaṃ sampañcchitvā mokkhādhigamassa bhabbarūpe sahetuke satte passitvā tadanurūpaṃ dhammadesanaṃ vaḍḍhetvā maggaṅgabojjhaṅgādisaṅkhātena lokuttarena alaṅkārena alaṅkarotīti bhaṇḍāgārikoti vuccati.

Evaṃ tisso pariyattiyo vibhajitvā idāni tīsupi piṭakesu yathārahaṃ sampattivipattiyo vitthāretvā dassento āha “vinaye panā”tiādi. Sīlasampattiṃ nissāya tisso vijjā pāpuṇātītiādīsu yasmā sīlaṃ visujjhamānaṃ satisampajaññabalena kammassakataññābalena ca saṃkilesamalato visujjhati, pāripūriṇca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṃ ñāṇabalañca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampadānato. Satibalena hi pubbenivāsavijjāsiddhi, sampajaññena sabbakiccesu

sudittakāritāparicayena cutūpapātañāṇānubaddhāya dutiyavijjāya siddhi,
vītikamābhāvena saṃkilesappahānasabbhāvato vivaṭṭūpanissayatāvasena
ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretarasiddhānaṃ samādhipaññānaṃ pāripūriṃ
vinā sīlassa āsavakkhayañāṇūpanissayatā sukkhavipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā.
“Samāhito yathābhūtaṃ pajānāti”ti vacanato samādhisampadā chaḷabhiññatāya
upanissayo. “Yogā ve jāyati bhūrī”ti vacanato pubbayogena
garuvāsadesabhāsākosallauggahaṇaparipucchādīhi ca paribhāvitā paññāsampatti
paṭisambhidāppabhedassa upanissayo. Ettha ca “sīlasampattiṃ nissāyā”ti vuttattā
yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa
ukkaṭṭhaparicchavedasena na samādhisampadā atthīti satipi vijjānaṃ
abhiññekadesabhāve sīlasampattisamudāgatā eva tisso vijjā gahitā. Yathā hi
paññāsampattisamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampannassa
maggeneva ijjhanti maggakkhaṇe eva tāsāṃ paṭilabhitabbato. Evaṃ
sīlasampattisamudāgatā tisso vijjā samādhisampattisamudāgatā ca cha abhiññā
upanissayasampannassa maggeneva ijjhantīti maggādhigameneva tāsāṃ adhigamo
veditabbo. Paccekabuddhānaṃ sammāsambuddhānaṃ
paccekabodhisammāsambodhidhammasamadhigamasadisā hi imesaṃ ariyānaṃ ime
visesādhigamāti.

Tāsāmyeva ca tattha pabhedavacanatotī ettha tāsāmyevāti avadhāraṇaṃ
pāpuṇitabbānaṃ chaḷabhiññācatupaṭisambhidānaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ
sandhāya vuttaṃ. Verañjakaṇḍe hi tisso vijjāva vibhattāti. Dutiye tāsāmyevāti
avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ, na tisso vijjā. Tā hi chasu
abhiññāsu antogadhattā sutte vibhattāyevāti. Tāsañcāti ettha ca-saddena sesānampi
tattha atthibhāvaṃ dīpeti. Abhidhammapiṭake hi tisso vijjā cha abhiññā catasso ca
paṭisambhidā vuttāyeva. Paṭisambhidānaṃ pana aññattha pabhedavacanābhāvaṃ
tattheva ca sammā vibhattabhāvaṃ dīpetukāmo heṭṭhā vuttanayena avadhāraṇaṃ
akatvā “tatthevā”ti parivattetvā avadhāraṇaṃ ṭhapesi.

Idāni “vinaye duppaṭipanno ‘mudukānaṃ attharaṇādīnaṃ samphasso viya
itthisamphassopi vaṭṭatī”ti methunavītikkame dosaṃ adisvā sīlavipattiṃ pāpuṇatī”ti
dassento āha “vinaye pana duppaṭipanno”tiādi. Tattha sukho samphasso etesanti
sukhasamphassāni, attharaṇapāvuraṇādīni. Upādinnaṃphasso itthiphasso,
methunadhammoti vuttaṃ hoti. Vuttampi hetanti aritṭhena bhikkhunā vuttaṃ. So hi
bahussuto dhammakathiko kammakilesavipākaupavādañāvītikkamavasena
pañcavidhesu antarāyikesu sesantarāyike jānāti, vinaye pana akovidattā
paṇṇattivītikkamantarāyike na jānāti, tasmā rahogato evaṃ cintesi “ime agārikā
pañca kāmaguṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti.
Bhikkhūpi manāpikāni cakkhuviññeyyāni rūpāni passanti...pe... kāyaviññeyye
phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇādīni paribhuñjanti, etaṃ sabbaṃ
vaṭṭati, kasmā itthīnaṃyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti, etepi
vaṭṭantī”ti anavajjena paccayaparibhuñjanarasena sāvajjakāmaguṇaparibhogarasam
saṃsanditvā sacchandarāgaparibhogañca nicchandarāgaparibhogañca ekaṃ katvā
thūlavākehi saddhiṃ atisukhumasuttaṃ ghaṭento viya sāsapena saddhiṃ sineruno
sadisataṃ upasaṃharanto viya pāpakaṃ diṭṭhigataṃ uppādetvā “kiṃ bhagavatā
mahāsamuddaṃ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikaṃ paññattaṃ,
natthi ettha doso”ti sabbaññutaññāṇena saddhiṃ paṭivirujjhanto vesārajjāñāṇaṃ

paṭibāhanto ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto “methunadhamme doso natthī”ti jinassa āṇacakke pahāramadāsi. Tenāha “tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmī”tiādi.

Tattha antarāyikāti taṃtaṃsappattiya vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti antarāyo, diṭṭhadhammikādianattho. Anatikkamanaṭṭhena tasmīṃ antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti antarāyikā, saggamokkhānaṃ antarāyakarāti vuttaṃ hoti. Te ca kammakilesavipākaupavādaāṇāvītikkamavasena pañcavidhā. Tesam vitthārakathā parato ariṭṭhasikkhāpade āvi bhavissati. Ayaṃ panettha padatthasambandho - ye ime dhammā antarāyikā antarāyakarāti bhagavatā vuttā desitā ceva paññattā ca, te dhamme paṭisevato paṭisevantassa yathā yena pakārena te dhammā antarāyāya saggamokkhānaṃ antarāyakaraṇatthaṃ nālaṃ samatthā na honti, tathā tena pakārenāhaṃ bhagavatā desitaṃ dhammaṃ ājānāmīti. Tato dussīlabhāvaṃ pāpuṇātīti tato anavajjasaññībhāva hetuto vītikkamitvā dussīlabhāvaṃ pāpuṇāti.

Cattārome, bhikkhaviādinā -

“Cattārome, bhikkhave, puggalā santo saṃvijjamānā lokasmiṃ. Katame cattāro, attahitāya paṭipanno hoti, no parahitāya, parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya, neva attahitāya paṭipanno hoti no parahitāya, attahitāya ceva paṭipanno hoti parahitāya cā”ti -

Ādinā puggaladesanāpaṭisaṃyuttasuttantapāliṃ nidasseti. Adhippāyaṃ ajānantoti “ayaṃ puggaladesanā vohāravasena, na paramatthato”ti evaṃ bhagavato adhippāyaṃ ajānanto. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Tattha “puggalo satto itthī puriso khattiyo brāhmaṇo devo mārō”ti evarūpā sammutidesanā. “Aniccaṃ dukkhaṃ anattā khandhā dhātuyo āyatanāni satipaṭṭhānā”ti evarūpā paramatthadesanā. Tattha bhagavā ye sammutivasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhitvā mohaṃ pahāya visesamadhigantaṃ samatthā, tesam sammutidesanaṃ deseti. Ye pana paramatthavasena desanaṃ sutvā atthaṃ paṭivijjhitvā mohaṃ pahāya visesamadhigantaṃ samatthā, tesam paramatthadesanaṃ deseti.

Tatrāyaṃ upamā - yathā hi desabhāsākusalō tiṇṇaṃ vedānaṃ atthasaṃvaṇṇako ācariyo ye damīlabhāsāya vutte atthaṃ jānanti, tesam damīlabhāsāya ācikkhati, ye andhakabhāsādīsu aññatarāya, tesam tāya bhāsāya, evaṃ te māṇavā chekaṃ byattaṃ ācariyamāgamma khippameva sippaṃ uggaṇhanti. Tattha ācariyo viya buddho bhagavā, tayo vedā viya kathetabbabhāve tṭhitāni tīṇi piṭakāni, desabhāsāya kosallamiva sammutiparamatthakosallaṃ, nānādesabhāsāmāṇavakā viya sammutiparamatthavasena paṭivijjhanasamatthā veneyyasattā, ācariyassa damīlabhāsādiācikkhanaṃ viya bhagavato sammutiparamatthavasena pi desanā veditabbā. Āha cettha -

“Dve saccāni akkhāsi, sambuddho vadatāṃ varo;
Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nūpalabbhati.

“Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇā;
Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ bhūtakāraṇā.

“Tasmā vohārakusalassa, lokanāthassa satthuno;

Sammutiṃ voharantassa, musāvādo na jāyatī”ti.

Apica aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti - hirottappadīpanatthaṃ kammassakatādīpanatthaṃ paccattapurisakāradīpanatthaṃ ānantariyadīpanatthaṃ brahmavihāradīpanatthaṃ pubbenivāsadīpanatthaṃ dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ lokasammutiyā appahānatthañcāti. “Khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyaṃ ottappanti”ti vutte mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni hiriyaṃ ottappanti nāmā”ti. “Itthi hiriyaṃ ottappati, puriso khattiyo brāhmaṇo devo mārō”ti vutte mahājano jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā hirottappadīpanatthaṃ puggalakathaṃ katheti. “Khandhā kammassakā dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseṇa nayo. Tasmā bhagavā kammassakatādīpanatthaṃ puggalakathaṃ katheti. “Veḷuvanādayo mahāvihārā khandhehi kārapitā, dhātūhi āyatanehi”ti vuttepi eseṇa nayo. Tasmā bhagavā paccattapurisakāradīpanatthaṃ puggalakathaṃ katheti. “Khandhā mātaraṃ jīvitaṃ voropenti, pitaraṃ arahantaṃ, ruhiruppādakammaṃ saṅghabhedam karonti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseṇa nayo. Tasmā bhagavā ānantariyadīpanatthaṃ puggalakathaṃ katheti.

“Khandhā mettāyanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseṇa nayo. Tasmā bhagavā brahmavihāradīpanatthaṃ puggalakathaṃ katheti. “Khandhā pubbenivāsaṃ anussaranti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseṇa nayo. Tasmā bhagavā pubbenivāsadīpanatthaṃ puggalakathaṃ katheti. “Khandhā dānaṃ paṭiggaṇhanti, dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohamāpajjati, paṭisattu hoti “kimidaṃ khandhā dhātuyo āyatanāni paṭiggaṇhanti nāmā”ti. “Puggalā paṭiggaṇhanti sīlavanto kalyāṇadhammā”ti vutte pana jānāti, na sammohamāpajjati, na paṭisattu hoti. Tasmā bhagavā dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ puggalakathaṃ katheti. Lokasammutiñca buddhā bhagavanto na vijahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe tṭhitāyeṇa dhammaṃ desenti. Tasmā bhagavā lokasammutiyā appahānatthampi puggalakathaṃ katheti, tasmā iminā ca adhippāyena bhagavato puggaladesanā, na paramatthadesanāti evaṃ adhippāyaṃ ajānantoti vuttaṃ hoti.

Duggahitaṃ gaṇhātīti “tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi, yathā tadevidaṃ viññāṇaṃ sandhāvati saṃsarati, anañña”ntiādinā duggahitaṃ katvā gaṇhāti, viparītaṃ gaṇhātīti vuttaṃ hoti. Duggahitanti hi bhāvanapuṃsakaniddeso. Yaṃ sandhāyāti yaṃ duggahitaḡaṃ sandhāya. Attanā duggahitena dhammenāti pāṭhaseso veditabbo. Atha vā duggahaṇaṃ duggahitaṃ. Attanāti ca sāmīatthe karaṇavacanaṃ, tasmā attano duggahaṇena viparītagāhenāti vuttaṃ hoti. Amhe ceva abbhācikkhatīti amhākañca abbhācikkhanaṃ karoti. Attānañca khanatīti attano kusalamūlāni khananto attānaṃ khanati nāma.

Dhammacintanti dhammasabhāvavijānanaṃ. Atidhāvantoti tṭhātabbamariyādāyaṃ aṭṭhatvā “cittuppādamattena dānaṃ hoti, sayameva cittaṃ attano āramaṇaṃ hoti, sabbam cittaṃ asabhāvadhammāramaṇa”nti evamādinā atidhāvanto atikkamitvā pavattamāno. Cattārīti buddhavisayaiddhivisayakammavipākalokavisayasāṅkhātāni cattāri. Vuttañhetam -

“Cattārimāni, bhikkhave, acinteyyāni na cintetabbāni, yāni cinto ummādaṇṇa vighātassa bhāgī assa. Katamāni cattāri? Buddhānaṃ bhikkhave buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cinto ummādaṇṇa vighātassa

bhāgī assa. Jhāyissa, bhikkhave, jhānavisayo acinteyyo na cintetabbo...pe...
kammavipāko, bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo...pe... lokacintā bhikkhave
acinteyyā na cintetabbā...pe... imāni, bhikkhave, cattāri acinteyyāni na
cintetabbāni, yāni cinto ummāda vighātassa bhāgī assā'ti.

Tattha "acinteyyāni"ti tesam sabhāvanidassanaṃ. "Na cintetabbāni"ti tattha
kattabbatānidassanaṃ. Tattha acinteyyāni cinto masakkuṇeyyāni, cinto
araharūpāni na honti attho. Acinteyyattā eva na cintetabbāni, kāmam acinteyyāni
cha asādhāraṇāni anussaranta kusalupattihetubhāvato tāni cintetabbāni, imāni
pana evam na honti aphaḷabhāvato na cintetabbāni adhippāyo. Tenevāha "yāni
cinto ummāda vighātassa bhāgī assā'ti. Tesanti tesam piṭakānaṃ.

Etanti etaṃ buddhavaṇṇaṃ. Tivaggasaṅgahānīti
sīlakkhandhavaṇṇamāhavaṇṇapāthikavaṇṇasaṅgahānīti tīhi vaggehi saṅgaho etesanti
tivaggasaṅgahāni. Catuttimseva suttantāti gāthāya evamatthayojanā veditabbā -
yassa nikāyassa suttagaṇanāto catuttimseva ca suttantā vaggasaṅgahavasena tayo
vaggā assa saṅgahassāti tivaggo saṅgaho. Esa paṭhamo nikāyo dīghanikāyoti
anulomiko apaccanīko, atthānulomanato anvatthanāmoti vuttaṃ hoti.

Atthānulomanato anulomiko, anulomikattaṃyeva vibhāvetuṃ "kasmā
panā'tiādimāha. Ekanikāyampīti ekasamūhampi. Evaṃ cittanti evaṃ vicittaṃ.
Yathayidanti yathā ime. Poṇikā cikkhallikā ca khattiyā, tesam nivāso poṇikanikāyo
cikkhallikanikāyoti vuccati. Evamādinī cettha sādhakāni sāsanaṃ ca lokato cāti
evamādinī udāharaṇāni ettha nikāyasaddassa samūhanivāsānaṃ vācakabhāve
sāsanaṃ ca vohāro ca sādhakāni pamāṇānīti attho. Ettha paṭhamamudāharaṇaṃ
sāsanaṃ sādhakavaṇṇaṃ, dutiyaṃ lokatoti veditabbam.

Pañcadasavaggasaṅgahānīti mūlapariyāyavaggādīhi pañcadasahi vaggehi saṅgaho
etesanti pañcadasavaggasaṅgahāni. Diyaḍḍhasataṃ dve ca suttānīti aḍḍhena
dutiyaṃ diyaḍḍham, ekaṃ sataṃ dve paññāsasuttāni cāti attho. Yatthāti yasmiṃ
nikāye. Pañcadasavaggapariggahoti pañcadasahi vaggehi pariggahito saṅgahitoti
attho.

Suttantānaṃ saḥassāni suttasuttasatāni cāti pāṭhe suttantānaṃ satta saḥassāni satta
satāni cāti yojetabbam. Katthaci pana "satta suttasahassāni satta suttasatāni cā'ti
pāṭho. Saṃyuttasaṅgahoti saṃyuttanikāyassa saṅgaho.

Pubbe nidassitāti suttantapiṭakaniddese nidassitā. Vuttameva pakārantarena
saṅkhipitvā dassetuṃ "ṭhapetvā cattāro nikāye avasesaṃ buddhavaṇṇa"nti vuttaṃ.
Sakālaṃ vinayapiṭakantiādinā niddiṭṭhameva hi iminā pakārantarena saṅkhipitvā
vuttaṃ. Tenevāha "ṭhapetvā caturopete'tiādi. Tadaññanti tehi catūhi nikāyehi
aññaṃ avasesanti attho.

Sabbameva 2 hidanti sabbameva idaṃ buddhavaṇṇaṃ. Navappabhedanti ettha
kathaṃ panetaṃ navappabhedam hoti. Tathā hi navahi aṅgehi vavatthitehi
aññaṃaññaṃsaṅkararahitehi bhavitabbam, tathā ca sati asuttasabhāvēna
geyyaṅgādīni siyuma, atha suttasabhāvēna geyyaṅgādīni, evaṃ sati suttanti visuma
suttaṅgameva na siyā, evaṃ sante aṭṭhaṅgaṃ sāsanaṃ āpajjati. Apica "sagāthakaṃ
suttaṃ geyyam, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇa"nti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.
Suttañca nāma sagāthakaṃ vā siyā niggāthakaṃ vāti aṅgadvayeneva tadubhayaṃ
saṅgahitanti tadubhayaṇimuttañca suttaṃ udānādivisesasaññārahitaṃ natthi, yaṃ

suttaṅgaṃ siyā, athāpi kathañci visuṃ suttaṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnaṃ
suttaṅgasaṅgaho vā na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya,
geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā sagāthakavaggassa viya, tathā
ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate -

Suttanti sāmāññavidhi, visesavidhayo pare;
Sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato.

Yathāvuttassa dosassa, natthi etthāvagāhaṇaṃ;
Tasmā asaṅkaraṃyeva, navaṅgaṃ satthusāsaṇaṃ.

Sabbassapi hi buddhavadānaṃ suttanti ayaṃ sāmāññavidhi. Tathā hi “ettakaṃ
tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ, sāvattiyā suttavibhaṅge, sakavāde
pañca suttasatānī”tiādivacanato vinayābhiddhammapariyattivisesesupī suttavohāro
dissati. Teneva ca āyasmā mahākaccāno nettiyaṃ āha -

“navavidhasuttantapariyettī”ti. Tattha hi suttādivasena navaṅgassa sāsanaṃ
pariyettī pariyesanā atthavicāraṇā “navavidhasuttantapariyettī”ti vuttā.
Tadekadesesu pana geyyādayo visesavidhayo tena tena nimittena patitṭhitā. Tathā hi
geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ vā
cuṇṇiyaganthaṃ “geyya”nti vadanti. Gāthāvirahe pana satī pucchāṃ katvā
visajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṃ. Pucchāvisajjanañhi
“byākaraṇa”nti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇaṃ. Evaṃ sante
sagāthakādīnaṃ pucchāṃ katvā visajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo
āpajjati? Nāpajjati. Geyyādisaṅgānaṃ anokāsabhāvato saokāsato anokāsavidhi
balavāti “gāthāvirahe satī”ti visesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ
gāthābandhesu sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāyuttesu
“vuttañheta”ntiādivacanasambandhesu abbhutadhammapaṭisaṃyuttesu ca
suttavisesesu yathākkamaṃ gāthāudānaitivuttakaabbhutadhammasaṅgā patitṭhitā.
Ettha hi satipi saññantaranimittayoge anokāsasaṅgānaṃ balavabhāveneva
gāthādisaṅgā patitṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu
cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaṅgā patitṭhitā, satipi pañhāvisajjanabhāve
sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasāṅgā patitṭhitāti
evaṃ tena tena sagāthakattādīnā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaṅgā
patitṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo. Yaṃ panettha
geyyaṅgādīnimittarahitaṃ, taṃ suttaṅgaṃ visesasaṅgāparihārena sāmāññasaṅgāya
pavattanato.

Nanu ca evaṃ santepe sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ
veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā.
Sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe satī pucchāvisajjanabhāvo veyyākaraṇassa
tabbhāvanimittanti. Yañca vuttaṃ “gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ
suttaṅgasaṅgaho na siyā”ti, taṃ na, niruḷhattāti. Niruḷho hi maṅgalasuttādīnaṃ
suttabhāvo. Na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena
paññātāni, atha kho suttabhāveneva. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ suttanāmakanti
nāmaggaṇaṃ kataṃ. Yaṃ pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti,
tampi natthi. Yasmā sahatāññena. Sahabhāvo hi nāma atthato aññena hoti, saha
gāthāhīti ca sagāthakaṃ. Na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso
atthi, yo “saha gāthāhī”ti vucceyya. Nanu ca gāthāsamudāyo gāthāhī añño hoti,
tathā ca tassa vasena saha gāthāhīti sagāthakanti sakkā vattunti? Taṃ na. Na hi

avayavavinimutto samudāyo nāma koci atthi. Yampi vuttaṃ “ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tampi na aññato. Aññāyeva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā. Atho na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññaṣaṅkarābhāvo veditabbo.

Idāni suttādīni navaṅgāni vibhajitvā dassento āha “tattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārā”tiādi. Tattha niddeso nāma suttanipāte -

“Kāmaṃ kāmayamānassa, tassa cetam samijjhati;
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī”ti. -

Ādinā āgatassa aṭṭhakavaggassa,

“Kenassu nivuto loko,
Kenassu nappakāsati;
Kissābhilepanaṃ brūsi,
Kiṃsu tassa mahabbhaya”nti. -

Ādinā āgatassa pārāyanavaggassa,

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
Aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesam;
Na puttamiccheyya kuto sahāyaṃ,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti. -

Ādinā āgatassa khaggavisāṇasuttassa ca tadatthavibhāgavasena satthukappena āyasmatā dhammasenāpatisāriputtattherena kato niddeso mahāniddeso cūḷaniddesoti ca vuccati. Evamidha niddesassa suttāṅgasaṅgaho bhadantabuddhaghosācariyena dassitoti veditabbo. Aññatthāpi ca dīghanikāyaṭṭhakathādīsu sabbattha ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārāti niddesassa suttāṅgasaṅgaho eva dassito. Ācariyadhammapālatterenapi nettipakaraṇaṭṭhakathāyaṃ evametassa suttāṅgasaṅgahova kathito. Keci pana niddesassa gāthāveyyākaraṇaṅgesu dvīsu saṅgahaṃ vadanti. Vuttañhetam niddesaaṭṭhakathāyaṃ upasenattherena -

“Tadetaṃ vinayapiṭakaṃ suttantapiṭakaṃ abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu suttantapiṭakapariyāpannaṃ, dīghanikāyo majjhimanikāyo saṃyuttanikāyo aṅguttaranikāyo khuddakanikāyoti pañcasu mahānikāyesu khuddakamahānikāye pariyāpannaṃ, suttaṃ geyyaṃ veyyākaraṇaṃ gāthā udānaṃ itivuttakaṃ jātakaṃ abbhutadhammaṃ vedallanti navasu satthusāsaṅgesu yathāsambhavaṃ gāthāveyyākaraṇaṅgadvayaṣaṅgahita”nti.

Ettha tāva katthaci pucchāvisajjanasabhāvato niddesekadesassa veyyākaraṇaṅgasaṅgaho yujjatu nāma, gāthaṅgasaṅgaho pana kathaṃ yujjeyyāti idamettha vīmaṃsitabbaṃ. Dhammapadādīnaṃ viya hi kevalaṃ gāthābandhabhāvo gāthaṅgassa tabbhāvanimittam. Dhammapadādīsu hi kevalaṃ gāthābandhesu gāthāsamañña patiṭṭhitā, niddese ca na koci kevalo gāthābandhappadeso upalabbhati. Sammāsambuddhena bhāsītānaṃyeva hi aṭṭhakavaggādīsaṅgahitānaṃ gāthānaṃ niddesamattaṃ dhammasenāpatinā kataṃ. Atthavibhajanaṭṭhaṃ ānītāpi hi tā aṭṭhakavaggādīsaṅgahitā niddisitabbā mūlagāthāyo suttanipātapariyāpannattā

aññāyevāti na niddesasaṅkhyam gacchanti ubhatovibhaṅgādīsu āgatabhāvepi taṃ vohāraṃ alabhamānā jātakādigāthāpariyāpannā gāthāyo viya, tasmā kāraṇantaramettha gavesitabbaṃ, yuttataraṃ vā gahetabbaṃ.

Nālakasuttatuvaṭṭakasuttānīti ettha nālakasuttaṃ nāma padumuttarassa bhagavato sāvakaṃ moneyyapaṭipadaṃ paṭipannaṃ disvā tadatthaṃ abhikaṅkhamānena tato pabhuti kappasatasahassaṃ pāramiyo pūretvā āgatena asitassa isino bhāgineyyena nālakattherena dhammacakkappavattitadivasato sattame divase “aññātameta”ntiādīhi dvīhi gāthāhi moneyyapaṭipadaṃ puṭṭhena bhagavatā “moneyyam te upaṇṇissa”ntiādinā nālakattherassa bhāsitaṃ moneyyapaṭipadāparidīpakaṃ suttaṃ. Tuvaṭṭakasuttaṃ pana mahāsamayasuttantadesanāya sannipatitesu devesu “kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī”ti uppannacittānaṃ ekaccānaṃ devatānaṃ tamatthaṃ pakāsetuṃ “pucchāmi taṃ ādiccabandhū”tiādinā nimmitabuddhena attānaṃ pucchāpetvā “mūlaṃ papañcasaṅkhāyā”tiādinā bhāsitaṃ suttaṃ. Evamidhasuttanipāte āgatānaṃ maṅgalasuttādīnaṃ suttāṅgasaṅgaho dassito, tattheva āgatānaṃ asuttanāmikānaṃ suddhikagāthānaṃ gāthaṅgasaṅgahaṅca dassayissati, evaṃ sati suttanipātaṭṭhakathārambhe -

“Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyabyākaraṇaṅkito;
Kasmā suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce”ti. -

Sakalassapi suttanipātassa geyyaveyyākaraṇaṅgasaṅgaho kasmā coditoti? Nāyaṃ virodho. Kevalaṅhi tattha codakena sagāthakattaṃ katthaci pucchāvisajjanamattaṅca gahetvā codanāmattaṃ katanti gahetabbaṃ. Aññathā suttanipāte niggāthakassa suttasseva abhāvato veyyākaraṇaṅgasaṅgaho na codetabbo siyāti. Sagāthāvaggo geyyanti yojetabbaṃ. “Aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṃ nāma paṭisambhidādi”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Keci pana paṭisambhidāmaggassa geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahaṃ vadanti. Vuttañhetam paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāyaṃ “navasu satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṃ geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahita”nti.

Nosuttanāmikāti asuttanāmikā. “Suddhikagāthā nāma vatthugāthā”ti tīsu gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Tattha vatthugāthāti -

“Kosalānaṃ purā rammā, agamā dakkhiṇāpathaṃ;
Ākiṇṇānaṃ patthayāno, brāhmaṇo mantapāragū”ti. -

Ādinā pārāyanavaggassa nidānaṃ āropentena āyasmata ānandattherena saṅgītikāle vuttā chappaññāsa ca gāthāyo, ānandatthereneva saṅgītikāle nālakasuttassa nidānaṃ āropentena vuttā -

“Ānandajāte tidasagaṇe patīte,
Sakkaṅca indaṃ sucivasane ca deve;
Dussaṃ gahetvā atiriva thomayante,
Asito isi addasa divāvihāre”ti. -

Ādikā vīsatiṃmattā gāthāyo ca vuccanti. Tattha “nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttasaṅkhyameva gacchantī”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Vuttañhetam suttanipātaṭṭhakathāyaṃ -

“Parinibbute pana bhagavati saṅgītiṃ karontena āyasmatā mahākassapena āyasmā ānando tameva moneyyapaṭipadam puṭṭho yena yadā ca samādapito nālako bhagavantam pucchi, tam sabbam pākaṭam katvā dassetukāmo ‘ānandajāte’tiādikā vīsati vatthugāthāyo vatvā abhāsi. Tam sabbampi nālakasuttanti vuccatī”ti.

Tasmā nālakasuttassa vatthugāthāyo nālakasuttaggahaṇeneva saṅgahitāti pārāyanikavaggassa vatthugāthāyo idha suddhikagāthāti gahetabbam. Tattheva panassa pārāyaniyavagge ajitamāṇavakādīnam soḷasannaṃ brāhmaṇānaṃ pucchāgāthā bhagavato visajjanagāthā ca idha suddhikagāthāti evampi vattum yujjati. Tāpi hi pāḷiyam suttanāmena avatvā “ajitamāṇavakapucchā tissamettayyamāṇavakapucchā”tiādinā āgatattā cuṇṇiyaganthehi amissattā ca nosuttanāmikā suddhikagāthā nāmāti vattum vaṭṭati.

Idāni udānaṃ sarūpato vavatthapento āha “somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṃyuttā”tiādi. Kenatṭṭhena panetaṃ “udāna”nti vuccati? Udānanaṭṭhena. Kimidaṃ udānaṃ nāma? Pīṭivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṃ telādi minitabbavatthu mānaṃ gahetum na sakkoti, vissanditvā gacchati, tam “avaseko”ti vuccati, yañca jalaṃ taḷākaṃ gahetum na sakkoti, ajjhottharivā gacchati, tam “mahogho”ti vuccati, evameva yaṃ pīṭivegasamuṭṭhāpitaṃ vitakkavipphāraṃ hadayaṃ sandhāretum na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso “udāna”nti vuccati. Dhammasaṃvegasavasena pi ayamākāro labbhateva. Tayidaṃ katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena pavattaṃ. Tathā hi -

“Tena kho pana samayena bhagavā bhikkhū nibbānapaṭisaṃyuttāya dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṃseti. Tedha bhikkhū aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbam cetasā samannāharitvā ohitasotā dhammaṃ suṇanti. Atha kho bhagavā etamattamaṃ viditvā tāyaṃ velāyaṃ imaṃ udānaṃ udānesi ‘atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva pathavī na āpo’”ti -

Ādisu somanassañāṇasamuṭṭhitavākyavasena pavattaṃ.

Nanu ca udānaṃ nāma pīṭisomanassasamuṭṭhāpito dhammasaṃvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho udāhāro tathā ceva sabbattha āgataṃ, idha kasmā bhagavā udānento bhikkhū āmantesīti? Tesam bhikkhūnaṃ saññāpanatthaṃ. Nibbānapaṭisaṃyuttañhi bhagavā tesam bhikkhūnaṃ dhammaṃ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapīṭisomanassena udānaṃ udānento “idha nibbānavajjo sabbo sabhāvadhammo paccayāyattavuttikova upalabbhati, na paccayanirapekkho, ayaṃ pana nibbānadhammo kathamappaccayo upalabbhatī”ti tesam bhikkhūnaṃ cetoparivitakkamaññāya tesam ñāpetukāmo “atthi, bhikkhave, tadāyatana”nti -ādimāha. Na ekantato te paṭiggāhake katvāti veditabbaṃ.

“Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;
Mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā raho”ti. -

Evamādikaṃ pana dhammasaṃvegasappavattaṃ udānanti veditabbaṃ.

“Sukhakāmāni bhūtāni, yo daṇḍena vihiṃsati;

Attano sukhamesāno, pecca so na labhate sukha”nti. -

Idampi dhammasaṃvegavasappavattaṃ udānanti vadanti. Tathā hi ekasmiṃ samaye sambahulā gopālakā antarā ca sāvattiṃ antarā ca jetavanaṃ ahiṃ daṇḍehi hananti. Tena ca samayena bhagavā sāvattiṃ piṇḍāya gacchanto antarāmagge te dārake ahiṃ daṇḍena hanante disvā “kasmā kumārakā imaṃ ahiṃ daṇḍena hanathā”ti pucchitvā “ḍaṃsanabhayaena bhante”ti ca vutte “ime ‘attano sukhaṃ karissāmā’ti imaṃ paharantā nibbattaṭṭhāne dukkhaṃ anubhavissanti, aho avijjāya nīkatikosalla”nti dhammasaṃvegaṃ uppādesi. Teneva ca dhammasaṃvegena imaṃ udānaṃ udānesi. Evameva katthaci gāthābandhavasena katthaci vākyavasena katthaci somanassavasena katthaci dhammasaṃvegavasena pavattanti veditabbaṃ. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ “somanassaññāmayikagāthāpaṭisaṃyuttānī”ti yaṃ udānalakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ yebhuyyavasena vuttanti gahetabbaṃ. Yebhuyyena hi udānaṃ gāthābandhavasena bhāsitaṃ pītisomanassasamuṭṭhāpitaṃ.

Tayidaṃ sabbaññubuddhabhāsitaṃ paccekabuddhabhāsitaṃ sāvakabhāsitanti tividaṃ hoti. Tattha paccekabuddhabhāsitaṃ -

“Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṃ,
Aviheṭṭhayaṃ aññatarampi tesa”nti. -

Ādinā khaggavisāṇasutte āgatameva. Sāvakabhāsitānīpi -

“Sabbo rāgo pahīno me, sabbo doso samūhato;
Sabbo me vihato moho, sītibhūtosmi nibbuto”ti. -

Ādinā theragāthāsu,

“Kāyena saṃvutā āsiṃ, vācāya uda cetasā;
Samūlaṃ taṇhamabbhuyha, sītibhūtāmi nibbutā”ti. -

Therigāthāsu ca āgatāni. Aññānīpi sakkādīhi devehi bhāsitāni “aho dānaṃ paramadānaṃ kassape supatitṭhita”ntiādīni, soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi manussehi ca bhāsitāni “namo tassa bhagavato”tiādīni tisso saṅgītiyo āruḥhāni udānāni santi eva, na tāni idha adhippetāni. Yāni pana sammāsambuddhena sāmaṃ āhaccabhāsitāni jīnavacanabhūtāni, tāneva ca dhammasaṅgāhakehi “udāna”nti saṅgītaṃ. Etānīyeva ca sandhāya bhagavato pariyattidhammaṃ navavidhā vibhajitvā uddisantena udānanti vuttaṃ.

Yā pana “anekajātisaṃsāra”ntiādigāthā bhagavatā bodhiyā mūle udānavasena pavattitā anekasatasahassānaṃ sammāsambuddhānaṃ udānabhūtā ca, tā aparabhāge dhammaḥḍāgārikassa bhagavatā desitattā dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgahaṃ anāropetvā dhammapade saṅgahitā. Yañca “aññāsi vata bho koṇḍañño”ti udānavacanaṃ dasasahassilokadhātuyā devamanussānaṃ pavedanasamatthanigghosavipphāraṃ bhagavatā bhāsitaṃ, tadapi paṭhamabodhiyaṃ sabbesaṃ eva bhikkhūnaṃ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṃ “ārādhayiṃsu vata maṃ bhikkhū ekaṃ samaya”ntiādivacanaṃ viya dhammacakkappavattanasuttadesanāpariyosāne attanā adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sāvakesu sabbapaṭhamāṃ therena adhigatattā attano parissamassa

saphalabhāvapaccavekkhaṇahetukaṃ pītisomanassajanitaṃ udāhāramattāṃ, na
“yadā have pātubhavanti dhammā”tiādivacanaṃ viya pavattiyā nivattiyā vā
pakāsananti na dhammasaṅgāhakehi udānapāḷiyaṃ saṅgītanti daṭṭhabbaṃ.

Udānapāḷiyañca bodhivaggādīsu aṭṭhasu vaggesu dasa dasa katvā asītiyeva suddantā
saṅgītā, tatoyeva ca udānaṭṭhakathāyaṃ ācariyadhammapālattherena vuttaṃ -

“Asīti eva suddantā, vaggā aṭṭha samāsato;
Gāthā ca pañcanavuti, udānassa pakāsītā.

“Aḍḍhūnanavamattā ca, bhāṇavārā pamāṇato;
Ekādhikā tathāsīti, udānassānusandhaya.

“Ekavīsasahassāni, satameva vicakkhaṇo;
Padānetānudānassa, gaṇitāni viniddise. -

Gāthāpādato pana -

“Aṭṭhasahassamattāni, cattāreva satāni ca;
Padānetānudānassa, tevīsati ca niddise.

“Akkharānaṃ saḥassāni, saṭṭhi satta satāni ca;
Tīṇi dvāsīti ca tathā, udānassa paveditā”ti.

Idha pana “dvāsīti suddantā”ti vuttaṃ, taṃ na sameti, tasmā “asīti suddantā”ti
pāṭhena bhavitabbaṃ.

Vuttañhetuṃ bhagavatā - “vuttamarahatāti me suttaṃ. Ekadhammaṃ, bhikkhave,
pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāya. Katamaṃ ekadhammaṃ? Lobhaṃ,
bhikkhave, ekadhammaṃ pajahatha, ahaṃ vo pāṭibhogo anāgāmitāyā”ti evamādinā
ekakadukatikacatukkavasena itivuttakapāḷiyaṃ saṅgahamāropitāni
dvādasuttarasatasuttantāni itivuttakaṃ nāmāti dassento āha “vuttañheta”ntiādi.
Dasuttarasatasuttantāti etthāpi “dvādasuttarasatasuttantā”ti pāṭhena bhavitabbaṃ.
Tathā hi ekanipāte tāva sattavīsati suddantāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte
paññaṃ, catukkanipāte terasāti dvādasuttarasatasuttantāneva itivuttakapāḷiyaṃ
āgatāni. Tatoyeva ca pāḷiyaṃ -

“Lobho doso ca moho ca,
Kodho makkhena pañcamaṃ;
Māno sabbaṃ puna māno,
Lobho dosena terasa.

“Moho kodho puna makkho,
Nīvaraṇā taṇhāya pañcamaṃ;
Dve sekkhabhedā sāmaggī,
Paduṭṭhanirayena terasa.

“Pasannā ekamābhāyi, puggalaṃ atītena pañcamaṃ;
Evañce opadhikaṃ puññaṃ, sattavīsa pakāsītā”ti. -

Evamādinā uddānagāthāhi dvādasuttarasatasuttāni gaṇetvā dassitāni. Teneva ca
aṭṭhakathāyampi -

“Suttato ekakanipāte tāva sattavīsati suttāni, dukanipāte dvāvīsati, tikanipāte paññāsa, catukkanipāte terasāti dvādasādhikasatasuttasaṅgha”nti -

Vuttaṃ. Kāmañcetta appakaṃ ūnamadhikaṃ vā gaṇanūpagaṃ na hotīti katvā “dvāsīti khandhakavattānī”ti vattabbe “asīti khandhakavattānī”ti vuttavacanaṃ viya “dvādasuttarasatasuttantā”ti vattabbe “dasuttarasatasuttantā”ti vuttantipi sakkā vattum, tathāpi īdise tñāne pamāṇaṃ dassentena yāthāvatova niyametvā dassetabbanti “dvādasuttarasatasuttantā” icceva pāṭhena bhavitabbaṃ.

Jātaṃ bhūtaṃ purāvutthaṃ bhagavato pubbacaritaṃ kāyati katheti pakāsetīti jātaṃ.

“Cattārome, bhikkhave, acchariyā abbhutā dhammā ānande. Katame cattāro? Sace, bhikkhave, bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tattha ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva, bhikkhave, bhikkhuparisā hoti, atha ānando tuṇhī bhavati. Sace bhikkhunīparisā...pe... upāsakaparisā...pe... upāsikā parisā ānandaṃ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tattha ce ānando dhammaṃ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva, bhikkhave, upāsikāparisā hoti, atha ānando tuṇhī bhavati. Ime kho, bhikkhave, cattāro acchariyā abbhutā dhammā ānande”ti evamādinayappavattā sabbepi acchariyaabbhutadhammapaṭisaṃyuttā suttantā abbhutadhammaṃ nāmāti dassento āha “cattārome, bhikkhave”tiādi.

Cūḷavedallādīsu visākhena nāma upāsakena puṭṭhāya dhammadinnāya nāma bhikkhuniyā bhāsitaṃ suttaṃ cūḷavedallanti veditabbaṃ. Mahāvedallaṃ pana mahākoṭṭhikattherena pucchitena āyasmatā sārīputtattherena bhāsitaṃ. Sammādiṭṭhisuttampi bhikkhūhi puṭṭhena tenevāyasmatā sārīputtattherena bhāsitaṃ. Etāni majjhimanikāyapariyāpannāni. Sakkapañhaṃ pana sakkena puṭṭho bhagavā abhāsi, tañca dīghanikāyapariyāpannanti veditabbaṃ. Mahāpuṇṇamasuttampi tadahuposathe pannarase puṇṇamāya rattiya aññatarena bhikkhunā puṭṭhena bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ pana majjhimanikāyapariyāpannanti veditabbaṃ. Vedanti ñāṇaṃ. Tuṭṭhinti yathābhāsītadhammadesanaṃ viditvā “sādhū ayye, sādāhūso”tiādinā abbhanumodanavasappavattaṃ pītisomanassaṃ. Laddhā laddhāti labhitvā labhitvā, punappunaṃ labhitvāti vuttaṃ hoti.

Evam aṅgavasena sakalampi buddhavacanaṃ vibhajitvā idāni dhammakkhandhavasena vibhajitvā kathetukāmo āha “kathaṃ dhammakkhandhavasena”tiādi. Tattha dhammakkhandhavasenāti dhammarāsisvasena. Dvāsīti saḥassāni buddhato gaṇhiṃ, dve saḥassāni bhikkhuto gaṇhinti sambandho. Tattha buddhato gaṇhinti sammāsambuddhato uggaṇhiṃ, dvesaḥassādhikāni asīti dhammakkhandhasaḥassāni satthu santikā adhigaṇhinti attho. Dve saḥassāni bhikkhutoti dve dhammakkhandhasaḥassāni bhikkhuto uggaṇhiṃ, dhammasenāpatiādīnaṃ bhikkhūnaṃ santikā adhigaṇhiṃ. Sārīputtattherādīhi bhāsītanaṃ sammādiṭṭhisuttantādīnaṃ vasena hi “dve saḥassāni bhikkhuto”ti vuttaṃ. Caturāsīti saḥassānīti tadubhayaṃ samodhānetvā catusaḥassādhikāni asīti saḥassāni. Ye me dhammā pavattinoti ye dhammā mama pavattino pavattamānā paguṇā vācuggatā jivhagge parivattanti, te dhammā caturāsīti dhammakkhandhasaḥassānīti vuttaṃ hoti. Keci pana “ye ime”ti padacchedaṃ katvā “ye ime dhammā buddhassa bhagavato bhikkhūnañca

pavattino, tehi pavattitā, tesvāhaṃ dvāsīti saḥassāni buddhato gaṇhiṃ, dve saḥassāni bhikkhutoti evaṃ caturāsīti dhammakkhandhasaḥassānī'ti evamettha sambandhaṃ vadanti.

Ettha ca subhasuttaṃ gopakamoggallānasuttañca parinibbute bhagavati ānandattherena vuttattā caturāsītidhammakkhandhasaḥassesu antogadhaṃ hoti, na hotīti? Tattha paṭisambhidāgaṇṭhipade tāva idaṃ vuttaṃ "sayam vuttadhammakkhandhānaṃ bhikkhuto gahiteyeva saṅgahetvā evamāhāti daṭṭhabba"nti. Bhagavatā pana dinnanaye ṭhatvā bhāsittā sayam vuttadhammakkhandhānampi "buddhato gaṇhi"nti ettha saṅgahaṃ katvā vuttanti evamettha vuttaṃ yuttataraṃ viya dissati. Bhagavatāyeva hi dinnanaye ṭhatvā sāvaka dhammaṃ desenti. Teneva hi tatiyasaṅgītiyañca moggaliputtatissattherena bhāsītampi kathāvatthuppakaraṇaṃ buddhabhāsitaṃ nāma jātaṃ, tatoyeva ca attanā bhāsītampi subhasuttādi saṅgītiṃ āropentena āyasmata ānandattherena "evaṃ me suta"nti vuttaṃ.

Evaṃ paridīpitadhammakkhandhavasenaṃ gopakamoggallānena brāhmaṇena "tvaṃ bahussutoti buddhasāsane pākaṭo, kittakā dhammā te satthārā bhāsita, tayā dhāritā"ti pucchite tassa paṭivacanaṃ dentena āyasmata ānandattherena evaṃ "dvāsīti buddhato gaṇhi"ntiādinā paridīpitadhammakkhandhānaṃ vasena. Ekānusandhikaṃ suttaṃ satipaṭṭhānādi. Satipaṭṭhānasuttañhi "ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā"tiādinā cattāro satipaṭṭhāne ārabhitvā tesameva vibhāgadassanavasena pavattattā "ekānusandhika"nti vuccati. Anekānusandhikanti nānānusandhikaṃ parinibbānasuttādi. Parinibbānasuttañhi nānāṭhānesu nānādhammadesanānaṃ vasena pavattattā "anekānusandhika"nti vuccati. Gāthābandhesu pañhapucchananti -

"Kati chinde kati jahe, kati cuttari bhāvaye;
Kati saṅgātigo bhikkhu, 'oghaṭiṇṇo'ti vuccatī'ti. -

Evamādinayappavattaṃ pañhapucchanaṃ eko dhammakkhandhoti attho.

"Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye;
Pañca saṅgātigo bhikkhu, 'oghaṭiṇṇo'ti vuccatī'ti. -

Evamādinayappavattaṃ visajjananti veditabbaṃ. Tikadukabhājanaṃ nikkhepakaṇḍaṭṭhakathākaṇḍavasena veditabbaṃ. Tasmā "kusalā dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā, sukhāya vedanāya sampayuttā dhammā, dukkhāya vedanāya sampayuttā dhammā, adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā dhammā"ti evamādīsu tikesu kusallattikassa vibhajanavasena yaṃ vuttaṃ nikkhepakaṇḍe -

"Katame dhammā kusalā? Tīṇi kusalamūlāni alobho adoso amoho, taṃsāmpayutto vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho, taṃsamutṭhānaṃ kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammaṃ. Ime dhammā kusalā.

"Katame dhammā akusalā? Tīṇi akusalamūlāni lobho doso moho, tadekaṭṭhā ca kilesā, taṃsāmpayutto vedanākkhandho...pe... manokammaṃ. Ime dhammā akusalā.

“Katame dhammā abyākatā? Kusalākusalānaṃ dhammānaṃ vipākā
kāṃāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā apariyāpannā vedanākkhandho ...pe...
viññāṇakkhandho, ye ca dhammā kiriyā neva kusalā nākusalā na ca
kammavipākā sabbañca rūpaṃ asaṅkhatā ca dhātu. Ime dhammā abyākatā”ti
-

Ayameko dhammakkhando. Evaṃ sesattikānampi ekekassa tikassa vibhajanaṃ
ekeko dhammakkhando veditabbaṃ.

Tathā “hetū dhammā”ti evamādikesu dukassa ekekassa dukassa vibhajanasena
yaṃ vuttaṃ -

“Katame dhammā hetū? Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā
hetū”ti -

Ādi, tatthāpi ekekassa dukassa vibhajanaṃ ekeko dhammakkhando. Puna
aṭṭhakathākaṇḍe -

“Katame dhammā kusalā? Catūsu bhūmīsu kusalaṃ. Ime dhammā kusalā.
Katame dhammā akusalā? Dvādasā akusalacittuppādā. Ime dhammā akusalā.
Katame dhammā abyākatā? Catūsu bhūmīsu vipāko tīsu bhūmīsu
kiriyaḃyākataṃ rūpañca nibbānañca. Ime dhammā abyākatā”ti -

Evamādinā kusalattikādivibhajanasena pavattesu tikabhājanesu ekekassa tikassa
bhājanaṃ ekeko dhammakkhando. Tathā -

“Katame dhammā hetū? Tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū, tayo abyākatā
hetū”ti -

Ādinayappavattesu dukabhājanesu ekamekaṃ dukabhājanaṃ ekeko
dhammakkhando evamettha tikadukabhājanasena dhammakkhandhavibhāgo
veditabbo.

Ekamekañca cittavārabhājananti ettha pana -

“Yasmiṃ samaye kāṃāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti
somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā...pe... tasmiṃ
samaye phasso hoti...pe... avikkhepo hoti”ti -

Evamādinayappavatte cittuppādakaṇḍe ekamekaṃ cittavārabhājanaṃ ekeko
dhammakkhando gahetabbaṃ. Eko dhammakkhando ettha
“eekatikadukabhājanaṃ ekamekaṃ cittavārabhājana”nti vuttattā ekeko
dhammakkhando attho veditabbo. “Ekeko”ti avuttepi hi ayamattho atthato
viññāyamānova hotīti “eko dhammakkhando”ti vuttaṃ. Atthi vatthūtiādīsu vatthu
nāma sudinnakaṇḍādi. Mātikāti “yo pana bhikkhu bhikkhūnaṃ
sikkhāsāḃivasamāpanno”tiādinā tasmiṃ tasmiṃ ajjhācāre paññattasikkhāpadaṃ.
Padabhājanīyanti tassa tassa sikkhāpadassa “yo panāti yo
yādiso”tiādinayappavattaṃ vibhajanaṃ. Antarāpattīti “paṭilātaṃ ukkhipati, āpatti
dukkaṭṭassā”ti evamādinā sikkhāpadantaresu paññattā āpatti. Anāpattīti “anāpatti
ajānantassa asādiyantassa ummattakassa khittacittassa vedanāṭṭassa
ādikammikassā”tiādinayappavatto kacchedoti “dasāhātikkante atikkantasaññī
nissaggiyaṃ pācittiyaṃ, dasāhātikkante vematiko nissaggiyaṃ pācittiyaṃ,

dasāhātikkante anatikkantasaññī nissaggiyaṃ pācittiya”nti evamādinayappavatto
tikapācittiyatikadukkaṭṭadibhedo tikapāricchedo.

Idāni evametaṃ abhedato rasavasena ekavidhantiādina “ayaṃ dhammo, ayaṃ
vinayo...pe... imāni caturāsīti dhammakhandhasahassāni”ti buddhavacanaṃ
dhammavinayādibhedena vavathapetvā saṅgāyanta mahākassapamukhena
vasīgaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa piṭakassa
vinayabhāvo majjhimabuddhavacanādibhāvo ca vavathāpitoti dasseti. Na kevalaṃ
imatev imassa yathāvuttappabhedam vavathapetvā saṅgītaṃ, atha kho aññampīti
dassento āha “na kevalaṇca imamevā”tiādi. Tattha uddānasaṅgaho
paṭhamapārājikādisu āgatānaṃ vinītavatthuādīnaṃ saṅkhepato
saṅghadassanavasena dhammasaṅgāhakehi kathitā -

“Makkaṭī vajjiputtā ca, gihī naggo ca titthiyā;
Dārikuppalavaṇṇā ca, byañjanehipare duve”ti. -

Ādikā gāthāyo. Sīlakkhandhavaggaṃ mūlapariyāyavaggādivasena saṅgaho
vaggasaṅgaho.

Uttarimanussadhammapeyyālanīlacakkapeyyālādivavathāpanavasena
peyyālasaṅgaho. Aṅguttaranikāyādisu ekakanipātādisaṅgaho. Saṃyuttanikāye
devatāsaṃyuttādivasena saṃyuttasaṅgaho. Majjhimanikāyādisu
mūlapaṇṇāsakādivasena paṇṇāsakasaṅgaho.

Assa buddhavacanaṃ saṅgītipariyosāne sādhu kārāṃ dadamānā viyāti sambandho.
Saṅkampīti uddham uddham gacchantī suṭṭhu kampi. Sampakampīti uddham adho ca
gacchantī sampakampi. Sampavedhīti catūsu disūsu gacchantī suṭṭhu pavedhi.
Accharaṃ paharituṃ yuttāni acchariyāni, pupphavassacelukkhepādīni. Yā
paṭhamamahāsaṅgīti dhammasaṅgāhakehi mahākassapādīhi pañcahi satehi yena
katā saṅgītā, tena pañcasatāni etissā atthīti “pañcasatā”ti ca, thereva katattā
therā mahākassapādayo etissā atthīti “therikā”ti ca loke vuccati, ayaṃ
paṭhamamahāsaṅgīti nāmāti sambandho.

Evam paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadattham sā idha nidassitā, taṃ
nigamanavasena dassento “imissā”tiādimāha. Āyasmatā upālittherena vuttanti
“tena samayenā”tiādi vakkhamānaṃ sabbaṃ nidānavacanaṃ vuttaṃ. Kimattham
panettha dhammavinayasaṅgahe kathiyamāne nidānavacanaṃ vuttaṃ, nanu ca
bhagavatā bhāsītavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate - desanāya
ṭhīti sammosasaddhae yabhāvasampādanattham. Kāla desadesakaparisāpadesehi
upanibandhitvā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti sammosadhammā saddheyyā ca,
desakālakattuhetunimittēhi upanibandho viya vohāraviniṇṇayo. Teneva ca āyasmatā
mahākassapena “paṭhamapārājikaṃ āvuso, upāli, kattha paññatta”ntiādina
desādīpucchāsu katāsu tāsāṃ visajjanaṃ karontena āyasmatā upālittherena “tena
samayenā”tiādina paṭhamapārājikassa nidānaṃ bhāsitaṃ.

Apica sāsana sampattipakāsanattham nidānavacanaṃ.
Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi bhagavato natthi niratthakā paṭipatti
attahitatthā vā, tasmā paresamye vatthāya pavattasabbakiriyassa
sammāsambuddhasa sakalampi kāyavacīmanokammaṃ yathāpavattaṃ
vuccamānaṃ diṭṭhadhammikasaṃparāyika paramatthehi yathārahaṃ sattānaṃ

anusāsanaṭṭhena sāsanaṃ, na kabbaracaṇā. Tayidaṃ satthuracitaṃ
kālaḍḍesadesakaparisaṃpadesehi saddhiṃ tattha tattha nidānavacanehi yathārahaṃ
pakāsīyati.

Apica satthuno pamāṇabhāvavappakāsanena sāsanaṃ pamāṇabhāvadassanaṃ
nidānavacanaṃ, tañcaṃ pamāṇabhāvadassanaṃ “buddho bhagavā”ti iminā
padadvayaena vibhāvitanti veditabbaṃ. Buddhoti hi iminā tathāgatassa
anaññasādhāraṇasuparisuddhaññādiguṇavisesayogaparidīpanena, bhagavāti ca
iminā rāgadosamohādisabbakilesamaladuccaritādidosaṃpāhānadīpanena, tato eva ca
sabbasattutthamabhāvadīpanena ayamatto sabbathā pakāsito hotīti idamettha
nidānavacanappayojanassa mukhamattanidassanaṃ.

Tatrāyaṃ ācariyaparamparāti tasmiṃ jambudīpe ayaṃ ācariyānaṃ paramparā
paveṇī paṭipāṭi. Upāli dāsakotiādīsu upālittthero pākaṭṭoyeva, dāsakattherādayo pana
evaṃ veditabbā. Vesāliyaṃ kira eko dāsako nāma brāhmaṇamāṇavo tiṇṇaṃ
antevāsikasatānaṃ jeṭṭhantevāsiko hutvā ācariyassa santike sippaṃ uggaṇhanto
dvādasavassikoyeva tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragū ahosi. So ekadivasaṃ
antevāsikaparivuto dhammavinayaṃ saṅgāyitvā vālikārāme nivasantaṃ āyasmantaṃ
upālitttheraṃ upasaṅkamtivā attano vedesu sabbāni gaṇṭhiṭṭhānāni therāṃ pucchi.
Theropi sabbāṃ byākaritvā sayampi ekaṃ pañhaṃ pucchanto nāmaṃ sandhāya
imaṃ pañhaṃ pucchi “ekadhammo kho, māṇava, sabbesu dhammesu anupatati,
sabbepi, māṇava, dhammā ekadhammasmiṃ osaranti, katamo nu kho so, māṇavaka,
dhammo”ti. Sopi kho māṇavo pañhassa atthaṃ ajānanto “kimidaṃ bho pabbajitā”ti
āha. Buddhamantoyaṃ māṇavāti. Sakkā panāyaṃ bho mayhampi dātunti. Sakkā,
māṇava, amhehi gahitapabbajjaṃ gaṇhantassa dātunti. “Sādhu kho bho pabbajitā”ti
māṇavo sampaṭicchitvā attano mātaraṃ pitaraṃ ācariyañca anujānāpetvā tīhi
antevāsikasatehi saddhiṃ therassa santike pabbajitvā paripuṇṇavāsivasso
upasampadaṃ labhitvā arahattaṃ pāpuṇi. Thero taṃ dhuraṃ katvā
khīṇāsavasahassassa piṭakattayaṃ vācesi.

Soṇako pana dāsakattherassa saddhivihāriko. So kira kāsīsu ekassa vāṇijakassa putto
hutvā pañcadasavassuddesiko ekaṃ samayaṃ mātāpitūhi saddhiṃ vāṇijjāya
giriḃbajjaṃ gato. Tato pañcapaññāsādārahehi saddhiṃ veḷuvanaṃ gantvā tattha
dāsakattheraṃ sapariṣaṃ disvā ativiya pasanno pabbajjaṃ yācitvā therena
mātāpitaraṃ anujānāpetvā “pabbajāhī”ti vutto mātāpitūsaṃtānaṃ gantvā tamatthaṃ
ārocetvā tesu anicchantesu chinnabhatto hutvā mātāpitaraṃ anujānāpetvā
pañcapanāñāsāya dārahehi saddhiṃ therassa santike pabbajitvā laddhūpasampado
arahattaṃ pāpuṇi. Taṃ thero sakalaṃ buddhavaṇaṃ uggaṇhāpesi. Sopi
gaṇapāmokkho hutvā bahūnaṃ dhammavinayaṃ vācesi.

Siggavatthero pana soṇakattherassa saddhivihāriko ahosi. So kira pāṭaliputte siggavo
nāma amaccaputto hutvā tiṇṇaṃ utūnaṃ anucchavikesu tīsu pāsādesu sampattiṃ
anubhavamāno ekadivasaṃ attano sahāyena caṇḍavajjinā seṭṭhiputtaṃ saddhiṃ
saparivāro kukkuṭārāmaṃ gantvā tattha soṇakattheraṃ nirodhasamāpattiṃ
samāpajjitvā nisinnaṃ disvā vanditvā attanā saddhiṃ anālapantaṃ ṇatvā gantvā taṃ
kāraṇaṃ bhikkhusaṅghaṃ pucchitvā bhikkhūhi “samāpattiṃ samāpannā nālapantī”ti
vutto “kathaṃ, bhante, samāpattito vuṭṭhahantī”ti puna pucchitvā tehi ca bhikkhūhi
“satthuno ceva saṅghassa ca pakkosanaṃ yathāparicchinnaṃ āyasaṅkhaṃ ca
vuṭṭhahantī”ti vatvā tassa saparivārassa upanissayaṃ disvā saṅghassa vacanena
nirodhā vuṭṭhāpitaṃ soṇakattheraṃ disvā “kasmā, bhante, mayā saddhiṃ

nālapitthā”ti pucchitvā therena “bhuñjitabbakaṃ kumāra bhuñjimhā”ti vutte “sakkā nu kho, bhante, amhehi paṇḍitā bhojetu”nti pucchitvā “sakkā, kumāra, amhādisa katvā bhojetu”nti vutte tamatthaṃ mātāpitūnaṃ ārocetvā tehi anuññāto attano sahāyena caṇḍavajjīna tehi ca pañcahi purisasatehi saddhiṃ soṇakattherassa santike pabbajitvā upasampanno ahosi. Tattha siggavo ca caṇḍavajjī ca dve upajjhāyasessa santike dhammavinayaṃ pariyāpuṇitvā aparabhāge chaḷabhiññā ahesuṃ.

Tissassa pana moggaliputtassa anupubbakathā parato āvi bhavissati. Vijitāvinoti vijitasabbakilesapaṭipakkhattā vijitavanto. Paramparāyāti paṭipāṭiyā, anukkamenāti vuttaṃ hoti. Jambusirivhayeti jambusadisaṇḍa, jambunāmaketi vuttaṃ hoti. Mahantena hi jamburukkheṇa abhikkhūnaṃ dīpāni “jambū”ti vuccati. Acchijjamānaṃ avinassamānaṃ katvā.

Vinayaṃ santiādīhi tīhi vinayapāṭiyeva kathitā pariyāyavacanattā. Pakataññutanti veyyattiyā, paṭubhāvanti vuttaṃ hoti. Dhuraggāho ahoṣīti padhānaggāhī ahoṣi, sabbesaṃ pāmokkho hutvā gaṇhīti vuttaṃ hoti. Bhikkhūnaṃ samudāyo samūho bhikkhusamudāyo, samaṇaṇoti attho.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā samattā.

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

“Yadā nibbāyimsū”ti sambandho. Jotayitvā ca sabbadhīti tameva saddhammaṃ sabbattha pakāsayitvā. “Jutimanto”ti vattabbe gāthābandhavasena “jutimanto”ti vuttaṃ, paññājotisampannāti attho, tejavantoti vā, mahānubhāvāti vuttaṃ hoti. Nibbāyimsūti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyimsu. Pahīnasabbakilesattā natthi etesaṃ katthaci ālayo taṇhāti anālayā, vītarāgāti vuttaṃ hoti.

Vassasataparinibbute bhagavatīti vassasataṃ parinibbutassa assāti vassasataparinibbuto, bhagavā, tasmīṃ parinibbānato vassasate atikkanteti vuttaṃ hoti. Vesālikāti vesālīnivāsino. Vajjiputtakāti vajjiraṭṭhe vesāliyaṃ kulānaṃ puttā. Kappati siṅgiloṇakappoti siṅgena loṇaṃ pariharitvā pariharitvā aloṇakapiṇḍapātena saddhiṃ bhuñjitum kappati, na sannidhiṃ karotīti adhippāyo. Kappati dvaṅgulakappoti dvaṅgulaṃ atikkantāya chāyāya vikāle bhojanaṃ bhuñjitum kappatīti attho. Kappati gāmantarakappoti “gāmantaraṃ gamissāmī”ti pavāritena anāgataṃ bhojanaṃ bhuñjitum kappatīti attho. Kappati āvāsakappoti ekasīmāyaṃ nānāsenāsanesu visuṃ visuṃ uposathādīni saṅghakammāni kātum vaṭṭatīti attho. Kappati anumatikappoti “anāgatānaṃ āgatakāle anumatiṃ gahessāmī”ti tesu anāgatesuyeva vaggena saṅghena kammaṃ katvā pacchā anumatiṃ gahetum kappati, vaggakammaṃ na hotīti adhippāyo. Kappati āciṇṇakappoti ācariyupajjhāyehi āciṇṇo kappatīti attho. So pana ekacco kappati dhammiko, ekacco na kappati adhammiko veditabbo. Kappati amathitakappoti yaṃ khīraṃ khīrabhāvaṃ vijahitaṃ dadhibhāvaṃ asampattaṃ, taṃ bhuttāvinā pavāritena anāgataṃ bhojanaṃ bhuñjitum kappatīti attho. Kappati jalagīti pātunti ettha jalagīti taruṇasurā. Yaṃ majjasambhāraṃ ekato kataṃ majjabhāvasampattaṃ, taṃ pātum vaṭṭatīti adhippāyo. Jātarūparajātanti sarasato vikāraṃ anāpajjitvā sabbadā jātaṃ rūpameva hotīti jātaṃ rūpametassāti jātarūpaṃ, suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rājatīti rajataṃ, rūpiyaṃ. Susunāgaputtoti susunāgassa putto.

Kākaṇḍakaputtoti kākaṇḍakabrāhmaṇassa putto. Vajjīsūti janapadavacanattā bahuvacanaṃ kataṃ. Ekopi hi janapado ruḥhīsaddattā bahuvacanena vuccati. Yena vesālī, tadavasariṭi yena disābhāgena vesālī avasaritabbā, yasmim vā padese vesālī, tadavasari, taṃ pattoti attho. Mahāvane kūṭāgārasālāyanti ettha mahāvanaṃ nāma sayamjātaṃ opimaṃ saparicchedaṃ mahantaṃ vanaṃ. Kapilavatthusāmantā pana mahāvanaṃ himavantena saha ekābaddhaṃ aparicchedaṃ hutvā mahāsamuddaṃ āhacca ṭhitaṃ, idaṃ tādisaṃ na hotīti saparicchedaṃ mahantaṃ vananti mahāvanaṃ. Kūṭāgārasālā pana mahāvanaṃ nissāya kate ārāme kūṭāgāraṃ anto katvā haṃsavaṭṭakacchannena haṃsamaṇḍalākārena katā.

Tadahuposatheti ettha tadahūti tasmim ahani, tasmim divaseti attho. Upavasanti etthāti uposatho, upavasitabbadivaso. Upavasanti ca sīlena vā sabbaso āhārassa ca abhuñjanasaṅkhātena anasanena vā khīrapānamadhupānādimattena vā upetā hutvā vasanti attho. So panesa divaso aṭṭhamicātuddasīpannasībhedenā tividho. Katthaci pana pātimokkhepi sīlepi upavāsepi paññattiyampi uposathasaddo āgato. Tathā hesa “āyāmāvuso kappina, uposathaṃ gamissāmā”tiādīsu pātimokkhuddese āgato. “Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgato kho visākhe uposatho upavuttho”tiādīsu sīle. “Suddhassa ve sadā pheggu, suddhassuposatho sadā”tiādīsu upavāse. “Uposatho nāma nāgarājā”tiādīsu paññattiyañca āgato. Tattha upecca vasitabbato uposatho pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato uposatho sīlaṃ. Asanādisaṃyamādiṃ vā upecca vasanti uposatho upavāso. Tathārūpe hatthiassavisesse uposathoti samaññāmattato uposatho paññatti. Idha pana “na, bhikkhave, tadahuposathe sabhikkhukā āvāsā”tiādīsu viya uposathadivaso adhippeto, tasmā tadahuposatheti tasmim uposathadivaseti attho. Kaṃsapātinti suvaṇṇapātim. Kahāpaṇampītiādīsu kahāpaṇassa samabhāgo aḍḍho. Pādo catutthabhāgo. Māsakoyeva māsakarūpaṃ. Sabbam tāva vattabbanti iminā sattasatikakkhandhake āgatā sabbāpi pālī idha ānetvā vattabbāti dasseti. Sā kuto vattabbāti āha “yāva imāya pana vinayasaṅgītiyā”tiādi. Saṅgāyitasadisameva saṅgāyimsūti sambandho.

Pubbe kataṃ upādāyāti pubbe kataṃ paṭhamasaṅgītimupādāya. Sā panāyaṃ saṅgīti sambandho. Tesūti tesu saṅgītikārakesu theresu. Vissutāti gaṇapāmokkhatāya vissutā sabbattha pākaṭā. Tasmiñhi sannipāte aṭṭheva gaṇapāmokkhā mahātherā ahesuṃ, tesu ca vāsabhagāmī sumanoti dve therā anuruddhattherassa saddhivihārikā, avasesā cha ānandattherassa. Ete pana sabbepi aṭṭha mahātherā bhagavantaṃ diṭṭhapubbā. Idāni te there sarūpato dassento āha “sabbakāmī cā”tiādi. Sāṇasambhūtoti sāṇadesavāsī sambhūtatthero. Dutīyo saṅgahoti sambandho. Pannabhārāti patitakkhandhabhārā. “Bhārā have pañcakkhandhā”ti hi vuttaṃ. Katakiccāti catūsu saccesu catūhi maggehi kattabbassa pariññāpahānasaachakiriyābhāvanāsaṅkhātassa soḷasavidhassapi kiccassa pariniṭṭhitattā katakiccā.

Abbudanti upaddavaṃ vadanti corakammampi bhagavato vacanaṃ thenetvā attano vacanassa dīpanato. Gaṇṭhipade pana “abbudaṃ gaṇḍo”ti vuttaṃ. Imanti vakkhamānanidassanaṃ. Sandissamānā mukhā sammukhā. Uparibrahmalokūpapattiyā bhāvitamagganti uparibrahmaloke upapattiyā uppāditajjhānaṃ. Jhānañhi tatrūpapattiyā upāyabhāvato idha “maggo”ti vuttaṃ. Upāyo hi “maggo”ti vuccati. Vacanattho panettha - taṃ taṃ upapattiṃ maggati

gavesati janeti nipphādetīti maggoti evaṃ veditabbo. Atthato cāyaṃ maggo nāma cetanāpi hoti cetanāsampayuttadhammāpi tadubhayampi. “Nirayañcāhaṃ, sārīputta, jānāmi nirayaḡāmiñca magga”nti hi ettha cetanā maggo nāma.

“Saddhā hiriyaṃ kusalañca dānaṃ,
Dhammā ete sappurisānuyātā;
Etañhi maggaṃ diviyaṃ vadanti,
Etena hi gacchati devaloka”nti. -

Ettha cetanāsampayuttadhammā maggo nāma. “Ayaṃ bhikkhave maggo ayaṃ paṭipadā”ti saṅkhārūpapattisuttādīsu cetanāpi cetanāsampayuttadhammāpi maggo nāma. Imasmiṃ ṭhāne jhānassa adhippetattā cetanāsampayuttadhammā gaheṭabbā.

Moggalibrāhmaṇassāti lokasammatassa aputtakassa moggalināmaṛbrahmaṇassa. Nanu ca kathametaṃ nāma vuttaṃ “moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṃ gaheṣṣatī”ti. Kiṃ uparūpapattiyā paṭiladdhasamāpattīnaṃpi kāmāvacare uppatti hotīti? Hoti. Sā ca katādhikārānaṃ mahāpuññānaṃ cetopaṇidhivasena hoti, na sabbesanti daṭṭhabbaṃ. Atha mahaggaṭassa garukakammasa vipākaṃ paṭibāhitvā parittakammaṃ kathamattano vipākassa okāsaṃ karotīti? Ettha ca tāva tīsupi gaṇṭhipadesu idaṃ vuttaṃ “nikantibaleneva jhānā pariḡāyati, tato pariḡinajjhānā nibbattantī”ti. Keci pana “anīvaraṇāvattḡāya nikantiyā jhānassa pariḡāni vīmaṃsitvā gaheṭabbā”ti vatvā evamettha kāraṇaṃ vadanti “satipi mahaggaṭakammuno vipākapaṭibāhanasamatthassa parittakammassapi abhāve ‘ijjhati, bhikkhave, sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā’ti vacanato kāmabhava cetopaṇidhi mahaggaṭakammasa vipākaṃ paṭibāhitvā parittakammuno vipākassa okāsaṃ karotī”ti.

Sādhū sappurisāti ettha sādḡhūti āyācanatthe nipāto, taṃ yācāmāti attho. Haṭṭhapahaṭṭhoti cittapīṇanavasena punappunaṃ santuṭṭho. Udaggudaggaṭo sarīravikāruppādanapītivasena udaggudaggaṭo. Pītimā hi puggalo kāyacittānaṃ uggatattā abbhuggatattā “udagga”ti vuccatī. Sādḡhūti paṭissuṇṭivāti “sādḡhū”ti paṭivacanaṃ datvā. Tīretvāti niṭṭhapetvā. Puna paccāgaṃsiṃsūti puna āgaṃsiṃsu. Tena kho pana samayenāti yasmiṃ samaye dutiyasaṅgītiṃ akaṃsu, tasmīṃ samayeti attho. Navakāti vuttamevatthaṃ vibhāvetuṃ “dahaṛabhiḡkḡhū”ti vuttaṃ. Taṃ adhikaraṇaṃ na sampāpuṇiṃsūti taṃ vajjiputtakehi uppāditaṃ adhikaraṇaṃ vinicchinītuṃ na sampāpuṇiṃsu nāgaṃsiṃsu. No ahuvatthāti sambandho. Idaṃ daṇḡakammanti idāni vattabbaṃ sandḡāya vuttaṃ. Yāvatāyukaṃ ṭhatvā parinibbutāti sambandho, yāva attano attano āyuparimāṇaṃ, tāva ṭhatvā parinibbutāti attho.

Kiṃ pana katvā te therā parinibbutāti āha “dutiyaṃ saṅgaḡaṃ katvā”tiādi. Anāgaṭepi saddhammavudḡḡhiyā hetuṃ katvā parinibbutāti sambandho. Idāni “tepi nāma evaṃ mahānubhāvā therā aniccatāya vasaṃ gatā, kimaṅgaṃ pana aññe”ti saṃvejetvā ovaḡanto āha “khīṇāsava”tiādi. Aniccatāvasanti aniccatāvasattaṃ, aniccatāyattabhāvaṃ aniccatādhīnabhāvanti vuttaṃ hoti. Jammaṃ lāmaḡaṃ durabhisambhavaṃ anabhibhavanīyaṃ atikkamītuṃ asakkuṇeyyaṃ aniccataṃ evaṃ ṇatvāti sambandho. Keci pana “durabhisambhava”nti ettha “pāpuṇītuṃ asakkuṇeyya”nti imamatthaṃ gaheṭvā “yaṃ durabhisambhavaṃ niccaṃ amataṃ padaṃ, taṃ pattuṃ vāyame dhīro”ti sambandhaṃ vadanti. Sabbākārenāti sabbappaḡārena vattabbaṃ kiñciṃpi asesetvā dutiyasaṅgīti saṃvaṇṇitāti adhippāyo.

Tatīyasaṅgītikathāvaṇṇanā

Imissā pana saṅgītiyā dhammasaṅgāhakattherehi nikkaḍḍhitā te dasasahassā vajjiputtakā bhikkhū pakkhaṃ pariyesamānā attano attano anurūpaṃ dubbalapakkhaṃ labhitvā viṣuṃ mahāsaṅghikaṃ ācariyakulaṃ nāma akaṃsu, tato bhijjivā aparāni dve ācariyakulāni jātāni gokulikā ca ekabyohārikā ca. Gokulikanikāyato bhijjivā aparāni dve ācariyakulāni jātāni paṇṇattivādā ca bāhuliyā ca. Bahussutikātipi tesameva nāmaṃ, tesameva antarā cetiyavādā nāma apare ācariyavādā uppannā. Evaṃ mahāsaṅghikācariyakulato dutiye vassasate pañcācariyakulāni uppannāni, tāni mahāsaṅghikehi saddhiṃ cha honti.

Tasmiṃyeva dutiye vassasate theravādato bhijjivā dve ācariyavādā uppannā mahisāsakā ca vajjiputtakā ca. Tattha vajjiputtakavādato bhijjivā apare cattāro ācariyavādā uppannā dhammuttarikā bhaddayānikā channāgārikā samitikāti. Puna tasmiṃyeva dutiye vassasate mahisāsakavādato bhijjivā sabbatthivādā dhammaguttikāti dve ācariyavādā uppannā. Puna sabbatthivādakulato bhijjivā kassapikā nāma jātā, kassapikesupī bhinnesu apare saṅkantikā nāma jātā, saṅkantikesu bhinnesu suttavādā nāma jātāti theravādato bhijjivā ime ekādasa ācariyavādā uppannā, te theravādena saddhiṃ dvādasa honti. Iti ime ca dvādasa mahāsaṅghikānaṃ cha ācariyavādāti sabbe aṭṭhārasa ācariyavādā dutiye vassasate uppannā. Aṭṭhārasa nikāyātipi aṭṭhārasācariyakulānītipi etesameva nāmaṃ. Etesu pana sattarasa vādā bhinnakā, theravādo veko asambhinnakoti veditabbo. Vuttampi cetaṃ dīpavaṃse -

“Nikkaḍḍhitā pāpabhikkhū, therehi vajjiputtakā;
Aññaṃ pakkhaṃ labhitvāna, adhammavādī bahū janā.

“Dasasahassā samāgantvā, akaṃsu dhammasaṅgahaṃ;
Tasmāyaṃ dhammasaṅgīti, mahāsaṅgīti vuccati.

“Mahāsaṅgītikā bhikkhū, vilomaṃ akaṃsu sāsane;
Bhinditvā mūlasaṅgahaṃ, aññaṃ akaṃsu saṅgahaṃ.

“Aññaṃ saṅgahitaṃ suttaṃ, aññaṃ akariṃsu te;
Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, vinaye nikāyesu ca pañcasu.

“Pariyāyadesitañcāpi, atho nipariyāyadesitaṃ;
Nītatthañceva neyyatthaṃ, ajānitvāna bhikkhavo.

“Aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ, aññaṃ atthaṃ ṭhapayiṃsu te;
Byañjanacchāyāya te bhikkhū, bahuṃ atthaṃ vināsayuṃ.

“Chaḍḍetvāna ekadesaṃ, suttaṃ vinayagambhiraṃ;
Patirūpaṃ suttaṃ vinayaṃ, tañca aññaṃ kariṃsu te.

“Parivāraṃ atthuddhāraṃ, abhidhammaṃ chappakaraṇaṃ;
Paṭisambhidañca niddesaṃ, ekadesaṃ jātakaṃ;

Ettakaṃ vissajjetvāna, aññāni akariṃsu te.

“Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

“Pubbaṅgamā bhinnavādā, mahāsaṅgītikārakā;
Tesañca anukārena, bhinnavādā bahū ahu.

“Tato aparakālamhi, tasmim bhedo ajāyatha;
Gokulikā ekabyohāri, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

“Gokulikānaṃ dve bhedā, aparakālamhi jāyatha;
Bahussutikā ca paññatti, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

“Cetiya ca punavādī, mahāsaṅgītibhedakā;
Pañca vādā ime sabbe, mahāsaṅgītimūlakā.

“Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, ekadesaṃca saṅgahaṃ;
Ganthañca ekadesaṃhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.

“Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

“Visuddhattheravādamhi, puna bhedo ajāyatha;
Mahisāsakā vajjiputtakā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

“Vajjiputtakavādamhi, catudhā bhedo ajāyatha;
Dhammatturikā bhaddayānikā, channāgārikā ca samiti.

“Mahisāsakānaṃ dve bhedā, aparakālamhi ajāyatha;
Sabbatthivādā dhammaguttā, dvidhā bhijjittha bhikkhavo.

“Sabbatthivādānaṃ kassapikā, saṅkanti kassapikena ca;
Saṅkantikānaṃ suttavādī, anupubbena bhijjatha.

“Ime ekādasa vādā, pabhinnā theravādato;
Atthaṃ dhammañca bhindiṃsu, ekadesaṃca saṅgahaṃ;
Ganthañca ekadesaṃhi, chaḍḍetvā aññaṃ akaṃsu te.

“Nāmaṃ liṅgaṃ parikkhāraṃ, ākappakaraṇāni ca;
Pakatibhāvaṃ vijahitvā, tañca aññaṃ akaṃsu te.

“Sattarasa bhinnavādā, ekavādo abhinnako;
Sabbevaṭṭhārasa honti, bhinnavādena te saha;
Nigrodhova mahārukkho, theravādānamuttamo.

“Anūnaṃ anadhikañca, kevalaṃ jinasāsaṃ;
Kaṇṭakā viya rukkhamhi, nibbattā vādasesakā.

“Paṭhame vassasate natthi, dutiye vassasatantare;
Bhinnā sattarasa vādā, uppannā jinasāsane”ti.

Aparāparaṃ pana hemavatā rājagirikā siddhatthikā pubbaseliyā aparaseliyā vājiriyāti aññepi cha ācariyavādā uppannā. Purimakānaṃ pana aṭṭhārasannaṃ ācariyavādānaṃ vasena pavattamāne sāsane asoko dhammarājā paṭiladdhasaddho divase divase buddhapūjāya satasahassaṃ, dhammapūjāya satasahassaṃ, saṅghapūjāya satasahassaṃ, attano ācariyassa nigrodhattherassa satasahassaṃ, catūsu dvāresu bhesajjathāya satasahassanti pañca satasahassāni pariccajanto sāsane ulāraṃ lābhasakkāraṃ pavattesi. Tadā hatalābhasakkārehi titthiyehi uppāditāṃ anekappakāraṃ sāsanaṃ malaṃ visodhetvā moggaliputtatissatthero tipīṭakapariyattidharānaṃ pabhinnapaṭisambhidānaṃ bhikkhūnaṃ sahasamekaṃ gahetvā yathā mahākassapatthero ca yasatthero ca dhammañca vinayañca saṅgāyimsu, evameva saṅgāyanto tatiyasaṅgītiṃ akāsi. Idāni taṃ tatiyasaṅgītiṃ mūlato pabhuti vitthāretvā dassento āha “tissopi kho mahābrahmā brahmalokato cavitvā moggalibrāhmaṇassa gehe paṭisandhiṃ aggahesi”tiādi.

Tattha gehe paṭisandhiṃ aggahesi moggalibrāhmaṇassa gehe brāhmaṇiyā kucchimhi paṭisandhiṃ aggahesi attho. Gehassa pana tannissayattā nissite nissayavohāravasena “gehe paṭisandhiṃ aggahesi”ti vuttaṃ yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti, sabbo gāmo āgato”ti. Sattavassānīti accantasamyoge upayogavacanaṃ. Aticchathāti atikkamitvā icchatha, idha bhikkhā na labbhati, ito aññattha gantvā bhikkhaṃ pariyesathāti adhippāyo. “Bho pabbajitā”tiādi brāhmaṇo attano gehe bhikkhālābhaṃ anicchanto āha. Paṭiyāditabhaddatoti sampādetvā ṭhapitabhaddato. Tadupiyanti tadanurūpaṃ. Upasamaṃ disvāti therassa kāyacittavūpasamaṃ punappunaṃ disvā, ñatvāti attho.

Iriyāpathavūpasamasandassanena hi tannibandhino cittassa yoniso pavattiupasamopi viññāyati. Bhiyyoso mattāya pasīditvāti punappunaṃ visesato adhikataṃ pasīditvā. Bhattavissaggakaraṇatthāyāti bhattakiccakaraṇatthāya. Adhivāsetvāti sampāticchitvā.

Soḷasavassuddesikoti soḷasavassoti uddisitabbo voharitabboti soḷasavassuddeso, soyeva soḷasavassuddesiko. Soḷasavassoti vā uddisitabbataṃ arahatīti soḷasavassuddesiko, soḷasavassāni vā uddisitabbāni assāti soḷasavassuddesiko, soḷasavassoti uddeso vā assa atthīti soḷasavassuddesiko, atthato pana soḷasavassikoti vuttaṃ hoti. Tiṇṇaṃ vedānaṃ pāragūti iruvedaya juvedasā mavedasāṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ vedānaṃ paṇṇakaraṇavasena pāraṃ gatoti pāragū. Pāragūti cettha nīcasāpekhatāya samāsādikaṃ veditabbaṃ. Laggetvāti olambetvā. Na ca kācīti ettha ca-saddo avadhāraṇe, kāci kathā neva uppajjatīti attho. Pallaṅkanti nīśīditabbāsaṃ. Uppajjissatīti etthāpi “kathā”ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Kupito anattamanoti kopena kupito, anattamano domanassena. Domanassasamaṅgī hi puggalo pītisukhehi na attamano na attacittoti anattamanoti vuccati. Na sakamanoti vā anattamano attano vase aṭṭhitacittattā.

Caṇḍikkabhāveti caṇḍiko vuccati caṇḍo thaddhapuggalo, tassa bhāvo caṇḍikkaṃ, thaddhabhāvoti attho. Idha pana “caṇḍikkabhāve”ti vuttattā caṇḍikoyeva caṇḍikkanti gahetabbaṃ, tena “caṇḍikkabhāve”ti ettha thaddhabhāveti attho veditabbo. Kiñci mantanti kiñci vedaṃ. Aññe ke jānissantīti na keci jānissantīti adhippāyo. Pucchitvā sakkā jānitunti attano padesaññe ṭhitattā therō evamaṃha. Sabbaññubuddhā eva hi “pucchā, māṇava, yadākaṅkhasī”tiādinā paccekabuddhādīhi asādhāraṇaṃ sabbaññupavāraṇaṃ pavārenti. Sāvakaṃ pana padesaññe ṭhitattā “sutvā vedissāmā”ti vā “pucchitvā sakkā jānitu”nti vā vadanti.

Tīsu vedesūtiādīsu tayo vedā pubbe vuttanayā eva. Nighaṇḍūti nāmanighaṇḍurukkhādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ satthaṃ, vevacanappakāsakanti ca pariyāyasaddadīpakanti attho, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti vuttaṃ hoti. Nidassanamattañcetaṃ anekesaṃ atthānaṃ ekasaddassa vacanīyatāvibhāvanavasenaṃ tassa ganthassa pavattattā. Vacanīyavācakahāvena atthaṃ saddaṇca nikhāṇḍeti bhindati vibhajja dassetīti nikhāṇḍu, so eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā nighaṇḍūti vutto. Keṭubhanti kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārasatthaṃ. Ettha ca kiriyākappavikappoti vacībhedaḍilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadabandhapadatthādivibhāgato bahuvikappoti kiriyākappavikappoti vuccati. Idaṇca mūlakiriyākappagantaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi sataṣaṇṇasaparimāṇo nayādicariyādikāṃ pakaraṇaṃ. Vacanattato pana kiṭṭati gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavaṣesaṃ pariyādānato gamenta pūretīti keṭubhanti vuccati, saha nighaṇḍunā keṭubhena ca sanighaṇḍukeṭubhā, tayo vedā. Tesu sanighaṇḍukeṭubhesu. Tānakaraṇādivibhāgato nibbācānavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etenāti akkharappabhedo, sikkhā ca nirutti ca. Saha akkharappabhedenaṃ sakkharappabhedā, tesu sakkharappabhedesu. Itihāsaṃ pañcamasūti aṭṭhaṇṇavedaṃ catutthaṃ katvā “itiha āsa itiha āsā”ti itisavacanapaṭisaṃyutto purāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcamo etesanti itihāsaṃ pañcamā, tayo vedā. Tesu itihāsaṃ pañcamesu. Neva attanā passatīti neva sayāṃ passati, neva jānātīti attho. Puccha, byākariṣṣāmīti “sabbāpi pucchā vedesuyeva antogadhā”ti sallakkhento evamāha.

Yassa cittantiādipaṇhadvayaṃ cuticittasamaṅgino khīṇāsavassa cuticittassa uppāḍakkhaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha paṭhamapaṇhe uppajjati uppāḍakkhaṇasamaṅgitāya uppajjati. Na nirujjhatīti nirodhakkhaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. Tassa cittanti tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti pucchati. Yassa vā panātiādike pana dutiyapaṇhe nirujjhissatīti yassa cittaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ patvā nirujjhissati. Nuppajjissatīti bhaṅgato parabhāge sayāṃ vā aññaṃ vā nuppajjissati, tassa puggalassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatīti pucchati. Imesaṃ pana paṇhānaṃ paṭhamo paṇho vibhajjabyākaraṇīyo, tasmā “yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatī”ti evaṃ puṭṭhena satā evamayaṃ paṇho ca vissajjetabbo “pacchimacittassa uppāḍakkhaṇe tesāṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati nirujjhissati na uppajjissati, itaresāṃ cittassa uppāḍakkhaṇe tesāṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati ceva uppajjissati cā”ti. Yesañhi paricchinnavatṭadukkhānaṃ khīṇāsavānaṃ sabbapacchimassa cuticittassa uppāḍakkhaṇe vattati, tesāṃ tadeva cuticittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti. Uppāḍappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgaṃ pana patvā taṃ tesāṃ cittaṃ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ na uppajjissati. Tṭhapetvā pana pacchimacittasamaṅgikhīṇāsavaṃ itaresāṃ sekkhāsekkhaputhujjanānaṃ uppāḍakkhaṇasamaṅgicittaṃ uppāḍappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati. Bhaṅgaṃ pana patvā nirujjhissateva, aññaṃ pana tasmim vā aññasim vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati ca. Dutīyo pana paṇho arahato cuticittassa uppāḍakkhaṇe niyamitattā ekaṃsabyākaraṇīyo, tasmā “yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati na uppajjissati, tassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati”ti puṭṭhena “āmanta”ti vattabbaṃ. Khīṇāsavassa hi

uppādakkhaṇasamaṅgicuttitaṃ bhaṅgaṃ patvā nirujjhissati nāma, tato paraṃ nuppajjissati. Uppādakkhaṇasamaṅgitāya pana uppajjati ceva bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati cāti vuccati.

Ayaṃ pana māṇavo evamime pañhe vissajjetumasakkonto vighātaṃ pāpuṇi, tasmā vuttaṃ “māṇavo uddhaṃ vā adho vā harituṃ asakkonto”tiādi. Tattha uddhaṃ vā adho vā harituṃ asakkontoti uparimapade vā heṭṭhimapadaṃ, heṭṭhimapade vā uparimapadaṃ atthato samannāharituṃ asakkontoti attho, pubbenāparaṃ yojetvā pañhassa atthaṃ paricchindituṃ asakkontoti vuttaṃ hoti.

Dvattiṃsākāraṃ kammaṭṭhānaṃ tāva ācikkhīti “atthi imasmiṃ kāye”tiādikaṃ dvattiṃsākāraṃ kammaṭṭhānaṃ “mantassa upacāro aya”nti paṭhamam ācikkhi. Sotāpannānaṃ sīlesu paripūrakāritāya samādinnaṣīlato natthi parihānīti āha “abhabbo dāni sāsanaṃ nivattitu”nti. Vaḍḍhetvāti uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā. Appossukko bhavēyya buddhavaṇṇaṃ gahetunti arahattappattiyaṃ katakiccabhāvatoti adhippāyo. Vohāra vidhimhi cheka bhāvatthaṃ “upajjhāyo maṃ bhante tumhākaṃ santikaṃ paṇiṇi”tiādi vuttaṃ.

Udaka dantaṇaṃ upaṭṭhāpesīti paribhogatthāya udakañca dantakaṭṭhañca paṭiyādetvā ṭhapesi. Dante punanti visodhenti etenāti dantaṇaṃ vuccati dantakaṭṭhaṃ. Guṇavantaṇaṃ saṅgahetabbabhāvato thero sāmaṇerassa ca khantivīriyaupaṭṭhānādiguṇe paccakkhakaṇaṭṭhaṃ vināva abhiññāya pakatiyā vīmaṃsaṃ pūna sammajjanādiṃ akāsi. “Sāmaṇerassa cittadamaṇaṭṭhaṃ akāsi”ti vādanti. Buddhavaṇṇaṃ paṭṭhapesīti buddhavaṇṇaṃ uggaṇhāpetuṃ ārabhi. Ṭhapetvā vinayapiṭakanti ettha “sāmaṇeraṇaṃ vinayapariyāpuṇaṇaṃ cārittaṃ na hotīti ṭhapetvā vinayapiṭakaṃ avasesaṃ buddhavaṇṇaṃ uggaṇhāpesī”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Avassikova samānoti upasampadato paṭṭhāya aparipuṇṇaekavassoti adhippāyo. Moggaliputtatissattherassa hadaye paṭiṭṭhāpitampi buddhavaṇṇaṃ vohāra vasena tassa hatthe paṭiṭṭhāpitaṃ nāma hotīti katvā vuttaṃ “hatthe sakalaṃ buddhavaṇṇaṃ paṭiṭṭhāpetvā”ti. Yāvatāyukaṃ ṭhatvā parinibbāyimsūti moggaliputtatissattherassa hatthe sakala sāsana paṭiṭṭhāpanena dutiyasaṅgītikāra kāropitadāṇḍakammato muttā hutvā yāvatāyukaṃ ṭhatvā parinibbāyimsu.

Bindusāraṇaṃ rañño ekasataputtāti ettha bindusāro nāma sakyakulappasuto candaguttassa nāma rañño putto. Tathā hi viṭaṭṭubhasaṅgāme kapilavatthuto nikkhanta sakyaputtehi māpīte moriyaṇagare khattiyakulasambhavo candaguttakumāro pāṭaliputte rājā ahoṣi. Tassa putto bindusāro nāma rājakumāro pitu accayena rājā hutvā ekasataputtakānaṃ janako ahoṣi. Ekasatanti ekañca satañca ekasataṃ, ekañca dhiṃ satanti attho. Ekāva mātā assāti ekamātikaṃ, attanā sahodaranti vuttaṃ hoti. Na tāva ekarajjaṃ katanti āha “anabhisittova rajjaṃ kāretvā”ti. Ekarajjābhisekanti sakala jambudīpe ekādhipaccavasena kariyamānaṃ abhisekaṃ. Puññaṃ appabhāvena pāpuṇitabbāpi rājiddhiyo arahattamaggena āgatā paṭisaṃbhidaṇḍo avasesavisesā viya payogasampattibhūtā abhisekānubhāveneva āgatāti āha “abhisekānubhāvena cassa imā rājiddhiyo āgatā”ti.

Tattha rājiddhiyoti rājabhāvānugataṃ appabhāvā. Yatoti yato soḷasaghaṭato. Sāsane uppannasaddhoti buddhasāsane paṭiladdhasaddho. Asandhimittāti tassāva nāmaṃ. Tassā kira sarīre sandhaya na paññāyanti, tasmā evaṃ nāmikā jātāti vādanti. Devatā eva divase divase āharantīti sambandho. Devasikanti divase divase. Agadāmalakanti appakenēva sarīrasodhanādisamatthaṃ sabbadosaharaṇaṃ

osadhāmalakaṃ. Agadaharītakampi tādisameva harītakaṃ. Tesu kira dvīsu yathākāramekaṃ paribhuñjati. Chaddantadahatoti chaddantadahasaṃpe ṭhitadevavimānato kapparukkhato vā. “Chaddantadahe tādisā rukkhavisesā santi, tato āharantī”tipi vadanti. Dibbañca pānakanti dibbaphalarasapānakañca. Asuttamayikanti kapparukkhato nibbattadibbadussattā suttehi na katanti asuttamayikaṃ. Sumanapupphapaṭanti sabbattha sukhumaṃ hutvā uggatapupphānaṃ atthitāya sumanapupphapaṭaṃ nāma jātaṃ. Uṭṭhitassa sālinoti sayamañjātasālino. Samudāyāpekkhañcettha ekavacanaṃ, sālinanti attho. Nava vāhasahassānīti ettha “catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako, cattāro āḷhakā ekaṃ doṇaṃ, cattāro doṇā ekamānikā, catasso mānikā ekakhārī, vīsati khārīyo eko vāho, tadeva ekaṃ sakaṭa”nti suttanipātaṭṭhakathādīsu vuttaṃ. Idha pana “dve sakaṭāni eko vāho”ti vadanti. Nitthusakaṇe karontīti thusakuṇḍakarahite karonti. Madhuṃ karontīti āgantvā samīpaṭṭhāne madhuṃ karonti. Balikammaṃ karontīti sabbattha balikammakārakā raṭṭhavāsino viya madhurasaraṃ vikūjantā baliṃ karonti. “Āgantvā ākāseveva saddaṃ katvā attānaṃ ajānāpetvā gacchantī”ti vadanti.

Suvaṇṇasaṅkhalikāyeve bandhanaṃ suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṃ. Catunnaṃ buddhānanti kakusandhādīnaṃ catunnaṃ buddhānaṃ. Adhigatarūpadassananti paṭiladdharūpadassanaṃ. Ayaṃ kira kappāyukattā catunnampi buddhānaṃ rūpasampattiṃ paccakkhato addakkhi. Kāḷaṃ nāma nāgarājānaṃ ānayatvāti ettha so pana nāgarājā gaṅgāyaṃ nikkhittasuvaṇṇasaṅkhalikāya gantvā attano pādesu patitasaññāya āgatoti veditabbo. Nanu ca asokassa rañño āṇa heṭṭhā yojanato upari pavattati, imassa ca vimānaṃ yojanaparicchedato heṭṭhā patiṭṭhitam, tasmā kathaṃ ayaṃ nāgarājā rañño āṇāya āgatoti? Kiñcāpi attano vimānaṃ yojanaparicchedato heṭṭhā patiṭṭhitam, tathāpi rañño āṇāpavattiṭṭhānena saha ekābaddhatāya tassa āṇaṃ akāsi. Yathā hi rajjasīmantaravāsino manussā tehi tehi rājūhi nippīliyamānā tesam tesam āṇāya pavattanti, evaṃsampadamidanti vadanti.

Āpāthaṃ karohīti sammukhaṃ karohi, gocaraṃ karohīti attho. Tena nimmitaṃ buddharūpaṃ passantoti sambandho. Kīdisaṃ taṃ buddharūpanti āha “sakalasarīravippakiṇṇā”tiādi. Tattha puññappabhāvanibbattaaggahaṇaṃ tena nimmitānampi asītianubyañjanapaṭimaṇḍitānaṃ dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇānaṃ bhagavato puññappabhāvanibbattaasītianubyañjanādīhi sadisattā katanti daṭṭhabbaṃ. Na hi tena tadā nimmitaṃ anekākāraparipuṇṇaṃ buddharūpaṃ bhagavato puññappabhāvena nibbattanti sakkā vattaṃ. Asītianubyañjanaṃ tambanakhatuṅganāsādi. Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaṃ suppatiṭṭhitapādatādi. Vikasita...pe... salilatalanti sūriyarasmisamphassena vikasitehi vikāsamupagatehi kaṃ alaṅkarotīti “kamala”nti laddhanāmehi rattapadumehi nīluppālādibhedehi uppalehi ceva setapadumasaṅkhātehi puṇḍarīkehi ca paṭimaṇḍitaṃ samantato sajjiṭaṃ jalatalamiva. Tārāgaṇa...pe... gaganatalanti sabbattha vipakiṇṇatārakagaṇassa rasmijālavisaḍdehi vipphuritāya bhāsamānāya sobhāya kantiyā samujjalaṃ sammā bhāsamānaṃ gaganatalamiva ākāsatalamiva. Sañjhāppabhā...pe... kanakagirisikharanti sañjhākālasañjātappabhānurāgehi indacāpehi vijjulatāhi ca parikkhittaṃ samantato parivāritaṃ kanakagirisikharamiva suvaṇṇapabbatakūṭamiva. Vimalaketumālāti ettha “ketumālā nāma sīsato nikkhamitvā upari muddhani puñjo hutvā dissamānarasmirāsī”ti vadanti. “Muddhani majjhe paññāyamāno unnatappadesotipi vadanti”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Yasmā pana asoko dhammarājā sañjātapītisomanasso sattāhaṃ nirāhāro hutvā

yathāṭṭhitova avikkhittacitto pasādasommehi cakkhūhi nirantaram buddharūpameva olokesi, tasmā akkhīhi pūjā katā nāma hotīti āha “akkhipūjaṃ nāma akāsī”ti. Atha vā cakkhūnaṃ tādissa itthārammaṇassa upaṭṭhāpanena akkhīnaṃ pūjā katā nāma hotīti vuttaṃ “akkhipūjaṃ nāma akāsī”ti.

Iddhivibhāvanādhikārappasaṅgena cetam vatthu vuttaṃ, nānukkamena. Ayañhettha anukkamo - asoko kira mahārājā upari vakkhamānānukkamena sīhapañjarena olokeno nigrodhasāmaṇeraṃ iriyāpathasampannaṃ nāgarajanānānāni ākaḍḍhantaṃ yugamattaṃ pekkhamānaṃ disvā pasīditvā sañjātapemo sabahumāno āmantāpetvā setacchattassa heṭṭhā sīhāsane nisīdāpetvā bhojetvā sāmaṇerassa vacanādāse dissamānaṃ dasabalassa dhammakāyaṃ disvā ratanattaye pasīditvā sapariso saraṇasīlesu patitṭhāya tato paṭṭhāya abhivaḍḍhamānasaddho pubbe bhojiyamānāni titthiyasaṭṭhisahassāni nīharitvā bhikkhūnaṃ saṭṭhisahassānaṃ suvakāhataśālisampāditabhattaṃ paṭṭhapetvā devatopanītaṃ anotattasalilaṃ nāgalatādantakaṭṭhañca upanāmetvā nīccasaṅghupaṭṭhānaṃ karonto ekadivasaṃ suvaṇṇasaṅkhalikabandhanaṃ vissajjetvā kālaṃ nāgarājānaṃ ānayitvā tena nimmitaṃ vuttappakāraṃ sirīsobhaggasampannaṃ buddharūpaṃ passanto dīghaputhulanīccalanayanappabhāhi sattāhaṃ akkhipūjamakāsi.

Idāni pana yathānusandhiṃ ghaṭetvā anukkamena tassa sāsānāvātāraṃ dassento āha “rājā kira abhisekaṃ pāpuṇitvā”tiādi. Bāhirakapāsaṇḍanti bāhirakappaveditaṃ samayavādaṃ. Bāhirakappaveditā hi samayavādā sattānaṃ taṇhāpāsaṃ diṭṭhipāsaṅca ḍenti oḍḍentīti “pāsaṇḍā”ti vuccanti. Pariggaṇhīti vīmaṃsamāno pariggaṇhesi. Bindusāro brāhmaṇabhatto ahoṣīti attano pitu candaguttassa kālato paṭṭhāya brāhmaṇesu sambhatto ahoṣi. Candakena nāma kira brāhmaṇena samussāhito candaguttakumāro tena dinnanaye ṭhatvā sakalajambudīpe ekarajjamakāsi, tasmā tasmīṃ brāhmaṇe sañjātabahumānavasena candaguttakālato paṭṭhāya saṭṭhisahassamattā brāhmaṇajātikā tasmīṃ rājakule nīccabhattikā ahesuṃ. Brāhmaṇānanti paṇḍaraṅgaparibbājakādibhāvamanupagate dasseti. Paṇḍaraṅgaparibbājakādayo ca brāhmaṇajātivantoti āha “brāhmaṇajātiyapāsaṇḍāna”nti. Ettha pana diṭṭhipāsādīnaṃ oḍḍanato paṇḍaraṅgādayova “pāsaṇḍā”ti vuttā. Sīhapañjareti mahāvātapāne. Upasamaparibāhirenāti upasamato paribāhirena, upasamarahitenāti attho. Antepuraṃ atiharathāti antepuraṃ pavesetha, ānethāti vuttaṃ hoti.

Amā saha bhavanti kiccesūti amaccā, rajjakiccavosaṇṇakā. Devāti rājānaṃ ālapanti. Rājāno hi dibbanti kāmagaṇehi kīḷanti, tesu vā viharanti vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetaṃ icchanti, issariyaṭṭhānādisakkāradānagahaṇaṃ taṃ taṃ atthānusaṇṇaṃ vā karonti voharanti, puññānubhāvappattāya jutiyaṃ jotantīti vā “devā”ti vuccanti. Tathā hi te catūhi saṅgahavatthūhi jaṇaṃ rañjentaṃ sayam yathāvuttehi visesehi rājanti dippanti sobhantīti “rājāno”ti ca vuccanti. Nigaṇṭhādayoti ettha nigaṇṭho nāma “amhākaṃ gaṇṭhanakilesa saṃsāre palibuddhanakicco rāgādikilesa khattavatthuputtadārādivisayo natthi, kilesagaṇṭhirahitā maya”nti evaṃ vāditāya “nigaṇṭhā”ti laddhanāmā titthiyā.

Uccāvacānīti uccāni ca avacāni ca, mahantāni ceva khuddakāni ca, atha vā viṣitṭhāni ceva lāmakāni cāti attho. Bhaddapīṭhakesūti vettamayapīṭhesu. Sāroti sīlādiguṇasāro. Rājāṅgaṇenāti rājanivesanadvāre vivaṭṭena bhūmippadesena. Aṅgaṇanti hi katthaci kilesā vuccanti “rāgo aṅgaṇa”ntiādisu. Rāgādayo hi aṅganti etehi taṃsamaṅgīpuggalā nīhīnabhāvaṃ gacchantīti aṅgaṇānīti vuccanti. Katthaci malaṃ

vā paṅko vā “tasseeva rajassa vā aṅgaṇassa vā pahānāya vāyamatī”tiādīsu. Añjati sammakkhetīti hi aṅgaṇaṃ, malādi. Katthaci tathārūpo vivaṭappadeso “cetiyaṅgaṇaṃ bodhiyaṅgaṇa”ntiādīsu. Añjati tattha ṭhitam atisundaratāya abhibyañjetīti hi aṅgaṇaṃ, vivaṭo bhūmippadeso. Idhāpi soyeva adhippeto. Dantantiādīsu kilesavipphandarahitacittatāya dantaṃ, niccaṃ paccupaṭṭhitasatārakkhatāya guttaṃ, cakkhādiindriyānaṃ santatāya santindriyaṃ, pāsādikena iriyāpathena samannāgatattā sampannairiyāpathaṃ. Idāni nigrodhasāmaṇeraṃ sarūpato vibhāvetukāmo āha “ko paṇāyaṃ nigrodho nāmā”tiādi.

Tatrāyaṃ anupubbikathāti ettha bindusārassa kira ekasataputtessu moriyavaṃsajāya dhammadeviyā asokatissanāmānaṃ dvinnaṃ puttānaṃ majjhe jeṭṭho asokakumāro avantiraṭṭhaṃ bhuñjati. Pitarā pesito pāṭaliputtato paññāsajojanamattake viṭaṭubhabhayāgatānaṃ sākiyānamāvāsaṃ veṭisaṃ nāma nagaraṃ patvā tattha veṭisaṃ nāma seṭṭhidhītaṃ ādāya ujjenīrājadhāniyaṃ rajjaṃ karonto mahindaṃ nāma kumāraṃ saṅghamittaṃ kumārikaṃ labhitvā tehi saddhiṃ rajjasukhamanubhavanto pituno gilānabhāvaṃ sutvā ujjenīṃ pahāya sīghaṃ pāṭaliputtaṃ upagantvā pitu upaṭṭhānaṃ katvā tassa accayena rajjaṃ aggahesi. Taṃ sutvā yuvarājā sumanābhidhāno kujjhivā “ajja me maraṇaṃ vā hotu rajjaṃ vā”ti aṭṭhanavutibhātikaparivuto saṃvaṭṭasāgare jalataraṅgasāṅghāto viya ajjhottharonto upagacchati. Tato asoko ujjenīrājā saṅgāmaṃ pakkhanditvā sattumaddanaṃ karonto sumanaṃ nāma rājakumāraṃ gahetvā ghātesi. Tena vuttaṃ “bindusārarañño kira dubbalakāleyeva asokakumāro attanā laddhaṃ ujjenīrajjaṃ pahāya āgantvā sabbanagaraṃ attano hatthagataṃ katvā sumanaṃ nāma rājakumāraṃ aggahesi”ti.

Paripuṇṇagabbhāti paripakkagabbhā. Ekaṃ sālanti sabbaparicchannaṃ ekaṃ pāsādaṃ. “Devatāya pana ānubhāvena tasmīṃ pāsāde mahājanena adissamānā hutvā vāsaṃ kappesi”ti vadanti. Nibaddhavattanti “ekassa divasassa ettaka”nti niyāmetvā ṭhapitavattaṃ. Hetusampadanti arahattūpanissayapuññasampadaṃ. Khuraggeyevāti khurakammapariyosāneyeva, tacapañcakakammaṭṭhānaṃ gahetvā taṃ pariggaṇhanto antimāya kesavaṭṭiyā voropānāya samakārameva ca arahattaṃ pāpuṇīti vuttaṃ hoti. Sarīraṃ jaggitvāti dantakaṭṭhakhādanamukhadhovanādīhi sarīraparikammaṃ katvā.

Sīhapañjare caṅkamatīti sīhapañjarasamīpe aparāparaṃ caṅkamati. Taṅkhaṇaṇṇevāti tasmīṃ khaṇeyeva. Ayaṃ janoti rājaṅgaṇe caramānaṃ janaṃ disvā vadati. Bhantamigappaṭibhāgoti anavaṭṭhitattā kāyacāpallena samannāgatattā bhantamigasadiso. Ativiya sobhatīti sambandho. Ālokitavilokitanti ettha ālokitaṃ nāma puratopekkhanaṃ. Abhimukholokanañhi “ālokita”nti vuccati. Vilokitanti anudisāpekkhanaṃ, yaṃ disābhimukhaṃ oloketi, tadanugatadisāpekkhananti attho. Samiñjanaṃ pabbasaṅkocanaṃ. Pasāraṇaṃ tesameva pasāraṇaṃ. Lokuttaradhammoti sesajanesu avijjamāno visiṭṭhadhammo. Pemaṃ saṇṭhahīti pemaṃ patiṭṭhāsi, uppajjīti attho. Vāṇijako ahoṣīti madhuvāṇijako ahoṣi.

Atīte kira tayo bhātaro madhuvāṇijakā ahesuṃ. Tesu kaṇiṭṭho madhuṃ vikkiṇāti, itare araṇṇato āharanti. Tadā eko paccekabuddho paṇḍukarogāturo ahoṣi. Aparo pana paccekabuddho tadatthaṃ madhubhikkhāya caramāno nagaraṃ pāvisi. Paviṭṭhaṃ taṃ ekā kumbhadāsī udakaharaṇatthaṃ titthaṃ gacchamānā addasa. Disvā ca pucchitvā āgatakāraṇaṃ nātvā “ettha, bhante, madhuvāṇijakā vasanti, tattha gacchathā”ti hatthaṃ pasāretvā madhuāpaṇaṃ dassesi. So ca tattha agamāsi.

Taṃ disvā kaniṭṭho madhuvāṇijo sañjātapītisomanasso “kenāgatāttha, bhante”ti pucchitvā tamatthaṃ viditvā pattaṃ gahetvā madhuno pūretvā dadamāno pattapuṇṇaṃ madhuṃ uggantvā mukhato vissanditvā bhūmiyaṃ patamānaṃ disvā pasannamānaso “imināhaṃ, bhante, puñṇakammena jambudīpe ekarajjaṃ kareyyaṃ, āṇa ca me ākāse pathaviyañca yojanappamāṇe ṭhāne pharatū”ti patthanamakāsi. Paccekabuddho ca “evaṃ hotu upāsakā”ti vatvā gandhamādanaṃ gantvā paccekabuddhassa bhesajjamakāsi.

Kaniṭṭho pana madhuvāṇijo madhuṃ datvā gehe nisinno itare araṇṇato āgate disvā evamāha “tumahākaṃ bhātaro cittaṃ pasādettha, mamañca tumhākañca madhuṃ gahetvā īdisassa nāma paccekabuddhassa pattaṃ pūretvā adāsi”nti. Tesu jeṭṭho kujjhitvā evamāha “caṇḍālāpi kāsāvanivāsino honti, nanu tava hatthato madhuṃ paṭiggahetvā gato caṇḍālo bhavissati”ti. Majjhimo pana kujjhitvā “tava paccekabuddhaṃ gahetvā parasamudde nikkhipāhi”ti āha. Pacchā pana tepi dve bhātaro kaniṭṭhena vuccamānaṃ dānānisamsapaṭisaṃyuttakathaṃ sutvā anumodimsuyeva. Sāpi ca kumbhadāsī “tassa madhudāyakassa aggamaheṣī bhaveyya”nti patthanamakāsi. Tesu kaniṭṭho asoko dhammarājā ahoṣi, sā ca kumbhadāsī ativiya rūpasobhaggappattā asandhimittā nāma tassa aggamaheṣī ahoṣi. Parasamuddavādī pana majjhimo imasmiṃyeva tambapaṇṇidīpe devānaṃpiyatisso nāma mahānubhāvo rājā ahoṣi. Jeṭṭho pana caṇḍālavāditāya caṇḍālagāme jāto nigrodho nāma sāmaṇero ahoṣi. Tena vuttaṃ “pubbe hi kira puñṇakaraṇakāle esa raṇṇo jeṭṭhabhātā vāṇijako ahoṣi”ti.

Pubbe va sannivāsenāti ettha gāthābandhavasena vā-saddassa rassattaṃ katanti veditabbaṃ, pubbe sannivāsenā vāti vuttaṃ hoti. Tattha pubbeti atītajātiyaṃ. Sannivāsenāti sahaṃvāsenā. Sahasaddattho hi ayaṃ saṃsaddo. Paccuppannahitena vāti paccuppanne vattamānabhava hitacaraṇena vā. Evaṃ imehi dvīhi kāraṇehi sinehasaṅkhātāṃ pemaṃ jāyate uppajjati. Idaṃ vuttaṃ hoti - pemaṃ nāmetaṃ dvīhipi kāraṇehi jāyati, purimabhava mātā vā pitā vā dhītā vā putto vā bhātā vā bhaginī vā pati vā bhariyā vā sahāyo vā mitto vā hutvā yo yena saddhiṃ ekaṭṭhāne nivutthapubbo, tassa iminā pubbe vā sannivāsenā bhavantarepi anubandhanto so sineho na vijahati, imasmiṃ attabhāve katena paccuppannena hitena vāti evaṃ imehi dvīhi kāraṇehi taṃ pemaṃ nāma jāyatīti. Kiṃ viyāti āha “uppalaṃ va yathodake”ti. Etthāpi vā-saddassa vuttanayeneva rassattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Avuttasampiṇḍanattho cettha vāsaddo. Tena padumādayo saṅgaṇhāti. Yathā-saddo upamāyaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā uppalañca sesañca padumādi udaye jāyamānaṃ dve kāraṇāni nissāya jāyati udakañceva kalalañca, tathā etehi dvīhi kāraṇehi pemaṃ jāyatīti.

Raṇṇo hattheti santikaṃ upagatassa raṇṇo hatthe. Raṇṇo anurūpanti ekūnasatabhātukānaṃ ghātītattā caṇḍapakatītāya rajje ṭhitattā ca “pamādavahārī aya”nti maññaṃmāno tadanurūpaṃ dhammapade appamādavaggaṃ desetum ārabhi. Tattha appamādoti satiyā avippavāso, niccaṃ upaṭṭhitāya satiyā etaṃ adhivacanaṃ. Amatapadanti amataṃ vuccati nibbānaṃ. Tañhi ajātattā na jīyati na mīyati, tasmā “amata”nti vuccati. Amatassa padaṃ amatapadaṃ, amatassa adhigamupāyoti vuttaṃ hoti. Pamādoti pamajjanabhāvo, muṭṭhassaccasaṅkhātassa satiyā vossaggassetamā nāmaṃ. Maccunoti maraṇassa. Padanti upāyo maggo. Pamatto hi jātiṃ nātivattati, jāto pana jīyati ceva mīyati cāti pamādo maccuno padaṃ nāma hoti, maraṇaṃ upanetīti vuttaṃ hoti.

Aññātaṃ tāta, pariyosāpehīti iminā “sadā appamādena hutvā vattitabbanti ettakeneva mayā ñātaṃ, tumhe dhammadesanaṃ niṭṭhapethā”ti tasmim dhamme attano paṭipajjitukāmatam dīpento dhammadesanāya pariyosānaṃ pāpetvā kathane ussāhaṃ janeti. Keci pana “abhāsīti ettha ‘bhāsissāmi vitakkemī’ti atthaṃ gahetvā ‘sabbam appamādavaggaṃ bhāsissāmī’ti sallakkhitattā abhāsīti vuttaṃ, rañña pana aḍḍhagāthaṃ sutvāva ‘aññātaṃ tāta, pariyosāpehī’ti vuttattā ‘upari na kathesī’”ti vadanti. “Taṃ pana yuttaṃ na hotī”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Dhuvabhaddhānīti niccabhaddhānī. Vajjāvajjaṃ upanijjhāyatīti upajjhāyoti āha “vajjāvajjaṃ disvā codetā sāretā cā”ti. Tattha vajjāvajjanti khuddakaṃ mahantañca vajjaṃ. Codetāti “idaṃ tayā dukkaṃ, idaṃ dubbhāsita”ntiādīni vatvā codetā. Sāretāti attano vajjaṃ assarantassa satim upādetā, sammāpaṭipattiyaṃ vā sāretā, pavattetāti attho.

“Evaṃ tayā buddhavadānaṃ sajjhāyitabbam, evaṃ abhikkamitabbam, evaṃ paṭikkamitabba”ntiādīnā ācārassa sikkhāpanato ācariyo nāmāti āha “imasmim sāsane sikkhitabbakadhammesu patitṭhāpetā”ti. Tattha sikkhitabbakadhammo nāma sakalaṃ buddhavadānaṃ sīlādayo ca dhammā. “Pabbajjā ca upasampadā cā”ti idaṃ labbhamānavasena vuttaṃ. Ācariyupajjhāyānanti iminā pabbajjā upasampadā ca yojetabbā, mama cāti iminā pana pabbajjāva. Tadā sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhitattā nigrodhassa bhāvinim vā upasampadaṃ sandhāya ubhayampi yojetabbam. Saraṇagamanavasena pabbajjāsiddhito bhikkhusaṅghassapi pabbajjāya nissayabhāvo veditabbo. Bhaṇḍukammavasenapi nissayabhāvo labbhatevāti gahetabbam. Divase divase vaḍḍhāpentoti vuttanayeneva divase divase tato tato diguṇaṃ katvā vaḍḍhāpento. Pothujjanikenāti puthujjanabhāvānurūpena. Nigrodhattherassa ānubhāvakittanādhikārattā pubbe vuttampi pacchā vattabbampi sampiṇḍetvā āha “puna rājā asokārāmaṃ nāma mahāvihāraṃ kāretvā”tiādi. Cetiyaapaṭimaṇḍitānīti ettha cayitabbam pūjetabbanti cetiyaṃ, itṭhakādīhi citattā vā cetiyaṃ, cetiyehi paṭimaṇḍitāni vibhūsitānīti cetiyaapaṭimaṇḍitāni. Dhammenāti dhammato anapetena.

Vuttamevatthaṃ vitthārato vibhāvento āha “ekadivasam kirā”tiādi. Asokārāme mahādānaṃ datvāti ettha kate ārāme pacchā kārāpakassa rañño nāmavasena niruḷhaṃ nāmapaṇṇattiṃ sandhāya vuttaṃ “asokārāme”ti. Keci pana “tasmim divase rājā attano ghareyeva sabbam bhikkhusaṅghaṃ nisīdāpetvā bhojetvā imaṃ pañhaṃ pucchī”ti vadanti. Mahādānaṃ datvāti bhojetvā sabbaparikkhāradānavasena mahādānaṃ datvā. Vuttañhetam dīpavaṃse -

“Nivesanaṃ pavesetvā, nisīdāpetvāna āsane;
Yāguṃ nānāvidhaṃ khajjaṃ, bhojanañca mahārahaṃ;
Adāsi payatapāṇi, yāvadatthaṃ yadicchakaṃ.

“Bhuttāvibhikkhusaṅghassa, onītapattapāṇino;
Ekamekassa bhikkhuno, adāsi yugasāṭhakaṃ.

“Pādaabbhañjanaṃ telaṃ, chattañcāpi upāhanaṃ;
Sabbam samaṇaparikkhāraṃ, adāsi phāṇitaṃ madhuṃ.

“Abhivādetvā nisīdi, asokadhammo mahīpati;
Nisajja rājā pavāresi, bhikkhusaṅghassa paccayaṃ.

“Yāvatā bhikkhū icchanti, tāva demi yadicchakaṃ;
Santappetvā parikkhārena, pavāretvāna paccaye;

Tato apucchi gambhīraṃ, dhammakkhandaṃ sudesita”nti.

Aṅgato, mahārāja, nava aṅgānītiādi moggaliputtatissattherena vuttanti vadanti. Navakammādhīttāyakaṃ adāsīti caturāsītivihārasahassesu kattabbassa navakammassa adhiṭṭhāyakaṃ vidhāyakaṃ katvā adāsī. Ekadivasameva sabbanagarehi paṇṇāni āgamiṃsūti sabbavihāresu kira rāhunā candassa gahaṇadivase navakammaṃ ārabhitvā puna rāhunā candassa gahaṇadivaseyeva niṭṭhāpesuṃ, tasmā ekadivasameva paṇṇāni āgamiṃsūti vadanti. Aṭṭha sīlaṅgānīti aṭṭha uposathaṅgasīlāni. “Sabbālaṅkāravibhūsitāyā”ti idaṃ asamādinnauposathaṅgānaṃ vasena vuttaṃ. Amaravatiyā rājadhāniyāti tāvatiṃsadevanagare. Alaṅkatapaṭiyattanti alaṅkatakaraṇavasena sabbasajjitaṃ.

Adhikaṃ kāraṃ adhikāraṃ, adhikaṃ kiriyaṃ vuttaṃ hoti. Lokavivaraṇaṃ nāma pāṭihāriyaṃ akaṃsūti ettha anekasahassasaṅkhyassa okāsalokassa tannivāsīsatthalokassa ca vivaṭabhāvakaraṇapāṭihāriyaṃ lokavivaraṇaṃ nāma. Taṃ pana karonto iddhiṃ andhakāraṃ vā ālokaṃ karoti, paṭicchannaṃ vā vivaṭaṃ, anāpāthaṃ vā āpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayañhi yathā paṭicchannopi dūre ṭhitopi attā vā paro vā dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā pākaṭaṃ kātukāmo pādakajjhānato vuṭṭhāya “idaṃ andhakāraṭṭhānaṃ ālokaṃ jātāṃ hotū”ti vā “idaṃ paṭicchannaṃ vivaṭaṃ hotū”ti vā “idaṃ anāpāthaṃ āpāthaṃ hotū”ti vā āvajjetvā puna pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānena yathādhiṭṭhitameva hoti. Apare dūre ṭhitāpi passanti, sayampi passitukāmo passati bhagavā viya devorohaṇe. Bhagavā hi devaloke abhidhammadesanaṃ niṭṭhapetvā saṅkassanagaraṃ otaranto sinerumuddhani ṭhatvā puratthimaṃ lokadhātumaṃ olokesi, anekāni cakkavālasahassāni vivaṭāni viya hutvā ekaṅgaṇaṃ viya hutvā pakāsiṃsu. Yathā ca puratthimena, evaṃ pacchimenapi uttarenapi dakkhiṇenapi sabbaṃ vivaṭamaddasa. Heṭṭhāpi yāva avīci upari ca yāva akaniṭṭhabhavanaṃ, tāva addasa. Manussāpi deve passanti, devāpi manusse. Tattha neva manussā uddhaṃ ullokonti, na devā adho olokonti, sabbe sammukhasammukhāva aññamaññaṃ passanti, taṃ divasaṃ lokavivaraṇaṃ nāma ahosi.

Apica tambapaṇṇidīpe taḷaṅgaravāsī dhammadinnattheropi imaṃ pāṭihāriyaṃ akāsi. So kira ekadivasaṃ tissamahāvihāre cetiyaṅgaṇaṃhi nisīditvā “tīhi, bhikkhave, dhammehi samannāgato bhikkhu apaṇṇakapaṭipadaṃ paṭipanno hotī”ti apaṇṇakasuttaṃ kathento heṭṭhāmukhaṃ bījaṇiṃ akāsi, yāva avīcito ekaṅgaṇaṃ ahosi, tato uparimukhaṃ akāsi, yāva brahmalokā ekaṅgaṇaṃ ahosi. Thero nirayabhayena tajjetvā saggasukhena ca palobhetvā dhammaṃ desesi. Keci sotāpannā ahesuṃ, keci sakadāgāmī anāgāmī arahantoti evaṃ tasmiṃ divasepi lokavivaraṇaṃ nāma ahosi. Ime pana bhikkhū yathā asoko dhammarājā asokārāme ṭhito catuddisā anuvilokento samantato samuddapariyantaṃ jambudīpaṃ passati, caturāsīti ca vihārasahassāni uḷārāya vihāramahapūjāya virocamaṇāni, evaṃ adhiṭṭhahitvā lokavivaraṇaṃ nāma pāṭihāriyaṃ akaṃsu.

Vihāramahapūjāyāti vihāramahasaṅkhātāya pūjāya. Vibhūtiṃ sampattiṃ. Evarūpaṃ pītipāmojjanti īdisaṃ pariccāgamūlakaṃ pītipāmojjaṃ. Moggaliputtatissattherassa bhāramakāsīti therassa mahānubhāvattā “uttaripi ce kathetabbaṃ atthi, tampi soyeva kathessati”ti maññaṃ māno bhikkhusaṅgho raññaṃ pucchitapañhassa visajjanaṃ therassa bhāramakāsī. Sāsanassa dāyādo homi, na homīti sāsanassa ñātako abbhantaro homi, na homīti attho. Yesaṃ sāsane pabbajitā puttadhītaro na santi, na

te sāsane kattabbakiccaṃ attano bhāraṃ katvā vahantīti imamattamaṃ sandhāya
thero evamāha “na kho, mahārāja, ettāvatā sāsanaṃ dāyādo hotī”ti. Kathañcarahi,
bhante, sāsanaṃ dāyādo hotīti ettha carahīti nipāto akkhantiṃ dīpeti. Imaṃ vuttaṃ
hoti - yadi evarūpaṃ pariccāgaṃ katvāpi sāsanaṃ dāyādo na hoti, aññaṃ kiṃ
nāma katvā hotīti.

Tissakumārassa pabbajitakālato pabbutīti yadā ca tissakumāro pabbajito, yena ca
kāraṇena pabbajito, taṃ sabbaṃ vitthārato uttari āvi bhavissati. Sakkhasīti
sakkhissasi. Pāmojjajātotaṃ sañjātapāmojjo. Puttānaṃ manasaṃ labhivāti ettha puttāpi
sāmaññato puttasaṃvāsaṃ vuttāti veditabbā, putto ca dhītā ca puttāti evaṃ
ekasesanayena vā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Dhītusaṃvāsaṃ saha payujjamāno hi
puttasaddo ekova avasissati, dhītusaṃvāso nivattatīti saddasatthavidū vadanti.
Sikkhāya patitṭhāpesunti tasmimīyeva sīmamaṇḍale sikkhāsammūtiṃ datvā
pāṇātipātāveramaṇiādīsu vikālabhojanāveramaṇipariyosānāsu chasu sikkhāsu
samādapanaṃvāsaṃ sikkhāya patitṭhāpesuṃ. Saṭṭhivassāyapi hi sāmaṇeriya
“pāṇātipātāveramaṇiṃ dve vassāni avītikkamma samādaṇaṃ samādiyāmi”tiādinā
cha sikkhāyo samādiyitvā sikkhitabbāyeva. Na hi etāsu chasu sikkhāpadesu dve
vassāni asikkhitasikkhaṃ sāmaṇeriyaṃ upasampādetuṃ vaṭṭati. Cha vassāni
abhisekassa assāti chabbassābhiseko, abhisekato paṭṭhāya atikkantachavassoti
vuttaṃ hoti.

Sabbaṃ theravādanti dve saṅgītiyo āruḷhā pāḷiyevettha “theravādo”ti veditabbā. Sā
hi mahākassapaṃpabbutīnaṃ mahātherānaṃ vādattā “theravādo”ti vuccati.
Kontaputtatissattheroti ettha kontasakuṇiyo nāma kinnarajātiyo. “Tāsu ekissā
kucchiyaṃ sayito manussa-jātiko raññaṃ posito kontaputtatissatthero nāma”ti tīsupi
gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Mahāvamsaṃ cetāṃ vuttaṃ -

“Pure pāṭaliputtamhā, vane vanacaro caraṃ;
Kontakinnariyā saddhiṃ, saṃvāsaṃ kira kappayī.

“Tena saṃvāsamanvāya, sā putte janayī duve;
Tisso jeṭṭho kaniṭṭho tu, sumitto nāma nāmato.

“Mahāvaruṇattherassa, kāle pabbaji santike;
Arahattaṃ pāpuṇiṃsu, chaḷabhiññāguṇaṃ ubho”ti.

Keci pana evaṃ vadanti “kontā nāma kaṭṭhavāhanarañño vamsa jātā ekā rājadhītā.
Taṃ garuḷayantena araṇṇagataṃ eko vanacarako ānetvā tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ
kappesi. Sā tassa ubho putte vijāyī. Tatrāyaṃ jeṭṭhako mātunāmena kontaputto nāma
jāto”ti. Kaṭṭhavāhanarañño kira nagare sabbepi vibhavasampannā
nadīpabbatakīlādīsu garuḷasakuṇasadisāṃ yantaṃ kāretvā kaṭṭhavāhanarājā viya
garuḷavāhanena vicaranti.

Byādhipaṭikammatthaṃ bhikkhācāravattena āhiṇḍanto pasatamattaṃ sappiṃ
alabhivāti tadā kira jeṭṭhassa kontaputtatissattherassa kucchivāto samuṭṭhāsī. Taṃ
bālāhāya dukkhavedanāya pīlitaṃ kaniṭṭho sumitto nāma thero disvā “kimettha,
bhante, laddhuṃ vaṭṭatī”ti pucchi. Tissaṭthero, “āvuso, pasatamattaṃ sappiṃ
laddhuṃ vaṭṭatī”ti vatvā raññaṃ nivedanaṃ tassa gilānapaccayaṃ pacchābhattaṃ
sappiatthāya caraṇaṃ ca paṭikkhipitvā “bhikkhācāravelāyameva piṇḍāya carantena
tayā yadi sakkā laddhuṃ, evaṃ vicaritvā yaṃ laddhaṃ, taṃ āharā”ti āha. Kaniṭṭhopi

vuttanayeneva bhikkhācāravattena caranto pasatamattampi sappiṃ nālattha. So pana kucchivāto balavataro sappighaṭṭasatenapi vūpasametum asakkuṇeyyo ahosi. Thero teneva byādhībalena kālamakāsi. Keci pana “vicchikanāmakena kīṭavisena ḍaṭṭho thero tassa visavegena adhimattāya dukkhavedanāya samannāgato taṃ vūpasametum vuttanayeneva pasatamattaṃ sappiṃ alabhitvā parinibbuto”ti vadanti. Vuttañhetam mahāvaṃse -

“Pāde kīṭavisenāsi, ḍaṭṭho jeṭṭho savedano;
Āha puṭṭho kaniṭṭhena, bhesajjaṃ pasataṃ ghaṭaṃ.

“Rañño nivedanaṃ thero, gilānapaccayepi ca;
Sappiatthañca caraṇaṃ, pacchābhattaṃ paṭikkhipi.

“Piṇḍāya ce caraṃ sappiṃ, labhase tvaṃ tamāhara;
Iccāha tissatthero so, sumittaṃ theramuttamaṃ.

“Piṇḍāya caratā tena, na laddhaṃ pasataṃ ghaṭaṃ;
Sappikumbhasatenāpi, byādhī jāto asādhīyo.

“Teneva byādhinā thero, patto āyukkhayantikaṃ;
Ovaditvappamādena, nibbātum mānasaṃ akā.

“Ākāsamhi nisīditvā, tejodhātuvasena so;
Yathāruci adhiṭṭhāya, sarīraṃ parinibbuto.

“Jālā sarīrā nikkhamma, nimaṃsachārikaṃ ḍahi;
Therassa sakalaṃ kāyaṃ, aṭṭhikāni tu no ḍahī”ti.

Appamādena ovaditvāti “amhādisānampi evaṃ paccayā dullabhā, tumhe labhamānesu paccayesu appamajjitvā samaṇadhammaṃ karoṭhā”ti evaṃ appamādena ovaditvā. Pallaṅkenāti samantato ūrubaddhāsanena. Itthambhūtalakkhaṇe cetaṃ karaṇavacanaṃ. Tejodhātum samāpajjitvāti tejodhātukasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjitvā. Therassa sakkāraṃ katvāti therassa dhātusakkāraṃ katvā. Catūsu dvāresu pokkharāṇiyo kārāpetvā bhesajjassa pūrāpetvāti ekasmiṃ dvāre catasso pokkharāṇiyo kārāpetvā tattha ekaṃ pokkharāṇiṃ sappissa pūrāpetvā ekaṃ madhuno, ekaṃ phāṇitassa, ekaṃ sakkarāya pūrāpesi. Sesadvāresupi evameva kārāpesīti vadanti.

Sabhāyaṃ sataśahassanti nagaramajjhe vinicchayasālāyaṃ sataśahassaṃ. Iminā sakalanagarato samuṭṭhitaṃ āyaṃ nidasseti. Pañcasataśahassāni rañño uppajjantīti ca raṭṭhato uppajjanakaṃ āyaṃ ṭhapetvā vuttaṃ. Tatoti yathāvuttapañcasataśahassato. Nigrodhattherassa devasikaṃ sataśahassaṃ visajjesīti kathaṃ pana therassa sataśahassaṃ visajjesi? Rājā kira divasassa tikkhattum sātake parivattento “therassa cīvaraṃ nīta”nti pucchitvā “āma nīta”nti sutvāva parivatteti. Theropi divasassa tikkhattum ticīvaraṃ parivatteti. Tassa hi ticīvaraṃ hatthikkhandhe ṭhapetvā pañcahi ca gandhasamuggasatehi pañcahi ca mālāsamuggasatehi saddhiṃ pātova āharīyittha, tathā divā ceva sāyañca. Theropi na bhaṇḍikaṃ bandhitvā ṭhapesi, sampattasabrahmacārīnaṃ adāsi. Tadā kira jambudīpe bhikkhusaṅghassa yebhuyyena nigrodhattherasseva santakaṃ cīvaraṃ ahosi. Evaṃ therassa divase divase sataśahassaṃ visajjesi. Uḷāro lābhasakkāroti ettha labbhati

pāpuṇīyatīti lābho, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Sakkaccaṃ kātabbo dātabboti sakkāro, cattāro paccayāyeva. Paccayā eva hi paṇītapāṇītā sundarasundarā abhisankharitvā katā “sakkāro”ti vuccanti. Atha vā parehi kātabbagāravakiriyā pupphādīhi pūjā vā sakkāro.

Diṭṭhigatānīti ettha diṭṭhiyeva diṭṭhigataṃ “gūthagataṃ muttagataṃ, saṅkhāragata”ntiādīsu viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ diṭṭhigataṃ, diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhippakāro vā diṭṭhigataṃ, diṭṭhibhedoti vuttaṃ hoti. Lokiyā hi vidhayuttagatappakārasadde samānatthe icchanti. Na kho panetaṃ sakkā imesaṃ majjhe vasantena vūpasametunti tesañhi majjhe vasanto tesuyeva antogadhata ādeyyavacano na hoti, tasmā evaṃ cintesi. Tadā tasmim̐ ṭhāne vasantassa sukhavihārābhāvato taṃ pahāya icchitabbasukhavihāramattaṃ gahetvā vuttaṃ “attanā phāsukavihārena viharitukāmo”ti. Ahogaṅgapabbatanti evaṃnāmakam̐ pabbataṃ. Dhammena vinayena satthusāsanenāti ettha dhammoti bhūtaṃ vatthu. Vinayoti codanā sāraṇā ca. Satthusāsananti ñattisampadā anusāvanasampadā ca, tasmā bhūtena vatthunā codetvā sāretvā ñattisampadāya anusāvanasampadāya ca ukkhepanīyādikammavasena niggayhamānāpīti vuttaṃ hoti. Abbudaṃ thenanaṭṭhena, malaṃ kiliṭṭhabhāvakaraṇaṭṭhena, kaṇṭakaṃ vijjhanaṭṭhena. Aggim̐ paricarantīti aggihuttakā viya aggim̐ pūjenti. Pañcātape tappantīti catūsu ṭhānesu aggim̐ katvā majjhe ṭhatvā sūriyātapena tappanti. Ādiccam̐ anuparivattantīti udayakālato pabhuti sūriyaṃ olokayamānā yāvatthaṅgamanā sūriyābhimukhāva parivattanti. Vobhindissāmāti paggaṇhiṃsūti vināsessāmāti ussāhamakam̐su. Avisahantoti asakkonto.

Sattadivasena rajjaṃ sampaṭicchāti sattadivase rajjasukhaṃ tāva anubhava. Tamatthaṃ saññāpesīti kukkucāyitamattaṃ bodhesi. Kathaṃ saññāpesīti āha “so kirā”tiādi. Cittarūpanti cittānurūpaṃ, yathākāmanti vuttaṃ hoti. Kissāti kena kāraṇena. Are tvaṃ nāma paricchinnamaraṇanti sattahi divasehi paricchinnamaraṇaṃ. Vissatthoti nirāsaṅkacitto, maraṇasaṅkārahito nibbhayoti vuttaṃ hoti. Assāsapassāsanibaddhaṃ maraṇaṃ pekkhamānāti “aho vatāhaṃ tadantaraṃ jīveyyaṃ, yadantaraṃ assasitvā passasāmi passasitvā vā assasāmi, bhagavato sāsanaṃ manasi kareyyaṃ, bahu vata me kataṃ assā”ti evaṃ maraṇassatiyā anuyuñjanato assāsapassāsappavattikālapaṭibaddhaṃ maraṇaṃ pekkhamānā. Tattha assāsoti bahinikkhamananāsavāto. Passāsoti antopavisanavāto. Vuttavipariyāyenapi vadanti.

Migavaṃ nikkhamitvāti migamāraṇatthāya “araññe migapariyesanaṃ carissāmi”ti nikkhamitvā. Tattha migavanti migānaṃ vānanato hesanato bādhanato “migava”nti laddhasamaññaṃ migavaṃ. Yonakamahādhammarakkhitattheranti yonakavisaye jātaṃ idhāgantvā pabbajitaṃ dhammarakkhitanāmadheyyaṃ mahātheraṃ. Hatthināgenāti mahāhatthinā. Mahantapariyāyopi hi nāgasaddoti vadanti. Ahināgādito vā visesanatthaṃ “hatthināgenā”ti vuttaṃ. Tassāsayaṃ tassa ajjhāsayaṃ. Tassa passantassevāti anādare sāmivacanaṃ, tasmim̐ passanteyevāti attho. Ākāse uppatitvāti ettha ayaṃ vikubbaniddhi na hotīti gihissapi imaṃ iddhipāṭihāriyaṃ dasseti. Sā hi “pakatīvaṇṇaṃ vijahitvā kumārakavaṇṇaṃ vā dasseti nāgavaṇṇaṃ vā, vividhampi senābyūhaṃ dasseti”ti evaṃ āgatā iddhi pakatīvaṇṇavijahanavikāravasena pavattatā vikubbaniddhi nāma. Adhiṭṭhāniddhiyā pana paṭikkhepo natthi. Tathā ca vakkhati khuddakavatthukkhandhakavaṇṇanāyaṃ

“iddhipāṭihāriyanti ettha vikubbaniddhipāṭihāriyaṃ paṭikkhittaṃ, adhiṭṭhāniddhi pana appaṭikkhittāti veditabbā”ti. Laggetvāti ākāse kāyabandhanaṃ pasāretvā tattha cīvaram laggetvā.

Chaṇavesanti tuṭṭhijananavesaṃ, ussavavesanti attho. Paṭiyādesunti “āgatakāle cīvarādīnaṃ pariyesaṃ bhāriya”nti paṭhamameva pattacīvarāni sampādesuṃ. Padhānagharanti bhāvanānuyogavasena vīriyārambhassa anurūpaṃ vivittasenāsaṃ. Sopīti rañño bhāgineyyaṃ sandhāya vuttaṃ. Anupabbajitoti ulāravibhavana khattiyajanena anugantvā pabbajito. Gantvāti iddhiyā gantvā. Kusalādhippāyoti manāpajjhāsayo. Dveḷhakajātoti “ime bhikkhū na ekamaggena kathenti”ti saṃsayamāpanno. Ekekaṃ bhikkhusahassaparivāranti ekekassa ekekasahassaparicchinnaṃ bhikkhuparivāraṇca. Gaṇhitvā āgacchathāti vuttepi “sāsaṃ paggaṇhituṃ samattho”ti vuttattā therā bhikkhū “dhammakamma”nti maññaṃ gata. Īdisesu hi ṭhānesu kukkuccaṃ na kātabbaṃ. Kappiyasāsanañhetam na gihikammaṇisaṃyuttaṃ. Thero nāgacchīti kiñcāpi “rājā pakkosati”ti vuttepi dhammakammattāya āgantum vaṭṭati, dvikkhattum pana pesitepi na āgato kira. Thero hi sabbattha vikhyātavasena sambhāvanuppattito sambhāvitassa ca uddham kattabbakiccasiddhito asāruppavacanalesena na āgacchīti. Mahallako nu kho bhante theroti kiñcāpi rājā theram diṭṭhapubbo, nāmaṃ pana sallakkhetum asakkonto evaṃ pucchīti vadanti. Vayhanti upari maṇḍapasadisam padaracchannaṃ, sabbapaliguṇṭhimaṃ vā chādetvā kataṃ sakaṭavisesaṃ vayhanti vadanti. Nāvāsaṅghāṭaṃ bandhitvāti ettha nāvāti poto. So hi orato pāram patati gacchatīti poto, satte netīti nāvāti ca vuccati. Ekato saṅghaṭitā nāvā nāvāsaṅghāṭaṃ, tathā taṃ bandhitvāti attho.

Sāsanapaccatthikānaṃ bahubhāvato āha “ārakkham saṃvidhāyā”ti. Yanti yasmā, yena kāraṇenāti attho. “Āgum na karotīti nāgo”ti vacanato pāpakaraṇābhāvato samaṇo idha nāgo nāmāti maññaṃ gata “eko taṃ mahārāja samaṇanāgo dakkhiṇahatthe gaṇhissati”ti byākariṃsu. Abbāhiṃsūti ākaḍḍhiṃsu. “Rañño hatthaggaṇaṃ līlāvasena kataṃ viya hotīti kasmātiādicodanaṃ kata”nti vadanti. Bāhiratoti uyyānassa bāhirato. Passantānaṃ atidukkaraṃ hutvā paññāyatīti āha “padesapathavīkampanaṃ dukkara”nti. Adhiṭṭhāne panettha viṣum dukkaratā nāma natthi. Sīmaṃ akkamitvāti antosīmaṃ sīmāya abbhantaraṃ akkamitvā. Abhiññāpādakanti abhiññāya patitṭhābhūtaṃ. Vikubbaniddhiyā eva paṭikkhittattā pathavīcalanaṃ adhiṭṭhahi. Rathassa antosīmāya ṭhito pādova calīti ettha pādoti rathacakkaṃ sandhāya vuttaṃ. Tañhi rathassa gamanakiccasāadhanato pādasadisattā idha “pādo”ti vuttaṃ. Sakkhātīti sakkhissati. Etamatthanti vinā cetanāya pāpassa asambhavasāṅkhātaṃ atthaṃ. Cetanāhanti ettha “cetaṇaṃ aha”nti padacchedo kātabbo. Cetayitvāti cetanaṃ pavattayitvā. Dīpakatittiroti attano nisinnabhāvassa dīpanato evaṃladdhanāmo tittiro. Yaṃ araṇṇaṃ netvā sākuṇiko tassa saddena āgatāgate tittire gaṇhāti.

Tāpasam pucchīti atīte kira ekasmiṃ paccantagāme eko sākuṇiko ekaṃ dīpakatittiraṃ gahetvā suṭṭhu sikkhāpetvā pañjare pakkhipitvā paṭijagati. So taṃ araṇṇaṃ netvā tassa saddena āgatāgate tittire gaṇhāti. Tittiro “maṃ nissāya bahū mama ñātakā nassanti, mayhetam pāpa”nti nissaddo ahoṣi. So tassa nissaddabhāvaṃ ñatvā veḷupesikāya taṃ sīse paharati. Tittiro dukkhāturatāya saddam karoti. Evaṃ so sākuṇiko taṃ nissāya tittire gahetvā jīvikaṃ kappesi. Atha so tittiro cintesi “ime marantūti mayham cetanā natthi, paṭicca kammaṃ pana maṃ

phusati. Mayi saddaṃ akaronte hi ete nāgacchanti, karonteyevāgacchanti, āgatāgate ayaṃ gahetvā jīvitakkhayaṃ pāpeti, atthi nu kho ettha mayhaṃ pāpaṃ, natthī”ti. So tato paṭṭhāya “ko nu kho me imaṃ kaṅkhaṃ chindeyyā”ti tathārūpaṃ paṇḍitaṃ upadhārento carati. Athekadivasaṃ so sākuṇiko bahuke tittire gahetvā pacchiṃ pūretvā “pānīyaṃ pivissāmī”ti bodhisattassa tāpasapabbajjāya pabbajitvā jhānābhīñṇāyo nibbattetvā araṇṇe vasantassa assamaṃ gantvā taṃ pañjaraṃ bodhisattassa santike ṭhapetvā pānīyaṃ pivitvā vālikātale nipanno niddaṃ okkami. Tittiro tassa niddamokkantabhāvaṃ ñatvā “mama kaṅkhaṃ imaṃ tāpasam pucchissāmi, jānanto me kathessatī”ti pañjare nisinnoyeva -

“Ñātako no nisinni, bahu āgacchate jano;
Paṭicca kammaṃ phusati, tasmim me saṅkate mano”ti. -

Tāpasam pucchi. Tassattho - bhante, sacāhaṃ saddaṃ na kareyyaṃ, ayaṃ tittirajano na āgaccheyya, mayi pana saddaṃ karonte “ñātako no nisinni”ti ayaṃ bahujaṇo āgacchati, taṃ āgatāgataṃ luddo gahetvā jīvitakkhayaṃ pāpento maṃ paṭicca maṃ nissāya etaṃ pāṇātipātakammaṃ phusati paṭilabhati vindati, tasmim maṃ paṭicca kate pāpe “mama nu kho etaṃ pāpa”nti evaṃ me mano saṅkati parisāṅkati kukkuccaṃ āpajjatīti.

Na paṭicca kammaṃ phusatītiādikāya pana tāpasena vuttagāthāya ayamatto -yadi tava pāpakiriyāya mano na padussati, tanninno tappoṇo na hoti, evaṃ sante luddena taṃ paṭicca katampi pāpakammaṃ taṃ na phusati na allīyati. Pāpakiriyāya hi appossukkassa nirālayassa bhadraṃ parisuddhassa sato tava pāṇātipātacetanāya abhāvā taṃ pāpaṃ na upalimpati, tava cittaṃ na allīyatīti.

Samayaṃ uggaṇhāpesīti attano sammāsambuddhassa laddhiṃ uggaṇhāpesi. Sāṇipākāraṃ parikkhipāpetvāti ettha sāṇipākāranti karaṇatthe upayogavacanam, attānañca therāñca yathā te bhikkhū na passanti, evaṃ sāṇipākārena samantato parikkhipāpetvāti attho, sāṇipākāraṃ vā samantato parikkhipāpetvāti evamettha attho gahetabbo. Sāṇipākārantaṃ sāṇipākārassa abbhantare. Ekaladdhiketi samānaladdhike. Kiṃ vadati sīlenāti kiṃvādī. Atha vā ko katamo vādo kiṃvādo, so etassa atthīti kiṃvādī. Sassataṃ attānañca lokañca vadanti paññapenti sīlenāti sassatavādino. Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhiyā etaṃ adhivacanam. Sassato vādo sassatavādo, so etesaṃ atthīti sassatavādino, sassatadiṭṭhinoti attho. Atha sassato vādo etesamatthīti kasmā vuttaṃ, tesañhi attā loko ca sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametaṃ. Sassatasahacaritatāya pana vādopi sassatoti vutto yathā “kuntā pacarantī”ti. Sassatoti vādo etesanti vā itisaddalopo daṭṭhabbo. Ye rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā taṃ sassataṃ amataṃ niccaṃ dhuvam paññapenti, te sassatavādinoti veditabbā. Vuttañhetam niddese paṭisambhidāyañca -

“Rūpaṃ attā ceva loko ca sassato cāti attānañca lokañca paññapenti.
Vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇaṃ attā ceva loko ca sassato cāti
attānañca lokañca paññapenti”ti.

Ayañca attho “rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ... saññaṃ... saṅkhāre... viññāṇaṃ attato samanupassati”ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. “Rūpavantaṃ attāna”ntiādikāya pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe “attā”ti gahetvā tadanño lokoti paññapenti ayañca attho labbhati. Tathā ekaṃ khandhaṃ “attā”ti gahetvā añño attano upabhogabhūto

lokoti, sasantatipatite vā khandhe “attā”ti gahetvā tadañño lokoti paññapentīti evamettha attho veditabbo. Sattesu saṅkhāresu vā ekaccaṃ sassataṃ etassāti ekaccasassato, ekaccasassatavādo. So etesamatthīti ekaccasassatikā, ekaccasassatavādino. Te duvidhā honti sattekaccasassatikā saṅkhārekaccasassatikāti. Tattha “issaro nicco, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādā sattekaccasassatikā seyyathāpi issaravādā. “Nicco brahmā, aññe sattā aniccā”ti evaṃ pavattavādāpi sattekaccasassatikāti veditabbā. “Paramāṇavo niccā, dviaṇukādayo aniccā”ti evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatikā seyyathāpi kaṇādavādādayo. “Cakkhādayo aniccā, viññāṇaṃ nicca”nti evaṃvādinopi saṅkhārekaccasassatikāti veditabbā.

Nanu “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā”ti etasmim vāde cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti? Ko vā evamāha - “cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassana”nti, asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ. Tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato, visasaṃsaṭṭho viya sabbo sappimaṇḍo sakiccakaraṇāsamatthatāya sammādassanapakke ṭhapetabbataṃ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā cakkhuādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Evañca katvā asaṅkhatāya ca saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatāti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampañipattibhāvato. Kāmañcettha purimasassatavādepi asassatānaṃ dhammānaṃ sassatāti gahaṇaṃ visesato micchādassanaṃ, sassatānaṃ pana sassatāti gāho na micchādassanaṃ yathāsabhāvaggahaṇabhāvato. Asassatesuyeva pana kecideva dhammā sassatāti gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa vādantaratā vuttā. Na cettha samudāyantogadhattā ekadesassa sappadesasassataggāho nippadesasassataggāhe samodhānaṃ gacchatīti sakkā vattuṃ vāditabbisayavisesavasena vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā “sabbe dhammā sassatā”ti abhiniviṭṭhā, aññe ekaccasassatāti saṅkhārānaṃ anavasesapariyādānaṃ ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyevāti.

Antānantikāti ettha amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādā. Tappaṭisedhena ananto. Kassa panāyaṃ antānantoti? Lokīyati saṃsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi, lokīyati vā ettha tehi puññāpuññaṃ tabbipāko cāti lokoti saṅkhyāṃ gatassa paṭibhāganimittādisabhāvassa attano. Anto ca ananto ca antānanto ca nevantanānanto cāti antānanto sāmāññaniddesena, ekasesena vā “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”ntiādīsu viya. Antānantasahacarito vādo antānanto yathā “kuntā pacarantī”ti. Antānantasannissayo vā yathā “mañcā ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. So etesamatthīti antānantikā, antānantavādino. “Antavā ayaṃ loko, ananto ayaṃ loko, antavā ca ayaṃ loko ananto ca, nevāyaṃ loko antavā na panānanto”ti evaṃ antaṃ vā anantaṃ vā antānantaṃ vā nevantanānantaṃ vā ārabha pavattavādāti attho. Catubbidhā hi antānantavādino antavādī anantavādī antānantavādī nevantanānantavādīti. Tathā hi koci paṭibhāganimittaṃ cakkavāḷapariyantaṃ avaḍḍhetvā taṃ “loko”ti gahetvā antasaññī lokasmim hoti. Cakkavāḷapariyantaṃ katvā vaḍḍhitakasiṇe pana anantasaññī hoti. Uddhamadho avaḍḍhetvā pana tiriyaṃ vaḍḍhetvā uddhamadho antasaññī tiriyaṃ anantasaññī hoti.

Koci pana yasmā lokasaññito attā adhigatavisesehi mahesīhi kadāci ananto sakkhidiṭṭho anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā pana tehiyeva kadāci antavā sakkhidiṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantoti evaṃ nevantanānantasaññī lokasmiṃ hoti. Keci pana yadi panāyaṃ attā antavāsiyā, dūradese upapajjamānānussaraṇādikiccanipphatti na siyā. Atha ananto idha ṭhitassa devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanampi siyā. Sace pana antavā ca ananto ca, tadubhayapaṭisedhadosasamāyogo, tasmā antavā anantoti ca abyākaraṇīyo attāti evaṃ takkanavasena nevantanānantasaññī hotīti vaṇṇayanti.

Ettha ca yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antañca anantañca antānantañca ārabba pavattavādattā antānantikattaṃ, pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā kathaṃ antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Yasmā antānantapaasedhavādopi antānantavisayo eva taṃ ārabba pavattattā. Etadatthameva hi ārabba “pavattavādā”ti heṭṭhā vuttaṃ, evaṃ santepe yuttaṃ tāva pacchimavādadvayassa antānantikattaṃ, antānantānaṃ vasena ubhayavisayattā etesaṃ vādassa, purimavādadvayassa pana kathaṃ visuṃ antānantikattanti? Upacāravuttiyā. Samuditesu hi antānantavādesu pavattamāno antānantikasaddo tattha niruḥhatāya paccekampi antānantavādīsu pavattati yathā arūpajjhānesu paccekam aṭṭhavimokkhapariyāyo, yathā ca loke sattisayoti.

Amarāvikkhepikāti ettha na marati na upacchijjātīti amarā. Kā sā? “Evantipi me no, tathātipi me no, aññathātipi me no, notipi me no, no notipi me no”ti evaṃ pavattavādasena pariyaṇtarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. “Evantipi me no”tiādinā vividho nānappakāro khepo paravādīnaṃ khipanaṃ vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā vācāya vā vikkhepo amarāvikkhepo, so etesamatthīti amarāvikkhepikā. Atha vā amarāya diṭṭhiyā vācāya vikkhipantīti amarāvikkhepino, amarāvikkhepino eva amarāvikkhepikā. Atha vā amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena uduke sandhāvamānā gahetuṃ na sakkā, evameva ayampi vādo ekasmiṃ sabhāve anavaṭṭhānato ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ na upagacchatīti amarāya vikkhepo viyāti amarāvikkhepoti vuccati. Ayañhi amarāvikkhepiko “idaṃ kusala”nti vā “akusala”nti vā puṭṭho na kiñci byākaroti. “Idaṃ kusala”nti vā puṭṭho “evantipi me no”ti vadati. Tato “kiṃ akusala”nti vutte “tathātipi me no”ti vadati. “Kiṃ ubhayato aññathā”tipi vutte “aññathātipi me no”ti vadati. Tato “tividhenapi na hoti, kiṃ te laddhī”ti vutte “notipi me no”ti vadati. Tato “kiṃ no no te laddhī”ti vutte “no notipi me no”ti vadati. Evaṃ vikkhepameva āpajjati, ekamekasmimpi pakkhe na tiṭṭhati. Tato “atthi paro loko”tiādinā puṭṭhopi evameva vikkhipati, na ekasmiṃ pakkhe tiṭṭhati. So vuttappakāro amarāvikkhepo etesamatthīti amarāvikkhepikā.

Nanu cāyaṃ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme paralokatthikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjati, tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate - na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena sassatābhinivesato. Micchābhinivīṭṭhoyeva hi puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokatthikādīni ca yāthāvato asampaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asakkuṇeyyatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Tathā ca vuttaṃ “satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo”ti. Atha vā puññapāpānaṃ

tabbipākānañca anavabodhena asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva sundaranti khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyeva cesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbam. Tatoyeva ca vuttaṃ “pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā”ti.

Adhiccasaṃmuppannikāti ettha adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ vinā saṃmuppanno attā ca loka cāti dassanaṃ adhiccasamuppannaṃ. Attalokasaññitānañhi khandhānaṃ adhiccupattiākārāmmaṇaṃ dassanaṃ tadākārasannissayavasena pavattito tadākārasahacaritatāya ca adhiccasamuppannanti vuccati yathā “mañcā ghoṣanti, kuntā pacaranti”ti ca. Taṃ etesaṃmatthīti adhiccasamuppannikā.

Saññīvādāti saññī vādo etesaṃmatthīti saññīvādā “buddhaṃ assa atthīti buddho”ti yathā. Atha vā saññīti pavatto vādo saññīsahacaraṇanayena. Saññī vādo yesaṃ te saññīvādā. “Rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, saññīti naṃ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī ca attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti. Ekattasaññī attā hoti, nānattasaññī attā hoti. Parittasaññī attā hoti, appamāṇasaññī attā hoti. Ekantasukhī attā hoti, ekantadukkhī attā hoti. Sukhadukkhī attā hoti, adukkhamasukhī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, saññīti naṃ paññapenti”ti evaṃ soḷasavidhena vibhattavādānametaṃ adhivacanaṃ.

Asaññīvādā nevasaññīnāsaññīvādā ca saññīvāde vuttanayeneva veditabbā. Kevalaṃhi “saññī attā”ti gaṇhantānaṃ vasena saññīvādā vuttā, “asaññī”ti ca “nevasaññīnāsaññī”ti ca gaṇhantānaṃ vasena asaññīvādā ca nevasaññīnāsaññīvādā ca vuttāti veditabbā. Tattha asaññīvādā “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, asaññīti naṃ paññapenti, arūpī attā hoti, rūpī ca arūpī ca attā hoti, neva rūpī nārūpī attā hoti. Antavā attā hoti, anantavā attā hoti, antavā ca anantavā ca attā hoti, nevantavā nānantavā attā hoti arogo paraṃ maraṇā, asaññīti naṃ paññapenti”ti evaṃ aṭṭhavidhena vibhattā. Nevasaññīnāsaññīvādāpi evameva “rūpī attā hoti arogo paraṃ maraṇā, nevasaññīnāsaññīti naṃ paññapenti”tiādinā aṭṭhavidhena vibhattāti veditabbā.

Ucchedavādāti “ayaṃ attā rūpī cātumahābhūtika mātāpettikasambhavo kāyassa bheda ucchijjati vinassati, na hoti paraṃ maraṇā”ti evamādinā nayena pavattaṃ ucchedadassanaṃ ucchedo sahacaraṇanayena. Ucchedo vādo yesaṃ te ucchedavādā, ucchedavādo vā etesaṃmatthīti ucchedavādā, ucchedaṃ vadantīti vā ucchedavādā.

Diṭṭhadhammanibbānavādāti ettha diṭṭhadhammo nāma dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo, paccakkhadhammoti attho. Tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṃ adhivacanaṃ. Diṭṭhadhamme nibbānaṃ diṭṭhadhammanibbānaṃ, imasmiṃyeva attabhāve dukkhavūpasamanti attho. Taṃ vadantīti diṭṭhadhammanibbānavādā. Te pana “yato kho bho ayaṃ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, ettāvatā kho bho ayaṃ attā paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hoti”ti evamādinā nayena diṭṭheva dhamme nibbānaṃ paññapenti. Te hi mandhātukāmaguṇasadise mānusaṃ kāmaguṇe, paranimmitavasavattidevarājassa kāmaguṇasadise dibbe ca kāmaguṇe upagatānaṃ diṭṭheva dhamme nibbānappattiṃ vadanti.

Vibhajjavādīti verañjakaṇḍe āgatanayeneva venayikādhivāsaṃ vibhajja vadatīti vibhajjavādī.

Tattha hi bhagavatā “ahañhi, brāhmaṇa, vinayāya dhammaṃ desemi rāgassā”tiādiṃ vatvā “no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī”tiādinā verañjabrāhmaṇassa attano venayikādibhāvo vibhajja vuttoti. Apica somanassādīnaṃ cīvarādīnañca sevittabbāsevitabbabhāvaṃ vibhajja vadatīti vibhajjavādī, sassatucchedavāde vā vibhajja vadatīti vibhajjavādī, “sassato attā ca loko cā”tiādināṃ ṭhapanīyānaṃ pañhānaṃ ṭhapanato rāgādikhayasāṅkhātassa sassatassa rāgādikāyaduccaritādiucchedassa vacanato vibhajjavādī, sassatucchedabhūte ubho ante anupaggamma majjhimaṭṭhapaṭipadābhūtassa paṭiccasamuppādassa desanato vibhajjavādī, bhagavā. Parappavādaṃ maddantoti tasmīṃ tatiyaśāṅgītikāle uppannaṃ vādaṃ, tato paṭṭhāya yāva saddhammantaradhānā āyatīṃ uppajjanakavādañca sandhāya vuttaṃ. Tasmīñhi samāgame ayaṃ thero yāni ca tadā uppannāni vatthūni, yāni ca āyatīṃ uppajjissanti, sabbesampi tesāṃ paṭibāhanatthaṃ satthārā dinnanayavaseneva tathāgatena ṭhapitamātikaṃ vibhajanto sakavāde pañca suttasatāni, paravāde pañcāti suttasahassaṃ āharitvā tadā uppannavādassa maddanato parappavādamaddanaṃ āyatīṃ uppajjanakavādānaṃ paṭisedhanalakkaṇabhāvato āyatīṃ paṭisedhalakkaṇaṃ kathāvatthuppakaraṇaṃ akāsi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Tatiyaśāṅgīkathāvaṇṇanā samattā.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā

“Kenābhata”nti imaṃ pañhaṃ visajjentena jambudīpe tāva ācariyaparamparā yāva tatiyaśāṅgīti, tāva dassetvā idāni sīhaḷadīpe ācariyaparamparaṃ dassetuṃ “tatiyaśāṅgahato pana uddha”ntiādi āraddhaṃ. Imaṃ dīpanti imaṃ tambapaṇṇidīpaṃ. Kañci kālanti kismiñci kāle. Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. Bhaddanāmoti bhaddasālatthero. Nāmassa ekadesenapi hi vohāro dissati “devadatto datto”ti yathā. Āguṃ na karontīti nāgā. Vinayapiṭakaṃ vācayimsūti sambandho. Tambapaṇṇiyāti bhumma vacanaṃ. Nikāye pañca vācesunti vinayābhidhammavajje dīghanikāyādi ke pañca nikāye ca vācesuṃ. Satta ceva pakaraṇeti dhammasaṅgaṇīvibhaṅgādi ke satta abhidhammappakaraṇe ca vācesunti attho. Asani viya siluccaye kilese medhati hiṃsatīti medhā, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, paññā, sā etassa atthīti medhāvī. Tīpeṭakoti tīṇi piṭakāni etassa atthīti tīpeṭako, teṭṭakoti vuttaṃ hoti, tīpeṭakapariyattidharoti attho. Tārakānaṃ rājāti tārakarājā, candimā. Atirocathāti ativiya virocittha. Pupphanāmoti mahāpadumatthero. Saddhammavaṃsakovidoti saddhammatantiyā kovidō. Pupphanāmoti sumanattthero. Jambudīpe paṭiṭṭhitoti sumanattthero kira ekasmiṃ samaye sīhaḷadīpamhi sāsane osakkamāne jambudīpaṃ gantvā uggaṇhitvā sāsanaṃ anurakkhanto tattheva paṭiṭṭhāsi. Maggakovidāti saggaṃaggamokkhamaggesu kovidā.

Bhāraṃ katvāti tesāṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ sāsanaṃ bhāraṃ katvā, paṭibaddhaṃ katvāti attho. “Te te bhikkhū tattha tattha pesesī”ti saṅkhepato vuttamevatthaṃ vitthāretvā dassento āha “majjhantikattheraṃ kasmīragandhāraraṭṭhaṃ pesesī”tiādi. Mahiṃsakamaṇḍalanti andhakarattthaṃ vadanti. Vanavāsinti vanavāsiraṭṭhaṃ. Attā pañcamo etesanti attapañcamā, taṃ taṃ disābhāgaṃ pañca pañceva bhikkhū agamaṃsūti vuttaṃ hoti.

Idāni tattha tattha gatānaṃ therānaṃ kiccānubhāvaṃ dassetukāmo majjhantikatherassa gataṭṭhāne kiccaṃ tāva dassento “tena kho pana samayena kasmīragandhāraraṭṭhe”tiādimāha. Karakavassanti himapātanakavassaṃ. Harāpetvāti udakoghena harāpetvā. Aravāladahapiṭṭhiyanti aravāladahassa udakapiṭṭhiyaṃ. Chinnabhinnapaṭadharoti satthakena chinnaṃ raṅgena bhinnaṃ vaṇṇavikāramāpannaṃ paṭaṃ dhāretīti chinnabhinnapaṭadharo. Atha vā satthakena chinnānaṃ gihivatthavisabhāgānaṃ kāsāvānaṃ dhāraṇato chinnabhinnapaṭadharo. Bhaṇḍūti muṇḍako. Kāsāvavasanoti kāsāvavatthanivattho. Makkhaṃ asahamānoti therāṃ paṭicca attano santāne uppannaṃ paresaṃ guṇamakkhanalakkaṇaṃ makkhaṃ asahamāno sandhāretuṃ adhisahituṃ vūpasametūṃ asakkonto. Bhīṃsanakānīti bheravārammaṇāni. Tāni dassetūṃ “tato tato bhusā vātā vāyanti”tiādimāha. Bhusā vātāti rukkhabhedaṇapabbatakūṭanipātanasaṃmatthā balavavātā. Asaniyo phalaṇṭīti asaniyo bhijjanti, patantīti vuttaṃ hoti. Paharaṇavutṭhiyoti anekappakārā āvudhavutṭhiyo. Niddhamathāti gahetvā apanetha. Bhīṃsanakanti nāgarājassa kāyikavācasikapayogajanitabhayanimittaṃ vippekāraṃ.

Me bhayabheravaṃ janetuṃ paṭibalo na assa na bhaveyyāti sambandho. Tattha bhayabheravaṃ nāma khuddānukhuddakaṃ bhayaṃ. Atha vā bhayanti cittutrāsabhayaṃ, paṭighabhayassettaṃ adhivacanaṃ. Bheravanti bhayajanakamārammaṇaṃ. Sacepi tvaṃ mahiṃ sabbanti sacepi tvaṃ mahānāga sabbāṃ mahiṃ samuddena saha sasamuddaṃ pabbatena saha sapabbataṃ ukkhipitvā mamūpari mayhaṃ sīsopari khipeyyāsīti attho. Me bhayabheravaṃ janetuṃ neva sakkuṇeyyāsīti sambandho. Aññadatthūti ekaṃsena. Tavevassa vighāto uragādhīpāti uragānaṃ nāgānaṃ adhipati rāja tava eva vighāto dukkhaṃ vihiṃsā assa bhaveyyāti attho.

Dhammiyā kathāya sandassetvātiādīsu taṅkhaṇānurūpāya dhammadesanāya diṭṭhadhammasamparāyikaṃ atthaṃ sandassetvā kusale dhamme samādapetvā gaṇhāpetvā tattha ca naṃ samuttejetvā saussāhaṃ katvā tāya ca saussāhatāya aññehi ca vijjamānaguṇehi sampahaṃsetvā tosetvāti attho. Therena kataṃ nāgānusāsanaṃ dassento “athāyasmā”tiādimāha. Tattha ito uddhaṃ yathā pureti yathā tumhe ito pure saddhammasavanuppattivirahitakāle parassa kodhaṃ uppādayittha, idāni ito paṭṭhāya uddhaṃ anāgate kodhañca mā janayittha, vijātamātuyāpi putte sinehacchedanaṃ sabbavināsamūlakaṃ sassaghātakañca mā karitthāti attho. Sukhakāmā hi paṇinoti ettha hi-saddo kāraṇopadeso, yasmā sabbe sattā sukhakāmā, tasmā hitasukhaupacchedakaraṃ sassaghātakañca mā karoṭhāti vuttaṃ hoti.

Yathānusiṭṭhanti yaṃ yaṃ anusitṭhaṃ yathānusiṭṭhaṃ, anusitṭhaṃ anatikkamma vā yathānusiṭṭhaṃ, therena dinnovādaṃ anatikkammāti vuttaṃ hoti.

Dhammābhisamayo ahoṣīti paṭhamamaggaphalādhigamo ahoṣīti vadanti. Kulasatasahassanti iminā purisānaṃ satasahassaṃ dasseti. Kasmīragandhārāti kasmīragandhāraraṭṭhavāsino. Kāsāvapajjotāti bhikkhūnaṃ nivatthapārutakāsāvavatthehi obhāsītā. Isivātaṇṇatīti bhikkhūnaṃ nivāsanapārūpanavātena ceva hatthapādānaṃ samīñjanapasāraṇādivātena ca samantato bījīyamānā ahesuṃ. Duṭṭhanti kupitaṃ. Bandhanāti saṃsārabandhanato.

Dhammacakkhūnti heṭṭhāmaggaṭṭaye ñāṇaṃ. Keci panettha “paṭhamamaggañāṇameva te paṭilabhiṃsū”ti vadanti. Codetvā devadūtehiṭi devadūtasuttantadesanāvasena daharakumāro jarājiṇṇasatto gilānasatto

kammakāraṇā kammakāraṇikā vā matasattoti imehi pañcahi devadūtehi codetvā ovaditvā, saṃvegaṃ uppādetvāti attho. Daharakumārādayo hi tattha “devadūtā”ti vuccanti. Tathā hi daharakumāro atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho mayhampi tumhākaṃ viya hatthapādā atthi, sake panamhi muttakarīse palipanno, attano dhammatāya uttāhitvā nahāyitum na sakkomi, ‘ahaṃ kiliṭṭho, nahāpetha ma’nti vattumpi na sakkomi, jātitoṃhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jātito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jāti āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Jarājīṇṇasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya taruṇo ahoṣiṃ ūrubalabāhubalajasampanno, tassa me tā balajasampattiyo antarahitā, hatthapādā hatthapādakiccaṇca na karonti, jarāyamhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jarā āgamissati, iti tassā pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Gilānasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho ahampi tumhe viya nirogo ahoṣiṃ, somhi etarahi byādhinā abhihato sake muttakarīse palipanno, uttāhātumpi na sakkomi, vijjāmānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhitoṃhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi byādhito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi byādhi āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto.

Kammakāraṇā kammakāraṇikā vā catuttho devadūtoti veditabbā. Tattha kammakāraṇapakkhe dvattiṃsa tāva kammakāraṇā atthato evaṃ vadanti nāma “mayaṃ nibbattamānā na rukke vā pāsāṇe vā nibbattāma, tumhādisānaṃ sarīre nibbattāma, iti amhākaṃ pure nibbattitova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenetā devadūtā nāma jātā. Kammakāraṇikāpi atthato evaṃ vadanti nāma “mayaṃ dvattiṃsa kammakāraṇā karontā na rukkhādīsu karoma, tumhādisesu sattesuyeva karoma, iti amhākaṃ tumhesu pure kammakāraṇākāraṇatova kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenetepi devadūtā nāma jātā.

Matakasattopi atthato evaṃ vadati nāma “passatha bho maṃ āmakasusāne chaḍḍitaṃ uddhumātakādibhāvaṃ pattaṃ, maraṇatoṃhi aparimuttatāya ediso jāto, na kho panāhameva, tumhepi maraṇato aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi maraṇaṃ āgamissati, iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karoṭhā”ti. Tenesa devadūto nāma jāto. Tasmā daharakumārādayo ettha “devadūtā”ti veditabbā.

Anamataggiyanti anamataggasaṃyuttaṃ. Dhammāmatam pāyesīti lokuttaradhammāmatam pānaṃ paṭilābhakaraṇavasena pāyesīti attho. Samadhikānīti sahādhikāni. Sahattho hettha saṃsaddo. Isīti sīlakkhandhādayo dhammakhandhe esi gavesi pariyesīti isīti vuccati. Pañca raṭṭhānīti pañcavidhacīnaraṭṭhāni. Himavantaṃ gantvā dhammacakkappavattanaṃ pakāsento yakkhasenaṃ pasādayīti yojetabbam.

Tena ca samayenāti tasmīṃ samaye tesam gamanato pubbabhāgakāle. Laddhaṃ bhavissatīti vessavaṇasantikā laddhaṃ bhavissati. Vegasāti vegena. Samantato ārakkhaṃ ṭhapesīti “ito paṭṭhāya mā pavisantū”ti adhiṭṭhānavasena samantā

ārakkhaṃ t̥hapesi. Aḍḍhuḍḍhāni sahaṣṣānīti aḍḍhena catutthāni aḍḍhuḍḍhāni, atirekapañcasatāni tīṇi sahaṣṣānīti vuttaṃ hoti. Diyaḍḍhasahaṣṣanti aḍḍhena dutiyaṃ diyaḍḍhaṃ, atirekapañcasataṃ ekaṃ sahaṣṣanti attho. Soṇuttarāti soṇo ca uttaro ca soṇuttarā. Niddhametvānāti palāpetvāna. Adesisunti adesayum.

Ajjhiṭṭhoti āṇatto. Puna dānīti ettha dānīti nipātamattaṃ, puna āgaccheyyāma vā na vāti attho. Rājagahanagaraparivattakenāti rājagahanagaraṃ parivajjetvā tato bahi taṃ padakkhiṇaṃ katvā gatamaggena gamanena vā. Idāni theramātuyā veṭṣanagare nivāsakāraṇaṃ dassetuṃ tassa nagarassa tassā jātibhūmibhāvaṃ therassa ca aṭṭhuppattiṃ dassento “asoko kira kumārakāle”tiādīmāha.

Ayaṃ panettha anupubbikathā - pubbe kira moriyavaṃse jātassa candaguttassa nāma rañño putto bindusāro nāma kumāro pitu accayena pāṭaliputtamhi nagare rājā ahoṣi. Tassa dve puttā saudariyā ahesuṃ, tesaṃ ekūnasatamattā vemātikabhātaro ahesuṃ. Rājā pana tesaṃ sabbajetṭhakassa asokakumārassa uparajjaṭṭhānañca avantiraṭṭhañca datvā athekadivasam attano upaṭṭhānaṃ āgataṃ disvā “tāta, uparāja, tava raṭṭhaṃ gantvā tattha ujjenīnagare vasāhi”ti āṇāpesi. So pitu vacanena taṃ ujjenīṃ gacchanto antarāmagge veṭṣagirinagare veṭṣanāmakassa seṭṭhissa ghare nivāsaṃ upagantvā tassa seṭṭhissa dhītaraṃ lakkhaṇasampannaṃ yobbanappattaṃ veṭṣagiriṃ nāma kumāriṃ disvā tāya paṭibaddhacitto mātāpitūnaṃ kathāpetvā taṃ tehi dinnaṃ paṭilabhitvā tāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappesi. Sā tena saṃvāsenā sañjātagabbhā hutvā tato ujjenīṃ nītā mahindakumāraṃ janayi. Tato vassadvaye atikkante saṅghamittañca dhītaraṃ upalabhitvā uparājena saddhiṃ tattha vasati. Uparājassa pana pitā bindusāro maraṇamañce nipanno puttaṃ asokakumāraṃ saritvā taṃ pakkosāpetuṃ ujjenīṃ manusse pesesi. Te tato ujjenīṃ gantvā asokassa taṃ pavattiṃ ārocesuṃ. Tesaṃ vacanena so pitu santikaṃ turitagamanenāgacchanto antarāmagge veṭṣagirinagaramhi puttadāre t̥hapetvā pitu santikaṃ pāṭaliputtanagaraṃ gantvā gatasamanantarameva kālakatassa pituno sarīrakiccaṃ kārāpetvā tato ekūnasatamatte vemātikabhātaro ca ghātāpetvā vihatakaṇṭako hutvā tattha chattaṃ ussāpetvā abhisekaṃ gaṇhi. Tadāpi theramātā dārake rañño santikaṃ pesetvā sayaṃ tattheva veṭṣagirinagare vasi. Tena vuttaṃ “sā tassa mātā tena samayena ñātighare vasi”ti.

Āropesīti paṭipādesi. Amhākaṃ idha kattabbakiccaṃ niṭṭhanti mātu dassanassa katabhāvaṃ sandhāyāha. Anubhavatu tāva me pitarā pesitaṃ abhisekantiādīsu abhisekapesanādikathā vitthārena uttarato āvi bhavissati. Chaṇatthanti chaṇanimittaṃ, chaṇahetūti attho, sayaṃ chaṇakīlaṃ akātukāmoti vuttaṃ hoti. Tadā kira devānaṃpiyatisso jetṭhamūlamāsapuṇṇamiyaṃ nakkhattaṃ ghosāpetvā “salilakīlāchaṇaṃ karoṭhā”ti amacce āṇāpetvā sayaṃ migavaṃ kīlītukāmo missakapabbataṃ agamāsi. Missakapabbatanti paṃsupāsāṇamissakattā evaṃladdhanāmaṃ pabbataṃ. Diṭṭhasaccoti anāgāmimaggena paṭividdhasacco, anāgāmiphalaṃ pattoti vuttaṃ hoti. So kira therena attano mātudeviyā desitaṃ dhammaṃ sutvā anāgāmiphalaṃ sacchākāsi, so ca therassa bhāgineyyoti veditabbo. Tathā hi therassa mātudeviyā bhaginī tassā dhītā, tassā ayaṃ putto. Vuttañhetam mahāvaṃse -

“Devīyā bhaginī dhītu, putto bhaṇḍukanāmako;
Therena devīyā dhammaṃ, sutvā desitameva tu;
Anāgāmiphalaṃ patvā, vasi therassa santike”ti.

Sammāsambuddhena ca tumhe byākatāti bodhimūle eva buddhacakkhunā lokam voloketvā tambapaṇṇidīpaṃ disvā anāgate tassa dīpassa sampattiṃ diṭṭhena sammāsambuddhena “anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessatī”ti tumhe byākatā. Tattha tambapaṇṇidīpanti dīpavāsino vuttā. Indriyaparopariyattañāṇaṃ āsayānusayañāṇaṃca “buddhacakkhū”ti vuccati. Tena pana indriyaparoparādiṃ vinā aññaṃ na sakkā daṭṭhanti “volokento”ti avatvā “voloketvā”ti vuttaṃ. Etamatthanti “anāgate mahindo nāma bhikkhu tambapaṇṇidīpaṃ pasādessatī”ti imamatthaṃ.

Veṭṭisagirimhi rājagaheti deviyā katavihāre. Kālova gamanassa, gacchāma dīpamuttamanti yojetabbaṃ. Idaṃca tesam parivitakkanidassanaṃ. Paḷināti ākāsaṃ pakkhandiṃsu. Ambareti ākāse. Evamākāsaṃ pakkhanditvā kiṃ te akaṃsūti cetiyapabbate nipatiṃsūti dassento āha “evamuppatitā therā, nipatiṃsu naguttame”ti. Idāni tassa pabbatassa patiṭṭhitatṭhānaṃ therānaṃca tattha nipatitatṭhānaṃ dassetuṃ “purato purasetṭhassā”tiādigāthamāha. Puratoti pācīnadisābhāge. Purasetṭhassāti anurādhapurasaṅkhātassa puravarassa. Meghasannibheti samantato nīlavaṇṇattā nīlamahāmeghasadise. Sīlakūṭamhīti evaṃnāmake pabbatakūṭe. Haṃsāva nagamuddhanīti pabbatamuddhani haṃsā viya.

Tattha pana patiṭṭhahanto kadā patiṭṭhahīti āha “evaṃ iṭṭiyādīhi saddhi”ntiādi. Parinibbānatoti parinibbānavassato taṃ avadhibhūtaṃ muñcitvā tato uddhaṃ dvinnaṃ vassasatānaṃ upari chattiṃsatime vasseti attho gahetabbo. Kathaṃ veditabboti āha “ajātasattussa hī”tiādi. Tasmīṃyeva vasseti ettha yasmiṃ saṃvacchare yasmiṃca divase bhagavā parinibbuto, tasmīṃ saṃvacchare tasmīṃyeva ca divase vijayakumāro imaṃ dīpamāgatoti vadanti. Vuttañhetam -

“Laṅkāyaṃ vijayasanāmakō kumāro,
Otiṇṇo thiramati tambapaṇṇidīpe;
Sālānaṃ yamakaguṇānamantarasmīṃ,
Nibbātum sayitadine tathāgatassā”ti.

Sīhakumārassa puttoti ettha kāliṅgarājadhītu kucchismiṃ sīhassa jāto kumāro sīhakumāroti veditabbo, pubbe amanussāvāsattā āha “manussāvāsaṃ akāsi”ti. Cuddasame vasseti cuddasame vasse sampatte. Idha vijayo kālamakāsīti imasmīṃ tambapaṇṇidīpe vijayarājakumāro aṭṭhatimsa vassāni rajjaṃ kāretvā kālamakāsi. Tathā hi ajātasattu rājā dvattimsa vassāni rajjaṃ kāresi, udayabhaddo soḷasa vassāni, tasmā ajātasattussa aṭṭhamavassaṃ idha vijayassa paṭhamavassanti katvā tato uddhaṃ ajātasattussa catuvīsati vassāni udayabhaddassa cuddasa vassānīti vijayassa aṭṭhatimsa vassāni paripūriṃsu. Tathā ca vuttaṃ -

“Vijayo laṅkamāgamma, satthu nibbānavāsare;
Aṭṭhatimsa samākāsi, rajjaṃ yakkhavimaddako”ti.

“Udayabhaddassa pañcadasame vasse paṇḍuvāsudevo nāma imasmīṃ dīpe rajjaṃ pāpuṇī”ti vuttattā udayabhaddassa cuddasamavassasaṅkhātāṃ ekam vassaṃ imasmīṃ dīpe vijayassa paṇḍuvāsudevassa ca antare sīhaḷaṃ arājikaṃ hutvā ṭhitanti veditabbaṃ. Tasmīṃhi vasse vijayarājassa amaccā upatissaṃ nāma amaccaṃ jeṭṭhakaṃ katvā tassa nāmena kate upatissagāme vasantā arājikaṃ rajjamanusāsīṃsu. Vuttañhetam -

“Tasmiṃ mate amaccā te, pekkhantā khattiyāgamaṃ;
Upatissagāme t̥hatvāna, raṭṭhaṃ samanūsāsisaṃ.

“Mate vijayarājamhi, khattiyāgamanā purā;
Ekaṃ vassaṃ ayaṃ laṅkā-dīpo āsi arājiko”ti.

Tatthāti jambudīpe. Idha paṇḍuvāsudevo kālamakāsīti imasmiṃ sīhaḷadīpe paṇḍuvāsudevo tiṃsa vassāni rajjamanūsāsivā kālamakāsi. Tathā hi udayabhaddassa anantaraṃ anuruddho ca muṇḍo ca aṭṭha vassāni rajjamanūsāsisaṃ, tadanantaraṃ nāgadāsako catuvīsati vassāni, tasmā udayabhaddassa pañcadasamasoḷasamavassehi saddhiṃ anuruddhassa ca muṇḍassa ca aṭṭha vassāni, nāgadāsakassa ca catuvīsativassesu vīsati vassānīti paṇḍuvāsudevassa rañño tiṃsa vassāni paripūriṃsu. Teneva vuttaṃ -

“Tato paṇḍuvāsudevo, rajjaṃ tiṃsa samā akā”ti;

Tatthāti jambudīpe. Sattarasame vasseti sattarasame vasse sampatte. Tathā hi nāgadāsakassa anantarā susunāgo aṭṭhārasa vassāni rajjaṃ kāresi, tasmā nāgadāsakassa catuvīsativassesu vīsati vassāni t̥hapetvā sesehi catūhi vassehi saddhiṃ susunāgassa aṭṭhārasasu vassesu soḷasa vassānīti idha abhayarañño vīsati vassāni paripūriṃsu. Vuttañhettaṃ -

“Abhaya vīsati vassāni, laṅkārajjamakārayī”ti;

Dāmarikoti yuddhakārako coro. Paṇḍukābhayo pana abhayassa bhāgineyyo rājāyeva, na coro, balakkārena pana rajjassa gahitattā “dāmariko”ti vuttaṃ. Rajjaṃ aggahesīti ekadesassa gahitattā vuttaṃ. Abhayassa hi vīsatime vasse na tāva sabbaṃ rajjamaggahesīti. Tathā hi vīsativavassato paṭṭhāya abhayassa nava bhātike attano mātule tattha tattha yuddhaṃ katvā ghātentassa anabhisittasseva sattarasa vassāni atikkamiṃsu, tatoyeva ca tāni rājasuññāni nāma ahesuṃ. Tathā ca vuttaṃ -

“Paṇḍukābhayarañño ca, abhayassa ca antare;
Rājasuññāni vassāni, ahesuṃ dasa satta cā”ti.

Tatthāti jambudīpe. Paṇḍukassāti paṇḍukābhayassa. Bhavati hi ekadesenapi vohāro “devadatto datto”ti yathā. Sattarasa vassāni paripūriṃsūti anabhisittasseva paripūriṃsu. Ettha ca kāḷāsokassa soḷasamavassaṃ t̥hapetvā pannarasa vassāni heṭṭhā susunāgassa sattarasamaaṭṭhārasamavassāni ca dve gahetvā sattarasa vassāni gaṇitabbāni. Tāni heṭṭhā ekena vassena saha aṭṭhārasa hontīti tāni rājasuññāni sattarasa vassāni heṭṭhā vijayapaṇḍuvāsudevarājūnamantare arājikena ekena vassena saddhiṃ aṭṭhārasa rājasuññavassāni nāma hontīti.

Candaguttassa cuddasame vasse idha paṇḍukābhayo kālamakāsīti candaguttassa cuddasame vasse imasmiṃ tambapaṇṇidīpe paṇḍukābhayo nāma rājā sattati vassāni rajjamanūsāsivā kālamakāsi. Tathā hi susunāgassa putto kāḷāsoko aṭṭhavīsati vassāni rajjaṃ kāresi. Tato tassa puttā dasa bhātukā dvevīsati vassāni rajjaṃ kāresuṃ, tesuṃ pacchā nava nandā dvevīsati, candagutto catuvīsati vassāni rajjaṃ kāresi. Tattha kāḷāsokassa aṭṭhavīsativassesu pannarasa vassāni heṭṭhā gahitānīti tāni t̥hapetvā sesāni terasa vassāni, dasabhātukānaṃ dvevīsati, tathā navanandānaṃ dvevīsati, candaguttassa cuddasamavassaṃ t̥hapetvā terasa vassānīti paṇḍukābhayassa sattati vassāni paripūriṃsu. Tathā ca vuttaṃ -

“Paṇḍukābhayanāmassa, rañño vassāni sattatī”ti;

Tattha asokadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivarājā kālamakāsīti tasmim̐ jambudīpe asokadhammarājassa sattarasame vasse idha muṭasivo nāma rājā saṭṭhi vassāni rajjamanusāsivā kālamakāsi. Tathā hi candaguttassa putto bindusāro aṭṭhavīsati vassāni rajjaṃ kāresi, tato tassa putto asokadhammarājā rajjaṃ pāpuṇi, tasmā candaguttassa heṭṭhā vuttesu catuvīsativassesu terasa vassāni gahitānīti tāni ṭhapetvā sesāni ekādasa vassāni, bindusārassa aṭṭhavīsati vassāni, asokassa anabhisittassa cattāri vassāni, abhisittassa sattarasa vassānīti evaṃ saṭṭhi vassāni idha muṭasivassa paripūriṃsu. Tathā ca vuttaṃ -

“Muṭasivo saṭṭhi vassāni, laṅkārajjamakārayī”ti;

Devānaṃpiyatisso rajjaṃ pāpuṇīti asokadhammarājassa aṭṭhārasame vasse pāpuṇi. Idāni parinibbute bhagavati ajātasattuādīnaṃ vassagaṇanāvasena parinibbānato dvinnāṃ vassasatānaṃ upari chattiṃsati vassāni ekato gaṇetvā dassento āha “parinibbute ca sammāsambuddhe”tiādi. Tattha ajātasattussa catuvīsati parinibbānavassasaṅkhātāṃ aṭṭhamavassaṃ muñcitvā vuttaṃ. Asokassa puttakā dasa bhātukarājānoti kālāsokassa puttā bhaddaseno koraṇḍavaṇṇo maṅkuro sabbañjaho jāliko ubhako saṅcayo korabyo nandivaḍḍhano pañcamakoti ime dasa bhātukarājānoti veditabbā. Uggasenānando paṇḍukanando paṇḍugatinando bhūtapālanando raṭṭhapālanando govisāṇakanando saviddhakanando kevaṭṭakanando dhananandoti ime nava nandāti veditabbā. Etena rājavaṃsānusārenāti etena jambudīpavāsirājūnaṃ vaṃsānusārena veditabbametanti attho.

Tambapaṇṇidīpavāsīnampi puna rājūnaṃ vasena evaṃ gaṇanā veditabbā - sammāsambuddhassa parinibbānavassaṃ idha vijayassa paṭhamāṃ vassanti katvā taṃ apanetvā parinibbānavassato uddhaṃ vijayassa sattatiṃsa vassāni, tato arājīkamekavassaṃ, paṇḍuvāsudevassa tiṃsa vassāni, abhayassa vīsati vassāni, paṇḍukābhayassa abhisekato pubbe sattarasa vassāni, abhisittassa sattati vassāni, muṭasivassa saṭṭhi vassāni, devānaṃpiyatissassa paṭhamāṃ vassanti evaṃ parinibbānato dvinnāṃ vassasatānaṃ upari chattiṃsa vassāni veditabbāni.

Jeṭṭhamāsassa puṇṇamiyaṃ jeṭṭhanakkhattaṃ mūlanakkhattaṃ vā hotīti āha “jeṭṭhamūlanakkhattaṃ nāma hotī”ti. Tasmim̐ pana nakkhatte kattabbachaṇampi tannissayattā tameva nāmaṃ labhatīti veditabbāṃ. Migavanti migānaṃ vānanato hesanato bādhanato migavanti laddhasamaññaṃ migavaṃ. Rohitamigarūpanti gokaṇṇamigavesaṃ. Jiyanti dhanujiyaṃ. Anubandhantoti padasā anudhāvanto. Mamaṃyeva rājā passatūti ettha “amhesu bahūsu diṭṭhesu rājā ativiya bhāyissatī”ti iminā kāraṇena attānameva dassetuṃ “mamaṃyeva passatū”ti adhiṭṭhāsīti veditabbāṃ. “Cintesī”ti vatvā tassa cintanākāraṃ dassento āha “imasmim̐ dīpe jāto”tiādi. Thero tassa parivitakkaṃ jānitvā attano sabhāvaṃ kathetvā taṃ assāsetukāmo “samaṇā mayaṃ mahārājā”tiādimāha. Mahārāja mayaṃ samaṇā nāma, tvaṃ parivitakkaṃ mā akāsīti vuttaṃ hoti. Taveva anukampāyāti tava anukampatthāya eva āgatā, na vimukhabhāvatthāyāti adhippāyo. “Ime samaṇā nāmā”ti ajānantassa “samaṇā mayaṃ, mahārājā”ti kasmā thero āhāti ce? Asokadhammarājena pesitasāsaneneva pubbe gahitasamaṇasaññaṃ sāretuṃ evamāhāti. Imamatthaṃ vibhāvetuṃ “tena ca samayenā”tiādi vuttaṃ.

Adiṭṭhā hutvā sahāyakāti adiṭṭhasahāyakā, aññaṃaññaṃ adisvāva sahāyakabhāvaṃ upagatāti vuttaṃ hoti. Chātapabbatapādeti chātavāhassa nāma pabbatassa pāde. Taṃ kira pabbataṃ anurādhapurā pubbadakkhiṇadisābhāge atirekayojanadvayamatthake tiṭṭhati. Tamhi ṭhāne pacchā saddhātisso nāma mahārājā vihāraṃ kārāpesi, taṃ “chātavihāra”nti vohariṃsu. “Rathayaṭṭhippamāṇāti āyāmato ca āvaṭṭato ca rathapatodena samappamāṇā”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Mahāvaṃsepi vuttaṃ -

“Chātapabbatapādamhi, tisso ca veḷuyaṭṭhiyo;
Jātā rathapatodena, samānā parimāṇato”ti.

Gaṇṭhipade pana “rathayaṭṭhippamāṇāti rathassa dhajayaṭṭhippamāṇā”ti vuttaṃ. Uppajjimsūti tassa abhisekasamakārameva uppajjimsu. Evamuttaripi vakkhamāṇaṃ acchariyānaṃ pātubhāvo veditabbo. Tathā ca vuttaṃ mahāvaṃse -

“Devānaṃpiyatisso so, rājāsi pituaccaye;
Tassābhisekena samaṃ, bahūnacchariyānahū”ti.

Ekā latā yaṭṭhi nāmāti kañcanalatāya paṭimaṇḍitattā evaṃladdhanāmā ekā yaṭṭhi ahoṣi. Taṃ alaṅkaritvā uppannalatāti taṃ rajatavaṇṇaṃ yaṭṭhiṃ alaṅkaritvā tattheva cittakammakatā viya uppannalatā. Khāyatīti dissati. Kiñjakkhānīti kesarāni. Etāni ca pupphayaṭṭhiyaṃ nīlapupphādīni sakuṇayaṭṭhiyañca nānappakārā migapakkhino tattheva cittakammakatā viya paññāyantīti daṭṭhabbaṃ. Setā rajatayaṭṭhīvāti rajatamayayaṭṭhi viya ekā yaṭṭhi setavaṇṇāti attho. Latāti tattheva cittakammakatā viya dissamānalatā. Nīlādi yādisaṃ pupphanti yādisaṃ loke nīlādipupphaṃ atthi, tādīsaṃ pupphayaṭṭhimhi khāyatīti attho.

Anekavihiṭaṃ ratanaṃ uppajjīti anekappakāraṃ ratanaṃ samuddato sayameva tīraṃ āruhitvā velante ūmivegābhijātamariyādavaṭṭi viya uppajji, utṭhahitvā aṭṭhāsīti attho. Tambapaṇṇiyaṃ pana aṭṭha muttā uppajjimsūti etthāpi tambapaṇṇiyaṃ samuddato sayameva utṭhahitvā jātito aṭṭha muttā samuddatīre vuttanayeneva ṭhitāti veditabbā. Vuttañhetamaṃ mahāvaṃse -

“Laṅkāḍīpamhi sakale, nidhayo ratanāni ca;
Antoṭhitāni uggantvā, pathavītaḷamāruhuṃ.

“Laṅkāḍīpasamīpamhi, bhinnanāvāgatāni ca;
Tatra jātāni ca thalaṃ, ratanāni samāruhuṃ.

“Hayagajā rathāmalakā, valayaṅguliveṭhakā;
Kakudhaphalā pākātikā, iccetā aṭṭha jātito.

“Muttā samuddā uggantvā, tīre vaṭṭi viya ṭhitā;
Devānaṃpiyatissassa, sabbapuññaṃvijambhita”nti.

Hayamuttāti assarūpasanṭhānamuttā. Gajamuttāti hatthirūpasanṭhānā. Evaṃ sabbattha taṃtaṃsanṭhānavasena muttābhedo veditabbo. Aṅguliveṭhakamuttāti aṅgulyakasanṭhānā, muddikāsanṭhānāti attho. Kakudhaphalamuttāti kakudharukkhaphalākārā bahū asāmuḍdikā muttā. Rājakakudhabhaṇḍānīti rājārahauttamabhaṇḍāni. Tāni sarūpena dassento āha “chattaṃ cāmara”ntiādi. Aññañca bahuvidhaṃ paṇṇākāraṃ paṇṇīti sambandho. Saṅkhanti

abhisekāsiñcanakaṃ sāmuddikaṃ dakkhiṇāvattaṃ saṅkhaṃ. Anotattodakameva “gaṇgodaka”nti vuttaṃ. Vaḍḍhamānanti alaṅkāracuṇṇaṃ. “Nahānacūṇṇa”nti keci. Vaṭṭaṃsakanti kaṇṇapaḷandhanavaṭṭaṃsakanti vuttaṃ hoti. “Vaṭṭaṃsakaṃ kaṇṇacūḷikaṭṭhāne olambaka”ntipi vadanti. Bhiṅgāranti suvaṇṇamayam mahābhiṅgāraṃ. “Makaramukhasaṅṭhānā balikammādikaraṇatthaṃ katā bhājanavikati”ntipi vadanti. Nandiyāvaṭṭanti kākapadasaṅṭhānā maṅgalatthaṃ katā suvaṇṇabhājanavikati. Kañṇanti khattiyakumārīṃ. Adhovimaṃ dussayuganti kiliṭṭhe jāte aggimhi pakkhittamatte parisuddhabhāvamupagacchantam adhovimaṃ dussayugam. Hatthapuñchananti pītavaṇṇam mahaggham hatthapuñchanapaṭam. Haricandananti harivaṇṇacandanaṃ, suvaṇṇavaṇṇacandananti attho. Lohitacandanaṃ vā, gositacandananti attho. Taṃ kira uddhane kuthitatelamhi pakkhittamatthaṃ sakalampi telaṃ aggiṇca nibbāpanasamatthaṃ candanaṃ. Teneva “gositacandana”nti vuccati. Gosaddena hi jalam vuccati, taṃ viya sitam candanaṃ gositacandanaṃ. Nāgabhavanasambhavam aruṇavaṇṇamattikaṃ. Haritakaṃ āmalakanti agadahaṛitakaṃ agadāmalakaṃ. Taṃ khippameva sarīramalasodhanādikaraṇasamatthaṃ hoti.

Uṇhīanti uṇhīsapaṭṭam. Veṭṭhananti sīsaveṭṭhanaṃ. Sārapāmaṅganti uttamam ratanapāmaṅgasuttaṃ. Vatthakoṭikanti vatthayugameva. Nāgamāhaṭanti nāgehi āhaṭam. Ma-kāro padasandhikaro. Amatosadhanti evaṃnāmikā guḷikajāti, amatasadisakiccattā evam vuccati. Taṃ kira paripanthaṃ vidhametvā sabbattha sādhentehi agadosadhasambhārehi yojetvā vaṭṭetvā kataṃ guḷikaṃ. Taṃ pana rājūnam mukhasodhananahānapariyosāne mahatā parihārena upanenti. Tena te aṅgarāgaṃ nāma karonti, karontā ca yathārahaṃ dvīhi tīhi agadosadharaṅgatilakāhi nalāṭakaṃsakūṭāuramajjhasaṅkhātāṃ aṅgaṃ sajjetvā aṅgarāgaṃ karontīti veditabbaṃ. Sā pana guḷikā ahivicchikādīnampi viṣaṃ hanati, tenapi taṃ vuccati “amatosadha”nti.

Ahaṃ buddhañcātiādīsu sabbadhamme yāthāvato abujjhi paṭibujjhīti buddhoti saṅkhyam gataṃ sammāsambuddhañca, adhigatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne ca apāyesu apatamāne dhāretīti dhammoti saṅkhyam gataṃ pariyattiyā saddhim nava lokuttaradhammañca, diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatattā saṅghoti saṅkhyam gataṃ ariyasāvakaṃsaṅghaṃ ahaṃ saraṇam gato parāyaṇanti upagato, bhajim sevinti attho. Atha vā hiṃsati tappasādataggarukatāhi vihatakilesena tapparāyaṇatākārappavattena cittuppādena saraṇagatānam teneva saraṇagamanena bhayaṃ santāsam dukkhaṃ duggatiṃ parikilesam hanati vināsetīti saraṇam, ratanattayassetam adhivacanaṃ. Apica sammāsambuddho hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānam bhayaṃ hiṃsatīti saraṇanti vuccati. Dhammopi bhavakantārā uttāraṇena assāsādānena ca sattānam bhayaṃ hiṃsatīti saraṇanti vuccati. Saṅghopi appakānampi kārānam vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānam bhayaṃ hiṃsatīti saraṇanti vuccati. Iminā atthena saraṇabhūtam ratanattayam teneva kārāṇena saraṇanti gato avagato, jāninti attho. Upāsakattam desesinti ratanattayam upāsatiṭi upāsakoti evam dassitam upāsakabhāvam mayi abhiniviṭṭhaṃ vācāya pakāsesinti attho, “upāsakohaṃ ajjatagge paṇupetaṃ saraṇam gato”ti evam upāsakattam paṭivedesinti vuttaṃ hoti. Sakyaputtassa sāsaneti sakyassa suddhodanassa putto so bhagavā sakyaputto, tassa sakyaputtassa sāsaneti attho. Saddhāti saddhāya, “sayam abhiññā sacchikatvā”tiādīsu viya yakāralopo daṭṭhabbo. Upehīti upagaccha.

Asokarañña pesitena abhisekenāti asokarañña pesitena abhisekupakaraṇena. Yadā hi devānaṃpiyatisso mahārājā attano sahāyassa dhammāsokarañño ito veḷuyaṭṭhiyādayo mahārahe paṇṇākāre pesesi. Tadā sopi te disvā pasīditvā ativiya tuṭṭho “imehi atirekataraṃ kiṃ nāma mahaggaṃ paṭipapaṇṇākāraṃ sahāyassa me pesessāmī”ti amaccehi saddhiṃ mantetvā laṅkādiṇe abhisekaparihāraṃ pucchitvā “na tattha īdiso abhisekaparihāro atthī”ti sutvā “sādhu vata me sahāyassa abhisekaparihāraṃ pesessāmī”ti vatvā sāmuddikasaṅkhādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṅgodakañca aruṇavaṇṇamattikañca aṭṭhaṭṭha khattiyabrāhmaṇagahapatikaññāyo ca suvaṇṇarajatalohamattikāmayaghaṭe ca aṭṭhahi seṭṭhikulehi saddhiṃ aṭṭha amaccakulāni cāti evaṃ sabbaṭṭhakaṃ nāma idha pesesi “imehi me sahāyassa puna abhisekaṃ karothā”ti, aññañca abhisekatthāya bahuṃ paṇṇākāraṃ pesesi. Tena vuttaṃ “asokarañña pesitena abhisekenā”ti. Eko māso abhisittassa assāti ekamāsābhisitto. Kathaṃ pana tassa tadā ekamāsābhisittatā viññāyatīti āha “visākhapuṇṇamāyaṃ hissa abhisekamakaṃsū”ti, pubbe katābhisekassapi asokarañña pesitena anagghena parihārena visākhapuṇṇamāyaṃ puna abhisekamakaṃsūti attho. Vuttaṇhetam mahāvaṃse -

“Te migasiramāsassa, ādicandodayaṃ dine;
Abhisittañca laṅkindaṃ, amaccā sāmibhattino.

“Dhammāsokassa vacanaṃ, sutvā sāmihite ratā;
Punāpi abhisecimsu, laṅkāhitasukhe rata”nti.

Dīpavaṃsepi cetam vuttaṃ -

“Visākhamaṃse dvādasiyaṃ, jambudīpā idhāgatā;
Abhisekaṃ saparivāraṃ, asokadhammena pesitaṃ.

“Dutiyaṃ abhisiñcittha, rājānaṃ devānaṃpiyaṃ;
Abhisitto dutiyābhisekena, visākhamaṃse uposathe.

“Tato māse atikkamma, jeṭṭhamāse uposathe;
Mahindo sattamo hutvā, jambudīpā idhāgato”ti.

Tadā pana tassa rañña visākhapuṇṇamāya abhisekassa katattā tato pabhuti yāvajjatanā visākhapuṇṇamāyameva abhisekakaraṇamāciṇṇaṃ. Abhisekavidhānañcettha evaṃ veditabbaṃ - abhisekamaṅgalatthaṃ alaṅkatappaṭiyattassa maṇḍapassa anto katassa udumbarasākhamaṇḍapassa majjhe suppatiṭṭhite udumbarabhaddapīṭhamhi abhisekārahaṃ abhijaccaṃ khattiyaṃ nisīdāpetvā paṭhamam tava maṅgalābharaṇabhūsitā jātisampannā khattiyakañña gaṅgodakapuṇṇam sāmuddikaṃ dakkhiṇāvaṭṭasaṅkhaṃ ubho hi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evaṃca vadeti “deva, taṃ sabbepi khattiyagaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu ṭhito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu khattiyagaṇesu tvaṃ puttasiṇhānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesam rakkhito ca bhavāhī”ti.

Tato puna purohitopi purohiccaṭṭhānānurūpālaṅkārehi alaṅkatappaṭiyatto gaṅgodakapuṇṇam rajatamayasaṅkhaṃ ubho hi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evaṃca vadeti

“deva, taṃ sabbepi brāhmaṇagaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu t̥hito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu brāhmaṇesu tvaṃ puttasinghānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesam rakkhito ca bhavāhī”ti.

Tato puna seṭṭhipi seṭṭhiṭṭhānānurūpabhūsanabhūsito gaṇgodakapuṇṇaṃ ratanamayasaṅkhaṃ ubhoḥi hatthehi sakkaccaṃ gahetvā tassa sīsopari ussāpetvā tena tassa muddhani abhisekodakaṃ abhisiñcati, evaṇca vadeti “deva taṃ sabbepi gahapatigaṇā attānamārakkhaṇatthaṃ iminā abhisekena abhisekikaṃ mahārājaṃ karonti, tvaṃ rājadhammesu t̥hito dhammena samena rajjaṃ kārehi, etesu gahapatigaṇesu tvaṃ puttasinghānukampāya sahitacitto hitasamamettacitto ca bhava, rakkhāvaraṇaguttiyā tesam rakkhito ca bhavāhī”ti.

Te pana tassa evaṃ vadantā “sace tvaṃ amhākaṃ vacanānurūpena rajjaṃ kāressasi, iccetaṃ kusalaṃ. No ce kāressasi, tava muddhā sattadhā phalatū”ti evaṃ rañño abhisapanti viyāti daṭṭhabbaṃ. Imasmim̐ pana dīpe devānaṃpiyatissassa muddhani dhammāsokeneva idha pesitā khattiyakaññāyeva anotattodakapuṇṇena sāmuddikadakkhiṇāvaṭṭasaṅkheṇa abhisekodakaṃ abhisiñcīti vadanti. Idaṇca yathāvuttaṃ abhisekavidhānaṃ majjhimanikāye cūlasīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ sīhaḷaṭṭhakathāyampi “paṭhamaṃ tāva abhisekaṃ gaṇhantānaṃ rājūnaṃ suvaṇṇamayādīni tīṇi saṅkhāni ca gaṇgodakañca khattiyakaññañca laddhuṃ vaṭṭatī”tiādinā vuttanti vadanti.

Sammodanīyaṃ kathaṃ kathayamānoti pītipāmojjasaṅkhātasammodajananato sammoditum̐ yuttabhāvato ca sammodanīyaṃ “kacci bhante khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci vo appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāro”ti evamādikathaṃ kathayamāno. Cha jane dassesīti raññā saddhiṃ āgatānaṃ “na ime yakkhā, manussā ime”ti sañjānanatthaṃ bhaṇḍukassa upāsakassa ānītattā tena saddhiṃ cha jane dassesi. Tevijjāti pubbenivāsadibbacakkhuāsavakkhayasaṅkhātāhi tīhi vijjāhi samannāgatā. Iddhipattāti iddhividhaññaṃ pattā. Cetopariyakovidāti paresaṃ cittācāre kusalā. Evamettha pañca abhiññā sarūpena vuttā, dibbasotaṃ pana tāsaṃ vasena āgatameva hoti. Bahūti evarūpā chaḷabhiññā buddhasāvaka bahū gaṇanapathaṃ atikkantā sakalajambudīpaṃ kāsāvapajjotaṃ katvā vicarantīti. Keci pana “tevijjā iddhipattā ca khīṇāsavā cetopariyakovidā keci khīṇāsavāti visum̐ yojetvā ‘arahanto’ti iminā sukkhavipassakā vuttā”ti vadanti.

Paññāveyyattiyanti paññāpāṭavaṃ, paññāya tikkhavisadabhāvanti attho. Āsannanti āsanne t̥hitaṃ. Sādhū mahārāja paṇḍitosīti rājānaṃ pasamsati. Puna vīmaṃsanto “atthi pana te mahārājā”tiādimāha. Cūḷahatthipadopamasuttantaṃ kathesīti “ayaṃ rājā ‘ime samaṇā nāma īdisā, sīlādipaṭipatti ca tesam̐ īdisī’ti ca na jānāti, handa naṃ imāya cūḷahatthipadopamasuttantadesanāya samaṇabhāvūpagamaṇaṃ samaṇapaṭipattiñca viññāpessāmī”ti cintetvā paṭhamaṃ cūḷahatthipadopamasuttantaṃ kathesi. Tattha hi -

“Evameva kho, brāhmaṇa, idha tathāgato loke uppajjati araham̐ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno...pe... sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāseti, taṃ dhammaṃ suṇāti gahapati vā gahapatiputto vā aññatarasmim̐ vā kule paccājāto, so taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabhati, so tena saddhāpaṭilābhena samannāgato iti paṭisañcikkhati ‘sambādho gharāvāso rajopatho, abbhokāso

pabbajjā, nayidaṃ sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā ekantaparipuṇṇaṃ
ekantaparissuddhaṃ saṅkhalikhiṭaṃ brahmacariyaṃ carituṃ, yannūnāhaṃ
kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ
pabbajeyya'nti. So aparena samayena appaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya
mahantaṃ vā bhogakkhandhaṃ pahāya appaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya
mahantaṃ vā ñātiparivaṭṭaṃ pahāya kesamassuṃ ohāretvā kāsāyāni vatthāni
acchādetvā agārasmā anagāriyaṃ pabbajati.

“So evaṃ pabbajito samāno bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno pāṇātipātaṃ
pahāya pāṇātipātā paṭivirato hoti nihitadaṇḍo nihitasattho, lajjī dayāpanno
sabbapāṇabhūtahitānukampī viharati.

“Adinnādānaṃ pahāya adinnādānā paṭivirato hoti dinnādāyī dinnapāṭikaṅkhī,
athena sucibhūtena attanā viharati”ti -

Evamādinā sāsane saddhāpaṭilābhaṃ paṭiladdhasaddhehi ca pabbajjupagamaṃ
pabbajitehi ca paṭipajjitabbā sīlakkhandhādayo dhammā pakāsītā.

Rājā suttantaṃ suṇantoyeva aññāsīti “so bījagāma bhūtagāmasamārambhā paṭivirato
hoti, ekabhaddhiko hoti rattuparato virato vikālabhojanā”ti evaṃ tasmaṃ suttante
āgatattā taṃ suṇantoyeva aññāsīti. Idheva vasissāmāti na tāva rattiyā upaṭṭhitattā
anāgatavacanamakāsi. Āgataphaloti anāgāmiphalaṃ sandhāyāha,
sappattānāgāmiphalaṃ attho. Tatoyeva ca viśesato aviparīta viditasatthasāsanattā
viññātasāsano. Idāni pabbajissatīti gihiliṅgena ānītakiccassa niṭṭhitattā evamāha.
Acirapakkantassa raññoti raññe acirapakkanteti attho. Adhiṭṭhahitvāti
antotambapaṇṇidīpe samāgatā suṇantūti adhiṭṭhahitvā.

Bhūmattharaṇasaṅkhepenāti bhūmattharaṇākārena. Uppātapāṭhakāti
nimittapāṭhakā, nemittakāti attho. Gahitā dāni imehi pathavīti āsanānaṃ pathaviyaṃ
atthattā evamāhaṃsu. Paṭiṭṭhahissatīti cintentoti ettha tena kāraṇena
sāsanapaṭiṭṭhānassa abhāvato avassaṃ paṭiṭṭhahantassa sāsanassa
pubbanimittamidanti evaṃ pubbanimittabhāvena sallakkhesīti veditabbaṃ.
Paṇītenāti uttamaṇa. Sahatthāti sahatthena santappetvāti suṭṭhu tappetvā,
paripuṇṇaṃ suhitaṃ yāvadatthaṃ katvāti attho. Petavatthūṃ vimānavatthūṃ
saccasaṃyuttaṃ kathesīti desanāvidhikusalo thero janassa saṃvegaṃ janetuṃ
paṭhamāṃ petavatthūṃ kathetvā tadanantaraṃ saṃvegajātaṃ janaṃ assāsetuṃ
saggakathāvasena vimānavatthūṃ kathetvā tadanantaraṃ paṭiladdhasāsānaṃ
“mā ettha assādaṃ karoṭha nibbānaṃ vinā na aññaṃ kiñci saṅkhāragataṃ dhuvāṃ
nāma atthi, tasmā paramassāsakaṃ nibbānamadhigantuṃ vāyamathā”ti
saccapaṭivedhatthāya ussāhaṃ janento ante saccasaṃyuttaṃ kathesīti veditabbaṃ.

Tesaṃ sutvāti tesaṃ santikā therānaṃ guṇakathaṃ sutvā. Rañño saṃviditaṃ katvāti
rañño nivedanaṃ katvā, rājānaṃ paṭivedayitvāti attho. Alaṃ gacchāmāti purassa
accāsannattā sārappaṃ na hotīti paṭipakkhipanto āha. Meghavanaṃ nāma uyyānanti
mahāmeghavanuyyānaṃ. Tassa kira uyyānassa bhūmiggahaṇadivase
akālamahāmegho utṭhahitvā sabbatāḷākapokkharāṇiyo pūrento
gimhābhahatarukkalatādīnaṃ anuggaṇhantova pāvassi, tena kāraṇena taṃ
mahāmeghavanaṃ nāma uyyānaṃ jātaṃ. Vuttaṇhetāṃ mahāvaṃse -

“Uyyānaṭṭhānaggahaṇe, mahāmegho akālaḷaḷo;

Pāvassi tena uyyānaṃ, mahāmeghavanaṃ ahū'ti.

Sukhasayitabhāvaṃ pucchitvāti “kacci, bhante, idha sukhaṃ sayittha, tumhākaṃ idha nivāso sukha”nti evaṃ sukhasayitabhāvaṃ pucchitvā tato therena “sukhasayitamhi, mahārāja, bhikkhūnaṃ phāsukamidaṃ uyyāna”nti vutte “evaṃ sati idaṃ no uyyānaṃ dassāmī”ti cintetvā “kappati, bhante, bhikkhusaṅghassa ārāmo”ti pucchi. Imāṃ suttanti veḷuvanārāmapaṭiggahaṇe vuttamimaṃ suttaṃ. Udakanti dakkhiṇodakaṃ. Mahāmeghavanuyyānaṃ adāsīti “imaṃ mahāmeghavanuyyānaṃ saṅghassa dammī”ti vatvā jeṭṭhamāsassa kāḷapakke dutiyadivase adāsī. Mahāvihārassa dakkhiṇodakapāteneva saddhiṃ paṭiṭṭhitabhāvepi na tāva tattha vihāraṃ kammaṃ niṭṭhanti āha “idaṃ ca paṭhamāṃ vihāraṭṭhānaṃ bhavissatī”ti. Punadivasepi kāḷapakkhassa dutiyadivaseyeva. Aḍḍhanavamānaṃ pāṇasahassānanti aḍḍhena navamānaṃ pāṇasahassānaṃ, pañcasatādhikānaṃ aṭṭhasahassānanti attho. Jotipātubhāvaṭṭhānanti ñāṇālokassa pātubhāvaṭṭhānaṃ. Appamādasuttanti aṅguttaranikāye mahāappamādasuttaṃ, rājavādasuttanti vuttaṃ hoti.

Mahaccanti karaṇatthe paccattavacanaṃ, mahatā rājānubhāvenāti attho. Tumhe jānanatthanti sambandho. Ariṭṭho nāma amaccoti rañño bhāgineyyo ariṭṭho nāma amacco. Pañcapaṇṇāsāyāti ettha “catupaṇṇāsāyā”ti vattabbaṃ. Evañhi sati upari vuccamānaṃ “dvāsāṭṭhi arahanto”ti vacanaṃ sameti. Teneva ca sīhaḷabhāsāya likhite mahāvaṃse “catupaṇṇāsāya saddhi”nti vuttaṃ. Dasabhātikasamākulaṃ rājakulanti muṭasivassa puttehi abhaya devānaṃpiyatisso mahānāgo uttiyo mattābhaya sūratissoti evamādīhi dasahi bhāṭikehi samākiṇṇaṃ rājakulaṃ. Cetiyagirimhi vassaṃ vasiṃsūti āsāḷhīpuṇṇamadivase rañña dinnavihāreyeva paṭiggahetvā pāṭipadadivase vassaṃ vasiṃsu. Pavāretvāti mahāpavāraṇāya pavāretvā. Kattikapuṇṇamāyanti aparakattikapuṇṇamāyaṃ. Mahāmahindatthero hi purimikāyaṃ upagantvā vutthavasso mahāpavāraṇāya pavāretvā tato ekamāsaṃ atikkamma cātumāsiniyaṃ puṇṇamadivase ariyagaṇaparivuto rājakulaṃ gantvā bhojanāvasāne “mahārāja, amhehi ciradiṭṭho sammāsambuddho”tiādivacanamabrvi. Evañca katvā vakkhati “puṇṇamāyaṃ mahāvīro, cātumāsiniyā idhā”ti. Yaṃ panettha kenaci vuttaṃ “vutthavasso pavāretvāti cātumāsiniyā pavāraṇāyāti attho, paṭhamapavāraṇāya vā pavāretvā ekamāsaṃ tattheva vasitvā kattikapuṇṇamiyaṃ avoca, aññathā ‘puṇṇamāyaṃ mahāvīro’ti vuttattā na sakkā gahetu”nti, tattha cātumāsiniyā pavāraṇāyāti ayamattavikappo na yujjati. Na hi purimikāya vassūpagatā cātumāsiniyaṃ pavārenti. Ciradiṭṭho sammāsambuddhoti satthussa sarīrāvayavo ca sammāsambuddhoyevāti katvā avayave samudāyavohāravasena evamāhāti daṭṭhabbaṃ yathā “samuddo diṭṭho”ti.

Therena vuttampi gamanakāraṇaṃ ṭhapetvā idha vāse payojanameva dassetvā gamanaṃ paṭisedhetukāmo āha “ahaṃ bhante tumhe”tiādi. Abhivādanādīsu ācariyaṃ disvā abhivādanakaraṇaṃ abhivādanaṃ nāma. Yasmiṃ vā disābhāge ācariyo vasati iriyāpathe kappento, tato abhimukhova vanditvā gacchati, vanditvā tiṭṭhati, vanditvā nisīdati, vanditvā nipajjati, idaṃ abhivādanaṃ nāma. Ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ paccuṭṭhānaṃ nāma. Ācariyaṃ pana disvā añjaliṃ paggayha sīse ṭhapetvā ācariyaṃ namassati, yasmiṃ disābhāge so vasati, tadabhimukhopi tattheva namassati, gacchantopi ṭhitopi nisinnopi añjaliṃ paggayha namassatiyevāti idaṃ añjalikammaṃ nāma. Anucchavikakammassa pana karaṇaṃ sāmīcikaṇaṃ nāma. Cīvarādīsu hi cīvaraṃ dento na yaṃ vā taṃ vā deti,

mahagghaṃ satamūlagghampi pañcasatamūlagghampi sataṣaḥassamūlagghampi detiyeva. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Idaṃ sāmīcikaṇaṃ nāma. Saṛīradhātuyoti saṛīrāvayavā. Aññātanti aññātaṃ, viditaṃ mayāti attho. Kuto lacchāmāti kuto labhissāma. Sumanena saddhiṃ mantehīti paṭhamameva sāmaṇerassa kathitattā vā “jānāti esa amhākamadhippāya”nti ñatvā vā evamāhāti daṭṭhabbaṃ.

Appossukko tvaṃ mahārājāti mahārāja tvaṃ dhātūnaṃ paṭilābhe mā ussukkaṃ karohi, mā tvaṃ tattha vāvaṭṭo bhava, aññaṃ tayā kattabbaṃ karohīti adhippāyo. Idāni tadeva rañña kattabbakiccaṃ dassento “vīthiyo sodhāpetvā”tiādimāha. Sabbatālāvacare upaṭṭhāpetvāti kaṃsatālādītālaṃ avacarati etthāti tālāvacaraṃ vuccati ātatavitatādi sabbāṃ tūriyabhaṇḍaṃ. Teneva parinibbānasuttaṭṭhakathāyaṃ “sabbañca tālāvacaraṃ sannipādetthāti ettha sabbañca tālāvacaranti sabbāṃ tūriyabhaṇḍa”nti vuttaṃ. Ettha pana saḥcaraṇanayena sabbatūriyabhaṇḍānaṃ vādaḥkāpi gaḥetuṃ vaṭṭantīti te sabbe upaṭṭhāpetvā sannipādetvāti vuttaṃ hoti. Lacchaṣīti labhissasi. Therā cetiyagirimeva agamaṃsūti rājanivesanato nikkhamitvā puna cetiyagirimeva agamaṃsu.

Tāvadevāti taṃ khaṇaṃyeva. Pāṭaliputtadvāreti pāṭaliputtanagaradvāre. Kiṃ bhante sumana āhiṇḍasīti sumana tvaṃ samaṇadhammaṃ akatvā kasmā vicarasīti pucchati. Cetiyagirimhiyeva patiṭṭhāpetvāti pacchā tattha vihāratthāya ākaṅkhitabbabhāvato cetiyagirimhiyeva patiṭṭhāpetvā. Vaḍḍhamānakacchāyāyāti pacchābhattanti attho. Pacchābhattameva hi chāyā vaḍḍhati. Athassa etadahosīti dhātucāṅkoṭakaṃ disvā evaṃ cintesi. Chattaṃ apanamatūti idaṃ setacchattaṃ sayameva me sīsoparito dhātucāṅkoṭakābhimukhaṃ hutvā namatūti attho. Mayhaṃ matthake patiṭṭhātūti idaṃ dhātucāṅkoṭakaṃ therassa hatthato dhātuyā saḥ āgantvā sirasmiṃ me patiṭṭhātūti attho. Pokkharavassaṃ nāma pokkharapattappamāṇaṃ valāhakamajjhe utṭhahitvā kamena pharitvā temetukāmeveva temayamānaṃ mahantaṃ hutvā vassati. Mahāvīroti mahāparakkamo. Mahāvīrāvayavattā cettha satthuvohārena dhātuyo eva niddiṭṭhā. Dhātusarīrenāgamanañhi sandhāya ayaṃ gāthā vuttā.

Pacchimadisābhimukhova hutvā apasakkantoti piṭṭhito piṭṭhitoyeva pacchimadisābhimukho hutvā osakkanto, gacchantoti attho. Kiñcāpi esa pacchimadisaṃ na oloketi, tathāpi pacchimadisaṃ sandhāya gacchatīti “pacchimadisābhimukho”ti vuttaṃ. Puratthimena dvārena nagaraṃ pavisitvāti ettha piṭṭhito piṭṭhitoyeva āgantvā dvāre sampatte parivattetvā ujukeneva nagaraṃ pāvisīti veditabbaṃ. Mahejavatthu nāmāti mahejanāmakena yakkhena pariggahitaṃ ekaṃ devaṭṭhānanti veditabbaṃ. Paribhogacetiyaṭṭhānanti ettha paribhuttūpakaraṇāni nidahitvā kataṃ cetiyaṃ paribhogacetiyaṃ daṭṭhabbaṃ. Tividhañhi cetiyaṃ vadanti paribhogacetiyaṃ dhātucetiyaṃ dhammacetiyaṃ. Tattha paribhogacetiyaṃ vuttanayameva. Dhātucetiyaṃ pana dhātuyo nidahitvā kataṃ. Paṭiccasamuppādādilikhitapotthakaṃ nidahitvā kataṃ pana dhammacetiyaṃ nāma. Sārīrikaṃ paribhogikaṃ uddissakanti evampi tippabhedā cetiyaṃ vadanti. Ayaṃ pana pabhedo paṭimārūpassapi uddissakacetiyeveva saṅgahitattā suṭṭhutaṃ yujjati.

Kathaṃ pana idaṃ ṭhānaṃ tiṇṇaṃ buddhānaṃ paribhogacetiyaṭṭhānaṃ aḥosīti āha “atīte kirā”tiādi. Pajjarakenāti ettha pajjarako nāma rogo vuccati. So ca yakkhānubhāvena samuppannoti veditabbo. Tadā kira puṇṇakālo nāma yakkho attano ānubhāvena manussānampi sarīre pajjarakaṃ nāma rogaṃ samuṭṭhāpesi. Vuttañhetāṃ mahāvaṃse -

“Rakkhasehi janassettha, rogo pajjarako ahū”ti;

Dīpavaṃsepi cetam vuttaṃ -

“Rakkhasā ca bahū tattha, pajjarā ca samuṭṭhitā;

Pajjarena bahū sattā, nassanti dīpamuttame”ti.

Anayabyasananti ettha anayoti avaḍḍhi. Kāyikaṃ cetasikañca sukhaṃ byasati vikkhipati vināsetīti byasananti dukkhaṃ vuccati. Kiñcāpi “buddhacakkhunā lokaṃ olokento”ti vuttaṃ, tathāpi “te satte anayabyasanamāpajjante disvā”ti vacanato paṭhamam buddhacakkhunā lokaṃ oloketvā pacchā sabbaññutaññāṇena lokaṃ olokento te satte anayabyasanamāpajjante disvāti gahetabbaṃ. Na hi āsayānusayādibuddhacakkhussa te sattā anayabyasanaṃ āpajjantā dissanti. Dubbuṭṭhikāti visamavassādivasena duṭṭhā asobhanā vuṭṭhiyeva dubbuṭṭhikā, sassuppattihetubhūtā kāyasukhuppattisappāyā sattupakārā sammā vuṭṭhi tattha na hotīti adhippāyo. Tatoyeva ca “dubbhikkhaṃ dussassa”nti vuttaṃ. Bhikkhāya abhāvo, dullabhabhāvo vā dubbhikkhaṃ, sulabhā tattha bhikkhā na hotīti vuttaṃ hoti. Sassānaṃ abhāvo, asampannatā vā dussassaṃ. Devoti meghassetam nāmaṃ. Sammādhāraṇanupaveccīti udakadhāraṃ sammā vimuñci, sammā anupavassīti vuttaṃ hoti.

Mahāvivādo hotīti tasmim kira kāle jayantamahārājena ca tassa rañño kaniṭṭhabhātukena samiddhakumāranāmakena uparājena ca saddhim imasmim dīpe mahāyuddhaṃ upaṭṭhitaṃ. Tenetaṃ vuttaṃ “tena kho pana samayena maṇḍadīpe mahāvivādo hotī”ti. Hotīti kiriyā kalamapekkhitvā vattamānapayogo, vivādassa pana atītakālikattaṃ “tena kho pana samayenā”ti imināva viññāyati. Saddantarassannidhānena hettha atītakālāvagamo yathā “bhāsate vaḍḍhate tadā”ti. Evaṃ sabbattha īdisesu ṭhānesu vattamānapayogo daṭṭhabbo. Kalahaviggahajātāti ettha kalaho nāma matthakappatto kāyakalahopi vācāalahopi. Tattha hatthaparāmāsādivasena kāyena kātabbo kalaho kāyakalaho. Mammaghaṭṭanādivasena vācāya kātabbo kalaho vācāalaho. Vipaccanīkagahaṇaṃ viggaho. Kalahassa pubbabhāge uppanno aññamaññaviruddhagāho. Atha vā kalaho nāma vācāalaho. Aññamaññaṃ hatthaparāmāsādivasena virūpaṃ viruddhaṃ vā gahaṇaṃ viggaho kāyakalaho. Yathāvutto kalaho ca viggaho ca jāto sañjāto etesanti kalahaviggahajāta, sañjātakalahaviggahāti attho.

Tāni sāsananantaradhānena nassantīti pariyaṭṭapaṭivedhapaṭipattisaṅkhātassa tividhassapi sāsanaṃ antaradhānena dhātuparinibbāne sati tāni cetiyāni vinassanti. Tīṇi hi parinibbānāni kilesaparinibbānaṃ khandhaparinibbānaṃ dhātuparinibbānanti, tāni pana amhākaṃ bhagavato vasena evaṃ veditabbāni. Tassa hi kilesaparinibbānaṃ bodhipallaṅke ahosi, khandhaparinibbānaṃ kusinārāyaṃ. Dhātuparinibbānaṃ anāgate bhavissati. Sāsanaṃ kira osakkanakāle imasmim tambapaṇṇidīpe dhātuyo sannipatitvā mahācetiyaṃ gamissanti, mahācetiyaṃ nāgadīpe rājāyatanacetiyaṃ, tato mahābodhipallaṅkaṃ gamissanti, nāgabhavanatopi devalokatopi brahmalokatopi dhātuyo mahābodhipallaṅkameva gamissanti, sāsapamattāpi dhātu na antarā nassissati. Sabbā dhātuyo mahābodhipallaṅke rāsibhūtā suvaṇṇakkhandho viya ekagghaṇā hutvā chabbaṇṇarasmiyo vissajjessanti, tā dasasahassilokadhātuṃ pharissanti. Tato dasasahassacakkavāle devatā sannipatitvā “ajja satthā parinibbāti, ajja sāsanaṃ osakkati, pacchimadassanaṃ dāni

idaṃ amhāka’’nti dasabalassa parinibbutadivasato mahantataraṃ kārūññaṃ karissanti, t̐hapetvā anāgāmikhīṇāsava avasesā sakabhāvena saṇṭhātuṃ na sakkhissanti. Dhātūsu tejodhātu ut̐thahitvā yāva brahmalokā uggacchissati, sāsapamattiyāpi dhātuyā sati ekajālāva bhavissati, dhātūsu pariyādānaṃ gatāsu paricchiḷḷissati. Evaṃ mahantaṃ ānubhāvaṃ dassetvā dhātūsu antarahitāsu sāsanaṃ antarahitaṃ nāma hoti.

Divā bodhirukkhaṭṭhāne hatthisālāyaṃ tiṭṭhatīti divā vatthuvicinanāya okāsaṃ kurumāno tato dhātuṃ gahetvā kumbhe t̐hapetvā sadhātukova hutvā tiṭṭhatīti vadanti. Vuttañhetam mahāvamse -

’’Rattiṃ nāgonupariyāti, taṃ t̐hānaṃ so sadhātukaṃ;
Bodhiṭṭhānamhi sālāyaṃ, divā t̐hāti sadhātuko’’ti.

Thūpapatiṭṭhānabhūmiṃ pariyāyatīti matthakato dhātuṃ tattha patiṭṭhāpetvā sadhātukaṃ thūpapatiṭṭhānabhūmiṃ rattibhāge pariyāyati, samantato vicaratīti attho. Jaṅghappamāṇanti pupphaṭṭhānappamāṇaṃ. Thūpakucchito heṭṭhābhāgañhi thūpassa jaṅghāti vadanti. Dhātuoropanattāyāti hatthikumbhato dhātukaraṇḍakassa oropanattāya. Sakalanagarañca janapado cāti nagaravāsino janapadavāsino ca abhedato nagarajanapadasaddehi vuttā ’’sabbo gāmo āgato, mañcā ukkuṭṭhiṃ karonti’’tiādīsu viya. Mahājanakāyeti mahājanasamūhe. Samūhapariyāyo hettha kāyasaddo. Ekekadhātuppadesato tejodakanikkhamanādivasena yamakayamakaṃ hutvā pavattaṃ pāṭihāriyaṃ yamakapāṭihāriyaṃ. Channaṃ vaṇṇānaṃ rasmiyo cāti sambandho kātabbo. Channaṃ vaṇṇānaṃ udakadhārā cāti evampettha sambandhaṃ vadanti. Parinibbutepi bhagavati tassānubhāvena evarūpaṃ pāṭihāriyamahosiyevāti dassetuṃ ’’evaṃ acintiyā’’tiādigāthamāha. Buddhadhammāti ettha buddhaguṇā.

Dharamānakālepi tikkhattuṃ āgamāsīti bhagavā kira abhisambodhito navame māse phussapuṇṇamadivase yakkhādhivāsaṃ laṅkādhīpamupagantvā laṅkāmajjhe tiyojanāyate yojanavittate mahānāgavanuyyāne mahāyakkhasamāgame upariākāse t̐hatvā kappuṭṭhānasamaye samuṭṭhitavut̐thivātanibbisesavassavāyuna ca lokantarikanirayandhakārasadisaghorandhakāranikāyena ca sītanarakanibbisesabahalāsītena ca saṃvaṭṭakālasaṇḷātavātasaṅkhubhitehi meghanabhagajjitasadisena gaganamedanīnnādena ca yakkhānaṃ bhayaṃ santāsaṃ janetvā tehi yācitābhayo ’’detha me samaggā nisīdanaṭṭhāna’’nti vatvā ’’dema te sakaladhīpaṃ, dehi no, mārīsa, abhaya’’nti vutte sabbaṃ taṃ upaddavaṃ antaradhāpetvā yakkhadattabhūmiyā cammakhaṇḍaṃ pattharitvā tattha nisinno samantato jalamānaṃ cammakhaṇḍaṃ pasāretvā kappuṭṭhānaggisadisadhanābhībūtānaṃ jaladhisalilabhītānaṃ samantā velante bhamantānaṃ yakkhānaṃ giridīpaṃ dassetvā tesu tattha patiṭṭhitesu taṃ yathāṭṭhāne patiṭṭhāpetvā cammakhaṇḍaṃ saṅkhipitvā nisinno tadā samāgate anekadevatāsannipāte dhammaṃ desetvā anekapāṇakoṭīnaṃ dhammābhisamayaṃ katvā sumanakūṭavāsīnā mahāsumanadevarājena samadhigatasotāpattiphaleṇa yācitapūjanīyo sīsaṃ parāmasitvā muṭṭhimattā nīlāmalakesadhātuyo tassa datvā jambudīpamagamāsi.

Dutiyaṃ abhisambodhito pañcame saṃvacchare cūḷodaramahodarānaṃ jalathalanivāsīnaṃ mātulabhāgineyyānaṃ nāgarājūnaṃ maṇipallāṅkaṃ nissāya upaṭṭhitamahāsaṅgāme nāgānaṃ mahāvināsaṃ disvā cittamāsakāḷapakkhassa

uposathadivase pātova samiddhasumanena nāma rukkhadevaputtena chattam katvā dhāritarājāyatano nāgadīpaṃ samāgantvā saṅgāmamajjhe ākāse pallaṅkena nisinno ghorandhakārena nāge santāsetvā assāsento ālokaṃ dassetvā sañjātapītisomanassānaṃ upagatanāgānaṃ sāmaggikaraṇīyaṃ dhammaṃ desetvā mātulabhāgineyyehi dvīhi nāgarājūhi pūjite pathavītalagate maṇipallaṅke nisinno nāgehi dibbannapānehi santappito jalathalanivāsino asītikoṭināge saraṇesu ca sīlesu ca patitṭhāpetvā tehi namassitum pallaṅkaṅca rājāyatanapādapaṅca tattha patitṭhāpetvā jambudīpamagamāsi.

Tatīyampi abhisambodhito aṭṭhame saṃvacchare mahodaramātulena maṇiakkhikanāgarājenābhīyācito visākhapuṇṇamadivase pañcabhikkhusataparivuto kalyāṇīpadese maṇiakkhikassa bhavanamupagantvā tattha māpitaruciratanamaṇḍape manoharavarapallaṅke nisinno nāgarājena dibbannapānehi santappetvā nāgamāṇavikagaṇaparivutena dibbamālāgandhādīhi pūjito tattha dhammaṃ desetvā vuṭṭhāyāsanaṃ sumanakūṭe padaṃ dassetvā pabbatapāde divāvihāraṃ katvā dīghavāpicetiyaṭṭhāne ca mubhiyaṅgaṇacetiyaṭṭhāne ca kalyāṇīcetiyaṭṭhāne ca mahābodhiṭṭhāne ca thūpārāmaṭṭhāne ca mahācetiyaṭṭhāne ca sasāvako nisīditvā nirodhasamāpattiṃ samāpajjitvā silācetiyaṭṭhāneyeva tṭhatvā devanāge samanūsāsītvā jambudīpamagamāsi. Evaṃ bhagavā dharmānakālepi imaṃ dīpaṃ tikkhattum āgamāsīti veditabbaṃ.

Idāni tadeva tikkhattumāgamaṃ saṅkhepato vibhāvento āha “paṭhamaṃ yakkhadamanattha”ntiādi. Rakkhaṃ karontoti yakkhānaṃ puna apavisanatthāya rakkhaṃ karonto. Āvijjīti samantato vicari. Mātulabhāgineyyānanti cūḷodaramahodarānaṃ. Ettha pana kiñcāpi bhagavā samiddhasumanena nāma devaputtena saddhiṃ āgato, tathāpi pacchāsamaṇena ekenapi bhikkhunā saddhiṃ anāgatattā “ekakova āgantvā”ti vuttaṃ. Tadanurūpassa paripanthassa vihatattā “parilāhaṃ vūpasametvā”ti vuttaṃ. Rañño bhātāti rañño kaniṭṭhabhātā. Abhayoti mattābhayo.

Anulā devīti rañño jeṭṭhabhātujāyā anulā devī. Purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhi patitṭhāsīti yadā hi so kakusandho nāma bhagavā imasmiṃ dīpe manusse pajjarakābhībhūte anayabyasanaṃpajjante disvā karuṇāya saṅcoditahadayo imaṃ dīpamāgato, tadā taṃ rogabhayaṃ vūpasametvā sannipatitānaṃ dhammaṃ desento caturāsītiyā pāṇasahassānaṃ dhammābhisamayaṃ katvā sāyanhasamaye bodhipatitṭhānārahaṭṭhānaṃ gantvā tattha samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “mama sirīsamahābodhito dakkhiṇamahāsākhāmadāya rucanandā bhikkhunī idhāgacchatū”ti adhiṭṭhāsi. Sā satthu cittaṃ ṇatvā taṅkhaṇaṇṇeva khemavatīrājadhāniyā khemarājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ khemarājena dāpetvā taṃ sayam chijjitvā suvaṇṇakaṭṭhe tṭhitam bodhisākhāmadāya pañcasatabhikkhunīhi ceva devatāhi ca parivāritā iddhiyā idhānetvā tathāgatena pasārite dakkhiṇahatthe sasuvaṇṇakaṭṭhaṃ mahābodhiṃ tṭhapesi. Taṃ tathāgato abhayassa nāma rañño datvā tena tasmīṃ samaye “mahātittthavana”nti pañṇāte mahāmeghavanuyyāne patitṭhāpesi.

Koṇāgamano ca bhagavā dubbuṭṭhipīlite dīpavāsino disvā imaṃ dīpamāgato taṃ bhayaṃ vūpasametvā dhammaṃ desento caturāsīti pāṇasahassāni maggaphalesu patitṭhāpetvā pubbabodhiṭṭhānaṃ gantvā samāpattipariyosāne “mama

udumbaramahābodhito dakkhiṇamahāsākhāmadāya karakanattā bhikkhunī idhāgacchatū”ti cintesi. Sā bhagavato adhippāyaṃ viditvā taṅkhaṇaṇṇeva sobharājadhāniyā sobharājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ sobharājena dāpetvā taṃ sayamaṃ chijjivā hemakaṭṭhe patitṭhitam bodhisākhāmadāya pañcasatabhikkhunīhi saddhiṃ suragaṇaparivutā iddhiyā idhāharitvā satthārā pasāritadakkhiṇapāṇitale sahemakaṭṭhaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ tathāgato samiddhassa raṇṇo datvā tena tasmīṃ samaye “mahānāgavana”nti saṅkhyamaṃ gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṃ patitṭhāpesi.

Kassapopi ca bhagavā upatṭhitarājūparājayuddhena pāṇino vināsaṃ disvā karuṇāya codito imaṃ dīpamāgantvā taṃ kalahaṃ vūpasametvā dhammaṃ desento caturāsīti pāṇasahassāni maggaphalaṃ pāpetvā mahābodhiṭṭhānaṃ gantvā tattha samāpattiṃ samāpajjivā vuṭṭhāya “mama nigrodhamahābodhito dakkhiṇamahāsākhāmadāya sudhammā bhikkhunī idhāgacchatū”ti adhiṭṭhāsi. Sā bhagavato cittaṃ viditvā taṅkhaṇaṇṇeva bārāṇasīrājadhāniyā brahmadattarājānamādāya mahābodhimupagantvā dakkhiṇamahāsākhāya manosilālekhaṃ brahmadattena dāpetvā taṃ sayamaṃ chijjivā kanakakaṭṭhe ṭhitam bodhisākhāmadāya pañcasatabhikkhunīparivārā devagaṇaparivutā iddhiyā ettha ānetvā munindena pasārite dakkhiṇakaratale sasuvannaṇakaṭṭhaṃ mahābodhiṃ ṭhapesi. Taṃ bhagavā jayantaraṇṇo datvā tena tasmīṃ samaye “mahāsālavana”nti saṅkhyamaṃ gate mahāmeghavanuyyāne mahābodhiṃ patitṭhāpesi. Evaṃ imasmīṃ dīpe purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhiṃ patitṭhāpesi. Taṃ sandhāya evamāha “imasmiṃca mahārāja dīpe purimakānaṃ tiṇṇaṃ sammāsambuddhānaṃ bodhi patitṭhāsi”ti.

Sarasaramsijālavissajjanakenāti siniddhatāya rasavantaṃ ojavantaṃ abhinavaramsijālaṃ vissajjentena. Atha vā ito cito ca saṃsaraṇato sarasaṃ sajīvaṃ jīvamānaṃ viya raṃsijālaṃ vissajjentena. Atha vā sarasakāle dharamānakāle buddhena viya raṃsijālaṃ muñcantenāti evamettha atthaṃ vaṇṇayanti. Ekadivaseneva agamāsīti sambandho. Pañcahi kaṇṇāsatehīti attano paricārikehi pañcahi kaṇṇāsatehi. Upassayaṃ kārāpetvāti bhikkhunupassayaṃ kārāpetvā. Appesīti lekhasāsaṇaṃ patitṭhāpesi. Evaṇca avocāti rājasandesamaṃ appetvā therassa mukhasāsaṇaṃ viññāpento evaṃ avoca. Udikkhatīti apekkhati pattheti.

Chinnahatthaṃ viyāti chinnahatthavantaṃ viya. Chinnā hatthā etassāti chinnahatthoti aññapadatthasamāso datṭhabbo. Pabbajjāpurekkhārāti pabbajjābhimukhā, pabbajjāya sañjātābhilāsā “kadā nu kho pabbajissāmī”ti tattha ussukkamāpannāti vuttaṃ hoti. Maṃ paṭimānetīti maṃ udikkhati. Satthena ghātaṃ na arahatīti asatthaghātārahaṃ. Himavalāhakagabbhanti himapuṇṇavalāhakagabbhaṃ. Pāṭihāriyavasena jātaṃ himameva “valāhakagabbha”ntipi vadanti. Doṇamattāti magadhanāliyaṃ soḷasaṇāḷippamāṇā.

Magganti sattayojanikaṃ maggaṃ. Paṭijaggāpetvāti sodhāpetvā, khāṇukaṇṭakādīni harāpetvā tattha bahalavipulavālukaṃ okirāpetvāti vuttaṃ hoti. Kammāraṇṇanti raṇṇo pakatisuvaṇṇakāravaṇṇaṃ. Navahatthaparikkhepanti navahatthappamāṇo parikkhepo assāti navahatthaparikkhepaṃ, parikkhepato navahatthappamāṇanti vuttaṃ hoti. “Pañcahatthubbedha”ntiādīsipi imināva nayena attho veditabbo. Tihatthavikkhambhanti tihatthappamāṇavithāraṃ. Samussitadhajapaṭākanti ussāpitanīlapītādivividhadhajapaṭākam. Nānāratanaṇṇavittanti tattha tattha

racitanānāratanehi suvicittam. Anekālaṅkārapaṭimaṇḍitanti pasannajanapūjitehi hatthūpagādīhi nānālaṅkārehi sajjitam. Nānāvidhakusumasamākiṇṇanti upahāravasena upanītehi nānappakārehi vaṇṇagandhasampannehi jalathalapupphehi ākiṇṇam. Anekatūriyasaṅghuṭṭhanti ātabhavitatādipaṇcaṅgikatūriyasaṅghositam. Avasesam adassanam agamāsīti ettha “handa, mahārāja, tayā gahetabbā ayam sākā, tassa upanissayabhūto ayam khandho, na mayam tayā gahetabbā”ti vadantā viya avasesā sākā satthu tejasā adassanamagamaṃsūti vadanti. Gavakkhajālasadisanti bhāvanapuṃsakam, jālakavāṭasadisam katvāti attho. Celukkhepasatasahassāni pavattiṃsūti tesam tesam janānam sīsopari bhamantānam uttarāsaṅgacelānam ukkhepasatasahassāni pavattiṃsūti attho. Mūlasatenāti dasasu lekhāsu ekekāya dasa dasa hutvā nikkhantamūlasatena. Dasa mahāmūlāti paṭhamalekhāya nikkhantadasamahāmūlāni.

Devadundubhiyo phaliṃsūti devadundubhiyo thaniṃsu. Devadundubhīti ca na ettha kāci bherī adhippetā, atha kho uppātabhāvena ākāśagato nigghosasaddo. Devoti hi megho. Tassa hi acchabhāvena ākāśavaṇṇassa devassābhāvena sukkhagajjitasāññite sadde niccharante devadundubhīti samaññā, tasmā devadundubhiyo phaliṃsūti devo sukkhagajjitam gajjīti vuttam hoti. Pabbatānam naccehīti pathavīkampena ito cito ca bhamantānam pabbatānam naccehi. Yakkhānam hiṅkārehīti vimhayajātānam yakkhānam vimhayappakāsanavasena pavattehi hiṅkārasaddehi. Yakkhā hi vimhayajātā “hiṃ hi”nti saddam nicchārenti. Thutijappehīti pasamāsāvacanehi. Brahmānam apphoṭanehīti pītisomanassajātānam brahmānam bāhāyam paharaṇasaṅkhātehi apphoṭanehi. Pītisomanassajātā hi brahmāno vāmahattham samiñjivā dakkhiṇena hatthena bāhāyam pahāram denti. Ekakolāhalanti ekato pavattakolāhalam. Ekaninnādanti ekato pavattanigghosam. Phalato nikkhantā chabbaṇṇarasmiyo ujukam uggantvā onamitvā cakkavāḷapabbatamukhavaṭṭim āhacca tiṭṭhantīti āha “sakalacakkavāḷam ratanagopānasīvinaddham viya kurumānā”ti. Taṅkhaṇato ca pana pabhutīti vuttanayena suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitassa mahābodhissa chabbaṇṇarasmiṇam vissajjitakālato pabhuti. Himavalāhakagabbham pavisitvā aṭṭhāsīti suvaṇṇakaṭāheneva saddhiṃ uggantvā himodakapuṇṇam valāhakagabbham pavisitvā aṭṭhāsi. Paṭhamam suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhitoyeva hi bodhi pacchā vuttappakāraacchariyapaṭimaṇḍito hutvā himavalāhakagabbham pavisitvā aṭṭhāsi. Teneva vakkhati “paṭhamam suvaṇṇakaṭāhe patiṭṭhahi, tato himagabbhasattāham abhisekasattāhañca vītināmetvā”tiādi. Tatoyeva ca mahāvaṃsepi vuttam -

“Evaṃ satena mūlānam, tatthesā gandhakaddame;
Patiṭṭhāsi mahābodhi, pasādentī mahājanam.

“Tassā khandho dasahattho, pañca sākā manoramā;
Catuhatthā catuhatthā, dasaḍḍhaphalamaṇḍitā.

“Sahassantu pasākāhānam, sākāhānam tāsamāsi ca;
Evaṃ āsi mahābodhi, manoharasirindharā.

“Kaṭāhamhi mahābodhi, patiṭṭhitakkhaṇe mahī;
Akampi pāṭihīrāni, ahesum vividhāni ca.

“Sayam nādehi tūriyānam, devesu mānusesu ca;

Sādhukāraninnādehi, devabrahmagāṇassa ca.

“Meghānaṃ migapakkhīnaṃ, yakkhādīnaṃ ravehi ca;
Ravehi ca mahīkampe, ekakolāhalaṃ ahu.

“Bodhiyā phalapattehi, chabbaṇṇaraṃsiyo subhā;
Nikkhamitvā cakkavāḷaṃ, sakalaṃ sobhayiṃsu ca.

“Sakaṭāhā mahābodhi, uggantvāna tato nabhaṃ;
Aṭṭhāsi himagabbhaṃhi, sattāhāni adassanā”ti.

Tasmā suvaṇṇakaṭāhe patitṭhitoyeva bodhi kaṭāheneva saddhi uggantvā
himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā aṭṭhāsīti veditabbaṃ.

Heṭṭhā pana bhagavato adhiṭṭhānakkamaṃ dassentena yaṃ vuttaṃ -

“Bhagavā kira mahāparinibbānaṃ nipaṇṇo laṅkādīpe
mahābodhipatitṭhāpanatthāya asokamahārājā mahābodhiggahaṇatthaṃ
gamissati, tadā mahābodhissa dakkhiṇasākhā sayameva chijjitvā
suvaṇṇakaṭāhe patitṭhātūti adhiṭṭhāsi, idamekamadhiṭṭhānaṃ.

“Tattha patitṭhānakāle ca ‘mahābodhi himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā
tiṭṭhatū’ti adhiṭṭhāsi, idaṃ dutiyamadhiṭṭhānaṃ.

“Sattame divase himavalāhakagabbhato oruyha suvaṇṇakaṭāhe patitṭhahanto
pattehi ca phalehi ca chabbaṇṇaraṃsiyo muṇcatūti adhiṭṭhāsi, idaṃ
tatiyamadhiṭṭhāna”nti.

Taṃ iminā na sameti. Tattha hi paṭhamāṃ himavalāhakagabbhaṃ pavisitvā pacchā
sattame divase himavalāhakagabbhato oruyha chabbaṇṇaraṃsivissajjanaṃ
suvaṇṇakaṭāhe patitṭhahanaṃ vuttaṃ, tasmā aṭṭhakathāya pubbenāparaṃ na
sameti. Mahāvaṃse pana adhiṭṭhānēpi paṭhamāṃ suvaṇṇakaṭāhe patitṭhahanaṃ
pacchāyeva chabbaṇṇaraṃsivissajjanaṃ himavalāhakagabbhapavisanaṃ.
Vuttañhetam -

“Parinibbānaṃ camhi, nipannena jinena hi;
Kataṃ mahāadhiṭṭhānaṃ, pañcakaṃ pañcacakkhunā.

“Gayhamānā mahābodhi-sākhāsokena dakkhiṇā;
Chijjitvāna sayameva, patitṭhātu kaṭāhake.

“Patitṭhahitvā sā sākhā, chabbaṇṇaraṃsiyo subhā;
Rājānti disā sabbā, phalapattehi muṇcatu.

“Sasuvaṇṇakaṭāhā sā, uggantvāna manoramā;
Adissamānā sattāhaṃ, himagabbhaṃhi tiṭṭhatū”ti.

Bodhivaṃsepi ca ayameva adhiṭṭhānakkamo vutto, tasmā aṭṭhakathāyaṃ vutto
adhiṭṭhānakkamo yathā pubbenāparaṃ na virujjhati, tathā vīmaṃsitvā gahetabbo.

Himañca chabbañṇaraṃsiyo ca āvattitvā mahābodhimeva pavisiṃsūti mahābodhiṃ paṭicchādetvā ṭhitaṃ himañca bodhito nikkhantachabbañṇarasmiyo ca āvattitvā padakkhiṇaṃ katvā bodhimeva pavisiṃsu, bodhipaviṭṭhā viya hutvā antarahitāti vuttaṃ hoti. Ettha pana “himañca raṃsiyo cā”ti ayameva pāṭho satasodhitasammate porāṇapotthake sesesu ca sabbapotthakesu dissati. Mahāvaṃsepi cetāṃ vuttaṃ -

“Atīte tamhi sattāhe, sabbe himavalāhakā;
Pavisiṃsu mahābodhiṃ, sabbā tā raṃsiyopi cā”ti.

Kenaci pana “pañca raṃsiyo”ti pāṭhaṃ parikappetvā yaṃ vuttaṃ “sabbadisāhi pañca rasmiyo āvattitvāti pañcahi phalehi nikkhantattā pañca, tā pana chabbañṇāvē”ti, taṃ tassa sammohavijambhitamattanti daṭṭhabbaṃ. Paripuṇṇakhandhasākhāpasākhapañcaphalapaṭimaṇḍitoti paripuṇṇakhandhasākhāpasākhāhi ceva pañcahi ca phalehi paṭimaṇḍito, samantato vibhūsitoti attho. Abhisekaṃ datvāti anotattodakena abhisekaṃ datvā. Mahābodhiṭṭhāneyeva aṭṭhāsīti bodhisamīpeyeva vasi.

Pubbakattikapavāraṇādivaseti assayujamāsassa juṇhapakkhapuṇṇamiyaṃ. Cātuddasīuposathattā dvisattāhe jāte uposatho sampattoti āha “kāḷapakkhassa uposathadivase”ti, assayujamāsakāḷapakkhassa cātuddasīuposatheti attho. Pācīnamahāsālamūle ṭhapesīti nagarassa pācīnadisābhāge jātassa mahāsālarukkhassa heṭṭhā maṇḍapaṃ kāretvā tattha ṭhapesi. Sattarasame divaseti pāṭipadadivasato dutiyadivase. Kattikachaṇapūjaṃ addasāti kattikachaṇavasena bodhissa kariyamānaṃ pūjaṃ sumanasāmaṇero addasa, disvā ca āgato sabbāṃ taṃ pavattiṃ ārocesi. Taṃ sandhāyeva ca thero bodhiāharaṇatthaṃ pesesi.

Aṭṭhārassa devatākulānīti mahābodhiṃ parivāretvā ṭhitaṇāgayakkhādidevatākulāni datvāti sambandho. Amaccakulāni bodhissa kattabbavicāraṇatthāya adāsi, brāhmaṇakulāni lokasammatattā udakāsiñcanatthāya adāsi, kuṭumbiyakulāni bodhissa kattabbapūjopakaraṇagopanatthāya adāsi. “Gopakā rājakammino tathā taracchā”ti mahāgaṇṭhipade vuttaṃ. Gaṇṭhipade pana “gopakakulāni bodhisiñcanatthaṃ khīradhenupālanatthāya taracchakulāni kāliṅgakulāni vissāsikāni padhānamanussakulāni”ti vuttaṃ. Kāliṅgakulānīti ettha “udakādigāhakā kāliṅgā”ti mahāgaṇṭhipade vuttaṃ. “Kaliṅgesu janapade jātisampannakulaṃ kāliṅgakula”nti keci. Iminā parivārenāti sahatthe karaṇavacanaṃ, iminā vuttappakāraparivārena saddhinti attho. Viñjhāṭaviṃ samatikkammāti rājā sayampi mahābodhissa paccuggamaṇaṃ karonto senaṅgaparivuto thalapathena gacchanto viñjhāṭaviṃ nāma aṭaviṃ atikkamitvā. Tāmalittiṃ anuppattoti tāmalittiṃ nāma tittthaṃ sampatto. Idamassa tatiyanti suvaṇṇakaṭṭhe paṭiṭṭhitamahābodhissa rajjasampadānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tato pubbe panesa ekavāraṃ saddhāya sakalajambudīparajjena mahābodhiṃ pūjesiyeva, tasmā tena saddhiṃ catutthamidaṃ rajjasampadānaṃ. Mahābodhiṃ pana yasmiṃ yasmiṃ divase rajjena pūjesi, tasmīṃ tasmīṃ divase sakalajambudīparajjato uppannaṃ āyaṃ gahetvā mahābodhipūjaṃ kāresi.

Māgasiramāsassāti migasiramāsassa. Paṭhamapāṭipadadivaseti sukkapakkhapāṭipadadivase. Tañhi kaṇhapakkhapāṭipadadivasāṃ apekkhitvā “paṭhamapāṭipadadivasa”nti vuccati. Idañca imasmiṃ dīpe pavattamānavohāraṃ gahetvā vuttaṃ. Tattha pana puṇṇamito paṭṭhāya yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoti vohārassa pavattattā tena vohārena “dutiyaṭipadadivase”ti vattabbaṃ siyā. Tattha hi kaṇhapakkhapāṭipadadivasāṃ “paṭhamapāṭipada”nti vuccati.

Ukkhipitvāti mahāsālamūle dinnehi soḷasahi jātisampannakulehi saddhiṃ ukkhipitvāti vadanti. Gacchati vatareti ettha areti khede. Tenevāha “kanditvā”ti, bodhiyā adassanaṃ asahamāno roditvā paridevitvāti attho. Sarasamaṃsijālanti ettha pana heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Mahābodhisamāruḷhāti mahābodhinā samāruḷhā. Passato passatoti anādare sāmivacanaṃ, passantassevāti attho. Mahāsamuddatalaṃ pakkhantāti mahāsamuddassa udakatalaṃ pakkhandi. Samantā yojananti samantato ekekena passena yojanappamāṇe padese. Accantasamyoge cetaṃ upayogavacanaṃ. Vīciyo vūpasantāti vīciyo na uṭṭhahiṃsu, nāhesunti vuttaṃ hoti. Pavajjiṃsūti viraviṃsu, nādaṃ pavattayiṃsūti attho. Rukkhādisannissitāhīti ettha ādi-saddena pabbatādisannissitā devatā saṅgaṇhāti.

Supaṇṇarūpenāti supaṇṇasadisena rūpena. Nāgakulāni santāsesīti mahābodhiggahaṇatthaṃ āgatāni nāgakulāni santāsesi, tesaṃ bhayaṃ uppādetvā palāpesīti vuttaṃ hoti. Tadā hi samuddavāsino nāgā mahābodhiṃ gahetuṃ vātavassandhakārādīhi mahantaṃ vikubbaṃ akaṃsu. Tato saṅghamittattherī garuḷavaṇṇaṃ māpetvā tena garuḷarūpena ākāsaṃ pūrayamānā sikhāmarīcijālena gaganam ekandhakāraṃ katvā pakkhappahāravātena mahāsamuddaṃ āloḷetvā saṃvaṭṭajaladhinādasadisena ravena nāgānaṃ hadayāni bhindantī viya tāsetvā nāge palāpesi. Te ca utrastarūpā nāgā āgantvāti te ca vuttanayena uttāsītā nāgā puna āgantvā. Taṃ vibhūtinti taṃ iddhipāṭihāriyasaṅkhātāṃ vibhūtiṃ, taṃ acchariyanti vuttaṃ hoti. Therī yācitvāti “ayye, amhākaṃ bhagavā mucalindanāgarājassa bhogāvaḷiṃ attano gandhakuṭiṃ katvā sattāhaṃ tassa saṅgahaṃ akāsi. Abhisambujjhanadivase nerañjarānadītīre attano ucchiṭṭhapattaṃ mahākālanāgassa vissajjesi. Uruvelanāgena māpitaṃ visadhūmadahanaṃ agaṇetvā tassa saraṇasīlābharaṇamadāsi. Mahāmoggallānattheraṃ pesetvā nandopanandanāgarājānaṃ dametvā nibbisaṃ akāsi. Evaṃ so lokanāyako amhākaṃ upakārako, tvampi no dosamassaritvā muhuttaṃ mahābodhiṃ vissajjetvā nāgalokassa saggamokkhamaggaṃ sampādehi”ti evaṃ yācitvā. Mahābodhiviyogadukkhito mahābodhiviyogena dukkhito sañjātamānasikadukkho. Kanditvāti imassa pariyāyavacanamatthaṃ roditvāti, guṇakittanavasena vā punappunaṃ roditvā, vilāpaṃ katvāti attho.

Uttaradvāratoti anurādhapurassa uttaradvārato. Maggaṃ sodhāpetvāti khāṇukaṇṭakādīnaṃ uddharāpanavasena maggaṃ sodhāpetvā. Alaṅkārapetvāti vālukādīnaṃ okirāpanādivasena sajjetvā. Samuddasālavatthusminti samuddāsannasālāya vatthubhūte padese. Tasmaṃ kira padese ṭhitehi samuddassa diṭṭhattā taṃ acchariyaṃ pakāsetuṃ tattha ekā sālā katā. Sā nāmena “samuddāsannasālā”ti pākāṭā jātā. Vuttañhetam -

“Samuddāsannasālāya, ṭhāne ṭhatvā mahaṇṇave;
Āgacchantaṃ mahābodhiṃ, mahātheriddhiyāddasa.

“Tasmaṃ ṭhāne katā sālā, pakāsetuṃ tamabbhutaṃ;
‘Samuddāsannasālā’ti, nāmenāsīdha pākāṭā”ti.

Tāya vibhūtiyāti tāya vuttappakārāya pūjāsakkārādisampattiyā. Therassāti mahāmahindattherassa. Maggassa kira ubhosu passesu antaranāra pupphehi kūṭāgārasadisasaṇṭhānāni pupphacetiyāni kārapesi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “antarantare pupphaagghiyāni ṭhapento”ti. Āgato vatareti ettha areti pasamaṃsāyaṃ, sādhu vatāti attho. Soḷasahi jātisampannakulehīti aṭṭhahi amaccakulehi aṭṭhahi ca

brāhmaṇakulehīti evaṃ soḷasahi jātisampannakulehi. Samuddatīre mahābodhiṃ ṭhapetvāti samuddavelātale alaṅkatappaṭṭiyatte ramaṇīye maṇḍape mahābodhiṃ ṭhapetvā. Evaṃ pana katvā sakalatambapaṇṇirajjena mahābodhiṃ pūjetvā soḷasannaṃ kulānaṃ rajjaṃ niyyātetvā sayamaṃ dovārikaṭṭhāne ṭhatvā tayo divase anekappakāraṃ pūjaṃ kārāpesi. Taṃ dassento “tīṇi divasānī”tiādimaḥa. Rajjaṃ vicāresīti rajjaṃ vicāretuṃ vissajjesi, soḷasahi vā jātisampannakulehi rajjaṃ vicārāpesīti attho. Catutthe divaseti migasiramāsassa sukkapakkhadasamiyaṃ. Anupubbena anurādhapuraṃ sampattoti dasamiyaṃ alaṅkatappaṭṭiyattarathe mahābodhiṃ ṭhapetvā ulārapūjaṃ kurumāno pācīnapassavīhārassa patiṭṭhātabbaṭṭhānamānetvā tattha saṅghassa pātarāsaṃ pavattetvā mahindattherena bhāsitaṃ nāgadīpe dasabalena kataṃ nāgadamaṇaṃ sutvā “sammāsambuddhena nisajjādīnā paribhuttaṭṭhānesu thūpādīhi sakkāraṃ karissāmī”ti saññānaṃ kāretvā tato āharitvā tavakkabrāhmaṇassa gāmadvāre ṭhapetvā pūjetvā evaṃ tasmaṃ tasmaṃ ṭhāne pūjaṃ katvā iminā anukkamena anurādhapuraṃ sampatto. Cātuddasīdivaseti migasiramāsasseva sukkapakkhacātuddase. Vaḍḍhamānakacchāyāyāti chāyāya vaḍḍhamānasamaye, sāyanhasamayeti vuttaṃ hoti. Samāpattinti phalasamāpattiṃ. Tilakabhūtetī alaṅkārabhūte. Rājavatthudvārakoṭṭhakaṭṭhāneti rājuyyānassa dvārakoṭṭhakaṭṭhāne. “Sakalarajjaṃ mahābodhissa dinnapubbattā upacāratthaṃ rājā dovārikavesaṃ gaṇhī”ti vadanti.

Anupubbavipassananti udayabbayādianupubbavipassanaṃ. Paṭṭhapetvāti ārabhitvā. Atthaṅgamiteti atthaṅgate. “Saha bodhipatiṭṭhānenā”ti vattabbe vibhattivipariṇāmaṃ katvā “saha bodhipatiṭṭhānā”ti nissakkavacanaṃ kataṃ. Sati hi sahayoge karaṇavacanaṃ bhavitabbaṃ. Mahāpathavī akampīti ca idaṃ mukhamattanidassanaṃ, aññānīpi anekāni acchariyāni ahesumyeva. Tathā hi saha bodhipatiṭṭhānena udakapariyantaṃ katvā mahāpathavī akampi, tāni mūlāni kaṭāhamukhavaṭṭito uggantvā taṃ kaṭāhaṃ vinandhantā pathavītaṃ motariṃsu, samantato dibbakusumāni vassīṃsu, ākāse dibbatūriyāni vajjīṃsu, mahāmegho utṭhahitvā vuṭṭhidhāramakāsi, ākāsapadesā viravīṃsu, vijjulatā niccharīṃsu. Devatā sādhuṇāmadāṃsu, samāgatā sakaladīpavāsino gandhamālādīhi pūjayīṃsu, gahitamakarandā mandamārutā vāyīṃsu, samantato ghanasītalāhimavalāhakā mahābodhiṃ chādayīṃsu. Evaṃ bodhi pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā himagabbhe sannisīditvā sattāhaṃ lokassa adassanaṃ agamāsi. Himagabbhe sannisīdīti himagabbhassa anto aṭṭhāsi. Vipphurantāti vipphurantā ito cito ca saṃsarantā. Niccharīṃsūti nikkhamīṃsu. Dassīṃsūti paññāyīṃsu. Sabbe dīpavāsino sabbe tambapaṇṇidīpavāsino. Uttarasākhato ekaṃ phalanti uttarasākhāya ṭhitaṃ ekaṃ phalaṃ. “Pācīnasākhāya ekaṃ phala”ntipi keci. Mahāāsanaṭṭhāneti pubbapasse mahāsīlāsanena patiṭṭhitatṭhāne. Issaranimmānavihāreti issaranimmānasāṅkhāte kassapagīrivihāre. “Issaranimmānavihāre”ti hi pubbasāṅketavasena vuttaṃ, idāni pana so vihāro “kassapagīrī”ti paññāto. “Issarasamaṇārāme”tipi keci paṭhanti. Tathā ca vuttaṃ -

“Tavakkabrāhmaṇagāme, thūpārāme tatheva ca;
Issarasamaṇārāme, paṭhame cetiyaṅgaṇe”ti.

Yojaniyāārāmesūti anurādhapurassa samantā yojanassa anto kataārāmesu. Samantā patiṭṭhite mahābodhiṃhīti sambandho. Anurādhapurassa samantā evaṃ puttanaṭṭuparamparāya mahābodhiṃhi patiṭṭhiteti attho. Lohapāsādaṭṭhānaṃ pūjesīti

lohapāsādassa kattabbatthānaṃ pūjesi. “Kiñcāpi lohapāsādaṃ devānaṃpiyatissoyeva mahārājā kāressati, tathāpi tasmim̐ samaye abhāvato ‘anāgate’ti vutta”nti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Keci pana “duṭṭhagāmaṇiabhayeneva kārito lohapāsādo”ti vadanti. Mūlāni panassa na tāva otarantīti iminā, mahārāja, imasmim̐ dīpe satthusāsanaṃ patitthitamattameva ahosi, na tāva supatitthitanti dasseti, assa satthusāsanaṃ mūlāni pana na tāva otiṇṇānīti evamettha attho veditabbo. Otarantīti hi atītatthe vattamānavacanaṃ. Tenevāha “kadā pana bhante mūlāni otiṇṇāni nāma bhavissanti”ti. Yo amacco catupaṇṇāsāya jeṭṭhakakaniṭṭhabhātukehi saddhim̐ cetiyagirimhi pabbajito, taṃ sandhāya vuttaṃ “mahāariṭṭho bhikkhū”ti. Meghavaṇṇābhayassa amaccassa pariveṇatthāneti meghavaṇṇābhayassa rañño amaccena kattabbassa pariveṇassa vatthubhūte ṭhāne. Maṇḍapappakāranti maṇḍapasadisamaṃ. Sadisatthampi hi pakārasaddaṃ vaṇṇayanti. Sāsanaṃ mūlāni otarantāni passissāmīti iminā sāsanaṃ suṭṭhu patitthānākāraṃ passissāmīti dīpeti.

Meghavirahitassa nimmalasseva ākāsaṃ viravitattā “ākāsaṃ mahāviraṃ ravi”ti vuttaṃ. Paccekagaṇīhīti visum̐ visum̐ gaṇācariyehi. Paccekamaṃ gaṇaṃ etesaṃ atthīti paccekagaṇino. Yathā vejjo gilānesu karuṇāya tikicchanameva purakkhatvā vigatacchandadoso jigucchanīyesu vaṇesu guyhatthānesu ca bhesajjalepanādinā tikicchanameva karoti, evaṃ bhagavāpi kilesabyādhipīlitesu sattesu karuṇāya te satte kilesabyādhidukkhato mocetukāmo avattabbārahāni guyhatthānanissitānīpi asappāyāni vadanto vinayapaññattiyā sattānaṃ kilesabyādhiṃ tikicchatī. Tena vuttaṃ “satthu karuṇāguṇaparidīpaka”nti. Anusiṭṭhikarānanti anusāsanaṃ karānaṃ, ye bhagavato anusāsanaṃ sammā paṭipajjanti, tesanti attho. Kāyakammavacīkammavipphanditavinayananti kāyavacīdvāresu ajjhācāravasena pavattassa kilesavipphanditassa vinayanakaraṃ.

Rājīnanti upayogattā sāmivacanaṃ, rājānaṃ manusāsimsūti attho. Ālokanti ñāṇālokaṃ. Nibbāyimsu mahesayoti ettha mahāmahindatthero dvādasavassiko hutvā tambapaṇṇidīpaṃ sampatto, tattha dve vassāni vassitvā vinayaṃ patitthapesi. Dvāsatthivassiko hutvā parinibbutoti vadanti.

Tesaṃ therānaṃ antevāsikāti tesaṃ mahāmahindattherappamukhānaṃ therānaṃ antevāsikā. Tissadattādayo pana mahāariṭṭhattherassa antevāsikā, tasmā tissadattakālasumanadīghasumanādayo mahāariṭṭhattherassa antevāsikā cāti yojetabbaṃ. Antevāsikānaṃ antevāsikāti ubhayathā vuttaantevāsikānaṃ antevāsikā. Pubbe vuttappakārāti -

“Tato mahindo itthiyo, utthiyo sambalo tathā;
Bhaddanāmo ca paṇḍito.

“Ete nāgā mahāpañña, jambudīpā idhāgatā;
Vinayaṃ te vācayimsu, piṭakaṃ tambapaṇṇiyā.

“Nikāye pañca vācesum̐, satta ceva pakaraṇe;
Tato ariṭṭho medhāvī, tissadatto ca paṇḍito.

“Visārado kālasumano, therō ca dīghanāma”ti. -

Evamādinā pubbe vuttappakārā ācariyaparamparā.

Vinayānisamsakathāvaṇṇanā

Ettāvatā ca “kenābhata”nti imaṃ pañhaṃ vitthārato vibhajitvā idāni “kattha patiṭṭhita”nti imaṃ pañhaṃ vissajjento āha “kattha patiṭṭhita”ntiādi. Tattha telamivāti sīhatelamiva. Adhimattasatigatidhītimantesūti ettha satīti buddhavacanaṃ uggahetvā dhāraṇakasati. Gatīti uggaṇhanakagati. Dhīti sannīṭṭhānaṃ katvā gaṇhanakaññaṃ. Gatīti vā paññāgati. Dhīti buddhavacanaṃ uggaṇhanavīriyaṃ sajjhāyanavīriyaṃ dhāraṇavīriyañca. Lajjīsūti pāpajigucchana kalakkhaṇāya lajjāya samannāgatesu. Kukkuccakesūti aṇumattesupi vajjesu dosadassāvitāya kappiyākappiyaṃ nissāya kukkuccakārīsu. Sikkhākāmesūti adhisīlaaaccittaadhipaññāvasena tisso sikkhā kāmaya mānesu sampiyāyitvā sikkhantesu.

Akattabbato nivāretvā kattabbesu patiṭṭhāpanato mātāpituṭṭhāniyoti vuttaṃ. Ācāragocarakusalatāti veḷudānādīmichhājīvassa kāyapāgabbhiyādīnañca akaraṇena sabbaso anācāraṃ vajjetvā “kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo”ti evaṃ vuttabhikkhusārappaācārasampattiyā vesiyādiagocaraṃ vajjetvā piṇḍapātādiatthaṃ upasaṅkamituṃ yuttaṭṭhānasaṅkhātāgocarena ca sampannattā samañcāresu ceva samaṇagocaresu ca kusalatā. Apica yo bhikkhu satthari sagāravo sappatisso sabrahmacārīsu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantena paṭikkantena ālokitena vilokitena samiñjitena pasāritena okkhittacakkhu iriyāpathasampanno indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññaṃ samannāgato appiccho santuṭṭho āradhaviyāyo pavivitto asaṃsaṭṭho ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācāro.

Gocaro pana upanissayagocaro ārakkhagocaro upanibandhagocaroti tividho. Tattha dasakathāvatthuguṇasamannāgato kalyāṇamitto, yaṃ nissāya assutaṃ suṇāti, suttaṃ pariyodāpeti, kaṅkhaṃ vitarati, diṭṭhiṃ ujjuṃ karoti, cittaṃ pasādeti, yassa vā pana anusikkhamāno saddhāya vaḍḍhati, sīlena, sutena, cāgena, paññāya vaḍḍhati, ayaṃ upanissayagocaro. Yo pana bhikkhu antaragharaṃ pavitṭho vīthipaṭipanno okkhittacakkhu yugamattadassāvī saṃvuto gacchati, na hatthiṃ olokento, na assaṃ, na rathaṃ, na pattiṃ, na itthiṃ, na purisaṃ olokento, na uddhaṃ olokento, na adho olokento, na disāvidisampi pekkhamāno gacchati, ayaṃ ārakkhagocaro.

Upanibandhagocaro pana cattāro satipaṭṭhānā, yattha bhikkhu attano cittaṃ upanibandhati. Vuttañhettaṃ bhagavatā - “ko ca, bhikkhave, bhikkhuno gocaro sako pettiko visayo, yadidaṃ cattāro satipaṭṭhānā”ti. Ayaṃ upanibandhagocaro. Iti iminā ca ācārena iminā ca gocarena samannāgatattā ācāragocarakusalatā. Evaṃ anācāraṃ agocarañca vajjetvā saddhāpabbajitānaṃ yathāvuttaācāragocaresu kusalabhāvo vinayadharāyattoti ayamānisamsa vinayapariyattiyā dassitoti veditabbo.

Vinayapariyattiṃ nissāyāti vinayapariyāpuṇaṇaṃ nissāya. Attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhitoti kathamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito? Āpattiñhi āpajjanto chahākārehi āpajjati alajjitā, aññaṇatā, kukkuccapakatātā, akappiye kappiyasaññitā, kappiye akappiyasaññitā, satisammosāti. Vinayadharo pana imehi chahākārehi āpattiṃ nāpajjati.

Kathaṃ alajjitāya nāpajjati? So hi “passatha bho, ayaṃ kappiyākappiyaṃ jānantoyeva paṇṇattivītikkamaṃ karotī”ti imaṃ parūpavādaṃ rakkhantopi akappiyabhāvaṃ jānantoyeva madditvā vītikkamaṃ na karoti. Evaṃ alajjitāya nāpajjati. Sahasā āpannampi desanāgāminiṃ desetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhahitvā suddhante patitṭhāti, tato -

“Sañcicca āpattiṃ nāpajjati, āpattiṃ na parigūhati;
Agatigamanañca na gacchati, ediso vuccati lajjipuggalo”ti. -

Imasmiṃ lajjibhāve patitṭhitova hoti.

Kathaṃ aññānatāya nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā kappiyaṃyeva karoti, akappiyaṃ na karoti. Evaṃ aññānatāya nāpajjati.

Kathaṃ kukkuccapakatatāya nāpajjati? Kappiyākappiyaṃ nissāya kukkucce uppanne vatthuṃ oloketvā mātikaṃ padabhājanaṃ antarāpattiṃ anāpattiṃ oloketvā kappiyaṃ ce hoti, karoti, akappiyaṃ ce, na karoti. Uppannaṃ pana kukkuccaṃ avinicchinitvāva “vaṭṭatī”ti madditvā na vītikkamati. Evaṃ kukkuccapakatatāya nāpajjati.

Kathaṃ akappiye kappiyasaññitādīhi nāpajjati? So hi kappiyākappiyaṃ jānāti, tasmā akappiye kappiyasaññī na hoti, kappiye akappiyasaññī na hoti, supatitṭhitā cassa sati hoti, adhiṭṭhātabbaṃ adhiṭṭheti, vikappetabbaṃ vikappeti. Iti imehi chahākārehi āpattiṃ nāpajjati, āpattiṃ anāpajjanto akhaṇḍasīlo hoti parisuddhasīlo. Evamassa attano sīlakkhandho sugutto hoti surakkhito.

Kukkuccapakatānanti kappiyākappiyaṃ nissāya uppannena kukkuccena abhibhūtānaṃ. Kathaṃ pana kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti? Tīroraṭṭhesu tirojanapadesu ca uppannakukkucā bhikkhū “asukasmiṃ kira vihāre vinayadharo vasatī”ti dūratopi tassa santikaṃ āgantvā kukkuccaṃ pucchanti. So tehi katakammassa vatthuṃ oloketvā āpattānāpattiṃ garukalahukādibhedam sallakkhetvā desanāgāminiṃ desāpetvā vuṭṭhānagāminiyā vuṭṭhāpetvā suddhante patitṭhāpeti. Evaṃ kukkuccapakatānaṃ paṭisaraṇaṃ hoti.

Visārado saṅghamajjhe voharatīti vigato sārado bhayaṃ etassāti visārado, abhītoti attho. Avinayadharassa hi saṅghamajjhe kathentassa bhayaṃ sārappaṃ okkamati, vinayadharassa taṃ na hoti. Kasmā? “Evaṃ kathentassa doso hoti, evaṃ na doso”ti ñatvā kathanato.

Paccatthike sahadhammena suniggahitaṃ niggaṇhātīti ettha dvidhā paccatthikā nāma attapaccatthikā ca sāsanaṃpaccatthikā ca. Tattha mettiyabhummajakā ca bhikkhū vaḍḍho ca licchavī amūlakena antimavatthunā codesuṃ, ime attapaccatthikā nāma. Ye vā panaññepi dussīlā pāpadhammā, sabbe te attapaccatthikā. Viparītadassanā pana ariṭṭhabhikkhukaṇṭakasāmaṇeravesālikavajjiputtakā mahāsaṅghikādayo ca abuddhasāsanaṃ “buddhasāsana”nti vatvā katapaggahā sāsanaṃpaccatthikā nāma. Te sabbepi sahadhammena sahakāraṇena vacanena yathā taṃ asaddhammaṃ patitṭhāpetuṃ na sakkonti, evaṃ suniggahitaṃ katvā niggaṇhāti.

Saddhammatṭhitiyā paṭipanno hotīti ettha pana tividho saddhammo pariyattipaṭipattiadhigamavasena. Tattha tipīṭakaṃ buddhavacanaṃ pariyattisaddhammo nāma. Terasa dhutaṅgaguṇā cuddasa khandhakavattāni dveasīti

mahāvattānīti ayaṃ paṭipattisaddhammo nāma. Cattāro maggā ca cattāri phalāni ca, ayaṃ adhigamasaddhammo nāma. Tattha keci therā “yo vo, ānanda, mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena satthā”ti iminā suttena “sāsanassa pariyatti mūla”nti vadanti. Keci therā “ime ca, subhadda, bhikkhū sammā vihareyyuṃ, asuñño loko arahantehi assā”ti iminā suttena “sāsanassa paṭipatti mūla”nti vatvā “yāva pañca bhikkhū sammā paṭipannā saṃvijjanti, tāva sāsanaṃ ʘhitam hoti”ti āhaṃsu. Itare pana therā “pariyattiyā antarahitāya suppaṭipannassapi dhammābhisamayo natthi”ti vatvā āhaṃsu. Sacepi pañca bhikkhū cattāri pārājikāni rakkhaṇakā honti, te saddhe kulaputte pabbājetvā paccantime janapade upasampādetvā dasavaggagaṇaṃ pūretvā majjhima janapade pi upasampadaṃ karissanti. Etenupāyena vīsativaggasaṅghaṃ pūretvā attanopi abbhānakammaṃ katvā sāsanaṃ vuḍḍhiṃ viruḍhiṃ gamayissanti. Evamayaṃ vinayadharo tividhassapi saddhammassa ciraṭṭhitiyā paṭipanno hoti. Evamayaṃ vinayadharo ime pañcānisaṃse paṭilabhatīti veditabbo.

Vinayo saṃvaratthāyātiādīsu vinayoti vinayassa pariyāpuṇaṇaṃ, vinayoti vā vinayapaññatti vuttā, tasmā sakalāpi vinayapaññatti vinayapariyāpuṇaṇaṃ vā kāyavacīdvārasaṃvaratthāyāti attho, ājīva parisuddhipariyosānassa sīlassa upanissayapaccayo hoti vuttaṃ hoti. Avippaṭisāroti pāpapaññānaṃ katākatānusocanavasena pavattacittavippaṭisārābhāvo. Pāmojjanti dubbalā taruṇapīti. Pītīti balavapīti. Passaddhīti kāyacittadarathapaṭippassaddhi. Sukhanti kāyikaṃ cetasaṅgaṇaṃ sukhaṃ. Tañhi duvidhampi samādhissa upanissayapaccayo hoti. Samādhīti cittekaggaṭā. Yathābhūtañāḍadassananti sappaccayanāmarūpapariggaho. Nibbidāti vipassanā. Atha vā yathābhūtañāḍadassanaṃ taruṇavipassanā, udayabbayañāḍassetam adhivacanaṃ. Cittekaggaṭā hi taruṇavipassanāya upanissayapaccayo hoti. Nibbidāti sikhāppattā vuṭṭhānagāminibalavavipassanā. Virāgoti ariyamaggo. Vimuttīti arahattaphalaṃ. Catubbidhopi hi ariyamaggo arahattassa upanissayapaccayo hoti. Vimuttiñāḍadassananti paccavekkhaṇaṇāṇaṃ. Anupādāparinibbānatthāyāti kañci dhammaṃ aggahetvā anavasesetvā parinibbānatthāya, appaccayaparinibbānatthāyāti attho. Appaccayaparinibbānassa hi vimuttiñāḍadassanaṃ paccayo hoti tasmiṃ anuppatte avassaṃ parinibbāyitabbato, na ca paccavekkhaṇaṇāṇe anuppanne antarā parinibbānaṃ hoti.

Etadatthā kathāti ayaṃ vinayakathā nāma etadatthāya, anupādāparinibbānatthāyāti attho. Evaṃ sabbatthapi. Mantanāpi vinayamantanāeva, “evaṃ karissāma, na karissāmā”ti vinayapaṭibaddhasaṃsandanaṃ. Etadatthā upanīṣāti upanīṣādati ettha phalaṃ tappaṭibaddhavuttitāyāti upanīṣā vuccati kāraṇaṃ paccayoti. “Vinayo saṃvaratthāyā”tiādīkā kāraṇaparamparā etadatthāti attho. Etadatthaṃ sotāvadhānanti imissā paramparapaccayakathāya sotāvadhānaṃ imaṃ kathaṃ sutvā yaṃ uppajjati ñāṇaṃ, tampi etadatthaṃ. Yadi daṃ anupādācittassa vimokkhoti yadidanti nipāto. Sabbaliṅgavibhattavacanesu tādisova tattha tattha atthato pariṇāmetabbo, tasmā evamettha attho veditabbo - yo ayaṃ catūhi upādānehi anupādiyitvā cittassa arahattaphalasaṅkhāto vimokkho, sopi etadatthāya anupādāparinibbānatthāyāti evamettha sambandho veditabbo. Yo ayaṃ anupādācittassa vimokkhasaṅkhāto maggo, heṭṭhā vuttaṃ sabbampi etadatthamevāti. Evañca sati iminā mahussāhato sādhitabbaṃ niyatappayojanaṃ dassitaṃ hoti. Heṭṭhā “virāgo...pe... nibbānatthāyā”ti iminā pana labbhamānānisaṃsaphalaṃ dassitanti veditabbaṃ. Āyogoti uggahaṇacintanādivasena punappunaṃ abhiyogo.

Verañjakaṇḍavaṇṇanā

1. Seyyathidanti taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho. Aniyamaniddesavacananti natthi etassa niyamoti aniyamo, niddisīyati attho etenāti niddeso, vuccati etenāti vacanaṃ, niddesoyeva vacanaṃ niddesavacanaṃ, aniyamassa niddesavacanaṃ aniyamaniddesavacanaṃ, paṭhamaṃ aniyamitassa samayassa niddesavacananti attho. “Yenāti avatvā tenāti vuttattā aniyamaṃ katvā niddiṭṭhavacanaṃ aniyamaniddesavacana”ntipi vadanti. Yaṃtaṃsaddānaṃ nīccasambandhabhāvato āha “tassa sarūpena avuttenapī”tiādi. Tattha tassāti “tenā”ti etassa. Sarūpena avuttenapīti “yenā”ti evaṃ sarūpato pāḷiyaṃ avuttenapī. Atthato siddhenāti parabhaḡe sārīputtattherassa uppajjanakaparivitakkasaṅkhātāatthato siddhena. Parivitaḡe hi siddhe yena samayena parivitaḡo udapādīti idaṃ atthato siddhameva hoti. Tenevāha “aparabhāḡe hi vinayapaññattiyācanahetubhūto āyasmato sārīputtassa parivitaḡo siddho”tiādi. “Tenā”ti vatvā tato tadatthameva “yenā”ti atthato vuccamānattā “yenā”ti ayaṃ “tenā”ti etassa paṭiniddeso nāma jāto. Paṭiniddesoti ca vitthāraniddesoti attho.

Aparabhāḡe hīti ettha hi-saddo hetumhi, yasmāti attho.

Vinayapaññattiyācanahetubhūtoti “etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakaṇaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya, uddiseyya pātimokkhaṃ. Yathayidaṃ brahmacariyaṃ addhaniyaṃ assa ciraṭṭhitika”nti evaṃ pavattassa vinayapaññattiyācanassa kāraṇabhūtoti attho. Parivitaḡoti “katamesānaṃ kho buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahosi, katamesānaṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhitikaṃ aho”ti evaṃ pavatto parivitaḡo. Yaṃtaṃsaddānaṃ nīccasambandhoti āha “tasmā yena samayenā”tiādi. Pubbe vā pacchā vā atthato siddhenāti pubbe vā pacchā vā uppannaatthato siddhena. Paṭiniddeso kattabboti etassa “yadida”nti iminā sambandho. “Paṭiniddeso kattabbo”ti yadidaṃ yaṃ idaṃ vidhānaṃ, ayaṃ sabbasmiṃ vinaye yuttīti attho. Atha vā “paṭiniddeso kattabbo”ti yadidaṃ yā ayaṃ yutti, ayaṃ sabbasmiṃ vinaye yuttīti attho.

Tatridaṃ mukhamattanidassananti tassā yathāvuttayuttīyā paridīpane idaṃ mukhamattanidassanaṃ, upāyamattanidassananti attho. Mukhaṃ dvāraṃ upāyoti hi atthato ekaṃ. “Tena hi bhikkhave bhikkhūnaṃ sikkhāpadaṃ paññapessāmī”ti pāḷiṃ dassetvā tattha paṭiniddesamāha “yena sudinno”tiādinā. Tenāti hetuatthe karaṇavacanattā tassa paṭiniddesopi tādisoyevāti āha “yasmā paṭisevī”ti. Pubbe atthato siddhenāti pubbe uppannamethunadhammapaṭisevanasaṅkhātāatthato siddhena. Pacchā atthato siddhenāti raññā adinnaṃ dārūnaṃ ādiyanasaṅkhātapacchāuppannaatthato siddhena. Samayasaddoti etassa “dissatī”ti iminā sambandho.

Samavāyeti paccayasāmaggiyaṃ, kāraṇasamavāyeti attho. Khaṇeti okāse. Assāti assa samayasaddassa samavāyo atthoti sambandho. Appeva nāma svepi upasaṅkameyyāma kālaṇca samayaṇca upādāyāti ettha kālo nāma

upasaṅkamanassa yuttapayuttakālo. Samayo nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato tadanurūpaṃ sarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. Upādānaṃ nāma ñāṇena tesam gahaṇaṃ sallakkhaṇaṃ, tasmā kālañca samayañca paññāya gahetvā upadhāretvāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti - sace amhākaṃ sve gamanassa yuttakālo bhavissati, kāye balamattā ceva pharissati, gamanapaccayā ca añño aphāsuvihāro na bhavissati, athetaṃ kālañca gamanakāraṇasamavāyasaṅkhātāṃ samayañca upadhāretvā api eva nāma sve āgaccheyyāmāti.

Khaṇoti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā, khaṇo eva ca samayo. Yo khaṇoti ca samayoti ca vuccati, so ekovāti hi attho. Mahāsamayoti mahāsamūho. Pavuddhaṃ vanaṃ pavanaṃ, tasmiṃ pavanasmiṃ, vanasaṇḍeti attho. Samayopi kho te bhaddāli appaṭividdho ahoṣīti ettha samayoti sikkhāpadapūraṇassa hetu. Bhaddālīti tassa bhikkhuno nāmaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - bhaddāli tayā paṭivijjhitaṃ bayuttakaṃ etaṃ kāraṇaṃ atthi, tampi te na paṭividdhaṃ na sallakkhanti. Kiṃ taṃ kāraṇanti āha “bhagavā kho”tiādi.

Uggāhamāno tiādīsu mānoti tassa paribbājakassa pakatināmaṃ, kiñci kiñci pana uggahetuṃ samatthātāya “uggāhamāno”ti naṃ sañjānanti, tasmā “uggāhamāno”ti vuccati. Samaṇamuṇḍikāya putto samaṇamuṇḍikāputto. So kira devadattassa upaṭṭhāko. Samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti etthāti samayappavādako, tasmiṃ samayappavādake, diṭṭhippavādaketi attho. Tasmiṃ kira ṭhāne caṅkītarukkhapokkharasātipabhutayo brāhmaṇā nigaṇṭhācelakaparibbājakādayo ca paribbājakā sannipatitvā attano attano samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti kathenti dīpenti, tasmā so ārāmo “samayappavādako”ti vuccati, sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarurukkhapantiyā parikkhittattā “tindukācīra”nti vuccati. Ekā sālā etthāti ekasālako. Yasmā panettha paṭhamaṃ ekā sālā katā ahosi, pacchā mahāpuññaṃ poṭṭhapādaparibbājakaṃ nissāya bahū sālā katā, tasmā tameva ekaṃ sālā upādāya laddhanāmavasena “ekasālako”ti vuccati. Mallikāya pana pasenadirañño deviyā uyyānabhūto so pupphaphalasañchanno ārāmoti katvā “mallikāya ārāmo”ti saṅkhyāṃ gato. Tasmiṃ samayappavādake tindukācīre ekasālake mallikāya ārāme. Paṭivasatīti tasmiṃ vāsaphāsutāya vasati.

Diṭṭhe dhammeti paccakkhe attabhāve. Atthoti vuḍḍhi. Samparāyikoti kammakilesavasena samparetabbato sampāpuṇitabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyutto samparāyiko, paralokattho. Atthābhisamayāti yathāvuttaubhayatthasaṅkhātahitapaṭilābhā. Samparāyikopi hi attho kāraṇassa nipphannattā paṭiladdho nāma hotīti tamatthadvayaṃ ekato katvā “atthābhisamayā”ti vuttaṃ. Dhiyā paññāya rāti gaṇhātīti dhīro. Atha vā dhī paññā etassa atthīti dhīro.

Sammā mānābhisamayāti mānassa sammā pahānena. Sammāti iminā mānassa aggamaggañāṇena samucchedappahānaṃ vuttaṃ. Dukkhasa pīḷanaṭṭhotiādīsu dukkhasaccassa pīḷanaṃ taṃsamaṅgino hiṃsaṇaṃ avipphārikatākāraṇaṃ, pīḷanameva attho pīḷanaṭṭho, tthakārassa tthakāraṃ katvā vuttaṃ. Evaṃ sesesupi. Samecca paccayehi katabhāvo saṅkhataṭṭho. Santāpo dukkhadukkhatādivasena santāpanaṃ paridhanaṃ. Vipariṇāmo jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Abhisametabbo paṭivijjhitaṃ abhisamayo, abhisamayova attho abhisamayaṭṭho, pīḷanādīni. Tāni hi abhisametabbabhāvena ekībhāvaṃ upanetvā

“abhisamayaṭṭho”ti vuttāni, abhisamayassa vā paṭivedhassa visayabhūto attho abhisamayaṭṭhoti tāneva pīlanādīni abhisamayassa visayabhāvūpagamanasāmaññato ekattena vuttāni.

Ettha ca upasaggānaṃ jotakamattattā tassa tassa atthassa vācako samayasaddo evāti samayasaddassa atthuddhārepi saupasaggo abhisamayasaddo vutto. Tattha sahaṅkāraṇasannijjhaṃ sameti samavettīti samayo, samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyaṃ ettha tadādhārapuggalehīti samayo, khaṇo. Samenti ettha, etena vā saṃgacchanti dhammā sahaṅkāradhammehi uppādādīhi vāti samayo, kālo. Dhammappavattimattatāya atthato abhūtopi hi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṃ kāraṇaṃ viya ca parikappanāmmattasiddhena rūpena voharīyati. Samaṃ, saha vā avayavānaṃ ayaṇaṃ pavatti avaṭṭhānanti samayo, samūho yathā “samudāyo”ti. Avayavena sahāvaṭṭhānameva hi samūho. Paccayantarasaṃgame eti phalaṃ etasmā uppajjati pavattati cāti samayo, hetu yathā “samudayo”ti. Sameti saṃyojanabhāvato sambandho eti attano visaye pavattati, daḥaggahaṇabhāvato vā taṃsaṃyuttā ayanti pavattanti sattā yathābhinivesaṃ etenāti samayo, ditṭhi. Ditṭhisamyojanena hi sattā ativiya bajjhanti. Samiti saṅgati samodhānanti samayo, paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṃ, sammā vā yānaṃ apagamo appavattīti samayo, pahānaṃ. Nāṇena abhimukhaṃ sammā etabbo adhigantabboti abhisamayo, dhammānaṃ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena sammā eti gacchati bujḥhatīti abhisamayo, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvāvabodho. Evaṃ tasmīṃ tasmīṃ atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Nanu ca atthamattaṃ paṭicca saddā abhinivisanti, na ekena saddena aneke atthā abhidhīyantīti? Saccametaṃ saddavisese apekkhite. Saddavisese hi apekkhiyamāne ekena saddena anekatthābhidhānaṃ na sambhavati. Na hi yo kālattho samayasaddo, soyeva samūhādiatthaṃ vadati. Ettha pana tesaṃ tesaṃ atthānaṃ samayasaddavacanīyatāsāmaññamupādāya anekatthatā samayasaddassa vuttā. Evaṃ sabbattha atthuddhāre adhippāyo veditabbo. Idha panassa kālo atthoti assa samayasaddassa idha kālo attho samavāyādīnaṃ atthānaṃ idha asambhavato desadesakādīnaṃ viya nidānabhāvena kālassa apadisitabbato ca.

Upayogavacanena bhumavacanena ca niddesamakativā idha karaṇavacanena niddese payojanaṃ niddhāretukāmo parammukhena codanaṃ samuṭṭhāpeti “etthāhā”tiādi. Ettha “tena samayenā”ti imasmiṃ tṭhāne vitaṇḍavādī āhāti attho. Athāti codanāya kattukāmataṃ dīpeti, nanūti iminā samānattho. Kasmā karaṇavacanena niddeso katoti sambandho. Bhumavacanena niddeso katoti yojetabbaṃ. Etthāpi “yathā”ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Tatthāti tesu suttābhidhammesu. Tathāti upayogabhumavacanehi. Idhāti imasmiṃ vinaye. Aññathāti karaṇavacanena. Accantamevāti ārambhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṃ, tāva accantameva, niranteramevāti attho. Karuṇāvihārenāti parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tathā hi karuṇānidānattā desanāya idha parahitapaṭipatti “karuṇāvihāro”ti vuttā, na pana karuṇāsamaāpattivihāro. Na hi desanākāle desetabbadhammavisayassa desanāññāssa sattavisayāya mahākaruṇāya sahuppatti sambhavati bhinnavisayattā, tasmā karuṇāvasena pavatto parahitapaapattisaṅkhāto vihāro idha karuṇāvihāroti veditabbo. Tadattahjotanattanti accantasamyogetthadīpanatthaṃ upayoganiddeso kato yathā “māsaṃ ajjhetī”ti.

Adhikaraṇatthoti ādhārattho. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṃ bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ, soyevattho bhāvenabhāvalakkhaṇattho. Kathaṃ pana abhidhamme yathāvuttaatthadvayasambhavoti āha “adhikaraṇañhī”tiādi. Tattha kālasaṅkhāto attho kālattho, samūhasaṅkhāto attho samūhattho. Atha vā kālasaddassa attho kālattho, samūhasaddassa attho samūhattho. Ko so? Samayo. Idaṃ vuttaṃ hoti - kālattho samūhattho ca samayo tattha abhidhamme vuttānaṃ phassādidhammānaṃ adhikaraṇaṃ ādhāroti yasmiṃ kāle dhammapuñje vā kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīmyeva kāle puñje ca phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho.

Nanu cāyaṃ upādāya paññatto kālo samūho ca vohāramattako, so kathaṃ ādhāro tattha vuttadhammānanti? Nāyaṃ doso. Yathā hi kālo sabhāvadhammaparicchinno sayāṃ paramatthato avijjamānopi ādhārabhāvena paññatto taṅkhaṇappavattānaṃ tato pubbe parato ca abhāvato “pubbaṇhe jāto sāyanhe gacchatī”tiādīsu, samūho ca avayavavinimutto avijjamānopi kappanāmattasiddho avayavānaṃ ādhārabhāvena paññapīyati “rukkhe sākā, yavarāsīmhi sambhūto”tiādīsu, evamidhāpīti datṭhabbaṃ.

Abhidhamme ādhāratthasambhavaṃ dassetvā idāni bhāvenabhāvalakkhaṇatthasambhavaṃ dassento āha “khaṇasamavāyahetusaṅkhātassā”tiādi. Tattha khaṇo nāma aṭṭhakhaṇavinimutto navamo buddhuppādasāṅkhāto khaṇo, yāni vā panetāni “cattārimāni, bhikkhave, cakkāni yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ pavattatī”ti ettha patirūpadesavāso, sappurisūpanissayo, attasammāpaṇidhi, pubbe ca katapuññatāti cattāri cakkāni vuttāni, tāni ekajjhaṃ katvā okāsaṭṭhena khaṇoti veditabbo. Tāni hi kusaluppattiyā okāsabhūtāni. Samavāyo nāma “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuvīññāṇa”nti evamādinā niddiṭṭhā cakkhuvīññāṇadisāṅkhātasādhāraṇaphalanipphādakattena saṇṭhitā cakkhurūpādipaccayasāmaggī. Cakkhurūpādīnañhi cakkhuvīññāṇadisādhāraṇaphalaṃ. Hetūti janakahetu. Yathāvuttakhaṇasaṅkhaātassa samavāyasaṅkhātassa hetusaṅkhātassa ca samayassa bhāvena sattāya tesāṃ phassādidhammānaṃ bhāvo sattā lakkhīyati viññāyatīti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā “gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato”ti dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evamidhāpi “yasmiṃ samaye, tasmīṃ samaye”ti ca vutte “satī”ti ayamattho viññāyamāno eva hoti aññakiriyāya sambandhābhāve padatthassa sattāviraḥābhāvatoti samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā phassādibhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. Ayañhi tattha attho yasmiṃ yathāvutte khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca satī kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti, tasmīmyeva khaṇe paccayasamavāye hetumhi ca satī phassādayopi hontīti. Tadattahajotanatthanti adhikaraṇatthassa bhāvenabhāvalakkhaṇatthassa ca dīpanatthaṃ.

Idha panāti imasmiṃ vinaye. Hetuattho karaṇattho ca sambhavatīti “annena vasati, vijjāya vasatī”tiādīsu viya hetuattho “pharasunā chindati, kudālena khaṇatī”tiādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Kathaṃ sambhavatīti āha “yo hi so”tiādi. Tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenāti ettha pana taṃtaṃvatthuvītikkamova sikkhāpadapaññattiyā hetu ceva karaṇañca. Tathā hi yadā bhagavā sikkhāpadapaññattiyā paṭhamameva tesāṃ tesāṃ tattha tattha taṃtaṃsikkhāpadapaññattihetubhūtaṃ vītikkamaṃ apekkhamāno viharati, tadā taṃ

taṃ vītikkamaṃ apekkhitvā tadatthaṃ vasatīti siddho vatthuvītikkamassa hetubhāvo “annena vasati, annaṃ apekkhitvā tadatthāya vasatī”tiādīsu viya.

Sikkhāpadapaññattikāle pana teneva pubbasiddhena vītikkamena sikkhāpadaṃ paññapetīti sikkhāpadapaññattiyā sādhakatamattā karaṇabhāvopi vītikkamasseva siddho “asinā chindatī”tiādīsu viya. Vītikkamaṃ pana apekkhamāno teneva saddhiṃ tannissayakālampi apekkhitvā viharatīti kālāssapi idha hetubhāvo vutto, sikkhāpadaṃ paññapento ca taṃ taṃ vītikkamakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadaṃ paññapetīti vītikkamanissayassa kālāssapi karaṇabhāvo vutto, tasmā iminā pariyāyena kālāssapi hetubhāvo karaṇabhāvo ca labbhatīti vuttaṃ “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”ti. Nippariyāyato pana vītikkamoyeva hetubhūto karaṇabhūto ca. So hi vītikkamakkaṇṇe hetu hutvā pacchā sikkhāpadapaññāpane karaṇampi hotīti.

Sikkhāpadāni paññāpayantoti vītikkamaṃ pucchitvā bhikkhusaṅghaṃ sannipātāpetvā otiṇṇavattukaṃ puggalaṃ paṭipucchitvā vigarahitvā ca taṃ taṃ vatthum otiṇṇakālaṃ anatikkamitvā teneva kālena karaṇabhūtena sikkhāpadāni paññāpayanto. Sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamānoti tatiyapārājikādīsu viya sikkhāpadapaññattiyā hetubhūtaṃ taṃ taṃ vatthum vītikkamasamayaṃ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena bhagavā tattha tattha vihāsīti attho. “Sikkhāpadāni paññāpayanto sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamāno”ti vacanato “tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtenā”ti evaṃ vattabbepi paṭhamam “hetubhūtenā”ti vacanaṃ idha hetuatthassa adhippetattā vuttaṃ. Bhagavā hi verañjāyaṃ viharanto therassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūtaṃ parivitakkasamayaṃ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena vihāsīti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Kiṃ panettha yutticintāya, ācariyassa idha kamavacanicchā natthīti evametam gaṇṭhabbaṃ. Teneva dīghanikāyattakathāyampi “tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā”tiādinaṃ ayameva anukkamo vutto. Na hi tattha paṭhamam “hetubhūtenā”ti vacanaṃ idha “tena samayena verañjāyaṃ viharatī”ti ettha hetuatthassa adhippetabhāvadīpanatthaṃ vuttaṃ. “Sikkhāpadāni paññāpayanto hetubhūtena karaṇabhūtena samayena vihāsi, sikkhāpadapaññattihetuṅca apekkhamāno hetubhūtena samayena vihāsīti evamettha sambandho kātabbo”tipi vadanti. Tadattahajotanatthanti hetuatthassa karaṇatthassa vā dīpanatthaṃ. Idhāti imasmiṃ vinaye. Hoti cetthāti ettha imasmiṃ padese yathāvuttatthasaṅgahavasena ayaṃ gāthā hoti. Aññatrāti suttābhidhammesu.

Porāṇāti aṭṭhakathācariyā. Abhilāpamattabhedoti vacanamattena viseso. Tena suttavinayesu vibhattivipariṇāmo katoti dasseti. Parato atthaṃ vaṇṇayissāmāti parato “itipi so bhagavā”tiādinaṃ āgataṭṭhāne vaṇṇayissāma. Verañjāyanti ettha “balikaraggahaṇena janassa pīlābhāvato niddosattā vigato rajo assāti verañjā, serivāṇijajātake devadattassa veruppannapadese katattā veraṃ ettha jātanti verañjā, pavitṭhapavitṭhe naṭasamajjādīhi khādanīyabhojanīyālaṅkāradīhi ca vividhehi upakaraṇehi rañjanato vividhehi rañjayatīti verañjā, paṭipakkhe abhibhavitvā katabhāvato veraṃ abhibhavitvā jātāti verañjā, verañjassa nāma isino assamaṭṭhāne katattā verañjā”ti evamādinā keci vaṇṇayanti. Kiṃ iminā, nāmamattametam tassa nagarassāti dassento āha “verañjāti aññatarassa nagarassetam adhivacana”nti. Samīpatthe bhumavacananti “gaṇḍāyaṃ gāvo caranti, kūpe gaggakula”ntiādīsu viya. Avisesenāti “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharati. Paṭhamam jhānaṃ upasampajja viharati. Mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharati.

Sabbanimittānaṃ amanasikārā animittāṃ cetosamādhim samāpajjitvā viharatī”tiādīsu viya saddantarāsannidhānasiddhena visesaparāmasanena vinā. Atha vā avisesenāti na visesena, vihārabhāvasāmaññenāti attho.

Iriyāpatha...pe... vihāresūti iriyāpathavihāro dibbavihāro brahmavihāro ariyavihāroti etesu catūsu vihāresu. Tattha iriyanaṃ pavattanaṃ iriyā, kāyappayogo kāyikakiriyā. Tassā pavattanupāyabhāvato iriyāya pathoti iriyāpatho, ṭhānanisajjādī. Na hi ṭhānanisajjādīhi avatthāhi vinā kañci kāyikakiriyāṃ pavattetuṃ sakkā. Ṭhānasamaṅgī vā hi kāyena kiñci kareyya gamanādīsu aññatarāsamaṅgī vāti. Viharaṇaṃ, viharati etenāti vā vihāro, iriyāpathova vihāro iriyāpathavihāro, so ca atthato ṭhānanisajjādīākārappavatto catusantatirūpappabandhova. Divi bhavo dibbo, tattha bahulappavattiyā brahmapārisajjādidevalokabhavoti attho. Tattha yo dibbānubhāvo tadatthāya saṃvattatīti vā dibbo, abhiññābhinihāravasena mahāgatikattā vā dibbo, dibbo ca so vihāro cāti dibbavihāro, dibbabhāvāvaho vā vihāro dibbavihāro, mahaggatajjhānāni. Āruppasamāpattiyopi hi ettheva saṅgahaṃ gacchanti. Nettiyaṃ pana “catasso āruppasamāpattiyopi āneñjavihāro”ti vuttaṃ, taṃ mettājjhānādīnaṃ brahmavihāratā viya tāsamaṃ bhāvanāvisesabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Atṭhakathāsu pana dibbabhāvāvahasāmaññato tāpi “dibbavihārā”tveva vuttā. Brahmānaṃ vihārā brahmavihārā, brahmāno vā vihārā brahmavihārā, hitūpasamaṃharādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vihārāti attho, mettājjhānādīkā catasso appamaññāyo. Ariyā uttamā vihārāti ariyavihārā, anaññasādhāraṇattā ariyānaṃ vā vihārā ariyavihārā, catasso phalasamāpattiyopi. Visesto pana rūpāvacaracatutthajjhānaṃ catasso appamaññāyo catutthajjhānikaphalasamāpatti ca bhagavato dibbabrahmaariyavihārā.

Aññataravihārasamaṅgīparidīpananti yathāvuttavivihāresu aññataravihārasamaṅgībhāvaparidīpanaṃ. Bhagavā hi lobhadosamohussannakāle loka tassa sakāya paṭipattiyā vinayanatthaṃ dibbabrahmaariyavihāre upasampajja viharati. Tathā hi yadā sattā kāmesu vipaṭṭipajjanti, tadā kira bhagavā dibbena vihārena viharati tesamaṃ alobhakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha ruciṃ uppādetā kāmesu virajjeyyu”nti. Yadā pana issariyatthaṃ sattesu vipaṭṭipajjanti, tadā pana brahmavihārena viharati tesamaṃ adosakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā ettha ruciṃ uppādetvā adosena dosaṃ vūpasameyyu”nti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇaṃ vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesamaṃ amohakusalamūluppādanatthaṃ “appeva nāma imaṃ paṭipattiṃ disvā tattha ruciṃ uppādetvā amohena moḥaṃ vūpasameyyu”nti. Evañca katvā imehi dibbabrahmaariyavihārehi sattānaṃ vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaharati upaneti janeti uppādetīti “viharatī”ti vuccati.

Iriyāpathavivihārena pana na kadāci na viharati taṃ vinā attabhāvapariharaṇābhāvato, tatoyeva ca dibbavihārādīnampi sādharmaṇo iriyāpathavivihāroti āha “idha panā”tiādī. Iriyāpathasamāyogaparidīpananti itaravivihārasamāyogaparidīpanassa visesavacanassa abhāvato iriyāpathasamāyogaparidīpanassa ca atthasiddhattā vuttaṃ. Asmiṃ pana pakkhe viharatīti ettha vi-saddo vicchedatthajotano, haratīti neti pavattetīti attho, vicchinditvā haratīti vuttaṃ hoti. Tattha kassa kena vicchindanaṃ, kathaṃ kassa pavattananti antolīnacodanaṃ sandhāyāha “so hī”tiādī. Soti bhagavā. Yadipi bhagavā ekenapi iriyāpathena cirataraṃ kālaṃ attabhāvaṃ pavattetuṃ sakkoti, tathāpi upādinnaṃ kassāpīrassa nāma ayaṃ sabhāvoti dassetuṃ “ekaṃ

iriyāpathabādhana”ntiādi vuttaṃ. Aparipatantanti apatantaṃ. Yasmā pana bhagavā yattha katthaci vasanto vineyyānaṃ dhammaṃ desento nānāsamāpattīhi ca kālaṃ vītinaṃ vasaṭīti sattānaṃ attano ca vividhaṃ hitasukhaṃ harati upaneti, tasmā vividhaṃ haratīti viharatīti evampettha attho veditabbo.

Naḷerupucimandamūleti ettha vaṇṇayanti - naḷerūti tasmīṃ rukkhe adhivatthayakkhassetaṃ adhivacanaṃ, tasmā tena adhivattho pucimando “naḷerussa pucimando naḷerupucimando”ti vuccati. Atha vā naḷe ruhattā jātattā naḷeru. Susiramettha naḷasaddena vuccati, tasmā rukkhasusire jātattā naḷeru ca so pucimando cāti naḷerupucimandoti vuccati. Naḷavane ruhattā jātattā vā naḷeru. Naḷavane kira so pucimandarukkho jāto. Uruṇaḷo pucimando naḷerupucimando. Urusaddo cettha mahantapariyāyo, naḷasaddo susirapariyāyo, tasmā mahantena susirena samannāgato pucimando naḷerupucimandoti vuccatīti. Ācariyo pana kimettha bahubhāsitenāti ekamevatthaṃ dassento “naḷeru nāma yakkho”tiādimāha.

Mūla-saddo ettha samīpavacano adhippeto, na mūlamūlādīsu vattamānoti dassento āha “mūlanti samīpa”ntiādi. Nippariyāyena sākādhimato saṅghātassa suppatiṭṭhitabhāvasādhane avayavavisesse pavattamāno mūlasaddo yasmā taṃsadisesu tannissaye padese ca ruḷhīvasena pariyāyato pavattati, tasmā “mūlāni uddhareyyā”ti ettha nippariyāyato mūlaṃ adhippetanti ekena mūlasaddena visesetvā āha “mūlamūle dissatī”ti yathā “dukkhadukkhaṃ, rūparūpa”nti ca. Asādhāraṇahetumhīti asādhāraṇakāraṇe. Lobho hi lobhasahagataakusalacittuppadasseva hetuttā asādhāraṇo, tasmā lobhasahagatacittuppadānameva āveṇike nesaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato mūlaṭṭhena upakārake paccayadhammaviseseti attho. Atha vā yathā alobhādayo kusalābyākatasādhāraṇā, lobhādayo pana tathā na honti akusalasseva sādhāraṇattāti asādhāraṇakāraṇaṃ. Atha vā ādīsūti ettha ādi-saddena alobhādīnampi kusalābyākatamūlānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tesupi hi alobhādikusalamūlaṃ akusalābyākatehi asādhāraṇattā asādhāraṇakāraṇaṃ, tathā alobhādībyākatamūlāni itaradvayehi asādhāraṇattāti. Nivātetīti vātarahite padese, vātassa abhāve vā. Patantīti nipatanti, ayameva vā pāṭho. Ramanīyoti manuṇṇo. Pāsādikoti pasādāvaho, pasādajanakoti attho. Ādhipaccaṃ kurumāno viyāti sambandho.

Tatthāti “tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti yaṃ vuttaṃ, tattha. Siyāti kassaci evaṃ parivitaṃ siyā, vakkhamānākārena kadāci codeyya vāti attho. Yadi tāva bhagavātiādīsu codakassāyamadhippāyo - “pāṭaliputte pāsāde vasaṭī”tiādīsu viya adhikaraṇādhikaraṇaṃ yadi bhavēyya, tadā “verañjāyaṃ viharati naḷerupucimandamūle”ti adhikaraṇadvayaniddeso yutto siyā, imesaṃ pana bhinnadesattā na yutto ubhayaniddesoti. Atha tattha viharatīti yadi naḷerupucimandamūle viharati. Na vattabbanti nānāṭṭhānabhūtattā verañjanaḷerupucimandamūlānaṃ “tena samayenā”ti ca vuttattāti adhippāyo. Idāni codako tameva attano adhippāyaṃ “na hi sakkā”tiādinā vivarati. Verañjanaḷerupucimandamūlānaṃ bhūmibhāgavasena bhinnattāyeva hi na sakkā ubhayattha teneva samayena viharitum, “ubhayattha teneva samayenā”ti ca vuttattā nānāsamaye viharo avāritoti veditabbo.

Itaro sabbametaṃ aviparītamattaṃ ajānantena tayā vuttanti dassento “na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabba”ntiādimāha. Tattha etanti “verañjāyaṃ viharati

naḷerupucimandamūle”ti etaṃ vacanaṃ. Evanti “yadi tāva bhagavā”tiādinā yaṃ taṃ bhavatā coditaṃ, taṃ atthato evaṃ na kho pana daṭṭhabbaṃ, na ubhayattha apubbaṃ acarimaṃ vihāradassanattanti attho. Idāni attanā yathādhīpettaṃ aviparītamattaṃ tassa ca paṭikacceva vuttabhāvaṃ tena ca appaṭividdhataṃ pakāsento “nanu avocumha samīpatthe bhumma vacana”ntiādimāha. Goyūthānīti gomaṇḍalāni. Evampi naḷerupucimandamūle viharaticceva vattabbaṃ, na verañjāyanti, tasmā samīpādhikaraṇattavasena ubhayathā nidānakittane kiṃ payojananti codanaṃ manasi nidhāyāha “gocaragāmanidassanatta”ntiādi. Assāti bhagavato.

Avassañcettha gocaragāmakittanaṃ kattabbaṃ. Yathā hi naḷerupucimandamūlakittanaṃ pabbajitānuggahakaraṇāḍianekappayojanaṃ, evaṃ gocaragāmakittanampi gahaṭṭhānuggahakaraṇāḍivividhappayojananti dassento “verañjākittanena”tiādimāha. Tattha gahaṭṭhānuggahakaraṇanti tesam tattha paccayaggahaṇena upasaṅkamanapayirupāsanaḍīnaṃ okāsadānena dhammadesanāya saraṇesu sīlesu ca paṭiṭṭhāpanena yathūpanissayaṃ uparivisesādhigamāvahanena ca gahaṭṭhānaṃ anuggahakaraṇaṃ. Pabbajitānuggahakaraṇanti uggahaparipucchānaṃ kammaṭṭhānānuyogassa ca anurūpavasanaṭṭhānapariggahenettha pabbajitānaṃ anuggahakaraṇaṃ.

Paccayaggahaṇeneva paccayaparibhogasiddhito āha “tathā purimena...pe... vivajjananti. Tattha purimenāti verañjāvacaṇena. Āhito ahaṃmāno etthāti attā, attabhāvo. Tassa kilamatho kilantabhāvo attakilamatho, attapīlā attadukkhanti vuttaṃ hoti, tassa anuyogo karaṇaṃ attakilamathānuyogo, upavāsakaṇṭakāpassayaseyyādinā attano dukkhuppādananti vuttaṃ hoti. Tassa vivajjanaṃ attakilamathānuyogavivajjanaṃ. Antogāme vasantānaṃ anicchantānampi visabhāgarūpāḍīraṃmaṇadassanāḍisambhavato bahigāme patirūpaṭṭhāne vasantānaṃ tadabhāvato āha “pacchimena vatthukāmappahānato”tiādi. Tattha pacchimenāti naḷerupucimandamūlavacaṇena. Kilesakāmassa vatthubhūtattā rūpādayo pañca kāmagaṇā vatthukāmo, tassa pahānaṃ vatthukāmappahānaṃ. Kāmasukhallikānuyogavivajjanupāyadassananti vatthukāmesu kilesakāmasaṃyuttassa sukhassa yogo anuyogo anubhavo, tassa parivajjane upāyadassanaṃ.

Sayameva gocaragāmaṃ upasaṅkamitvā attano dhammassavanānurūpabhabbapuggalānaṃ dassanato dhammadesanāya kālo sampatto nāma hotīti dhammadesanāya abhiyogo viññāyatīti āha “purimena ca dhammadesanābhiyoga”nti. Dhammadesanāya saussāhabhāvo dhammadesanābhiyogo. Bahigāme vivittokāse vasantassa ākiṇṇavīhārābhāvato kāyavivekāḍisu adhimutti tapponatā viññāyatīti āha “pacchimena vivekādhimutti”nti.

Dhammadesanābhiyogavivekādhimuttīnaṃ hetubhūtā eva karuṇāpaññā dhammadesanāya upagamanassa tato apagamanassa kāraṇabhūtā hontīti āha “purimena karuṇāya upagamana”ntiādi. Karuṇāpaññāyeva hi anantaradukassa hetū honti. Etena ca karuṇāya upagamaṇaṃ na lābhādinimittaṃ, paññāya apagamaṇaṃ na virodhādinimittanti upagamaṇāpagamaṇānaṃ nirupakkilesataṃ vibhāvibhanti daṭṭhabbaṃ. Adhimuttatanti tanninnabhāvaṃ. Nirupalepananti anupalepanaṃ anallīyanaṃ.

Dhammikasukhāpariccāganimittanti ettha dhammikasukhaṃ nāma anavajjasukhaṃ. Tañhi dhammikaṃ lābhaṃ paṭicca uppannattā “dhammikasukha”nti vuccati. Uttarimanussadhammābhīyoganimittaṃ phāsuvihāranti sambandho. Manussānaṃ upakārabahulatanti paccayapaṭiggahaṇadhammadesanādivasena upakārabahulataṃ. Devatānaṃ upakārabahulataṃ janavivittatāya. Pacurajanavivittañhi tñānaṃ devā upasaṅkamitabbaṃ maññanti. Loke saṃvaḍḍhabhāvanti āmisopabhogena saṃvaḍḍhitabhāvaṃ.

Ekapuggaloti ettha ekoti dutiyādipaṭikkhepattho gaṇanaparicchedo. Puggaloti sammutikathā, na paramatthakathā. Buddhassa hi bhagavato duvidhā desanā sammutidesanā paramatthadesanā cāti. Ayamatto pana heṭṭhā vitthāritovāti idha na vuccati. Eko ca so puggalo cāti ekapuggalo. Kenaṭṭhena ekapuggalo? Asadisatṭhena guṇavisitṭhatṭhena asamasamatṭhena. So hi dasannaṃ pāramīnaṃ paṭipāṭiyā āvajjanaṃ ādiṃ katvā bodhisambhāraguṇehi ceva buddhaguṇehi ca sesamahājanena asadisoti asadisatṭthenapi ekapuggalo. Ye cassa te guṇā, tepi aññasattānaṃ guṇehi visitṭhāti guṇavisitṭhatṭhenapi ekapuggalo. Purimakā sammāsambuddhā sabbasattehi asamā, tehi saddhiṃ ayameva eko rūpakāyaguṇehi ceva nāmakāyaguṇehi ca samoti asamasamatṭhenapi ekapuggalo. Loketi sattaloke.

Uppajjamāno uppajjati idam pana ubhayampi vipakatavacanameva. Uppajjanto bahujanahitathāya uppajjati, na aññena kāraṇenāti evaṃ panettha attho veditabbo. Evarūpañcettha lakkhaṇaṃ na sakkā etaṃ aññena saddalakkhaṇena paṭibāhituṃ. Apica uppajjamāno nāma, uppajjati nāma, uppanno nāmāti ayamettha bhedo veditabbo. Esa hi dīpaṅkarapādamūlato laddhabyākaraṇo buddhakāradhamme pariyesanto dasa pāramiyo disvā “ime dhammā mayā pūretabbā”ti katasannitṭhāno dānapāramiṃ pūrentopi uppajjamāno nāma. Sīlapāramiṃ...pe... upekkhāpāraminti imā dasa pāramiyo pūrentopi, dasa upapāramiyo pūrentopi uppajjamāno nāma. Dasa paramatthapāramiyo pūrentopi uppajjamāno nāma. Pañca mahāpariccāge pariccajantopi uppajjamāno nāma. Nātattacariyaṃ lokattacariyaṃ buddhatthacariyaṃ pūrayamānopi uppajjamāno nāma. Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni buddhakārake dhamme matthakaṃ pāpentopi uppajjamāno nāma. Vessantarattabhāvaṃ pahāya tusitapure paṭisandhiṃ gahetvā satṭhivassasatasahassādhikā sattapaṇṇāsa vassakoṭiyo tiṭṭhantopi uppajjamāno nāma. Devatāhi yācito pañca mahāvilokanāni viloketvā māyādeviyā kucchismiṃ paṭisandhiṃ gaṇhantopi, anūnādhike dasa māse gabbhavāsaṃ vasantopi uppajjamāno nāma. Ekūnatimsa vassāni agāramajjhe tiṭṭhantopi uppajjamāno nāma. Kāmesu ādīnavaṃ nekkhamme ca ānisaṃsaṃ disvā rāhulabhaddassa jātadivase channasahāyo kaṇḍakaṃ assavaramāruya nikkhamantopi uppajjamāno nāma. Tīṇi rajjāni atikkamanto anomanaditīre pabbajantopi uppajjamāno nāma. Chabbassāni mahāpadhānaṃ karontopi uppajjamāno nāma. Paripākagate ñāṇe oḷārikaṃ āhāraṃ āharantopi uppajjamāno nāma. Sāyanhasamaye visākhapuṇṇamāyaṃ mahābodhimaṇḍaṃ āruya mārabalaṃ vidhametvā paṭhamayāme pubbenivāsaṃ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkuṃ parisodhetvā pacchimayāmasamanantare dvādasāṅgaṃ paṭiccasamuppādaṃ anulomapaṭilomato sammāsivā sotāpattimaggaṃ paṭivijjhantopi uppajjamāno nāma. Sotāpattiphalakkhaṇepi sakadāgāmiphalakkhaṇepi anāgāmiphalakkhaṇepi uppajjamāno nāma. Arahattamaggakkhaṇe pana uppajjati nāma. Arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma. Buddhānañhi sāvakaṇaṃ viya na paṭipāṭiyā iddhividhaññāḍīni uppajjanti, saheva pana arahattamaggena sakalopi sabbaññutaññāḍīni guṇarāsi āgatova nāma hoti,

tasmā nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma hoti. Imasmimpi sutte arahattaphalakkhaṇaṃyeva sandhāya “uppajjati”ti vuttaṃ. Uppanno hotīti ayañhettha attho.

Bahujanahitāyāti mahājanassa hitatthāya uppajjati. Bahujanasukhāyāti mahājanassa sukhathāya uppajjati. Lokānukampāyāti sattalokassa anukampaṃ paṭicca uppajjati. Katarasattalokassāti? Yo tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā amatapānaṃ pivi, dhammaṃ paṭivijjhi, tassa. Bhagavatā hi mahābodhimaṇḍe sattasattāhaṃ vītināmetvā bodhimaṇḍā isipatanaṃ āgamma “dveme, bhikkhave, antā pabbajitena na sevitabbā”ti dhammacakkappavattanasuttante desite āyasmatā aññāsikoṇḍaññattherena saddhiṃ atthārasakoṭisaṅkhā brahmāno amatapānaṃ pivimsu, etassa sattalokassa anukampāya uppanno. Pañcamadivase anattalakkhaṇasuttantapariyosāne pañcavaggiyattherā arahatte patiṭṭhahimsu, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Tato yasadārakappamukhe pañcapaṇṇāsa purise arahatte patiṭṭhāpesi, tato kappāsikavanasaṇḍe tiṃsa bhaddavaggiye tayo magge ca phalāni ca sampāpesi, etassapi sattalokassa anukampāya uppanno. Gayāsīse ādittapariyāyapariyosāne jaṭilasahassaṃ arahatte patiṭṭhāpesi, tato laṭṭhivane bimbisārappamukhā ekādasa nahutā brāhmaṇagahapatikā satthu dhammadesanaṃ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhahimsu, ekaṃ nahutaṃ saraṇesu patiṭṭhitaṃ. Tirokuṭṭaanumodanāvasāne caturāsītiyā pāṇasahashehi amatapānaṃ pītaṃ. Sumanamālākārasamāgame caturāsītiyā, dhanapālasamāgame dasahi pāṇasahashehi, khadiraṅgārajātakasamāgame caturāsītiyā pāṇasahashehi, jambukaājīvakasamāgame caturāsītiyāva, ānandasetṭhisamāgame caturāsītiyāva pāṇasahashehi amatapānaṃ pītaṃ. Pāsāṇakacetiye pārāyanasuttakathādivase cuddasa koṭiyo amatapānaṃ pivimsu. Yamakapāṭihāriyadivase vīsati pāṇakoṭiyo, tāvatimsabhavane paṇḍukambalasilāyaṃ nisīditvā mātaraṃ kāyasakkiṃ katvā sattappakaraṇaṃ abhidhammaṃ desentassa asīti pāṇakoṭiyo, devorohaṇe tiṃsa pāṇakoṭiyo, sakkapañhasuttante asīti devasahasāni amatapānaṃ pivimsu. Mahāsamayāsuttante maṅgalasutte cūlarāhulovāde samacittapaṭipadāyāti imesu catūsu ṭhānesu abhisamayappattasattānaṃ paricchedo natthi, etassapi sattalokassa anukampāya uppannoti. Yāvajjādivasā ito parampi anāgate imaṃ sāsanaṃ nissāya saggamokkhamagge patiṭṭhahantānaṃ vasenapi ayamattho veditabbo.

Devamanussānanti na kevalaṃ devamanussānaṃyeva, avasesānaṃ nāgasupaṇṇādīnampi atthāya hitāya sukhāyeva uppanno. Sahetukapaṭisandhike pana maggaphalasacchikiriyāya bhabbe puggale dassetuṃ evaṃ vuttaṃ. Tasmā etesampi atthatthāya hitatthāya sukhathāyeva uppannoti veditabbo.

Katamo ekapuggaloti kathetukamyatāpucchā. Idāni tāya pucchāya puṭṭhaṃ ekapuggalaṃ vibhāvento “tathāgato ahaṃ sammāsambuddho”ti āha. Tadatthapariniṭṭhādananti lokatthanipphādanāṃ, buddhakiccasampādananti attho. Paṭhamaṃ lumbinīvane dutiyaṃ bodhimaṇḍeti lumbinīvane rūpakāyena jāto, bodhimaṇḍe dhammakāyena. Evamādināti ādi-saddena verañjākittanato rūpakāyassa anuggaṇhanaṃ dasseti, naḷerupucimandamūlakittanato dhammakāyassa. Tathā purimena parādhīnakiriyākaraṇaṃ, dutiyena attādhīnakiriyākaraṇaṃ. Purimena vā karuṇākiccaṃ, itarena paññākiccaṃ, purimena cassa paramāya anukampāya samannāgamaṃ, pacchimena paramāya upekkhāya samannāgamanti evamādiṃ saṅgaṇhāti.

Pacchimakoti guṇena pacchimako. Ānandattheraṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Saṅkhyāyapīti gaṇanatopi. Diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatattā saṅghoti imamatthaṃ vibhāvento āha “diṭṭhisīlasāmaññaṇasaṅkhātasāṅghātena samaṇagaṇeṇā”ti. Ettha pana “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṇagato viharatī”ti evaṃ vuttāya diṭṭhiyā, “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaṇagato viharatī”ti evaṃ vuttānañca sīlānaṃ sāmaññaṇasaṅkhātena saṅghato saṅghaṭito sametoti diṭṭhisīlasāmaññaṇasaṅkhātasāṅghāto, samaṇagaṇo. Diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatoti vuttaṃ hoti. Tathā hi “aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitaṃ voropeyya, netaṃ tṭhānaṃ vijjatī”ti ādivacanato diṭṭhisīlānaṃ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññaṃamaññaṃ diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatā, pageva sakadāgāmiādayo. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre tṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatāyeva. “Tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññaṇagato viharati, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññaṇagato viharatī”ti vacanato puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññaṇa saṃhatabhāvo labbhatiyeva, idha pana ariyasaṅghoyeva adhippeto “yo tattha pacchimako, so sotāpanno”ti vacanato. Etenāti “pañcamattehi bhikkhusatehī”ti etena vacanena. Assāti pañcamattassa bhikkhusatassa. Nirabbudotiādīnaṃ vacanattho parato eva āvi bhavissati.

Assosīti ettha savanamupalabbhoti āha “assosīti suṇi upalabhī”ti, aññaṇāsīti attho. So cāyamupalabbho savanavasenevāti imamatthaṃ dassento āha “sotadvārasampattavacananigghosānusārena aññaṇāsī”ti. Avadhāraṇaphalattā saddappayogassa sabbampi vākyaṃ antogadhāvadadhāraṇanti āha “khoti padapūraṇamatte nipāto”ti. Avadhāraṇattheti pana iminā antogadhāvadadhāraṇepi sabbasmim vākyaṃ iṭṭhatovadhāraṇatthaṃ khosaddaggahaṇanti dasseti. Tameva iṭṭhatovadhāraṇaṃ dassento āha “tattha avadhāraṇatthenā”tiādi. Atha padapūraṇatthena khosaddena kiṃpayojananti āha “padapūraṇena pana byañjanasiliṭṭhatāmattamevā”ti. “Assosī”ti hi padaṃ khosadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitāṃ viya hontaṃ pūritaṃ nāma hoti, tena ca purimacchimapadāni siliṭṭhāni honti, na tasmim aggahite, tasmā padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattameva payojanaṃ. Matta-saddo cettha visesanivattiattho, tenassa anattahantaradīpanataṃ dasseti, eva-saddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikataṃ.

Verañjoti ettha saddalakkhaṇānusārena atthaṃ dassento āha “verañjāyaṃ jāto”tiādi. Brahmaṃ aṇatīti ettha brahmanti vedo vuccati, so pana mantabrahmakappavasena tividho. Tattha mantā padhānamūlabhāvatoyeva aṭṭhakādīhi pavuttā, itare pana tannissayena jātā, tena padhānasseva gahaṇaṃ. Mante sajjhāyatīti iruvēdādi ke mantasatthe sajjhāyatīti attho. Iruvēdādayo hi guttabhāsitaḥḥatāya “mantā”ti vuccanti. Idameva hīti avadhāraṇena brahmato jātotiādikaṃ niruttiṃ paṭikkhipati. Jātibrāhmaṇānanti iminā aññepi brāhmaṇā atthīti dasseti. Duvidhā hi brāhmaṇā jātibrāhmaṇā visuddhibrāhmaṇā cāti. Idāni tattha visuddhibrāhmaṇānaṃ niruttiṃ dassento āha “ariyā panā”tiādi.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanaṃ samitapāpattā. Evañhi bāhiraakaavītarāgasekkhāsekkhapāpasamaṇato bhagavato pāpasamaṇaṃ visesitaṃ hoti. Vuttamevatthaṃ udāharaṇena vibhāvento āha “vuttañheta”ntiādi. Ettha pana “bāhitapāpoti brāhmaṇo, samitapāpattā samaṇoti vuccatīti idaṃ

bhinnagāthāsannissitapadadvayaṃ ekato gahetvā vutta”nti vadanti. Vuttañhetam tīsupi gaṇṭhipadesu “samitattā hi pāpānaṃ, samaṇoti pavuccatīti idaṃ vacanaṃ gahetvā ‘samitattā samaṇoti vuccatī’ti vuttaṃ. Bāhitapāpoti brāhmaṇoti idaṃ pana aññasmiṃ gāthābandhe vuttavacana”nti. Anekatthattā nipātānaṃ idha anussavanatthe adhippetoti āha “khalūti anussavanatthe nipāto”ti.

Jātisamudāgatanti jātiyā āgataṃ, jātisiddhanti vuttaṃ hoti. Ālapanamattanti piyālāpavacanamattaṃ. Piyasamudāhārā hete bhoti vā āvusoti vā devānampiyāti vā. Bhovādī nāma so hotīti yo āmantanādīsu “bho bho”ti vadanto vicarati, so bhovādī nāma hotīti attho. Sakiñcanoti rāgādīhi kiñcanehi sakiñcano. Rāgādayo hi satte kiñcenti maddanti palibundhantīti “kiñcanānī”ti vuccanti. Manussā kira goṇehi khalam maddāpentā “kiñcehi kapila, kiñcehi kāḷakā”ti vadanti, tasmā maddanaṭṭho kiñcanaṭṭhoti veditabbo.

Gottavasenāti ettha gaṃ tāyatīti gottam. Gosaddena cettha abhidhānaṃ buddhi ca vuccati, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo. Gotamoti pavattamānaṃ abhidhānaṃ buddhiñca ekaṃsikasayāyā tāyati rakkhatīti gottam. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, evaṃ abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni buddhiabhidhānāni tāyati rakkhatīti vuccati. So pana aññakulaparamparāya asādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca samaṇoti iminā sarikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato, gotamoti iminā lokiyajanehi ulārakulasambhūtatādīpanato. Sakyassa suddhodanamahārājassa putto sakyaputto. Iminā ca uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato vuttaṃ “idaṃ pana bhagavato uccākulapaadīpana”nti. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammata mahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ ulāratamaṃ sakyarājakulaṃ. Kenaci pārijuñña anabhibhūtoti ñātipārijuññabhogapārijuññādinā kenaci pārijuñña parihāniyā anabhibhūto anajjhotthaṇo. Tathā hi lokanāthassa abhijātiyaṃ tassa kulassa na kiñci pārijuññaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tato samiddhatamabhāvo loke pākāto paññāto. Tena “sakyakulā pabbajito”ti idaṃ vacanaṃ bhagavato saddhāpabbajitabhāvaparidīpanatthaṃ vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭam mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvasiddhito. Tato paranti “veraṇjāyaṃ viharatī”tiādi.

Itthambhūtākhyānatthe upayogavacananti itthaṃ imaṃ pakāraṃ bhūto āpannoti itthambhūto, tassa ākhyānaṃ itthambhūtākhyānaṃ, soyeva attho itthambhūtākhyānattho. Atha vā itthaṃ evaṃ pakāro bhūto jātoti evaṃ kathanattho itthambhūtākhyānattho, tasmim upayogavacananti attho. Ettha ca abbhuggatoti ettha abhi-saddo itthambhūtākhyānatthajotako abhibhavitvā uggamanappakārassa dīpanato. Tena yogato “taṃ kho pana bhavantaṃ gotama”nti idaṃ upayogavacanam sāmīatthepe samānaṃ itthambhūtākhyānadīpanato “itthambhūtākhyānatthe”ti vuttaṃ. Tenevāha “tassa kho pana bho gotamassāti attho”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā “sādhū devadatto mātaramabhī”ti ettha abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanam kataṃ, evamidhāpi taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ abhi evaṃ kalyāṇo kittisaddo uggatoti abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacananti. “Sādhū devadatto mātaramabhī”ti ettha hi “devadatto mātaramabhi mātari visaye mātuyā vā sādhu”ti evaṃ adhikaraṇatthe sāmīatthe vā bhumavacanassa vā sāmivacanassa vā pasaṅge itthambhūtākhyānatthajotakena abhisaddena yogē upayogavacanam kataṃ. Yathā cettha “devadatto mātu visaye mātusambandhī vā

sādhuttappakārappatto”ti ayamatto viññāyati, evamidhāpi “bhoto gotamassa sambandhī kittisaddo abbhuggato abhibhavivā uggamanappakārappatto”ti ayamatto viññāyati. Tattha hi devadattaggahaṇaṃ viya idha kittisaddaggahaṇaṃ, tathā tattha “mātara”nti vacanaṃ viya idha “taṃ kho pana bhavantaṃ gotama”nti vacanaṃ, tattha sādhusaddaggahaṇaṃ viya idha uggatasaddaggahaṇaṃ veditabbaṃ.

Kalyāṇoti bhaddako. Kalyāṇabhāvo cassa kalyāṇaguṇavisayatāyāti āha “kalyāṇaguṇasamannāgato”ti, kalyāṇehi guṇehi samannāgato taṃvisayatāya yuttoti attho. Taṃvisayatā hettha samannāgamo kalyāṇaguṇavisayatāya tannissitoti adhippāyo. Setṭhoti etthāpi eseva nayo. Setṭhaguṇavisayatāya eva hi kittisaddassa setṭhatā “bhagavāti vacanaṃ setṭha”ntiādīsu viya. “Bhagavā araha”ntiādīnā guṇānaṃ saṃkittanato saddanīyato ca kittisaddo vaṇṇoti āha “kittisaddoti kitti evā”ti. Vaṇṇoyeva hi kittetabbato kittisaddanīyato saddoti ca vuccati. Kittipariyāyo hi saddasaddo yathā “uḷārasaddā isayo, guṇavanto tapassino”ti. Abhitthavanavasena pavatto saddo thutighoso, abhitthavudāhāro.

“Abbhuggato”ti pana etassa attho aṭṭhakathāyaṃ na dassito, tasmā tassattho evaṃ veditabbo - abbhuggatoti abhibhavivā uggato, anaññasādhāraṇaguṇe ārabba pavattattā sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharivā pavattoti vuttaṃ hoti. Kinti saddo abbhuggatoti āha “itipi so bhagavā”tiādī. Ito paraṃ pana īdisesu ṭhānesu yattha yattha pāḷipāṭhassa attho vattabbo siyā, tattha tattha “pāḷiyaṃ panā”ti vatvā atthaṃ dassayissāma, idāni tattha padayojanāpubbakaṃ atthaṃ dassento āha “itipi so bhagavātiādīsu pana ayaṃ tāva yojanā”tiādī. So bhagavāti yo so samatimsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bhagavāti laddhanāmo, so bhagavā. Bhagavāti hi idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “bhagavāti netāṃ nāmaṃ mātaraṃ kata”ntiādī. Parato pana bhagavāti guṇakittanameva. Yathā kammaṭṭhānikena “araha”ntiādīsu navasu ṭhānesu paccekaṃ itipisaddaṃ yojetvā buddhaguṇā anussarīyanti, evaṃ buddhaguṇasaṃkittakenapīti dassento “itipi arahaṃ itipi sammāsambuddho...pe... itipi bhagavā”ti āha. Evañhi sati “araha”ntiādīhi navahi padehi ye sadevake loke ativiya pākaṭā paññātā buddhaguṇā, te nānappakārato vibhāvitā honti. “Itipetaṃ bhūtaṃ, itipetaṃ taccha”ntiādīsu viya hi idha iti-saddo āsannapaccakkhakāraṇattho, pi-saddo sampiṇḍanattho, tena ca tesāṃ guṇānaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca guṇasallakkhaṇakāraṇāni saddhāsampannānaṃ viññujātikānaṃ paccakkhāni hontīti tāni saṃkittentena viññunā cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti dassento “iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hotī”ti āha.

“Suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ, suttānurūpaṃ paridīpayantī”ti heṭṭhā vuttattā visuddhimagge sabbākārato saṃvaṇṇitampi atthaṃ idhāpi vitthāretvā dassetukāmo tattha payojanaṃ māha “idāni vinayadharāna”ntiādī. Tattha cittasampahaṃsanatthanti cittasantosanatthaṃ, cittappasādanatthanti vuttaṃ hoti. “Ārakattā”tiādīsu ārakattāti suvidūrattā. Arīnanti kilesārīnaṃ. Arānanti saṃsāracakkassa arānaṃ. Hatattāti viddhaṃsitattā. Paccayādīnanti cīvarādīpaccayānañceva pūjāvisesānañca.

Idāni yathāvuttamevatthaṃ vibhāvento āha “ārakā hi so”tiādī. Dūratā nāma āsannatā viya upādāyupādāya vuccatīti paramukkaṃsagataṃ dūrabhāvaṃ dassento “suvidūravidūre ṭhito”ti āha, suṭṭhu vidūrabhāveneva vidūre ṭhitoti attho. So panassa

kilesehi dūre ðhitabhāvo, na padesavasena, atha kho tesam sabbaso pahīnattāti dassento āha “maggena kilesānaṃ viddhaṃsitattā”ti. Nanu aññesampi khīṇāsavānaṃ te pahīnā evāti anuyogaṃ manasi katvā vuttaṃ “savāsanāna”nti. Na hi ðhapetvā bhagavantaṃ aññe saha vāsanāya kilese pahātuṃ sakkonti. Etena aññehi asādhāraṇaṃ bhagavato arahattanti dassitaṃ hoti. Kā panāyaṃ vāsanā nāma? Pahīnakilesassapi appahīnakilesassa payogasadisapayogahetubhūto kilesanissito sāmattiya-viseso āyasmato pilindavacchassa vasalasamudācāranimittaṃ viya. Kathaṃ pana “ārakā”ti vutte “kilesehi”ti ayamatto labbhatīti sāmāññacodanāya visese avatṭhānato visesatthinā ca visesassa anupayujjitabbato “ārakāssa honti pāpakā akusalā dhammā”tiādīni suttapadānettha udāharitabbāni. Ārakāti cettha ā-kārassa rassattaṃ, ka-kārassa ca hakāraṃ sānusāraṃ katvā niruttinayena “araha”nti padasiddhi veditabbā. Yathāvuttassevatthassa sukhaggahaṇatthaṃ idamettha vuccati -

“So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā;
Asamaṅgī ca dosehi, nātho tenārahaṃ mato”ti.

Anatthacaraṇena kilesā eva arayoti kilesārayo. Arīnaṃ hatattā arihāti vattabbe niruttinayena “araha”nti vuttaṃ. Etthāpi yathāvuttassatthassa sukhaggahaṇatthaṃ idaṃ veditabbaṃ -

“Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā;
Paññāsatthena nāthena, tasmāpi arahaṃ mato”ti.

Yañcetaṃ saṃsāracakkanti sambandho. Rathacakkassa nābhi viya mūlāvayavabhūtaṃ anto bahi ca samavaṭṭhitaṃ avijjābhavataṇhādvayanti vuttaṃ “avijjābhavataṇhāmāyanābhī”ti. Nābhiyā nemiya ca sambaddhaarasadisā paccayaphalabhūtehi avijjātaṇhājarāmarāṇehi sambaddhā puññābhisaṅkhārapuññābhisaṅkhāraāneñjābhisaṅkhārāti vuttaṃ “puññādiabhisaṅkhārā”nti. Tattha tattha bhava pariyantabhāvena pākaṭaṃ jarāmarāṇanti taṃ nemiṭṭhāniyaṃ katvā āha “jarāmarāṇanemī”ti. Yathā rathacakkappavattiyā padhānakāraṇaṃ akkho, evaṃ saṃsāracakkappavattiyā āsavasamudayoti āha “āsavasamudayamayena akkhena vijjhivā”ti. Āsavā eva avijjādīnaṃ kāraṇattā āsavasamudayo. Yathāha “āsavasamudayā avijjāsamudayo”ti. Vipākakaṭattārūpappabhedo kāmabhavādiko tibhavo eva ratho, tasmim tibhavaratthe. Attano paccayehi samaṃ, sabbaso vā ādito paṭṭhāya yojitanti samāyojitaṃ. Ādirahitaṃ kālaṃ pavattatīti katvā anādikālapavattaṃ.

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccatī”ti. -

Evaṃ vuttasaṃsārova saṃsāracakkaṃ. Anenāti bhagavatā. Bodhimaṇḍeti bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ðhāne kāle vā. Bodhīti paññā, sā ettha maṇḍā pasannā jātāti bodhimaṇḍo. Vīriyapādehīti saṃkilesavodānapakkhiyesu sannirumbhanasannikkhipanakiccatāya dvidhā pavatteti attano vīriyasāṅkhātehi pādehi. Sīlathaviyanti patiṭṭhānaṭṭhena sīlameva pathavī, tassaṃ. Patiṭṭhāyāti sampādanavasena patiṭṭhahitvā. Saddhāhatthenāti anavajjadhammādānasādhanaṭṭhena saddhāva hattho, tena. Kammakkhayakaranti kāyakammādibhedassa sabbassapi kammaṃ khayakaraṇato kammakkhayakaraṃ. Ñāṇapharasunti samādhisīlāyaṃ sunisitaṃ maggañāṇapharasuṃ gahetvā.

Evam “arāṇaṃ hatattā”ti ettha vuttaṃ arasaṅkhātāṃ saṃsāraṃ cakkāṃ viya cakkanti gahetvā atthayojanaṃ katvā idāni paṭiccasamuppādadesanākkamenapi taṃ dassetuṃ “atha vā”tiādi vuttaṃ. Tattha anamataggasaṃsāraṃvaṭṭanti anu anu amataggaṃ aviññātapubbakoṭikaṃ saṃsāraṃaṇḍalaṃ. Sesā dasa dhammāti saṅkhārādayo jātipariyosānā dasa dhammā. Kathaṃ tesāṃ saṅkhārādīnaṃ arabhāvoti āha “avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyantattā cā”ti. Tattha avijjā mūlaṃ padhānakāraṇaṃ yesaṃ saṅkhārādīnaṃ te avijjāmūlakā, tesāṃ bhāvo avijjāmūlakattaṃ. Jarāmaraṇaṃ pariyaṇtaṃ pariyaṇtabhūtaṃ etesanti jarāmaraṇapariyaṇtā, saṅkhārādayo dasa dhammā. Tesāṃ bhāvo jarāmaraṇapariyaṇtattaṃ. Saṅkhārādijātipariyosānānaṃ dasadhammānaṃ avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyosānattā cāti attho, nābhībhūtāya avijjāya mūlato nemibhūtena jarāmaraṇena antato saṅkhārādīnaṃ sambandhattāti adhippāyo.

Dukkhaḍḍisūti dukkhasamudayanirodhamaggesu. Aññāṇanti ñāṇappaṭipakkhattā moho aññāṇaṃ, na pana ñāṇato aññaṃ, napi ñāṇassa abhāvamattaṃ. Tattha dukkhaḍḍisu aññāṇaṃ yathāsabhāvappaṭivedhāppadānato tappaṭicchādanavaseneva. Ettha hi kiñcāpi ṭhapetvā lokuttarasaccadvayaṃ sesaṭṭhānesu āramaṇavasenapi avijjā uppajjati, evaṃ santapi paṭicchādanavaseneva idha adhippetā. Sā hi uppannā dukkhasaccaṃ paṭicchādetvā tiṭṭhati, yāthāvasarasalakkhaṇaṃ paṭivijjhituṃ na deti, tathā samudayaṃ nirodhaṃ magganti.

Dukkhaṇti cettha dukkhaṃ ariyasaccaṃ adhippetanti taṃ kāmaḥbhavādivasena tidhā bhinditvā tathā tappaṭicchādikañca avijjaṃ tidhā katvā avijjādipaccaye tisu bhavesu saṅkhārādiṃ paṭipāṭiyā dassento “kāmaḥbhava ca avijjā”tiādimāha. Tattha kāmaḥbhava ca avijjāti kāmaḥbhava ādīnavappaṭicchādikaṃ avijjā. Rūpaḥbhava avijjā arūpaḥbhava avijjāti etthāpi eseṃ nayo. Kāmaḥbhava saṅkhārānanti kāmaḥbhūmipariyāpannānaṃ puññāpuññaṃsaṅkhārānaṃ, kāmaḥbhava vā nipphādetabbā ye puññāpuññaṃsaṅkhārā, tesāṃ kāmaḥbhavūpapattinibbattakasaṅkhārānanti attho. Saṅkhārāti cettha lokiyakusalākusalacetanā veditabbā. Paccayo hotīti puññābhisaṅkhārānaṃ tāva āramaṇapaccayena ceṃ upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti, apuññābhisaṅkhāresu saḥajātassa saḥajātādivasena, asaḥajātassa anantarasamanantarādivasena, anānantarassa pana āramaṇavasena ceṃ upanissayavasena ca paccayo hoti. Arūpaḥbhava saṅkhārānanti āneñjābhisaṅkhārānaṃ. Paccayo hotīti upanissayapaccayavaseneva. Imasmiñca panatthe ettha vitthāriyamāne atippapañco hoti, tasmā taṃ nayidha vitthārayissāma. Itaresūti rūpārūpaḥbhavesu.

Tiṇṇaṃ āyatanānanti cakkhusotamanāyatanānaṃ ghāṇādittayassa tattha asambhavato. Ekassāti manāyatanassa itaresaṃ tattha asambhavato. Iminā nayena tiṇṇaṃ phassānantiādīsipi attho veditabbo. Chabbidhassa phassassāti cakkhusamphassasotasamphassaghāṇasamphassajivhāsamphassakāyasamphassam anosamphassānaṃ vasena chabbidhassa phassassa. Channaṃ vedanānanti cakkhusamphassajā vedanā, tathā sotasamphassajā ghāṇasamphassajā jivhāsamphassajā kāyasamphassajā manosamphassajā vedanāti imāsaṃ channaṃ vedanānaṃ. Channaṃ taṇhākāyānanti rūpataṇhā saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhāti imesaṃ channaṃ taṇhākāyānaṃ. Tattha tattha sā sā taṇhāti rūpataṇhādibhedā tattha tattha kāmaḥbhavādivasu uppajjanakataṇhā.

Sā taṇhādīmūlikā kathā atisaṃkhittāti taṃ upādānabhava ca vibhajitvā vitthāretvā dassetuṃ “katha”ntiādi vuttaṃ. Tattha kāme paribhuñjissāmīti iminā kāmataṇhāpavattimāha, tathā saggasampattiṃ anubhavissāmītiādihi. Sā pana taṇhā yasmā bhusamādānavasena pavattamānā kāmupādānaṃ nāma hoti, tasmā vuttaṃ “kāmupādānapaccayā”ti. Tathevāti kāmupādānapaccayā eva.

Brahmalokasampattinti rūpībrahmaloke sampattiṃ. “Sabbepi tebhūmakā dhammā kāmānīyaṭṭhena kāmā”ti vacanato bhavarāgopi kāmupādānamevāti katvā “kāmupādānapaccayā eva mettaṃ bhāveti”tiādi vuttaṃ. Tattha mettaṃ bhāvetīti mijjati siniyhaṭīti mettā, taṃ bhāveti vaḍḍhetīti attho. Atha vā mettā etassa atthīti mettaṃ, cittaṃ, taṃsampaṃyuttaṃ jhānaṃ vā, taṃ bhāveti vaḍḍheti uppādeti vāti attho. Karuṇaṃ bhāvetītiādisupi imināva nayena attho veditabbo.

Sesupādānamūlikāsupīti diṭṭhupādānasīlabbatupādānaattavādupādānamūlikāsupi yojanāsu eseva nayoti attho. Tatthāyaṃ yojanā - idhekacco “natthi paraloko”ti natthikadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena duccharitaṃ caratītiādi vuttanayena yojetabbaṃ. Aparo “asukasmiṃ sampattibhave attā ucchijjatī”ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti, so tatrūpapattiyā kāyena sucāritaṃ caratītiādi vuttanayeneva yojetabbaṃ. Aparo “rūpī manomayo hutvā attā ucchijjatī”ti rūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbam vuttanayeneva veditabbaṃ. Aparopi “arūpabhava uppajjitvā attā ucchijjatī”ti arūpūpapattiyā maggaṃ bhāveti bhāvanāpāripūriyāti sabbam vuttanayeneva veditabbaṃ. Etāhiyeva attavādupādānamūlikāpi yojanā saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ diṭṭhadhammanibbānavādavasena yojanā veditabbā. Aparo “sīlena suddhi, vatena suddhī”ti asuddhimaggaṃ “suddhimaggo”ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena duccharitaṃ caratītiādi sabbam vuttanayeneva yojetabbaṃ.

Idāni yvāyaṃ saṃsāracakkaṃ dassentena “kāmabhava avijjā kāmabhava saṅkhārānaṃ paccayo hotī”tiādinā avijjādīnaṃ paccayabhāvo saṅkhārādīnaṃ paccayuppannabhāvo ca dassito, tameva paṭisambhidāmaggaṃ ānetvā nigamanavasena dassento “evamaya”ntiādimāha. Tattha yathā saṅkhārā hetunibbattā, evaṃ avijjāpi kāmāsavādinā sahetukā evāti āha “ubhopete hetusamuppannā”ti. Paccayapariggaheti nāmarūpassa paccayānaṃ avijjādīnaṃ paricchijja gahaṇe. Nipphādetabbe bhummaṃ. Paññāti kaṅkhāvitaraṇavisuddhisāṅkhātā pakārato jānanā. Dhammaṭṭhitiñāṇanti tiṭṭhanti ettha phaladhammā tadāyattavuttitāyāti ṭhiti, kāraṇaṃ, dhammānaṃ ṭhiti dhammaṭṭhiti, dhammaṭṭhitiyā ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, paccayañāṇanti attho, paṭiccasamuppādāvabodhoti vuttaṃ hoti. Kāmañcetta paccayapariggahe paññāyeva dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, saṅkhāresu pana adiṭṭhesu avijjāya saṅkhārānaṃ paccayabhāvo na sakkā daṭṭhanti “saṅkhārā hetusamuppannā”ti paccayuppannadhammānampi gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ. Ubhopete hetusamuppannāti idaṃ pana ubhinnaṃ paccayuppannabhāvaṃ dassetukāmatāya vuttaṃ. Idañca dhammaṭṭhitiñāṇaṃ yasmā addhattaye kaṅkhāmalavitarānavasena pavattati, tasmā “atītaṃ addhāna”ntiādi vuttaṃ. Etena nayena sabbapadāni vitthāretabbānīti etena nayena “avijjā hetū”tiādinā avijjāyaṃ vuttanayena “saṅkhārā hetu, viññāṇaṃ hetusamuppanna”ntiādinā sabbapadāni vitthāretabbāni.

Samkhippanti ettha avijjādayo viññāṇādayo cāti saṅkhepo, hetu vipāko ca. Atha vā hetuvipākoti samkhippatīti saṅkhepo, avijjādayo viññāṇādayo ca. Saṅkhepabhāvasāmaññaṃ pana ekavacanāṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Te pana

saṅkhepā atīte hetu, etarahi vipāko, etarahi hetu, āyatim vipākoti evaṃ
kālavibhāgena cattāro jātā, tenāha “purimasaṅkhepo cettha atīto addhā”tiādi.
Paccuppanno addhāti sambandho. Taṇhupādānabhavā gahitāva hontīti ettha
avijjāgahaṇena kilesabhāvasāmaññato taṇhupādānā gahitā, saṅkhārāggahaṇena
kammabhāvasāmaññato bhavo gahito, avijjāsaṅkhārānaṃ tehi vinā sakiccākaraṇato
ca taṇhupādānabhavā gahitāva hontī. Atha vā avidvā paritassati, paritasito upādiyati,
tassupādānapaccayā bhavo, tasmā taṇhupādānabhavāpi gahitā hontī. Tathā ca
vuttaṃ -

“Purimakammabhavasmiṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā. Nikanti taṇhā,
upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā
purimakammabhavasmiṃ idha paṭisandhiyā paccayā”ti.

Tattha purimakammabhavasminti purime kammabhavā, atītajātiyaṃ kammabhavā
kariyamāneti attho. Moho avijjāti yo tadā dukkhādīsu moho yena mūlho kammaṃ
karoti, sā avijjā. Āyūhanā saṅkhārāti taṃ kammaṃ karoto yā purimacetanāyo, yathā
“dānaṃ dassāmī”ti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānūpakaraṇāni
sajjentassa uppannā purimacetanāyo, paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ
patiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā
āyūhanasaṅkhārā nāma, sattamā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, sampayuttā
āyūhanasaṅkhārā nāma. Nikanti taṇhāti yā kammaṃ karontassa tassa phale
upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. Upagamaṇaṃ upādānanti yaṃ
kammabhavassa paccayabhūtaṃ “idaṃ katvā asukasmīṃ nāma tṭhāne kāme
sevisāmi ucchijjissāmī”tiādinā nayena pavattaṃ upagamaṇaṃ gahaṇaṃ
parāmasanaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. Cetanā bhavoti “taṃ kammaṃ karoto yā
purimā cetanāyo”tiādinā heṭṭhā vuttesu tīsu atthavikappesu yā cetanā bhavoti vuttā,
sā cetanā bhavoti evamattho veditabbo.

Idāni sabbepete avijjādayo dhamme dvīhi vaṭṭehi saṅgahetvā dassetukāmo āha “ime
pañca dhammā atīte kammavaṭṭa”nti. Ettha ca nippariyāyato saṅkhārā bhavo ca
kammaṃ, avijjādayo pana kammahāyatāya kammasarikkhakā tadupakāraṇā cāti
kammanti vuttā. Avijjādayo hi vipākadhammadhammatāya kammasarikkhakā
sahajātakotiyaṃ upanissayakotiyaṃ ca kammassa ca upakāraṇā. Kammameva ca
aññaṃaññasambandhaṃ hutvā punappunaṃ parivattanaṭṭhena kammavaṭṭaṃ.
Viññāṇādayo pañcāti viññāṇādayo vedanāpariyantā pañca etarahi idāni imasmīṃ
attabhāveti vuttaṃ hoti. Avijjāsaṅkhārā gahitāva hontīti etthāpi pubbe viya
kilesakammabhāvasāmaññato taṇhupādānaggahaṇena avijjā gahitā,
bhavaggahaṇena saṅkhārā gahitāti daṭṭhabbaṃ. Atha vā bhavā gahite tassa
pubbabhāgā taṃsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva hontī, taṇhupādānaggahaṇena ca
taṃsampayuttā yāya vā mūlho kammaṃ karoti, sā avijjāva hontīti
taṇhupādānabhavaggahaṇena avijjāsaṅkhārā gahitāva hontī. Teneva vuttaṃ -

“Idha paripakkattā āyatanānaṃ moho avijjā, āyūhanā saṅkhārā, nikanti taṇhā,
upagamaṇaṃ upādānaṃ, cetanā bhavo, iti ime pañca dhammā idha
kammabhavasmiṃ āyatim paṭisandhiyā paccayā”ti.

Tattha idha paripakkattā āyatanānanti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle
sammoho dassito. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

Viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanānaṃ jātijarābhaṅgāvatthā
jātijarāmarañanti vuttāti avatthānaṃ gahaṇena avatthāvantā gahitāva honti
tadavinābhāvatoti āha “jātijarāmarañāpadesena viññāṇādīnaṃ niddiṭṭhattā”ti.
Apadesenāti jātijarāmarañānaṃ kathanena. Imeti viññāṇādayo. Āyatīṃ vipākavaṭṭanti
paccuppannahetuto bhāvīnaṃ anāgatānaṃ gahitattā. Teti avijjādayo. Ākārato
sarūpato avuttāpi tasmīṃ tasmīṃ saṅgahe ākirīyanti avijjāsāṅkhārādiggahaṇehi
pakāsiyantīti ākāra, atītahetuādīnaṃ vā pakāra ākāra. Tato ākārato. Vīsatividhā
hontīti atīte hetupañcakādibhedato vīsatividhā honti.

Sāṅkhāraviññāṇaṇcettha antarā eko sandhīti hetuto phalassa
avicchedappavattibhāvato hetuphalassa sambandhabhūto eko sandhi, tathā
bhavajātīnamantarā. Vedanātaṇhānamantarā pana phalato hetuno
avicchedappavattibhāvato phalahetusambandhabhūto eko sandhi. Phalabhūtopi hi
dhammo aññassa hetusabhāvassa dhammassa paccayo hotīti.

Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. Tenāha “catusāṅkhepa”ntiādi. Sabbākāratoti idha
vutthehi ca avutthehi ca paṭiccasamuppādavibhaṅge anantanayasamantapaṭṭhānādīsu
ca āgatehi sabbehi ākārehi. Jānātīti avabujjhati. Passatīti dassanabhūtena
ñāṇacakkhunā paccakkhato passati. Aññāti paṭivijjhatīti tesameva vevacanaṃ. Tanti
taṃ jānanaṃ. Nātaṭṭhenāti yathāsabhāvato jānanaṭṭhena. Pajānanaṭṭhenāti
aniccādīhi pakārehi paṭivijjhanaṭṭhena.

Idāni yadatthamidaṃ bhavacakkaṃ idhānītaṃ, taṃ dassetuṃ “iminā”tiādi vuttaṃ.
Tattha te dhammeti te avijjādike dhamme. Yathābhūtaṃ ñatvāti mahāvajirañāṇena
yāthāvato jānitvā. Nibbindantoti balavavipassanāya nibbindanto. Virajjanto
vimuccantoti ariyamaggehi virajjanto vimuccanto. Are hanīti sambandho. Tattha yadā
bhagavā virajjati vimuccati, tadā are hanati nāma. Tato paraṃ pana
abhisambuddhakkhaṇaṃ gahetvā vuttaṃ “hani vihāni viddhamsesi”ti. Evampi
arānaṃ hatattā arahanti evaṃ imināpi pakārena yathāvuttasamsāracakkassa
sāṅkhārādiarānaṃ hatattā arahāṃ. Etthedaṃ vuccati -

“Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato;
Lokanāthena tenesa, arahanti pavuccatī”ti.

Aggadakkhiṇeyyattāti uttamadakkhiṇeyyabhāvato. Cakkavattino acetane
cakkaratane uppanne tattheva loko pūjaṃ karoti, aññattha pūjāvisesā pacchijjanti,
kimaṅgaṃ pana sammāsambuddhe uppanneti dassento “uppanne
tathāgate”tiādimāha. “Ekekaṃ dhammakkhandaṃ ekekavihārena pūjessāmī”ti
vuttepi satthāraṃyeva uddissa katattā “bhagavantaṃ uddissā”tiādi vuttaṃ. Ko pana
vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti yathāvuttato aññesaṃ amahesakkhehi
devamanussehi kariyamānānaṃ nātiulārānaṃ pūjāvisesānaṃ arahabhāve kā nāma
kathā. Paccayādīnaṃ arahattāpi arahanti yathāvuttacīvarādi paccayānaṃ
pūjāvisesassa ca aggadakkhiṇeyyabhāvena anucchavikattāpi arahāṃ. Imassapi
atthassa sukhaggahaṇatthaṃ idaṃ vuccati -

“Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
Yasmā ayaṃ arahati lokanātho;
Atthānurūpaṃ arahanti loke,
Tasmā jino arahati nāmameta”nti.

Asilokabhayenāti akittibhayena, ayasabhayena garahābhayenāti vuttaṃ hoti. Raho pāpaṃ karontīti “mā naṃ koci jaññā”ti rahasi pāpaṃ karonti. Evamesa na kadāci karotīti esa bhagavā pāpahetūnaṃ bodhimaṇḍeyeva suppahīnattā kadāci pi evaṃ na karoti. Hoti cettha -

“Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino;
Rahābhāvena tenesa, araham itī vissuto”ti.

Idāni sukhaggahaṇatthaṃ yathāvuttamatthaṃ sabbampi saṅgahetvā dassento āha “hoti cetthā”tiādi. Kilesārīna so munīti ettha gāthābandhasukhatthaṃ niggahītalopo daṭṭhabbo, kilesārīnaṃ hatattāti attho. Paccayādīna cārahoti etthāpi niggahītalopo vuttanayeneva daṭṭhabbo.

Arahanti ettha ayamaparopi nayo daṭṭhabbo - ārakāti araham, suvidūrabhāvato icceva attho. Kuto pana suvidūrabhāvatoti? Ye abhāvitakāyā abhāvitasīlā abhāvitacittā abhāvitapaññā, tato eva appahīnarāgadosamohā ariyadhammassa akovidā ariyadhamme avinītā ariyadhammassa adassāvino appaṭipannā micchāpaṭipannā ca, tato suvidūrabhāvato. Vuttañhetam bhagavatā -

“Saṅghāṭikaṇṇe cepi me, bhikkhave, bhikkhu gahetvā piṭṭhito piṭṭhito anubandho assa pāde pādam nikkhipanto, so ca hoti abhijjhālu kāmesu tibbasārāgo byāpannacitto paduṭṭhamanasaṅkappo muṭṭhassati asampajāno asamāhito vibbhantacitto pākatindriyo, atha kho so ārakāva mayham, ahañca tassa. Tam kissa hetu? Dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu na passati, dhammam apassanto na mam passatī”ti.

Yathāvuttapuggalā hi sacepi sāyaṃpātam satthu santikāvacarāva siyuṃ, na te tāvatā “satthu santikā”ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti asappurisānaṃ ārakā dūreti araham. Tenedam vuccati -

“Sammā na paṭipajjanti, ye nihināsayā narā;
Ārakā tehi bhagavā, dūre tenāraham mato”ti.

Tathā ārakāti araham, āsannabhāvatoti attho. Kuto pana āsannabhāvatoti? Ye bhāvitakāyā bhāvitasīlā bhāvitacittā bhāvitapaññā, tato eva pahīnarāgadosamohā ariyadhammassa kovidā ariyadhamme suvinītā ariyadhammassa dassāvino sammāpaṭipannā, tato āsannabhāvato. Vuttampi cetam bhagavatā -

“Yojanasate cepi me, bhikkhave, bhikkhu vihareyya, so ca hoti anabhijjhālu kāmesu na tibbasārāgo abyāpannacitto apaduṭṭhamanasaṅkappo upaṭṭhitassati sampajāno samāhito ekaggacitto samvutindriyo, atha kho so santikeva mayham, ahañca tassa. Tam kissa hetu? Dhammañhi so, bhikkhave, bhikkhu passati, dhammam passanto mam passatī”ti.

Tathārūpā hi puggalā satthu yojanasatantarikāpi honti, na tāvatā te “satthu dūracārino”ti vattabbā, tathā satthāpi nesaṃ. Iti sappurisānaṃ ārakā āsanneti araham. Tenedam vuccati -

“Ye sammā paṭipajjanti, suppaṇītādhimuttikā;
Ārakā tehi āsanne, tenāpi araham jino”ti.

Ye ime rāgādayo pāpadhammā yasmim santāne uppajjanti, tassa

diṭṭhadhammikampi samparāyikampi anattaṃ āvahanti, nibbānagāminiyā paṭipadāya ekaṃseneva ujuvipaccanīkabhūtā ca, te attahitaṃ parahitañca paripūretuṃ sammā paṭipajjantehi sādhuhi dūrato rahitabbā pariccajitabbā pahātābātī rahā nāma, te ca yasmā bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggena sabbaso pahīnā susamucchinā. Yathāha -

“Tathāgatassa kho, brāhmaṇa, rāgo pahīno doso moho, sabbepi pāpakā akusalā dhammā pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā āyatīṃ anuppādadhammā”ti.

Tasmā sabbaso na santi etassa rahāti arahoti vattabbe okārassa sānusāraṃ akārādesaṃ katvā “araha”nti vuttaṃ. Tenedaṃ vuccati -

“Pāpadhammā rahā nāma, sādhuhi rahitabbato;
Tesaṃ suṭṭhu pahīnattā, bhagavā arahaṃ mato”ti.

Ye te sabbaso pariññātakkhandhā pahīnakilesā bhāvitamaggā sacchikatanirodhā arahanto khīṇāsavā, ye ca sekhā appattamānasā anuttaraṃ yogakkhemaṃ patthayamānā viharanti, ye ca parisuddhappayogā kalyāṇajjhāsayaṃ saddhāsīlasutādiguṇasampannā puggalā, tehi na rahitabbo na pariccajitabbo, te ca bhagavatāti arahaṃ. Tathā hi ariyapuggalā satthārā diṭṭhadhammassa paccakkhakaṇato satthu dhammasarīrena avirahitāva honti. Yathāha āyasmā piṇḍiyo -

“Passāmi naṃ manasā cakkhunāva,
Rattindivaṃ brāhmaṇa appamatto;
Namassamāno vivasemi rattiṃ,
Teneva maññāmi avippavāsaṃ.

“Saddhā ca pīti ca mano sati ca,
Nāpentime gotamasāsanamhā;
Yaṃ yaṃ disaṃ vajati bhūripaṇṇo,
Sa tena teneva natohasmī”ti.

Teneva ca te aññaṃ satthāraṃ na uddisanti. Yathāha -

“Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, netāṃ ṭhānaṃ vijjati”ti.

Kalyāṇaputhujjanāpi yebhuyyena satthari niccalasaddhā eva honti. Iti suppaṭipannehi purisavisesehi avirahitabbato tesañca avirahanato na santi etassa rahā pariccajanakā, natthi vā etassa rahā sādhuhi pariccajitabbatāti arahaṃ. Tenedaṃ vuccati -

“Ye sacchikatasaddhammā, ariyā suddhagocarā;
Na tehi rahito hoti, nātho tenārahaṃ mato”ti.

Rahoti ca gamanaṃ vuccati, bhagavato ca nānāgatīsu paribbhamanasāṅkhātāṃ saṃsāre gamanaṃ natthi kammakkhayakarena ariyamaggena bodhimūleyeva sabbaso sasambhārassa kammavaṭṭassa viddhaṃsitattā. Yathāha -

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;

Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā'ti.

Evam natthi etassa raho gamanaṃ gatīsu paccājātītipi arahaṃ. Tenedaṃ vuccati -

“Raho vā gamanaṃ yassa, saṃsāre natthi sabbaso;
Pahīnajatimaraṇo, arahaṃ sugato mato'ti.

Pāsaṃsattā vā bhagavā arahaṃ. Akkharacintakā hi paṣaṃsāyaṃ arahasaddaṃ vaṇṇenti. Pāsaṃsabhāvo ca bhagavato anaññasādhāraṇato yathābhuccaguṇādhigato sadevake loke suppatiṭṭhito. Tathā hesa anuttarena sīlena anuttarena samādhinā anuttarāya paññāya anuttarāya vimuttiyā asamo asamasamo appaṭimo appaṭibhāgo appaṭipuggaloti evaṃ tasmim tasmim guṇe vibhajitvā vuccamāne paṇḍitapurisehi devehi brahmehi bhagavatā vā pana pariyoṣāpetuṃ asakkuṇeyyarūpo. Iti pāsaṃsattāpi bhagavā arahaṃ. Tenedaṃ vuccati -

“Guṇehi sadiso natthi, yasmā loke sadevake;
Tasmā pāsaṃsiyattāpi, arahaṃ dvipaduttamo'ti.

Sabbasaṅgahavasena pana -

Ārakā mandabuddhīnaṃ, ārakā ca vijānataṃ;
Rahānaṃ suppahīnattā, vidūnamaraheyyato;
Bhavesu ca rahābhāvā, pāsaṃsā arahaṃ jinoti.

Ettāvatā ca “araha”nti padassa sabbaso attho vibhatto hoti.

Idāni sammāsambuddhoti imassa atthaṃ vibhajitvā dassento āha “sammā sāmañcā”tiādi. Tattha sammāti aviparītaṃ. Sāmanti sayameva, aparaneyyo hutvāti attho. Sambuddhoti hi ettha saṃ-saddo sayanti etassa atthassa bodhakoti daṭṭhabbo. Sabbadhammānanti anavasesānaṃ neyyadhammānaṃ. Kathaṃ panettha sabbadhammānanti ayaṃ viseso labbhatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati yathā “dikkhito na dadātī”ti. Evañca katvā atthavisesanapekkhā kattari eva buddhasaddasiddhi veditabbā kammavacanicchāya abhāvato. “Sammā sāmañca buddhattā sammāsambuddho”ti ettakameva hi idha saddato labbhati, “sabbadhammāna”nti idaṃ pana atthato labbhamānaṃ gahetvā vuttaṃ. Na hi bujjhanakiriyā avisayā yujjati.

Idāni tassā visayaṃ “sabbadhamme”ti sāmāññato vuttaṃ vibhajitvā dassetuṃ “abhiññeyye dhamme”tiādi vuttaṃ. Tattha abhiññeyyeti aniccādito lakkhaṇarasādito ca abhivisiṭṭhena ñāṇena jānitabbe catusaccadhamme. Abhiññeyyato buddhoti abhiññeyyabhāvato bujjhi, pubbabhāge vipassanāpaññādīhi adhigamakkhaṇe maggapaññāya aparabhāge sabbaññutaññāñādīhi aññāsīti attho. Ito paresupi eseva nayo. Pariññeyye dhammeti aniccādivasena parijānitabbaṃ dukkhaṃ ariyasaccamāha. Pahātābbeti samudayapakkhiye. Sacchikātabbeti nibbānaṃ sandhāyāha. Bahuvacananiddeso panettha sopādisesādikaṃ pariyāyasiddhaṃ bhedaṃapekkhitvā kato, uddeso vā ayaṃ catusaccadhammānampi. Tathā hi vakkhati “cakkhu dukkhasacca”ntiādi. Uddeso ca avinicchitatthaparicchedassa dhammassa vasena karīyati. Uddesena hi uddisiyamānānaṃ atthitāmattaṃ vuccati, na paricchedoti aparicchedena bahuvacanena vuttaṃ yathā “appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā”ti. Sacchikātabbeti vā phalavimuttīnampi gahaṇaṃ, na

nibbānassevāti bahuvacananiddeso kato. Evañca bhāvetabbeti ettha jhānānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Teneva cāhāti selabrāhmaṇassa attano buddhabhāvaṃ sādiento evamāha.

Kim pana bhagavā sayameva attano sammāsambuddhabhāvaṃ sādhetīti? Sādheti mahākaruṇāya aññesaṃ avisayato. Tattha “ekomhi sammāsambuddho, sabbābhibhū sabbavidūhamasmī”tiādīni suttapadāni, idameva ca “abhiññeyya”ntiādi suttapadaṃ etassa atthassa sādhaṃ. Tattha abhiññeyyanti iminā dukkhasaccamāha, bhāvetabbanti maggasaccaṃ. Ca-saddo panettha avuttasamuccayattho, tena sacchikātabbassa gahaṇaṃ veditabbaṃ. Atha vā abhiññeyyanti imināva pārisesaññāyena pariññeyyadhamme sacchikātabbadhamme ca dasseti. Tasmā buddhosmīti yasmā cattāri saccāni mayā buddhāni, saccavinimuttañca kiñci ñeyyaṃ natthi, tasmā sabbampi ñeyyaṃ buddhosmi, abbhaññāsinti attho. Selasuttaṭṭhakathāyaṃ pana idaṃ vuttaṃ -

“Abhiññeyyanti vijjā ca vimutti ca. Bhāvetabbāṃ maggasaccaṃ. Pahātabbaṃ samudayasaccaṃ. Hetuvacanena pana phalasiddhito tesāṃ phalāni nirodhasaccadukkhasaccānipi vuttāneva honti. Evaṃ sacchikātabbaṃ sacchikataṃ, pariññātabbaṃ pariññātanti idampettha saṅgahitamevāti catusaccabhāvanaṃ catusaccabhāvanāphalañca vimuttiṃ dassento ‘bujjhitaṃ bujjhitvā buddho jātosmī’ti yuttahetunā buddhabhāvaṃ sādhetī”ti.

Tattha vijjāti maggavijjā vuttā ukkaṭṭhaniddesena. Vimuttīti phalavimutti. Kāmañcetta maggavijjāpi bhāvetabbabhāvena gahitā, sabbepi pana sabhāvadhammā abhiññeyyāti vijjāya abhiññeyyabhāvo vutto. Imināva nayena sabbesampi abhiññeyyabhāvo vutto evāti daṭṭhabbaṃ. Phalena vinā hetubhāvasseva abhāvato hetuvacanena phalasiddhi vuttāti veditabbaṃ. Nirodhassa hi sampāpanena maggassa hetubhāvo, dukkhassa nibbattanena taṇhāya samudayabhāvoti.

Evaṃ saccavasena sāmāññato vuttamatthaṃ dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammehi ceva khandhādīhi ca saccavaseneva vibhajitvā dassetuṃ “apicā”tiādi āraddhaṃ. Mūlakāraṇabhāvenāti santesupi avijjādīsu aññesu kāraṇesu tesampi mūlabhūtakāraṇabhāvena. Taṇhā hi kammaṃsa vicittabhāva hetuto saṅkharadukkhabhāvato ca dukkhavicittatāya padhānakāraṇaṃ. Samuṭṭhāpikāti uppādikā. Purimataṇhāti purimabhavasiddhā taṇhā. Ubhinnanti cakkhussa taṃsamudayassa ca. Appavattīti appavattinimittaṃ. Nirodhappajānanāti sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjanā. Ekekapaduddhārenāti “cakkhuṃ cakkhusamudayo cakkhunirodho”tiādinā ekekakoṭṭhāsāniddhāraṇena. Taṇhāyapi pariññeyyabhāvasabbhāvato upādānakkhandhogadhattā saṅkharadukkhabhāvato ca dukkhasaccasaṅgahaṃ dassetuṃ “rūpatāṇhādayo cha taṇhākāyā”ti vuttaṃ, tasmā vattamānabhāve taṇhā khandhapariyāpannattā saṅkharadukkhabhāvato ca dukkhasaccaṃ. Yasmīṃ pana attabhāve sā uppajjati, tassa attabhāvassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimabhavasiddhā taṇhā samudayasaccanti gahetabbā.

Kasiṇānīti kasiṇārammaṇikajjhānāni. Dvattiṃsākārāti dvattiṃsa koṭṭhāsā tadārammaṇajjhānāni ca. Nava bhavāti kāmabhāvo rūpabhāvo arūpabhāvo saññābhāvo asaññābhāvo nevasaññānāsaññābhāvo ekavokārabhāvo catuvokārabhāvo pañcavokārabhāvoti nava bhavā. Tattha bhavatīti bhāvo, kāmarāgasaṅkhātena

kāmena yutto bhavo, kāmasaṅkhāto vā bhavo kāmabhavo, ekādasa kāmāvacarabhūmiyo. Kāme pahāya rūparāgasāṅkhātena rūpena yutto bhavo, rūpasāṅkhāto vā bhavo rūpabhavo, soḷasa rūpāvacarabhūmiyo. Kāmañca rūpañca pahāya arūparāgasāṅkhātena arūpena yutto bhavo, arūpasāṅkhāto vā bhavo arūpabhavo, catasso āruppabhūmiyo. Saññāvatam bhavo saññībhavo, saññā vā ettha bhavē atthīti saññībhavo, so kāmabhavo ca asaṅñībhavamutto rūpabhavo ca nevasaññīnāsaññībhavamutto arūpabhavo ca hoti. Na saññībhavo asaṅñībhavo, so rūpabhavēkadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattassa sabbhāvato nāsaññāti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo nevasaññānāsaññābhavo. Atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā sukhumāya ca bhāvā nevasaññā nāsaññā asmiṃ bhaveti nevasaññānāsaññābhavo, so arūpabhavēkadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo, ekena vā vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavo, so asaṅñībhavo. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo, catūhi vā vokāro assa bhavassāti catuvokārabhavo, so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo, pañcahi vā vokāro assa bhavassāti pañcavokārabhavo, so kāmabhavo ca rūpabhavēkadeso ca hoti. Vokāroti vā khandhānametamadhivacanam, tasmā eko vokāro assa bhavassāti ekavokārabhavoti evamādināpettha attho veditabbo. Cattāri jhānānīti aggahitārammaṇavisesāni cattāri rūpāvacarajjhānāni. Vipākajjhānānam vā etaṃ gahaṇam. Ettha ca kusaladhammānam upanissayabhūtā taṇhāsamuṭṭhāpikā purimataṇhāti veditabbā. Kiriyaadhammānam pana yattha te kiriyaadhammā uppajjanti, tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā taṇhā. Anulomatoti ettha “saṅkhārā dukkhasaccam, avijjā samudayasacca”nti iminā anukkamena yojetabbam.

Anubuddhoti bujjhitabbadhammassa anurūpato buddho. Tenāti yasmā sāmāññato visesato ca ekekapaduddhārena sabbadhamme buddho, tasmā vuttaṃ. Kiṃ vuttanti āha “sammā sāmāñca sabbadhammānam buddhattā”ti, sabbassapi ñeyyassa sabbākārato aviparītam sayameva abhisambuddhattāti attho. Imināssa paropadesarahitassa sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkappaṭibaddhavuttino anāvaraṇaññāsaṅkhātassa sabbaññutāññāṇassa adhigamo dassito.

Nanu ca sabbaññutāññāṇato aññam anāvaraṇaññānam, aññathā “cha asādhāraṇaññāni buddhaññānī”ti vacanam virujjheyyāti? Na virujjhati visayappavattibhedavasena aññehi asādhāraṇabhāvadassanattam ekasseva ñāṇassa dvidhā vuttattā. Ekameva hi tam ñāṇam anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammuditdhammavisayatāya sabbaññutāññāṇam, tattha ca āvaraṇābhāvato nissāṅgacāramupādāya anāvaraṇaññānti vuttaṃ. Yathāha paṭisambhidāyam “sabbam saṅkhatamasāṅkhatam anavasesam jānātīti sabbaññutāññāṇam, tattha āvaraṇam natthīti anāvaraṇaññā”ntiādi. Tasmā natthi nesam atthato bhedo, ekantena cetam evamicchitabbam. Aññathā sabbaññutānāvaraṇaññāṇam sādharmaṇatā asabbadhammārammaṇatā ca āpajjeyya. Na hi bhagavato ñāṇassa aṇumattampi āvaraṇam atthi, anāvaraṇaññāṇassa asabbadhammārammaṇabhāve yattha tam na pavattati, tatthāvaraṇasabbhāvato anāvaraṇabhāvoyeva na siyā. Atha vā pana hotu aññameva anāvaraṇaññāṇam sabbaññutāññāṇato, idha pana sabbattha appaṭihatavuttitāya anāvaraṇaññānti sabbaññutāññāṇameva adhippetam, tassa cādhigamanena bhagavā sabbaññū sabbavidū sammāsambuddhoti ca vuccati na sakiṃyeva sabbadhammāvabodhanato. Tathā ca vuttaṃ paṭisambhidāyam “vimokkhanthikametaṃ buddhānam

bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho'ti. Sabbadhammāvabodhanasamatthaññāṇasamadhigamena hi bhagavato santāne anavasesadhamme paṭivijjhituṃ samatthataḥ ahoṣīti.

Etthāha - kiṃ panidaṃ ñāṇaṃ pavattamānaṃ sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcettha - yadi tāva sakiṃyeva sabbasmiṃ visaye pavattati, atītānāgatapaccuppannaajjhatabhiddhābhinnānaṃ saṅkhatadhammānaṃ asaṅkhatasammuditthamānaṃ ca ekajjhaṃ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṃ pekkhantassa viya paṭivibhāgenāvabodho na siyā, tathā sati "sabbe dhammā anattā"ti vipassantānaṃ anattākārena viya sabbadhammā anirūpitarūpena bhagavato ñāṇassa visayā hontīti āpajjati. Yepi "sabbañeyyadhammānaṃ ṭhitalakkhaṇavisayaṃ vikapparahitaṃ sabbakālaṃ buddhānaṃ ñāṇaṃ pavattati, tena te sabbavidūti vuccanti, evaṃ ca katvā 'camaṃ samāhito nāgo, tiṭṭhantopi samāhito'ti idampi vacanaṃ suvuttaṃ hoti'ti vadanti, tesampi vuttadosā nātivatti, ṭhitalakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatasammuditthamānaṃ tadabhāvato ekadesavisayameva bhagavato ñāṇaṃ siyā, tasmā sakiṃyeva ñāṇaṃ pavattatīti na yujjati.

Atha kamena sabbasmiṃ visaye ñāṇaṃ pavattatīti. Evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesappaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana "atthassa avisaṃvādanato ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū bhagavā, taṃ ca ñāṇaṃ na anumānañāṇaṃ saṃsayābhāvato. Saṃsayānubaddhañhi loke anumānañāṇa"nti vadanti, tesampi taṃ na yuttaṃ. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṃvādanena ñeyyassa ekadesaṃ paccakkhaṃ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanassa asambhavato. Yañhi taṃ sesaṃ, taṃ appaccakkhanti.

Atha tampi paccakkhaṃ tassa sesabhāvo eva na siyāti? Sabbametaṃ akāraṇaṃ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetuṃ bhagavatā - "buddhavisayo, bhikkhave, acinteyyo na cintetabbo, yo cinteyya, ummādassa vighātassa bhāgi assā"ti. Idaṃ panettha sannitṭhānaṃ - yaṃ kiñci bhagavatā ñātuṃ icchitaṃ sakalaṃ ekadeso vā, tattha tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñāṇaṃ pavattati niccasamādhānaṃ ca vikkhepābhāvato. Ñātuṃ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkappaṭibaddhavuttitā na siyā, ekantenevassā icchitabbā "sabbe dhammā buddhassa bhagavato āvajjanappaṭibaddhā ākaṅkappaṭibaddhā manasikārappaṭibaddhā cittuppādappaṭibaddhā"ti vacanato. Atītānāgatavisayampi bhagavato ñāṇaṃ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṃ ñātuṃ icchitaṃ, tadā sakiṃyeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena bhagavato ñāṇaṃ pavatteyyāti vuttadosā nātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya buddhānaṃ bhagavantānaṃ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṃ ekadhammārammaṇaṃ viya suvavatthāpīteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṃ, "yāvatakaṃ ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakaṃ ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantaṃ ñeyya"nti evamekajjhaṃ viṣuṃ sakiṃ kamena vā icchānurūpaṃ sammā sāmaṃ sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddho.

Vijjāhīti ettha vindiyaṃ vindatīti vijjā, yāthāvato upalabbhatīti attho. Attano vā paṭipakkhassa vijjhanatṭhena vijjā, tamokkhandhādikassa padālanatṭhenāti attho. Tato eva attano visayassa viditakaraṇatṭhenapi vijjā. Sampannattāti samannāgatattā paripuṇṇattā vā, avikalattāti attho. Tatrāti ambaṭṭhasutte. Manomayiddhiyāti ettha “idha bhikkhu imamahā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimmināti rūpiṃ manomayaṃ sabbaṅgapaccaṅgaṃ ahīnindriya”nti iminā nayena āgatā iddhi sarīrabbhantare aññasseva jhānāmanena nibbattattā manomayassa sarīrassa nibbattivasena pavattā manomayiddhi nāma. Cha abhiññāti āsavakkhayaññaṇena saddhiṃ iddhividhādikā pañcābhiññāyo. Tissanāṃ aṭṭhannañca vijjānaṃ tattha tattha sutte gahaṇaṃ veneyyajjhāsayavasenaṭi daṭṭhabbaṃ. Satta saddhammā nāma saddhā hirī ottappaṃ bāhusaccaṃ vīriyaṃ sati pañña ca. Ye sandhāya vuttaṃ “idha bhikkhu saddho hoti, hirimā, ottappī, bahussuto, āradhaviṇṇa, upaṭṭhitassati, paññavā hotī”ti. Cattāri jhānānīti yāni kānici cattāri rūpāvacarajjhānāni.

Kasmā panettha sīlādayoyeva pannarasa “caraṇa”nti vuttāti codanaṃ sandhāyāha “imeyeva hī”tiādi. Tena tesāṃ sikkhattayasaṅgahato nibbānupagamane ekaṃsato sādhanabhāvamāha. Idāni tadatthasādhanāya āgamaṃ dassento “yathāhī”tiādimāha. Bhagavātiādi vuttassevatthassa nigamanavasena vuttaṃ. Nanu cāyaṃ vijjācaraṇasampadā sāvakesupi labbhatīti? Kiñcāpi labbhati, na pana tathā, yathā bhagavatoti dassetuṃ “tattha vijjāsampadā”tiādi vuttaṃ. Āsavakkhayaṃvijjāya sabbaññubhāvasiddhito āha “vijjāsampadā bhagavato sabbaññutaṃ pūretvā tṭhitā”ti. Catūsu jhānesu antogadhabhāvena caraṇadhammapariyāpannattā karuṇābrahmavihāraṇassa yathārahaṃ tassa ca mahākaruṇāsamāpattivasena asādhāraṇasabhāvassa bhagavati upalabbhanato āha “caraṇasampadā mahākaruṇikataṃ pūretvā tṭhitā”ti. Yathā sattānaṃ anattamaṃ parivajjetvā atthe niyojanaṃ paññāya vinā na hoti, evaṃ nesaṃ atthānatthajānanaṃ satthu karuṇāya vinā na hotīti ubhayampi ubhayattha sakiccakameva siyā. Yattha pana yassā padhānabhāvo, taṃ dassetuṃ “so sabbaññutāyā”tiādi vuttaṃ. Yathā taṃ vijjācaraṇasampannoti ettha tanti nipātamattaṃ, yathā aññopi vijjācaraṇasampanno niyojati, tathā ayanti attho. Tena vijjācaraṇasampannassevāyaṃ āveṇikā paṭipattīti dasseti. Sā pañāyaṃ satthu vijjācaraṇasampadā sāsanaṃ niyyānikatāya sāvakaṇaṃ sammāpaṭipattiyā ekantakāraṇanti dassetuṃ “tenassā”tiādi vuttaṃ. Tattha attantapādayoti ādi-saddena parantapaubhayantapā gahitā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ettha ca vijjāsampadāya satthu paññāmahattaṃ pakāsitaṃ hoti, caraṇasampadāya karuṇāmahattaṃ. Tesu paññāya bhagavato dhammarajjappatti, karuṇāya dhammasaṃvibhāgo. Paññāya saṃsāradukkhanibbidā, karuṇāya saṃsāradukkhasahanaṃ. Paññāya paradukkhaparijānanaṃ, karuṇāya paradukkhatikārārambho. Paññāya parinibbānābhimukhabhāvo, karuṇāya tadadhigamo. Paññāya sayamaṃ tarenaṃ, karuṇāya paresamaṃ tarenaṃ. Paññāya buddhabhāvasiddhi, karuṇāya buddhakiccasiddhi. Karuṇāya vā bodhisattabhūmiyaṃ saṃsārābhimukhabhāvo, paññāya tattha anabhirati, tathā karuṇāya paresamaṃ abhiṃsāpanaṃ, paññāya sayamaṃ parehi abhāyanaṃ. Karuṇāya paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati, paññāya attānaṃ rakkhanto paraṃ rakkhati. Tathā karuṇāya aparantapo, paññāya anattantapo, tena attahitāya paṭipannādīsu catūsu puggalesu catutthapuggalabhāvo siddho hoti. Tathā karuṇāya lokanāthatā, paññāya attanāthatā. Karuṇāya cassa ninnatābhāvo, paññāya unnamābhāvo. Tathā karuṇāya sabbasattesu janitānuggaho, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto, paññāya sabbadhammesu virattacitto, karuṇānugatattā na ca na

sabbasattānuggahāya pavatto. Yathā hi karuṇā bhagavato sinehasokavirahitā, evaṃ paññā ahaṃkāramamaṃkāravanimuttāti aññamaññavisodhitā paramavisuddhā guṇavisesā vijjācaraṇasampadāhi pakāsitāti daṭṭhabbaṃ.

Idāni sugatoti imassa atthaṃ dassento āha “sobhanagamanattā”tiādi. “Gate ṭhite”tiādīsu gamanampi gatanti vuccatīti āha “gamanampi hi gatanti vuccatī”ti. Sobhananti subhaṃ, subhabhāvo visuddhatāya, visuddhatā dosavigamenāti āha “parisuddhamanavajja”nti. Gamanañca nāma bahuvidhanti idhādhippetamaṃ gamanaṃ dassento “ariyamaggo”ti āha. So hi nibbānassa gati adhigamoti ca katvā gataṃ gamananti ca vuccati. Idāni tasseva gamane kāraṇaṃ dassetuṃ “tena hesā”tiādi vuttaṃ. Khemaṃ disanti nibbānaṃ. Asajjamānoti paripanthābhāvena sugatigamanepi asajjanto saṅgaṃ akaronto, pageva itarattha. Atha vā ekāsane nisīditvā khippābhiññāvaseneva catunnampi maggānaṃ paṭiladdhabhāvato asajjamāno abajjhanto gato. Yaṃ gamanaṃ gacchanto sabbagamanatthaṃ āvahati, sabbañca anuttaraṃ sampattiṃ āvahati, tadeva sobhanaṃ nāma, tena ca bhagavā gatoti āha “iti sobhanagamanattā sugato”ti sobhanattho susaddoti katvā.

Asundarānaṃ dukkhānaṃ saṅkhārappavattīnaṃ abhāvato accantasukhattā ekantato sundaraṃ nāma asaṅkhatā dhātūti āha “sundarañcesa ṭhānaṃ gato amataṃ nibbāna”nti. Tenāha bhagavā “nibbānaṃ paramaṃ sukha”nti. Sammāti suṭṭhu. Suṭṭhu gamanañca nāma paṭipakkhena anabhibhūtaṃ gamananti āha “pahīne kilese puna apaccāgacchanto”ti, pahīnaṃ puna asamudācārasena apaccāgacchanto. Vuttamevatthaṃ āgamaṃ dassetvā vibhāvento āha “vuttañceta”ntiādi. Etanti tena tena maggena pahīnakilesānaṃ puna apaccāgamaṃ, idaṃca sikhāppattaṃ sammāgamaṃ, yāya āgamanīyapaṭipadāya siddhaṃ, sāpi sammāgamaṃ evaṃpi bhagavā sugatoti dassetuṃ “sammā vā āgato”tiādi vuttaṃ. Sammāpaṭipattiyāti sammāsambodhiyā sampāpane aviparītaṃ paṭipattiyā. Sabbalokassa hitasukhameva karontāti etena mahābodhiyā paṭipadā avibhāgena sabbasattānaṃ sabbadā hitasukhābhāveneva pavattatīti dasseti. Sassataṃ ucchedanti ime ante anupagacchanto gatoti etena paṭiccasamuppādagatiṃ dasseti. Kāmasukhaṃ attakilamathanti ime anupagacchanto gatoti etena ariyamaggatiṃ dasseti.

Tatrāti yuttaṭṭhāne yuttasseva bhāsane. Nipphādetabbe sādhetabbe cetamaṃ bhummaṃ. Abhūtaṃ abhūtatthaṃ. Atthamukhena hi vācāya abhūtatā bhūtatā vā. Atacchanti tasseva vevacanaṃ. Anatthasaṃhitanti diṭṭhadhammikenā samparāyikenā vā anatthena saṃhitamaṃ anatthasaṃhitamaṃ, anatthāvahaṃ. Na atthoti anattho, atthassa paṭipakkho abhāvo ca, tena saṃhitamaṃ, piṣuṇavācaṃ samphappalāpañcāti attho. Evamettha catubbidhassapi vacīduccaritassa saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca paṭhamā vācā sīlavantaṃ “dussīlo”ti, acaṇḍālādiṃ “caṇḍālo”tiādinā bhāsamānassa daṭṭhabbā. Dutiyā dussīlaṃ “dussīlo”ti, caṇḍālādimeva “caṇḍālo”tiādinā avinayena bhāsamānassa. Tatiyā nerayikādikassa nerayikādi bhāvavibhāvanīkathā yathā “āpāyiko devadatto nerayiko”tiādikā. Catutthī “vedavihitena yaññavidhinā pāṇātipātādikataṃ sugatiṃ āvahatī”ti lokassa byāmohanakathā. Pañcamī bhūtena pesuññupasaṃhārā kathā. Chaṭṭhā yuttapattaṭṭhāne pavattitā dānasīlādikathā veditabbā. Evaṃ sammā gadattāti yathāvuttaṃ abhūtādiṃ vajjetvā bhūtaṃ tacchaṃ atthasaṃhitamaṃ piyamaṃ manāpaṃ

tato eva sammā suṭṭhu gadanato sugato. Āpāthagamanamattena kassaci appiyampi hi bhagavato vacanaṃ piyaṃ manāpameva atthasiddhiyā lokassa hitasukhāvahattā. Ettha pana da-kārassa ta-kāraṃ katvā “sugato”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Aparo nayo - sobhanaṃ gataṃ gamaṇaṃ etassāti sugato. Bhagavato hi veneyyajanupasaṅkamaṇaṃ ekantena tesāṃ hitasukhanipphādanato sobhanaṃ bhaddakaṃ. Tathā lakkaṇānubyañjanappaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīlanukkuṭikakuṭilākulatādidosavirahitaṃ vilāsitarājahaṃsavasabhavāraṇamigarājagamaṇaṃ kāyagamaṇaṃ ñāṇagamaṇaṃ vipulanimmalakaruṇāsativīriyādiguṇavisesahitamabhinīhārato yāva mahābodhi anavajjatāya sattānaṃ hitasukhāvahatāya ca sobhaneva. Atha vā sayambhūñāṇena sakalampi lokaṃ pariññābhisamayavasena parijānanto sammā gato avagatoti sugato. Tathā lokasamudayaṃ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammataṃ āpādentoti sammā gato atītoti sugato. Lokanīrodhaṃ nibbānaṃ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti sugato. Lokanīrodhagāminiṃ paṭipadaṃ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti sugato. Tathā yaṃ imassa sadevakassa lokassa diṭṭhaṃ suttaṃ mutaṃ viññātaṃ pattaṃ pariyesitaṃ ñātaṃ anuvicariṭaṃ manasā, sabbaṃ taṃ hatthatale āmalakaṃ viya sammā paccakkhato gato abbhaññāsīti sugato.

Idāni lokavidūti imassa atthaṃ pakāseto āha “sabbathā viditalokattā”tiādi. Tattha sabbathāti sabbappaṅkarena, yo yo loko yena yena pakārena veditabbo, tena tena pakārenāti attho. Te pana pakāre dassetuṃ “sabhāvato”tiādi vuttaṃ. Tattha sabhāvatoti dukkhasabhāvato. Sabbo hi loko dukkhasabhāvo. Yathāha “saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti. Samudayatoti yato samudeti, tato taṇhādito. Nirodhatoti yattha so nirujjhati, tato visaṅkhārato. Nirodhūpāyatoti yena vidhinā so nirodho pattabbo, tato ariyamaggato ito aññassa pakārassa abhāvā. Iti “sabbathā lokaṃ avedī”ti vatvā tadatthasādhakaṃ suttaṃ dassento “yattha kho, āvuso”tiādimāha. Idañca suttaṃ “yattha kho, bhante, na jāyati...pe... na upapajjati, sakkā nu kho so, bhante, gamaṇena lokassa anto ñātuṃ vā daṭṭhuṃ vā pāpuṇituṃ vā”ti okāsalokassa gatiṃ sandhāya rohitadevaputtana puṭṭho bhagavā abhāsī. Tattha na jāyatītiādinā ujukaṃ jātiādīni paṭikkhipitvā na cavati na upapajjatīti padadvayena aparāparaṃ cavanupapatanāni paṭikkhipati. Keci pana “na jāyatītiādi gabbhaseyyakādivasena vuttaṃ, itaraṃ opapātikavasena”ti vadanti. Tanti jātiādirahitaṃ. Gamaṇenāti padasā gamaṇena. Lokassantanti saṅkhāralokassa antabhūtaṃ nibbānaṃ. Ñāteyyanti jānitabbaṃ. Daṭṭheyyanti daṭṭhabbaṃ. Patteyyanti pattabbaṃ. “Ñātāyaṃ diṭṭhāyaṃ pattāya”nti vā pāṭho, tattha gamaṇena lokassantaṃ ñātā ayaṃ diṭṭhā ayaṃ pattā ayanti na vadāmīti attho. Ayanti nibbānatthiko.

Kāmaṃ padasā gamaṇena gantvā lokassantaṃ ñātuṃ daṭṭhuṃ pattuṃ vā na sakkā, api ca parimitapariṇāmanātaṃ paññāpetvā dassemīti dassento “api cā”tiādimāha. Tattha byāmaṃmatte kaḷevareti byāmappamāṇe attabhāve. Iminā rūpakkhandhaṃ dasseti. Sasaññimhīti saññāya sahite. Iminā saññāsīsena vedanādayo tayo khandhe dasseti saññāsahitattā eva. Samanaketī saviññāṇaketi attho. Iminā viññāṇakkhandhaṃ dasseti, aviññāṇake pana utusamuṭṭhānarūpasamudāyamatte paññāpetuṃ na sakkāti adhippāyo. Lokanti khandhādilokaṃ. Lokanīrodhanti tassa lokassa nirujjhaṇaṃ nibbānameva vā. Nibbānampi hi khandhe paṭicca paññāpanato sarīrasmiṃyeva paññāpeti. Adesampi hi

taṃ yesaṃ nirodho, tesāṃ vasena desatopi upacāravasena niddisīyati yathā
“cakkhuṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha
nirujjhamānā nirujjhatī”ti.

Gamanenāti pākatikagamanena. Lokassantoti saṅkhāralokassa anto antakiriyāya
hetubhūtaṃ nibbānaṃ. Kudācananti kadāci. Appatvāti aggamaggena
anadhigantvā. Pamocananti pamutti nissaraṇaṃ. Tasmāti yasmā lokantaṃ appatvā
vaṭṭadukkhato mutti natthi, tasmā. Haveti nipātamattaṃ. Lokavidūti sabhāvādito
sabbāṃ lokaṃ vijānanto. Sumedhoti sundarapaṇṇo. Lokantagūti pariññābhisamayena
lokaṃ viditvā pahānābhisamayena lokantagū. Maggabrahmacariyassa pariniṭṭhitattā
vusitabrahmacariyo. Sabbesaṃ kilesānaṃ samitattā catusaccadhammānaṃ vā
abhisamitattā samitāvī. Nāsīsati na pattheti, yathā imaṃ lokaṃ, evaṃ paraṇca
lokaṃ nāsīsati appaṭisandhikattā.

Evaṃ yadipi lokavidutā anavasesato dassitā sabhāvādito dassitattā, loko pana
ekadeseneva vuttoti taṃ anavasesato dassetuṃ “api ca tayo lokā”tiādi vuttaṃ.
Tattha indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūho santāno ca sattaloko. Rūpādīsu
sattavisattatāya satto, lokīyati ettha kusalākusalaṃ tabbipāko cāti loko.
Anindriyabaddhānaṃ rūpādīnaṃ samūho santāno ca okāsaloko lokīyanti ettha
jaṅgamā thāvarā ca tesaṇca okāsabhūtoti katvā. Tadādhāratāya hesa
“bhājanaloko”ti vuccati. Ubhayepi khandhā saṅkhāraloko paccayehi saṅkharīyanti
lujjanti palujjanti cāti. Āhāraṭṭhitikāti paccayaṭṭhitikā, paccayāyattavuttikāti attho.
Paccayattho hettha āhārasaddo “ayamāhāro anuppannaṃ vā kāmaccandassa
uppādāyā”tiādisu viya. Evañhi “sabbe sattā”ti iminā asaṇṇasattāpi pariggahitā honti.
Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nipariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammoti āha
“āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo”ti.

Yadi evaṃ “sabbe sattā”ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānadesanāti nāyaṃ doso.
Kasmā pana bhagavā katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ deseti, katthaci
dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desetīti? Desanāvilāsato veneyyājñāsayato ca.
Desanāvilāsappattā hi buddhā bhagavanto, te yathāruci katthaci puggalādhiṭṭhānaṃ
katvā katthaci dhammādhiṭṭhānaṃ katvā dhammaṃ desenti. Ye vā pana veneyyā
sāsanakkamaṃ anotiṇṇā, tesāṃ puggalādhiṭṭhānaṃ desanaṃ desenti. Ye ca otiṇṇā,
tesāṃ dhammādhiṭṭhānaṃ. Sammutisaccavisayā puggalādhiṭṭhānā desanā, itarā
paramatthasaccavisayā. Purimā karuṇānukūlā, itarā paṇṇānukūlā.
Saddhānusārīgottānaṃ vā purimā. Te hi puggalappamāṇikā, pacchimā
dhammānusārīgottānaṃ. Saddhācaritatāya vā lokādhipatīnaṃ vasena
puggalādhiṭṭhānā, paṇṇācaritatāya dhammādhipatīnaṃ vasena dhammādhiṭṭhānā.
Purimā ca neyyatthā, pacchimā nītatthā. Iti bhagavā taṃ taṃ visesaṃ apekkhitvā
tattha tattha duvidhaṃ desanaṃ desetīti veditabbaṃ.

Diṭṭhigatikānaṃ sassatādivasena “attā loko”ti parikkappaṇā yebhuyyena sattavisayā,
na saṅkhāravisayāti āha “sassato lokoti vā asassato lokoti vāti āgataṭṭhāne sattaloko
veditabbo”ti. Yāvatā candimasūriyā pariharantīti yattake ṭhāne candimasūriyā
parivattanti paribbhamanti. Disā bhanti virocāmānāti tesāṃ paribbhamaneneva tā tā
disā pabhassarā hutvā virocanti. Atha vā disāti upayogabahuvacanaṃ, tasmā sayāṃ
virocāmānā candimasūriyā yattakā disā bhanti sobhenti obhāsayantīti attho. Tāva
sahassadhā lokoti tattakena pamāṇena sahassappakāro okāsaloko,
sahassalokadhātuyoti attho. “Tāvasahassavā”ti vā pāṭho, tāva tattakaṃ sahassaṃ
assa atthīti tāvasahassavā. Etthāti sahassalokadhātusaṅkhāte loke.

Tampīti tividhampi lokam. Sabbathā vedīti sabbappakārato paṭivijjhi. Katham paṭivijjhīti āha “tathā hī”tiādi. Tathā hissāti imassa “sabbathā vidito”ti etena sambandho. Assāti anena bhagavatā. Eko loko sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti yāya puggalādhīṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayāyattavuttitā vuttā, tāya sabbo saṅkhāraloko ekavidho pakārantarassa abhāvato. Dve lokātiādīsupi imināva nayena attho veditabbo. Nāmaggaṇena cettha nibbānassa aggahaṇaṃ tassa alokasabhāvattā. Nanu ca “āhāraṭṭhitikā”ti ettha paccayāyattavuttitāya maggaphaladhammānaṃ lokatā āpajjati? Nāpajjati pariññeyyānaṃ dukkhasaccadhammānaṃ idha lokoti adhippetattā. Atha vā na lujjati na palujjati yo gahito tathā na hoti, so lokoti taṃgahaṇarahitānaṃ lokuttarānaṃ natthi lokatā.

Tisso vedanāti sukhadukkhaupekkhāvasena. Cattāro āhārāti kabalīkārāhāro phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāroti cattāro āhārā. Tattha kabalīkārāhāro ojaṭṭhamakaṃ rūpaṃ āharatīti āhāro. Phasso tisso vedanā āharatīti āhāro. Manosañcetanā tīsu bhavesu paṭisandhiṃ āharatīti āhāro. Viññāṇaṃ paṭisandhikkhaṇe nāmarūpaṃ āharatīti āhāro. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā upādānakkhandhā. Cha ajjhāttikāni āyatanāni cakkhāyatanādīmanāyatanapariyantāni. Satta viññāṇaṭṭhitiyoti nānattakāyā nānattasaññino, nānattakāyā ekattasaññino, ekattakāyā nānattasaññino, ekattakāyā ekattasaññino, heṭṭhimā ca tayo āruppāti imā satta “viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti viññāṇaṭṭhitiyo”ti vuccanti. Tattha nānattaṃ kāyo etesaṃ, nānatto vā kāyo etesanti nānattakāyā, nānattasaññā etesaṃ atthīti nānattasaññino. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Sabbe manussā chakāmāvacarā ca devā ekacce ca vinipātikā “nānattakāyā nānattasaññino”ti vuccanti. Aparimāṇesu hi cakkavāḷesu aparimāṇānaṃ manussānaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi katthaci yamakabhātaro vaṇṇena vā saṇṭhānena vā ekasadisā honti, tesampi ālokitavilokitakathitahasitagamaṇaṭṭhānādīhi viseso hotiyeva, paṭisandhisaññā ca nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi ahetukāpi hoti, tasmā sabbepi manussā nānattakāyā nānattasaññino. Chakāmāvacaradevesu ca kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītādivaṇṇo, paṭisandhisaññā ca nesaṃ duhetukāpi tihetukāpi hoti, tasmā tepi nānattakāyā nānattasaññino. Ekacce vinipātikā pana catuapāyavinimuttakā uttaramātā yakkhinī, piyaṅkaramātā, dhammaguttāti evamādayo daṭṭhabbā. Etesañhi odātakaālamaṇguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisathūlarassadīghādivasena ca kāyo nānā hoti, manussānaṃ viya tihetukaduhetukāhetukavasena paṭisandhisaññāpi, te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaḡhāsacchādanā dukkhaṇīlītā viharanti, ekacce kāḷapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhītā honti, tasmā sukkhasamussayato vinipatitattā sukkhasamussayato vinipāto etesaṃ atthīti vinipātikāti vuttā satipi devabhāve dibbasampattiyā abhāvato. Ye panettha tihetukā, tesam dhammābhisaṃmayopi hoti. Piyaṅkaramātā hi yakkhinī paccūsasamaye anuruddhattherassa dhammaṃ sajjhāyato sutvā -

“Mā saddaṃ kari piyaṅkara, bhikkhu dhammapadāni bhāsati;
Apica dhammapadaṃ vijāniya, paṭipajjema hitāya no siyā.

“Pāṇesu ca saṃyamāmasa, sampajānamusā na bhaṇāmasa;
Sikkhema susīyamattano, api muccema pisācayoniyā”ti. -

Evam puttakam saññāpetvā taṃ divasaṃ sotāpattiphalaṃ pattā. Uttaramātā pana bhagavato dhammaṃ sutvāva sotāpannā jātā. Evamimepi kāyassa ceva paṭisandhisaññāya ca nānattā “nānattakāyā nānattasaññino” tveva saṅkhyam gacchanti.

Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmasaṅkhātā pana hīnamajjhima paṇītabhedabhinnena paṭhamajjhānena nibbattā brahmakāyikā ceva catūsu apāyesu sattā ca “nānattakāyā ekattasaññino” ti vuccanti. Etesu hi brahmakāyikesu brahmapurohitānaṃ kāyo brahmapārisajjehi pamāṇato vipulataro hoti, mahābrahmānaṃ kāyo pana brahmapurohitehi pamāṇato vipulataro hoti. Kāmañca nesaṃ pabhāvasenapi kāyo heṭṭhimahēṭṭhimehi ulārataro hoti, taṃ pana idha appamāṇaṃ. Tathā hi parittābhādīnaṃ parittasubhādīnañca kāye satipi pabhāvematte ekattavaseneva vavatthapīyatīti “ekattakāyā” tveva te vuccanti. Evamime brahmakāyikā kāyassa nānattā paṭhamajjhānavipākavasena pana paṭisandhisaññāya ca ekattā nānattakāyā ekattasaññino. Yathā ca te, evam catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci aḍḍhayojanaṃ, kesañci yojanaṃ attabhāvo hoti, devadattassa pana yojanasatiko jāto. Tiracchānesupi keci khuddakā, keci mahantā, pettivisayepi keci saṭṭhihatthā, keci asīthihatthā honti, keci suvaṇṇā, keci dubbaṇṇā, tathā kālakañcikā asurā. Api cettha dīghapitṭhikapetā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti, paṭisandhisaññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti āpāyikāpi “nānattakāyā ekattasaññino” tveva saṅkhyam gacchanti.

Dutiyajjhānabhūmikā pana parittābhā appamāṇābhā ābhassarā “ekattakāyā nānattasaññino” ti vuccanti. Nesañhi sabbesaṃ kāyo ekappamāṇova hoti, paṭisandhisaññā pana dutiyatatiyajjhānavipākavasena nānā hoti.

Parittasubhā appamāṇasubhā subhakiṇhā pana tatiyajjhānabhūmikā ekattakāyā ekattasaññino. Tesam vuttanayena kāyassa ceva catutthajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekattā. “Vehapphalāpi imameva catutthaviññāṇaṭṭhitim bhajanti kāyassa ceva pañcamajjhānavipākavasena paṭisandhisaññāya ca ekarūpattā. Suddhāvāsā pana apunarāvattanato vivatṭapakkhe ṭhitā, na sabbakālikā. Kappasatasahassampi asaṅkhyeyyampi buddhasuññe loke nuppajjanti, soḷasakappasahassabbhantare buddhesu uppajjantesuyeva uppajjanti, dhammacakkappavattissa bhagavato khandhāvāraṭṭhānasadisā honti, tasmā neva viññāṇaṭṭhitim, na sattāvāsaṃ bhajantī” ti vadanti. Mahāsīvatthero pana “na kho pana so sārīputta āvāso sulabharūpo, yo mayā anāvuṭṭhapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī” ti iminā suttana “suddhāvāsāpi catutthaviññāṇaṭṭhitim catutthasattāvāsaṃ bhajantī” ti vadati, taṃ appaṭibāhiyattā suttassa anuññātaṃ. Tasmā asaññasattaṃ apānetvā parittasubhādīsū akaniṭṭhapariyosānāsu navasu bhūmīsū sattā “ekattakāyā ekattasaññino” ti gaheṭabbā.

Asaññasattā pana viññāṇābhāvā ettha saṅghaṃ na gacchanti. Tathā hi anuppanne buddhe titthāyatane pabbajitā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā tato vuṭṭhāya “dhī cittaṃ, dhī cittaṃ, cittassa nāma abhāvoyeva sādhu. Cittañhi nissāya vadhabandhādipaccayaṃ dukkhaṃ uppajjati, citte asati nattheta” nti khantiṃ ruciṃ uppādetvā aparihīnajjhānā kālaṃ katvā rūpaṭisandhivasena asaññabhava nibbattanti. Yo yassa iriyāpatho manussaloke paṇihito ahosi, so tena iriyāpathena nibbattitvā pañca kappasatāni ṭhito vā nisinno vā nipanno vā hoti. Evam cittavirāgabhāvanāvasena tesam tattha viññāṇupatti na hotīti viññāṇābhāvato

viññāṇaṭṭhitiṃ te na bhajanti. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pana yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassapi sukhumattā viññāṇaṭṭhitisu saṅgahaṃ na gacchati. Tañhi saññāya viya viññāṇassapi saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattattā paribyattaviññāṇakiccābhāvato neva viññāṇaṃ, na ca sabbaso aviññāṇaṃ hotīti nevaviññāṇa nāviññāṇaṃ, tasmā paripphuṭaviññāṇakiccavantīsu viññāṇaṭṭhitisu saṅgahaṃ na gacchati. Tasmā vinipātikehi saddhiṃ chakāmāvacaradevā manussā ca nānattakāyā nānattasaññino, paṭhamajjhānabhūmikā apāyasattā ca nānattakāyā ekattasaññino, dutiyajjhānabhūmikā ekattakāyā nānattasaññino, tatiyajjhānabhūmikā asaññasattaṃ vajjetvā sesā catutthajjhānabhūmikā ca ekattakāyā ekattasaññinoti imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo nevasaññānāsaññāyatanaṃ vajjetvā ākāsañācāyatanaṃ diheṭṭhimārūppattayena saddhiṃ “satta viññāṇaṭṭhitiyo”ti veditabbā.

Aṭṭha lokadhammāti lābho alābho yaso ayaso nindā pasamsā sukhaṃ dukkhanti ime aṭṭha lokassa dhammattā lokadhammā. Ime hi sattalokassa avassaṃbhāvino dhammā, tasmā etehi vinimutto nāma koci satto natthi. Te hi aparāparaṃ kadāci lokaṃ anupatanti, kadāci te loko ca anupatati. Vuttampi cetāṃ “aṭṭhime, bhikkhave, lokadhammā lokaṃ anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattatī”ti. Ghāsacchādanādīnaṃ laddhi, tāni eva vā laddhabbato lābho. Tadabhāvo alābho. Lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Evaṃ yasādīsupi tabbisayaanurodhavirodhānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Lābhe pana āgate alābho āgatoyeva hotīti lābho ca alābho ca vutto. Yasādīsupi eseva nayo. Tathā ca lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya lābhādīsū anurodhe sati alābhādīsū virodho laddhāvasaro eva hoti.

Nava sattāvāsāti heṭṭhā vuttasattaviññāṇaṭṭhitiyo eva asaññasattacatutthārūppehi saddhiṃ “nava sattāvāsā”ti vuccanti. Sattā āvasanti etesūti sattāvāsā, nānattakāyanānattasaññādiḥhedā sattanikāyā. Te hi sattanikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhārātāya avayavassa yathā “rukkhe sākā”ti. Suddhāvāsānampi sattāvāsaggahaṇe kāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva.

Dasāyatanaṇīti arūpasabhāvaṃ manāyatanaṃ rūpārūpādimissakaṃ dhammāyatanañca ṭhapetvā kevalaṃ rūpadhammānaṃyeva vasena cakkhāyatanaṇīti pañca, rūpāyatanaṇīti pañcāti dasāyatanaṇīti vuttāni, manāyatanaṇīti dhammāyatanaṇīti pana saddhiṃ tāniyeva “dvādasāyatanaṇī”ti vuttāni.

Kasmā panettha cakkhādayo “āyatanaṇī”ti vuccanti? Āyatanaṇīti āyānaṃ vā tananato āyatassa ca nayanato āyatanaṇīti. Cakkhurūpādīsū hi taṃtaṃdvārāmmaṇā cittacetāsikā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭanti vāyamanti, te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārenti, idaṃca anamatagge saṃsāre pavattaṃ ativiya āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayanti pavattayanti, tasmā “āyatanaṇī”ti vuccanti. Api ca nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanaṇīti. Tathā hi loka “issarāyatanaṃ vāsudevāyatana”ntiādīsū nivāsaṭṭhānaṃ āyatanaṇīti vuccati. “Suvaṇṇāyatanaṃ rajatāyatana”ntiādīsū ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”tiādīsū samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatana”ntiādīsū sañjātideso. “Tatra tatteva sakkhibhabbataṃ pāpuṇāti sati satiāyatane”tiādīsū kāraṇaṃ āyatanaṇīti vuccati. Cakkhūādīsū ca te te cittacetāsikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo tesāṃ nivāsaṭṭhānaṃ.

Cakkhādīsu ca te ākiṇṇā tannissitattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayova nesaṃ ākaro. Tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato cakkhādayova nesaṃ samosaraṇatṭhānaṃ. Tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito cakkhādayova nesaṃ sañjātideso. Cakkhādīnaṃ abhāve abhāvato cakkhādayova nesaṃ kāraṇanti yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti cakkhāyatanaṃ. Evaṃ sesānīpi.

Imāneva pana dvādasāyatanāni cakkhuviññāṇādichaviññāṇehi saddhiṃ aṭṭhārasa vidahanādito “dhātuyo”ti vuccanti. Tathā hi cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātūti vuccati. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitāva hutvā suvaṇṇarajatādīdhātuyo viya suvaṇṇarajatādīṃ, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti, bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyanti dhārīyanti, dukkhavidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca kāraṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvidhīyati, tathāvihitañca taṃ etāsveva dhīyati ṭhapīyati, tasmā “dhātuyo”ti vuccanti. Api ca yathā titthiyānaṃ attā nāma sabhāvato natthi, na evametā, etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamano silādayo selāvayavā “dhātuyo”ti vuccanti, evametāpi dhātuyo viya dhātuyo. Vicittā hetā ṇāṇaṇeyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamaññā, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamaññā veditabbā. Aññamaññavisabhāgalakkhaṇaparicchinnaṃ hete cakkhādayoti. Api ca dhātūti nijjīvamattassetam adhivacanaṃ. Tathā hi bhagavā “chadhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”tiādīsu jīvasaññāsamūhananattam dhātudesanamakāsi. Tasmā nijjīvaṭṭhenapi dhātuyoti vuccanti.

Ettha ca “āhāraṭṭhitikā”ti paccayāyattavuttitāvacaṇena saṅkhārānaṃ aniccatā, tāya ca “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā”ti vacanato dukkhānattatā ca pakāsītā hontīti tīṇipi sāmāññalakkhaṇāni gahitāni. Nāmaṇti cattāro arūpino khandhā, te ca atthato phassādayo. Rūpanti bhūtupādāyarūpāni, tāni ca atthato pathaviādayoti aviseseneva salakkhaṇato saṅkhārā gahitā. Taggahaṇeneva ye te savisesā kusālādayo hetuādayo ca, tepi gahitā eva hontīti āha “iti ayaṃ saṅkhāralokopi sabbathā vidito”ti.

Evaṃ saṅkhāralokassa sabbathā viditabhāvaṃ dassetvā idāni sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṃ dassento “yasmā panesā”tiādīmāha. Tattha āsayam jānātīti āgamma cittaṃ seti etthāti āsayo migāsayo viya. Yathā migo gocarāya gantvā paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti so tassa āsayo, evaṃ aññathā pavattitvāpi cittaṃ āgamma yattha seti, so tassa āsayoti vuccati. So pana sassatadiṭṭhiādivasena catubbidho. Vuttañca -

“Sassatucchedadiṭṭhī ca, khanti cevānulomikā;
Yathābhūtañca yaṃ ṇāṇaṃ, etaṃ āsayasaddita”nti.

Tattha sabbadiṭṭhīnaṃ sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha “dvayanissito khvāyaṃ kaccāna loko yebhuyyena atthitañceva natthitañcā”ti. Atthitāti hi sassataggāho adhippeto, natthitāti ucchedaggāho. Ayaṃ tāva vaṭṭanissitānaṃ puthujjanānaṃ āsayo, vivaṭṭanissitānaṃ pana suddhasattānaṃ anulomikā khanti yathābhūtañāṇanti duvidho āsayo. Tattha “anulomikā khanti vipassanāñāṇaṃ, yathābhūtañāṇaṃ pana

maggañña”nti sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Taṃ catubbidhampi sattānaṃ āsayaṃ jānāti, jānanto ca tesaṃ diṭṭhigatānaṃ tesaṃca ñāṇānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti. Vuttañhetam -

“Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmāsayo kāmādhimutto’ti, kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammāsayo nekkhammādhimutto’”tiādi.

Anusayaṃ jānātīti anu anu sayantīti anusayā, anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Etena nesam kāraṇalābhe uppajjanārahataṃ dasseti. Appahīnā hi kilesā kāraṇalābhe sati uppajjanti. Ke pana te? Kāmarāgādayo satta anāgatā kilesā, atītā paccuppannā ca taṃsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṃ kālabhedena sabhāvabhedo atthi, taṃ sattavidhaṃ anusayaṃ tassa tassa sattassa santāne paroparabhāvena pavattamānaṃ jānāti.

Caritaṃ jānātīti ettha caritanti sucaritaduccaritaṃ. Tañhi vibhaṅge caritaniddese niddiṭṭhaṃ. Atha vā caritanti cariyā veditabbā. Tā pana rāgadosamohasaddhābuddhivittakavasena cha mūlacariyā, tesaṃ apariyanto antarabhedo, saṃsaggabhedo pana tesaṃtthividho. Taṃ caritaṃ sabhāvato saṃkilesato vodānato samuṭṭhānato phalato nissandatoti evamādinā pakārena jānāti.

Adhimuttiṃ jānātīti ettha adhimuttīti ajjhāsayadhātu. Sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti. Yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva sevanti, paṇītādhimuttikā ca paṇītādhimuttike eva. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, saddhivihārikā sīlavanto honti, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sārūppabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sārūppabhikkhū, itare asārūppā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise hīnādhimuttike eva upasaṅkamanti. Tipiṭakacūlābhayaṭṭhēro kira nāgadīpe cetiyavandanāya pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ gacchanto ekasmiṃ gāme manussehi nimantito therena ca saddhiṃ eko asārūppabhikkhu atthi, dhuravihārepi eko asārūppabhikkhu atthi, bhikkhusaṅghesu gāmaṃ osarantesu te ubho janā kiñcāpi āgantukena nevāsiko, nevāsikena vā āgantuko na diṭṭhapubbo, evaṃ santēpi ekato hutvā hasitvā hasitvā kathayamānā aṭṭhaṃsu. Thero disvā “sammāsambuddhena jānitvā dhātusaṃyuttaṃ kathita”nti āha. Evamayaṃ hīnādhimuttikādīnaṃ aññamaññopasevanādiniyāmikā ajjhāsayadhātu ajjhāsayabhāvo adhimuttīti vuccati, taṃ adhimuttiṃ jānāti. “Imassa adhimutti hīnā, imassa paṇītā. Tatthāpi imassa mudu, imassa mudutarā, imassa mudutamā”tiādinā paṭivijjhati. Adhimuttiyā pana tikkhamudubhāvādiko indriyānaṃ tikkhamudubhāvādinā veditabbo.

Apparajakkheti paññāmaye akkhiṃhi appaṃ parittaṃ rāgadosamoharajaṃ etesanti apparajakkhā, appaṃ vā rāgādirajaṃ etesanti apparajakkhā, anussadarāgādirajā sattā. Te apparajakkhe. Mahārajakkheti etthāpi eseṃ nayo, ussadarāgādirajā mahārajakkhā. Jānātīti “imassa rāgarajo appo, imassa dosarajo appo”tiādinā apparajakkhādike jānāti.

Tikkhindriyeti tikhiṇehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Mudindriyeti mudukehi saddhādīhi indriyehi samannāgate. Ubhayatthāpi upanissayabhūtiindriyāni adhippetāni. Svākāreti sundarākāre, kalyāṇapakatike vivaṭṭajjhāsayeti attho. Yesam vā āsayādayo ākāra koṭṭhāsā sundarā, te svākārā. Viparītā dvākārā. Suviññāpayeti sammattaniyāmaṃ viññāpetuṃ sukare saddhe paññavante ca, ye vā kathitaṃ

kāraṇaṃ sallakkhenti, sukkena sakkā honti viññāpetuṃ, te suviññāpayā. Viparītā duviññāpayā. Bhabbe abhabbeti ettha ye ariyamaggappaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā kammāvaraṇakilesāvaraṇavipākāvaraṇarahitā, te bhabbā. Viparītā abhabbā. Tasmāti yasmā bhagavā aparimāṇe satte āsayādito anavasesetvā jānāti, tasmā assa bhagavato sattalokopi sabbathā vidito.

Nanu ca sattesu pamāṇādipi jānitabbo atthīti? Atthi, tassa pana jānanaṃ na nibbidāya virāgāya nirodhāyāti idha na gahitaṃ, bhagavato pana tampi suviditaṃ suvavatthāpitameva, payojanābhāvā desanaṃ nāruḷhaṃ. Tena vuttaṃ -

“Atha kho bhagavā parittaṃ nakhasikhāyaṃ paṃsum āropetvā bhikkhū āmantesi - ‘taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave, katamaṃ nu kho bahutaraṃ yo vāyaṃ mayā paritto nakhasikhāyaṃ paṃsu āropito, ayaṃ vā mahāpathavī’”tiādi.

Evaṃ sattalokassapi sabbathā viditabhāvaṃ dassetvā idāni okāsalokassapi tatheva viditabhāvaṃ dassento āha “yathā ca sattaloko”tiādi. Okāsalokopi sabbathā viditoti sambandho. Cakkavāḷanti lokadhātu. Sā hi nemimaṇḍalasadisena cakkavāḷapabbatena samantato parikkhittattā “cakkavāḷa”nti vuccati. Aḍḍhuḍḍhānīti upaḍḍhacatutthāni, tīṇi satāni paññāsañcāti attho. Nahutānīti dasasahassāni. Saṅkhātāti kathitā. Yasmā pathavī nāmāyaṃ tiriyaṃ aparicchinnā, tasmā “ettakaṃ bahalattena, saṅkhātāyaṃ vasundharā”ti bahalatoyeva paricchedo vutto. Nanu cakkavāḷapabbatehi taṃtaṃcakkavāḷapathavī paricchinnāti? Na tadaññacakkavāḷapathaviyā ekābaddhabhāvato. Tiṇṇaṃ tiṇṇañhi pattānaṃ antarāḷasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ lokadhātūnaṃ antareyeva pathavī natthi lokantaranirayabhāvato, cakkavāḷapabbatānaṃ pana cakkavāḷapabbatantarehi sambaddhatṭhāne pathavī ekābaddhāva, vivaṭṭakāle saṅṭhahamānāpi pathavī yathāsaṅṭhitapathaviyā ekābaddhāva saṅṭhahati.

Saṅṭhitīti heṭṭhā uparito cāti sabbaso ṭhiti. Evaṃ saṅṭhiteti evaṃ avaṭṭhite. Etthāti cakkavāḷe. Ajjhogāḷhoti ogāhitvā anupavisitvā ṭhito. Accuggato tāvadevāti tattakameva caturāsīti yojanasatasahassāniyeva uggato. Na kevalañcetta ubbedhova, atha kho āyāma vitthārāpissa tattakāyeva. Vuttañhetam -

“Sineru, bhikkhave, pabbatarājā caturāsīti yojanasahassāni āyāmena, caturāsīti yojanasahassāni vitthārenā”ti.

Sinerupabbatuttamoti pabbatesu uttamo, pabbatoyeva vā uttamo pabbatuttamo, sinerusaṅkhāto pabbatuttamo sinerupabbatuttamo, sinerupabbatarājāti vuttaṃ hoti. Tassa ca pācīnapassaṃ rajatamayaṃ, tasmā tassa pabhāya ajjhottharantiyā pācīnadisāya samuddodakaṃ khīraṃ viya paññāyati. Dakkhiṇapassaṃ pana indanīlamaṇimayaṃ, tasmā dakkhiṇadisāya samuddodakaṃ yebhuyyena nīlavaṇṇaṃ hutvā paññāyati, tathā ākāsaṃ. Pacchimapassaṃ phalikamayaṃ. Uttarapassaṃ suvaṇṇamayaṃ. Cattāro samuddāpi sinerurasmīhi eva paricchinnā. Tathā hi pubbadakkhiṇapassehi nikkhantā rajatamaṇirasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapitṭhena gantvā cakkavāḷapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti, dakkhiṇapacchimapassehi nikkhantā maṇiphalikarasmiyo, pacchimuttarapassehi nikkhantā phalikasuvaṇṇarasmiyo, uttarapācīnapassehi nikkhantā

suvaṇṇarajatarasmiyo ekato hutvā mahāsamuddapiṭṭhena gantvā
cakkavāḷapabbataṃ āhacca tiṭṭhanti, tāsāṃ rasmīnaṃ antaresu cattāro
mahāsamuddā honti.

Tatoti sinerussa heṭṭhā upari ca vuttappamāṇato. Upaḍḍhupaḍḍhenāti upaḍḍhena
upaḍḍhena. Idaṃ vuttaṃ hoti - dvācattālīsa yojanasahassāni samudde ajjhogāḷho
tattakameva upari uggato yugandharapabbato, ekavīsati yojanasahassāni
mahāsamudde ajjhogāḷho tattakameva ca upari uggato īsadharo pabbatoti iminā
nayena sesesupi upaḍḍhupaḍḍhappamāṇatā veditabbā. Yathā mahāsamuddo yāva
cakkavāḷapādamūlā anupubbaninno, evaṃ yāva sinerupādamūlāti heṭṭhā
sinerupamāṇato upaḍḍhappamāṇopi yugandharapabbato pathaviyaṃ suppatiṭṭhito,
evaṃ īsadharādayopīti daṭṭhabbaṃ. Vuttañhetā “mahāsamuddo, bhikkhave,
anupubbaninno anupubbapoṇo anupubbapabbhāro”ti. Sineruyugandharādīnaṃ
antare sīdantarasamuddā nāma honti. Tattha kira udakaṃ sukhumāṃ
morapattamattampi pakkhittaṃ patiṭṭhātum na sakkoti sīdateva, tasmā te
sīdasamuddā nāma vuccanti. Te pana vitthārato yathākkamaṃ sineruādīnaṃ
accuggamasamānapaamāṇāti vadanti. Ajjhogāḷhuggatāti ajjhogāḷhā ca uggatā ca.
Brahāti mahantā.

Sinerussa samantatoti parikkhipanavasena sinerussa samantato ṭhitā. Sineruṃ tāva
parikkhipitvā ṭhito yugandharo, taṃ parikkhipitvā īsadharo. Evaṃ taṃ taṃ
parikkhipitvā ṭhitā “sinerussa samantato”ti vuttā. Katthaci pana “sineruṃ
parikkhipitvā assakaṇṇo nāma pabbato patiṭṭhito, taṃ parikkhipitvā vinatako nāma
pabbato”ti evaṃ aññoyeva anukkamo āgato. Tathā hi nimijātake -

“Sahassayuttaṃ hayavāhiṃ, dibbayānamadhiṭṭhito;
Yāyamāno mahārājā, addā sīdantare nage;
Disvānāmantayī sūtaṃ, ime ke nāma pabbatā”ti.

Evaṃ nimimahārājena puṭṭhena mātālidevaputtena -

“Sudassano karavīko, īsadharo yugandharo;
Nemindharo vinatako, assakaṇṇo girī brahā.

“Ete sīdantare nagā, anupubbasmuggatā;
Mahārājānamāvāsā, yāni tvaṃ rāja passasī”ti.

Vuttaṃ.

Tattha aṭṭhakathāyaṃ idaṃ vuttaṃ -

“Ayaṃ, mahārāja, etesaṃ sabbabāhiro sudassano pabbato nāma, tadanantare
karavīko nāma, so sudassanato uccataro. Ubhinnampi pana tesaṃ antare
ekopi sīdantaramahāsamuddo. Karavīkassa anantare īsadharo nāma, so
karavīkato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. īsadharassa
anantare yugandharo nāma, so īsadharato uccataro. Tesampi antare eko
sīdantaramahāsamuddo. Yugandharassa anantare nemindharo nāma, so
yugandharato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo.
Nemindharassa anantare vinatako nāma, so nemindharato uccataro. Tesampi
antare eko sīdantaramahāsamuddo. Vinatakassa anantare assakaṇṇo nāma,
so vinatakato uccataro. Tesampi antare eko sīdantaramahāsamuddo. Ete

sīdantaramahāsamudde satta pabbatā anupaṭipāṭiyā samuggatā sopānasadisā hutvā ṭhitā'ti.

Yojanānaṃ satānucco, himavā pañca pabbatoti himavā pabbato pañca yojanasatāni ucco, ubbedhoti attho. Tattha himavāti himapātasamaye himayuttatāya himaṃ assa atthīti himavā, gimhakāle himaṃ vamatīti himavā. Pabbatoti selo. Selo hi sandhisaṅkhātehi pabbehi sahitattā "pabbato'ti vuccati, pasavanādivasena jalassa sārabhūtānaṃ bhesajjādīnaṃ vatthūnañca giraṇato "girī'ti ca vuccati. Yojanānaṃ sahasāni, tīṇi āyativitthatoti yojanānaṃ tīṇi sahasāni āyāmato ca vitthārato cāti attho, āyāmato ca vitthārato ca tīṇi yojanasahasānīti vuttaṃ hoti.

Caturāsītisahasasehi, kūṭhehi paṭimaṇḍitoti sudassanakūṭacitrakūṭādīhi caturāsītikūṭasahasasehi paṭimaṇḍito, sobhitoti attho. Apicettha avuttopi ayaṃ viseso veditabbo - ayaṃ himavā nāma pabbato samantato sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāmaṃvitthārena ceva gambhīratāya ca paṇṇāsa paṇṇāsa yojanā diyaḍḍhaya yojanasataparimaṇḍalā anotattadaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho chaddantadaho kuṇāladaho mandākinīdaho sīhappapātadahoti satta mahāsarā paṭiṭṭhitā. Tesu anotatto sudassanakūṭaṃ citrakūṭaṃ kālakūṭaṃ gandhamādanakūṭaṃ kelāsakūṭanti imehi pañcahi pabbatehi parikkhitto. Tattha sudassanakūṭaṃ sovaṇṇamayaṃ dviyojanasatubbedhaṃ antovaṅkaṃ kākamukhasaṅṭhānaṃ tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitaṃ. Citrakūṭaṃ sabbaratanamayaṃ. Kālakūṭaṃ añjanamayaṃ. Gandhamādanakūṭaṃ sānumayaṃ abbhantare muggavaṇṇaṃ kālānusāriyādīmūlagandho candanādisāragandho saralādipheggugandho lavaṅgāditacagandho kapiṭṭhādipapaṭikagandho sajjādirasagandho tamālādipattagandho nāgakuṅkumādipupphagandho jātiphālādiphālagandho sabbathā gandhabhāvato gandhagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṃ nānappakāraosadhasaṅṇchannaṃ kālāpakkauposathadivase ādittamiva aṅgāraṃ jalantaṃ tiṭṭhati.

Tattheva nandamūlakaṃ nāma pabbhāraṃ paccekabuddhānaṃ vasanokāso. Tisso guhāyo suvaṇṇaguhā maṇiguhā rajataguhāti. Tattha maṇiguhādvāre mañjūsako nāma rukkho yojanaṃ ubbedhena, yojanaṃ vitthārena, so yattakāni udae vā thale vā pupphāni, sabbāni pupphati visesena paccekabuddhāgamanadivase, tassūparito sabbaratanamālo hoti. Tattha sammajjanakavāto kacavaraṃ chaḍḍeti, samakaraṇavāto sabbaratanamayaṃ vālikaṃ samaṃ karoti, siñcanakavāto anotattadahato ānetvā udakaṃ siñcati, sugandhakaraṇavāto sabbesaṃ gandharukkhānaṃ gandhe āneti, ocinakavāto pupphāni ocinitvā pāṭeti, santharaṇakavāto sabbattha santharati, sadā paññattāneva cettha āsanāni honti. Yesu paccekabuddhuppādadivase uposathadivase ca sabbapaccekabuddhā sannipatitvā nisīdanti, ayaṃ tattha pakati. Abhisambuddhapaccekabuddho tattha gantvā paññattāsane nisīdati. Tato sace tasmim kāle aññepi paccekabuddhā saṃvijjanti, tepi taṅkhaṇaṃ sannipatitvā paññattāsanesu nisīdanti, nisīditvā kiñcideva samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhahanti. Tato saṅghatthero adhunāgataṃ paccekabuddhaṃ sabbesaṃ anumodanattāya "kathamadhigata"nti kammaṭṭhānaṃ pucchati, tadā so attano udānabyākaraṇagāthaṃ bhāsati. Evamidam gandhamādanakūṭaṃ paccekabuddhānaṃ āvāsattṭhānaṃ hotīti veditabbaṃ.

Kelāsakūṭaṃ pana rajatamayamaṃ. Sabbāni cetāni citrakūṭādīni sudassanena samānubbedhasaṅghānāni tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāni. Sabbāni pana puthulato paññāsayaṇāni, āyāmato pana ubbedhato viya dviyojanasatānevāti vadanti. Tāni sabbāni devānubhāvena nāgānubhāvena ca ṭhassanti, nadiyo ca tesu sandanti, taṃ sabbampi udakaṃ anotattameva pavisati, candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṃ karonti, ujum gacchantā na karonti, tenevassa “anotatta”nti saṅkhā udapādi. Tattha ratanamayamanuññasopānasilātalāni nimmacchakacchapāni phalikasadisanimmalūdakāni nhānatitthāni tadupabhogīsattānaṃ sādharmaṇakammunāva suppaṭiyattāni susaṅghitāni honti, yesu buddhapaccekaḥbuddhakhīṇāsavā ca iddhimanto ca isayo nhāyanti, devayakkhādayo uyyānakīlaṃ kīlanti.

Tassa catūsu passesu sīhamukhaṃ hatthimukhaṃ assamukhaṃ usabhamukhanti cattāri mukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadītīre sīhā bahutarā honti, hatthimukhādīhi hatthiassausabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisati. Pacchimadisato ca uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tatheva padakkhiṇaṃ katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisanti. Dakkhiṇadisato nikkhantanadī pana taṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā dakkhiṇena ujukaṃ pāsānapittheneva saṭṭhi yojanāni gantvā pabbataṃ paharitvā vuṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇā udakadhārā hutvā ākāseṇa saṭṭhi yojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayaṇappamāṇā tiyaggaḷā nāma mahāpokkharāṇī jātā, mahāpokkharāṇiyā kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhi yojanāni gatā, tato ghanapathaviṃ bhinditvā umaṅgena saṭṭhi yojanāni gantvā viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañcadhārā hutvā pavattati. Sā tikkhattuṃ anotattaṃ padakkhiṇaṃ katvā gataṭṭhāne “āvaṭṭagaṅgā”ti vuccati, ujukaṃ pāsānapitthena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “kaṇhagaṅgā”ti, ākāseṇa saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “ākāsagaṅgā”ti, tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayaṇokāse ṭhitā “tiyaggaḷapokkharāṇī”ti, kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “bahalagaṅgā”ti, umaṅgena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne “umaṅgagaṅgā”ti vuccati. Viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā pañcadhārā hutvā pavattaṭṭhāne pana gaṅgā yamunā aciravatī sarabhū mahīti pañcadhā saṅkhyāṃ gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pabhavanti.

Chaddantadahassa pana majjhe dvādasayaṇappamāṇe ṭhāne sevālo vā paṇakaṃ vā natthi, maṇikkhandhavaṇṇaṃ udakameva santiṭṭhati, tadanantaraṃ yojanavitthataṃ suddhakallāhāravanaṃ taṃ udakaṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ, tadanantaraṃ yojanavitthataṃ eva suddhanīluppalavanaṃ taṃ parikkhipitvā ṭhitaṃ, yojanayojanavitthataṃ eva rattuppalasetuppalarattapadumasetapadumakumudavanāni purimaṃ purimaṃ parikkhipitvā ṭhitāni, imesaṃ pana sattannaṃ vanānaṃ anantaraṃ sabbesampi kallāhārādīnaṃ vasena vomissakavanaṃ yojanavitthataṃ eva tāni parikkhipitvā ṭhitaṃ, tadanantaraṃ nāgānaṃ kaṭippamāṇe udaye yojanavitthataṃ eva rattasālivaṇaṃ, tadanantaraṃ udakapariyante nīlapīṭalohitodātasurabhisukhumakusumasamākiṇṇaṃ khuddakagacchavananti imāni

dasa vanāni yojanayojanavitthatāneva. Tato khuddakarājamāsamahārājamāsamuggavanam, tadanantaram tipusaeḷālukaalābukumbhaṇḍavallivanāni, tato pūgarukkhappamāṇam ucchuvanam, tato hatthidantappamāṇaphalam kadalivanam, tato sālavanam, tadanantaram cāṭippamāṇaphalam panasavanam, tato madhuraphalam ambavanam, tato ciñcavanam, tato kapiṭṭhavanam, tato vomissako mahāvanasaṇḍo, tato veṇuvanam, veṇuvanam pana parikkhipitvā satta pabbatā ṭhitā, tesam bāhirantato paṭṭhāya paṭhamo cūḷakāḷapabbato nāma, dutiyo mahākāḷapabbato nāma, tato udakapassapabbato nāma, tato candapassapabbato nāma, tato sūriyapassapabbato nāma, tato maṇipassapabbato nāma, sattamo suvaṇṇapassapabbato nāma. So ubbedhato sattayojaniko chaddantadahaṃ parikkhipitvā pattassa mukhavaṭṭi viya ṭhito. Tassa abbhantarimapassam suvaṇṇavaṇṇam, tato nikkhantena obhāsena chaddantadaho samuggatabālasūriyo viya hoti. Bāhirimapabbatesu pana eko ubbedhato cha yojanāni, eko pañca, eko cattāri, eko tīṇi, eko dve, eko yojanam.

Evam sattapabbataparikkhittassa pana tassa dahassa pubbuttarakaṇṇe udakavātapaharaṇokāse mahānigrodharukkho, tassa khandho parikkhepato pañcayojaniko, ubbedhato sattayojaniko. Catūsu disāsu catasso sākhāyo chachayojanikā, uddham uggatasākhāpi chayojanikāva. Iti so mūlato paṭṭhāya ubbedhena terasayojaniko sākhānam orimantato yāva pārimantā dvādasayojaniko aṭṭhahi pārohasahashehi paṭimaṇḍito muṇḍamaṇipabbato viya vilāsamāno tiṭṭhati. Chaddantadahassa pana pacchimadisābhāge suvaṇṇapabbate dvādasayojanikā kañcanaguhā. Chaddanto nāgarājā vassāratte aṭṭhasahassanāgaparivuto kañcanaguhāyaṃ vasati, gimhakāle udakavātaṃ sampaṭicchamāno mahānigrodhamūle pārohantare tiṭṭhati.

Mandākinīyā pana majjhe pañcavīsatiyojanamatte ṭhāne sevālo vā paṇakam vā natthi, phalikavaṇṇam udakameva hoti, tato param pana nāgānam kaṭippamāṇe uduke aḍḍhayojanavitthatam setapadumavanam tam udakam parikkhipitvā ṭhitam. Tattha muḷālam naṅgalasīsamattam hoti, bhisam mahābheripokkharappamāṇam hoti. Tassa ekekasmim pabbantare āḷhakappamāṇam khīram hoti. Padumānam pupphasamaye vāto reṇuvaṭṭim utthāpetvā paduminīpattesu ṭhapeti, tattha udakaphusitāni patanti, tato ādiccapākena paccitvā pakkaayoghaṭikā viya pokkhamadhu tiṭṭhati, tadanantaram tāvamahantameva rattapadumavanam, tadanantaram rattakumudavanam, tadanantaram setakumudavanam, tadanantaram nīluppalavanam, tadanantaram rattuppalavanam, tadanantaram sugandhasālivanam, tadanantaram eḷālukaalābukumbhaṇḍādīni madhurarasāni valliphalāni, tadanantaram aḍḍhayojanavitthatameva ucchuvanam, tattha pūgarukkhakkhandhappamāṇam ucchu. Tadanantaram kadalivanam, yato duve pakkāni khādantā kilamanti. Tadanantaram cāṭippamāṇaphalam panasavanam, tadanantaram ambavanam, jambuvanam, kapiṭṭhavananti saṅkhepato tasmim dahe khāditabbayuttakam phalam nāma natthīti na vattabbaṃ. Iti imasmim himavati vijjamānakasattamahāsarappabhutīnam pamāṇasaṇṭhānādibhedam sabbameva visesam bhagavā sabbathā avedi aññāsi paṭivijjihiyevāti daṭṭhabbaṃ.

Tipañcayojanakkhandhaparikkhepāti pannarasayojanappamāṇakkhandhaparikkhepā, khandhassa pariṇāho pannarasayojanappamāṇoti vuttam hoti. Nagavhayāti nagasaddena avhātabbā, rukkhābhidhānāti attho. Rukkho hi na gacchatīti nagoti vuccati. Nagavhayā jambūti yojetabbaṃ. Paññāsayojanakkhandhasākhāyāmāti

ubbedhato paññāsajoyanappamāṇakkhandhāyāmā ubbedhato samantato ca paññāsajoyanasākhāyāmā ca. Tato eva satayojanavittihīṇā, tāvadeva ca uggatā. Jamburukkhassa hi mūlato paṭṭhāya yāva sākhaṇṇapā, tāva paṇṇāsa yojanāni, tato parampi ujukaṃ uggatasākhā paṇṇāsa yojanāni, samantato ca ekekā sākha paṇṇāsa paṇṇāsa yojanāni vaḍḍhitāni. Tāsu pana mahantā mahantā nadiyo sandanti, tāsam nadīnaṃ ubhayatīre jambupakkānaṃ patitaṭṭhāne suvaṇṇaṅkurā utṭhahanti, te nadījalena vuyhamānā anupubbena mahāsamuddaṃ pavisanti, tatoyeva jambunadiyaṃ nibbattatā “jambunada”nti taṃ suvaṇṇaṃ vuccati.

Yassānubhāvenāti yassā mahantatā kappatṭhāyikādippakārena pabhāvena. Yañcetam jambuyā pamāṇaṃ, etadeva asurānaṃ cittapāṭaliyā, garuḷānaṃ simbalirukkhassa, aparagoyāne kadambassa, uttarakurūsu kapparukkhassa, pubbavidehe sirīsassa, tāvatimśesu pāricchattakassāti. Tenāhu porāṇā -

“Pāṭalī simbalī jambū, devānaṃ pārichattako;
Kadambo kapparukkho ca, sirīsena bhavati sattama”nti.

Ettha sirīsena bhavati sattamanti ettha sirīsenāti paccatte karaṇavacanaṃ. Sattamanti liṅgavipallāsena vuttaṃ, sirīso bhavati sattamoti attho.

Cakkavāḷasiluccayoti cakkavāḷapabbato. Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ ṭhitoti heṭṭhā vuttaṃ sabbampi taṃ parikkhipitvā cakkavāḷasiluccayo patiṭṭhito, ayaṃ ekā lokadhātu nāmāti attho. Ma-kāro padasandhivasena āgato. “Taṃ sabbaṃ lokadhātuṃ parikkhipitvā ayaṃ cakkavāḷasiluccayo ṭhito”ti evampettha sambandhaṃ vadanti, evaṃ vuttepi cakkavāḷapabbatopi lokadhātuyevāti veditabbaṃ.

Tatthāti tissaṃ lokadhātuyaṃ. Candamaṇḍalaṃ ekūnapaññāsajoyananti ujukaṃ āyāmato vitthārato ubbedhato ca ekūnapaññāsajoyanaṃ, parimaṇḍalato pana tīhi yojanehi ūnadiyaḍḍhasatayojanaṃ. Sūriyamaṇḍalaṃ paññāsajoyananti etthāpi candamaṇḍale vuttanayeneva ujukaṃ paññāsajoyananti veditabbaṃ, parimaṇḍalato pana diyaḍḍhasatayojanaṃ.

Tesu pana candamaṇḍalaṃ heṭṭhā, sūriyamaṇḍalaṃ upari, antarā nesaṃ yojanaṃ hoti. Candassa heṭṭhimantato sūriyassa uparimantaṃ yojanasataṃ hoti, candavimānaṃ anto maṇimayaṃ, bahi rajatena parikkhittaṃ, anto ca bahi ca sītameva hoti. Sūriyavimānaṃ anto kanakamayaṃ, bāhiraṃ phalikaparikkhittaṃ hoti, anto ca bahi ca uṇhameva. Cando ujukaṃ saṇikaṃ gacchati. So hi amāvāsīyaṃ sūriyena saddhiṃ gacchanto divase divase thokaṃ thokaṃ ohīyanto puṇṇamāsiyaṃ upaḍḍhamaggato ohīyati, tiriyaṃ pana sīghaṃ gacchati. Tathā hesa ekasmiṃ māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dissati, candassa ubhosu passesu nakkhattatārakā gacchanti, cando dhenu viya vacchaṃ taṃ taṃ nakkhattaṃ upasaṅkamati, nakkhattāni pana attano gamanaṭṭhānaṃ na vijahanti, attano vīthiyāva gacchanti. Sūriyassa pana ujukaṃ gamanaṃ sīghaṃ, tiriyaṃ gamanaṃ dandhaṃ. Tiriyaṃ gamanaṃ nāma dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato dakkhiṇadisāya gamanaṃ, taṃ dandhaṃ chahi chahi māsehi ijjanato.

Sūriyo kālapakkhauposathe candena saheva gantvā tato paraṃ pāṭipadadivase yojanānaṃ satahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati attano sīghagāmitāya tassa ca dandhagāmitāya, atha cando lekha viya paññāyati. Tato parampi pakkhassa dutiyāya yojanānaṃ satahassaṃ candamaṇḍalaṃ ohāya gacchati. Evaṃ divase

divase yāva sukkapakkhauposathadivasā satasahassam satasahassam ohāya gacchati, atha cando anukkamena vaḍḍhitvā uposathadivase paripuṇṇo hoti. Anukkamena vaḍḍhanañcetta uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāyamānāya attano chāyāya vasena anukkamena caṇḍamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāyāti veditabbaṃ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya uposathadivase puṇṇamāyaṃ paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissati. Atha sūriyo pāṭipadadivase yojanānaṃ satasahassam dhāvitvā puna candamaṇḍalaṃ gaṇhāti candassa dandhagatitāya attano ca sīghagatitāya, tathā dutiyāya satasahassanti evaṃ yāva uposathadivasā satasahassam satasahassam dhāvitvā gaṇhāti. Atha cando anukkamena hāyitvā kālāpakkhauposathadivase sabbaso na paññāyati, anukkamena hāyamānatā cettha anukkamena vaḍḍhamānatāya vuttanayena veditabbā. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalaṃ vaḍḍhamānaṃ viya dissati, idha ca chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalaṃ hāyamānaṃ viya dissati, tasmā anukkamena hāyitvā viya uposathadivase sabbaso na paññāyati. Candaṃ heṭṭhā katvā sūriyo upari hoti, mahatiyā pātiyā khuddakabhājanaṃ viya candamaṇḍalaṃ pidhīyati, majjhanhike gehacchāyā viya candassa chāyā na paññāyati. So chāyāya apaññāyamānāya dūre tthitānaṃ divā padīpo viya sayampi na paññāyati.

Imesaṃ pana ajavīthi nāgavīthi govīthi tisso gamanavīthiyo honti. Tattha ajānaṃ udakaṃ paṭikūlaṃ hoti, hatthināgānaṃ manāpaṃ, gunnaṃ sītuṇhasamatāya phāsu hoti. Tathā ca yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kīlāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato adho otarivā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikattā, tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya “ajavīthi”ti samañña gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakadevaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṇhaṃ attano vimānato bahi nikkhamitvā kīlāpasutā hutvā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato uddhaṃ āruhitvā vicarati, tassa uddhaṃ āruyha caraṇeneva candavimānampi uddhaṃ āruyha carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagati nāma vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā, tasmā sā vīthi udakabahubhāvena nāgānurūpatāya “nāgavīthi”ti samañña gatā. Yadā sūriyo uddhaṃ anārohanto adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṃ yathāruciñca vimānato nikkhamitvā sukkena vicaranti, tena kālena kālaṃ vassanato loke utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṃ gati gavānurūpatāya “govīthi”ti samañña gatā. Tasmā yaṃ kālaṃ candimasūriyā ajavīthiṃ āruhanti, tadā devo ekabindumpi na vassati. Yadā nāgavīthiṃ ārohanti, tadā bhinnaṃ viya nabhaṃ paggharati. Yadā govīthiṃ ārohanti, tadā utusamatā sampajjati.

Yadā pana rājāno adhammikā honti, tesam adhammikatāya uparājasenāpatippabhutayo sabbe devā brahmāno ca adhammikā honti, tadā tesam adhammikatāya visamaṃ candimasūriyā parivattanti. Tadā hi bahvābādhatādianīṭṭhaphalūpanissayabhūtassa yathāvuttassa adhammikatāsaññitassa sādharmaṇassa pāpakamassa balena visamaṃ vāyanta vāyunā phelliyamānā candimasūriyā sineruṃ parikkhipantā visamaṃ parivattanti, yathāmaggena na pavattanti. Vāto yathāmaggena na vāyati, ayathāmaggena vāyati, ayathāmaggena vāyanto ākāsaṭṭhvimānāni khobheti, vimānesu khobhitesu devatānaṃ kīlanatthāya cittāni na namanti, cittesu anamantesu sītuṇhabhedo utu

yathākālena na sampajjati, tasmim̐ asampajjante na sammā devo vassati, kadāci vassati, kadāci na vassati, katthaci vassati, katthaci na vassati. Vassantopi vappakāle añkurakāle nālakāle pupphakāle khīraggahaṇādikālesu yathā yathā sassānaṃ upakāro na hoti, tathā tathā vassati ca vigacchati ca. Tena sassāni visamapākāni honti vigatagandharasādisampadāni, ekabhājane pakkhittataṇḍulesupi ekasmim̐ padese bhattaṃ uttaṇḍulaṃ hoti, ekasmim̐ atikilinnaṃ, ekasmim̐ samapākaṃ. Taṃ paribhuttaṃ kucchiyaṃpi sabbaso aparīṇataṃ, ekadesena parīṇataṃ, suparīṇatanti evaṃ tīhiyeva pakārehi paccati, pakkāsayaṃ na sammā upagacchati. Tena sattā bahvābādhā ceva honti appāyukā ca.

Dhammikānaṃ pana rājūnaṃ kāle vuttavipariyāyena candimasūriyā samaṃ parivattanti, yathāmaggena pavattanti, utusamatā ca sampajjati, candimasūriyā cha māse sineruto bahi nikkhamanti, cha māse anto vicaranti. Tathā hi sinerusamīpena taṃ padakkhiṇaṃ katvā gacchantā cha māse tato gamanavīthito bahi attano tiriyaṃ gamanena cakkavālābhimukhā nikkhamanti. Evaṃ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavālāsamīpaṃ pattā. Tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṃ pāpuṇantā anto vicaranti. Te hi āsāḷhīmāse sinerusamīpena caranti, tato dve māse nikkhamitvā bahi caranti. Paṭhamakattikamāse majjhena gacchanti, tato cakkavālābhimukhā gantvā tayo māse cakkavālāsamīpena vicaritvā puna nikkhamitvā citramāse majjhena gantvā tato pare dve māse sineruabhimukhā pakkhanditvā puna āsāḷhe sinerusamīpena caranti. Ettha ca sinerussa cakkavālāssa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tassa sinerussa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tena gacchantā sinerusamīpena carantīti veditabbā, na sinerussa aggālindaṃ allīnā, cakkavālāsamīpena caraṇampi imināva nayena veditabbaṃ. Yadā pana sinerussa cakkavālāssa ujukaṃ vemajjhena gacchanti, tadā vemajjhena vicarantīti veditabbaṃ.

Evaṃ vicarantā ca ekappahārena tīsupi dīpesu ālokaṃ karonti. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti. Kathaṃ? Imasmiñhi dīpe sūriyuggamanakālo pubbavidehe majjhanhiko hoti, uttarakurūsu atthaṅgamanakālo, aparagoyāne majjhimayāmo, pubbavidehamhi uggamanakālo uttarakurūsu majjhanhiko, aparagoyāne atthaṅgamanakālo, idha majjhimayāmo, uttarakurūsu uggamanakālo aparagoyāne majjhanhiko, idha atthaṅgamanakālo, pubbavidehe majjhimayāmo, aparagoyānadīpe uggamanakālo idha majjhanhiko, pubbavidehadīpe atthaṅgamanakālo, uttarakurūsu majjhimayāmo. Imasmiñhi dīpe ṭhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena upaḍḍhaṃ paññāyati. Evaṃ sesadīpesupi. Iti imināva pakārena tīsu dīpesu ekappahāreneva candimasūriyā ālokaṃ dassentīti veditabbaṃ.

Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva ālokaṃ dassenti. Yasmiñhi dīpe atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, atthaṅgamite tattha na paññāyati, ālokaṃ na dasseti, dvīsu eva dīpesu ekappahārena ubhayaṃ. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamanampi imināva nayena daṭṭhabbaṃ. Imasmiñhi dīpe ṭhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ sūriyamaṇḍalaṃ paññāyatīti pubbavidehe navayojanasatasahassappamaṇe ṭhāne andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dasseti, tathā aparagoyāne uggamanavasena tatthāpi upaḍḍhasseva paññāyamānattā.

Pubbavidehānaṃ pana atthaṅgamite na paññāyatīti dvīsu dīpesu sabbattha andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dasseti aparagoyānepi uggate sūriye sabbattha andhakāraṃ vidhamanato.

Pātubhavantā ca candimasūriyā ekatova loke pātubhavanti, tesu sūriyo paṭhamataraṃ paññāyati. Paṭhamakappikānañhi sattānaṃ sayampabhāya antarahitāya andhakāro ahosi. Te bhītatasiṭā “bhaddakaṃ vatassa, sace añño āloko bhavēyyā”ti cintayimṣu. Tato mahājanassa sūrabhāvaṃ janayamānaṃ sūriyamaṇḍalaṃ utṭhahi, tenevassa “sūriyo”ti nāmaṃ ahosi. Tasmim divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgamite puna andhakāro ahosi. Te bhītatasiṭā “bhaddakaṃ vatassa, sace añño āloko uppajjeyyā”ti cintayimṣu. Atha nesaṃ chandaṃ ñatvā viya candamaṇḍalaṃ utṭhahi, tenevassa “cando”ti nāmaṃ ahosi. Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti. Anukkamena ca māsaḍḍhamāsautusaṃvaccharā jāyanti. Candimasūriyānaṃ pana pātubhūta divaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā cattāro ca dīpā pātubhavanti, te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapuṇṇamadivaseyeva pātubhavanti veditabbaṃ.

Yasmā cettha “ekaṃ cakkavāḷaṃ āyāmato ca vitthārato ca yojanānaṃ dvādasa satasahassāni tīṇi sahasāni cattāri satāni paññāsaṃca yojanāni”ti atṭhakathāyaṃ vuttaṃ, tasmā vuttappamaṇato imassa cakkavāḷassa sinerupatiṭṭhitokāse caturāsīti yojanasahassāni parato yāva cakkavāḷapabbatā uttaradisābhāgappamaṇaṃca pahāya imissā dakkhiṇadisāya -

Sinerucakkavāḷānaṃ, antaraṃ parimāṇato;
Pañca satasahassāni, sahasānūnasatṭhi ca.

Satāni satta ñeyyāni, pañcavīsuttarāni ca;
Majjhavīthigato nāma, tattha vemajjhago ravi.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāḷānamantare;
Vemajjhago yadā hoti, ubhayantagato tadā.

Majjhato yāva merumhā, cakkavāḷā ca pabbatā;
Dve satasahassāni, sahasānūnasīti ca.

Atṭhasataṃ dve satṭhi, yojanāni dvigāvutaṃ;
Ubhato antato meru-cakkavāḷānamantare.

Ekaṃ satasahassaṃca, sahasānūnatālisaṃ;
Navasatānekaṭiṃsa, yojanāni ca gāvutaṃ.

Pamaṇato samantā ca, maṇḍalaṃ majjhavīthiyā;
Satasahassānūnavisa, sahasānekaṭiṃsa ca.

Satamekaṃca viññeyyaṃ, pañcasattati uttaraṃ;
Dakkhiṇaṃ uttarañcāpi, gacchanto pana bhāṇumā.

Majjhavīthippamaṇena, maṇḍaleneva gacchati;
Gacchanto ca panevaṃ so, oruyhoruyha hetṭhato.

Āruyehāruyha uddhañca, yato gacchati sabbadā;
Tato gativasenassa, dūramaddhānamāsi taṃ.

Tiṃsa sataśahassāni, yojanāni pamāṇato;
Tasmā so parito yāti, tattakaṃva dine dine.

Sahassamekaṃ pañcasataṃ, catupaññāsayaṇaṃ;
Tigāvutaṃ terasūsaḥṇaṃ, tettiṃsa ratanāni ca.

Aṭṭhaṅgulāni ca tiriyaṃ, gacchatekadine ravi;
Chatālīśasahassāni, cha satāni tigāvutaṃ.

Yojanānaṃ titālīsaṃ, māsenekena gacchati;
Tenavutisaḥṇaṃ, dvisataṃ sattaṣīti ca.

Gāvutāni duve cāpi, dvīhi māsehi gacchati;
Imāya gatiyā anta-vīthito vīthiantimaṃ.

Gacchati chahi māsehi, timāsehi ca majjhimam;
Sinerusantike anta-vīthito pana bhāṇumā;
Āgacchanto dvimāsehi, assa dīpassa majjhago.

Tasmā sīhaḷadīpassa, majjhato meruantaram;
Duve sataśahassāni, dvisatenādhikāni tu.

Tettiṃsañca saḥṇaṃ, aṭṭhārasa tigāvutaṃ;
Cakkavāḷantarañcassa, dīpasseva ca majjhato.

Tiṇi sataśahassāni, saḥṇaṃ chavīsati;
Cha uttarāni pañceva, satānekañca gāvutanti.

Evamettha ayampi viseso veditabbo.

Tāvatiṃsabhavanaṃ dasaśahassayaṇanti ettha tettiṃsa saḥpuññakārino ettha nibbattāti taṃsaḥacaritaṭṭhānaṃ tettiṃsaṃ, tadeva tāvatīṃsaṃ, taṃ nivāso etesanti tāvatīṃsā, devā, tesam bhavanaṃ tāvatīṃsabhavanaṃ. Tathā hi maghena māṇavena saddhiṃ macalagāmake kālaṃ katvā tattha uppanne tettiṃsa devaputte upādāya assa devalokassa ayaṃ paṇṇatti jātāti vadanti. Atha vā yasmā sesacakkavāḷesupi cha kāmāvacaradevalokā atthi. Vuttampi cetaṃ “saḥṇaṃ cātumahārājikānaṃ saḥṇaṃ tāvatīṃsāna”nti. Tasmā nāmapaṇṇattiyevassā tassa devalokassāti veditabbā. Dasaśahassayaṇanti idaṃ pana sakkapuraṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Tathā hi tāvatīṃsakāyikā devā atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā, tathā cātumahārājikānaṃ yāmādīnañca. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Idaṃ pana tāvatīṃsabhavanaṃ sinerussa uparimatale dasaśahassayaṇanike ṭhāne patiṭṭhitanti veditabbaṃ. Tassa pācīnapacchimadvārānaṃ antarā dasayaṇasaḥṇaṃ hoti, tathā dakkhiṇuttaradvārānaṃ. Taṃ kho pana nagaraṃ dvārasaḥṇayuttaṃ ahosi āramapokkharanīpaṭimaṇḍitaṃ.

Tassa majjhe tiyojanasatubbedhehi, dhajehi paṭimaṇḍito sattaratanamayo sattayaṇasatubbedho sakkassa vejayanto nāma pāsādo. Tattha suvaṇṇayaṭṭhīsu

maṇidhajā ahesuṃ, maṇiyatṭhīsu suvaṇṇadhajā, pavālayatṭhīsu muttadhajā, muttayatṭhīsu pavāladhajā, sattaratanamayāsu yatṭhīsu sattaratanamayā dhajā.

Diyaḍḍhayaḥjanasatāyāmo vejayantaratho. Tassa hi pacchimanto paṇṇāsayojo, majjhe rathapaṇṇaro paṇṇāsayojo, rathasandhito yāva rathasīsā paṇṇāseva yojanāni. Tadeva pamāṇaṃ diguṇaṃ katvā “tiyojanasatāyāmo”tipi vadantiyeva. Tasmīṃ yojanikapallaṅko atthato tiṭṭhati. Tattha tiyojanikaṃ setacchattaṃ, ekasmiṃyeva yuge sahassaājaññayuttaṃ. Sesālaṅkāraṇaṃ pamāṇaṃ natthi. Dhajo paṇassa aḍḍhatiyāni yojanasatāni uggato, yassa vātāhatassa pañcaṅgikatūriyasseva saddo niccharati.

Sakkassa pana erāvaṇo nāma hatthī diyaḍḍhayaḥjanasatiko, sopi devaputtoyeva. Na hi devalokasmiṃ tiracchānagatā honti, tasmā so uyyānakīlāya nikkhamanakāle attabhāvaṃ vijahitvā diyaḍḍhayaḥjanasatiko erāvaṇo nāma hatthī hoti. So tettiṃsakumbhe māpeti āvaṭṭena gāvutaḍḍhayaḥjanappamāṇe, sabbesaṃ majjhe sakkassa atthāya sudassanaṃ nāma tiṃsayojanikaṃ kumbhaṃ māpeti. Tassa upari dvādasayojaniko ratanamaṇḍapo hoti. Tattha antarantarā sattaratanamayā yojanubbedhā dhajā utṭhahanti. Pariyante kiṅkiṇikajālā olambanti, yassa mandavāteritassa pañcaṅgikatūriyasaddasaddiso dibbagītasaddo viya ravo niccharati. Maṇḍapamajjhe sakkassa yojaniko maṇipallaṅko paññatto hoti, tattha sakko nisīdati. Tettiṃsāya kumbhānaṃ ekekasmiṃ kumbhe satta satta dante māpeti, tesu ekeko paṇṇāsayaḥjanāyāmo. Ekekasmiṃcettha dante satta satta pokkharaṇiyo honti, ekekāya pokkharaṇiyā satta satta paduminīgacchā, ekekasmiṃ gacche satta satta pupphāni honti, ekekassa pupphassa satta satta pattāni, ekekasmiṃ patte satta satta devadhītaro naccanti. Evaṃ samantā paṇṇāsayaḥjanaṭṭhāne hatthidantesuyeva naccanaṭasamajjo hoti.

Nandā nāma pana pokkharaṇī paññāsayaḥjanā. “Pañcasatayojanikā”tipi vadanti.

Cittalatāvanaṃ pana saṭṭhiyojanikaṃ. “Pañcayojanasatika”ntipi vadanti. Taṃ pana dibbarukkhassapaṭimaṇḍitaṃ, tathā nandanavanaṃ phārusakavanañca. Sakko panettha accharāsaṅghaparivuto saṭṭhiyojanikaṃ suvaṇṇamahāvīthiṃ otaritvā nakkhattaṃ kīlanto nandanavanādīsu vicarati.

Pāricchattako pana koviḷāro samantā tiyojanasataparimaṇḍalo pañcadasayojanapariṇāhakkhandho yojanasatubbedho. Tassa mūle saṭṭhiyojanāyāmā paññāsayaḥjanavithārā pañcadasayojanubbedhā jayasumanapupphakavaṇṇā paṇḍukambasilā, yassā mudutāya sakkassa nisīdato upaḍḍhakāyo anupavisati, utṭhitakāle ūnaṃ paripūراتي.

Sudhammā nāma devasabhā āyāmato ca vitthārato ca tiyojanasatikā, parikkhepato navayojanasatikā, ubbedhato pañcayojanasatikā, tassā phalikamayā bhūmi, thambhatulāsaṅghāṭḍīsu vālarūpādisaṅghaṭṭanakaāṇiyo maṇimayā, suvaṇṇamayā thambhā, rajatamayā thambhaghaṭakā ca saṅghāṭaṇca, pavālamayāni vālarūpāni, sattaratanamayā gopānasiyo ca pakkhapāsā ca mukhavaṭṭi ca, indanīlāitṭhakāhi chadanaṃ, sovaṇṇamayam chadanavidhaṃ, rajatamayā thupikā.

Āsāvati nāma ekā latā atthi, “sā pupphissati”ti devā vassasahassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti, pāricchattake pupphamāne ekaṃ vassaṃ upaṭṭhānaṃ gacchanti. Te tassa paṇḍupalāsādibhāvato paṭṭhāya attamanā honti. Yathāha -

“Yasmiṃ, bhikkhave, samaye devānaṃ tāvatiṃsānaṃ pāricchattako koviḷāro paṇḍupalāso hoti, attamanā, bhikkhave, devā tāvatiṃsā tasmiṃ samaye honti ‘paṇḍupalāso dāni pāricchattako koviḷāro, na cirasseva dāni pannapalāso bhavissatī’”tiādi.

Sabbapāliphullassa pana pāricchattakassa koviḷārassa samantā pañca yojanasatāni ābhā pharati, anuvātaṃ yojanasataṃ gandho gacchati. Pupphite pāricchattake ārohaṇakiccaṃ vā aṅkusaṃ gahetvā nāmanakiccaṃ vā pupphāharaṇatthaṃ caṅkoṭakakiccaṃ vā natthi. Kantanakavāto utṭhahitvā pupphāni vaṇṇato kantati, sampaṭicchanaṃ kavāto sampaṭicchati, pavesanaṃ kavāto sudhammadevasabhaṃ paveseti, sammajjanaṃ kavāto purāṇapupphāni nīharati, santharaṇakavāto pattakaṇṇikakesarāni racento santharati, majjhaṭṭhāne dhammāsanaṃ hoti yojanappamaṇo ratanapallaṅko, tassa upari dhāriyamānaṃ tiyojanikaṃ setacchattaṃ, tadanantaraṃ sakkassa devaraṇṇo āsanaṃ atthaṇṇiyati, tato bāttiṃsāya devaputtānaṃ, tato aññesaṃ mahesakkhadevatānaṃ. Aññesaṃ devatānaṃ pana pupphakaṇṇikāva āsanaṃ hoti. Devā devasabhaṃ pavasitvā nisīdanti. Tato pupphehi reṇuvaṭṭi uggantvā upari kaṇṇikaṃ āhacca nipatamānā devatānaṃ tigāvutappamāṇaṃ attabhāvaṃ lākhāparikammasajjitaṃ viya karoti, tesam sā kīlā catūhi māsehi pariyosānaṃ gacchati. Iti imāhi sampattīhi samannāgataṃ tāvatiṃsabhavanaṃ bhagavā sabbathā vedetvā veditabbaṃ.

Tathā asurabhavananti ettha devā viya na suranti na īsaranti na virocantīti asurā. Surā nāma devā, tesam paṭipakkhātī vā asurā. Sakko kira macalagāmake magho nāma māṇavo hutvā tettiṃsa purise gahetvā kalyāṇakammaṃ karonto satta vattapadāni pūretvā tattha kālakato devaloke nibbatti saddhiṃ parisāya. Tato pubbadevā “āgantukadevaputtā āgatā, sakkāraṃ nesaṃ karomā”ti vatvā dibbapadumāni upanāmesuṃ, upaḍḍharajjena ca nimantesuṃ. Sakko upaḍḍharajjena asantuṭṭho ahosi, atha nevāsikā “āgantukadevaputtānaṃ sakkāraṃ karomā”ti gandhapānaṃ sajjayiṃsu. Sakko sakaparisāya saññaṃ adāsi “mārisā mā gandhapānaṃ pivittha, pivamānākāramattameva dassethā”ti. Te tathā akāṃsu. Nevāsikadevatā suvaṇṇasarakehi upanītaṃ gandhapānaṃ yāvadatthaṃ pivitvā mattā tattha tattha suvaṇṇapathaviyaṃ patitvā sayiṃsu. Sakko “gaṇhatha dhutte, haratha dhutte”ti te pādesu gāhāpetvā sinerupāde khipāpesi. Sakkassa puññaṭṭhejā tadanuvattakāpi sabbe tattheva patiṃsu. Atha nesaṃ kammaṃ paccaya utusamuṭṭhānaṃ sinerussa heṭṭhimatale dasayojanasahassaṃ asurabhavanaṃ nibbatti pāricchattakapaṭicchannabhūtāya citrapāṭaliyā upasobhitaṃ. Sakko tesam nivattitvā anāgamanatthāya ārakkhaṃ ṭhapesi. Yaṃ sandhāya vuttaṃ -

“Antarā dvinnāṃ ayujjhapurānaṃ, pañcavidhā ṭhapitā abhirakkhā;
Uragakaroṭipayassa ca hārī, madanayutā caturo ca mahatthā”ti.

Tattha dvinnāṃ ayujjhapurānanti dvinnāṃ devāsuraṇaṃ antarāti attho. Dve kira nagarāni yuddhena gahetuṃ asakkuṇeyyatāya ayujjhapurāni nāma jātāni. Yadā hi asurā balavanto honti, atha devehi palāyitvā devanagaraṃ pavasitvā dvāre pihite asurānaṃ sataṃ sahassampi kiñci kātuṃ na sakkoti. Yadā devā balavanto honti, atha asurehi palāyitvā asuraṇaṃ pavasitvā dvāre pihite sakkānaṃ sataṃ sahassampi kiñci kātuṃ na sakkoti. Iti imāni dve nagarāni ayujjhapurāni nāma. Tesam antarā etesu uragādīsū pañcasu ṭhānesu sakkena ārakkhā ṭhapitā. Tattha uragasaddena

nāgā gahitā. Te udae mahabbalā honti, tasmā sinerussa paṭhamālinde etesaṃ ārakkhā. Sinerussa kira samantato bahalato puthulato ca pañcayojanasahassaparimāṇāni cattāri paribhaṇḍāni tāvatimsabhavanassa ārakkhāya nāgehi garuḷehi kumbhaṇḍehi yakkhehi ca adhiṭṭhitāni. Tehi kira sinerussa upaḍḍhaṃ pariyādinnaṃ, etānīyeva ca sinerussa ālindāni mekhalāni ca vuccanti. Karoṭisaddena supaṇṇā gahitā. Tesāṃ kira karoṭi nāma pānabhojanaṃ, tena nāmaṃ labhiṃsu, dutiyālinde tesāṃ ārakkhā. Payassahārisaddena kumbhaṇḍā gahitā. Dānavarakkhasā kira te, tatiyālinde tesāṃ ārakkhā. Madanayutasaddena yakkhā gahitā. Visamacārino kira te yuddhasoṇḍā, catutthālinde tesāṃ ārakkhā. Caturō ca mahatthāti cattāro mahārājāno vuttā. Te hi sinerussa tasmiṃ tasmiṃ passe yugandharādīsu pañcasataparittadīpaparivāre mahādīpe ca sāsītābba mahato atthassa vasena “mahatthā”ti vuccanti, pañcamālinde tesāṃ ārakkhā.

Te pana asurā āyuvanṇayasaissariyasampattīhi tāvatimsasadisāva. Tasmā antarā attānaṃ ajānitvā pāṭaliyā pupphitāya “nayidaṃ devanagaraṃ, tattha pāricchattako pupphati, idha pana cittapāṭalī, jarasakkena mayaṃ suraṃ pāyetvā vañcitā, devanagarañca no gahitaṃ, gacchāma tena saddhiṃ yujjhissāmā”ti hatthiassarathe āruya suvaṇṇarajatamaṇiphalakāni gahetvā yuddhasajjā hutvā asurabheriyo vādentā mahāsamudde udakaṃ dvidhā bhinditvā utṭhahanti. Te deve vuṭṭhe vammikamakkhikā vammikaṃ viya sineruṃ abhiruhituṃ ārabhanti. Atha nesaṃ paṭhamaṃ nāgehi saddhiṃ yuddhaṃ hoti. Tasmiṃ kho pana yuddhe na kassaci chavi vā cammaṃ vā chijjati, na lohitaṃ uppajjati, kevalaṃ kumārakānaṃ dārumenḍakayuddhaṃ viya aññaamaññaṃ santāsanamattameva hoti. Koṭisatāpi koṭisahassāpi nāgā tehi saddhiṃ yujjhivā asurapuraṃyeva pavesetvā nivattanti. Sace pana asurā balavanto honti, atha nāgā osakkivā dutiye ālinde supaṇṇehi saddhiṃ ekato hutvā yujjhanti. Esa nayo supaṇṇādīsipi. Yadā pana tāni pañcapi ṭhānāni asurā maddanti, tadā ekato sampiṇḍitāni tāni pañca balāni osakkanti. Atha cattāro mahārājāno gantvā sakkassa pavattiṃ ārocenti. Sakko tesāṃ vacanaṃ sutvā diyaḍḍhayaṃjanasatikaṃ vejayantarathaṃ āruya sayaṃ vā nikkhamati, ekaṃ vā puttaṃ peseti. Ekasmīṃ pana divase evaṃ nikkhamitvā asure yuddhena abbhuggantvā samudde pakkhipitvā catūsu dvāresu attanā sadisā paṭimā māpetvā ṭhapeti, tasmā asurā nāgādayo jinitvā āgatāpi indapaṭimā disvā “sakko nikkhanto”ti palāyanti. Iti surānaṃ paṭipakkhāti asurā, vepacittipahārādādayo, tesāṃ bhavanaṃ asurabhavanaṃ. Taṃ pana āyāmato ca vitthārato ca dasasahassayojananti dassetuṃ “tathā asurabhavana”nti vuttaṃ.

Avīcimahānirayo jambudīpo cāti etthāpi tathā-saddo yojetabbo, avīcimahānirayo jambudīpo ca tathā dasasahassayojanamevāti attho. Ettha ca avīcimahānirayassa abbhantaraṃ āyāmena ca vitthārena ca yojanasataṃ hoti, lohapaṭhavī lohachadanaṃ ekekā ca bhitti navanavayojanikā hoti. Puratthimāya bhittiyā acci utṭhahitvā pacchimaṃ bhittiṃ gahetvā taṃ vinivijjhivā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsipi eseva nayo. Iti jālapariyantavasena āyāma vitthārato aṭṭhārasayojanādhikāni tīṇi yojanasatāni honti, parikkhepena nava yojanasatāni catupaṇṇāsañca yojanāni. Samantā pana ussadehi saddhiṃ dasayojanasahassaṃ hoti. Kasmā panesa narako “avīcī”ti saṅkhyāṃ gatoti? Vīci nāma antaraṃ vuccati, tattha ca aggijālānaṃ vā sattānaṃ vā dukkhassa vā antaraṃ natthi, tasmā so “avīcī”ti saṅkhyāṃ gato. Tassa hi puratthimabhittito jālā utṭhahitvā saṃsibbamānayojanasataṃ gantvā bhittiṃ vinivijjhivā parato yojanasataṃ gacchati. Sesadisāsipi eseva nayo. Evaṃ jālānaṃ nirantaratāya avīci. Abbhantare panassa

yojanasatike ðhāne nāliyaṃ koṭṭetvā pūritatipupitṭhaṃ viya sattā nirantarā,
“imasmim ðhāne satto atthi, imasmim ðhāne natthi”ti na vattabbaṃ, gacchantānaṃ
ṭhitānaṃ nisinnānaṃ nipannānañca paccamānānaṃ anto natthi, gacchantā ṭhite vā
nisinne vā nipanne vā na bādhenti. Evaṃ sattānaṃ nirantaratāya avīci. Kāyadvāre
pana cha upekkhāsahagatāni cittāni uppajjanti, ekaṃ dukkhasahagataṃ. Evaṃ
santepi yathā jivhāgge cha madhubindūni ṭhapetvā ekasmim tambalohabindumhi
ṭhapite anudahanabalavatāya tadeva paññāyati, itarāni abbohārikāni honti, evaṃ
anudahanabalavatāya dukkhamevettha nirantaraṃ, itarāni abbohārikānīti evaṃ
dukkhassa nirantaratāya avīcīti vuccati. “Ayañca avīcimahānirayo jambudīpassa
heṭṭhā patitṭhito”ti vadanti.

Jambudīpo pana āyāmato ca vitthārato ca dasasahassayojanaparimāṇo. Tattha ca
catusahassayojanappamāṇo padeso tadupabhogīsattānaṃ puññakkhayā udakena
ajjhotthaṭo “samuddo”ti saṅkhyāṃ gato. Tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti,
tisahassayojanappamāṇe himavā patitṭhitoti veditabbo.

Aparagoyānaṃ sattasahassayojanantiādīsu āyāmato ca vitthārato ca pamāṇaṃ
dassitanti veditabbaṃ. Tattha jambudīpo sakaṭasaṅṭhāno, channavutiyā
paṭṭanakoṭṭisatasahasseehi chapaññāsaratānāgārehi navanavutiyā
doṇamukhasatasahasseehi tikkhattuṃ tesaṭṭhiyā nagarasahasseehi ca samannāgato.
Jambudīpe kira ādito tesaṭṭhimattāni nagarasahassāni uppannāni, tathā dutiyaṃ,
tathā tatiyaṃ. Tāni pana sampiṇḍetvā satasahassaṃ, tato paraṃ asīti sahasāni ca
nava sahasāni ca honti. Doṇamukhanti ca mahānagarassa āyuppatitṭhānabhūtaṃ
padhānagharaṃ vuccati. Aparagoyāno ādāsasaṅṭhāno, pubbavideho
aḍḍhacandasasaṅṭhāno, uttarakuru pīṭhasaṅṭhāno. “Taṃtaṃnivāsīnaṃ
taṃtaṃparivāradīpavāsīnañca manussānaṃ mukhampi taṃtaṃsaṅṭhāna”nti vadanti.

Api cettha uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso veditabbo. Tattha
kira tesu tesu padesesu ghananicitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgārupamā
manoramā rukkhā tesāṃ manussānaṃ nivesanakkiccam sādhehi. Yattha sukhaṃ
nivasanti, aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitagā tiṭṭhanti. Jalāsāyāpi
vikasitapadumapuṇḍarīkasogandhikādipupphasañchannā sabbakālaṃ
paramasugandhā samantato pavāyanta tiṭṭhanti.

Sarīrampi tesāṃ atidīghatādidosarahitaṃ ārohapariṇāhasampannaṃ jarāya
anabhibhūtattā valitapalitādidosavirahitaṃ yāvatāyukaṃ
aparikkhīṇajavabalaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati. Anuṭṭhānaphalūpajīvītāya
na ca tesāṃ kasivañijjādivasena āhārapariyēṭṭhivasena dukkhaṃ atthi, tato eva na
dāsādāsīkammakarādīpariggaho atthi. Na ca tattha
sītuṇhaḍaṃsamakasavātātapasarīsapavāḷādīparissayo atthi. Yathā nāmettha
gimhānaṃ pacchime māse paccūsavelāyaṃ samasītuṇho utu hoti, evameva
sabbakālaṃ tattha samasītuṇhova utu hoti, na ca nesāṃ koci upaghāto vihesā vā
uppajjati.

Akaṭṭhapākimateva sāliṃ akaṇaṃ athusāṃ suddhaṃ sugandhaṃ taṇḍulaphalaṃ
niddhūmaṅgārena agginā pacitvā paribhuñjanti. Tattha kira jotikapāsāṇā nāma honti,
atha te tayo pāsāṇe ṭhapetvā tattha ukkhalim āropenti, pāsāṇehi tejo samuṭṭhahitvā
taṃ pāceti, añño sūpo vā byañjano vā na hoti, bhuñjantānaṃ cittānukūloyevassa
raso hoti. Taṃ pana bhuñjantānaṃ nesāṃ kuṭṭhaṃ gaṇḍo kilāso soso kāso apamāro
jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati. Te taṃ ṭhānaṃ sampattānaṃ dentiyeva,

macchariyacittam nāma neva hoti, buddhapaccekabuddhādayopi mahiddhikā tattha gantvā piṇḍapātāṃ gaṇhanti. Na ca te khujjā vā vāmanā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalāṅgā vā vikalindriyā vā honti.

Itthiyopi tattha nātidīghā nātirassā nātikisā nātithūlā nātikālikā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī tambanakhā alambathanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī mudugattā sahibhorū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā dīghanīlavellitakesī puthulasussoṇī nātilomā nālomā subhagā utusukhasamphassā saṇhā sakhilasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti, sabbadāpi soḷasavassuddesikā viya honti.

Purisāpi pañcavīsativassuddesikā viya, na puttā mātādīsu rajjanti, ayaṃ tattha dhammatā. Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratiyā viharanti, tato vītarāgā viya yathāsukhaṃ gacchanti, na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṃ gabbhapariharaṇamūlakaṃ vā dukkhaṃ vijāyanamūlakaṃ vā dukkhaṃ hoti, rattakañcukato kañcanapaṭimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādinaṃ sukheneva nikkhamanti, ayaṃ tattha dhammatā. Mātā pana puttāṃ vā dhītaraṃ vā vijāyitvā tesāṃ vicaraṇakappadese ṭhapetvā anapekkhā yathārucci gacchati. Tesāṃ tattha sayitānaṃ ye passanti purisā vā itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesāṃ kammabalena tato khīraṃ pavattati, tena te dārakā yāpentī. Evaṃ pana vaḍḍhantā katipayadivaseyeva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā purise.

Kapparukkhato eva ca tesāṃ tattha vatthābharaṇāni nipphajjanti.

Nānāviraḡgavaṇṇavicittāni hi vatthāni sukhumāni mudusukhasamphassāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti.

Nānāvidharaṃsijālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni

anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni

sīsūpagagivūpagakaṭūpagahatthūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni ca kapparukkhato olambanti. Tathā

vīṇāmudiṅgapaṇavasammatāḷasaṅkhavaṃsavetāḷaparivārādīni vallakīpabhautikāni tūriyabhaṇḍānīpi tato olambanti. Tattha ca bahū phalarukkhā kumbhamattāni phalāni phalanti, madhurarasāni yāni paribhuñjitvā te sattāhampi khuppipāsāhi na bādhīyanti.

Najjopi tattha suvisuddhajalā supatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātisītā nātiṇhā surabhigandhīhi jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ surabhī vāyantiyo sandanti, na tattha kaṇṭakinā kakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasacchannā eva honti, candananāgarukkhā sayameva rasaṃ paggharanti. Nahāyitukāmā ca nadītitthe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadiṃ otarivā nahāyitvā uttiṇṇā uttiṇṇā upariṭṭhimaṃ upariṭṭhimaṃ vatthābharaṇaṃ gaṇhanti, na tesāṃ evaṃ hoti “idaṃ mama, idaṃ parassā”ti. Tato eva na tesāṃ koci viggaho vā vivādo vā, sattāhikā eva ca nesāṃ kāmaratikīḷā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti. Yattha ca rukkhe sayitukāmā honti, tattheva sayanaṃ upalabbhati.

Mate ca satte na rodanti na socanti, tañca maṇḍayitvā nikkhipanti. Tāvadeva ca tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṃ dīpantaraṃ nenti, tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ vā tattha natthi, na ca tato matā nirayaṃ vā tiracchānayaṇiṃ vā pettivisaṃyaṃ vā upapajjanti. “Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena te

devaloke nibbattantī”ti vadanti. Vassasahassameva ca nesaṃ sabbakālaṃ āyuppaṃāṇaṃ, sabbametāṃ nesaṃ pañcasīlaṃ viya dhammatāsiddhamevāti veditabbaṃ.

Tadantaresūti tesāṃ cakkavālāṇaṃ antaresu. Lokantarikanirayāti lokānaṃ lokadhātūnaṃ antaro vivaro lokantaro, tattha bhavā lokantarikā, nirayā. Tiṇṇaṇhi sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā aññaṃaññaṃ āsannabhāvena ṭhapitānaṃ antarasadisēsu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavālāṇaṃ antaresu ekeko lokantarikanirayo. So pana parimāṇato aṭṭhayaḥjanasahassappamaṇo hoti niccavivaṭṭo heṭṭhā upari ca kenaci na pihito. Yathā hi heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikanirayā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā apihitā cakkhuviññāṇupattinivāraṇasamatthena ca andhakārena samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati ālokassa abhāvato. Tīsu dīpesu ekappahārena ālokaḥkaraṇasamatthāpi candimasūriyā tattha ālokaṃ na dassenti. Te hi yugandharasamappamaṇe ākāsapadese vicaraṇato cakkavāḷapabbatassa vemajjhena vicaranti, cakkavāḷapabbataṇca atikkamma lokantarikanirayā, tasmā te tattha ālokaṃ na dassentīti cakkhuviññāṇaṃ nuppajjati. Yadā pana sabbaññubodhisattassa paṭisandhiggahaṇādīsu obhāso uppajjati, tadā cakkhuviññāṇaṃ uppajjati. “Aññepi kira bho santi sattā idhūpapannā”ti taṃ divasaṃ aññaṃaññaṃ passanti. Ayaṃ pana obhāso ekaṃ yāgupānamattampi na tiṭṭhati, accharāsaṅghāṭamattameva vijjobhāso viya niccharitvā “kiṃ ida”nti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyati.

Kiṃ pana kammaṃ katvā tattha sattā nibbattantīti? Bhāriyaṃ dāruṇaṃ garukaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānaṇca upari aparādhaṃ aññaṇca divase divase pāṇavadhādiṃ sāhasikakammaṃ katvā uppajjanti tambapaṇṇidīpe abhayacoraṇāgacoraḍayo viya. Tesāṃ attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapāde lagganti, yadā saṃsappantā aññaṃaññaṇssa hatthapāsagatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññaṃānā khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā viparivattitvā lokasandhāraḥke uḍake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjitvā uḍake patanti, patitamattāva accantakhāre uḍake piṭṭhapiṇḍaṃ viya vilīyanti atisītalabhāvato ātapasantāpābhāvena. Atisītalabhāvameva hi sandhāya accantakhāratā vuttā. Na hi taṃ kappasaṇṭhahanaudakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhāraḥkaṃ kappavināsakaudakaṃ viya khāraṃ bhavituṃ arahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya, tesāṃ vā pāpakammabalena petānaṃ pakatiudakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvappatti hotīti vuttaṃ “accantakhāre uḍake piṭṭhapiṇḍaṃ viya vilīyanti”ti.

Anantānīti aparimāṇāni, “ettakānī”ti aññehi minituṃ asakkuṇeyyāni. Tāni ca bhagavā anantena buddhaññaṇena avedī “ananto ākāso, ananto sattanikāyo, anantāni cakkavālāṇī”ti. Tividhampi hi anantaṃ buddhaññaṇena paricchindati sayampi anantattā. Yāvatakaṇhi ñeyyaṃ, tāvatakaṃ ñāṇaṃ. Yāvatakaṃ ñāṇaṃ, tāvatakameva ñeyyaṃ. Ñeyyapariyantikaṃ ñāṇaṃ, ñāṇapariyantikaṃ ñeyyanti. Tena vuttaṃ “anantena buddhaññaṇena avedī”tiādi. Anantatā cassa anantañeyyappaṭivijjhaneneva veditabbā tattha appaṭihatacārattā. Idāni yathāvuttamatthaṃ nigamento āha “evamassa okāsalokopi sabbathā vidito”ti.

Api cettha vivaṭṭādīnampi viditatā vattabbā, tasmā vivaṭṭādayopi ādito pabhuti evaṃ veditabbā - saṃvaṭṭo saṃvaṭṭatṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭatṭhāyīti kappassa cattāri

asaṅkhyeyyāni. Tattha saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ saṃvaṭṭo, vinassamāno asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vināso veditabbo. Saṃvaṭṭato uddham tathāṭṭhāyikālo saṃvaṭṭaṭṭhāyī. Vivaṭṭanaṃ nibbattanaṃ vaḍḍhanaṃ vā vivaṭṭo, vaḍḍhamāno asaṅkhyeyyakappo. Sopi atthato kāloyeva, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa vaḍḍhi veditabbā. Vivaṭṭato uddham tathāṭṭhāyikālo vivaṭṭaṭṭhāyī. Tattha tayo saṃvaṭṭa tejosamvaṭṭo āposamvaṭṭo vāyosamvaṭṭoti. Tisso saṃvaṭṭasīmā ābhassarā subhakiṇhā vehapphalāti. Yadā kappo tejena saṃvaṭṭati, tadā ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati, tadā subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṃvaṭṭati, tadā vehapphalato heṭṭhā vātena viddhamasati.

Vitthārato pana tīsupi saṃvaṭṭakālesu ekaṃ buddhakkhettaṃ vinassati. Buddhakkhettaṃ nāma tividhaṃ hoti jātikkhettaṃ āṇākkhettaṃ visayakkhettañca. Tattha jātikkhettaṃ dasasahassacakkavāḷapariyantaṃ hoti, yaṃ tathāgatassa paṭisandhiggahaṇādīsū kampati. Yattake hi ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiṇṇādiṇṇānubhāvo puññaphalasamuttejito saraseneva paṭivijambhati, taṃ sabbampi buddhaṅkurassa nibbattanakkettaṃ nāmāti buddhakkhettanti vuccati. Āṇākkhettaṃ pana koṭisatasahassacakkavāḷapariyantaṃ, yathā ratanasuttaṃ khandhaparittaṃ dhajaggaparittaṃ āṭānāṭiyaparittaṃ moraparittanti imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. Iddhimā hi cetovasippatto āṇākkhettapariyāpanne yathā katthaci cakkavāḷe ṭhatvā attano atthāya parittaṃ katvā tattheva aññaṃ cakkavāḷaṃ gatopi kataparitto eva hoti. Ekacakkavāḷe ṭhatvā sabbasattānaṃ atthāya paritte kate āṇākkhette sabbasattānampi abhisambhuṇāteva parittānubhāvo tattha devatāhi parittānaṃ sampaṭicchitabbato, tasmā taṃ āṇākkhettanti vuccati. Visayakkhettaṃ pana anantaṃ aparimāṇaṃ. Anantāparimāṇesu hi cakkavāḷesu yaṃ yaṃ tathāgato ākaṅkhati, taṃ taṃ jānāti ākaṅkappaṭibaddhavuttitāya buddhaṇṇassa. Evametesu tīsu buddhakkhettesu ekaṃ āṇākkhettaṃ vinassati, tasmim̐ pana vinassante jātikkhettaṃ vīṇaṭṭameva hoti. Vinassantampi ekatova vinassati, saṇṭhahantampi ekatova saṇṭhahati, tashevam̐ vināso saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmim̐ samaye kappo agginā nassati, āditova kappavināsakamahāmegho utṭhahitvā koṭisatasahassacakkavāḷe ekaṃ mahāvassaṃ vassati, manussā tuṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti, sassesu pana gokhāyitamattesu jātesu gadrabharavaṃ ravanto ekabindumpi na vassati, tadā pacchinnapacchinnameva hoti vassaṃ. Idaṃ sandhāya hi bhagavatā “hoti so, bhikkhave, samayo yaṃ bahūni vassāni bahūni vassasatāni bahūni vassasahassāni bahūni vassasatasahassāni devo na vassatī”ti vuttaṃ. Vassūpajīvinopi sattā kālaṃ katvā parittābhādibrahmaloke nibbattanti, pupphaphalūpajīviniyo ca devatā. Evaṃ dīghe addhāne vītivatte tattha tattha udakaṃ parikkhayaṃ gacchati, athānupubbena macchakacchapāpi kālaṃ katvā brahmaloke nibbattanti nerayikasattāpi. Tattha nerayikā sattamasūriyapātubhāve vinassantīti eke.

Jhānaṃ pana vinā natthi brahmaloke nibbatti, etesañca keci dubbhikkhapīlītā, keci abhabbā jhānādhigamāya, te kathaṃ tattha nibbattantīti? Devaloke paṭiladdhajjhānavasena. Tadā hi “vassasatasahassassa accayena kappavutṭhānaṃ bhaviṣṣatī”ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudammukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti “mārisā mārisā ito vassasatasahassassa

accayena kappavuṭṭhānaṃ bhavissati, ayaṃ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayañca mahāpathavī sineru ca pabbatarājā ḍayhissanti vinassissanti, yāva brahmalokā lokavināso bhavissati, mettaṃ mārisā bhāvētha, karuṇaṃ, muditaṃ, upekkhaṃ mārisā bhāvētha, mātaraṃ upaṭṭhahatha, pitaraṃ upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā”ti. Te pana devā lokaṃ byūhenti sampiṇḍentīti “lokabyūhā”ti vuccanti. Te kira disvā manussā yattha katthaci tṭhitāpi nisinnāpi saṃvegajātā sambhamappattāva hutvā tesā āsanne tṭhāne sannipatanti.

Kathaṃ panete kappavuṭṭhānaṃ jānantīti? “Dhammatāya sañcoditā”ti ācariyā. “Tādisanimittadassanena”ti eke. “Brahmadevatāhi uyyojitā”ti apare. Tesā pana vacanaṃ sutvā yebhuyyena manussā ca bhummadevatā ca saṃvegajātā aññaṃaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññaṇi karitvā devaloke nibbattanti. Tattha dibbasudhābhojanaṃ bhuñjitvā tato vāyokasiṇe parikammaṃ katvā jhānaṃ paṭilabhanti. Devānaṃ kira sukhasamphassavātaggaṇapaacayena vāyokasiṇe jhānāni sukheva ijjhanti. Tadaññe pana āpāyikā sattā aparāpariyavedanīyena kammena devaloke nibbattanti. Aparāpariyavedanīyakammarahito hi saṃsāre saṃsaranto nāma satto natthi. Tepi tattha tatheva jhānaṃ paṭilabhanti. Evaṃ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattanti. Idañca yebhuyyavasena vuttaṃ.

Keci pana “apāyasattā saṃvaṭṭamānalokadhātūhi aññesu lokadhātūsupi nibbattanti. Na hi sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantīti sakkā viññātuṃ apāyesu dīghāyukānaṃ devalokūpapattiyā asambhavato. Niyatamicchādiṭṭhiko pana vinassamānepi kappe nirayato na muccatiyeva, tasmā so tattha anibbattitvā piṭṭhacakkavāḷe nibbattati. Niyatamicchādiṭṭhiyā hi samannāgatassa bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthi. Tāya hi samannāgatassa neva saggo atthi, na maggo, tasmā so saṃvaṭṭamānacakkavāḷato aññattha niraye nibbattitvā paccati. Kiṃ pana piṭṭhacakkavāḷaṃ na jhāyatīti? Jhāyati. Tasmim jhāyamānepi esa ākāse ekasmiṃ padese paccatī”ti vadanti.

Vassūpacchedato pana uddhaṃ dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati, pātubhūte pana tasmim neva rattiparicchedo, na divāparicchedo paññāyati. Eko sūriyo utṭheti, eko atthaṃ gacchati, avicchinna sūriyasantāpova loko hoti. Yathā ca kappavuṭṭhānakālo pubbe uppanna sūriyavimāne sūriyadevaputto hoti, evaṃ kappavināsakasūriye natthi. Kappavuṭṭhānakāle pana yathā aññe kāmāvacaradevā, evaṃ sūriyadevaputtopi jhānaṃ nibbattetvā brahmalokaṃ upapajjati. Sūriyamaṇḍalaṃ pana pabhassaratarañceva tejavantatarañca hutvā pavattati. Taṃ antaradhāyitvā aññameva uppajjatīti apare. Tattha pakatisūriye vattamāne ākāse valāhakāpi dhūmasikhāpi vattanti, kappavināsakasūriye vattamāne vigatadhūmavalāhakaṃ ādāsamaṇḍalaṃ viya nimmalaṃ nabhaṃ hoti. Tṭhapetvā pañca mahānadiyo sesakunnadiādīsu udakaṃ sussati.

Tatopi dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā mahānadiyopi sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā himavati mahānadīnaṃ pabhavā sīhappapātadaho mandākinīdaho kaṇṇamaṇḍadaho rathakāradaho anotattadaho chaddantadaho kuṇāladahoti ime satta mahāsarā sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena pañcama sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā

anupubbena mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na saṅṭhāti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekadhūmaṃ hoti pariyādinnaśinehaṃ dhūmena. Yāya hi āpodhātuyā tattha tattha pathavīdhātu ābandhattā sampiṇḍitā hutvā tiṭṭhati, sā chaṭṭhasūriyapātubhāvena parikkhayaṃ gacchati. Yathā cidaṃ, evaṃ koṭṭisatasahassacakkavāḷānīpi.

Tatopi dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavāḷaṃ ekajālaṃ hoti saddhiṃ koṭṭisatasahassacakkavāḷehi, yojanasatikāḍibhedāni sinerukūṭāni palujjivā ākāseyeva antaradhāyanti. Sā aggijālā utṭhahitvā cātumahārājike gaṇhāti. Tattha kanakavimānaratanavimānanaṇivimānāni jhāpetvā tāvatimsabhavanaṃ gaṇhāti. Etenevūpāyena yāva paṭhamajjhānabhūmiṃ gaṇhāti, tattha tayopi brahmaloke jhāpetvā ābhassare āhacca tiṭṭhati. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na nibbāyati. Sabbasaṅkhāraparikkhayaṃ pana sappitelajjhāpanaggisikhā viya chārikampi anavasesetvā nibbāyati. Heṭṭhāākāsaṇa saha upariākāso eko hoti mahandhakāro.

Evaṃ ekamaśaṅkhyeyaṃ ekaṅgaṇaṃ hutvā ṭhite lokasannivāse lokassa saṅṭhānatthāya devo vassituṃ ārabhati, āditova antaraṭṭhake himapāto viya hoti. Tato kaṇamattā taṇḍulamattā muggamāśabadaraāmalaḷakaeḷālukakumbhaṇḍaālābumattā udakadhārā hutvā anukkamena usabhadveusabhaaḍḍhagāvutaḡvutaḍḍhayojanayojanadvijojana...pe... yojanasatayojanasahassamattā hutvā koṭṭisatasahassacakkavāḷagabbhantaṃ yāva avinaṭṭhabrahmalokā pūretvā antaradhāyati. Taṃ udakaṃ heṭṭhā ca tiriyaṅca vāto samuṭṭhahitvā ghaṇaṃ karoti parivaṭumaṃ paduminīpatte udakaḡbindusadisam.

Kathaṃ tāvamahantaṃ udakarāsiṃ ghaṇaṃ karotīti ce? Vivarasampadānato vātassāti. Taṅhissa tahiṃ tahiṃ vivaraṃ deti. Taṃ evaṃ vātena sampiṇḍiyamānaṃ ghaṇaṃ kariyamānaṃ parikkhayaṃ mānaṃ anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇe otiṇṇe uḡake brahmalokaṭṭhāne brahmaloko, uparicatukāmāvacaradevalokaṭṭhāne ca devalokā pātubhavanti. Cātumahārājikatāvatimsabhavanāni pana pathavīsambandhatāya na tāva pātubhavanti. Purimapaṭhaviṭṭhānaṃ otiṇṇe pana balavavātā uppajjanti, te taṃ pihitadvāre dhammakaraṇe ṭhitaudakamiva nirussāsaṃ katvā rumbhanti. Madhurodakaṃ parikkhayaṃ gacchamānaṃ upari rasapaṭhaviṃ samuṭṭhāpeti, udakaṃ piṭṭhe uppalinīpattaṃ viya paṭhavi saṅṭhāti. Sā vaṇṇasampannā ceva hoti gandharasasampannā ca nirudakaṃ pāyāsassa upari paṭalaṃ viya. Ettha pana mahābodhipallaṅkaṭṭhānaṃ vinassamāne loke pacchā vinassati, saṅṭhahamāne paṭhamam saṅṭhahatīti veditabbaṃ.

Tadā ca ābhassarabrahmaloke paṭhamatarābhiniḡbattā sattā āyukkhayā vā puṅṇakkhayā vā tato cavitvā opapātikā hutvā idhūpapajjanti, te honti sayamṡpabhā antalikkhacarā, te taṃ rasapaṭhaviṃ sāyivā taṇhābhibhūtā āluppakāraḡaṃ paribhuṅṡjituṃ upakkamanti. Atha tesam sayamṡpabhā antaradhāyati, andhakāro hoti. Te andhakāraṃ disvā bhāyanti. Tato tesam bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayantaṃ paripuṇṇapaṅṇāsayaḡjanaṃ sūriyamaṇḡḡalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā “ālokaṃ paṭilabhimhā”ti haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ bhītānaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayanto utṭhito, tasmā sūriyo hotū”ti sūriyotvevassa nāmaṃ karonti.

Atha sūriye divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgate “yampi ālokaṃ labhimha, sopi no

naṭṭho''ti puna bhītā honti. Tesam evaṃ hoti ''sādhū vatassa, sace aññaṃ ālokaṃ labheyyāma''ti. Tesam cittaṃ ñatvā viya ekūnapaññāsayajanaṃ candamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā bhiyyoso mattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā ''amhākaṃ chandaṃ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā cando hotū''ti candotvevassa nāmaṃ karonti.

Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpāni pātubhavanti, tato pabhuti rattindivā paññāyanti, anukkamena ca māsaḍḍhamāsautusaṃvaccharā, candimasūriyānaṃ pātubhūta divaseyeva sinerucakkavāḷahimavantapabbatā dīpasamuddā ca pātubhavanti. Te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapupphāmadivaseyeva pātubhavanti. Kathaṃ? Yathā nāma kaṇḍubhatte paccamāne ekappaḥāreṇeva pubbuḷakā uṭṭhahanti, eke padesā thūpathūpā honti, eke ninnaninnā, eke samasamā, evameva thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti, ninnaninnaṭṭhāne samuddā, samasamaṭṭhāne dīpāti.

Atha tesam sattānaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ kammena ekacce vaṇṇavanto honti, ekacce dubbaṇṇā honti. Tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti, tesam atimānapaccayā sāpi rasapathavī antaradhāyati, bhūmipappaṭako pātubhavati. Atha nesaṃ teneva nayena sopi antaradhāyati, atha padālatā pātubhavati. Teneva nayena sāpi antaradhāyati, akaṭṭhapāko sāli pātubhavati akaṇo athuso sugandho taṇḍulaphalo. Tato nesaṃ bhājanāni uppajjanti. Te sāliṃ bhājane ṭhapetvā pāsānapitṭhiyaṃ ṭhapenti, sayameva jālasikhā uṭṭhahitvā taṃ pacati. So hoti odano sumanajātipupphasadiso, na tassa sūpena vā byañjanena vā karaṇīyaṃ atthi, yaṃ yaṃ rasaṃ bhuñjitukāmā honti, taṃtaṃrasova hoti. Tesam taṃ olārikaṃ āhāraṃ āharayataṃ tato pabhuti muttakarisaṃ sañjāyati. Tathā hi rasapathavī bhūmipappaṭako padālatāti ime tāva paribhuttā sudhāhāro viya khudaṃ vinodetvā rasaharaṇīhi rasameva paribyūhentā tiṭṭhanti vatthuno sukhumabhāvena, na nissandā, sukhumabhāveṇeva gahaṇindhanameva ca hoti. Odano pana paribhutto rasaṃ vaḍḍhentopi vatthuno olārikabhāveṇeva nissandaṃ vissajjento passāvaṃ karisaṇca uppādeti.

Atha tesam nikkhamanattāya vaṇamukhāni pabhijjanti. Purisassa purisabhāvo, itthiyā itthibhāvo pātubhavati. Purimattabhāvesu hi pavattaupacārajhānānubhāvena yāva sattasantānesu kāmarāgo vikkhambhanavegena samito, na tāva bahalakāmarāgūpanissayāni itthipurisindriyāni pāturaheṣuṃ. Yadā panassa vicchinatāya bahalakāmarāgo laddhāvasaro ahosi, tadā tadupanissayāni tāni sattānaṃ attabhāvesu sañjāyimsu, tadā itthi purisaṃ, puriso ca itthiṃ ativelaṃ upanijjhāyati. Tesam ativelaṃ upanijjhāyanapaccayā kāmapariḷāho uppajjati, tato methunaṃ dhammaṃ paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garaḥiyamānā viheṭhiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu agārāni karonti. Te agāraṃ ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasajātikassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjantā sannidhiṃ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi taṇḍulaṃ pariyaonandhanti, lāyitaṭṭhānampi na paṭiviruhati.

Te sannipatitvā anutthunanti ''pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, mayaṇhi pubbe manomayā ahumhā''ti, aggaññasutte vuttanayena vitthāretabbaṃ. Tato mariyādaṃ ṭhapenti, athaññataro satto aññassa bhāgaṃ adinnaṃ ādiyati, taṃ dvikkhattuṃ paribhāsetvā tatiyavāre paṇileḍḍudaṇḍehi paharanti. Te evaṃ adinnādāne kalahamusāvādadaṇḍādānesu uppannesu ca sannipatitvā cintayanti ''yannūna mayaṃ ekaṃ sattaṃ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbaṃ

khīyeyya, garahitabbam garaheyya, pabbājetabbam pabbājeyya, mayam panassa sālīnam bhāgamanuppadassāmā”ti. Evaṃ katasanniṭṭhānesu pana sattesu imasmiṃ tāva kappe ayameva bhagavā bodhisattabhūto tena samayena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca buddhisampanno paṭibalo niggahapaggaham kātum. Te taṃ upasaṅkamitvā yācitvā sammanniṃsu. So tena mahājanena sammatoti mahāsammato, khetṭānam adhipatīti khattiyo, dhammena samena paresam rañjetīti rājāti tīhi nāmehi paññāyittha. Yañhi loke acchariyaṭṭhānam, bodhisattova tattha ādipurisoti evaṃ bodhisattam ādiṃ katvā khattiyamaṇḍale saṇṭhite anupubbena brāhmaṇādayopi vaṇṇā saṇṭhahimsu.

Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva jālopacchedo, idamekamasāṅkhyeyyam saṃvaṭṭoti vuccati. Kappavināsakajālopacchedato yāva koṭisatasahassacakkavālāparipūrako sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkhyeyyam saṃvaṭṭaṭṭhāyīti vuccati. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamasāṅkhyeyyam vivaṭṭoti vuccati. Candimasūriyapātubhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthamasāṅkhyeyyam vivaṭṭaṭṭhāyīti vuccati. Vivaṭṭaṭṭhāyītasāṅkhyeyyam catusaṭṭhiantarakappasaṅgaham. “Vīsantarakappasaṅgaha”nti keci. Sesāsāṅkhyeyyāni kālato tena samappamāṇāneva. Imāni cattāri saṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ tāva agginā vināso ca saṇṭhahanañca veditabbam.

Yasmiṃ pana samaye kappo udakena nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbam. Ayaṃ pana vireso - yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsako khārudakamahāmegho vuṭṭhāti. So ādito sukhumam sukhumam vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭisatasahassacakkavālānam pūrento vassati. Khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti, udakam samantato vātehi dhārīyati. Pathaviyā heṭṭhimantato pabhuti yāva dutiyajjhānabhūmiṃ udakam gaṇhāti. Tena hi khārudakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo udae pakkhittaloṇasakkharā viya vilīyanteva, tasmā pathavīsandhārakaudakena saddhiṃ ekūdakameva taṃ hotīti keci. Apare pana “pathavīsandhārakaudakam taṃ sandhārakavāyukkhandhañca anavasesato vināsetvā sabbattha sayameva eko ghanabhūto tiṭṭhati”ti vadanti, taṃ yuttam. Upari pana chapī brahmaloke vilīyāpetvā subhakiṇhe āhacca tiṭṭhati, taṃ yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na vūpasammati, udakānugataṃ pana sabbam saṅkhāragataṃ abhibhavitvā sahasā vūpasammati, antaradhānam gacchati. Heṭṭhāākāsa saha upariākāso eko hoti mahandhakāroti sabbam vuttasadisam. Kevalam panidha ābhassarabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Subhakiṇhato cavitvā ābhassaraṭṭhānādīsu sattā nibbantanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakakhārudakopacchedo, idamekamasāṅkhyeyyam. Udakupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkhyeyyam. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṃ tatiyamasāṅkhyeyyam. Candimasūriyapātubhāvato yāva kappavināsakamahāmegho, idaṃ catutthamasāṅkhyeyyam. Imāni cattāri saṅkhyeyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ udakena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbam.

Yasmiṃ samaye kappo vātena nassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbam. Ayaṃ pana vireso - yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsanattham vāto samuṭṭhāti. So paṭhamam thūlarajam uṭṭhāpeti, tato saṇharajam sukhumavālikam thūlavālikam

sakkharapāsāṇādayoti yāvakūṭāgāramatte pāsāṇe visamaṭṭhāne ṭhitamahārukkhe ca uṭṭhāpeti. Te pathavito nabhamuggatā na puna patanti, tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Athānukkamena heṭṭhā mahāpathaviyā vāto samuṭṭhahitvā pathaviṃ parivattetvā uddhaṃ mūlaṃ katvā ākāse khipati. Yojanasatappamāṇāpi pathavippadesā

dviyojanatiyojanacatujojanapañcayojanachayojanasattayojanappamāṇāpi pabhijjivā vātavegukkhittā ākāseyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti.

Cakkavāḷapabbatampi sinerupabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati. Te aññamaññaṃ abhiantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Etenevūpāyena bhūmaṭṭhakavimānāni ca ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināseto chakāmāvacaradevaloke vināsetvā koṭisatasahassacakkavāḷāni vināseti. Tattha cakkavāḷā cakkavāḷehi, himavantā himavantehi, sinerū sinerūhi aññamaññaṃ samāgantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva tatiyajjhānabhūmi vāto gaṇhāti, navapi brahmaloke vināsetvā vehapphale āhacca tiṭṭhati. Evaṃ pathavīsandhārakaudakena taṃsandhārakavātena ca saddhiṃ sabbasaṅkhārāgataṃ vināsetvā sayampi vinassati avatṭhānassa kāraṇābhāvato. Heṭṭhāākāseṇa saha upariākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadiṣaṃ. Idha pana subhakiṇhabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Vehapphalato cavitvā subhakiṇhaṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsa kamahāmeghato yāva kappavināsa kavātupacchedo, idamekamasāṅkhyeyyaṃ. Vātupacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkhyeyyantiādi vuttanayameva. Evaṃ vātena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Atha kiṃkāraṇā evaṃ loko vinassati. Yadihi saṅkhārānaṃ ahetuko sarasanirodho vināsa kābhāvato, santānanirodho pana hetuvirahito natthi. Yathā taṃ sattani kāyesūti bhājanalokassapi sahetukena vināseṇa bhavitabbaṃ, tasmā kimevaṃ lokavināse kāraṇanti? Akusalamūlaṃ kāraṇaṃ. Yathā hi tattha nibbattanakasattānaṃ puññabalena paṭhamāṃ loko vivaṭṭati, evaṃ tesāṃ pāpakammabalena samvaṭṭati, tasmā akusalamūlesu ussannesu evaṃ loko vinassati. Yathā hi rāgadosamohānaṃ adhikabhāvena yathākkamaṃ rogantarakappo satthantarakappo dubbhikkhantarakappoti ime tividhā antarakappā vivaṭṭatṭhāyimihi asaṅkhyeyyakappe jāyanti. Evamete yathāvuttā tayo samvaṭṭā rāgādīnaṃ adhikabhāveneva honti.

Tattha rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena vinassati. Dose hi ussannatare adhikatarena dosena viya tikkhatarena khārudakena vināso yuttoti. Keci pana “dose ussannatare agginā, rāge udakenā”ti vadanti, tesāṃ kira ayamadhippāyo - pākaṭasattusadisassa dosassa aggisadisatā, apākaṭasattusadisassa rāgassa khārudakasadisatā ca yuttāti. Mohe pana ussannatare vātena vinassati. Evaṃ vinassantopi ca nirantareva satta vāre agginā nassati, aṭṭhame vāre udakena, puna satta vāre agginā, aṭṭhame udakenāti evaṃ aṭṭhame aṭṭhame vāre vinassanto sattakkhattuṃ udakena vinassitvā puna satta vāre agginā nassati. Ettāvatā tesatṭhi kappā atītā honti. Etthantare udakena nassanavāraṃ sampattampi paṭibāhitvā laddhokāso vāto paripuṇṇacatusatṭhikappāyuke subhakiṇhe viddhaṃsento lokaṃ vināseti. Ettha pana rāgo sattānaṃ bahulaṃ pavattatīti aggivasena bahuso lokavināso veditabbo. Iti evaṃ imehi kāraṇehi vinassitvā saṇṭhahantaṃ saṇṭhahitvā ṭhitañca okāsalokaṃ bhagavā yāthāvato avedīti evampissa sabbathā okāsaloko viditoti datṭhabbaṃ.

Yaṃ pana heṭṭhā vuttaṃ “sabbathā viditalokattā lokavidū”ti, idāni taṃ nigamento āha “evaṃ sabbathā viditalokattā lokavidū”ti. Tattha sabbathāti lakkhaṇādippabhedato saṅkhāralokassa, āsayādippabhedato sattalokassa, parimāṇasaṅghānādippabhedato okāsalokassāti evaṃ sabbappakārena viditalokattāti attho.

Idāni anuttaroti padassa atthaṃ saṃvaṇṇento āha “attano pana guṇehi”tiādi. Tattha attanoti nissakkatthe sāmivacanametam, attatoti attho. Guṇehi attano visiṭṭhatarassāti sambandho. Taraggahaṇaṇcettha “anuttaro”ti padassa atthaniddesatāya kataṃ, na visiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kuto sadiso, visiṭṭhe pana kā kathā. Kassacīti kassacipi. Abhibhavatīti sīlasampadāya upanissayabhūtānaṃ hirottappamettākaruṇānaṃ visesapaccayānaṃ saddhāsativīriyapaññānaṃ ukkaṃsappattiyā samudāgamato paṭṭhāya na aññasādhāraṇo savāsanapaṭipakkhassa pahīnattā ukkaṃsapāramippatto satthu sīlaguṇo, tena bhagavā sadevakam lokam aññadatthu abhibhuyya pavattati, na sayam kenaci abhibhuyyatīti adhippāyo. Evaṃ samādhiguṇādīsupi yathārahaṃ vattabbaṃ. Sīlādayo cete lokiya lokuttaramissakā veditabbā, vimuttiñāṇadassanaṃ pana lokiyaṃ kāmāvacarameva.

Yadi evaṃ katham tena sadevakam lokam abhibhavatīti? Tassapi ānubhāvato asadisattā. Tampi hi visayato pavattito pavattiākārato ca uttaritarameva. Tañhi anaññasādhāraṇam satthu vimuttiguṇam ārabha pavattati, pavattamānaṃ atakkāvacaram paramagambhīram saṅham sukhumaṃ sātisaṃ paṭipakkhadhammānaṃ suppahīnattā suṭṭhu pākaṇam vibhūtataram katvā pavattati, sammadeva ca vasībhāvassa pāpakattā bhavaṅgaparivāsassa ca atiparittakattā lahu lahu pavattatīti.

Evaṃ sīlādiguṇehi bhagavato uttaritarassa abhāvaṃ dassetvā idāni sadisassapi abhāvaṃ dassetuṃ “sīlaguṇenapi asamo”tiādi vuttaṃ. Tattha asamoti ekasmiṃ kāle natthi etassa sīlādiguṇena samo sadisoti asamo. Tathā asamehi samo asamasamo. Asamā vā samā etassāti asamasamo. Sīlādiguṇena natthi etassa paṭimāti appaṭimo. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tattha upamāmatam paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo, yugaggāhavasena ṭhito paṭipuggaloti veditabbo.

Na kho panāham bhikkhave samanupassāmītiādīsū mama samantacakkhunā hatthatale āmalakaṃ viya sabbam lokam passantopi tattha sadevake...pe... pajāya attano attato sīlasampannataram sampannatarasīlam kañcīpi puggalam na kho pana passāmi tādisassa abhāvatoti adhippāyo.

Aggappasādasuttādīnīti ettha -

“Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā dvipadā vā catuppadā vā bahuppadā vā rūpino vā arūpino vā saññino vā asaññino vā nevasaññināsaññino vā, tathāgato tesam aggamakkhāyati araham sammāsambuddho. Ye, bhikkhave, buddhe pasannā, agge te pasannā. Agge kho pana pasannānaṃ aggo vipāko hotī”ti -

Idam aggappasādasuttaṃ. Ādi-saddena -

“Sadevake, bhikkhave, loke...pe... sadevamanussāya tathāgato abhibhū

anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī, tasmā tathāgatoti vuccatī”ti -

Evamādīni suttapadāni veditabbāni. Ādikā gāthāyoti -

“Ahañhi arahā loke, ahaṃ satthā anuttaro;
Ekomhi sammāsambuddho, sītibhūtosmi nibbuto.

“Danto damayataṃ seṭṭho, santo samayataṃ isi;
Mutto mocayataṃ aggo, tiṇṇo tārayataṃ varo.

“Nayimasmim loke parasmim vā pana,
Buddhena seṭṭho sadiso ca vijjati;
Āhuneyyānaṃ paramāhutiṃ gato,
Puññatthikānaṃ vipulapphalesina”nti. -

Evamādikā gāthā vitthāretabbā.

Purisadammasārathītiādīsu damitabbāti dammā, damituṃ araharūpā. Purisā ca te dammā cāti purisadammmā. Visesanassa cettha paranipātaṃ katvā niddeso, dammapurisāti attho. “Satipi mātugāmassapi dammabhāve purisaggahaṇaṃ ukkaṭṭhaparicchedavasenā”ti vadanti. Sāretīti imassa atthaṃ dassento āha “dametī”tiādi. Tattha dametīti sameti, kāyasamādīhi yojetīti attho. Taṃ pana kāyasamādīhi yojanaṃ yathārahaṃ tadaṅgavinayādīsu patitṭhāpanaṃ hotīti āha “vinetīti vuttaṃ hotī”ti. Adantāti idaṃ sabbena sabbaṃ damataṃ anupagatā purisadammmāti vuttāti katvā vuttaṃ. Ye pana vippakatadammmabhāvā sabbathā dametabbataṃ nātivattā, tepi purisadammmā eva, yato te satthā dameti. Bhagavā hi visuddhasīlassa paṭhamajjhānaṃ ācikkhati, paṭhamajjhānalābhino dutiyajjhānantiādīnā tassa tassa uparūpari visesaṃ ācikkhanto ekadesena dantepi sameti. Teneva vuttaṃ visuddhimagge “api ca so bhagavā visuddhasīlādīnaṃ paṭhamajjhānādīni sotāpannādīnañca uttarimaggappaṭipadaṃ ācikkhanto dantepi dametiyevā”ti. Atha vā sabbena sabbaṃ adantā ekadesena dantā ca idha adantaggahaṇeneva saṅgahitāti veditabbaṃ. Dametuṃ yuttāti damanārahā.

Tiracchānapurisātiādīsu uddhaṃ anuggantvā tiriyaṃ añcitā gatā vaḍḍhitāti tiracchānā, devamanussādayo viya uddhaṃ dīghaṃ ahutvā tiriyaṃ dīghāti attho. Tiracchānāyeva purisā tiracchānapurisā. Manassa ussannatāya manussā. Satisūrabhāvabrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamānasā ukkaṭṭhaguṇacittā. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā -

“Tīhi, bhikkhave, ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatimse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso”ti.

Tathā hi buddhā bhagavanto paccekabuddhā aggasāvakā mahāsāvakā cakkavattino aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Tehi samānarūpāditāya pana saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsīnopi manussātveva paññāyimsūti eke. Apare pana bhaṇanti - lobhādīhi ca alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya manussā. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo alobhādayo ca ussannā, te lobhādiussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādiussannatāya sugatimaggaṃ nibbānagāmmaggañca pūrenti, tasmā lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhiṃ catumahādīpavāsino sattavisesā manussāti

vuccanti. Lokiyā pana “manuno apaccabhāvena manussā”ti vadanti. Manu nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto hitāhitavidhāyako sattānaṃ pituṭṭhāniyo, yo sāsane mahāsammatoti vuccati, paccakkhato paramparāya ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā tassa puttasadisatāya manussā mānūsāti ca vuccanti. Tato eva hi te māṇavā “manujā”ti ca voharīyanti, manussā ca te purisā cāti manussapurisā.

Amanussapurisāti ettha na manussāti amanussā. Taṃsadisatā ettha jotiyati. Tena manussattamattaṃ natthi, aññaṃ samānanti yakkhādayo amanussāti adhippetā. Na ye keci manussehi aññe, tathā tiracchānapurisānaṃ viṣuṃ gahaṇaṃ kataṃ. Yakkhādayo eva ca niddiṭṭhā. Apalālo himavantavāsī, cūḷodaramahodarā nāgadīpavāsino, aggisikhadhūmasikhā sīhaḷadīpavāsino nibbisā katā dosavisassa vinodanena. Tenāha “saraṇesu ca sīlesu ca patitṭhāpitā”ti. Kūṭadantādayoti ādisaddena ghoramukhaupāligahapatiādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Sakkādayoti ādisaddena ajakalāpayakkhabakabrahmādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Etesaṃ pana damanaṃ tattha tattha vuttanayeneva sakkā viññātunti atippapañcabhāvato idha na vuccati. Idañcettha suttaṃ vitthāretabbanti idaṃ kesīsuttaṃ “vinītā vicitrehi vinayanūpāyehī”ti etasmiṃ atthe vitthāretabbaṃ yathārahaṃ saṇhādīhi upāyehi vinayanassa dīpanato.

Atthapadanti atthābhiyañjanakaṃ padaṃ, vākyanti attho. Vākyena hi atthābhiyatti, na nāmādīpadamattena, ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti. Tenāha “bhagavā hī”tiādi. Atṭha disāti atṭha samāpattiyo. Tā hi aññaṃaññaṃ sambandhāpi asaṃkiṇṇabhāvena dissanti apadissanti, disā viyāti vā disā. Asajjamānāti na sajjamānā vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā. Dhāvanti jāvanavuttiyogato dhāvanti. Ekaṃyeva disaṃ dhāvanti attano kāyaṃ aparivattantoti adhippāyo, satthārā pana damitā purisadamma ekiriyaṃpatheneva atṭha disā dhāvanti. Tenāha “ekapallaṅkeneva nisinnā”ti. Atṭha disāti ca nidassanamattametaṃ lokiyeḥi agatapubbaṃ nirodhasamāpattidisā amatadisañca pakkhandanato.

Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehītiādisu diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti diṭṭhadhammiko, idhalokattho. Kammakilesavasena samparetabbato sammā gantabbato samparāyo, paraloko. Tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānaṃ. Tehi diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi. Yathārahanti yathānurūpaṃ, tesu tesu atthesu yo yo puggalo yaṃ yaṃ arahati, tadanurūpaṃ. Anusāsati vineti tasmīṃ tasmīṃ atthe patitṭhāpeti. Saha atthena vattatīti sattho, bhaṇḍamūlena vaṇijjāya desantaraṃ gacchanto janasaṃmūho. Hitupadesādivasena paripāletabbo sāsitaḥ so etassa atthīti satthā satthavāho niruttinayena. So viya bhagavāti āha “satthā viyāti satthā, bhagavā satthavāho”ti.

Idāni tamatthaṃ niddesapālinayena dassetuṃ “yathā satthavāho”tiādi vuttaṃ. Tattha sattheti satthike jane. Kaṃ udakaṃ tārenti etthāti kantāro, nirudako araṇṇappadeso. Ruḷhīvasena pana itaropi araṇṇappadeso tathā vuccati. Corakantāranti corehi adhiṭṭhitakantāraṃ, tathā vāḷakantāraṃ. Dubbhikkhakantāranti dullabhabhikkhaṃ kantāraṃ. Tāretīti akhemantaṭṭhānaṃ atikkāmeti. Uttāretītiādi upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. Atha vā uttāretīti khemantabhūmiṃ upanento tāreti. Nittāretīti akhemantaṭṭhānato nikkhāmento tāreti. Patāretīti pariggahetvā tāreti, hatthena pariggahetvā tāreti viya tāretīti attho. Sabbampetaṃ tāraṇuttāraṇādi

khemaṭṭhāne ṭhapanamevāti āha “khemantabhūmiṃ sampāpeti”ti. Satteti veneyyasatte. Mahāgahanatāya mahānatthātāya dunnittharatāya ca jātiyeva kantāro jātikantāro, taṃ jātikantāraṃ.

Ukkaṭṭhaparicchedavasenāti ukkaṭṭhasattaparicchedavasena. Devamanussā eva hi ukkaṭṭhasattā, na tiracchānādayo. Etanti “devamanussāna”nti etaṃ vacanaṃ. Bhabbapuggalaparicchedavasenāti sammattaniyāmokkamanassa yogyapuggalassa paricchindanavasena. Bhagavatoti nissakke sāmivacanaṃ yathā “upajjhāyato ajjheti”ti. Bhagavato santike vāti attho. Upanissayasampattinti tihetukapaṭisandhiādikaṃ maggaphalādhigamassa balavakāraṇaṃ. Gaggarāyāti gaggarāya nāma rañño deviyā, tāya vā kāritattā “gaggarā”ti laddhanāmāya. Sare nimittaṃ aggaheṣīti “dhammo eso vuccatī”ti dhammasaññāya sare nimittaṃ gaṇhi, gaṇhanto ca pasannacitto parisapariyante nipajji. Sannirumbhitvā aṭṭhāsīti tassa sīse daṇḍassa ṭhapitabhāvaṃ apassanto tattha daṇḍaṃ uppīletvā aṭṭhāsī. Maṇḍūkopi daṇḍe ṭhapitepi uppīlitepi dhammagatena pasādena vissaramakarontova kālamakāsi. Devaloke nibbattasattānaṃ ayaṃ dhammatā, yā “kutohaṃ idha nibbatto, tattha kinnu kho kammamakāsi”nti āvajjanā. Tasmā attano purimabhavassa diṭṭhattā āha “are ahampi nāma idha nibbatto”ti. Bhagavato pāde sirasā vandīti kataññutāsamvaḍḍhitena pemaḡāravabahumānena vandi.

Jānantova pucchīti mahājanassa kammaphalaṃ buddhānubhāvañca paccakkhaṃ kātukāmo bhagavā “ko me vandatī”ti gāthāya pucchi. Tattha koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko, katamoti attho. Meti mama. Pādānīti pāde. Iddhiyāti imāya evarūpāya deviddhiyā. Yasasāti iminā edisena yasena ca parivārena ca. Jalanti vijjotamāno. Abhikkantenāti ativiya kantena kāmanīyena sundarena. Vaṇṇenāti chavivaṇṇena sarīravaṇṇanibhāya. Sabbā obhāsayaṃ disāti sabbā dasapi disā pabhāsento, cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti attho.

Evaṃ pana bhagavatā pucchito devaputto attānaṃ pavedento “maṇḍūkohaṃ pure āsi”nti gāthamāha. Tattha pureti purimajātiyaṃ. Udaketi idaṃ tadā attano uppattiṭṭhānadassanaṃ. Udaḡe maṇḍūkoti tena uddhumāyikādikassa thale maṇḍūkassa nivattanaṃ kataṃ hoti. Gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ ghāsesanaṭṭhānaṃ. Idha pana gocaro viyāti gocaro, vāri udakaṃ gocaro etassāti vārigocaro. Udakacārīpi hi koci kacchapādi avārigocaropi hotīti “vārigocaro”ti visesetvā vuttaṃ. Tava dhammaṃ suṇantassāti brahmassarena karavīkarutamañjunā desentassa tava dhammaṃ “dhammo eso vuccatī”ti sare nimittaggāhavasena suṇantassa. Anādare cetam sāmivacanaṃ. Avadhī vacchapālakoti vacche rakkhanto gopālakadārako mama samīpaṃ āgantvā daṇḍamolubbha tiṭṭhanto mama sīse daṇḍaṃ sannirumbhitvā maṃ māresīti attho.

Sitaṃ katvāti “tathā parittatarenapi puññānubhāvena evaṃ ativiya ulārā lokiyalokuttarasampattiyo labbhantī”ti pītisomanassajāto bhāsuraradhavaḡavipphurantadasanakhakiraṇāvaḡīhi bhiyyoso mattāya taṃ padesaṃ obhāsento sitaṃ katvā. Pītisomanassavasena hi so -

“Muhuttaṃ cittapasādassa, iddhiṃ passa yasañca me;
Ānubhāvañca me passa, vaṇṇaṃ passa jutiñca me.

“Ye ca te dīghamaddhānaṃ, dhammaṃ assosum gotama;
Pattā te acalaṭṭhānaṃ, yattha gantvā na socare”ti. -

Imā dve gāthā vatvā pakkāmi.

Yaṃ pana kiñcīti ettha yanti aniyamitavacanāṃ, tathā kiñcīti. Panāti vacanālaṅkāramattaṃ. Tasmā yaṃ kiñcīti ñeyyassa anavasesapariyādānaṃ kataṃ hoti. Panāti vā visesatthadīpako nipāto. Tena “sammāsambuddho”ti iminā saṅkhepato vitthārato ca satthu catusaccābhisambodho vutto. Buddhoti pana iminā tadaññassapi ñeyyassa avabodho. Purimena vā satthu paṭivedhaññānubhāvo, pacchimena desanāññānubhāvo. Pī-ti upari vuccamāno viseso jotiyati. Vimokkhantikaññānavasenāti ettha sabbaso paṭipakkhehi vimuccatīti vimokkho, aggamaggo, tassa anto, aggaphalaṃ, tasmim laddhe laddhabbato tattha bhavaṃ vimokkhantikaṃ, ñāṇaṃ sabbaññutaññāṇena saddhiṃ sabbampi buddhaññāṇaṃ.

Evam pavattoti ettha -

“Sabbaññutāya buddho, sabbadassāvitāya buddho, anaññaneyyatāya buddho, visavitāya buddho, khīṇāsavaśaṅkhātena buddho, nirupalepasāṅkhātena buddho, ekantavītarāgoti buddho, ekantavītadosoti buddho, ekantavītamohoti buddho, ekantanikkilesoti buddho, ekāyanamaggaṃ gatoti buddho, eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddho, abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddho. Buddhoti netāṃ nāmaṃ mātaraṃ kataṃ, na pitarā kataṃ, na bhātaraṃ kataṃ, na bhaginiyā kataṃ, na mittāmaccehi kataṃ, na ñātisālohitehi kataṃ, na samaṇabrāhmaṇehi kataṃ, na devatāhi kataṃ, vimokkhantikametāṃ buddhānaṃ bhagavantānaṃ bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā sacchikā paññatti yadidaṃ buddho”ti -

Ayaṃ niddesapālinayo. Yasmā cettha tassā paṭisambhidāpāliyā bhedo natthi, tasmā dvīsu ekenapi atthasiddhīti dassanattāṃ “paṭisambhidānayo vā”ti aniyamattho vāsaddo vutto.

Tattha yathā loke avagantā “avagato”ti vuccati, evaṃ bujjhitā saccānīti buddho suddhakattuvasena. Yathā paṇṇasosā vātā “paṇṇasusā”ti vuccanti, evaṃ bodhetā pajāyāti buddho hetukattuvasena. Hetuattho cettha antonīto. Sabbaññutāya buddhoti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. Sabbadassāvitāya buddhoti sabbadhammabodhanasamatthāya buddhiyā buddhoti attho. Anaññaneyyatāya buddhoti aññena abodhito sayameva buddhattā buddhoti attho. Visavitāya buddhoti nānāguṇavisavanato padumamiva vikasanaṭṭhena buddhoti attho. Khīṇāsavaśaṅkhātena buddhoti evamādīhi chahi padehi cittasaṅkokakaradhammappahānena niddākkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddākkhayavibuddhattā buddhoti vuttaṃ hoti. Tattha saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā saṅkhātenāti vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepadiṭṭhilepābhāvena nirupalepasāṅkhātena. Savāsanānaṃ sabbakilesānaṃ pahīnattā ekantavacaneneva visesetvā “ekantavītarāgo”tiādī vuttaṃ. Ekantanikkilesoti rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkilesa. Ekāyanamaggaṃ gatoti buddhoti gamanattānaṃ buddhiatthataṃ viya buddhiatthānampi gamanattatā labbhatīti ekāyanamaggaṃ gatattā buddhoti vuccatīti attho. Eko anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhoti buddhoti na parehi buddhattā buddho, atha kho sayameva anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddhattā buddhoti attho. Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā buddhoti buddhi buddhaṃ bodhoti anattantaraṃ. Tattha yathā rattaguṇayogato ratto paṭo, evaṃ buddhaguṇayogato buddhoti

ñāpanattham vuttaṃ. Tato paraṃ buddhoti netam nāmantīdi atthānugatāyaṃ paññattīti bodhanattham vuttanti evamettha imināpi kāraṇena bhagavā buddhoti veditabbo.

Idāni bhagavāti imassa attham dassento āha “bhagavāti idam panassā”tiādi. Tattha assāti bhagavato. Guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacananti sabbehi sīlādiguṇehi visiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuccamānavacanametam bhagavāti. Tathā hi lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya ca aparimāṇasu lokadhātūsu aparimāṇānam sattānam uttamam gāravaṭṭhānanti.

Bhagavāti vacanam seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanam seṭṭhaguṇasahacaraṇato “seṭṭha”nti vuttaṃ. Atha vā vuccatīti vacanam, attho, tasmā yo “bhagavā”ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. Bhagavāti vacanamuttamanti etthāpi eseva nayo. Gāravayuttoti garubhāvayutto garuguṇayogato. Garukaraṇam vā sātisayam arahatīti gāravayutto, gāravārahoti attho. “Sippādisikkhāpakā garū honti, na ca gāravayuttā, ayaṃ pana tādiso na hoti, tasmā ‘garū’ti vatvā ‘gāravayutto’ti vutta”nti keci.

Guṇavisesahetukam “bhagavā”ti idam bhagavato nāmantī saṅkhepato vuttamattham vitthārato vibhajitukāmo nāmaṃyeva tāva atthuddhāravasena dassento “catubbidhañhi nāma”ntīdimāha. Tattha āvatthikanti avatthāya viditam tam tam avattham upādāya paññattam voharitam. Tathā liṅgikam tena tena liṅgena voharitam. Nemittikanti nimittato āgataṃ. Adhiccasamuppannanti yadicchāya pavattam, yadicchāya āgataṃ yadicchakam. Idāni āvatthikādīni nāmāni sarūpato dassento āha “tattha vaccho dammo balibaddo”tiādi. Tattha paṭhamena ādi-saddena bālo yuvā vuḍḍhoti evamādiṃ saṅgaṇhāti, dutiyena muṇḍī jaṭīti evamādiṃ, tatiyena bahussuto dhammakathiko jhāyīti evamādiṃ, catutthena aghapadīpanam pāvacananti evamādiṃ saṅgaṇhāti. Nemittikanti vuttamattham byatirekavasena patiṭṭhāpetum “na mahāmāyāyā”tiādi vuttaṃ. Vimokkhantikanti iminā pana idam nāmaṃ ariyāya jātiyā jātakkaṇe yeva jātanti dasseti. Yadi vimokkhantikam, atha kasmā aññehi khīṇāsavehi asādhāraṇanti āha “saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā”ti. Buddhānañhi arahattaphalam nipphajjamānam sabbaññutaññāṇādīhi sabbehi buddhaguṇehi saddhiṃyeva nipphajjati. Tena vuttaṃ “vimokkhantika”nti. Sacchikā paññattīti sabbadhammānam sacchikiriyāya nimittā paññatti. Atha vā sacchikā paññattīti paccakkhasiddhā paññatti. Yaṃguṇanimittā hi sā, te satthu paccakkhabhūtā, taṃguṇā viya sāpi sacchikatā eva nāma hoti, na paresam vohāramattenāti adhippāyo.

Vadantīti mahātherassa garubhāvato bahuvacanenāha, saṅgītikārehi vā katamanuvādam sandhāya. Issariyādibhedo bhago assa atthīti bhagī. Maggaphalādiariyadhammaratanam araṇṇāvanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddādiguṇayuttāni bhajī sevi sīlenāti bhajī, bhajanasīloti attho. Bhāgīti cīvarapiṇḍapātādīnam catunnam paccayānañceva atthadhammavimuttirasassa ca adhisīlādīnañca bhāgīti attho. Vibhaji pavibhaji dhammaratananti vibhattavā. Akāsi bhagganti rāgādipāpadhammam bhaggam akāsīti bhagavāti attho. Garupi loke bhagavāti vuccatīti āha “garū”ti. Yasmā garu, tasmāpi bhagavāti vuttaṃ hoti. Hetuattho hi iti-saddo. So ca yattha iti-saddo natthi bhagītiādīsu, tattha paccekam

yojetabbo. Bhāgyamassa atthīti bhāgyavā. Bahūhi ñāyehīti kāyabhāvanādikehi anekehi bhāvanākkamehi. Subhāvitattanoti sammadeva bhāvitasabhāvassa. Paccatte cetam sāmivacanam, tena subhāvitattāti vuttam hoti, subhāvitasabhāvoti attho. Mahāgaṇṭhipade pana “subhāvitattano subhāvitakāyo”ti vuttam. Bhavānam antam nibbānam gatoti bhavantago.

Niddese vuttanayenāti etthāyam niddesanayo -

“Bhagavāti gāravādhivacanametam. Apica bhaggarāgoti bhagavā, bhaggadosoti bhagavā, bhaggamohoti bhagavā, bhaggamānoti bhagavā, bhaggadiṭṭhīti bhagavā, bhaggataṇhoti bhagavā, bhaggakilesoti bhagavā, bhaji vibhaji pavibhaji dhammaratananti bhagavā, bhavānam antakaroti bhagavā, bhāvitakāyo bhāvitasīlo bhāvitacitto bhāvitapaññoti bhagavā, bhaji vā bhagavā araṇṇāvanapatthāni pantāni senāsanāni appasaddāni appanigghosāni vijanavātāni manussarāhasseyyakāni paṭisallānasārappānīti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā attharasassa dhammarasassa vimuttirasassa adhisīlassa adhiccittassa adhipaññāyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā catunnam jhānānam catunnam appamaññānam catunnam arūpasamāpattinanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā aṭṭhannaṃ vimokkhānam aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānam navannaṃ anupubbavīhārasamāpattinanti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṃ saññābhāvanānam dasannaṃ kasiṇasamāpattīnam ānāpānassatisamādhissa asubhasamāpattiyāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā catunnam satipaṭṭhānānam catunnam sammappadhānānam catunnam iddhipādānam pañcannaṃ indriyānam pañcannaṃ balānam sattannaṃ bojjhaṅgānam ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassāti bhagavā. Bhāgī vā bhagavā dasannaṃ tathāgatabalānam catunnam vesārajānam catunnam paṭisambhidānam channaṃ abhiññānam channaṃ buddhadhammānanti bhagavā. Bhagavāti netaṃ nāmaṃ...pe... sacchikā paññatti yadidaṃ bhagavā”ti.

Ettha ca “gāravādhivacana”ntiādīni yadipi gāthāyam āgatapadānukkamena na niddiṭṭhāni, yathārahaṃ pana tesam sabbesampi niddesabhāvena veditabbāni. Tattha gāravādhivacananti garūnam garubhāvavācakaṃ vacanaṃ. Bhajīti bhāgaso kathesi. Tenāha “vibhaji pavibhaji dhammaratana”nti. Maggaphalādi ariyadhammoyeva dhammaratanaṃ. Puna bhajīti imassa sevīti attho. Bhāgīti bhāgābhidheyyavā. Puna bhāgīti ettha bhajanasīloti attho. Attharasassāti atthasannissayassa rasassa. Vimuttāyatanasīse hi ṭhatvā dhammaṃ kathentassa suṇantassa ca tadattham ārabba uppajjanakapītisomanassaṃ attharaso. Dhammaṃ ārabba dhammaraso. Yam sandhāya vuttam “labhati atthavedaṃ, labhati dhammaveda”nti. Vimuttirasassāti vimuttibhūtassa vimuttisannissayassa vā rasassa. Saññābhāvanānanti aniccasaññādīnam dasannaṃ saññābhāvanānam. Channaṃ buddhadhammānanti cha asādhāraṇaṇāni sandhāya vuttam. Tattha tattha bhagavātisaddasiddhi niruttinayeneva veditabbā.

Yadipi “bhāgyavā”tiādīhi padehi vuccamāno attho “bhagī bhajī”ti niddesagāthāya saṅgahito eva, tathāpi padasiddhiatthavibhāgaatthayojanādisahito saṃvaṇṇanāyaya tato aññākāroti vuttam “ayaṃ pana aparo nayo”ti. Vaṇṇavipariyāyoti etanti ettha itisaddo ādiattho, tena vaṇṇavikāro vaṇṇalopo dhātuatthena niyोजनाñcāti imam

tividham lakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti. Saddanayenāti saddalakkhaṇanayena. Pisodarādīnaṃ saddānaṃ ākatigaṇabhāvato vuttaṃ “pisodarādipakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā”ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṃ. Tappariyāpannatākaraṇaṇhi pakkhipanaṃ. Pārappattanti paramukkaṃsagataṃ pāramībhāvappattaṃ. Bhāgyanti kusalaṃ. Tattha maggakusalaṃ lokuttarasukhanibbattaṃ, itaraṃ lokiyaasukhanibbattaṃ, itarampi vā vivaṭṭupanissayaṃ pariyāyato lokuttarasukhanibbattaṃ siyā.

Idāni bhagavāti imassa atthaṃ vibhajitvā dassento āha “yasmā panā”tiādi. Tattha lobhādayo ekakavasena gahitā, tathā viparītamanasikāro vipallāsabhāvasāmañña, ahirikādayo dukavasena. Tattha kujjhanalakkaṇo kodho, so navavidhaāghātavattusambhavo. “Akkocchi maṃ avadhi ma”ntiādinā punappunaṃ kujjhanavasena cittapariyonandhano upanāho. Ubhayampi paṭighoyeva, so pavattinānattato bhinditvā vutto. Sakkiṃ uppanno kodho kodhoyeva, taduttari upanāho. Vuttañcetaṃ “pubbakāle kodho, aparakāle upanāho”ti. Agāriyassa anagāriyassa vā sukatakaṇavināsano makkho. Agāriyopi hi kenaci anukampakena daliddo samāno ucce ṭhāne ṭhapito aparena samayena “kiṃ tayā mayhaṃ kata”nti tassa sukatakaṇaṃ vināseti. Anagāriyopi sāmaṇerakālato pabhuti ācariyena vā upajjhāyena vā catūhi paccayehi uddesaparipucchādīhi ca anuggahetvā dhammakathānayappakaraṇakosallādīni sikkhāpito aparena samayena rājarājamahāmattādīhi sakkato garukato ācariyupajjhāyesu acittikato caramāno “ayaṃ amhehi daharakāle evaṃ anuggahito saṃvaḍḍhito ca, atha ca panidāni nissineho jāto”ti vuccamāno “kiṃ mayhaṃ tumhehi kata”nti tesaṃ sukatakaṇaṃ vināseti, tassesu pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa vināsano udakapuñchaniyā viya sarīrānugataṃ udakaṃ nipuñchanto makkho. Tathā hi so paresaṃ guṇānaṃ makkhanatṭhena “makkho”ti vuccati. Paḷāsati paḷāso, parassa guṇe dassetvā attano guṇehi same karotīti attho. So pana bahussutepi puggale ajjhottharivā “īdisassa ca bahussutassa aniyatā gati, tava vā mama vā ko viseso”ti, rattaññū cirapabbajite puggale ajjhottharivā “tvampi imasmiṃ sāsane pabbajito, ahampi pabbajito, tvampi sīlmatte ṭhito, ahampi”tiādinā nayena uppajjamāno yugaggāho. Yugaggāhalakkaṇo hi paḷāso.

Paresaṃ sakkārādīni khīyamānā usūyamānā issā. Attano sampattiyā nigūhanaṃ parehi sādharmaṇabhāvaṃ asahamānaṃ macchariyaṃ. Vañcanikacariyabhūtā māyā, sā sakadosapaṭicchādanalakkaṇā. Tathā hi sā attano vijjamānadosapaṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti “māyā”ti vuccati. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkaṇaṃ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ sāttheyyaṃ. Asantaguṇadīpanaṇhi “kerāṭiya”nti vuccati. Kerāṭiko hi puggalo āyanamaccho viya hoti. Āyanamaccho nāma sappamukhamacchavālā ekā macchajāti. So kira macchānaṃ naṅguṭṭhaṃ dasseti, sappānaṃ sīsaṃ “tumhākaṃ sadiso aha”nti jānāpetuṃ, evameva kerāṭiko puggalo yaṃ yaṃ suttantikaṃ vā ābhidhammikaṃ vā upasaṅkamati, taṃ taṃ evaṃ vadati “ahaṃ tumhākaṃ antevāsī, tumhe mayhaṃ anukampakā, nāhaṃ tumhe muñcāmī”ti. Evamete “sagāravo ayaṃ amhesu sappatisso”ti maññissanti, tassevaṃ kerāṭikabhāvena uppajjamānaṃ sāttheyyaṃ.

Sabbaso maddavābhāvena vātabharitabhastasadisassa thaddhabhāvassa anonamitadaṇḍasadisatāya pagghitasiraanivātavuttikāyassa ca kārako thambho. Taduttarikaṇo sārambho. So duvidhena labbhati akusalavasena ceva kusalavasena ca. Tattha agāriyassa parena kataṃ alaṅkāradīṃ disvā taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno, anagāriyassa ca yattakaṃ yattakaṃ paro pariyāpuṇāti vā katheti vā,

mānavasena taddiguṇataddiguṇakaraṇena uppajjamāno akusalo. Tena hi samannāgato puggalo taddiguṇaṃ taddiguṇaṃ karoti. Agāriyo samāno ekenekasmiṃ gharavatthusmiṃ sajjite aparo dve vatthūni sajjeti, aparo cattāro, aparo aṭṭha, aparo soḷasa. Anagāriyo samāno ekenekasmiṃ nikāye gahite “nāhaṃ etassa heṭṭhā bhavissāmī”ti aparo dve gaṇhāti, aparo tayo, aparo cattāro, aparo pañca. Sārambhavasena hi gaṇhituṃ na vaṭṭati. Akusalapakkho hesa nirayagāmimaggo. Agāriyassa pana paraṃ ekaṃ salākabhattaṃ dentaṃ disvā attano dve vā tīṇi vā dātukāmatāya uppajjamāno, anagāriyassa ca parena ekanikāye gahite mānaṃ anissāya kevalaṃ taṃ disvā attano ālasiyaṃ abhibhuyya dve nikāye gahetukāmatāya uppajjamāno kusalo. Kusalapakkhavasena hi ekasmiṃ ekaṃ salākabhattaṃ dente dve, dve dente cattāri dātuṃ vaṭṭati. Bhikkhunāpi parena ekasmiṃ nikāye gahite “dve nikāye gahetvā sajjhāyantassa me phāsu hotī”ti vivaṭṭapakkhe ṭhatvā taduttari gaṇhituṃ vaṭṭati, idha pana akusalapakkhiyo taduttarikaraṇo “sārambho”ti vutto.

Jātiādīni nissāya seyyassa “seyyohamasmi”tiādīnā unnativasena paggaṇhanavasena pavatto māno. Abbhunnativasena pavatto atimāno. Pubbe kenaci attānaṃ sadisaṃ katvā pacchā tato adhikato dahato uppajjamānako atimānoti veditabbo. Jātiādīṃ paṭicca majjanākāro mado, sopi atthato māno eva. So pana jātimado gottamado ārogyamado yobbanamado jīvitamado lābhamado sakkāramado garukāramado purekkhāramado parivāramado bhogamado vaṇṇamado sutamado paṭibhānamado rattaññumado piṇḍapātikamado anavaññattimado iriyāpathamado iddhimado yasamado sīlamado jhānamado sippamado ārohamado pariṇāhamado saṇṭhānamado pāripūrimadoti anekavidho.

Tattha jātiṃ nissāya uppanno majjanākārappavatto māno jātimado, so khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Jātisampanno hi khattiyo “mādiso añño natthi, avasesā antarā uṭṭhāya khattiyā jātā, ahaṃ pana vaṃsāgatakhattiyo”ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇādīsopi eseva nayo. Gottamā nissāya uppanno majjanākārappavatto māno gottamado, sopi khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ uppajjati. Khattiyopi hi “ahaṃ koṇḍaññagotto, ahaṃ ādiccagotto”ti mānaṃ karoti. Brāhmaṇopi “ahaṃ kassapagotto, ahaṃ bhāradvājagotto”ti mānaṃ karoti. Vessopi suddopi attano attano kulagottaṃ nissāya mānaṃ karoti. Ārogyamadādīsopi “ahaṃ arogo, sesā rogabahulā, kaṇḍuvanamattampi mayhaṃ byādhi nāma natthī”ti majjanavasena uppanno māno ārogyamado nāma. “Ahaṃ taruṇo, avasesasattānaṃ attabhāvo papāte ṭhitarukkhasadiso, ahaṃ pana paṭhamavaye ṭhito”ti majjanavasena uppanno māno yobbanamado. “Ahaṃ ciraṃ jīviṃ, ciraṃ jīvāmi, ciraṃ jīvissāmi, sukhaṃ jīviṃ, sukhaṃ jīvāmi, sukhaṃ jīvissāmi”ti majjanavasena uppanno māno jīvitamado nāma. “Ahaṃ lābhī, avasesā sattā appalābhā, mayhaṃ pana lābhassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno lābhamado nāma.

“Avasesā sattā yaṃ vā taṃ vā labhanti, ahaṃ pana sukataṃ paṇītaṃ cīvarādipaccayaṃ labhāmī”ti majjanavasena uppanno māno sakkāramado nāma. “Avasesabhikkhūnaṃ pādapiṭṭhiyaṃ akkamitvā gacchantā manussā ‘ayaṃ samaṇo’tipi na vandanti, maṃ pana disvā vandanti, pāsāṇacchattaṃ viya garukaṃ katvā aggikkhandhaṃ viya ca durāsadaṃ katvā maññantī”ti majjanavasena uppanno māno garukāramado nāma. “Uppanno pañho mayhameva mukhena chijjati, bhikkhācāraṃ gacchantāpi āgacchantāpi mameva purato katvā parivāretvā gacchantī”ti majjanavasena uppanno māno purekkhāramado nāma. Agāriyassa tāva

mahāparivāraṣṣa “purisasatampi purisasahassampi maṃ parivāretī”ti, anagāriyassa “samaṇasatampi samaṇasahassampi maṃ parivāreti, sesā appaparivārā, ahaṃ mahāparivāro ceva suciparivāro cā”ti majjanavasena uppanno māno parivāramado nāma. “Avasesā sattā attano paribhogamattakampi na labhanti, mayhaṃ pana nidhānagatasseva dhanassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno bhogamado nāma. “Avasesā sattā dubbaṇṇā durūpā, ahaṃ abhirūpo pāsādiko”tipi “avasesasattā nigguṇā patthaṭaakittino, mayhaṃ pana kittisaddo devamanussesu pākaṭo ‘itipi thero bahussuto, itipi sīlavā, itipi dhutaḡuṇayutto’”ti, evaṃ sarīraṇaṃ ḡuṇavaṇṇaṃ ca paṭicca majjanavasena uppanno māno vaṇṇamado nāma.

“Avasesā sattā appassutā, ahaṃ pana bahussuto”ti majjanavasena uppanno māno sutamado nāma. “Avasesā sattā appaṭibhānā, mayhaṃ pana paṭibhānassa pamāṇaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno paṭibhānamado nāma. “Ahaṃ rattañṇū asukaṃ buddhavaṃsaṃ rājavaṃsaṃ janapadavaṃsaṃ ḡāmavaṃsaṃ rattindivaparicchedaṃ nakkhattamuhuttayogaṃ jānāmī”ti majjanavasena uppanno māno rattañṇumado nāma. “Avasesā bhikkhū antarā piṇḍapātikā jātā, ahaṃ pana jātipiṇḍapātikō”ti majjanavasena uppanno māno piṇḍapātikamado nāma. “Avasesā sattā uñṇātā avañṇātā, ahaṃ pana anavañṇātō”ti majjanavasena uppanno māno anavañṇattimado nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ iriyāpatho apāsādiko, mayhaṃ pana pāsādiko”ti majjanavasena uppanno māno iriyāpathamado nāma. “Avasesā sattā chinnapakkhakākasadisā, ahaṃ pana mahiddhiko mahānubhāvo”ti vā “ahaṃ yaṃ yaṃ kammaṃ karomi, taṃ taṃ ijjhatī”ti vā majjanavasena uppanno māno iddhimado nāma.

Yasamado pana agārikenapi anagārikenapi dīpetabbo. Agārikopi hi ekacco aṭṭhārasasu seṇīsu ekissā jeṭṭhako hoti, tassa “avasese purise ahaṃ paṭṭhapemi, ahaṃ vicāremī”ti, anagārikopi ekacco katthaci jeṭṭhako hoti, tassa “avasesā bhikkhū mayhaṃ ovāde vattanti, ahaṃ jeṭṭhako”ti majjanavasena uppanno māno yasamado nāma. “Avasesā sattā dussīlā, ahaṃ pana sīlavā”ti majjanavasena uppanno māno sīlamado nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ kukkuṭassa udakapānamattepi kāle cittekaggatā natthi, ahaṃ pana upacārappanānaṃ lābhī”ti majjanavasena uppanno māno jhānamado nāma. “Avasesā sattā nissippā, ahaṃ sippavā”ti majjanavasena uppanno māno sippamado nāma. “Avasesā sattā rassā, ahaṃ dīgho”ti majjanavasena uppanno māno ārohamado nāma. “Avasesā sattā rassā vā honti dīghā vā, ahaṃ nigrodhaparimaṇḍalo”ti majjanavasena uppanno māno pariṇāhamado nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ sarīrasaṇṭhānaṃ virūpaṃ bībhacchaṃ, mayhaṃ pana manāpaṃ pāsādika”nti majjanavasena uppanno māno saṇṭhānamado nāma. “Avasesānaṃ sattānaṃ sarīre bahū dosā, mayhaṃ pana sarīre kesaggamattampi vajjaṃ natthī”ti majjanavasena uppanno māno pāripūrimado nāma. Evamayaṃ sabbopi jātiādiṃ nissāya majjanākāravasappavatto māno idha “mado”ti vutto. Kāmaguṇesu cittassa vossaggo pamādo, pañcasu kāmaguṇesu satiā aniggaṇhitvā cittassa vossajjanaṃ, sativirahoti vuttaṃ hoti. Taṇhāvijjā pākaṭāyeva.

Lobhādayo ca puna tividhākusalamūlanti tikavasena gahitā. Duccaritādīsupi tividha-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha kāyaduccaritādīni tividhaduccaritāni. Taṇhāsaṃkilesādayo tividhasaṃkilesā. Rāgamalādayo malīnabhāvakarattā tividhamalāni. Rāgādayo hi cittaṃ malīnaṃ karonti, malaṃ ḡāhāpenti, tasmā “malānī”ti vuccanti. “Rāgo visamaṃ, doso visamaṃ, moho visama”nti evaṃ vuttā

atthavikappesu etesuyeva āsavasaddo niruḥhoti daṭṭhabbo. Āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantītipi āsavā. Na hi taṃ kiñci saṃsāradukkhaṃ atthi, yaṃ āsavehi vinā uppajjeyya.

“Abhijjhā kāyagantho byāpādo kāyagantho sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṃsaccābhiniveso kāyagantho”ti evamāgatā abhijjhādayo cattāro yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti ganthā. “Kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjogho”ti evamāgatā cattāro kāmataṇhādayo yassa saṃvijjanti, taṃ vaṭṭasmiṃ ohananti osīdāpentīti oghā. Teyeve “kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogo”ti evamāgatā vaṭṭasmiṃ yojentīti yogā. Ariyā etāya na gacchantīti agati, sā chandādivasena catubbidhā. “Cīvarahetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati, piṇḍapāta, senāsana, itibhavābhavaḥetu vā bhikkhuno taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti evamāgatā cattāro taṇhuppādā. Tattha itibhavābhavaḥetūti ettha itīti nidassane nipāto, yathā cīvarādiḥetu, evaṃ bhavābhavaḥetupīti attho. Bhavābhavoti cettha paṇītapaṇītatarāni telamadhuphāṇitādīni adhippetāni. Kāmupādānādīni cattāri upādānāni.

Pañca cetokhilātiādīsu “buddhe kaṅkhati, dhamme, saṅghe, sikkhāya kaṅkhati, sabrahmacārīsu kupito hoti anattamano āhatacitto khilajāto”ti evamāgatāni pañca cetokhilāni, ceto khilayati thaddhabhāvaṃ āpajjati etehīti cetokhilāni. Vinibandhādīsupi pañca-saddo paccekaṃ yojetabbo. “Kāme avītarāgo hoti, kāye avītarāgo, rūpe avītarāgo, yāvadatthaṃ udarāvadehakaṃ bhuñjitvā seyyasukhaṃ passasukhaṃ middhasukhaṃ anuyutto viharati, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyaṃ caratī”ti āgatā pañca cittaṃ bandhitvā muṭṭhiyaṃ katvā viya gaṇhantīti cetovinibandhā. Ete hi taṇhāppavattibhāvato kusalappavattiyā avasarāppadānavasena cittaṃ bandhaṃ viya samorodhetvā gaṇhanti. Saddatthato pana ceto virūpaṃ nibandhīyati saṃyamīyati etehīti cetovinibandhā. Kāmacchandādīni pañca kusaladhamme nīvārenti āvarantīti nīvaraṇāni. Rūpābhinandanādayo pañcābhinandanā.

Cha vivādamūlātiādīsu kodho makkho issā sāṭṭheyyaṃ pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsoti imāni cha vivādamūlāni. Yasmā kuddho vā kodhavasena...pe... sandiṭṭhiparāmāsī vā sandiṭṭhiparāmasitāya kalahaṃ viggahaṃ vivādaṃ āpajjati, tasmā kodhādayo “cha vivādamūlānī”ti vuccanti. Rūpataṇhāsaddataṇhādayo cha taṇhākāyā. Kāmarāgaṇḍhiyādiṭṭhivicikicchābhavarāgamānāvijjā sattānusayā. Thāmagataṭṭhena appahīnaṭṭhena ca anusentīti anusayā. Micchādiṭṭhimicchāsaṅkappamicchāvācāmicchākammantamicchāājīvamīmicchāvāyāma micchāsaticchāsamādhī aṭṭha micchattā.

“Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkho, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvamtuvaṃpesuññamusāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti”ti evamāgatā pariyesanādayo nava taṇhāmūlakā. Tattha taṇhaṃ paṭiccāti taṇhaṃ nissāya. Pariyesanāti rūpādiārammaṇapariyesanā. Sā hi taṇhāya sati hoti. Lābhoti rūpādiārammaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti. Vinicchayoti idha vitakko adhippeto. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundarañca vitakkeneva vinicchinati “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ

saddādiārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmi”ti. Tena vuttaṃ “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”ti. Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. Chandoti hi idha dubbalarāgassādhivacanaṃ. Ajjhosānanti ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. Pariggahoti taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. Macchhariyanti parehi sādharmaṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchhariyanti vuccatī”ti. Ārakkhoti dvārapadahanamaññusagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti adhikaraṇaṃ, kāraṇassettaṃ nāmaṃ. Ārakkhādhikaraṇanti bhāvanapūṃsakaṃ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ daṇḍādānaṃ. Ekatodhārādino satthassa ādānaṃ satthādānaṃ. Kalahoti kāyakalahopi vācāalahopi. Purimo purimo virodho viggaho. Pacchimo pacchimo vivādo. Tuvaṃ tuvanti agāravavacanaṃ, tvaṃ tvanti attho.

Pāṇātipātaadinnādānakāmesumicchācāramusāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphap palāpaabhihijhābyāpādamicchādiṭṭhī dasa akusalakammapathā. Cattāro sassatavādā cattāro ekaccasassatavādā cattāro antānantikā cattāro amarāvikkhepikā dve adhiccasamuppannikā soḷasa saññivādā aṭṭha asaññivādā aṭṭha nevasaññināsaññivādā satta ucchedavādā pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādāti etāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni. Rūpataṇhādichataṇhāyeva paccekaṃ kāmataṇhābhavataṇhāvibhavataṇhāvasena aṭṭhārasa honti. Tathā hi rūpārammaṇā taṇhā, rūpe vā taṇhāti rūpataṇhā, sā kāmārāgabhāvena rūpaṃ assādentī pavattamānā kāmataṇhā, sassatadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ niccaṃ dhuvaṃ sassata”nti evaṃ assādentī pavattamānā bhavataṇhā, ucchedadiṭṭhisahagatarāgabhāvena “rūpaṃ ucchijjati vinassati pecca na bhavati”ti evaṃ assādentī pavattamānā vibhavataṇhāti evaṃ tividhā hoti. Yathā ca rūpataṇhā, evaṃ saddataṇhādayopīti etāni aṭṭhārasa taṇhāvicarītāni honti, tāni ajjhatarūpādīsu aṭṭhārasa, bahiddhārūpādīsu aṭṭhārasāti chattiṃsa, iti atītāni chattiṃsa, anāgatāni chattiṃsa, paccuppannāni chattiṃsāti aṭṭhasatataṇhāvicarītāni, aṭṭhuttarasatataṇhāvicarītāni attho. Pabheda-saddo paccekaṃ sambandhitabbo. Tatthāyaṃ yojanā “lobhappabhedo dosappabhedo yāva aṭṭhasatataṇhāvicaritappabhedo”ti. Sabbadarathapariḷāhakilesasatasahassāni sabbāni sattānaṃ darathapariḷāhakarāni kilesānaṃ anekāni satasahassāni. Ārammaṇādivibhāgato hi pavattiākāravibhāgato ca anantappabhedā kilesā.

Saṅkhepato vātiādīsu sampati āyatiñca sattānaṃ anattāhāhataṃ mārāṇaṭṭhena vibādhanatṭhena kilesāva māroti kilesamāro. Vadhakaṭṭhena khandhāva māroti khandhamāro. Tathā hi vuttaṃ “vadhakaṃ rūpaṃ, vadhakaṃ rūpanti yathābhūtaṃ nappajānāti”tiādi. Jātijarādimaḥābyasananibbattanena abhisāṅkhārova māro abhisāṅkhāramāro. Saṃkilesanimittaṃ hutvā guṇamārāṇaṭṭhena devaputtova māroti devaputtamāro. Sattānaṃ jīvitassa jīvitaparikkhārānañca jānikaraṇena mahābādharūpattā maccu eva māroti maccumāro. Tattha samucchedappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena kilesamāraṃ, samudayappahānapariññāvasena khandhamāraṃ, sahāyavekallakaraṇavasena sabbaso appavattikaraṇena abhisāṅkhāramāraṃ, balavidhamanavisayātikkanamanavasena devaputtamaccumārañca abhañji, bhagge akāsīti attho. Parissayānanti upaddavānaṃ.

Satapuññajalakkhaṇadharassāti aneka sata puñña nibbattamahā purisalakkhaṇadharassa. Ettha hi “kevalaṃ satamattena puññakammēna ekekalakkhaṇaṃ nibbatta”nti imamatthaṃ na rocayim̐su aṭṭhakathācariyā “evaṃ sante yo koci buddho bhavēyyā”ti, anantāsu pana lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekaṃ satakkhattuṃ katāni dānādāni puññakammāni yattakāni, tato ekekaṃ puññakammaṃ mahāsattēna sataguṇaṃ kataṃ satanti adhippetanti imamatthaṃ rocayim̐su. Tasmā idha sata-saddo bahubhāvapariyāyo, na saṅkhyāvisesavacanoti daṭṭhabbo “satagghaṃ sataṃ devamanussā”tiādīsu viya. Rūpakāyasampatti dīpitā hoti itarāsaṃ phalasampadānaṃ mūlabhāvato adhiṭṭhānabhāvato ca. Dīpitā hotīti idaṃ dhammakāyasampattītiādīsupi yojetabbaṃ. Tattha pahānasampadāpubbakattā ṇāṇasampadādīnaṃ dhammakāyasampatti dīpitā hotīti veditabbaṃ. Lokiyasarikkhakānaṃ bahumatabhāvoti ettha bhāgyavantatāya lokiyānaṃ bahumatabhāvo, bhaggadosatāya sarikkhakānaṃ bahumatabhāvoti yojetabbaṃ. Evaṃ ito paresupi yathākkamaṃ yojanā veditabbā.

Puññavantaṃ gahaṭṭhā khattiyādayo abhigacchanti, pahīnadosaṃ dosavinayāya dhammaṃ desetīti pabbajitā tāpasaparibbājakādayo abhigacchantīti āha “gahaṭṭhapabbajitehi abhigamanīyatā”ti. Abhigatānañca tesāṃ kāyacittadukkhāpanayane paṭibalabhāvo āmisadānadhammadānehi upakārasabbhāvato rūpakāyaṃ tassa pasādacakkhunā, dhammakāyaṃ paññācakkhunā disvā dukkhadvayassa paṭippassambhanatoti veditabbo. Bhāgyavantatāya upagatānaṃ āmisadānaṃ deti, bhaggadosatāya dhammadānaṃ detīti āha “āmisadānadhammadānehi upakāritā”ti. Lokiyalokuttarasukhehi ca saṃyojanasamatthatā dīpitā hotīti “pubbe āmisadānadhammadānehi mayā ayaṃ lokaggabhāvo adhigato, tasmā tumhehi evameva paṭipajjitabba”nti evaṃ sammāpaṭipattiyaṃ niyojanena abhigatānaṃ lokiyalokuttarasukhehi saṃyojanasamatthatā ca dīpitā hoti.

Sakacitte issariyaṃ nāma attano cittassa vasībhāvāpādanāmyeva, paṭikūlādīsu appaṭikūlasaññitādivihārasiddhi, adhiṭṭhānidhīdiko iddhividhopi cittissariyameva cittabhāvanāya vasībhāvappattiyā ijhanato. Aṇimālaghimādikanti ādi-saddena mahimā patti pākammaṃ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapī saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇaṃ aṇimā. Ākāse padasā gamanādīnaṃ arahabhāvena lahubhāvo laghimā. Mahattaṃ mahimā kāyassa mahantatāpādanaṃ. Itṭhadesassa pāpuṇaṃ patti. Adhiṭṭhānādivasena icchitanipphādanaṃ pākammaṃ. Sayāṃvasitā issarabhāvo īsitā. Iddhividhe vasībhāvo vasitā. Ākāse na vā gacchato aññaṃ vā kiñci karoto yattha katthaci vosānappatti yatthakāmāvasāyitā. “Kumārakarūpādidassana”ntipi vadanti. Evamidaṃ aṭṭhavidhaṃ lokiyasammataṃ issariyaṃ. Taṃ pana bhagavato iddhividhantogadhaṃ anaññasādhāraṇāncāti āha “sabbākāraparipūraṃ atthī”ti. Tathā lokuttaro dhammo atthīti sambandho. Evaṃ yasādīsupi atthi-saddo yojetabbo.

Kesañci yaso padesavutti ayathābhūtaguṇasannissayattā aparisuddho ca hoti, na evaṃ tathāgatassāti dassetuṃ “lokattayabyāpako”ti vuttaṃ. Tattha idha adhigatasatthuguṇānaṃ āruppe uppannānaṃ “ītipi so bhagavā”tiādīnaṃ bhagavato yaso pākaṇo hotīti āha “lokattayabyāpako”ti. Yathābhuccaguṇādhigatoti yathābhūtaguṇehi adhigato. Ativiya parisuddhoti yathābhūtaguṇādhigatatā eva accantaparisuddho. Sabbākāraparipūrāti anavasesalakkhaṇānubyañjanādisampattiyā sabbākārehi paripuṇṇā. Sabbaṅgapaccaṅgasirīti sabbesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ sobhā.

Yaṃ yaṃ etena icchitaṃ patthitanti “tiṇṇo tāreyya”ntiādinā yaṃ yaṃ etena lokanāthena manovacīpaṇidhānavasena icchitaṃ kāyapaṇidhānavasena patthitaṃ. Tathevāti paṇidhānānurūpameva. Sammāvāyāmasaṅkhāto payattoti vīriyapāramibhāvappatto ariyamaggapariyāpanno ca sammāvāyāmasaṅkhāto ussāho.

Kusalādīhi bhedeḥīti sabbattikadukapadasaṅgahitehi kusalādippabhedeḥi. Paṭiccasamuppādādīhīti ādi-saddena na kevalaṃ vibhaṅgapāliyaṃ āgatā satipaṭṭhānādayova saṅgahitā, atha kho saṅgahādayo samayavimuttādayo ṭhapanādayo tikapaṭṭhānādayo ca saṅgahitāti veditaḥḥaṃ. Pīlanasaṅkhatasantāpavipariṇāmaṭṭhena vā dukkhamariyasaccantiādīsu pīlanatṭho taṃsamaṅgino sattassa hiṃsanaṃ avipphārikatākaraṇaṃ. Saṅkhataṭṭho samecca saṅgamma sambhūya paccayehi katabhāvo. Santāpaṭṭho dukkhadukkhataḍḍhi santāpanaṃ paridhanaṃ. Vipariṇāmaṭṭho jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā. Samudayassa āyūhanaṭṭho dukkhassa nibbattanavasena sampiṇḍanaṃ. Nidānaṭṭho “idaṃ taṃ dukkha”nti nidassentassa viya samuṭṭhāpanaṃ. Saṃyogaṭṭho saṃsāradukkhena saṃyojanaṃ. Palibodhaṭṭho maggādhigamassa nivāraṇaṃ. Nirodhassa nissaraṇaṭṭho sabbūpadhīnaṃ paṭinissaggasabhāvattā tato vinissatā, taṃnissaraṇanimittatā vā. Vivekaṭṭho sabbasaṅkhāravisamūyuttatā. Asaṅkhataṭṭho kenacipi paccayena anabhisāṅkhatatā. Amataṭṭho niccasabhāvattā maraṇābhāvo, sattānaṃ maraṇābhāvahetutā vā. Maggassa niyyānaṭṭho vaṭṭadukkhato nikkamanaṭṭho. Hetuattho nibbānassa sampāpakabhāvo. Dassanaṭṭho accantasukhumassa nibbānassa sacchikaraṇaṃ. Ādhipateyyaṭṭho catusaccadassane sampayuttānaṃ ādhipaccakaraṇaṃ, ārammaṇādhīpatibhāvo vā visesato maggādhīpavacanato. Satipi hi jhānādīnaṃ ārammaṇādhīpatibhāve “jhānādhīpatino dhammā”ti evamādiṃ avatvā “maggādhīpatino dhammā”icceva vuttaṃ, tasmā viññāyati “atthi maggassa ārammaṇādhīpatibhāve viseso”ti. Eteyeva ca pīlanādayo soḷasākārāti vuccanti.

Dibbabrahmaariyavihāretiādīsu kaṣiṇādiārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni dibbavihāro. Mettādiṃjhānāni brahmavihāro. Phalasamāpatti ariyavihāro. Kāmehi vivekaṭṭhakāyatāvasena ekībhāvo kāyaviveko. Paṭhamajjhānādinā nīvaraṇādihi vivittacittatā cittaviveko. Upadhiviveko nibbānaṃ. Upadhīti cettha cattāro upadhī kāmupadhi khandhupadhi kilesupadhi abhisāṅkhārūpadhīti. Kāmāpi hi “yaṃ pañca kāmagaṇe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ kāmānaṃ assādo”ti evaṃ vuttassa sukhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhaṃ iminā vacanattena “upadhī”ti vuccanti, khandhāpi khandhamūlakassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisāṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato vuttanayena “upadhī”ti vuccanti. Imehi pana catūhi upadhīhi vivittatāya nibbānaṃ “upadhiviveko”ti vuccati.

Suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo suññatavimokkha. So hi suññatāya dhātuyā uppannattā suññato, kilesehi ca vimuttattā vimokkha. Eteneva nayena appaṇihitākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto appaṇihitavimokkha. Animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto animittavimokkha. Atha vā suññatānupassanāsaṅkhātāya anattānupassanāya vasena paṭiladdho ariyamaggo āgamanavasena “suññatavimokkha”ti vuccati. Tathā

appaṇihitānupassanāsaṅkhātāya dukkhānupassanāya vasena paṭiladdho
appaṇihitavimokkho. Animittānupassanāsaṅkhātāya aniccānupassanāya vasena
paṭiladdho “animittavimokkho”ti veditabbo. Vuttañhetam -

“Aniccato manasikaronto adhimokkhabahulo animittavimokkham paṭilabhati,
dukkhato manasikaronto passaddhibahulo appaṇihitavimokkham paṭilabhati,
anattato manasikaronto vedabahulo suññatavimokkham paṭilabhati”ti.

Aññeti lokiyaabhiññādi.

Kilesābhisaṅkhāravasena bhavesu paribbhamanam, taṇca taṇhāpadhānanti āha
“taṇhāsaṅkhātam gamana”nti. Vantanti ariyamaggamukhena uggiritaṃ puna
apaccāgamanavasena chaḍḍitaṃ. Bhagavāti vuccati niruttinayenāti dassento āha
“yathā loke”tiādi. Yathā loke niruttinayena ekekapadato ekekamakkharam gahetvā
“mekhalā”ti vuttaṃ, evamidhāpīti attho. Mehanassāti guyhappadesassa. Khassāti
okāsassa.

Aparo nayo - bhāgavāti bhagavā. Bhatavāti bhagavā. Bhāge vanīti bhagavā. Bhage
vanīti bhagavā. Bhattavāti bhagavā. Bhage vami bhagavā. Bhāge vami bhagavā.

Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;
Bhage vami tathā bhāge, vami bhagavā jino.

Tattha katham bhāgavāti bhagavā? Ye te sīlādayo dhammakkhandhā guṇakoṭṭhāsā,
te anaññasādhāraṇā niratisayā tathāgatassa atthi upalabbhanti. Tathā hissa sīlam
samādhi paññā vimutti vimuttiñānadassanam, hirī ottappaṃ, saddhā vīriyam, sati
sampajaññam, sīlavisuddhi diṭṭhivisuddhi, samatho vipassanā, tīṇi kusalamūlāni, tīṇi
sucaritāni, tayo sammāvitakkā, tisso anavajjasaññā, tisso dhātuyo, cattāro
satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, cattāro ariyamaggā,
cattāri ariyaphalāni, catasso paṭisambhidā, catuyoniparicchedakañāṇāni, cattāro
ariyavaṃsā, cattāri vesārajañāṇāni, pañca padhāniyaṅgāni, pañcaṅgiko
sammāsamādhi, pañcañāṇiko sammāsamādhi, pañcīndriyāni, pañca balāni, pañca
nissāraṇīyā dhātuyo, pañca vimuttāyatanañāṇāni, pañca vimutti-paripācanīyā saññā,
cha anussatiṭṭhānāni, cha gāravā, cha nissāraṇīyā dhātuyo, cha satatavihārā, cha
anuttariyāni, chanibbedhabhāgiyā saññā, cha abhiññā, cha asādhāraṇañāṇāni, satta
aparihānīyā dhammā, satta ariyadhaṇāni, satta bojjhaṅgāni, satta sappurisadhammā,
satta nijjaravatthūni, satta saññā, sattadakkhiṇeyyapuggaladesanā,
sattakhīṇāsavabaladesanā, aṭṭhapaññāpaṭilābhahetudesanā, aṭṭha sammattāni,
aṭṭhalokadhammātikkaṃ, aṭṭha ārambhavatthūni, aṭṭha akkhaṇadesanā, aṭṭha
mahāpurisavitakkā, aṭṭha abhihāyatanadesanā, aṭṭha vimokkhā, nava
yonisomanasikāramūlakā dhammā, nava pārisuddhipadhāniyaṅgāni,
navasattāvāsadesanā, nava āghātappaṭivinayā, nava saññā, nava nānattā, nava
anupubbavihārā, dasa nāthakaraṇā dhammā, dasa kasiṇāyatanāni, dasa
kusalakammamāpathā, dasa sammattāni, dasa ariyavāsā, dasa asekkhadhammā, dasa
tathāgatabalāni, ekādasa mettānisamsā, dvādasa dhammacakkākarā, terasa
dhutaguṇā, cuddasa buddhañāṇāni, pañcadasa vimutti-paripācanīyā dhammā,
soḷasavidhā ānāpānassati, soḷasa aparantapanīyā dhammā, aṭṭhārasa
buddhadhammā, ekūnavīsati paccavekkhaṇañāṇāni, catucattālīsa ñāṇavatthūni,
paññāsa udayabbayañāṇāni, paropaṇṇāsa kusalahammā, sattasattati ñāṇavatthūni,
catuvīsati koṭṭisatasahassasamāpattisañcārimahāvajirañāṇam,

anantanayasamantapaṭṭhānapavicayapaccavekkhaṇadesanāññāni, tathā anantāsu lokadhātūsu anantānaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanaññāni cāti evamādayo anantāparimāṇabhedā anaññasādhāraṇā niratisayā guṇabhāgā guṇakoṭṭhāsā saṃvijjanti upalabbhanti, tasmā yathāvuttavibhāgā guṇabhāgā assa atthīti bhāgavāti vattabbe ākāssa rassattaṃ katvā “bhagavā”ti vutto. Evaṃ tāva bhāgavāti bhagavā.

Yasmā sīlādayo sabbe, guṇabhāgā asesato;
Vijjanti sugate tasmā, bhagavāti pavuccati.

Kathaṃ bhatavāti bhagavā? Ye te sabbalokahitāya ussukkamāpannehi manussattādike aṭṭha dhamme samodhānetvā sammāsambodhiyā katamahābhinihārehi mahābodhisattehi paripūretabbā dānapāramī sīlanekkhammaṇṇāvīriyakhantisaccaadhiṭṭhānamettāupekkhāpāramīti dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatiṃsa pāramiyo, dānādīni cattāri saṅgahavatthūni, cattāri adhiṭṭhānāni, attapariccāgo nayanadhanarajjaputtadārapariccāgoti pañca mahāpariccāgā, pubbayogo, pubbacariyā, dhammakkhānaṃ, ñātattacariyā, lokatthacariyā, buddhatthacariyāti evamādayo saṅkhepato vā puññasambhāraññānasambhārā buddhakarā dhammā, te mahābhinihārato paṭṭhāya kappānaṃ satasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni yathā hānabhāgiyā saṃkilesabhāgiyā ṭhitibhāgiyā vā na honti, atha kho uttaruttari visabhāgiyāva honti, evaṃ sakkaccaṃ nirantaraṃ anavasesato bhatā sambhatā assa atthīti bhatavāti bhagavā niruttinayena ta-kāssa ga-kāraṃ katvā. Atha vā bhatavāti teyeva yathāvutte buddhakare dhamme vuttanayena bhari sambhari, paripūresīti attho. Evampi bhatavāti bhagavā.

Yasmā sambodhiyā sabbe, dānapāramiādike;
Sambhāre bhatavā nātho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ bhāge vanīti bhagavā? Ye te catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ vaḷaṇṇanakasamāpattibhāgā, te anavasesato lokahitattaṃ attano ca diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ niccakappaṃ vani bhaji sevi bahulamakāsīti bhāge vanīti bhagavā. Atha vā abhiññeyyadhammesu kusalādīsu khandhādīsu ca ye te pariññeyyādivasena saṅkhepato vā catubbidhā abhisamayabhāgā, vitthārato pana “cakkhu pariññeyyaṃ, sotaṃ pariññeyyaṃ...pe... jarāmaraṇaṃ pariññeyya”ntiādinā aneke pariññeyyabhāgā, “cakkhussa samudayo pahātabbo...pe... jarāmaraṇassa samudayo pahātabbo”tiādinā nayena pahātabbabhāgā, “cakkhussa nirodho...pe... jarāmaraṇassa nirodho sacchikātabbo”tiādinā sacchikātabbabhāgā, “cakkhussa nirodhagāminī paṭipadā”tiādinā “cattāro satipaṭṭhānā”tiādinā ca anekabhedā bhāvetabbabhāgā ca dhammā vuttā, te sabbe vani bhaji yathārahaṃ gocarabhāvanāsevanānaṃ vasena sevi. Evampi bhāge vanīti bhagavā. Atha vā ye ime sīlādayo dhammakkhandhā sāvakehi sādharmaṇā guṇakoṭṭhāsā guṇabhāgā, kinti nu kho te vineyyasantānesu patiṭṭhapeyyanti mahākaruṇāya vani abhipatthayi, sā cassa abhipatthanā yathādhippetaphalāvahā ahosi. Evampi bhāge vanīti bhagavā.

Yasmā ñeyyasamāpatti-guṇabhāge tathāgato;
Bhaji patthayi sattānaṃ, hitāya bhagavā tato.

Kathaṃ bhage vanīti bhagavā? Samāsato tāva katapuññehi payogasampannehi yathāvivbhavaṃ bhajiyantīti bhagā, lokiyalokuttarasampattiyo. Tattha lokiye tāva tathāgato sambodhito pubbe bodhisattabhūto paramukkaṃsagata vani bhaji sevi, yattha patitṭhāya niravasesato buddhakaradhamme samannānento buddhadhamme paripācesī. Buddhabhūto pana te niravajjasukhūpasamhite anaññasādhāraṇe lokuttarepi vani bhaji sevi. Vittārato pana padesarajjaissariyacakkavattisampattidevarajjasampattiādivasena jhānavimokkhasamādhisamāpattiñāṇadassanamaggabhāvanāphalasacchikiriyādiutta rimanussadhammavasena ca anekavihite anaññasādhāraṇe bhage vani bhaji sevi. Evaṃ bhage vanīti bhagavā.

Yā tā sampattiyo loke, yā ca lokuttarā puthu;
Sabbā tā bhaji sambuddho, tasmāpi bhagavā mato.

Kathaṃ bhattavāti bhagavā? Bhattā daḷhabhattikā assa bahū atthīti bhattavā. Tathāgato hi mahākaruṇāsabbaññutaññādiaparimitanirupamappabhāvaguṇavisesasamaṅgībhāvato sabbasattāuttamo, sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiya sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya dvattiṃsa mahāpurisalakkhaṇāsīti anubyañjana byāmapabhādi anaññasādhāraṇavisesapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya yathābhuccaguṇādhigatena “itipi so bhagavā”tiādinayappavattena lokattayabyāpinā suvipulena suvisuddhena ca thutighosena samannāgatattā ukkaṃsapāramippattāsu appicchatāsantuṭṭhitāādīsu suppatitṭhitabhāvato dasabalacatuvesārajjādiniratisayaguṇavisesasamaṅgībhāvato ca rūpappamāṇo rūpappasanno, ghosappamāṇo ghosappasanno, lūkhappamāṇo lūkhappasanno, dhammappamāṇo dhammappasannoti evaṃ catuppamāṇike lokasannivāse sabbathāpi pasādāvahabhāvena samantapāsādikattā aparimāṇānaṃ sattānaṃ sadevamanussānaṃ ādarabahumānagāravāyatanatāya paramapemasambhattitṭhānaṃ. Ye cassa ovāde patitṭhitā aveccappasādena samannāgatā honti, kenaci asaṃhāriyā tesam sambhatti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vāti. Tathā hi te attano jīvitapaaccāgepi tattha pasādaṃ na pariccajanti tassa vā āṇaṃ daḷhabhattibhāvato. Tenevāha -

“Yo ve kataññū katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hotī”ti.

“Seyyathāpi, bhikkhave, mahāsamuddo ṭhitadhammo velaṃ nātivattati,
evameva kho, bhikkhave, yaṃ mayā sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññattaṃ,
taṃ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī”ti ca.

Evaṃ bhattavāti bhagavā niruttinayena ekassa ta-kārassa lopam katvā itarassa ta-kārassa ga-kāraṃ katvā.

Guṇātisayayuttassa, yasmā lokahitesino;
Sambhattā bahavo satthu, bhagavā tena vuccati.

Kathaṃ bhage vamīti bhagavā? Yasmā tathāgato bodhisattabhūtopi purimāsu jātīsu pāramiyo pūrento bhagasaṅkhātāṃ sirim issariyaṃ yasaṅca vami uggiṇi, kheḷapiṇḍaṃ viya anapekkho chaḍḍayi. Tathā hissa somanassakumārakāle

hatthipālakumārakāle ayogharapaṇḍitakāle mūgapakkhapaṇḍitakāle
cūlasutasomakāleti evamādīsu nekkhammapāramīpūraṇavasena devarajjasadisāya
rajjasiriyā pariccattattabhāvānaṃ pamāṇaṃ natthi, carimattabhāvepi hatthagataṃ
cakkavattisirim devalokādhīpaccasaasaṃ catudīpissariyaṃ
cakkavattisampattisannissayaṃ sattaratanasamujjalaṃ yasañca tiṇāyapi
amaññaṃ māno nirapekkho pahāya abhinikkhamitvā sammāsambodhiṃ
abhisambuddho, tasmā ime siriādike bhage vamiṃ bhagavā. Atha vā bhāni nāma
nakkhattāni, tehi samaṃ gacchanti pavattantīti bhagā,
sineruyugandharauttarakuruhimavantā dibhājanalokavisesasannissayā sobhā
kappaṭṭhāyibhāvato, tepi bhagavā vami taṃ nivāsisattāvāsasamatikkamanato
tappaṭṭibaddhachandarāgappahānena pajahīti. Evampi bhage vamiṃ bhagavā.

Cakkavattisirim yasmā, yasaṃ issariyaṃ sukhaṃ;

Pahāsi lokacittañca, sugato bhagavā tato.

Kathaṃ bhāge vamiṃ bhagavā? Bhāgā nāma sabhāgadhammakotṭhāsā, te
khandhāyatanadhātādivasena, tatthāpi rūpavedanādivasena atītādivasena ca
anekavidhā, te ca bhagavā sabbaṃ papañcaṃ sabbaṃ yogaṃ sabbaṃ ganthaṃ
sabbaṃ saṃyojanaṃ samucchinditvā amatadhātuṃ samadhigacchanto vami uggiri,
anapekkho chaḍḍayi na paccāgami. Tathā hesa sabbatthakameva pathaviṃ āpaṃ
tejaṃ vāyaṃ, cakkhuṃ sotaṃ ghānaṃ jivhaṃ kāyaṃ manaṃ, rūpe sadde gandhe
rase phoṭṭhabbe dhamme, cakkhuviññāṇaṃ...pe... manoviññāṇaṃ,
cakkhusamphassaṃ...pe... manosamphassaṃ, cakkhusamphassajaṃ vedanaṃ...pe...
manosamphassajaṃ vedanaṃ, cakkhusamphassajaṃ saññaṃ...pe...
manosamphassajaṃ saññaṃ, cakkhusamphassajaṃ cetanaṃ...pe...
manosamphassajaṃ cetanaṃ, rūpataṇhaṃ...pe... dhammataṇhaṃ,
rūpavitakkaṃ...pe... dhammavitakkaṃ, rūpavicāraṃ...pe... dhammavicārantiādinā
anupadadhammavibhāgavasena pi sabbeva dhammakotṭhāse anavasesato vami
uggiri, anapekkhapaṇḍitādivasena chaḍḍayi. Vuttañhetuṃ “yaṃ taṃ, ānanda, cattaṃ
vantaṃ muttaṃ pahīnaṃ paṭinissaṭṭhaṃ, taṃ tathāgato puna paccāgamissatīti
netuṃ tathānaṃ vijjati”ti. Evampi bhāge vamiṃ bhagavā. Atha vā bhāge vamiṃ sabbepe
kusalākusale sāvajjānavajje hīnapaṇṇite kaṇhasukkasappaṭṭibhāge dhamme
ariyamaggañāṇamukhena vami uggiri, anapekkho pariccaji pajahi, paresaṃca
tathattāya dhammaṃ desesi. Vuttampi cetuṃ “dhammāpi vo, bhikkhave, pahātābā
pageva adhammā. Kullūpamaṃ vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi
nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”ti. Evampi bhāge vamiṃ bhagavā.

Khandhāyatanadhātādi dhammabhedā mahesinā;

Kaṇhā sukkā yato vanta, tatopi bhagavā mato.

Tena vuttaṃ -

“Bhāgavā bhatavā bhāge, bhage ca vani bhattavā;

Bhage vami tathā bhāge, vamiṃ bhagavā jino”ti.

Ettha ca yasmā saṅkhepato attahitasampattiparahitapaṭṭipattivasena duvidhā
buddhaguṇā, tāsu attahitasampatti pahānasampadāñāṇasampadābhedato duvidhā
ānubhāvasampadādīnaṃ tadavinābhāvena tadantogadhattā. Parahitapaṭṭipatti
payogāsayabhedato duvidhā. Tattha payogato lābhasakkārādinirapekkhacittassa
sabbadukkhanīyānikadhammūpadeso, āsayato paṭiviruddhesupi niccaṃ hitesitā

ñāṇaparipākakālāgamanādiparahitappaṭipatti. Āmisappaṭiggahaṇādināpi atthacariyā parahitappaṭipatti hotiyeva, tasmā tesampi vibhāvanavasena pāḷiyam “araha”ntiādīnaṃ padānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Tattha arahanti iminā padena pahānasampadāvasena bhagavato attahitasampatti vibhāvitā, sammāsambuddho lokavidūti ca imehi padehi ñāṇasampadāvasena. Nana ca “lokavidū”ti imināpi sammāsambuddhatā vibhāvīyatīti? Saccaṃ vibhāvīyati, atthi pana viseso “sammāsambuddho”ti iminā sabbaññutaññāṇānubhāvo vibhāvito, “lokavidū”ti pana iminā āsayānusayaññāṇādīnaṃpi ānubhāvo vibhāvitoti. Vijjācaraṇasampannoti iminā sabbāpi bhagavato attahitasampatti vibhāvitā. Sugatoti pana iminā samudāgamato paṭṭhāya bhagavato attahitasampatti parahitappaṭipatti ca vibhāvitā. Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānanti imehi padehi bhagavato parahitappaṭipatti vibhāvitā. Buddhoti iminā bhagavato attahitasampatti parahitappaṭipatti ca vibhāvitā. Evañca katvā “sammāsambuddho”ti vatvā “buddho”ti vacanaṃ samatthitaṃ hoti. Tenevāha “attanāpi bujji, aññepi satte bodhesi”tiādi. Bhagavāti ca imināpi samudāgamato paṭṭhāya bhagavato sabbā attahitasampatti parahitappaṭipatti ca vibhāvitā.

Aparo nayo - hetuphalasattupakāravasena saṅkhepato tividhā buddhaguṇā. Tattha arahaṃ sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno lokavidūti imehi padehi phalasampattivaseṇa buddhaguṇā vibhāvitā. Anuttaro purisadammasārathi satthā devamanussānanti imehi sattupakāravasena buddhaguṇā pakāsītā. Buddhoti iminā phalavasena sattupakāravasena ca buddhaguṇā vibhāvitā. Sugato bhagavāti pana imehi padehi hetuphalasattupakāravasena buddhaguṇā vibhāvitāti veditabbaṃ.

So imaṃ lokantiādīsu so bhagavāti yo “araha”ntiādīnaṃ kittitaguṇo, so bhagavā. Imaṃ lokanti nayidaṃ mahājanassa sammukhāmettaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ “sadevaka”ntiādi vuttaṃ. Tenāha “idāni vattabbaṃ nidasseti”ti. Pajātattāti yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. Sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ pārisesaññāyenāti veditabbaṃ itaresaṃ padantarehi saṅgahitattā. Sadevakanti ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. Samāvakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattiññāyenāti daṭṭhabbaṃ. Tattha hi so jāto taṃnivāsī ca. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggaṇanti etthāpi eseṇa nayo. Paccatthikā...pe... samaṇabrāhmaṇaggahaṇanti nidassanamattametaṃ apaccatthikānaṃ asamitābāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ sassamaṇabrāhmaṇīvacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevaka”ntiādivisesanānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesam, “salomako sapakkhako”tiādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha “pajāvacanena sattalokaggahaṇa”nti. Sadevakādivacanena upapattidevānaṃ, sassamaṇabrāhmaṇīvacanena visuddhidevānañca gahitattā āha “sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇa”nti. Tattha sammutidevā rājāno. Avasesamanussaggahaṇanti samaṇabrāhmaṇehi avasesamanussaggahaṇaṃ. Tīhi padehīti sadevakasamārakasabarhmakavacanehi. Dvīhīti sassamaṇabrāhmaṇiṃ sadevamanussanti imehi dvīhi padehi.

Arūpī sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṃ nibbacanaṃ labhantīti āha “sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito”ti. Tenevāha bhagavā “ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyata”ntiādi. Chakāmāvacaradevalokassa savisesaṃ māraṇaṃ vattanato āha

“samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko”ti. Arūpībrahmalokassa viṣuṃ gahitattā āha “rūpī brahmaloko”ti. Catuparisavasenāti khattiyaparisā, brāhmaṇagahapatīsamānacātumahārājikatāvatiṃsamārabrahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakaggahaṇena gahitā evāti.

Kathaṃ panettha catuparisavasena manussaloko gahito? “Sassamaṇabrāhmaṇi”nti iminā samaṇaparisā brāhmaṇaparisā ca gahitā honti, “sadevamanussa”nti iminā khattiyaparisā gahapatiparisā ca gahitā, “paja”nti iminā pana imāyeva catasso parisā vuttā, catuparisasaṅkhātāṃ pajanti vuttaṃ hoti, kathaṃ pana sammutidevehi saha manussaloko gahito? Etthāpi “sassamaṇabrāhmaṇi”nti iminā samaṇabrāhmaṇā gahitā, “sadevamanussa”nti iminā sammutidevasaṅkhātā khattiyā, gahapatīsuddasaṅkhātā avasesamanussā ca gahitā honti. Ito pana aññesaṃ manussasattānaṃ abhāvato “paja”nti iminā catūhi pakārehi tithā eteyeve manussasattā vuttāti dattṭhabbaṃ. Evaṃ vikappadvayepi pajāggahaṇena catuparisādivasena tithānaṃ manussānaṃyeve gahitattā idāni “paja”nti iminā avasesasatte saṅgahetvā dassetukāmo āha “avasesasabbasattaloko vā”ti. Tattha nāgagaruḷādivasena avasesasattaloko veditabbo. Etthāpi catuparisavasena sammutidevehi vā saha avasesasabbasattaloko vāti yojetabbaṃ. Catuparisasahito avasesasuddhanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko, catudhā tithamanussasahito vā avasesanāgasupaṇṇanerayikādisattaloko gahitoti vuttaṃ hoti.

Ettāvatā bhāgasō lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni tena tena viṣesena abhāgasō lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetuṃ “apicetthā”tiādi vuttaṃ. Tattha ukkaṭṭhaparicchedatoti ukkaṃsagativijānanena. Pañcasu hi gatīsu devagatipariyāpannāva seṭṭhā, tatthāpi arūpino dūrasamussāritakilesadukkhatāya santapaṇṇitaāneñjavihārasamaṅgitāya ativiya dīghāyukatāyāti evamādīhi viṣesehi ativiya ukkaṭṭhā. Brahmā mahānubhāvoti dasasahassiyaṃ mahābrahmuno vasena vadati. “Ukkaṭṭhaparicchedato”ti hi vuttaṃ. Anuttaranti seṭṭhaṃ navalokuttaraṃ. Anusandhikkamoti atthānañceva padānañca anusandhānukkamo. Porāṇā panettha evaṃ vaṇṇayanti - sadevakanti devatāhi saddhiṃ avasesaṃ lokaṃ. Samārakanti mārena saddhiṃ avasesaṃ lokaṃ. Sabrahmakanti brahmehi saddhiṃ avasesaṃ lokaṃ. Evaṃ sabbepi tibhavūpage satte devamābrahmasahitatāsaṅkhātehi tīhi pakārehi “sadevaka”ntiādisu tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyādiyanto “sassamaṇabrāhmaṇiṃ pajaṃ sadevamanussa”nti āha. Evaṃ pañcahi padehi sadevakattādinā tena tena pakārena tedhātukameva pariyādinanti.

Abhiññāti yakāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā”ti. Anumānādipaṭikkhepoti anumānaupamānaatthāpattīdipaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihataññacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto. Anuttaraṃ vivekasukhanti phalasamāpattisukhaṃ. Tena vīthimissāpi kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti hitvāpīti pisaddaggahaṇaṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmīṃ khaṇe parisā sādhuṃkāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedaṇca samāpattito vuṭṭhāya tithatṭhānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. Appaṃ vā bahuṃ vā desentoti ugghaṭṭitaññussa vasena appaṃ vā, vipaṇcitaññussa neyyassa vā vasena bahuṃ vā desento. Ādikalyāṇādippakārameva desetīti ādimhipi

kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā deseti. Majjhēpi pariyosānēpi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā desetīti vuttaṃ hoti. Dhammassa hi kalyāṇatā niyyānikatāya niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvena.

Samantabhaddakattāti sabbabhāgehi sundarattā. Dhammassāti pariyattidhammassa. Kiñcāpi avayavavinimutto samudāyo nāma paramatthato koci natthi, yesu pana avayavesu samudāyarūpena apekkhitesu gāthāti samaññā, taṃ tato bhinnaṃ viya katvā saṃsāmivohāraṃ āropetvā dassento “paṭhamapādena ādikalyāṇā”tiādimāha. Ekānusandhikanti idaṃ nātibahuviabhāgaṃ yathānusandhinā ekānusandhikaṃ sandhāya vuttaṃ. Itarassa pana teneva desetabbadhammavibhāgena ādimajjhapariyosānabhāgā labbhantīti. Nidānenāti ānandattherena ṭhapitakāladesaadesakaparisādiapadisanalakkhaṇena nidānaganthena. Nigamenāti “idamavocā”tiādikenā “iti yaṃ taṃ vuttaṃ, idametaṃ paṭicca vutta”nti vā yathāvuttatthanigamanena. Saṅgītikārahehi ṭhapitānipi hi nidānanigamanāni dassetvā tīṇi piṭakāni satthu desanāya anuvidhānato tadantogadhāneva. Teneva dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ “ekānusandhikassa suttassa nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosānaṃ, ubhinnamantarā majjha”nti vuttaṃ.

Evam suttantapiṭakavasena dhammassa ādikalyāṇāditaṃ dassetvā idāni tīṇi piṭakāni ekajjhaṃ gahetvā taṃ dassetuṃ “sakalopī”tiādi vuttaṃ. Tattha sāsanaadhammoti -

“Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā;
Sacittapariyodapanaṃ, etaṃ buddhāna sāsana”nti. -

Evam vuttassa satthusāsanaassa pakāsako pariyattidhammo. Sīlamūlakattā sāsanaassa “sīlena ādikalyāṇo”ti vuttaṃ. Samathādīnaṃ sāsanasampattiyā vemajjhabhāvato āha “samathavipassanāmaggaḥ paṭipattiyaṃ samadhiyaṃ”ti. Nibbānādhigamato uttari karaṇīyābhāvato vuttaṃ “nibbānena pariyosānakalyāṇo”ti. Sāsane sammāpaṭipatti nāma paññāya hoti, tassā ca sīlaṃ samādhi ca mūlanti āha “sīlasamādhīhi vā ādikalyāṇo”ti. Paññā pana anubodhapaavedhavasena duvidhāti tadubhayampi gaṇhanto “vipassanāmaggehi majjhekalyāṇo”ti āha. Tassā nipphattiphalakiccaṃ nibbānasacchikiriyā, tato paraṃ kattabbaṃ natthīti dassento āha “phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo”ti. Phalaggahaṇena vā saupādisesaṃ nibbānamāha, itarena itaraṃ tadubhayañca sāsanasampattiyā osānanti āha “phalanibbānehi pariyosānakalyāṇo”ti.

Buddhasubodhitāya vā ādikalyāṇoti buddhassa subodhitā sammāsambuddhatā, tāya ādikalyāṇo tappabhavattā. Sabbaso saṃkilesappahānaṃ vodānapāripurī ca dhammasudhammatā, tāya majjhekalyāṇo taṃsarīrattā. Satthārā yathānusiṭṭhaṃ tathā paṭipatti saṅghasuppaṭipatti, tāya pariyosānakalyāṇo tāya sāsanaassa loke suppatiṭṭhitabhāvato. Tanti sāsanaadhammaṃ. Tathattāyāti yathattāya bhagavatā dhammo desito, tathattāya tathabhāvāya. So pana abhisambodhi paccekabodhi sāvakaabodhīti tividho ito aññathā nibbānādhigamassa abhāvato. Tattha sabbaguṇehi aggabhāvato itarabodhidvayamūlatāya ca paṭhamāya bodhiyā ādikalyāṇatā, guṇehi vemajjhabhāvato dutiyāya majjhekalyāṇatā, tadubhayatāya vā vosānatāya ca sāsanaadhammassa tatiyāya pariyosānakalyāṇatā vuttā.

Esoti sāsanaadhammo. Nīvaraṇavikkhambhanaṇatoti vimuttāyatanaṇisē ṭhatvā saddhammaṃ suṇantassa nīvaraṇānaṃ vikkhambhanasabbhāvato. Vuttañhetam -

“Yathā yathāvuso, bhikkhuno satthā vā dhammaṃ deseti, aññataro vā

garuṭṭhānīyo sabrahmacārī, tathā tathā so tattha labhati atthavedaṃ labhati dhammaveda’’nti.

’’Yasmiṃ, bhikkhave, samaye ariyasāvako ohitasoto dhammaṃ suṇāti, pañcassa nīvaraṇāni tasmiṃ samaye pahīnāni hontī’’ti -

Ca ādi. Samathavipassanāsukhāvahanatoti samathasukhassa vipassanāsukhassa ca sampāpanato. Vuttampi cetaṃ ’’so vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukha’’ntiādi, tathā -

’’Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ;
Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānataṃ.
Amānusi ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato’’ti ca.

Tathā paṭipannoti yathā samathavipassanāsukhaṃ āvahati, yathā vā satthārā anusitṭhaṃ, tathā paṭipanno sāsanaadhammo. Tādibhāvāvahanatoti chaḷaṅgupekkhāvasena iṭṭhādīsu tādibhāvassa lokadhammehi anupalepassa āvahanato. Nāthappabhavattāti pabhavati etasmāti pabhavo, uppattiṭṭhānaṃ, nāthova pabhavo etassāti nāthappabhavo, tassa bhāvo nāthappabhavattaṃ, tasmā sāsanaadhammassa nāthahetukattāti attho. Atthasuddhiyā majjhekalyāṇoti nirupakkilesatāya niyyānikatā atthasuddhi, tāya majjhekalyāṇo. Kiccasuddhiyā pariyośanakalyāṇoti suppaṭipattisaṅkhātakiccassa suddhiyā pariyośanakalyāṇo suppaṭipattipariyośanattā sāsanaadhammassa. Yathāvuttamatthaṃ nigamento āha ’’tasmā’’tiādi.

Sāsanaabrahmacariyantiādīsu avisesena tisso sikkhā sakalo ca tantidhammo sāsanaabrahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ’’katamesānaṃ kho, bhante, buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikamahosī’’tiādi. Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo maggabrahmacariyaṃ. Yaṃ sandhāya vuttaṃ ’’khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīya’’nti. Yathānurūpanti yathārahaṃ. Sikkhattayasaṅgahañhi sāsanaabrahmacariyaṃ atthasampattiyā sātthaṃ, tathā maggabrahmacariyaṃ. Itaraṃ pana tantidhammasaṅkhātāṃ sāsanaabrahmacariyaṃ yathāvuttenatthena sātthaṃ sabyañjanañca. Atthasampattiyāti sampannatthātāya. Sampattiattho hi idha sahasaddo. Byañjanasampattiyāti etthāpi eseṇa nayo. Yassa hi yāgubhattādiitthipurisādivaṇṇanānissitā desanā hoti, na so sātthaṃ deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya catusatipattihānādinissitaṃ desanaṃ deseti, tasmā ’’atthasampattiyā sātthaṃ deseti’’ti vuccati. Yassa pana desanā sithiladhanitādibhedesu byañjanesu ekappakāreneva dvippakāreneva vā byañjanena yuttatāya ekabyañjanādiyuttā vā damiḷabhāsā viya, vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphaṣāpetvā uccāretabbato sabbaniroṭṭhabyañjanā vā kirātabhāsā viya, sabbattheva vissajjanīyayuttatāya sabbavissaṭṭhabyañjanā vā yavanabhāsā viya, sabbattheva sānusāratāya sabbaniggahītabyañjanā vā pādasikādi milakkhubhāsā viya, tassa byañjanapāripūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Sabbāpi hi esā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā ’’abyañjanā’’ti vuccati. Bhagavā pana -

’’Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, garukaṃ lahukañca niggahītaṃ;
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo’’ti.

-

Evam vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanaṃ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanaṃ eva katvā dhammaṃ deseti, tasmā “byañjanasampattiyaṃ sabyañjanaṃ deseti”ti vuccati.

Idāni “sātthaṃ sabyañjana”nti ettha nettinayenapi atthaṃ dassetuṃ “saṅkāsaṇaṃ...pe... sabyañjana”nti vuttaṃ. Tattha yadipi nettiyaṃ “byañjanamukhena byañjanatthaggaṇaṃ hotīti akkharaṃ pada”ntiādinā byañjanapadāni paṭhamam uddiṭṭhāni, idha pana pāḷiyaṃ “sātthaṃ sabyañjana”nti āgatattā atthapadāniyeva paṭhamam dassetuṃ “saṅkāsanapakāsanā”tiādi vuttaṃ. Tattha saṅkhepato kāsaṇaṃ dīpanam saṅkāsaṇaṃ. Kāsananti ca kāsiyati dīpiyati vibhāvīyatīti attho. “Maññaṃāno kho bhikkhu baddho māssa amaññaṃāno mutto”tiādīsu viya saṅkhepena dīpanam saṅkāsaṇaṃ nāma. Tattakena hi tena bhikkhunā paṭividdham. Tenāha “aññaṃātaṃ bhagavā”tiādi. Paṭhamam kāsaṇaṃ pakāsaṇaṃ. “Sabbam, bhikkhave, āditta”nti evamādīsu pacchā kathitabbamatthaṃ paṭhamam vacanena dīpanam pakāsaṇaṃ nāma. Ādikammasmiñhi ayaṃ pa-saddo “paññapeti paṭṭhapeti”tiādīsu viya. Tikkhindriyāpekkhañcetaṃ padadvayaṃ uddesabhāvato. Tikkhindriyo hi saṅkhepato paṭhamañca vuttamatthaṃ paṭipajjati. Saṃkhittassa vitthāravacanam sakim vuttassa puna vacanañca vivaraṇavibhajanāni, yathā “kusalā dhammā”ti saṅkhepato sakimyeva ca vuttassa atthassa “katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam citta”ntiādinā vitthārato vivaraṇavasena vibhajanavasena ca puna vacanam. Majjhindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ niddesabhāvato. Vivaṭassa vitthāratarābhidhānam vibhattassa ca pakārehi ñāpanam vineyyānam cittaaparitosanam uttānīkaraṇapaññāpanāni, yathā “phasso hoti”tiādinā vivaṭavibhattassa atthassa “katamo tasmim samaye phasso hoti? Yo tasmim samaye phasso phusanā saṃphusanā”tiādinā uttānīkariyā paññāpanā ca. Mudindriyāpekkhametaṃ padadvayaṃ paṭiniddesabhāvato.

Atha vā “sabbam, bhikkhave, āditta”nti evam paṭhamam dīpitamatthaṃ puna pākāṭam katvā dīpanena “kiñca, bhikkhave, sabbam ādittam? Cakkhu, bhikkhave, ādittam, rūpā ādittā”ti evamādinā saṃkhittassa vitthārābhidhānena sakim vuttassa punapi abhidhānena vitthāretvā desanam vivaraṇam nāma. “Kusalā dhammā”ti saṅkhepena nikkhittassa “katame dhammā kusalā? Yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam cittaṃ uppannam hoti”ti niddesavasena vivarite kusale dhamme “tasmim samaye phasso hoti vedanā hoti”ti vibhāgakaṇam vibhajanam nāma. Vivaṭassa vitthārābhidhānena vibhattassa ca upamābhidhānena uttānim karotīti vivaraṇena vivaritattassa “katamo tasmim samaye phasso hoti? Yo tasmim samaye phasso phusanā saṃphusanā”ti ativivaritvā kathanam, vibhajanena vibhattassa “seyyathāpi, bhikkhave, gāvī niccammā, evameva khvāyam bhikkhave phassāhāro datṭhabboti vadāmī”ti evamādiupamākathanañca uttānīkaraṇam nāma. Dhammam suṇantānam dhammadesanena vicittena anekavidhena somanassassa uppādanam atikhiṇabuddhīnam anekavidhena ñāṇatikhiṇakaraṇaṃ paññatti nāma sotūnam cittatosanena cittanisānena ca paññāpanam paññattīti katvā. Atthapadasamāyogato sātthanti pariyattiatthassa saṅkāsanādiatthapadarūpattā yathāvuttachaatthapadasamāyogato sāttham. Saṅkāsanapakāsanādayo hi atthākārattā “atthapadānī”ti vuccanti. Atthoyeva hi byañjanapadehi saṅkāsiyati pakāsiyati vivariyati vibhajiyati uttānī kariyati paññāpiyati.

Akkharapadabyañjanākāraniruttiniddesasampattiyaṃ ettha “saṭṭhi vassasahassānī”ti evamādīsu sa-kāra du-kāra so-kārādi viya uccāraṇavelāya apariyosite pade vaṇṇo akkharam pariyāyavasena akkharaṇato avevacanato. Na hi vaṇṇassa pariyāyo vijjati.

Yathā hi padaṃ savevacanatāya atthavasena pariyāyaṃ carantaṃ sañcarantaṃ viya hoti, na evaṃ vaṇṇo avevacanattā. Ekakkharaṃ vā padaṃ akkharaṃ “mā evaṃ kira ta”ntiādīsu mā-kārādayo viya. Keci pana “tīsu dvāresu parisuddhapayogabhāvena visuddhakaraṇaṭṭhānānaṃ cittaena pavattitadesanāvācāhi akkharaṇato avevacanato akathitattā akkharanti saññitā. Taṃ pārāyanikabrāhmaṇānaṃ manasā pucchitapañhānaṃ vasena bhagavatā ratanaghare nisīditvā sammasitapaṭṭhānamahāpakaraṇavasena ca gahetabba”nti vadanti. Vibhattiyantaṃ atthassa ñāpanato padaṃ. Pajjati attho etenāti hi padaṃ. Taṃ nāmapadaṃ ākhyātapadaṃ upasaggapadaṃ nipātapadanti catubbidhaṃ. Tattha phasso vedanā cittanti evamādikaṃ dabbapadhānaṃ nāmapadaṃ. Nāmapadehi dabbamāvibhūtarūpaṃ, kiriyā anāvibhūtarūpā. Phusati vedayati vijānātīti evamādikaṃ kiriyāpadhānaṃ ākhyātapadaṃ. Ākhyātapadehi kiriyā āvibhūtarūpā, dabbamanāvibhūtarūpaṃ. Yathā “cirappavāsi”nti ettha pa-saddo vasanakiriyāya viyogavisitṭhataṃ dīpeti, evaṃ kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesāvabodhanimittaṃ. Pa-iti evamādikaṃ upasaggapadaṃ. Kiriyāya dabbassa ca sarūpavisesappakāsanahetubhūtaṃ evanti evamādikaṃ nipātapadaṃ. “Evaṃ manasi karoṭha, mā evaṃ manasākatthā”tiādīsu hi kiriyāvisesadīpanato kiriyāvisesassa jotako evaṃsaddo, “evaṃsīlā evaṃdhammā”tiādīsu dabbavisesassa. Saṅkhepato vuttaṃ padābhīhitaṃ atthaṃ byañjetīti byañjanaṃ, vākyam. “Cattāro iddhipādā”ti saṅkhepena kathitamatthaṃ “katame cattāro? Idha, bhikkhave, bhikkhu chandasamādhīpadhānasāṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti, vīriya, citta, vīmaṃsasamādhīpadhānasāṅkhārasamannāgataṃ iddhipādaṃ bhāveti”tiādīnā pākaṭaṃ karotīti vākyameva byañjanaṃ, taṃ pana atthato padasamudāyoti daṭṭhabbaṃ. Saākhyātaṃ sanipātaṃ sakārakaṃ savisesanaṃ vākyanti hi vadanti. Nanu ca padenapi attho byañjīyatīti padampi byañjananti āpajjatīti? Taṃ na. Padamattasavanepi hi adhikārādivasena labbhamānehi padantarehi anusandhānaṃ katvāva atthasampañipatti hotīti vākyameva atthaṃ byañjayatīti.

Pakārato vākyavibhāgo ākāro. “Tattha katamo chando? Yo chando chandikatā kattukamyatā”ti evamādīsu kathitasseva vākyassa anekavidhena vibhāgakaraṇaṃ ākāro nāma. Ākārabhīhitaṃ nibbacanaṃ nirutti. “Phasso vedanā”ti evamādīsu ākārena kathitaṃ “phusatīti phasso, vedayatīti vedanā”ti nīharitvā vitthāravacanaṃ nirutti nāma. “Nibbānaṃ maggati, nibbānatthikehi vā maggīyati, kilese vā mārento gacchatīti maggo”tiādīnā nibbacanavittāro niravasesadesanattā niddeso. Atha vā vedayatīti vedanāti nibbacanaladdhapadesu sukhadukkhaadukkhamasukhāsu sukhayatīti sukhā, dukkhayatīti dukkhā, neva dukkhayati na sukhayatīti adukkhamasukhāti atthavittāro niravasesena kathitattā niddeso nāma. Etesaṃ akkharādīnaṃ byañjanapadānaṃ sampattiyā sampannatāya sabyañjanaṃ.

Evaṃ panassa atthapadasamāyogo byañjanapadasampatti ca veditabbā. Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttāniṃ karoti, niddesehi paññāpeti. Tathā hi padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṃ, gahitena ca padena padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hotīti bhagavā akkharehi saṅkāseti. Yasmā pana akkharehi saṃkhittena dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padena paṭhamamā pakāsito dīpito hoti, tasmā padehi pakāseti. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito vivaṭo kato hotīti byañjanehi vivarati. Yasmā ca pakārehi vākyabhede kate tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā ākārehi vibhajati. Tathā vākyāvayavānaṃ paccekaṃ nibbacanavibhāge kate so attho pākaṭo hotīti niruttīhi uttāniṃ karoti. Katanibbacanehi pana

vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ buddhinisānañca kataṃ hotīti niddesehi paññapeti. Apica bhagavā akkharehi ugghaṭetvā padehi vineti ugghaṭitaññuṃ, byañjanehi vipaṇcetvā ākārehi vineti vipaṇcitaññuṃ, niruttīhi netvā niddesehi vineti neyyaṃ. Evañcāyaṃ dhammo ugghaṭiyamāno ugghaṭitaññuṃ vineti, vipaṇciyamāno vipaṇcitaññuṃ, nīyamāno neyyaṃ. Tattha ugghaṭanā ādi, vipaṇcanā majjhe, nayanam ante. Evaṃ tīsu kālesu tidhā desito dosattayavidhamano guṇattayāvaho tividhavinēyyavinayanoti evampi tividhakalyāṇoyaṃ dhammo atthabyañjanapāripūriyā sāttho sabyañjanoti veditabbo. Vuttañhetam nettipakaraṇe -

“Tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttīhi uttāniṃ karoti, niddesehi paññapeti. Tattha bhagavā akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti, byañjanehi ca ākārehi ca vipaṇceti, niruttīhi ca niddesehi ca vitthāreti. Tattha ugghaṭanā ādi, vipaṇcanā majjhe, vitthāranā pariyoṣānaṃ. Soyaṃ dhammavinayo ugghaṭiyanto ugghaṭitaññuṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ āhu ādikalyāṇoti. Vipañciyanto vipaṇcitaññuṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ āhu majjhekalyāṇoti. Vitthāriyanto neyyaṃ puggalaṃ vineti, tena naṃ āhu pariyoṣānakalyāṇoti”ti.

Atthagambhīratātiādīsu attho nāma tantiattho. Dhammo tanti. Paṭivedho tantiyā tantiatthassa ca yathābhūtāvabodho. Desanā nāma manasā vavatthāpitāya tantiyā desanā. Te panete atthādayo yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Atha vā attho nāma hetuphalaṃ. Dhammo hetu. Desanā paññatti, yathādhammaṃ dhammābhilāpo. Anulomapaṭilomasasāṅkhepavitthārādivasena vā kathanam. Paṭivedho abhisamayo, atthānurūpaṃ dhammesu, dhammānurūpaṃ atthesu, paññattipathānurūpaṃ paññattīsu avabodho. Tesam tesam vā dhammānaṃ paṭivijjhitabbo lakkhaṇasaṅkhāto aviparītasabhāvo. Tepi cete atthādayo yasmā anupacitakusalasambhārehi duppaññehi sasādīhi viya mahāsamuddo dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tesu paṭivedhassapi atthasannissitattā vuttaṃ “atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sāttha”nti atthaguṇadīpanato. Tāsam dhammadesanānaṃ byañjanasannissitattā vuttaṃ “dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjana”nti tāsam byañjanasampattidīpanato. Atthesu pabhedagataṃ ñāṇam atthapaṭisambhidā, atthadhammaniruttipaṭisambhidāsu pabhedagataṃ ñāṇam paṭibhānapaṭisambhidāti imissāpi paṭisambhidāya atthavisayattā āha “atthapaṭibhānapaṭisambhidāvisayato sāttha”nti atthasampattiyā asati tadabhāvato. Dhammoti tanti. Niruttīti tantipadānaṃ niddhāretvā vacanaṃ. Tattha pabhedagatāni ñāṇāni dhammaniruttipaṭisambhidāti āha “dhammaniruttipaṭisambhidāvisayato sabyañjana”nti asati byañjanasampattiyā tadabhāvato.

Parikkhakajanappasādakantīti ettha iti-saddo hetuattho. Yasmā parikkhakajanānaṃ kimkusalagavesīnaṃ pasādāvahaṃ, tasmā sāttham. Atthasampannanti phalena hetuno anumānaṃ nadīpūrena viya upari vuṭṭhipavattiyā. Sātthakatā panassa paṇḍitavedanīyatāya, sā paramagambhīrasaṅhasukhumabhāvato veditabbā. Vuttañhetam “gambhīro duddaso”tiādi. Lokiyajanappasādakanti sabyañjananti yasmā lokiyajanassa pasādāvahaṃ, tasmā sabyañjanaṃ. Lokiyajano hi byañjanasampattiyā tussati. Idhāpi phalena hetuno anumānaṃ. Sabyañjanatā panassa saddheyyatāya, sā ādikalyāṇādibhāvato veditabbā. Atha vā

paṇḍitavedanīyato sātthanti paññāpadaṭṭhānatāya atthasampannataṃ āha, tato parikkhakajanappasādataṃ saddheyyato sabyañjananti saddhāpadaṭṭhānatāya byañjanasampannataṃ, tato lokiyajanappasādatanti evamettha attho daṭṭhabbo. Gambhīrādhīppāyato sātthanti adhippāyato agādhāpārātāya atthasampannaṃ aññathā tadabhāvato. Uttānapadato sabyañjananti subodhasaddakatāya byañjanasampannaṃ paramagambhīrassapi atthassa vineyyānaṃ suviññeyyabhāvāpādanato. Sabbopesa atthasampattiyā sātthaṃ, byañjanasampattiyā sabyañjananti sabbapaṭhamāṃ vuttasseva atthadvayassa papañcoti daṭṭhabbo. Tathā ceva tattha tattha saṃvaṇṇitaṃ. Tathā hettha vikappassa samuccayassa vā aggahaṇaṃ. Upanetabbassa abhāvatoti pakkhipitabbassa vodānatthassa avuttassa abhāvato. Kevalasaddo sakalādhivacananti āha “sakalaparipuṇṇabhāvenā”ti, sabbabhāgehi paripuṇṇatāyāti attho. Apanetabbassāti saṃkilesadhammassa.

Brahmacariyaṃ pakāsetīti ettha pana ayaṃ brahmacariya-saddo dāne veyyāvacce pañcasikkhāpadasīle appamaññāsu methunaviratiyaṃ sadārasantose vīriye uposathaṅgesu ariyamagge sāsāneti imesu atthesu dissati.

“Kiṃ te vataṃ kiṃ pana brahmacariyaṃ,
Kissa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca te nāgamahāvimānaṃ.

“Ahaṅca bhariyā ca manussaloke,
Saddhā ubho dānapatī ahumhā;
Opānabhūtaṃ me gharaṃ tadāsi,
Santappitā samaṇabrāhmaṇā ca.

“Taṃ me vataṃ taṃ pana brahmacariyaṃ,
Tassa suciṇṇassa ayaṃ vipāko;
Iddhī jutī balavīriyūpapatti,
Idaṅca me dhīra mahāvimāna”nti. -

Imasmiñhi puṇṇakajātake dānaṃ “brahmacariya”nti vuttaṃ.

“Kena pāṇi kāmado, kena pāṇi madhussavo;
Kena te brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhati.

“Tena pāṇi kāmado, tena pāṇi madhussavo;
Tena me brahmacariyena, puññaṃ pāṇimhi ijjhatī”ti. -

Imasmiṃ aṅkurapetavatthumhi veyyāvaccaṃ “brahmacariya”nti vuttaṃ. “Evaṃ kho taṃ bhikkhave tittiriyaṃ nāma brahmacariyaṃ aho”ti imasmiṃ tittirajātake pañcasikkhāpadasīlaṃ “brahmacariya”nti vuttaṃ. “Taṃ kho pana me pañcasikha brahmacariyaṃ neva nibbidāya na virāgāya na nirodhāya yāvadeva brahmalokūpapattiyā”ti imasmiṃ mahāgovindasutte catasso appamaññāyo “brahmacariya”nti vuttā. “Pare abrahmacārī bhavissanti, mayamettha brahmacārī bhavissāmā”ti imasmiṃ sallekhasutte methunavirati “brahmacariya”nti vuttā.

“Mayaṅca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti;

Aññatra tāhi brahmacariyaṃ carāma,
Tasmā hi amhaṃ daharā na mīyare’’ti. -

Mahādhammapālaajātake sadārasantoso “brahmacariya’’nti vutto. “Abhijānāmi kho panāhaṃ, sārīputta, caturaṅgasamannāgataṃ brahmacariyaṃ caritā, tapassī sudam homī’’ti lomahaṃsanāsutte vīriyaṃ “brahmacariya’’nti vuttaṃ.

“Hīnena brahmacariyena, khattiye upapajjati;
Majjhimena ca devattaṃ, uttamaṇa visujjhatī’’ti. -

Evam nimijātake attadamanavasena kato aṭṭhaṅgiko uposatho “brahmacariya’’nti vutto. “Idaṃ kho pana me, pañcasikha, brahmacariyaṃ ekantanibbidāya virāgāya...pe... ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti mahāgovindasuttasmiṃyeva ariyamaggo “brahmacariya’’nti vutto. “Tayidaṃ brahmacariyaṃ iddhañceva phītañca vitthārikaṃ bāhujaññaṃ puthubhūtaṃ yāvadeva manussehi suppakāsita’’nti pāsādikāsutte sikkhattayasaṅgaṃ sakalasāsaṇaṃ “brahmacariya’’nti vuttaṃ. Imasmimpi tṭhāne idameva “brahmacariya’’nti adhippetanti āha “sikkhattayapariggahitattā’’tiādi. Setṭhehi buddhādīhi setṭhehi. Setṭhaṭṭhena brahmabhūtaṃ vā cariyaṃ brahmacariyaṃ.

Sanidānanti heṭṭhā vuttalakkaṇena nidānena sanidānaṃ. Sauppattikanti saattṭhuppattikaṃ. Veneyyānaṃ anurūpatoti veneyyānaṃ cariyādanurūpato. Atthassāti desiyamānassa silādiatthassa. Hetudāharaṇayuttatoti “taṃ kissa hetu seyyathāpi, bhikkhave’’ti ca ādinā tattha tattha hetupamaggahaṇena hetudāharaṇehi yuttato. Saddhāpaṭilābhenāti “te taṃ dhammaṃ sutvā tathāgate saddhaṃ paṭilabanti’’tiādinā vuttasaddhāpaṭilābhena. Paṭipattiyāti silavisuddhiyādisammāpaṭipattiyā, paṭipattinimittanti attho. Adhigamabyattitoti saccappaṭivedhena adhigamaveyyattiyasabbhāvato sātthaṃ kapilamatādi viya tucchaṃ niratthakaṃ ahutvā atthasampannanti katvā. Pariyattiyāti pariyattidhammaparicayena. Āgamabyattitoti durakkhātadhammesu paricayaṃ karontassa viya sammohaṃ ajanetvā bāhusaccaveyyattiyasabbhāvato sabyañjanaṃ. Byañjanasampattiyā hi sati āgamabyattīti. Silādipañcadhammakkhandhayuttatoti silādīhi pañcahi dhammakotṭhāsehi avirahitattā. Kevāparipuṇṇanti anavasesena samantato puṇṇaṃ pūritaṃ. Nirupakkilesatoti diṭṭhimānādiupakkilesābhāvato. Nittharaṇatthāyāti vaṭṭadukkhato nissaraṇāya. Lokāmisānirapekkhatoti kathañcīpi taṇhāsannissayassa anissayato parisuddhaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - yo “imaṃ dhammadesanaṃ nissāya lābhaṃ vā sakkāraṃ vā labhissāmi’’ti deseti, tassa aparisuddhā desanā hoti. Bhagavā pana lokāmisānirapekkho hitapharaṇena mettābhāvanāya muduhadāyo ullumpanasabhāvasaṇṭhitena cittaṇa deseti, tasmā tassa desanā parisuddhāti.

Sādhūti ayaṃ saddo “sādhū me bhante bhagavā saṃkhittena dhammaṃ desetū’’tiādīsu āyācane dissati. “Sādhū bhanteti kho so bhikkhu bhagavato bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā’’tiādīsu sampañcchane. “Sādhū sādhū sārīputtā’’tiādīsu sampahaṃsane. “Tena hi brāhmaṇa sādhukaṃ suṇohī’’tiādīsu daḥhikamme āṇattiyañca dissati.

“Sādhū dhammaruci rājā, sādhū paññānavā naro;
Sādhū mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṃ sukha’’nti. -

Ādīsu sundare. Idhāpi sundareyeva daṭṭhabboti āha “sādhū kho panāti sundaraṃ kho panā”ti. Tattha sundaranti bhaddakaṃ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvenāti āha “atthāvahaṃ sukhāvaha”nti. Tattha atthāvahanti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasaññitahitāvahaṃ. Sukhāvahanti yathāvuttatividhasukhāvahaṃ. Tathārūpānanti tādisānaṃ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catupparamāṇikassa lokassa sabbakālepi accantāya pasādanīyo tesam yathābhūtasabhāvattāti dassento “yathārūpo”tiādimāha. Tattha yathābhucca...pe... arahatanti iminā dhammappamāṇānaṃ lūkhappamāṇānañca sattānaṃ bhagavato pasādāvahataṃ dasseti, taṃdassanena ca itaresampi rūpappamāṇaghosappamāṇānaṃ pasādāvahatā dassitā hotīti daṭṭhabbaṃ tadavinābhāvato. Brahmacariyaṃ pakāsetīti kittisaddo abbhuggatoti evamettha sambandhoti āha “dassanamattampi sādhu hotīti evamajjhāsayaṃ katvā”tiādi. Tattha dassanamattampi sādhu hotīti ettha kosiyaṣakuṇavatthu kathetabbaṃ.

2. Yena vā kāraṇenāti hetumhi idaṃ karaṇavacanaṃ. Hetuattho hi kiriyākāraṇaṃ, na karaṇaṃ viya kiriyattho, tasmā nānappakāraguṇavisesādhigamatthā idha upasaṅkamanakiriyāti “annena vasatī”tiādisu viya hetuatthamevetam karaṇavacanaṃ yuttaṃ, na karaṇatthaṃ tassa ayujjamānattāti vuttaṃ “yena vā kāraṇenā”ti. Avibhāgato hi satatappavattaniratisayasāduvipulāmatarasasaddhammaphalatāyassa sādupalaniccaphalitamahārukkheṇa bhagavā upamito. Sādupalūpabhogādhippāyaggahaṇeneva hi mahārukkheṇa sādupalatā gahitāti. Upasaṅkamīti upasaṅkamanto. Sampattakāmatāya hi kiñci ṭhānaṃ gacchanto taṃtaṃpadesātikkamanena upasaṅkami upasaṅkamantoti vattabbaṃ labhati. Tenāha “gatoti vuttaṃ hotī”ti, upagatoti attho. Upasaṅkamitvāti pubbakālakiriyānidhesoti āha “upasaṅkamanapariyosānadīpana”nti. Tatoti yaṃ ṭhānaṃ patto upasaṅkamīti vutto, tato upagataṭṭhānato. Āsannataraṃ ṭhānanti pañhaṃ vā pucchituṃ dhammaṃ vā sotuṃ sakkuṇeyyaṭṭhānaṃ.

Yathā khamanīyādīni pucchantoti yathā bhagavā “kacci te brāhmaṇa khamanīyaṃ, kacci yāpanīya”ntiādinā khamanīyādīni pucchanto tena brāhmaṇena saddhiṃ samappavattamodo ahoṣi. Pubbabhāsītāya tadanukaraṇena evaṃ sopi brāhmaṇo bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahoṣīti yojanā. Taṃ pana samappavattamodataṃ upamāya dassetuṃ “sītodakaṃ viyā”tiādi vuttaṃ. Sammoditanti saṃsanditaṃ. Ekībhāvanti sammodanakiriyāya samānataṃ ekarūpaṃ. Khamanīyanti “idaṃ catucakkaṃ navadvāraṃ sarīrayantaṃ dukkhabahulatāya sabhāvato dussahaṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyyanti pucchati. Yāpanīyanti paccayāyattavuttikaṃ cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya kacci yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Sīsarogādīābhābhāvena kacci appābādhaṃ. Dukkhaḥajīvīkābhāvena kacci appātaṅkaṃ. Taṃtaṃkiccakaraṇe uṭṭhānasukhatāya kacci lahuṭṭhānaṃ. Tadanurūpabalayogato kacci balaṃ. Sukhavihārasambhāvena kacci phāsuvihāro atthīti tattha tattha kaccisaddaṃ yojetvā attho veditabbo. Balappattā pīti pītiyeva. Taruṇapīti pāmojjaṃ. Sammodaṃ janeti karotīti sammodanikaṃ, tadeva sammodanīyanti āha “sammodajananato”ti. Sammoditabbato sammodanīyanti idaṃ pana atthaṃ dassento “sammodituṃ yuttabhāvato”ti āha. Saritabbabhāvatoti anussaritabbabhāvato. “Saraṇīya”nti vattabbe dīghaṃ katvā “sāraṇīya”nti vuttaṃ. Suyyamānasukhatoti āpāthamadhuratamāha. Anussariyamānasukhatoti vimaddaramaṇīyataṃ. Byañjanaparisuddhatāyāti sabhāvaniruttibhāvena tassā kathāya

vacanacāturiyamāha. Atthaparisuddhatāyāti atthassa nirupakkilesataṃ. Anekehi pariyāyehīti anekehi kāraṇehi.

Atidūraaccāsannapaṭikkhepena nātidūranāccāsannaṃ nāma gahitaṃ, taṃ pana avakaṃsato ubhinnaṃ pasāritahatthāsaṅghaṭṭanena daṭṭhabbaṃ. Gīvaṃ pasāretvāti gīvaṃ parivattanavasena pasāretvā. Meti kattuatthe sāmivacananti āha “mayā suta”nti. Jātibrahmaṇeti jātiyā brāhmaṇe, na bāhitapāpatāyāti vuttaṃ hoti. Khaṇḍiccādibhāvaṃ āpāditeti khaṇḍitadantapalitakesādibhāvaṃ sampāpīte. Vuḍḍhimariyādappatteti vuḍḍhiparicchedaṃ sampatte, vuḍḍhipariyantappatteti vuttaṃ hoti. Jātimahallakatāyāti uppattiyā mahallakabhāvena. Mahattaṃ lāti gaṇhātīti mahallako, jātiyā mahallako, na vibhavādināti jātimahallako. Addhānanti dīghakālaṃ. Kittako pana soti āha “dve tayo rājaparivaṭṭe”ti, dvinnaṃ tiṇṇaṃ rājūnaṃ rajjapasāsanapaṭipāṭiyoti attho. “Addhagate”ti vatvā kathaṃ vayogahaṇaṃ osānavayāpekkhanti āha “pacchimavayaṃ anuppatte”ti. Pacchimo tatiyabhāgoti sattaṣaṭṭhito paṭṭhāya pacchimavayo koṭṭhāso.

Dutiye atthavikappe jiṇṇeti nāyaṃ jiṇṇatā vayomattena, atha kho kulaparivaṭṭena purāṇatāyāti āha “jiṇṇeti porāṇe”tiādi. Tena tesāṃ brāhmaṇānaṃ kulavasena uditoditabhāvamāha. “Vayoanuppatte”ti iminā jātivuḍḍhiyā vakkhamānattā guṇavuḍḍhiyā tato sātisaṃyattā ca “vuḍḍheti sīlācārādiguṇavuḍḍhiyutte”ti āha. Tathā jātimahallakatāyapi teneva vakkhamānattā mahallaketi padena vibhavamahattatā yojitā. Maggaṭṭipanneti brāhmaṇānaṃ paṭipattividhiṃ upagate taṃ avokkamma caraṇato. Antimavayanti pacchimavayaṃ.

Paccuṭṭhānaṃ nāma āsanā vuṭṭhānanti āha “nāsanā vuṭṭhahatī”ti, nisinnāsanato na vuṭṭhātīti attho. Ettha ca jiṇṇe...pe... vayoanupatteti upayogavacanaṃ āsanā vuṭṭhānakiriyāpekkhaṃ na hoti, tasmā jiṇṇe...pe... vayoanuppatte disvāti ajjhāhāraṃ katvā attho veditabbo. Atha vā paccuggamanakiriyāpekkhaṃ upayogavacanaṃ, tasmā na paccuṭṭhetīti uṭṭhāya paccuggamaṇaṃ na karotīti attho veditabbo. Paccuggamanampi hi paccuṭṭhānanti vuccati. Vuttañhetāṃ “ācariyaṃ pana dūratova disvā paccuṭṭhāya paccuggamanakaraṇaṃ paccuṭṭhānaṃ nāmā”ti. Nāsanā vuṭṭhātīti iminā pana paccuggamanābhāvassa upalakkhaṇamattaṃ dassitanti daṭṭhabbaṃ. Vibhāvane nāma attheti pakativibhāvanasaṅkhāte atthe, na abhivādeti vāti na abhivādetabbanti sallakkhetīti vuttaṃ hoti.

Taṃ aññāṇanti “ayaṃ mama abhivādanādīni kātuṃ araharūpo na hotī”ti ajānavasena pavattaṃ aññāṇaṃ. Oloketoti “dukkhaṃ kho agāraṃ viharati appatisso, kiṃ nu kho ahaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā sakkareyyaṃ, garuṃ kareyya”ntiādisuttavasena ñāṇacakkhunā oloketi. Nipaccakārārahanti paṇipātārahaṃ. Sampatijātoti muhuttajāto, jātasamanantamevāti vuttaṃ hoti. Uttarena mukhoti uttarābhimukho, uttaradisābhimukhoti vuttaṃ hoti. Sattapadavītiḥārena gantvā sakalaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokesinti idaṃ “dhammatā esā, bhikkhave, sampatijāto bodhisatto samehi pādehi patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati, setamhi chatte anudhāriyamāne sabbā disā viloketi, āsabhiṇca vācaṃ bhāsati”ti evaṃ pāḷiyaṃ sattapadavītiḥārūpariṭṭhitassa viya sabbadisānuvilokanassa kathitattā vuttaṃ, na panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ, sattapadavītiḥārato pageva disāvilokanassa katattā. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimadisāṃ olokesi, anekāni cakkavāḷasahassāni ekaṅgaṇāni ahesuṃ. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā “mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaro”ti āhaṃsu.

Evam catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti dasapī disā anuviloketvā attano sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti sattapadavītiḥārena agamāsīti veditabbo. Olokesinti mama puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānaṃ dasasahassilokadhātum maṃsacakkhunāva olokesinti attho.

Mahāpurisoti jātigottakulappadesādivasena mahantapuriso. Aggoti guṇehi sabbapadhāno. Jeṭṭhoti guṇavaseneva sabbesaṃ vuḍḍhatamo, guṇehi mahallakatamoti vuttaṃ hoti. Seṭṭhoti guṇavaseneva sabbesaṃ pasatthataṃ. Atthato pana pacchimāni dve purimasseva vevacanānīti veditabbaṃ. Tayāti nissakke karaṇavacanaṃ. Uttaritaroti adhikataro. Patimānesīti pūjesi. Āsabhinti uttamaṃ. Mayhaṃ abhivādanādiraho puggaloti mayhaṃ abhivādanādikiriyāya araho anucchaviko puggalo. Niccasāpekkhatāya panettha samāso daṭṭhabbo. Tathāgatāti tathāgatato, tathāgatassa santikāti vuttaṃ hoti. Evarūpanti abhivādanādisabhāvaṃ. Paripākasithilabandhananti paripākena sithilabandhanaṃ.

3. Taṃ vacananti “nāhaṃ taṃ brāhmaṇā”tiādivacanaṃ. “Nāhaṃ arasarūpo, mādisā vā arasarūpā”ti vutte brāhmaṇo thaddho bhaveyya. Tena vuttaṃ “cittamudubhāvajananaṃ”nti. Ayañhi pariyāyasaddo desanāvāraṇesū vattatīti ettha pariyāyeti desetabbamatthaṃ avagameti bodhetīti pariyāyo, desanā. Pariyāyati aparāparaṃ parivattetīti pariyāyo, vāro. Pariyāyati attano phalaṃ pariggahetvā vattati, tassa vā kāraṇabhāvaṃ gacchatīti pariyāyo, kāraṇanti evaṃ pariyāyasaddassa desanāvāraṇesū pavatti veditabbā. Aññāya saṇṭhaheyyāti arahatte patiṭṭhaheyya. Katamo pana soti pariyāyāpekkho pulliṅganiddeso, katamo so pariyāyoti attho. Jātivasenāti khattiyādijātivaseṇa. Upapattivaseṇāti devesu upapattivaseṇa. Seṭṭhasammatānampīti api-saddena pageva aseṭṭhasammatānanti dasseti. Abhinandantānanti sappītikataṇhāvasena pamodamānānaṃ. Rajjantānanti balavarāgavasena rajjantānaṃ. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanā rūpato nibbattitvā hadayatappanato ambarasādayo viya “rūparasā”ti vuccanti. Āviñchantīti ākaḍḍhanti. Vatthārammaṇādisāmaggiyanti vatthuārammaṇādikāraṇasāmaggiyaṃ. Anukkipantoti attukkaṃsanavasena kathite brāhmaṇassa asappāyabhāvato attānaṃ anukkipanto anukkaṃsento.

Etasmiṃ panatthe karaṇe sāmivacananti “jahitā”ti etasmiṃ atthe. Tathāgatassāti karaṇe sāmivacanaṃ, tathāgatena jahitāti attho. Mūlanti bhavamūlaṃ. “Tālavatthuvatthukatā”ti vattabbe “oṭṭhamukho”tiādisu viya majjhēpadalopaṃ katvā akāraṇa dīghaṃ katvā “tālavatthukatā”ti vuttanti āha “tālavatthu viya nesaṃ vatthu katanti tālavatthukatā”ti. Tattha tālassa vatthu tālavatthu. Yathā ārāmassa vatthubhūtapubbo padeso ārāmassa abhāve “ārāmavatthū”ti vuccati, evaṃ tālassa patiṭṭhitokāso samūlaṃ uddharite tāle padesamatte ṭhite tālassa vatthubhūtapubbattā “tālavatthū”ti vuccati. Nesanti rūparasādīnaṃ. Kathaṃ pana tālavatthu viya nesaṃ vatthu katanti āha “yathā hī”tiādi. Rūpādiparibhogena uppannataṇhāyuttasomanassavedanāsaṅkhātarūparasādīnaṃ cittasantānassa adhiṭṭhānabhāvato vuttaṃ “tesaṃ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate”ti. Tattha pubbeti pure, sarāgakāleti vuttaṃ hoti. Tālavatthukatāti vuccantīti tālavatthu viya attano vatthussa katattā rūparasādayo “tālavatthukatā”ti vuccanti. Etena pahīnakilesānaṃ puna uppattiyā abhāvo dassito.

Aviruḷhidhammattāti aviruḷhisabhāvatāya. Matthakacchinno tālo pattaphalādīnaṃ avatthubhūto tālavatthūti āha “matthakacchinnaṭālo viya katā”ti. Etena “tālavatthu

viya katāti tālāvatthukatā”ti ayaṃ viggaho dassito. Ettha pana avatthubhūto tālo viya katāti avatthutālākatāti vattabbe visesanassa padassa paranipātaṃ katvā “tālāvatthukatā”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Iminā panatthena idaṃ dasseti - rūparasādivacanena vipākadhammadhammā hutvā pubbe uppannā kusalākusaladhammā gahitā, te uppannāpi matthakasadisānaṃ taṇhāvijjānaṃ maggasatthena chinnattā āyatīṃ tālapattasadiṣe vipākakkhandhe nibbattetuṃ asamatthā jātā, tasmā tālāvatthu viya katāti tālāvatthukatā rūparasādayoti. Imasmiñhi atthe “abhinandantāna”nti iminā padena kusalasomanassampi saṅghatanti vadanti.

Anabhāvaṃkatāti ettha anu-saddo pacchā-saddena samānatthoti āha “yathā nesaṃ pacchābhāvo na hotī”tiādi. Anuabhāvaṃ gatāti pacchā anuppattidhammatāvasena abhāvaṃ gatā vināsamupagatā, pahīnāti attho. “Imā anacchariyā gāthāyo paṭibhaṃsū”ti ettha anacchariyasaddaṃ udāharaṇavasena dassento āha “yathā anuacchariyā anacchariyā”ti. Tattha anuacchariyāti savanakāle uparūpari vimhayakarāti attho.

Yañca kho tvaṃ vadesi, so pariyāyo na hotīti yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāṃ kāraṇaṃ arasarūpatāya vadesi, taṃ kāraṇaṃ na hoti, na vijjatīti attho. Nanu ca brāhmaṇo yaṃ vandanādisāmaggirasābhāvasaṅkhātāṃ pariyāyaṃ sandhāya “arasarūpo bhavaṃ gotamo”ti āha, so pariyāyo natthīti vutte vandanādīni bhagavā karotīti āpajjatīti imaṃ anīṭṭhappasaṅgaṃ dassento āha “kasmā pana bhagavā evamāhā”tiādi.

4. Sabbapariyāyesūti sabbavāresu. Sandhāya bhāsitamattanti yaṃ sandhāya brāhmaṇo “nibbhogo bhavaṃ gotamo”tiādimāha, bhagavā ca yaṃ sandhāya nibbhogatādiṃ attani anujānāti, taṃ sandhāya bhāsitamattaṃ. Chandarāgaparibhogoti chandarāgavasena paribhogo. Aparaṃ pariyāyanti aññaṃ kāraṇaṃ.

5. Kulasamudācārakammanti kulācārasaṅkhātāṃ kammaṃ, kulacārittanti vuttaṃ hoti. Akiriyanti akaraṇabhāvaṃ. Duṭṭhu caritaṃ duccharitaṃ, kāyadvāre bāhullavuttito kāyato pavattaṃ duccharitanti kāyaduccharitaṃ. Taṃ sarūpato dassento “tattha cā”tiādimāha. Pāṇātipātaadinnādānamicchācāracetanā veditabbāti ettha pāṇoti paramatthato jīvitindriyaṃ, vohārato satto. Jīvitindriyañcettha rūpārūpavasena veditabbaṃ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṃsambandhatāya vinassati. Sattoti ca khandhasantāno gahetabbo. Tattha hi sattapaññatti. Saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atīva pātanaṃ atipāto, saṅikaṃ patituṃ adatvā sīghaṃ pātananti attho. Atikkamma vā satthādīhi abhibhavitvā pātanaṃ atipāto, pāṇassa atipāto pāṇātipāto, pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṃ hoti. Atthato pana pāṇe pāṇasaññino parassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānamaññatarappavattā vadhakacetanā. Yāya hi cetanāya vattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetukamahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādissappayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipāto. Laddhupakkamāni hi bhūtāni itarabhūtāni viya na visadānīti samānajātiyānaṃ kāraṇāni na honti.

Etthāha - khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hantā, ko vā haññati, yadi cittacetāsikasantāno, so arūpatāya na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopaniyo. Atha rūpasantāno, so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha

chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādi atītesu vā saṅkhāresu bhavēyya anāgatesu vā paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesaṃ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhikukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanato kassa kiriyā, pariyośanākālānavatṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate - yathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārānaṃ puñjo sattasaṅkhāto hantā. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandhano yathāvuttavadhappayogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetāsikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivinibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, napi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano. Paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ, na ca katturahito pāṇātipātapayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādaniyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā “padīpo pakāseti, nisākarova candimā”ti. Na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetāsikakalāpassa pāṇātipāto icchitabbo santānavasena avatṭhitasseva paṭijānanato. Santānavasena vattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyā dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddho. Ayañca vicāro adinnādānādīsipi yathāsambhavaṃ vibhāvetabbo.

So ca pāṇātipāto guṇavirahitesu tiracchānagatādīsū paṇesu khuddake paṇe appasāvajjo, mahante mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya, payogasamattepi vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsū appaguṇe paṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve satipi kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo.

Kāyavācāhi na dinnanti adinnaṃ, parasantakaṃ, tassa ādānaṃ adinnādānaṃ. Parassaharaṇaṃ theyyaṃ, corikāti vuttaṃ hoti. Atthato pana parapariggahe parapariggahitasāññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ nātadaradvārappavattā theyyacetanā. Taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ, taṃtaṃguṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ.

Micchā caraṇaṃ micchācāro, methunasamācāresu ekantanindito lāmakācāro. So pana lakkhaṇato asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā. So panesa micchācāro sīlādiguṇavirahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā - agamanīyavatthu, tasmīṃ sevanacittaṃ, sevanapayogo, maggenamaggappaṭipattiadhivāsananti. Eko payogo sāhatthiko eva.

Vacīdvāre bāhullavuttito vācato pavattaṃ duccharitanti vacīduccaritaṃ. Taṃ sarūpato dassento āha “musāvādapisuṇavācāpharusavācāsamphappalāpacetanā veditabbā”ti. Tattha musāti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. Musā vadīyati vuccati etāyāti musāvādo, atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññāttisamuṭṭhāpikā cetanā. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthīti ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī”ti pūraṇakathānayaena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhantiādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā honti - atathaṃ vatthu, visaṃvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthaviññāpananti. Eko payogo sāhatthikova. So kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā vācāya vā paravisaṃvādakakiriyākaraṇe daṭṭhabbo. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṃ jānāti, ayaṃ kiriyāsamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeaya musāvādakammunā bajjhati. Yasmā pana yathā kāyākāyapaṭibaddhavācāhi paraṃ visaṃvādeti, tathā “idamassa bhañāhī”ti āṇāpentopi, paṇṇaṃ likhitvā purato nissajjantopi, “ayaṃ attho evaṃ veditabbo”ti kuṭṭādīsu likhitvā ṭhapentopi, tasmā ettha āṇattikanissaggiyathāvarāpi payogā yujjanti. Aṭṭhakathāsu pana anāgatattā vīmaṃsitvā gahetabbā.

Pisatīti pisuṇā, samagge satte avayavabhūte vagge bhinne karotīti attho. Niruttinayaena vā piyasuññakaraṇato pisuṇā. Yāya hi vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ, parassa ca piyasuññabhāvaṃ karoti, sā pisuṇavācā. Lakkhaṇato pana saṃkiliṭṭhacittassa paresaṃ vā bhedaṃ attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisuṇavācā pisuṇaṃ vadati etāyāti katvā. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā - bhinditabbo paro, “iti ime nānā bhavissanti vinā bhavissanti”ti bhedapurekkhāratā vā “iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthaviñāpananti. Pare pana abhinne kammaṭṭhabhedo natthi, bhinne eva hoti.

Pharusayatīti pharusā, vācā. Yāya hi vācāya attānampi parampi pharusā sinehābhāvena lūkaṃ karoti, sā pharusavācā. Atha vā sayampi pharusā domanassasamuṭṭhitattā sabhāvenapi kakkasā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhāti pharusavācā. Ettha pana paresaṃ mammacchedanavasena pavattiyā ekantaṇiṭṭhuratāya sabhāvena kāraṇavohārena ca vācāya pharusasaddappavatti daṭṭhabbā. Taṃ pharusā vadati etāyāti pharusavācā, parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusā cetanā. Tassā āvibhāvatthamidaṃ vatthu - eko kira dārako mātū vacanaṃ anādiyitvā araṇṇaṃ gacchati, taṃ mātā nivattetuṃ asakkontī “caṇḍā taṃ mahimsī anubandhatū”ti akkosi. Athassa tattheva araṇṇe mahimsī utṭhāsi. Dārako “yaṃ mama mātā mukhena kathesi, taṃ mā hotu. Yaṃ cittaena cintesi, taṃ hotū”ti saccakiriyamakāsi. Mahimsī tattheva baddhā viya aṭṭhāsi. Evaṃ mammacchedakopi payogo cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti. Mātāpitāro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhāṇikaṃ karontū”ti, uppalapattampi ca nesaṃ upari patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evampi vadanti “kiṃ ime ahirikā anottappino caranti, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti, yathā cittasaṇhatāya pharusavācā na hoti, evaṃ vacanasāṇhatāya apharusavācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ apharusavācā hoti, cittapharusatāya pana esā pharusavācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa

8. Lokajetṭhakakammanti loke jetṭhakānaṃ kattabbakammaṃ, loke vā seṭṭhasammataṃ kammaṃ. Tatrāti yathāvuttesu dvīsupi atthavikappesu. Padābhihito attho padattho, byañjanatthoti vuttaṃ hoti. Vinayaṃ vā arahatīti ettha vinayanaṃ vinayo, niggaṇṇhananti attho. Tenāha “niggaṇṇaṃ arahatīti vuttaṃ hotī”ti. Nanu ca paṭhamāṃ vuttesu dvīsupi atthavikappesu sakatthe arahatthe ca bhaddhitapaccayo saddalakkhaṇato dissati, na pana “vinayāya dhammaṃ desetī”ti imasmiṃ atthe, tasmā kathamettha taddhitapaccayoti āha “vicitrā hi taddhitavutti”ti. Vicitrā cettha lokappamāṇato veditabbā. Tathā hi yasmiṃ yasmiṃ atthe taddhitappayogo lokassa, tattha tattha taddhitavutti lokato siddhāti vicitrā taddhitavutti. Tasmā yathā “mā saddamakāsi”ti vadanto “māsaddiko”ti vuccati, evaṃ vinayāya dhammaṃ desetīti venayikoti vuccatīti adhippāyo.

9. Kapaṇapurisoti guṇavirahitatāya dīnamanusso. Byañjanāni avicāretvāti tissadattādisaddesu viya “imasmiṃ atthe ayaṃ nāma paccayo”ti evaṃ byañjanaṃ vicāraṃ akatvā, anipphannaṃ pāṭipadikavasena vuttaṃ hoti.

10. Devalokagabbhasampattiyāti vatvā ṭhapetvā bhummadeve sesesu devesu gabbhaggahaṇassa abhāvato paṭisandhiyevettha gabbhasampattīti veditabbāti vuttamevatthaṃ vivaritvā dassento āha “devalokapaṭisandhipaṭilābhāya saṃvattatī”ti. Assāti abhivādanādisāmīcikammaṃ. Mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassentoti mātito aparissuddhabhāvaṃ dassento, akkositukāmaṃ dāsiyā puttoti dāsikucchismiṃ nibbattabhāve dosaṃ dassetvā akkosanaṃ viya bhagavato mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassetvā akkosantopi evamāhāti adhippāyo. Gabbhatoti devalokapaṭisandhito. Tenevāha “abhabbo devalokūpapattiṃ pāpuṇitunti adhippāyo”ti. Hīno vā gabbho assāti apagabbhoti imassa viggahassa ekena pariyāyena adhippāyaṃ dassento āha “devalokagabbhaparibāhirattā āyatiṃ hīnagabbhapaṭilābhābhāgī”ti. Iti-saddā e hetuattho, yasmā āyatimpi hīnagabbhapaṭilābhābhāgī, tasmā hīno vā gabbho assāti apagabbhoti adhippāyo.

Puna tasseva viggahassa kodhavasena...pe... dassentoti heṭṭhā vuttanayassa anurūpaṃ katvā adhippāyaṃ dassento āha “hīno vāssa mātukucchismiṃ gabbhavāso ahoṣīti adhippāyo”ti. Gabbha-saddo atthi mātukucchipariyāyo “gabbhe vasati māṇavo”tiādīsu viya. Atthi mātukucchismiṃ nibbattasattapariyāyo “antamaso gabbhapātanaṃ upādāyā”tiādīsu viya. Tattha mātukucchipariyāyaṃ gahetvā atthaṃ dassento āha “anāgate gabbhaseyyā”ti. Gabbhe seyyā gabbhaseyyā. Anuttarena maggenāti aggamaggena. Kammakilesānaṃ maggena vihatattā āha “vihatakāraṇattā”ti. Itarā tissopīti aṇḍajasamṣedajaopapātikā. Ettha ca yadipi “apagabbho”ti imassa anurūpato gabbhaseyyā eva vattabbā, pasaṅgato pana labbhamānaṃ sabbampi vattuṃ vaṭṭatīti punabbhavābhiniḍḍattipi vuttāti veditabbā.

Idāni sattapariyāyassa gabbhasaddassa vasena viggahanānattaṃ dassento āha “apicā”tiādī. Imasmiṃ pana vikappe gabbhaseyyā punabbhavābhiniḍḍattipi ubhayampi gabbhaseyyavaseneva vuttantipi vadanti. Nanu ca “āyatiṃ gabbhaseyyā pahīnā”ti vuttattā gabbhassa seyyā eva pahīnā, na pana gabbhoti āpajjatīti āha “yathā cā”tiādī. Atha “abhinibbatti”ti ettakameva avatvā punabbhavaggahaṇaṃ kimatthanti āha “abhinibbatti ca nāmā”tiādī. Apunabbhavabhūtāti khaṇe khaṇe uppajjamānaṃ dhammānaṃ abhinibbatti.

11. Dhammadhātunti ettha dhamme anavasese dhāreti yāthāvato upadhāretīti dhammadhātu, dhammānaṃ yathāsabhāvato avabujjhanasabhāvo, sabbaññutaññāṇassettaṃ adhivacanaṃ. Paṭivijjhātvāti sacchikatvā, paṭilābhātvāti attho, paṭilābhahetūti vuttaṃ hoti. Desanāvilāsappatto hotīti rucivasena parivattetvā desetumaṃ samatthataṃ desanāvilāso, taṃ patto adhigatoti attho. Karuṇāvipphāraṇti sabbasattesu mahākaruṇāya pharaṇaṃ. Tādiguṇalakkhaṇameva puna upamāya vibhāvetvā dassento āha “pathavīsamacittata”nti. Yathā pathavī suciasucinikkhepachedanabhedanādīsu na vikampati, anurodhavirodhaṃ na pāpuṇāti, evaṃ itthānīttāsu lābhālābhādīsu anurodhavirodhappahānato avikampitacittatāya pathavīsamacittatanti attho. Akuppadhammatanti ettha “akuppadhammo nāma phalasamāpatti”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. “Paresu pana akkosantesupi attano pathavīsamacittatālakkaṇaṃ akujjhanasabhāvatanti evamettha attho gahetabbo”ti amhākaṃ khanti. Jarāya anusaṇṭanti jarāya paliveṭṭitaṃ. Vaṭṭakhāṇubhūtaṃ anekesaṃ anayabyasanānaṃ nipātālakkaṇatthambhabhūtatāya saṃsārakhāṇubhūtaṃ. Brāhmaṇassa vuḍḍhatāya āsannavuttimaraṇanti sambhāvanavasena “ajja maritvā”tiādi vuttaṃ. Mahantena kho pana ussāhenāti “sādhū kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hoti”ti evaṃ sañjātamahussāhena. Appaṭisaṃsaṃ purejātabhāvanti anaññasādhāraṇaṃ purejātabhāvaṃ. Natthi etassa paṭisaṃsaṃ purejātabhāvo.

“Apī”ti avatvā “pī”ti vadanto pi-saddopi visumaṃ atthi nipātoti dasseti. Sambhāvanattheti “api nāmevaṃ siyā”ti vikappanattho sambhāvanattho, tasmīṃ jotakatāya pisaddo vattati. Vacanasiliṭṭhatāyāti vacanassa madhurabhāvatthaṃ, mudubhāvatthanti attho. Evañhi loke siliṭṭhavacanaṃ hotīti evaṃ ekameva gaṇanaṃ avatvā aparāya gaṇanāya saddhiṃ vacanaṃ loke siliṭṭhavacanaṃ hoti yathā “dve vā tīṇi vā udakaphusitānī”ti. Sammā adhisayitānīti pādādīhi attanā nesaṃ kiñci upaghātaṃ akarontiyā bahivātādiaparissayaparihāratthaṃ sammadeva upari sayitāni. Upariattho hettha adhi-saddo. Utumaṃ gaṇhāpentiyāti tesamaṃ allasinehapariyādānatthaṃ attano kāyusmāvasena utumaṃ gaṇhāpentiyā. Tenāha “usmīkatānī”ti. Sammā paribhāvitānīti sammadeva sabbaso kukkuṭavāsanaṃ vāsitaṃ. Tenāha “kukkuṭagandhaṃ gāhāpitānī”ti.

Ettha ca sammā parisedanaṃ kukkuṭagandhaparibhāvanañca sammā adhisayananiṭṭhāyā ānubhāvananiṭṭhānti daṭṭhabbaṃ. Sammā adhisayaneneva hi itaradvayaṃ ijjhati. Na hi sammā adhisayanato visumaṃ sammā parisedanassa sammā paribhāvanassa ca karaṇaṃ atthi, tena pana saddhiṃyeva itaresamaṃ dvinnampi ijjhanato vuttaṃ “evaṃ tīhi pakārehi tāni aṇḍāni paripāliyamānānī”ti. Nakhasikhāti nakhaggāni. Mukhatuṇḍakanti mukhaggamaṃ. Kapālassa tanukattāti ettha yathā kapālassa tanutā ālokassa anto paññāyamānassa kāraṇaṃ, tathā kapālassa tanutāya nakhasikhāmukhatuṇḍakānaṃ kharatāya ca allasinehapariyādānaṃ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ. Saṅkuṭitahatthapādāti ettha hatthāti pakkhā. Na hi kukkuṭānaṃ pakkhato añño hattho nāma atthi. Etthāti ālokaṭṭhāne. Pakkhe vidhūnantāti pakkhe cālentā. Nikkhamantānanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ, nikkhamantesūti attho.

So jeṭṭho iti assa vacanīyoti yo paṭhamataraṃ aṇḍakosato nikkhanto kukkuṭapotako, soyeva jeṭṭhoti vacanīyo assa, bhaveyyāti attho. Sampāṭipādentoti saṃsantento. Tibhūmakapariyāpannāpi sattā avijjākosassa anto pavīṭṭhā tattha tattha appahīnāya avijjāya veṭṭitattāti āha “avijjākosassa anto pavīṭṭhesu sattesū”ti. Aṇḍakosanti

bijakapālaṃ. Lokasannivāseti loko eva lokasannivāso. Sammāsambodhinti ettha sammāti aviparītattho, saṃ-saddo sāmanti imamatthaṃ dīpeti, tasmā sammā aviparītenākārena sayameva cattāri saccāni bujjhati paṭivijjhatīti sammāsambodhīti maggo vuccati. Tenāha “sammā sāmañca bodhi”nti, sammā sayameva ca bujjhanakanti attho. Sammāti vā pasatthavacano, saṃ-saddo sundaravacanoti āha “atha vā pasatthaṃ sundarañca bodhi”nti. Bodhisaddassa anekatthataṃ dassetvā idhāhippetamatthaṃ niddhāretvā dassetukāmo āha “bodhīti rukkhopi maggopī”tiādi. Tattha abujjhi etthāti rukkho bodhi. Sayam bujjhati, bujjhanti vā tena ariyāti maggo bodhi. Sabbadhamme sabbākārato bujjhati paṭivijjhatīti sabbaññutaññāṇaṃ bodhi. Bujjhīyati sacchikarīyatīti nibbānaṃ bodhi. Antarā ca bodhinti dutiyamudāharaṇaṃ vināpi rukkhasaddena bodhisaddassa rukkhe pavattidassanatthaṃ vuttaṃ. Varabhūrimedhasoti mahāpathavī viya patthaṭavarapaññoti attho. Asabbaguṇadāyakattāti sabbaguṇānaṃ adāyakattā. Sabbaguṇe na dadātīti hi asabbaguṇadāyako, ayuttasamāsoyaṃ gamakattā yathā “asūriyaṃpassāni mukhānī”ti.

Tisso vijjāti upanissayavato saheva arahattaphalena tisso vijjā deti. Nanu cettha tīsu vijjāsu āsavakkhayaññāṇassa maggapariyāpannattā kathametaṃ yujjati “maggo tisso vijjā detī”ti? Nāyaṃ doso. Satipi āsavakkhayaññāṇassa maggapariyāpannabhāve aṭṭhaṅgike magge sati maggaññāṇena saddhiṃ tisso vijjā paripuṇṇā hontīti “maggo tisso vijjā detī”ti vuccati. Cha abhiññāti etthāpi eseṇa nayo. Sāvakaṃpāramiññāṇanti aggasāvakehi paṭilabhitabbaṃ sabbameva lokiyalokuttaraññāṇaṃ. Paccekabodhiññāṇanti etthāpi imināva nayena attho veditabbo. Abbhaññāsinti jāniṃ. Jānanañca na anussavādivasenāti āha “paṭivijjhi”nti, paccakkhamakāsinti attho. Paṭivedhopi na dūre t̥hitassa lakkhaṇappaṭivedho viyāti āha “pattomhī”ti, pāpuṇinti attho. Pāpuṇanañca na sayam gantvāti āha “adhigatomhī”ti, sakasantāne uppādanavasena paṭilabhinti attho.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena sammadeva paṭipādanaṃ. Atthenāti upameyyatthena. Yathā kukkuṭiyā aṇḍesu tividhakiriyākaraṇaṃ kukkuṭacchāpakānaṃ aṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇaṃ, evaṃ bodhisattabhūtaṃ bhagavato tividhānupassanākaraṇaṃ avijjaṇḍakosato nikkhamanassa mūlakāraṇanti āha “yathā hi tassā kukkuṭiyā...pe... tividhānupassanākaraṇa”nti. “Santāne”ti vuttattā aṇḍasadisatā santānassa bahi nikkhantakukkuṭacchāpakasadisatā buddhaguṇānaṃ, buddhaguṇāti ca atthato buddhoyeva “tathāgatassa kho etaṃ, vāseṭṭha, adhivacanaṃ dhammakāyo itipī”ti vacanato. Avijjaṇḍakosassa tanubhāvoti balavavipassanāvasena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, paṭicchādanasāmaññena ca avijjāya aṇḍakosasadisatā. Mudubhūtaṃ kharabhāvāpatti hotīti tannivattanatthaṃ “thaddhakharabhāvo”ti vuttaṃ. Tikkhakharavippasannasūrabhāvoti ettha pariggayhamānesu saṅkhāresu vipassanāññāṇassa samādhindriyavasena sukhānuppaveso tikkhatā, anupavisitvāpi satindriyavasena anatikkamanato akuṇṭhatā kharabhāvo. Tikkhopi hi ekacco saro lakkhaṃ patvā kuṇṭho hoti, na tathā idaṃ. Satipi kharabhāve sukhumappavattivasena kilesasamudācārasaṅkhobharahitatāya saddhindriyavasena pasannabhāvo, satipi ca pasannabhāve antarā anosakkivā kilesapaccatthikānaṃ suṭṭhu abhibhavanato vīriyindriyavasena sūrabhāvo veditabbo. Evamimehi pakārehi saṅkhārupekkhāññāṇameva gahitanti daṭṭhabbaṃ. Vipassanāññāṇassa pariṇāmakāloti vipassanāya vuṭṭhānagāminibhāvappatti, tadā ca sā maggaññāgabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha “gabbhaggahaṇakālo”ti. Gabbhaṃ gaṇhāpetvāti saṅkhārupekkhāya

anantaram sikhāppattaanulomavipassanāvasena maggavijāyanattham gabbham gaṇhāpetvā. Anupubbādhigatenāti paṭhamamaggapaṭipāṭiyā adhigatena. Abhiññāpakkkheti lokiyābhiññāpakkkhe. Lokuttarābhiññā hi avijjaṇḍakosam padālita. Potthakesu pana katthaci “chaabhiññāpakkkhe”ti likhanti, so apāṭhoti veditabbo. Jeṭṭho seṭṭhoti vuddhatamattā jeṭṭho, sabbaguṇehi uttamattā pasatthatamoti seṭṭho.

Idāni “āraddham kho pana me brāhmaṇa vīriya”ntiādikāya desanāya anusandhiṃ dassento āha “evaṃ bhagavā”tiādi. Tattha pubbabhāgato pabhutīti bhāvanāya pubbabhāgiyavīriyārambhādito paṭṭhāya. Cittamevamuppannanti evaṃ upari vakkhamānaparivitakkavasena cittamuppannanti attho. “Cittameva uppanna”ntipi pāṭho, tattha cittameva uppannam, na tāva bhagavati pasādoti attho. Muṭṭhassatināti vinaṭṭhassatinā, sativirahitenāti attho. Sāraddhakāyenāti sadarathakāyena. Bodhimaṇḍeti bodhisāṅkhātassa ñāṇassa maṇḍabhāvappatte ṭhāne. Bodhīti hi paññā vuccati, sā ettha maṇḍā pasannā jātāti so padeso “bodhimaṇḍo”ti paññāto. Caturaṅgasamannāgatanti “kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, sarīre upasussatu maṃsalohita”nti evaṃ vuttacaturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ. Tattha tacoti ekaṃ aṅgaṃ nhāru ekaṃ aṅgaṃ aṭṭhi ekaṃ aṅgaṃ maṃsalohitaṃ ekaṃ aṅganti veditabbaṃ. Taco ekaṃ aṅganti ca tace nirapekkhabhāvo ekaṃ aṅganti gahetabbaṃ. Padhānaṃ anuyuñjantassa hi tace palujjamānēpi taṃnimittaṃ avosānāpajjanaṃ tassa vīriyassa ekaṃ aṅgaṃ ekaṃ kāraṇaṃ. Evaṃ sesesupi attho veditabbo. Paggahitanti ārambhaṃ sithilaṃ akatvā daḷhaparakkamasāṅkhātussāhanabhāvena gahitaṃ. Tenāha “asithilappavattitanti vuttaṃ hotī”ti.

Asallīnanti asaṅkucitaṃ kosajjivasena saṅkocaṃ anāpannaṃ. Upaṭṭhitāti ogāhanasaṅkhātena apilāpabhāvena ārammaṇaṃ upagantvā ṭhitā. Tenāha “ārammaṇābhīmukhībhāvenā”ti. Sammosassa viddhaṃsanavasena pavattiyā na sammuṭṭhāti asammūṭṭhā. Kiñcāpi cittaṃpassaddhivaseneva cittameva passaddhaṃ, kāyapassaddhivaseneva ca kāyo passaddho hoti, tathāpi yasmā kāyapassaddhi uppajjamānā cittaṃpassaddhiyā saheva uppajjati, na vinā, tasmā vuttaṃ “kāyacittaṃpassaddhivasenā”ti. Kāyapassaddhiyā ubhayesampi kāyānaṃ passambhanāvahattā vuttaṃ “rūpakāyopi passaddhoyeva hotī”ti. So ca khoti so ca kho kāyo. Vigatadarathoti vigatakilesadaratho. Nāmakāye hi vigatadarathe rūpakāyopi vūpasantadarathapariḷāho hoti. Sammā āhitanti nānārammaṇesu vidhāvanasaṅkhātāṃ vikkhepaṃ vicchinditvā ekasmiṃyeva ārammaṇe avikkhittabhāvāpādanena sammadeva āhitaṃ ṭhapitaṃ. Tenāha “suṭṭhu ṭhapita”ntiādi. Cittassa anekaggabhāvo vikkhepavasena cañcalatā, sā sati ekaggatāya na hotīti āha “ekaggaṃ acalaṃ nipphandana”nti. Ettāvatāti “āraddham kho panā”tiādinā vīriyasatipassaddhisamādhīnaṃ kiccasiddhidassanena.

Nanu ca saddhāpaññānampi kiccasiddhi jhānassa pubbapaṭipadāya icchitabbāti? Saccaṃ icchitabbā, sā pana nānantarikabhāvena avuttasiddhāti na gahitā. Asati hi saddhāya vīriyārambhādīnaṃ asambhavoyeva, paññāpariggahe ca nesaṃ asati ñāyārambhādibhāvo na siyā, tathā asallīnāsamosatādayo vīriyādīnanti asallīnatādiggahaṇenevettha paññākiccasiddhi gahitāti daṭṭhabbaṃ. Jhānabhāvanāyaṃ vā samādhikiccaṃ adhikaṃ icchitabbanti dassetuṃ samādhipariyosānāva jhānassa pubbapaṭipadā kathitāti daṭṭhabbaṃ.

Paṭhamajjhānakathā

Idāni “viviceva kāmehī”tiādinayappavattāya pāḷiyā jhānavibhaṅge vuttampi atthaṃ aṭṭhakathānayeveva saṃvaṇṇetukāmo vibhaṅgapāḷiyā vuttanayena avacane kāraṇaṃ dassetuṃ “kiñcāpi tattha katame kāmā”tiādimāha. Tattha patthanākārena pavatto dubbalo lobho chandanaṭṭhena chando, tato balavā raṇjanaṭṭhena rāgo, tatopi balavatāro bahalarāgo chandarāgo. Nimittānubyañjanāni saṅkappeti etenāti saṅkappo, tathāpavatto lobho. Tattha nimittasaṅkappanā nāma avayave samodhānetvā “itthī puriso”tiādinā ekajjhaṃ katvā uparūpari kilesuppatiyyā nimittassa kappanā. Anubyañjanasaṅkappanā pana “hatthā sobhanā, pādā sobhanā”ti evaṃ anubyañjanavasena vibhajitvā kappanāti. Kilesānañhi anu anu byañjanato paribyañjanato paribyattivasena uppattiyā paccayabhāvato anubyañjanaṃ hatthapādādiavayavā vuccanti. Tato balavā raṇjanaṭṭhena rāgo, saṅkappavaseneva pavatto tatopi balavatāro saṅkapparāgo. Svāyaṃ pabhedo ekasseva lobhassa pavattiākārasena avatthābhedavasena ca veditabbo yathā “vaccho dammo balībaddo”ti. Kāmāti kilesakāmā, kāmentīti kāmā, kāmenti etehīti vā.

Seyyathidanti imassa taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho. Viviccitvāti visuṃ hutvā. Tenāha “vinā hutvā apasakkitvā”ti, pajahanasena apakkamitvāti attho. Viviceva kāmehīti ettha viviccāti iminā vivecanaṃ jhānakkhaṇe kāmānaṃ abhāvamattaṃ vuttaṃ. Viviccevāti pana iminā ekaṃsato kāmānaṃ vivecetabbatādīpanena tappaṭipakkhatā jhānassa kāmavivekappahānassa ca jhānādhigamūpāyatā dassitā hotīti imamatthaṃ dassetuṃ “paṭhamajjhāna”ntiādiṃ vatvā tamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “katha”ntiādi vuttaṃ. Andhakāre sati padīpo viyāti etena yathā padīpābhāvena rattiyaṃ andhakārābhibhavo, evaṃ jhānābhāvena cittasantatiyaṃ kāmābhibhavoti dasseti.

Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇavacanaṃ, na kho pana evaṃ daṭṭhabbaṃ “kāmehi evā”ti avadhāraṇassa akatattā. Tannissaraṇatoti nissaranti niggacchanti etena, ettha vāti nissaraṇaṃ. Ke niggacchanti? Kāmā. Tesāṃ kāmānaṃ nissaraṇaṃ pahānaṃ tannissaraṇaṃ, tato kāmanissaraṇatoti attho. Kathaṃ pana samāne vikkhambhane kāmānamevettaṃ nissaraṇaṃ, na byāpādādīnanti codanaṃ yuttito āgamato ca sādhetuṃ “kāmadhātū”tiādi vuttaṃ. Tattha kāmadhātusamatikkamanatoti sakalassapi kāmabhavassa samatikkamapaṭipadābhāvato. Tena imassa jhānassa kāmāpariññābhāvamāha. Kāmarāgapaṭipakkhatoti “chando kāmō”tiādinā vuttavibhāgassa kilesakāmassa paccatthikabhāvato. Tena yathā mettā byāpādassa, karuṇā vihiṃsāya, evamidaṃ jhānaṃ kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhūtanti dasseti. Vipākena cettha kāmadhātusamatikkamo attano pavattikkhaṇe kāmarāgapaṭipakkhatā ca veditabbā. Evamattano pavattiyā vipākappavattiyā ca kāmarāgato kāmadhātuto ca vinivattasabhāvattā idaṃ jhānaṃ visesato kāmānameva nissaraṇaṃ, svāyamattho pāṭhāgato evāti āha “yathāhā”tiādi. Nekkhammanti paṭhamajjhānaṃ.

Kāmañcettha tamatthaṃ dīpetuṃ purimapadeyeva avadhāraṇaṃ gahitaṃ, uttarapadepi pana taṃ gahetabbameva tathā atthasambhavatoti dassetuṃ “uttarapadepi”tiādi vuttaṃ. Itoti kāmacchandato. Esa daṭṭhabboti esa niyamo daṭṭhabbo. Sādhāraṇavacanenāti sabbavivekasādhāraṇavacanena. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekā tadaṅgavivekādayo. Kāyacittaupadhivivekā kāyavivekādayo. Tayo eva idha daṭṭhabbāti tayo eva idha jhānakathāyaṃ daṭṭhabbā samucchedavivekādināṃ

asambhavato. Niddeseti mahāniddese. Tattha hi “uddānato dve kāmā vatthukāmā kilesakāmā cā”ti uddisitvā tattha “katame vatthukāmā manāpiyā rūpā...pe... manāpiyā phoṭṭhabbā”tiādinā vatthukāmā niddiṭṭhā. Te pana kāmīyantīti kāmāti veditabbā. Tatthevāti niddeseveva. Vibhaṅgeti jhānavibhaṅge. Evañhi satīti evaṃ ubhayesampi kāmānaṃ saṅgahe sati. Vatthukāmehipīti vatthukāmehi viviccevatīpi attho yujjatīti evaṃ yujjamānatthantarasaṃuccayattho pi-saddo, na kilesakāmasaṃuccayattho. Kasmā? Imasmiṃ atthe kilesakāmehi vivekassa dutiyapadena vuttattā. Tenāti vatthukāmaṃvivekena. Kāyaviveko vutto hotīti puttadārādipariggahavivekadīpanato kāyaviveko vutto hoti.

Purimenāti kāyavivekena. Etthāti “vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehī”ti etasmiṃ padadvaye. Ito vā niddhārite vivekadvaye, akusalasaddena yadi kilesakāmā, sabbākusalāpi vā gahitā, sabbathā kilesakāmehi viveko vuttoti āha “dutiya kilesakāmehi vivekavacanaṃ”ti. Dutiyaenāti ca cittavivekenāti attho. Etesanti yathāvuttānaṃ dvinnānaṃ padānaṃ. Niddhāraṇe cetanaṃ sāmivacanaṃ. Taṇhādisaṃkilesānaṃ vatthuno pahānaṃ saṃkilesavatthupahānaṃ. Lolabhāvo nāma tattha tattha rūpādīsu taṇhupādō, tassa hetū vatthukāmā eva veditabbā. Bālabhāvassa hetupariccāgoti sambandho. Bālabhāvo nāma avijjā, ducintitacintitādi vā, tassa ayonisomanasikāro, sabbepi vā akusalā dhammā hetū. Kāmaguṇādhigamaṃhetu pāṇātipātādiāsuddhappayogo hotīti tabbivekena payogasuddhi vibhāvitā. Taṇhāsaṃkilesasodhanaṃ vivatṭūpanissayaṃvaḍḍhanaṃ ca ajjhāsayavisodhanaṃ āsayaposaṇaṃ. Āsayaposaṇanti ca jhānabhāvanāya paccayabhūtā pubbayogādivasena siddhā ajjhāsayasampadā, sā pana taṇhupatāpavigamaṃ hoti. Tena vuttaṃ “taṇhāsaṃkilesavisodhanenā”ti. Kāmesūti niddhāraṇe bhummaṃ.

Anekabhedoti kāmāsavakāmarāgasamyojanādivasena rūpatāṇhādivasena ca anekappabhedo. Kāmacchandoyevāti kāmāsabhāvoyeva chando, na kattukamyatāchando nāpi kusalaacchandoti adhippāyo. Akusalapariyāpannopīti “vivicca akusalehī”ti ettha vuttaakusalesu antogadhapi. Jhānapaṭipakkhatoti jhānassa paṭipakkhabhāvato taṃhetu taṃnimittaṃ visuṃ vutto, akusalabhāvasāmaññaṃ aggahetvā visuṃ sarūpena gahito. Yadi kilesakāmova purimāpade vutto, taṃ kathaṃ bahuvacanaṃ āha “anekabhedato”tiādi. Aññesampīti diṭṭhimānaahirikānottappādīnaṃ taṃsahitaphassādīnaṃca. Uparijhānaṅgapaccanīkaṇṇapaṭipakkhabhāvadassanatoti “savitakkaṃ savicāra”ntiādinā upari vuccamānāni jhānaṅgāni uparijhānaṅgāni, tesāṃ attano paccanīkānaṃ paṭipakkhabhāvadassanato tappaccanīkanīvaraṇavacanaṃ. “Uparijhānaṅgānaṃ paccanīkaṇṇapaṭipakkhabhāvadassanato”tipi pāṭho. Tattha paccanīkaṇṇapaṭipakkhabhāvadassanatoti upari vuccamānājhānaṅgānaṃ ujuvipaccanīkavasena paṭipakkhabhāvadassanatoti atthaṃ vadanti. Jhānaṅgapaccanīkānīti jhānaṅgānaṃ pavattinivāraṇato jhānaṅgapaccanīkāni. Viddhamasakānīti vighātakāni. Samādhī kāmācchandassa paṭipakkhoti rāgapaṇidhiyā ujuvipaccanīkabhāvato nānārammaṇehi palobhitassa paribbhamantassa cittassa samādhānato kāmācchandassa samādhī paṭipakkho. Pīti byāpādassāti pāmojjena samānayogakkhemattā byāpādassa pīti paṭipakkhā. Vitakko thinamiddhassāti yoniso saṅkappanavasena savipphārappavattito vitakko thinamiddhassa paṭipakkho. Sukhaṃ uddhaccakukkuccassāti sukhaṃ vūpasantasītalasabhāvattā avūpasamānutāpasabhāvassa uddhaccakukkuccassa paṭipakkhaṃ. Vicāro

vicikicchāyāti vicāro ārammaṇe anumajjanavasena paññāpatirūpasabhāvattā vicikicchāya paṭipakkho. Mahākaccānattherena desitā piṭakānaṃ saṃvaṇṇanā peṭakaṃ, tasmīṃ peṭake.

Pañcakāmaguṇabhedavisayassāti rūpādipañcakāmaguṇavisesavisayassa. Āghātavatthubhedādivisayānanti byāpādavivekavacanena “anattamaṃ me acarī”tiādiāghātavatthubhedavisayassa dosassa, mohādhikehi thinamiddhādīhi vivekavacanena paṭicchādanavasena dukkhādipubbantādibhedavisayassa mohassa vikkhambhanaviveko vutto.

Kāmarāgabyāpādatadekaṭṭhathinamiddhādivikkhambhakañcetaṃ sabbākusalapaṭipakkhasabhāvattā sabbākusalānaṃ, tena sabhāvena sabbākusalappahāyakaṃ hontampi kāmarāgādivikkhambhanasabhāvameva hoti taṃsabhāvattāti avisesetvā nīvaraṇākusalamūlādīnaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti āha.

Yathāpaccayaṃ pavattamānānaṃ sabhāvadhammānaṃ natthi kāci vasavattitāti vasavattibhāvanivāraṇatthaṃ “vitakkaṃ vitakko”ti vuttaṃ. Vitakkananti hi vitakkanakiriyā, sā ca vitakkassa attano paccayehi pavattimattamevāti bhāvaniddeso vasavattibhāvanivāraṇāya hoti. Tayidaṃ vitakkaṃ “īdisamida”nti ārammaṇaparikkappananti āha “ūhananti vuttaṃ hotī”ti. Yasmā cittaṃ vitakkabalena ārammaṇaṃ abhinirūḷhaṃ viya hoti, tasmā so ārammaṇābhiniropanalakkhaṇo vutto. Yathā hi koci rājavallabhaṃ ñātiṃ vā mittaṃ vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. Yadi evaṃ kathaṃ avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. Paricayenāti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhanaṃ ciraparicitaṃ, tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva. Yathā taṃ ñāṇasahitaṃ hutvā sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci ñāṇarahitampi sammasanavasena pavattati, yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattaṃ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Āhananapariyāhananarasoti ādito, abhimukhaṃ vā hananaṃ āhananaṃ. Parito, parivattitvā vā āhananaṃ pariyāhananaṃ. “Rūpaṃ rūpaṃ, pathavī pathavī”ti ākoṭentassa viya pavatti āhananaṃ pariyāhanananti ca veditabbaṃ. Yasmiñhi ārammaṇe cittaṃ abhiniropeti, taṃ tassa gahaṇayogyaṃ karonto vitakko ākoṭento viya hoti. Yadi evaṃ nāgasenattherena “ākoṭanalakkhaṇo vitakko. Yathā, mahārāja, bherī ākoṭitā atha pacchā anuravati anusaddāyati, evameva kho, mahārāja, yathā ākoṭanā, evaṃ vitakko daṭṭhabbo. Atha pacchā anuravanā anusaddanā, evaṃ vicāro daṭṭhabbo”ti ākoṭanalakkhaṇatā vitakkassa kasmā vuttā? Nāyaṃ virodho. Therena hi kiccāsannissitaṃ katvā lakkhaṇaṃ vuttaṃ. Dhammānañhi sabhāvavinimuttā kāci kiriyā nāma natthi tathā gahetabbākāro ca. Bodhaneyyajanānurodhena pana paramatthato ekībhāvopi sabhāvadhammo pariyāyavacanehi viya samāropitarūpehi bahūhi pakārehi pakāsīyati. Evañhi so suṭṭhu pakāsito hoti. Ānayanapaccupaṭṭhānoti ettha ānayaṇaṃ citte ārammaṇassa upanayaṇaṃ, ākaḍḍhanaṃ vā.

Anusañcaraṇaṃ anuparibbhamanaṃ. Svāyaṃ viseso santānamhi labbhamāno eva santāne pākaṭo hotīti daṭṭhabbo. Sesesupi esevo nayo. Anumajjananti ārammaṇe cittassa anumasaṇaṃ, parimajjananti attho. Tathā hi “vicāro parimajjanahattho viya

sañcaraṇahattho viyā”ti ca vutto. Tatthāti ārammaṇe. Sahajātānaṃ anuyojanaṃ ārammaṇe anuvicaraṇasaṅkhātaanumajjanavaseneva veditabbaṃ. Anuppabandhanaṃ ārammaṇe cittassa avicchinnaṃ viya pavatti. Tathā hi so “anuppabandhanatā”ti niddiṭṭho. Teneva ca “ghaṇṭānuravo viya, paribbhamanaṃ viyā”ti ca vutto. Katthacīti paṭhamajjhāne parittacittuppādesu ca. Oḷārikatṭhenāti vicārato oḷārikatṭhena. Yathā ghaṇṭābhighātasaddo paṭhamābhiniṇipāto hoti, evaṃ ārammaṇābhimukhaniropanaṭṭhena vitakko cetaso paṭhamābhiniṇipāto viya hotīti āha “ghaṇṭābhighātasaddo viyā”tiādi. Vipphāravāti ettha vipphāro nāma vitakkassa thinamiddhapaṭipakkho ārammaṇe anolīnatā asaṅkoco, so pana abhiniropanabhāvena calanaṃ viya hotīti adhippāyenāha “paripphandanabhāvo cittassā”ti. Paribbhamanaṃ viyāti ettha parissayābhāvavīmaṃsanatthaṃ paribbhamananti veditabbaṃ. Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ pana -

“Ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi pakkhehi vātaṃ gahetvā pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavatto vitakko, vātaggahaṇatthaṃ pakkhe phandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro”ti -

Vuttaṃ, taṃ anuppabandhanena pavattiyaṃ yujjati. Tathā hi upacāre vā appanāyaṃ vā santānena pavattiyaṃ vitakko niccalo hutvā ārammaṇaṃ anupavisiṭvā viya pavattati, na paṭhamābhiniṇipāte pākaṭo hoti. Yathā hi apubbārammaṇe paṭhamābhiniṇipātābhūto vitakko vipphāravā hoti, na tathā ekasmiṃyeva ārammaṇe niraṇṭaraṃ anuppabandhavasena pavattiyaṃ, nātivipphāravā pana tattha hoti sannisinnabhāvato. Paṭhamadutiyaṃjāhānesu pākaṭo hotīti vitakkassa viseso abhiniropanākāro oḷārikattā paṭhamajjhāne pākaṭo hoti, tadabhāvato pañcakanaye dutiyaṃjāhāne vicārassa viseso anumajjanākāro pākaṭo hoti.

Ayaṃ panettha aparō nayo - malaggahitaṃ kaṃsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaēḷakalomādikatacumbaṭakena parimajjantassa daḷhaṃ gahaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkhaṃ bhamayitvā bhājanaṃ karontassa piṇḍassa uppīḷanahattho viya vitakko, tasseeva ito cito ca sañcaraṇahattho viya vicāro. Tathā kaṃsabhājanādīsū kiñci maṇḍalaṃ vaṭṭalekhaṃ karontassa majjhe sannirumbhitvā ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanakaṇṭako viya anumajjano vicāroti veditabbaṃ.

Yathā pupphaphalasākhādiavayavavinimutto avijjamānopi rukkho “sapuppho saphalo”ti voharīyati, evaṃ vitakkādiāṅgavinimuttaṃ avijjamānampi jhānaṃ “savitakkaṃ savicāra”nti voharīyatīti dassetuṃ “rukkho viyā”tiādi vuttaṃ. Vibhaṅge paṇātiādīsū jhānabhāvanāya puggalavasena desetabbattā “idha bhikkhu vivicceva kāmehi”tiādinā puggalādhiṭṭhānena jhānāni uddiṭṭhānīti. Yadiṇi vibhaṅge puggalādhiṭṭhānā desanā katā, attho pana tatrāpi vibhaṅgepi yathā idha “iminā ca vitakkenā”tiādinā dhammavasena vutto, evameva daṭṭhabbo, paramatthato puggalasseva abhāvatoti adhippāyo. Atha vā jhānasamaṅgino vitakkavicārasamaṅgitādassanena jhānasseeva savitakkasavicāratā vuttāti āha “attho pana tatrāpi evameva daṭṭhabbo”ti.

Vivekasaddassa bhāvasādhanaṃ sandhāyāha “tasmā vivekā”ti. Hetuatthe cetāṃ nissakkavacanaṃ, tasmā vivekā hetubhūtāti attho. Vivekasaddassa kattusādhanaṃ kammaśādhanaṃ vā sandhāyāha “tasmīṃ vā viveke”ti. “Vivitto”ti hi iminā

nīvaraṇehi vinābhūto tehi vivecitoti ca sādhanadvayampi saṅgahitamevāti. Pinayatīti tappeti vaḍḍheti vā. Sampiyāyanalakkhaṇāti paritussanalakkhaṇā. Pinanarasāti paribrūhanarasā. Pharaṇarasāti paṇītarūpehi kāyassa byāpanarasā. Udaggabhāvo odagyaṃ. Sukhayatīti sukhaṃ, attanā sampayuttadhamme laddhassāde karotīti attho. Svāyaṃ kattuniddeso pariyāyaladdho dhammato aññassa kattunivattanattho, nippariyāyena pana bhāvasādhanameva labbhatīti “sukhanaṃ sukha”nti vuttaṃ. Sātalakkhaṇanti iṭṭhasabhāvattā taṃsamaṅgīpuggalaṃ, sampayuttadhamme vā attani sādayatīti sātāṃ da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Sātāṃ madhuranti vadanti, sātāṃ lakkhaṇaṃ etassāti sātalakkhaṇaṃ. Upabrūhanarasantiādīsu upabrūhanaṃ sampayuttadhammānaṃ saṃvaddhanaṃ, dukkhaṃ viya avissajjetvā adukkhamasukhā viya anajjuhekkhitvā anu anu gaṇhanaṃ upakāritā vā anuggaho. Katthacīti paṭhamajjhānādiḷe. Paṭilābhatuṭṭhīti paṭilābhavasena uppajjanakatutṭhi. Paṭiladdharasānubhavananti paṭiladdhassa ārammaṇarasassa anubhavanaṃ. Etena pītisukhāni sabhāvato vibhajitvā dassitāni. Yattha pīti, tattha sukhanti vitakkassa viya vicārena pītiyā sukhena accantasam̐yogamāha. Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pītīti vicārassa viya vitakkena, sukhassa pītiyā anaccantasam̐yogaṃ. Tena accantānaccantasam̐yogitāya pītisukhānaṃ viṣesaṃ dasseti.

Kaṃ udakaṃ tārenti etthāti kantāraṃ, nirudakamaruṭṭhānaṃ. Vanameva vanantaṃ. Vanacchāyappavesanaudakaparibhogesu viya sukhanti yathā hi puriso mahākantāramaggaṃ paṭipanno ghammapareto tasito pipāsito paṭipathe purisaṃ disvā “kattha pānīyaṃ atthī”ti puccheyya, so “aṭaviṃ uttaritvāva jātassaravanasañḍo atthi, tattha gantvā labhissasī”ti vadeyya, so tassa kathaṃ sutvāva haṭṭhapahaṭṭho bhavēyya, tato gacchanto bhūmiyaṃ patitāni uppaladalanālapattādīni disvā suṭṭhuturaṃ haṭṭhapahaṭṭho hutvā gacchanto allavatthe allakese purise passeyya, vanakukkuṭavanamorādīnaṃ saddaṃ suṇēyya, jātassarapariyante jātamaṇijālasadisāṃ nīlavanasaṇḍaṃ passeyya, sare jātāni uppalapadumakumudāni passeyya, acchaṃ vippasannaṃ udakampi passeyya, so bhiyyo bhiyyo haṭṭhapahaṭṭho hutvā jātassaraṃ otarivā yathārucci nhatvā ca pivitvā ca passaddhadaratho bhisamuḷālapokkharādīni khāditvā nīluppalādīni piḷandhitvā mandālavamūlāni khandhe khipitvā uttaritvā sātakaṃ nivāsetvā udakasātakaṃ ātape katvā sītacchāyāya mandamande vāte paharante nipannova “aho sukhaṃ aho sukha”nti vadeyya, evaṃsampaḍamidamaṃ daṭṭhabbaṃ. Tassa hi purisassa jātassaravanasañḍasavanato paṭṭhāya yāva udakadassanā haṭṭhapahaṭṭhakālo viya pubbabhāgārammaṇe haṭṭhapahaṭṭhākārā pīti, nhāyitvā ca pivitvā ca sītacchāyāya mandamande vāte paharante “aho sukhaṃ aho sukha”nti vadanto nipannakālo viya balappattaṃ ārammaṇarasānubhavanākārasaṇṭhitaṃ sukhaṃ.

Tasmiṃ tasmiṃ samayeti iṭṭhārammaṇassa paṭilābhasamaye paṭiladdhassa rasānubhavanasaṃmaye vanacchāyādīnaṃ savanadassanasamaye paribhogasaṃmaye ca. Pākaṭabhāvatoti yathākkamaṃ pītisukhānaṃ vibhūtabhāvato. Vivekajaṃ pītisukhanti ettha purimasmiṃ atthe vivekajanti jhānaṃ vuttaṃ. Pītisukhasaddato ca atthiatthavisesavato assa jhānassa, asmiṃ vā jhāneti ettha akāro daṭṭhabbo yathā arisasoti. Dutīye pītisukhameva vivekajaṃ, vivekajaṃpītisukhanti ca aññapadatthasamāso paccattaniddesassa ca alopo kato, lope vā sati “vivekajapītisukha”nti pāṭhoti ayaṃ viṣeso.

Gaṇanānupubbato paṭhamanti iminā desanākkamaṃ ulliṅgeti. “Gaṇanānupubbatā paṭhama”ntipi pāṭho, tatthāpi gaṇanānupubbatāyāti attho, gaṇanānupubbatāmatthaṃ vā paṭhamanti idaṃ vacananti attho. Paṭhamaṃ samāpajjati paṭhamanti idaṃ pana na ekantalakkhaṇaṃ. Ciṇṇavasābhāvo hi aṭṭhasamāpattilābhī ādito paṭṭhāya matthakaṃ pāpentopi samāpajjituṃ sakkoti, matthakato paṭṭhāya ādiṃ pāpentopi samāpajjituṃ sakkoti, antarantarā okkamantopi sakkoti. Evaṃ pubbuppattiyatṭhena pana paṭhamaṃ uppannantipi paṭhamaṃ. Teneva visuddhimagge “gaṇanānupubbatā paṭhamaṃ, paṭhamaṃ uppannantipi paṭhama”nti ettakameva vuttaṃ. Paccaṇīkadhamme jhāpeti nīvaraṇādi paccaṇīkadhamme dahati, vikkhambhanavasena pajahati attho. Gocaranti kasiṇādiālambanaṃ. Tanti taṃ gocaraṃ. Upanijjhāyati passati. Saha upacārenāti saddhiṃ upacārajjhānena. Kasiṇārammaṇūpanijjhāyanatoti pathavīkasiṇādino attano ārammaṇassa rūpaṃ viya cakkhunā upanijjhāyanato. Lakkhaṇūpanijjhāyanatoti yathāsambhavaṃ aniccādilakkhaṇattayassa nibbānadhātuyā tathalakkhaṇassa ca upanijjhāyanato. Tenevāha “ettha hī”tiādi. Niccādivipallāsappahānena maggo asammohato aniccādilakkhaṇāni upanijjhāyati lakkhaṇūpanijjhānanti āha “vipassanāya upanijjhāyanakicca”ntiādi. Tathalakkhaṇanti avināsadhammassa nibbānassa anaññathābhāvato aviparītasabhāvo tathalakkhaṇaṃ, maggassapi vā nibbānārammaṇato tathalakkhaṇūpanijjhānatā yojetabbā.

Visadisodāharaṇaṃ tāva dassento āha “yathā sadhano”tiādi. Añño apadesāraho hoti dhanato pariyanato ca añño dhanavā pariyanavā ca puriso saha dhanena vattati pariyanena cāti sadhano sapariyanoti apadesaṃ arahatīti apadesāraho hoti, apadisitabbo hoti vuttaṃ hoti. Senāṅgesu eva senāsammutiṃ rathādisenaṅgavinimuttāya senāya abhāvepi rathehi pattihi ca saha vattanato sarathā sapatti senāti rathādisenaṅgesuyeva senāvohāroti attho. Kasmā panettha jhānapāṭhe aggahitā cittekkaggatā gahitāti anuyogaṃ sandhāyāha “avuttattā”tiādi. Evaṃ vuttāyevāti evaṃ sarūpato vibhaṅge vuttāyeva. Sacittekkaggatanti idha avuttepīti “sacittekkaggata”nti evaṃ sarūpato imasmiṃ jhānapāṭhe avuttepīti attho, sāmāññato pana jhānaggahaṇena gahitā eva. Tenevāha “yena hī”tiādi. Idaṃ vuttaṃ hoti - yena vitakkādīhi saha vattabbaṃ, taṃ dhammaṃ dīpetuṃ tassa pakāsanādhīppāyena “savitakkaṃ savicāra”ntiādinā uddeso kato, so eva adhippāyo tena bhagavatā vibhaṅge “cittassekkaggatā”ti niddisantaṃ pakāsito, tasmā sā jhānapāṭhe aggahitāti na cintetabbanti.

Upasampajjati ettha upa-saṃsaddā “upalabbhatī”tiādīsu viya niratthakāti dassetuṃ “upagantvā”tiādiṃ vatvā puna tesaṃ sātthakabhāvaṃ dassetuṃ “upasampādayitvā”tiādi vuttaṃ, tasmā upasampajjati ettha patvā sādhetvāti vā attho. Iriyanti kiriyaṃ. Vuttintiādīni tasseva vevacanāni. Ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ iriyāpathantarehi rakkhaṇaṃ pālanaṃ. Sabbabuddhānaṃ āciṇṇattā ānāpānassatikammaṭṭhānameva vuttaṃ. Tañhi sabbabuddhānaṃ āciṇṇanti vadanti.

Paṭhamajjhānakathā niṭṭhitā.

Dutiyajjhānakathā

Vūpasamāti vūpasamahetu. Vūpasamoti cettha pahānaṃ adhippetam, tañca vitakkavicārānaṃ atikkamo atthato dutiyajjhānakkaṇe anuppādoti āha “samatikkamā”tiādi. Katamesaṃ panettha vitakkavicārānaṃ vūpasamo adhippeto, kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ, udāhu dutiyajjhānikānanti, kiñcettha - yadi

paṭhamajjhānikānaṃ, natthi tesāṃ vūpasamo. Na hi kadāci paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārahitānaṃ atthi. Atha dutiyajjhānikānaṃ, evampi nattheva vūpasamo sabbena sabbaṃ tesāṃ tattha abhāvatoti imaṃ anuyogaṃ sandhāyāha “tattha kiñcāpī”tiādi. Yasmā diṭṭhādīnavassa taṃtaṃjhānakkhaṇe anuppattidhammatāpādanaṃ vūpasamaṃ adhippetāṃ, vitakkādayo eva ca jhānaṅgabhūtā tathā karīyanti, na taṃsāmpayuttā phassādayo, tasmā vitakkādīnaṃyeva vūpasamādhivacanaṃ jhāne āgataṃ. Yasmā pana vitakkādīnaṃ viya taṃsāmpayuttadhammānampi “etena etaṃ oḷārika”nti ādīnavadassanaṃ sutte āgataṃ, tasmā avisesena vitakkādīnaṃ taṃsahagatānañca vūpasamādiḷe vattabbe vitakkādīnaṃyeva vūpasamo vuccamāno adhikavacanaṃ aññaṃmatthaṃ bodhetīti katvā kañci visesaṃ dīpetīti dassento “oḷārikassa panā”tiādimāha. Ayañhettha adhippāyo - yehi vitakkavicārehi paṭhamajjhānassa oḷārikatā, tesāṃ samatikkamā dutiyajjhānassa samadhigamo, na sabhāvato anolārikānaṃ phassādīnaṃ samatikkamāti ayamattho “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti etena dīpito, tasmā “kiṃ paṭhamajjhānikānaṃ vitakkavicārānaṃ vūpasamo idhādhippeto, udāhu dutiyajjhānikāna”nti edisī codanā anokāsāva. “Pītiyā ca virāgā”tiādīsūpi eseḷa nayo. Tasmā vitakkavicārapītisukhasamatikkamavacanāni oḷārikoḷārikaṅgasamatikkamā dutiyādiadhigamadīpakānīti tesāṃ ekadesabhūtāṃ vitakkavicārasamatikkamavacanaṃ avayavena samudāyopalakkhaṇanayena taṃ dīpakaṃ vuttaṃ. Visuṃ visuṃ ṭhitepi hi vitakkavicārasamatikkamavacanādiḷe paheyyaṅganiddesatāsāmaññaṇa cittaṇa samūhato gahite vitakkavicāravūpasamavacanassa tadekadesatā hotīti. Atha vā vitakkavicāravūpasamavacaneneḷa taṃsamatikkamā dutiyādiadhigamadīpakena pītiḷirāgādivacanānaṃ pītiādisamatikkamā tatiyādiadhigamadīpakatā dīpitā hotīti tassa taṃdīpakatā vuttā. Eḷaṇhi avayavena samudāyopalakkhaṇaṃ viṇā vitakkavicāravūpasamavacanena pītiḷirāgādivacanānaṃ saḷisaye samānabyāpāratā dassitā hoti.

Ajjhattanti niyakajjhattaṃ adhippetāṃ, na ajjhattajjhattādīti dassento āha “ajjhattanti niyakajjhattaṃ adhippeta”nti. Tattha kāraṇamāha “vibhaṅge panā”tiādi. Pana-saddopi apisaddattho, vibhaṅgepi attho. Ayameḷa vā pāṭho.

Nīlavanṇayogato nīlavatthaṃ viyāti nīlayogato vatthaṃ nīlaṃ viyāti adhippāyo. Imasmiñca atthavikappeti “ceto sampasādayatī”ti etasmiṃ pakkhe. Cetasoti ca upayogatthe sāmivacanaṃ. Purimasmiṇti “sompasādanayogato jhānampi sompasādana”nti vuttaḷakkhe. Cetasoti sambandhe sāmivacanaṃ. “Yāḷa na pare ekagate karomī”tiādīsū seṭṭhavanacnopi ekasaddo loke dissatīti āha “seṭṭhopi hi loke ekoti vuccatī”ti. “Ekākīhi khuddakehi jita”ntiādīsū asahāyatthopi ekasaddo diṭṭhoti āha “eko asahāyo hutvā”ti. Saddhādayopi kāmaṃ sompayuttadhammānaṃ sādharmaṇato ca asādharmaṇato ca paccayā hontiyeva, samādhī pana jhānakkhaṇe sompayuttadhammānaṃ avikkhepalakkhaṇe indaṭṭhakaraṇena sātisaḷaṃ paccayo hotīti dassento “sompayuttadhamme...pe... adhivacana”nti āha.

“Sompasādanaṃ cetaso ekodibhāḷa”nti visesanadvayaṃ jhānassa atisaḷavacanicchāḷasena gahitaṃ. Svāyamatisayo yathā imasmiṃ jhāne labbhati, na tathā paṭhamajjhāneti imaṃ visesaṃ dassetuṃ “nanu cā”tiādi vuttaṃ. Ārammaṇe āhananapariyāhananavaḷasena anumajjanaanuyujjanavaḷasena ca pavattamānā dhammā satipi nīvaraṇappahāḷasena kilesakālussiyāpagame sompayuttānaṃ kiñci khobhaṃ karontā viya tehi ca te na sannisinnā hontīti vuttaṃ

“vitakkavicārakkhobhena...pe... na suppasanna”nti. Tattha khuddikā ūmiyo vīciyo, mahatiyo taraṅgā. Samādhipi na suṭṭhu pākaṭoti satipi indriyasamatte vīriyasamatāya ca teneva khotena sampasādābhāvena ca bahale viya jale maccho samādhipi na suṭṭhu pākaṭo. Vitakkavicārapalibodhābhāvenāti ettha yathāvuttakhobho eva palibodho. Evaṃ vuttenāti yassā saddhāya vasena sampasādanam, yassā ca cittekaggatāya vasena ekodibhāvanti ca jhānam vuttaṃ, tāsam eva “saddahanā”tiādinā pavattiākāravisesavibhāvanavasena vuttena tena vibhaṅgapāṭhena. Ayaṃ atthavaṇṇanāti “sampasādanayogato, sampasādanato vā sampasādanam. Ekodim bhāvetīti ekodibhāvanti jhānam vutta”nti evaṃ pavattā ayaṃ atthavaṇṇanā. Aññadatthu saṃsandati ceva sameti ca, evaṃ veditabbāti katham panāyaṃ atthavaṇṇanā tena vibhaṅgapāṭhena saddhim saṃsandati sameti, nanu jhānavibhaṅge “sampasādana”nti padaṃ uddharitvā “yā saddhā saddahanā”tiādinā saddhāyeva vuttā, “cetaso ekodibhāva”nti ca padaṃ uddharitvā “yā cittassa ṭhiti saṇṭhiti avatṭhiti”tiādinā samādhisseva niddeso kato, atṭhakathāyaṃ pana “sampasādanam ekodibhāva”nti jhānameva vuttanti atṭhakathāya vibhaṅgapāṭhena saddhim virodho āpajjatīti? Nāpajjati vibhaṅgepi imināva adhippāyena niddesassa katattā. Tathā hi yena sampasādanena yogā jhānam “sampasādana”nti vuccati, tasmim “yā saddhā saddahanā”tiādinā dassite sampasādanam jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva taṃyogā jhāne taṃsaddappavatti dassitā hoti. “Ekodibhāva”nti ca padaṃ uddharitvā ekodimhi dassite ekodibhāvaṃ jhānanti samānādhikaraṇaniddeseneva jhānassa ekodivaḍḍhanatā vuttāva hotīti iminā adhippāyena byañjanavicāram akatvā dhammamattameva niddiṭṭhanti avirodho yutto.

Yaṃ pana vuttaṃ ṭikākārehi ācariyadhammapālattherādīhi “yadi ekodīti samādhissa gahaṇam adhippetam, tadā ‘ekodibhāva’nti padaṃ uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā. Tasmā ekodibhāvasaddo eva samādhimhi pavatto sampasādanasaddo viya jhāne pavattatīti yutta”nti, taṃ atṭhakathāya virujjhati. Tasmā so atṭhakathānirapekkho visumyeveko atthavikappoti gahetabbaṃ. Ayañhi nesam adhippāyo - vitakkavicārehi anajjhāruḥhattā ekaṃ udetīti ekodīti tathāvidhasamādhivyuttaṃ jhānacittameva gahetvā ekodissa bhāvo ekodibhāvoti samādhissa gahaṇam sakkā vattuntī. Yo panāyaṃ tesamabhiniveso “ekodīti samādhissa gahaṇe sati ‘ekodibhāva’nti padaṃ uddharitvā samādhissa niddeso na kattabbo siyā”ti, so anekantikattā ayutto. Aññatthapi hi byañjanavicāram akatvā atthamattasseva bāhullena vibhaṅge niddeso dissati.

Santāti samaṃ nirodham gatā. Samitāti bhāvanāya samaṃ gamitā nirodhitā. Vūpasantāti tato eva suṭṭhu upasantā. Atthaṅgatāti attham vināsam gatā. Abbhatthaṅgatāti upasaggena padaṃ vaḍḍhetvā vuttaṃ. Appitāti gamitā vināsam gatā. Sositāti pavattisaṅkhātassa santānassa abhāvena sosam sukkhabhāvaṃ gatā. Byantīkatāti vigatantā katā.

Ayamatthoti bhāvanāya pahīnattā vitakkavicārānam abhāvasaṅkhāto attho. Codakena vuttamattham sampāṭicchitvā pariharitum “evametaṃ siddhovāyamatto”ti vatvā “na paneta”ntiādi vuttaṃ. Tattha etanti “vitakkavicārānam vūpasamā”ti etaṃ vacanaṃ. Tadattadīpakanti tassa vitakkavicārābhāvamattasaṅkhātassa atthassa dīpakam. Na kilesakālussiyassāti upacārakkhaṇe viya nīvaraṇasaṅkhātassa kilesasaṅkhobhassa vūpasamā na sampasādananti attho. Nanu ca “purimaṃ vatvāpi vattabbamevā”ti idaṃ kasmā

vuttaṃ. Tathā hi dutiyajjhānādiadhigamūpāyadīpakena ajjhattaṃ sampasādanatāya cetaso ekodibhāvatāya ca hetudīpakena avitakkaavicārābhāva hetudīpakena ca vitakkavicārāvūpasamavacaneneva vitakkavicārābhāvo dīpitoti, kiṃ puna avitakkaavicāravacanena katenāti? Na, adīpitattā. Na hi vitakkavicārāvūpasamavacanena vitakkavicārānaṃ appavatti vuttā hoti. Vitakkavicāresu hi taṇhāppahānaṃ etesaṃ vūpasamanaṃ. Oḷārikaṅgamukhena hi taṃtaṃjhānanikantiyā vikkhambhanaṃ vitakkavicārāvūpasamavacanādīhi pakāsitaṃ. Yato vitakkavicāresu virattabhāvadīpakāṃ vitakkavicārāvūpasamavacanaṃ, ye ca saṅkhāresu taṇhāppahānaṃ karonti, tesu maggesu pahīnataṇhesu ca phalesu saṅkhārappavatti hoti, evamidhāpi vikkhambhitavitakkavicārataṇhassa dutiyajjhānassa vitakkavicārasampayogo purimena na nivārito siyāti tannivāraṇatthaṃ āvajjitukāmatādiatikkamo ca tesāṃ vūpasamoti dassanattathāna “avitakkaṃ avicāra”nti vuttaṃ. Paṭhamajjhānaṃ dutiyajjhānassa upanissayapaccayena paccayo hotīti āha “paṭhamajjhānasamādhito”ti. Paṭhamampīti paṭhamajjhānampi.

Gaṇanānupubbatotiādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Etthāpi “dutiyaṃ uppannantipi dutiya”nti vuttaṃ vaṭṭatiyeva. Vuttamevatthaṃ vibhaṅgapāṭhena sādhento āha “yathāhā”tiādi. Yaṃ pana vibhaṅge “jhānanti sampasādo pīti sukhaṃ cittassekaggatā”ti vuttaṃ, taṃ saparikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyāyena vuttaṃ. Rathassa paṇḍukambalaṃ viya hi sampasādo jhānassa parikkhāro, na jhānaṅganti āha “pariyāyoyeva ceso”ti. Nippariyāyato pana upanijjhānalakkhaṇappattānaṃ aṅgānaṃ vasena tivaṅgikamevetāṃ hotīti āha “sampasādanaṃ pana ṭhapetvā”tiādi.

Dutiyajjhānakathā niṭṭhitā.

Tatiyajjhānakathā

Virajjanaṃ virāgo. Taṃ pana virajjanaṃ nibbindanamukhena hīlanaṃ vā tappaṭibaddharāgappahānaṃ vāti dassetuṃ “tassā pītiyā jigucchanaṃ vā samatikkamo vā”ti vuttaṃ. Ubhinnamantarāti pītiyā virāgāti imesaṃ dvinnāṃ padānaṃ antarā, majjheti attho. Sampiṇḍanaṃ samuccayo. Maggoti upāyo. Dutiyajjhānassa hi paṭilābhaṃ vinā tatiyajjhānassa adhigamo na hotīti vitakkavicārānaṃ vūpasamo tatiyajjhānādhigamassa upāyo. Tadadhigamāyāti tatiyamaggādhigamāya.

Upapattitoti samavāhitabhāvena patirūpato jhānupekkhāpi samavāhitameva antonītaṃ katvā pavattatīti āha “samaṃ passatī”ti. Visadāyāti saṃkilesavigamena paribyattāya. Vipulāyāti sātisaṃmaṃ mahaggatabhāvappattito mahatīyā. Thāmagatāyāti pītivigamena thirabhāvappattāya. Nanu cettha upekkhāvedanāva na sambhavati, tasmā kathamayaṃ tatiyajjhānasamaṅgī upekkhāya samannāgatattā “upekkhako”ti vuccatīti ce? Na kevalaṃ vedanupekkhāva upekkhāti vuccati, atha kho aññāpi upekkhā vijjantīti dassento āha “upekkhā pana dasavidhā hotī”tiādi. Tattha “idha, bhikkhave, bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako viharati sato sampajāno”ti evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu itṭhāniṭṭhachālārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā chalaṅgupekkhā nāma.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”ti evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ brahmavihārupekkhā nāma.

Yā “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissita”nti evamāgatā
sahajātadhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ bojjhaṅgupekkhā nāma.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittaṃ manasi karotī”ti evamāgatā
anaccāradghanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ vīriyupekkhā nāma.

Yā -

“Kati saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā
vipassanāvasena uppajjanti? Aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena
uppajjanti, dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti.

“Katamā aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti?
Paṭhamajjhānapaṭilābhatthāya nīvaraṇe paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā
saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, dutiyajjhānapaṭilābhatthāya vitakkavicāre
paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ,
tatiyajjhānapaṭilābhatthāya pītiṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā
saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, catutthajjhānapaṭilābhatthāya sukhadukkhe
paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ,
ākāsānañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya rūpasaññaṃ paṭighasaññaṃ
nānattasaññaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ,
viññāṇañcāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya ākāsānañcāyatanasaññaṃ
paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ,
ākīñcaññāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya viññāṇañcāyatanasaññaṃ
paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ,
nevasaññānāsaññāyatanasamāpattipaṭilābhatthāya ākiñcaññāyatanasaññaṃ
paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, imā aṭṭha
saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti.

“Katamā dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti?
Sotāpattimaggaṭilābhatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ
paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ
paridevaṃ upāyāsaṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu
ñāṇaṃ, sotāpattiphalasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ
āyūhanaṃ paṭisandhiṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu
ñāṇaṃ, sakadāgāmimaggaṭilābhatthāya...pe...
sakadāgāmiphalasamāpattatthāya...pe... anāgāmimaggaṭilābhatthāya...pe...
anāgāmiphalasamāpattatthāya...pe... arahattamaggaṭilābhatthāya
uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ paṭisandhiṃ gatiṃ nibbattiṃ
upapattiṃ jātiṃ jaraṃ byādhiṃ maraṇaṃ sokaṃ paridevaṃ upāyāsaṃ
paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ,
arahattaphalasamāpattatthāya...pe... suññatavihārasamāpattatthāya...pe...
animittavihārasamāpattatthāya uppādaṃ pavattaṃ nimittaṃ āyūhanaṃ
paṭisandhiṃ paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇaṃ, imā
dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”ti -

Evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ
saṅkhārupekkhā nāma.

Tattha nīvaraṇe paṭisaṅkhāti pañca nīvaraṇāni pahātabbabbhāvena paṭisaṅkhāya, pariggahetvāti attho. Santiṭṭhanāti nīvaraṇānaṃ pahānābhimukhībhūtattā tesam pahānēpi abyāpārabbhāvūpagamanena majjhattatāya santiṭṭhanā. Saṅkhārupekkhāsūti nīvaraṇappahāne byāpārākaraṇena nīvaraṇasaṅkhātānaṃ saṅkhārānaṃ upekkhanāsūti attho. Esa nayo vitakkavicārādīsu uppādādīsu ca. Tattha uppādanti purimakammappaccayā khandhānaṃ idha uppattimāha. Pavattanti tathāuppannessa pavattiṃ. Nimittanti sabbampi tebhūmakam saṅkhāragataṃ nimittabhāvena upaṭṭhānato. Āyūhananti āyatim paṭisandhihetubhūtaṃ kammaṃ. Paṭisandhinti āyatim upapattiṃ. Gatinti yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. Nibbattinti khandhānaṃ nibbattanaṃ. Upapattinti vipākappavattiṃ. Jātinti jarādīnaṃ paccayabhūtaṃ bhavapaccayā jātim. Jarāmaraṇādayo pākaṭā eva.

Ettha ca uppādādayo pañceva saṅkhārupekkhāñāṇassa visayavasena vuttā, sesā tesam vevacanavasena. Nibbatti jātiṭi idaṃhi dvayaṃ uppādassa ceva paṭisandhiyā ca vevacanaṃ. Gati upapatti cāti idaṃ dvayaṃ pavattassa, jarādayo nimittassāti veditabbaṃ. Nanu cettha catūsu maggavāresu “uppāda”ntiādīni pañca mūlapadāni, “gati”tiādīni dasa vevacanapadānīti pannarasa padāni vuttāni, chasu pana phalassamāpattivāresu pañca mūlapadāneva vuttāni, taṃ kasmāti ce? Saṅkhārupekkhāya tikkkhabhāve sati kilesappahānasamatthassa maggassa sabbhāvato tassā tikkkhabhāvadassanattam vevacanapadehi saha daḷhaṃ katvā mūlapadāni vuttāni, phalassa nirussāhabhāvena santasabbhāvattā maggāyattattā ca mandabhūtāpi saṅkhārupekkhā phalassa paccayo hotīti dassanattam mūlapadāneva vuttānīti veditabbāni.

Tattha “sotāpattimaggapaṭilābhatthāyā”tiādīsu catūsu maggavāresu suññatānimittappaṇihitamaggānaṃ aññataro vutto. “Sotāpattiphallasamāpattatthāyā”tiādīsu catūsu phalavāresu pana appaṇihitaphallasamāpatti veditabbā. Kasmā? Suññatavīhārasamāpattatthāya animittavīhārasamāpattatthāyāti itarāsaṃ dvinnam phallasamāpattīnaṃ visum vuttattā. Aniccānupassanāvūṭṭhānavasena hi animittamaggo, tatheva phallasamāpattikāle animittaphallasamāpatti, dukkhānupassanāvūṭṭhānavasena appaṇihitamaggaphallasamāpattiyo, anattānupassanāvūṭṭhānavasena suññatamaggaphallasamāpattiyo suttantanayena veditabbā. Evañca katvā suññatādivimokkhasena magguppattihetubhūtā catasso, tathā appaṇihitaphallasamāpattiyā catasso, suññatavīhāraanimittavīhārasena dveti dasa saṅkhārupekkhāvīpassanāpaññā vuttā, samathasaṅkhārupekkhā pana appanāvīthiyā āsannapubbabbhāge balappattaṃ bhāvanāmayaññāṇam.

Yā pana “yasmim samaye kāmāvacaram kusalam cittam uppannam hoti upekkhāsahagata”nti evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṃ vedanupekkhā nāma.

Yā “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkham paṭilabhati”ti evamāgatā vicinane majjhattabhūtā upekkhā, ayaṃ vipassanupekkhā nāma.

Tattha yadatthi yaṃ bhūtanti khandhapañcakam, taṃ muñcitukamyatāññāṇena pajahati. Upekkham paṭilabhatīti diṭṭhasovattikattayassa sappassa lakkhaṇavicinane viya diṭṭhalakkhaṇattayassa khandhapañcakassa saṅkhāralakkhaṇavicinane upekkham paṭilabhatīti attho.

Yā pana chandādīsu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṃ samappavattihetubhūtā

upekkhā, ayaṃ tatramajjhātupekkhā nāma.

Yā “upekkhako ca viharatī”ti evamāgatā aggasukhepi tasmīṃ apakkhapātajananī upekkhā, ayaṃ jhānupekkhā nāma.

Yā pana “upekkhāsati pārisuddhiṃ catuttham jhāna”nti evamāgatā sabbapaccanīkapaṇisuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ pārisuddhupekkhā nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhātupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā tatramajjhātupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā panassā ayaṃ bhedo ekassapi sato sattassa kumārayuvatherasenāpatirājādivasena bhedo viya. Tasmā tāsu yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbā. Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi. Paññā eva hi sā kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavittṭhaṃ sappam ajapadadaṇḍam gahetvā pariyesaṃānassa taṃ thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā “sappo nu kho, no”ti avalokentassa sovattikattayaṃ disvā nibbematikassa “sappo, na sappo”ti vicinane majjhattatā hoti, evameva yā āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhattatā uppajjati, ayaṃ vipassanupekkhā. Yathā pana tassa purisassa ajapadena daṇḍena gāḷhaṃ sappam gahetvā “kintāhaṃ imaṃ sappam aviheṭṭento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyya”nti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhattatā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāraggahaṇe majjhattatā, ayaṃ saṅkhārupekkhā. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanagahaṇesu majjhattasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnā. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññaṃaññaṃ avasesāhi ca atthato bhinnā evāti.

Imāsaṃ pana dasannampi upekkhānaṃ bhūmipuggalādivasena vibhāgo tattha tattha vuttanayeneva veditabboti dassento āha “evamayaṃ dasavidhāpi”tiādi. Tattha bhūmipuggalacittārammaṇatoti “chaḷaṅgupekkhā kāmāvacarā, brahmavihārupekkhā rūpāvacarā”ti evamādinā bhūmito. “Chaḷaṅgupekkhā khīṇāsavasessa, brahmavihārupekkhā tiṇṇampi puthujjanasekkhāsekkhāna”nti evamādinā puggalato. “Chaḷaṅgupekkhā somanassupekkhāsaḥagatacittasampayuttā”tiādinā cittato. “Chaḷaṅgupekkhā chaḷārammaṇā, brahmavihārupekkhā dhammārammaṇā”tiādinā ārammaṇato. Khandhasaṅgahaekakkhaṇakusalattikasaṅkhepavasenāti “vedanupekkhā vedanākkhandhena saṅgahitā, itarā nava saṅkhārakkhandhenā”ti khandhasaṅgahavasena. Chaḷaṅgupekkhā brahmavihārabojjhaṅgajhānapārisuddhitatramajjhātupekkhā ca atthato ekā, tasmā ekakkhaṇe tāsu ekāya sati na itarā, tathā saṅkhārupekkhāvipassanupekkhāpi veditabbā, vedanāvīriyupekkhānaṃ ekakkhaṇe siyā uppattīti evaṃ ekakkhaṇavasena. Chaḷaṅgupekkhā abyākatā, brahmavihārupekkhā kusalābyākatā, tathā sesā, vedanupekkhā pana siyā akusalāpīti evaṃ kusalattikavasena. Dasapetā saṅkhepato cattārova dhammā vīriyavedanātatramajjhattatāññavasenāti evaṃ saṅkhepavasena.

Idāni idhādhīpetāya jhānupekkhāya lakkhaṇādiṃ niddhāretvā dassento āha “lakkhaṇādito panā”tiādi. Tattha anābhogarasāti paṇītasukhepi tasmīṃ avanatipaṭipakkhakkiccatī attho. Abyāpārapaccupaṭṭhānāti satipi sukhapāramippattiyāṃ tasmīṃ sukhe abyāvaṭā hutvā paccupaṭṭhāti, sampayuttānaṃ vā tattha abyāpāraṃ paccupaṭṭhapetīti attho. Sampayuttadhammānaṃ khobhaṃ uppilavaṇṇa āvahantehi vitakkādīhi abhibhūtatā aparibbyattaṃ tattha tatramajjhāttatāya kiccaṃ, tadabhāvato idha paribbyattanti āha “aparibbyattakiccato”ti. Tenevāha “aparibbyattaṃ hī”tiādi.

Idāni sato ca sampajānoti ettha “vuccatī”ti ajjhāharitabbaṃ. Saratīti iminā “sato”ti padassa kattusādhanatamāha. Sampajānātīti sammadeva pajānāti. Puggalenāti puggalādhiṭṭhānena. Saraṇaṃ cintanaṃ upaṭṭhānaṃ lakkhaṇametissāti saraṇalakkhaṇā. Sammussanapaṭipakkho asammussanaṃ kiccaṃ etissāti asammussanarasā. Kilesehi ārakkhā hutvā paccupaṭṭhāti, tato vā ārakkhaṃ paccupaṭṭhapetīti ārakkhapaccupaṭṭhānā. Asammuyhanaṃ sammadeva pajānanaṃ, sammohapaṭipakkho vā asammoho lakkhaṇametassāti asammohalakkhaṇaṃ. Tīraṇaṃ kiccassa pāragamaṇaṃ. Pavicayo vīmaṃsā. Kāmaṃ upacārajjhānādiṃ upādāya paṭhamadutiyaajjhānānīpi sukhumāneva, imaṃ pana uparimajjhānaṃ upādāya “oḷārikattā pana tesāṃ jhānāna”nti vuttaṃ, sā ca oḷārikatā vitakkādithūlaṅgatāya veditabbā. Keci “bahucetasikatāyā”ti ca vadanti. Bhūmiyaṃ viya purisassāti purisassa bhūmiyaṃ gati viyāti vuttaṃ hoti. Gati sukhā hotīti tesu jhānesu gati sukhā hoti. Abyattaṃ tattha satisampajāññakiccanti “idaṃ nāma dukkaraṃ karīyatī”ti vattabbassa abhāvato vuttaṃ. Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumatāti ayamatto kāmaṃ dutiyaajjhānēpi sambhavati, tathāpi yebhuyyena avippayogibhāvena vattamānesu pītisukhesu pītisaṅkhātassa oḷārikaṅgassa pahānena sukhumatāya idha sātisayo satipaṇṇābyāpāroti vuttaṃ “purisassā”tiādi. Dhenumaṃ pivatīti dhenupago, dhenuyā khīraṃ pivantoti vuttaṃ hoti. Punadeva pītiṃ upagaccheyyāti hānabhāgiyaṃ jhānaṃ siyā, dutiyaajjhānameva sampajjeyyāti attho. Tenāha “pītisampayuttameva siyā”ti. Idaṇca atimadhuraṃ sukhanti tatiyaajjhāne sukhaṃ sandhāyāha, atimadhuratā cassa pahāsodagyasabhāvāya pītiyā abhāveneva veditabbā. Idanti “sato sampajāno”ti padadvayaṃ.

Sukhaṇca kāyena paṭisaṃvedesinti ettha kathamābhogena vinā sukhapaṭisaṃvedanāti āha “kiñcāpī”tiādi. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, tasmā etamatthaṃ dassento “sukhaṇca kāyena paṭisaṃvedesi”nti āhāti yojetabbaṃ. Ayaṃ panettha saṅkhepattho - “sukhaṃ vedayāmī”ti evamābhoge asatipi nāmakāyena cetasikasukhaṃ, kāyikasukhaheturūpasamuṭṭhāpanena kāyikasukhaṇca jhānasamaṅgī paṭisaṃvedetīti vuccatīti. Tassāti jhānasamaṅgino. Yaṃ vā tanti yaṃ vā taṃ yathāvuttaṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ. Taṃsamuṭṭhānenāti tato samuṭṭhiteṇa atipaṇīteṇa rūpeṇa assa jhānasamaṅgino rūpakāyo yasmā phuṭṭo, tasmā etamatthaṃ dassentoti sambandhitabbaṃ. Yassāti rūpakāyassa. Phuṭṭatāti byāpitattāti attho. Yathā hi udakena phuṭṭhasarīrassa tādise phuṭṭhabbe phuṭṭhe sukhaṃ uppajjati, evaṃ etehi jhānacittasamuṭṭhitehi rūpehi phuṭṭhasarīrassa. Jhānā vuṭṭhitopīti jhānamhā vuṭṭhitopī. Sukhaṃ paṭisaṃvedeyyāti cittasamuṭṭhitarūpehi avasesatisamuṭṭhitarūpasāṅghaṭṭanena uppannakāyaviññāṇena kāyikaṃ sukhaṃ paṭisaṃvedeyya. Etamatthanti vuttanayena cetasikakāyikasukhapaṭisaṃvedanasāṅkhātāṃ atthaṃ.

Yanti hetuatthe nipāto, yasmāti attho. Tenāha “yaṃjhānahetū”ti. Ācikkhantītiādīni padāni kittanattānāti adhippāyena “pasamsantīti adhippāyo”ti. Kintīti pasamsanākārapucchā. Sukhapāramippatteti sukhassa paramaṃ pariyantaṃ patte. Sukhābhisaṅgenāti sukhasmiṃ ālayena. Edisesu ṭhānesu satiggahaṇeneva sampajaññampi gahitaṃ hotīti idha pāḷiyaṃ satiyā eva gahitattā evaṃ upaṭṭhitassatitāya satimā icceva vuttaṃ, sampajānoti heṭṭhā vuttattā vā. Asaṃkiliṭṭhanti kilesehi asaṃmissattā asaṃkiliṭṭhaṃ. Jhānakkhaṇe nippariyāyato cetasikasukhameva labbhatīti “sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedetī”ti vuttaṃ. Tatiyanti gaṇanānupubbato tatiyantiādi heṭṭhā vuttanayānusārena veditabbaṃ.

Tatiyajjhānakathā niṭṭhitā.

Catutthajjhānakathā

“Pubbevā”ti vuttattā “kadā pana nesaṃ pahānaṃ hotī”ti codanaṃ samuṭṭhāpetvā āha “catunnaṃ jhānānaṃ upacārakkhaṇe”ti. Evaṃ veditabbanti sambandho. Pahānakkamena avuttānanti ettha pahānakkamo nāma pahāyakadhammānaṃ uppattipaṭipāṭi. Tena pana vuccamāne “dukkhaṃ domanassaṃ sukhaṃ somanassa”nti vattabbaṃ siyā, kasmā ito aññathā vacananti āha “indriyavibhaṇṇe”tiādi. Uddesakkamenāti “sukhindriyaṃ dukkhindriyaṃ somanassindriyaṃ domanassindriya”nti evaṃ pavattauddesakkamena.

Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho. Kattha cuppannaṃ dukkhindriyanti attano paccayehi uppannaṃ avikkhambhitaṃ dukkhindriyaṃ. Kattha ca aparisesaṃ nirujjhatīti nirodhaṭṭhānaṃ nirodhakāraṇaṃ pucchatī. Tena katthāti pucchāya etthāti vissajjanepi hetumhi bhumma vacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Jhānānubhāvanimittaṃhi anuppajjantaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhatīti vuttaṃ. Atisayanirodho suṭṭhu pahānaṃ ujupaṭipakkhena vūpasamo. Nirodho pahānamattaṃ. Nānāvajjaneti yena āvajjanena appanāvīthi, tato bhinnāvajjane anekāvajjane vā. Appanāvīthiyaṃhi upacāro ekāvajjano, itaro anekāvajjano anekakkhattuṃ pavattanato. Visamanisajjāya uppannakilamatho visamāsanupatāpo. Pītipharaṇenāti pītiyā pharaṇarasattā pītisamuṭṭhānānaṃ vā paṇītarūpānaṃ kāyassa byāpanato vuttaṃ. Tenāha “sabbo kāyo sukhokkanto hotī”ti.

Paṇītarūpaphuṭṭhasarīrassa sukhokkantakāyattā kuto dukkhuppatti visamāsanupatāpādināti āha “paṭipakkhena avihaṭattā”ti. Vitakkavicārapaccayepīti pi-saddo aṭṭhānappayutto, so “pahīnassā”ti ettha ānetvā sambandhitabbo. Pahīnassapi domanassindriyassāti idaṃca “siyā uppattī”ti iminā sambandhitabbaṃ. Etanti domanassindriyaṃ. “Uppajjati”ti iminā sambandho. “Tassa mayhaṃ aticiraṃ vitakkayato vicārayato kāyopi kilami, cittampi ūhaññī”ti vacanato kāyacittakhedānaṃ vitakkavicārapaccayatā veditabbā. Vitakkavicārabhāveti ettha “uppajjati domanassindriya”nti ānetvā sambandhitabbaṃ. Tatthassa siyā uppattīti tattha dutiyajjhānūpacāre assa pahīnassapi domanassindriyassa uppatti bhaveyya.

Ettha ca yadeke vadanti “tatthassa siyā uppattīti vadantena jhānalābhīnampi domanassuppatti atthīti dassitaṃ hoti, tena ca anīvaraṇasabhāvo lobho viya dosopi atthīti dīpeti. Na hi dosena vinā domanassaṃ pavattati, na cettha paṭṭhānapāḷiyā virodho cintetabbo. Yasmā tattha parihīnajjhānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānaṃ domanassaṃ dassitaṃ, aparihīnajjhānaṃ ārammaṇaṃ katvā uppajjamānassa domanassassa asambhavato jhānalābhīnaṃ sabbaso domanassaṃ nuppajjatīti ca na sakkā vattuṃ aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā, na heva kho so

parihīnājjhāno ahoṣī”ti, taṃ ayuttaṃ anīvaraṇasabhāvassa domanassassa abhāvato. Yadi siyā, rūpārūpāvacarasattānampi uppajjeyya, na ca uppajjati. Tathā hi āruppe kāmacchandanivaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanivaraṇaṃ uddhaccanīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇantiādīsu byāpādakukkucanīvaraṇāni anuddhaṭṭāni, na cettha anīvaraṇatāpariyāyo kāmacchandādīnampi anīvaraṇānaṃyeva nīvaraṇasadisatāya nīvaraṇapariyāyassa vuttattā. Yaṃ pana vuttaṃ “aṭṭhasamāpattilābhino api tassa uppannattā”ti, tampi akāraṇaṃ uppajjamānena ca domanassena jhānato parihāyanato. Lahukena pana paccayena parihīnaṃ tādīsā naṃ appakasireneva paṭipākatikaṃ karontīti daṭṭhabbaṃ. “Tatthassa siyā uppattī”ti idaṃ pana parikkappanavacanaṃ upacārakkhaṇe domanassassa appahīnabhāvadassanattamaṃ. Tathā hi vuttaṃ “na tveva antoappanāya”nti. Yadi pana tadā domanassaṃ uppajjeyya, paṭhamajjhānampissa parihīnamevāti daṭṭhabbaṃ. Pahīnampi somanassindriyaṃ pīti viya na dūreti katvā “āsannattā”ti vuttaṃ. Nānāvajjanūpacāre pahīnampi pahānaṅgaṃ paṭipakkhena avihaṭattā antarantarā uppajjeyya vāti imamattamaṃ dassento “appanāppattāyā”tiādīmāha. Tādīsāya āsevanāya icchitabbattā yathā maggavīthito pubbe dve tayo javanavārā sadisānupassanāva pavattanti, evamidhāpi appanāvārato pubbe dve tayo javanavārā upekkhāsahagatāva pavattantīti vadanti.

Samāharīti samānesi, saṅgahetvā abhāsīti attho. Sukhumāti sukhadukkhāni viya anolārikattā avibhūtatāya sukhumā, tato eva anuminitabbasabhāvattā dubbhiññeyyā. Duṭṭhassāti duṭṭhapayogassa, duddamassāti attho. Sakkā hoti esā gāhayitunti aññāpohananayena sakkā gāhayitunti adhippāyo. Adukkhamasukhāya cetovimuttiyāti idameva catutthaṃ jhānaṃ daṭṭhabbaṃ. Paccayadassanattanti adhigamassa upāyabhūtapaccayadassanattamaṃ. Tenāha “dukkhappahānādayo hi tassā paccayā”ti. Dukkhappahānādayoti ca sopacārā paṭhamajjhānādayovettha adhippetā. Pahīnāti vuttāti “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā”ti vuttattā. Etāti sukhādayo vedanā. Sukhaṃ somanassassa paccayoti vasanagandhālepanapupphābharaṇasamālepanādīnibbattaṃ kāyikasukhaṃ somanassassa paccayo. “Sukhāya kho, āvuso visākha vedanāya, rāgānusayo anusetī”ti vacanato āha “somanassaṃ rāgassa paccayo”ti. “Dukkhāya kho, āvuso visākha, vedanāya paṭighānusayo anusetī”ti vacanato vuttaṃ “domanassaṃ dosassa paccayo”ti. Sukhādighātenāti sukhādīnaṃ pahānena.

Adukkhamasukhanti ettha na dukkhanti adukkhamaṃ, dukkhavidūraṃ. Yasmā tattha dukkhamaṃ natthi, tasmā vuttaṃ “dukkhābhāvenā”ti. Asukhanti etthāpi eseva nayo. Etenāti dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. Paṭipakkhabhūtanti idaṃ idha tatiyavedanāya dukkhādīnaṃ samatikkamavasena pattabbattā vuttaṃ, na kusalākusalānaṃ viya ujuvipaccanīkatāya. Itṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇāti itṭhāniṭṭhaviparītassa majjhattārammaṇassa, itṭhāniṭṭhaviparītaṃ vā majjhattākārena anubhavanalakkhaṇā. Tato eva majjhattarasā. Avibhūtapaccupaṭṭhānāti sukhadukkhāni viya na vibhūtākārā piṭṭhipāsāṇe migagatamaggo viya tehi anumātabbāvibhūtākāropaṭṭhānā. Sukhanirodho nāma idha catutthajjhānūpacāro, so padaṭṭhānaṃ etissāti sukhanirodhapadaṭṭhānā. Upekkhāsati pārisuddhinti purimapade uttarapadalopenetaṃ samāsapadanti āha “upekkhāya janitasati pārisuddhi”nti. Sabbapaccanīkadhammaparisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya pārisuddhupekkhāya vattamānāya catutthajjhāne sati sampamaṃsanapañña viya suparisuddhā suvisadā ca hotīti āha “satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā na

aññenā”ti. Yadi tatramajjhhattatā idha “upekkhā”ti adhippetā, kathaṃ satiyeva pārisuddhāti vuttāti āha “na kevala”ntiādi. Satisisenāti satim uttamaṅgaṃ katvā, padhānaṃ katvāti vuttaṃ hoti.

Evamapi kasmā idheva sati “upekkhāsati pārisuddhī”ti vuttāti anuyogaṃ sandhāya “tattha kiñcāpī”tiādi vuttaṃ. Tattha heṭṭhā tīsu jhānesu vijjāmānāyapi tatramajjhhattatāya paccaṇikābhāvanato sahāyapaccayavekallato ca apārisuddhi, tathā taṃsampayuttānaṃ tadabhāvato idha pārisuddhīti imamatthaṃ upamāvasena dassetuṃ “yathā panā”tiādi vuttaṃ. Sūriyappabhābhavāti sūriyappabhāya abhīhuyyamānattā. Atikkhatāya candalekhā viya rattipi sommasabhāvā sabhāgāya rattiyameva ca candalekhā samujjalatīti sā tassā saṅgayhatīti dassento “sommabhāvena ca attano upakārakattena vā sabhāgāya rattiyā”ti āha. Sesamettha uttānatthameva.

Catutthajjhānakathā niṭṭhitā.

Pubbenivāsakathā

12. Rūpavirāgabhāvanāvasena pavattaṃ catubbidhampi arūpajjhānaṃ catutthajjhāna saṅgahamevāti āha “cattāri jhānāni”ti. Yuttaṃ tāva cittekaggatā bhavokkamanatthata viya vipassanāpādakatāpi catunnaṃ jhānānaṃ sādharmaṇāti tesam vasena “cattāri jhānāni”ti vacanaṃ, abhiññāpādakatā pana nirodhapādakatā ca catutthasseva jhānassa āveṇikā, sā kathaṃ catunnaṃ jhānānaṃ sādharmaṇā vuttāti? Paramparādhiṭṭhānabhāvato. Padaṭṭhānapadaṭṭhānampi hi padaṭṭhānantveva vuccati, kāraṇakāraṇampi kāraṇanti yathā “tiṇehi bhattaṃ siddha”nti. Evañca katvā payojanaiddese aṭṭhasamāpattiggahaṇaṃ samatthitaṃ hoti. Cittekaggatatthānīti ittasaṃmadhatthāni, diṭṭhadhammasukhavihāratthānīti attho. Cittekaggatāsīsena hi diṭṭhadhammasukhavihāro vutto, sukkhavipassakakhīṇāsavavasena cetam vuttaṃ. Tenāha “ekaggacittā sukhaṃ divasaṃ viharissāmā”ti. Bhavokkamanatthānīti bhavesu nibbattiatthāni. Sattāhaṃ nirodhasamāpattiyā samāpajjanato āha “sattāhaṃ acittakā hutvā”ti. Kasmā pana sattāhameva nirodhaṃ samāpajjantīti? Tathākālaparicchedakaraṇato, tañca yebhuyyena āhārūpajivīnaṃ sattānaṃ upādinna kappavattassa ekadivasaṃ bhuttāhārassa sattāhameva yāpanato.

Kā panāyaṃ nirodhasamāpatti nāma, ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kattha samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṃ hotīti? Vuccate - tattha kā panāyaṃ nirodhasamāpatti nāmāti yā anupubbanirodhavasena cittacetasaikānaṃ dhammānaṃ appavatti. Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantīti sabbe pi puthujjanasotāpannasakadāgāmino sukkhavipassakā ca anāgāmiarahanto na samāpajjanti, aṭṭhasamāpattilābhino pana anāgāmino khīṇāsavā ca samāpajjanti. Kattha samāpajjantīti pañcavokārabhave. Kasmā? Anupubbasaṃpattisabbhāvato. Catuvokārabhave pana paṭhamajjhānādīnaṃ uppattiyeva natthi, tasmā na sakkā tattha samāpajjituṃ. Kasmā samāpajjantīti saṅkhārānaṃ pavattibhede ukkaṇṭhitvā “diṭṭhadhamme acittakā hutvā nirodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā”ti. Kathañcassā samāpajjanaṃ hotīti samathavipassanāvasena ussakkivā katapubbakiccassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodhayato evamassā samāpajjanaṃ hoti. Yo hi samathavaseneva ussakkati, so nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattiṃ patvā tiṭṭhati. Yopi vipassanāvaseneva ussakkati, so phalasamāpattiṃ patvā tiṭṭhati. Yo pana ubhayavaseneva ussakkivā nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodheti, so taṃ samāpajjatīti ayamettha saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro - idha bhikkhu nirodhaṃ samāpajjitukāmo paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Vipassanā ca panesā tividhā saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā phalasamāpattivipassanā nirodhasamāpattivipassanāti. Tattha saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā mandā vā tikkhā vā maggassa padaṭṭhānaṃ hotiyeva. Phalasamāpattivipassanā tikkhāva vaṭṭati maggabhāvanāsadisā. Nirodhasamāpattivipassanā pana nātimandanātittikkhā vaṭṭati, tasmā esa nātimandāya nātittikkhāya vipassanāya te saṅkhāre vipassati. Tato dutiyajjhānaṃ...pe... tato viññāṇāñcāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Atha ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya catubbidhaṃ pubbakiccaṃ karoti nānābaddhaavikopanaṃ saṅghapatimānaṃ satthupakkosanaṃ addhānaparicchedanti.

Tattha nānābaddhaavikopananti yaṃ iminā bhikkhunā saddhiṃ ekābaddhaṃ na hoti, nānābaddhaṃ hutvā ṭhitāṃ pattacīvaraṃ vā mañcapīṭhaṃ vā nivāsagehaṃ vā aññaṃ vā pana yaṃ kiñci parikkhārajātaṃ, taṃ yathā na vikuppati, aggiudakavātacoraundūrādīnaṃ vasena na vinassati, evaṃ adhiṭṭhātabbaṃ. Tatridaṃ adhiṭṭhānavidhānaṃ “idañcidañca imasmiṃ sattāhabbhantare mā agginā jhāyatu, mā udakena vuyhatu, mā vātena viddhaṃsatu, mā corehi harīyatu, mā undūrādīhi khajjatū”ti. Evaṃ adhiṭṭhite taṃ sattāhaṃ tassa na koci parissayo hoti, anadhiṭṭhahato pana aggiādīhi nassati, idaṃ nānābaddhaavikopanaṃ nāma. Yaṃ pana ekābaddhaṃ hoti nivāsanapārūpanaṃ vā nisinnāsaṇaṃ vā, tattha viṣuṃ adhiṭṭhānakiccaṃ natthi, samāpattiyeva naṃ rakkhati.

Saṅghapatimānananti bhikkhusaṅghassa patimānaṃ udikkhanaṃ, yāva so bhikkhu āgacchati, tāva saṅghakammassa akaraṇanti attho. Ettha ca patimānaṃ etassa na pubbakiccaṃ, patimānaṇāvajjanaṃ pana pubbakiccaṃ. Tasmā evaṃ āvajjitabbaṃ “sace mayi sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā nisinne saṅgho apalokanakammādīsu kiñcideva kammaṃ kattukāmo hoti, yāva maṃ koci bhikkhu āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī”ti. Evaṃ katvā samāpanno hi tasmīṃ samaye vuṭṭhahatiyeva. Yo pana evaṃ na karoti, saṅgho ce sannipatitvā taṃ apassanto “asuko bhikkhu kuhi”nti pucchitvā “nirodhaṃ samāpanno”ti vutte kañci bhikkhuṃ peseti “taṃ pakkosāhi”ti, athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā “saṅgho taṃ āvuso patimānetī”ti vuttamatteyeva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃ garukā hi saṅghassa āṇā nāma, tasmā taṃ āvajjitvā yathā paṭhamameva vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbaṃ.

Satthupakkosananti idhāpi satthupakkosanāvajjanameva imassa pubbakiccaṃ, tasmā tampi evaṃ āvajjitabbaṃ. Sesam purimanayeneva veditabbaṃ.

Addhānaparicchedoti jīvitaddhānassa paricchedo. Iminā bhikkhunā addhānaparicchedesu kusaleṇa bhavitabbaṃ, “attano āyusaṅkhārā sattāhaṃ pavattissanti na pavattissantī”ti āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Sace hi sattāhabbhantare nirujjhanake āyusaṅkhāre anāvajjitvāva samāpajjati, tassa nirodhasamāpatti maraṇaṃ paṭibāhitaṃ na sakkoti, antonirodhe maraṇassa natthitāya antarāva samāpattito vuṭṭhāti, tasmā etaṃ āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Avasesaṇhi anāvajjītumpi vaṭṭati, idaṃ pana āvajjitabbamevāti vuttaṃ. So evaṃ ākiñcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya idaṃ pubbakiccaṃ katvā nevasaṇñānāsaṇñāyatanaṃ samāpajjati, athekaṃ vā dve vā cittavāre atikkamitvā acittako hoti, nirodhaṃ phusati. Kasmā panassa dvinnam cittānaṃ upari cittāni na pavattantīti? Nirodhassa payogattā. Idañhi imassa bhikkhuno dve

samathavipassanādhhamme yuganaddhe katvā aṭṭhasamāpattiārohanam
anupubbanirodhassa payogo, na nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyāti nirodhassa
payogattā dvinnam cittānam upari cittāni na pavattantīti.

Yasmā bodhisattena bodhimaṇḍupasaṅkamanato pubbepi carimabhave
catutthajjhānam nibbattitapubbam, tadā pana tam nibbattitamattameva ahosi, na
vipassanā dipādakam. Tasmā “bodhirukkhāmūle nibbattita”nti tato visesetvā vuttam.
Vipassanāpādakanti vipassanārambhe vipassanāya pādakam. Abhiññāpādakanti
etthāpi eseva nayo. Buddhānañhi paṭhamārambhe eva pādakajjhānena payojanam
ahosi, na tato param uparimaggaḍhigamaphalasamāpattiabhiññāvaḷaṇṇanādiattham.
Abhisambodhisamadhi gamato paṭṭhāya hi sabbam ñāṇasamādhikiccam
ākaṅkhā mattapaṭibaddhamevāti. Sabbakiccasādhakanti
anupubbavīhārādisabbakiccasādhakam. Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakanti ettha
vipassanābhiññāpādakattā eva catutthassa jhānassa bhagavato
sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakatā veditabbā. Sabbaññutaññānapadaṭṭhānañhi
maggāññam tam padaṭṭhānañca sabbaññutaññānam abhisambodhi,
tadadhi gamasamakārameva ca bhagavato sabbe buddhaguṇā hatthagatā ahesum,
catutthajjhānasannissayo ca maggaḍhigamoti.

“Catuttham jhānam upasampajja vihāsi”nti vatvā “so”ti vuttattā āha “so aha”nti.
Evaṃ samāhiteti ettha evaṃ-saddo heṭṭhā jhānattayādhigamapaṭipāṭisiddhassa
catutthajjhānasamādhānassa nidassanattoti āha “evanti
catutthajjhānakkamanidassanameta”nti. Catutthajjhānassa tassa ca
adhigamamaggassa nidassanam, yena samādhānānukkamena
catutthajjhānasamādhī laddho, tadubhayanidassananti attho. Tenāha “iminā...pe...
vuttam hotī”ti. Tattha iminā kamenāti iminā paṭhamajjhānādhigamādinā kamena.
Yadipi “eva”nti idaṃ āgamanasamādhinā saddhim catutthajjhānasamādhānam
dīpeti, satipārisuddhisamādhī eva pana iddhiyā adhiṭṭhānabhāvato padhānanti āha
“catutthajjhānasamādhinā samāhite”ti.

Sabbapaccanīkadhammupakkilesa parisuddhāya paccanīkasamanepi abyāvaṭāya
pārisuddhupekkhāya vattamānāya catutthajjhānam taṃsampayuttā ca dhammā
suparisuddhā suvisadā ca honti, satisīsenā pana tattha desanā katāti āha
“upekkhāsati pārisuddhibhāvena parisuddhe”ti, upekkhāya
janitasati pārisuddhisambhavenāti attho. Parisuddhiyā eva paccayavisesena
pavattiviseso pariyodātata sudhantasuvaṇṇassa nighaṃsanena pabhassaratā viyāti
āha “parisuddhattāyeva pariyodāte, pabhassareti vuttam hotī”ti.

Sukhādīnam paccayānam ghātenāti sukhasomanassānam dukkhadomanassānañca
yathākkamam rāgadosapaccayānam vikkhambhanena. “Sukham somanassassa
paccayo, somanassam rāgassa, dukkham domanassassa paccayo, domanassam
dosassā”ti vuttam. Yathā rāgādayo cetaso malāsucibhāvena “aṅgaṇānī”ti vuccanti,
evaṃ upagantvā kilesanaṭṭhena upakkilesāti āha “anaṅgaṇattā eva ca
vigatupakkilese”ti. Tenāha “aṅgaṇena hi cittaṃ upakkilissatī”ti, vibādhīyati
upatāpīyatīti attho. Subhāvitattāti paguṇabhāvāpādanena suṭṭhu bhāvitattā. Tenāha
“vasībhāvappatte”ti, āvajjanādinā pañcadhā cuddasavidhena vā paridamanena
vasam vattitum upagateti attho. Vase vattamānañhi cittaṃ mudūti vuccatīti vase
vattamānam cittaṃ paguṇabhāvāpattiyā suparimadditam viya cammam
suparikammakatā viya ca lākhā mudūti vuccati. Kammakkhameti
vikubbanādiiddhikammakkhame. Tadubhayanti mudutākammaniadvayam.

Nāhantiādīsu na-kāro paṭisedhattho. Ahanti satthā attānaṃ niddisati. Bhikkhavi bhikkhū ālapati. Aññanti idāni vuccamānacittato aññaṃ. Ekadhammampīti ekampi sabhāvadhammaṃ. Na samanupassāmīti sambandho. Ayañhettha attho - ahaṃ, bhikkhave, sabbaññutaññaṇena olokontopi aññaṃ ekadhammampi na samanupassāmi, yaṃ vasībhāvāpādanena bhāviṃ tathā punappunaṃ karaṇena bahulīkataṃ evaṃ savisesamudubhāvappattiyā mudu kammakkhamatāya kammaniyañca hoti yathā idaṃ cittanti. Idaṃ cittanti ca attano tesañca paccakkhatāya evamāha.

Yathā yathāvuttā parisuddhatādayo na vigacchanti, evaṃ subhāviṃ cittaṃ tattha avatṭhitaṃ idha “ṭhitaṃ āneñjappatta”nti ca vuttanti āha “etesu parisuddhabhāvādīsu ṭhitattā ṭhite, ṭhitattāyeva āneñjappatte”ti. Yathā mudukammaññatā vasībhāvappattiyā lakkhīyati, evaṃ vasībhāvappattipi mudukammaññatāhi lakkhīyatīti “mudukammaññabhāvena vā attano vase ṭhitattā ṭhite”ti vuttaṃ. Yathā hi kāraṇena phalaṃ niddhāriyati, evaṃ phalenapi kāraṇaṃ niddhāriyatīti niccalabhāvena avatṭhānaṃ āneñjappattiyā ca sampayuttadhammesu thirabhāvena paṭipakkhehi akammaniyatāya ca sambhavataṃ saddhādibalānaṃ ānubhāvena hotīti āha “saddhādīhi pariggahitattā āneñjappatte”ti.

Idāni saṅkhepato vuttamevatthaṃ vivarituṃ “saddhāpariggahitaṃ hī”tiādī vuttaṃ. Tattha saddhāpariggahitanti evaṃ subhāviṃ vasībhāvappattaṃ cittaṃ ekaṃsena abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya saṃvattatīti evaṃ pavattāya saddhāya pariggahitaṃ yathāvuttasaddhābalena upatthambhitaṃ. Assaddhiyenāti tappaṭipakkhena assaddhiyena hetunā. Na iñjatīti na calati na kampati, aññadatthu uparivisesāvahabhāveneva tiṭṭhati. Vīriyapariggahitantiādīsipi imināva nayena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso - vīriyapariggahitanti vasībhāvāpādanaparidamanasāadhanena vīriyena upatthambhitaṃ. Satipariggahitanti yathāvutte bhāvanābahulīkāre asammāsādikāya kusalanāñca dhammānaṃ gatiyo samanvesamānāya satiyā upatthambhitaṃ. Samādhipariggahitanti tattheva avikkhepasāadhanena samādhānena upatthambhitaṃ. Paññāpariggahitanti tassā eva bhāvanāya upakārānupakāradhammānaṃ pajānanalakkhaṇāya paññāya upatthambhitaṃ. Obhāsagatanti ñāṇobhāsasahagataṃ. Obhāsabhūtena hi yathāvuttasamādhānasamvaddhitena ñāṇena saṃkilesapakkhaṃ yāthāvato passanto tato utrāsanto ottappanto taṃ abhibhavati, na tena abhibhuyyati. Tenāha “kilesandhakārena na iñjatī”ti. Etena ñāṇapariggahitaṃ hirottappabalaṃ dasseti. Atṭhaṅgasamannāgatanti catutthajjhānasamādhinā samāhitatā parisuddhatā pariyodātātā anaṅgaṇatā vigatupakkilesatā mudubhāvo kammaniyatā āneñjappattiyā ṭhitatāti imehi atṭhahi aṅgehi samannāgataṃ. Atha vā samāhitassa cittassa imāni aṅgānīti “samāhite”ti imaṃ aṅgabhāvena aggahetvā ṭhitiāneñjappattiyā visum gahetvā yathāvuttehi atṭhahi aṅgehi samannāgatanti attho daṭṭhabbo. Abhinīhārakkhamanti iddhividhādiatthaṃ abhinīhārakkhamam tadabhimukhakaraṇayoggaṃ. Tenāha “abhiññāsacchikaraṇīyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyā”ti.

Kāmaṃ nīvaraṇāni vikkhambhetvā eva paṭhamajjhānasamadhigamo, vitakkādivūpasamā eva ca dutiyajjhānādisamadhigamo, tathāpi na tathā te tehi dūrībhūtā, apeta vā yathā catutthajjhānato, tasmā cetaso malīnabhāvasaṅkhobhauppilābhāvakarehi nīvaraṇādīhi suṭṭhu vimuttiyā tassa parisuddhipariyodātātā ca vuttatīti āha “nīvaraṇa...pe... pariyodāte”ti.

Jhānapaṭilābhapaccanīkānanti ettha ācariyadhammapālattherena
“jhānapaṭilābhapaccayāna”nti pāṭhaṃ gahetvā “jhānapaṭilābhapaccanīkāna”nti
ayaṃ pāṭho paṭikkhitto. Vuttañhi tena -

“Jhānapaṭilābhapaccayānanti jhānapaṭilābhahetukānaṃ jhānapaṭilābhaṃ
nissāya uppajjanakānaṃ. Pāpakānanti lāmakānaṃ. Icchāvacarānanti icchāya
avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ ‘aho vata mameva satthā paṭipucchitvā
bhikkhūnaṃ dhammaṃ deseyyā’tiādinayappavattānaṃ
mānamāyāsāṭheyyādīnaṃ. Abhijjhādīnanti ādi-saddenapi tesāmyeva saṅgaho.
Abhijjhā cettha paṭhamajjhānena avikkhambhaneyyā mānādayo ca tadekaṭṭhā
daṭṭhabbā jhānapaṭilābhapaccayānanti anuvattamānattā. Vikkhambhaneyyā
pana nīvaraṇaggahaṇena gahitā. Kathaṃ pana paṭhamajjhānena
avikkhambhaneyyā idha vigacchantīti? ‘Sabbe kusalā dhammā
sabbākusalānaṃ paṭipakkhā’ti sallekhaṭṭhāpattivāsena evaṃ vuttaṃ jhānassa
aparāmaṭṭhabhāvadassanato. Ye panettha ‘icchāvacarānaṃ abhijjhādīna’nti
imehi padehi kopaappaccayakāmarāgabyāpādādayo gahitāti adhippāyena
‘jhānapaṭilābhapaccayāna’nti pāṭhaṃ paṭikkhipitvā
‘jhānapaṭilābhapaccanīkāna’nti pāṭhoti vadanti, taṃ tesāṃ matimattaṃ tathā
pāṭhasseva abhāvato, jhānapaṭilābhapaccanīkā ca nīvaraṇā ceva tadekaṭṭhā
ca, tesāṃ dūrībhāvaṃ vatvā puna tesāmyeva abhāvavigamacodanāya
ayujjamānattā. Nanu ca anaṅgaṇasuttavattasuttesu ayamatto labbhati
olārikānaṃyeva pāpadhammānaṃ tattha adhippetattāti. Saccametaṃ, idha
pana adhigatacatutthajjhānassa vasena vuttattā sukhumāyeva te gahitā,
aṅgaṇupakkilesatāsāmaññaṇa panettha suttānaṃ apadisanaṃ. Tathā hi
‘suttānusārenā’ti vuttaṃ, na pana suttavasenā’ti.

Avassañcetamevaṃ sampaṭicchitabbhaṃ adhigatajjhānānampi kesañci
icchāvacarānaṃ pavattisabbhāvatoti. Teneva ācariyadhammapālattherena
“jhānapaṭilābhapaccayāna”nti pāṭhaṃ gahetvā “jhānapaṭilābhapaccanīkāna”nti
ayaṃ pāṭho paṭikkhitto. Mahāgaṇṭhipade visuddhimaggassa sīhaḷagaṇṭhipadehi ca
“jhānapaṭilābhapaccayāna”nti imasseva pāṭhassa attho vutto, tasmā ayameva pāṭho
gahetabbo, atthopi cettha yathāvuttanayeneva veditabbo. Tena “icchāvacarānanti
icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ
kopaappaccayānanti attho”ti ayampi pāṭho ayuttoyevāti gahetabbhaṃ, tatoyeva ca
visuddhimagge ayaṃ pāṭho sabbena sabbhaṃ na dassitoti.

Iddhipādakabhāvūpagamanenāti iddhiyā pādakabhāvassa padaṭṭhānabhāvassa
upagamanena. Bhāvanāpāripūriyāti ito paraṃ kattabbassa abhāvavasena
abhinihāraḷakkhamabhāvanāya paripuṇṇattā. Paṇītabhāvūpagamanenāti tato eva
padhānabhāvaṃ nītatāya uttamaṭṭhena atittikaraṭṭhena ca paṇītabhāvassa
upagamanena. Ubhayañcetam bhāvanāya ṭhitiyā kāraṇavacanāṃ, paripuṇṇāya
bhāvanāya paṇītabhāvappattiyā ṭhiteti. Āneñjappatteti idaṃ ṭhitiyā visesanaṃ.
Tenāha “yathā āneñjappattaṃ hoti, evaṃ ṭhite”ti. Imasmiṃ pakkhe “ṭhite
āneñjappatte”ti ubhayamekaṃ aṅgaṃ, “samāhite”ti pana idampi ekamaṅgaṃ.
Tenevassa paṭhamavikappato visesaṃ sandhāyāha “evampi
aṭṭhaṅgasamannāgata”nti.

Pubbenivāsaṃ anussarati, tassa vā anussaraṇaṃ pubbenivāsānussati taṃnissayādipaccayabhūtaṃ paṭicca uppajjanato. Pubbenivāsānussatimhi yaṃ ñāṇaṃ tadatthāyāti saṅkhepena vuttamatthaṃ vivaranto pubbenivāsaṃ tāva dassetvā tattha satīññāṇi dassetuṃ “pubbenivāso”tiādimāha. Tattha “pubbe”ti idaṃ padaṃ “ekampi jāti”ntiādivacanato atītabhavavisayaṃ idhādhīpetanti āha “atītajātīsū”ti. Nivāsasaddo kammaśādhano, khandhavinimutto ca nivasitadhammo natthīti āha “nivutthakkhandhā”ti. Nivutthatā cettha santāne pavattatā, tathābhūtā ca te anu anu bhūtā jātā pavattā, tattha uppajjitvā vigatā ca hontīti āha “nivutthāti ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā”ti. Evaṃ sasantatipariyāpannadhammavasena nivāsasaddassa atthaṃ vatvā idāni avisesena vattuṃ “nivutthadhammā vā nivutthā”ti vatvā taṃ vivarituṃ “gocaranivāsenā”tiādi vuttaṃ. Gocarabhūtāpi hi gocarāsevanāya āsevitā ārammaṇakaraṇavasena anubhūtā nivutthā nāma honti. Te pana duvidhā sapaṇaviññāṇagocaratāyāti ubhayepi te dassetuṃ “attano”tiādi vuttaṃ. Tattha “attano viññāṇena viññātā”ti vatvā “paricchinnā”ti vacanaṃ ye te gocaranivāsenā nivutthadhammā, na te kevalaṃ viññāṇena viññātāmattā, atha kho yathā pubbe nāmagottavaṇṇaliṅgāhārādīhi visesehi paricchedakārikāya paññāya paricchijja gahitā, tathevetāṃ ñāṇaṃ paricchijja gaṇhātīti imassa atthassa dīpanatthaṃ vuttaṃ. Paraviññāṇaviññātāpi vā nivutthāti sambandho. Na kevalaṃ attanova viññāṇena, atha kho paresaṃ viññāṇena viññātāpīti attho. Idhāpi “paricchinnā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ, paresampi vā viññāṇena viññātā paricchinnāti. Tassa ca gahaṇe payojanaṃ vuttanayeneva vattabbaṃ.

Te ca kho yasmā atītāsu eva jātīsu aññehi viññātā paricchinnā, te ca parinibbutāpi honti, yehi te viññātā, tesāṃ tadā vattamānasantānānusārena tesampi atīte pavatti viññāyatīti sikhāppattaṃ pubbenivāsānussatīññāṇassa visayabhūtaṃ pubbenivāsaṃ dassetuṃ “chinnavaṭumakānussaraṇādīsū”ti vuttaṃ. Chinnavaṭumakā sammāsambuddhā, tesāṃ anussaraṇaṃ chinnavaṭumakānussaraṇaṃ. “Ādisaddena paccekabuddhabuddhasāvakānussaraṇāni gayhantī”ti keci vadanti. Chinnavaṭumakā pana sabbeva anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutā chinnasaṃsāramaggatā, tesāṃ anussaraṇaṃ nāma tesāṃ paṭipattiyā anussaraṇaṃ. Sā pana paṭipatti saṅkhepato chaḷārammaṇaggahaṇalakkhaṇāti tāni idha paraviññāṇaviññātāggahaṇena gahitāni. Tasmā purimāsu jātīsu attano viññāṇena aviññātānaṃ parinibbutānaṃ sabbesampi buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ anussaraṇaṃ chinnavaṭumakānussaraṇanti veditabbaṃ. Ādi-saddena panettha purimāsu jātīsu attano viññāṇena aviññātānaṃ aparinibbutānampi vattamānakkhandhapaṭipāṭiyā agantvā sīhokkantikavasena anussaraṇaṃ gahitaṃ, ime pana yathāvuttachinnavaṭumakānussaraṇādayo buddhānaṃyeva labbhanti. Na hi atīte buddhā bhagavanto evaṃ vipassīṃsu, evaṃ maggaṃ bhāvesuṃ, phalanibbānāni sacchākaṃsu, evaṃ veneyye vīnesunti ettha sabbathā aññesaṃ ñāṇassa gati atthīti. Ye pana purimāsu jātīsu attanova viññāṇena viññātā, te parinibbutepi khandhapaṭibaddhattā sāvakā anussarantiyeva. Yāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati, sā pubbenivāsānussatīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Abhinīharinti cittaṃ jhānārammaṇato apanetvā pubbenivāsābhimukhaṃ pesesiṃ, pubbenivāsaninnaṃ pubbenivāsaṇaṃ pubbenivāsapabbhāraṃ akāsinti attho.

Pāliyaṃ “abhininnāmesi”nti uttamapurisappayogattā “so”ti ettha ahaṃsaddo ānetvā vuccamāno tadattho pākaṭo hotīti “so aha”nti vuttaṃ. Anekavidhanti nānābhavayonigativīññāṇaṭṭhitisattāvāsādivasena bahuvidhaṃ. Pakārehīti

nāmagottādiākārehi saddhiṃ. Sahayoge cetam karaṇavacanam. Pavattitanti desanāvasena pavattitam. Tenāha “saṃvaṇṇita”nti, vitthāritanti attho. Nivāsanti antogadhabhedasāmaññavacanametanti te bhede byāpanicchāvasena saṅgahetvā dassento “tattha tattha nivutthasantāna”nti āha. Anugantvā anugantvāti ñāṇagatiyā anugantvā anugantvā. Anudevāti anu eva, da-kāro padasandhivasena āgato. “Abhininnāmesi”nti vatvā “anussarāmī”ti vuttattā cittassa abhinīhārasamanantarabhāvasaraṇam anusaddo dīpetīti āha “citte abhininnāmitamatte eva sarāmīti dasseti”ti. Parikammaṃ vattabbaṃ siyāti “pubbenivāsaṃ anussaritukāmena ādikammikena bhikkhunā pacchābhattaṃ piṇḍapātaṇṇikantena rahogatena paṭisallīnena paṭipāṭiyā cattāri jhānāni samāpajjitvā abhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā”ti evamādinā pubbenivāsaññassa parikammabhūtaṃ pubbakaraṇam vattabbaṃ bhavēyya.

Āraddhappakāradassanattheti anussaritam āraddhassa pubbenivāsassa pabhedadassanatthe. Ekampi jātinti ekampi bhavaṃ. So hi ekakammanibbatto ādānanikkhepaparicchinno antogadhadhammappabhedo khandhappabandho idha “jātī”ti adhippeto jāyatīti jātīti katvā. Tenāha “ekampi...pe... khandhasantāna”nti. Parihāyamānoti khīyamāno vinassamāno. Kappoti asaṅkhyeyyakappo. So pana atthato kālo, tadā pavattamānasaṅkhāravasenassa parihāni veditabbā. Vaḍḍhamāno vivaṭṭakappoti etthāpi eseṇa nayo. Yo pana “kālam khepeti, kālo ghasati bhūtāni, sabbāneva sahattanā”ti ādīsu kālassapi khayō vuccati, so idha nādhippeto anīṭṭhappasaṅgato. Saṃvaṭṭanaṃ vinassanaṃ saṃvaṭṭo, saṃvaṭṭato uddham tathāṭṭhāyī saṃvaṭṭaṭṭhāyī. Tammūlakattāti taṃpubbakattā. Vivaṭṭanaṃ nibbattanaṃ, vaḍḍhanaṃ vā vivaṭṭo.

Tejena saṃvaṭṭo tejosamvaṭṭo. Saṃvaṭṭasīmāti saṃvaṭṭanamariyādā. Saṃvaṭṭatīti vinassati. Sadāti sabbakālam, tīsupi saṃvaṭṭakālesūti attho. Ekaṃ buddhakkhettanti idha yaṃ sandhāya vuttaṃ, taṃ niyametvā dassetuṃ “buddhakkhettaṃ nāma tividha”ntiādi vuttaṃ. Yattake ṭhāne tathāgatassa paṭisandhiññādiññānubhāvo puññaphalasamuttejito saraseneva parijambhati, taṃ sabbampi buddhaṅkurassa nibbattanakkhettaṃ nāmāti āha “jātikkhettaṃ dasasahassacakkavālapariyanta”nti. Ānubhāvo pavattatīti idha iddhiṃ cetovasippatto āṇākkhettapariyāpanne yattha katthaci cakkavāle ṭhatvā attano atthāya parittaṃ katvā tattheva aññaṃ cakkavālaṃ gatopi kataparitto eva hotīti katvā vuttaṃ. Atha vā tattha ekasmiṃ cakkavāle ṭhatvā sabbasattānaṃ atthāya paritte kate āṇākkhettaṃ sabbasattānaṃ abhisambhuṇātveva parittānubhāvo tattha devatāhi parittānaṃ sampaṭicchitabbatoti vuttaṃ “ānubhāvo pavattatī”ti. Yaṃ yāvatā vā pana ākaṅkheyyāti vuttanti yaṃ visayakkhettaṃ sandhāya ekasmiṃyeva khaṇe sareṇa abhiviññāpanaṃ attano rūpadassanañca paṭijānantaṇa bhagavatā “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”ti vuttaṃ. Yatthāti yasmiṃ padese anantāparimāṇe visayakkhettaṃ. Yaṃ yaṃ ākaṅkhati, taṃ taṃ anussaratīti ākaṅkhamattapaṭibaddhavuttitāya buddhaññassa yaṃ yaṃ anussaritam icchatī, taṃ taṃ anussarati. Ekaṃ āṇākkhettaṃ vinassatīti iminā tiriyaṇa saṃvaṭṭamānaparicchedo vutto. Saṅghahantanti vivaṭṭamānaṃ jāyamānaṃ. Tassa vināso ca saṅghahanañca visuddhimagge vuttanti amhehipi heṭṭhā “lokavidū”ti imassa atthasaṃvaṇṇanādhikāre pasaṅgato vuttattā idha na vuccati.

Evam pasaṅgena saṃvaṭṭādi ke pakāsetvā idāni yathādhigataṃ tesam anussaraṇākāraṃ dassetuṃ “ye panete saṃvaṭṭavivaṭṭā vuttā”tiādimāha. Tattha etesūti niddhāraṇe bhummaṃ saṃvaṭṭavivaṭṭakappasamudāyato anekesaṃ saṃvaṭṭakappādīnaṃ niddhāriyamānattā. Amumhi saṃvaṭṭakappeti ettha vā-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo. Tena ca aniyamatthena itarāsaṃ asaṅkhyeyyānampi saṅgaho siddhoti. Atha vā amumhi saṃvaṭṭakappeti idaṃ saṃvaṭṭakappassa ādito pāliyaṃ gahitattā vuttaṃ. Tatthāpi hi imassa katipayakālaṃ bhavādīsu saṃsaraṇaṃ upalabbhatīti. Saṃvaṭṭakappe vā vattamāne yesu bhavādīsu imassa upapatti ahoṣi, taṃdassanametam daṭṭhabbaṃ. Bhava vātiādīsu kāmādhivāse vā aṇḍajādiyoniyā vā devādigatiyā vā nānattakāyanānattasaññādiviññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā khattiyādisattanikāye vā. Yasmā idaṃ bhagavato vasena pubbenivāsānussatiñāṇaṃ āgataṃ, tasmā tasseeva nāma divasena atthaṃ yojetvā dassento āha “evaṃnāmoti vessantaro vā jotipālo vā”tiādi. Sālimamaṃsodanāhāro vāti gihikālaṃ sandhāya vuttaṃ. Pavattaphalabhojano vāti tāpasādikālaṃ sandhāya. Pavattaphalabhojanoti sayampatitaphalāhāro. Sāmisānirāmisā dipphabhedānanti ettha sāmisa gehassitasomanassādayo, nirāmisā nekkhammassitasomanassādayo. Ādi-saddena vivekajasamādhijasukhādīnaṃ saṅgaho.

Heṭṭhā sāmāññato vuttamevatthaṃ vibhajitvā dassetukāmo “atha vā”tiādimāha. Tattha amutrāsinti sāmāññaniddeso yaṃ, byāpanicchālopo vā, amutra amutra āsinti vuttaṃ hoti. Anupubbena ārohanassa yāvadicchakaṃ anussaraṇanti ettha ārohanassāti paṭilomato ñāṇena pubbenivāsaṃ ārohanassa. Paṭinivattantassāti pubbenivāsaṃ anussaraṇavasena yāvadicchakaṃ gantvā paccāgacchantassa. Paccavekkhaṇanti anussarītānussarītassa paccavekkhaṇaṃ. Tasmāti vuttassevatthassa kāraṇabhāvena paccāmasanaṃ, paṭinivattantassa paccavekkhaṇabhāvatoti vuttaṃ hoti. Idhūpapattiyāti idha carimabhava upapattiyā. Anantaranti atītānantaramāha. Amutrāti amukasmim bhaveti attho. Udaḍḍanti uppajjim. Tāhi devatāhīti tusitadevatāhi. Ekagottoti tusitagottena ekagotto. Mahābodhisattānaṃ santānassa pariyoṣānāvattāyaṃ deva lokūpapattijanakaṃ nāma akusalena kammunā anupaddutameva hotīti adhippāyena “dukkhaṃ pana saṅkhāradukkhamaṭṭamevā”ti vuttaṃ. Mahāpuññānampi pana devaputtānaṃ pubbanimittupattikālādīsu anīṭṭhārammaṇasamāyogo hotiyevāti “kadāci dukkhadukkhassapi sambhavo natthī”ti na sakkā vuttuṃ, dhammānaṃ uppādanīrodhasaṅkhāradukkhanti vedittabbaṃ. Sattapaññāsa...pe... pariyaṇanti idaṃ manussavassagaṇanāvasena vuttaṃ. Tattha devānaṃ vassagaṇanāya pana catusahassameva.

Itīti vuttatthanidassanametam, taṅca kho yathārahato, na yathānupubbatoti dassento “nāmagottavasenā”tiādimāha. Uddisīyatīti disvāva aviññeyyattā “ayaṃ ko nāmo”ti pucchite “tisso gotamo”ti nāmagottena uddisīyati. Vaṇṇādīhīti vaṇṇāhāra vedayitāyuparicchedehi. Sāmotīti ettha iti-saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena evamādievaṃ pakāraṇānattatoti dassitaṃ hoti. Nāmagottaṃ uddesoti uddisīyati satto etenāti uddeso nāmagottaṃ. Itare ākārāti ākarīyati disvāva satto viññāyati etehīti itare vaṇṇādayo ākārā. “No ca kho avisesenā”ti saṅkhepato vuttamevatthaṃ vitthārena dassento āha “titthiyā hī”tiādi. Tattha titthiyāti aññatitthiyā. Te pana kammavādino kiriya vādino tāpasādayo. Yasmā titthiyānaṃ brahmajālādīsu cattālīsāya eva saṃvaṭṭavivaṭṭānaṃ anussaraṇaṃ āgataṃ, tasmā “na tato para”nti vatvā tattha kāraṇaṃ vadanto “dubbala paññattā”tiādimāha. Tena vipassanābhīyogo pubbenivāsānussatiñāṇassa visesakāraṇanti dasseti. Tatoyeva ca balavapaññattā

ʒhapetvā aggasāvakamahāsāvake itare pakatisāvakā kappasatampi
 kappasahassampi anussarantiyevāti daṭṭhabbam. Teneva vuttam visuddhimagge
 “pakatisāvakā kappasatampi kappasahassampi anussarantiyeva balavapaññattā”ti.
 Ettako hi tesam abhinīhāroti kappānam satasahassampi tadadhikam ekam dve ca
 asaṅkhyeyyānīti kālavasena evamparimāṇo yathākkamam tesam
 mahāsāvakaaggasāvakapaccekabuddhānam puññañāṇābhinihāro,
 sāvakapaccekabodhipāramitā siddhā. Yadi
 bodhisambhārasambharaṇakāl aparicchinno tesam tesam ariyānam
 abhiññāṇavibhavo, evam sante buddhānampissa paricchedatā āpannāti āha
 “buddhānam pana paricchedo natthī”ti. “Yāvatakam ñeyyam, tāvatakam ñāṇa”nti
 vacanato sabbaññutāññāṇassa viya buddhānam abhiññāṇānampi savisaye
 paricchedo nāma natthīti tattha yaṃ yaṃ ñātum icchanti, tam tam jānanti eva. Atha
 vā satipi kāl aparicchede kāraṇupāyakosallapariggahādina sātisayattā
 mahābodhisambhārānam paññāpāramitāya pavattiānubhāvassa paricchedo nāma
 natthi, kuto tam nibbattānam abhiññāṇānantī āha “buddhānam pana paricchedo
 natthī”ti. Atīte “ettakānam kappānam asaṅkhyeyyānī”ti evam kāl aparicchedo natthi
 anāgate anāgataṃsaññāṇassa viya. Tenāha “yāva icchanti tāva sarantī”ti.

Evam pañcannam janānam pubbenivāsānussaraṇam kālavibhāgato dassetvā idāni
 ārammaṇaggahaṇavasenasā pavattivisesam dassento “titthiyā cā”tiādimāha.
 Khandhapaṭipāṭimeva sarantīti ettha khandhapaṭipāṭi khandhānam anukkamo, sā ca
 kho cutito paṭṭhāya uppaṭipāṭivasena. Keci panettha “iriyāpathapaṭipāṭi
 khandhapaṭipāṭi”ti vadanti. Vuttamevattham byatirekato vibhāvento āha “paṭipāṭiṃ
 muñcitvā”tiādi. Tattha cutipaṭisandhivasenāti attano parassa vā tasmim tasmim
 attabhāve cutiṃ disvā antarā kiñci anāmasitvā paṭisandhiyā eva gahaṇavasena.
 Yathā pana andhā yaṭṭhiṃ amuñcitvā gacchanti, evam te khandhapaṭipāṭiṃ
 amuñcitvā sarantīti āha “tesaṃhi andhānam viya icchitappadesokkamanam
 natthī”ti. Sāvakāti pakatisāvakāpi mahāsāvakāpi aggasāvakāpi sāmāññato vuttā.
 Pakatisāvakāpi hi khandhapaṭipāṭiyāpi anussaranti, cutipaṭisandhivasenapi
 saṅkamanti balavapaññattā, tathā asītimahāsāvakā. Dvinnaṃ pana aggasāvakānam
 khandhapaṭipāṭikiccam natthi. Ekassa attabhāvassa cutiṃ disvā paṭisandhiṃ
 passantī, puna aparassa cutiṃ disvā paṭisandhanti evam cutipaṭisandhivasenapi
 saṅkamantā gacchanti. Yathā nāma saradasamaye ʒhitamajjhanhikavelāyam
 caturatanike gehe cakkhumato purisassa rūpagataṃ supākaṭameva hotīti
 lokasiddhametaṃ. Siyā pana tassa sukhumataratirokuṭṭādibhedassa rūpagatassa
 agocaratā, na tveva buddhānam ñātum icchitassa ñeyyassa agocaratā, atha kho tam
 ñāṇālokena obhāsitaṃ hatthatale āmalakam viya supākaṭam suvibhūtameva hoti,
 tathā ñeyyāvaraṇassa suppahīnattāti āha “buddhā panā”tiādi.

Tattha sīhokkantavasenāti sīhagatipatanavasena. Yaṃ yaṃ ʒhānam ākaṅkhaṇtīti
 yasmim kappe yasmim bhava yaṃ yaṃ ʒhānam jānitum icchanti. Tam sabbam
 sarantiyevāti ñātum icchitam tam sabbam sarantiyeva, na na saranti. Buddhānañhi
 neva khandhapaṭipāṭikiccam, na ca cutipaṭisandhivasena saṅkamanakiccam atthi.
 Tesañhi anekāsu kappakoṭīsu heṭṭhā vā upari vā yaṃ yaṃ ʒhānam icchanti, tam tam
 pākaṭameva hoti. Tasmā yathā peyyālapāliṃ paṭhantā “paṭhamam jhānam...pe...
 pañcamam jhāna”ntiādi pariyosānameva gaṇhantā saṅkhipitvā sajjhāyanti, na
 anupadam, evam anekāpi kappakoṭīyo peyyālapāliṃ viya saṅkhipitvā yaṃ yaṃ
 icchanti, tattha tattheva ñāṇena okkamantā sīhokkantavasena gacchanti. Evam
 gacchantānañca tesam ñāṇam yathā nāma katavālavedhiparicayassa

sarabhaṅgasadisassa dhanuggahassa khitto saro antarantarā rukkkhalatādīsu asajjamāno lakkheyeva patati na sajjati na virajjhati, evaṃ antarantarāsu jātīsu na sajjati na virajjhati, asajjamānaṃ avirajjhamānaṃ icchicchitaṭṭhānaṃyeva gaṇhāti.

Atītabhave khandhā tappaṭibaddhanāmagottāni ca sabbaṃ pubbenivāsantveva saṅgahitānīti āha “kiṃ viditaṃ karoti? Pubbenivāsa”nti. Moho paṭicchādakaṭṭhena tamo viya tamoti āha “sveva moho”tiādi. Obhāsakaraṇaṭṭhenāti kātabbato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ obhāsakaraṇaṃ, attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. Sesam pasamsāvacananti paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato vuttaṃ. Avijjā vihatāti etena vijjānaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. Kasmā? Yasmā vijjā uppannāti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. Esa nayo itarasmimpi padadvayeti iminā tamo vihato vinaṭṭho. Kasmā? Yasmā āloko uppannoti imamatthaṃ atidisati. Kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena vīriyaṃ ātāpoti āha “vīriyātāpena ātāpino”ti, vīriyavatoti attho. Pesitacittassāti yathādhīppetatthasiddhiṃ pativissaṭṭhacittassa. Yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharatoti aññassapi kassaci mādisassāti adhippāyo. Padhānānuyogassāti sammappadhānamanuyuttassa. Sesamettha uttānattā vuttanayattā ca suviññeyyameva.

Pubbenivāsakathā niṭṭhitā.

Dibbacakkhuññākathā

13. Cutiyāti cavane. Upapāteti upapajjane. Samīpatthe cetam bhumavacanāṃ, cutikkhaṇasāmāntā upapattikkhaṇasāmāntā cāti vuttaṃ hoti. Tathā hi vakkhati “ye pana āsannacutikā”tiādi. Yena ñāṇenāti yena dibbacakkhuññāna. Dibbacakkhuññāneva hi sattānaṃ cuti ca upapatti ca ñāyati. Parikammaṃ vattabbaṃ siyāti “dibbacakkhuññānaṃ uppādetukāmena ādikammikena kulaputtena kasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākārena abhinīhārakkhamaṃ katvā tejokasiṇaṃ odātakasiṇaṃ ālokakasiṇanti imesu tīsu kasiṇesu aññataraṃ āsannaṃ kātabbaṃ, upacārajjhānagocaraṃ katvā vaḍḍhetvā ṭhapetabba”ntiādinā dibbacakkhuññānaṃ parikammaṃ vattabbaṃ bhavēyya.

So ahanti so katacittābhinihāro ahaṃ. Dibbasadisattāti divi bhavanti dibbaṃ, devānaṃ pasādacakkhu, tena dibbena cakkhunā sadisattāti attho. Dibbasadisattāti ca hīnūpamādasanaṃ devatānaṃ dibbacakkhutopi imassa mahānubhāvattā. Idāni taṃ dibbasadisattaṃ vibhāvetuṃ “devatānañhi”tiādi vuttaṃ. Tattha sucaritakammanibbattanti saddhābahulatāvisuddhadiṭṭhitāānisamsadassāvitādisampattiyā suṭṭhu caritattā sucaritena devūpapattijanakena puññakammena nibbattaṃ. Pittasemharuhirādīhīti ādi-saddena vātarogādīnaṃ saṅgaho. Apalibuddhanti anupaddutaṃ. Pittādīhi anupaddutattā kammaṃ ca uḷāratāya upakkilesavimutti veditabbā. Upakkilesadosarahitañhi kammaṃ tiṇādidosarahitaṃ viya sassaṃ uḷāraphalaṃ anupakkiliṭṭhaṃ hoti. Kāraṇūpacārena cassa phalaṃ tathā voharīyati yathā “sukkaṃ sukkavipāka”nti. Dūrepīti pi-saddena sukhumassapi ārammaṇassa sampaṭicchanasamatthataṃ saṅgaṇhāti. Pasādacakkhūti catunnaṃ mahābhūtānaṃ pasādalakkhaṇaṃ cakkhu. Vīriyabhāvanābalanibbattanti vīriyārambhavaseneva ijjhanato sabbāpi kusalahāvanā vīriyabhāvanā, padhānasaṅkhārasamannāgatā vā iddhipādabhāvanā visesato vīriyabhāvanā, tassā ānubhāvena nibbattaṃ

vīriyabhāvanābalanibbattaṃ. Ñāṇamayaṃ cakkhu ñāṇacakkhu. Tādisamevāti upakkilesavimuttatāya dūrepi sukhumassapi ārammaṇassa sampaṭicchanasamatthātāya ca taṃsadisameva.

Dibbavihārasena paṭiladdhattāti dibbavihārasaṅkhātānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena paṭiladdhattā. Iminā kāraṇavasena dibbabhāvamāha. Dibbavihārasannissitattāti aṭṭhaṅgasamannāgamaṇa ukkaṃsagataṃ pādaḥajjhānaṃsaṅkhātāṃ dibbavihāraṃ sannissāya pavattattā, dibbavihārapariyāpannaṃ vā attanā sampayuttaṃ rūpāvacaracattutthajjhānaṃ nissāya paccayabhūtaṃ sannissitattāti evamettha attho daṭṭhabbo. Ālokaḥpariggahena mahājutikattāpi dibbanti kaṣiṇālokaṇuggahena pattaḥbattā sayāṃ ñāṇālokaḥparaṇabhāvena ca mahājutikaḥbhāvatoḥpi dibbanti attho. Mahājutikaḥampi hi dibbanti vuccati “dibbamidaṃ byamha”ntiādīsu. Mahāgatikattāti mahānīyagamaṇattā, vimhayaṇīyappavattikattāti attho. Vimhayaṇīyā hissa pavatti tirokuṭṭādigataḥrūpadassanato. Taṃ sabbanti “heṭṭhā vuttaṃ atthapaṇcakaḥmaḥpekkhitvā vutta”nti vadanti. Keci pana “jutigatiatthesupi saddavidū divusaddaṃ icchantīti mahājutikattā mahāgatikattāti idameva dvayaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā ‘saddasatthānusārena veditabba’nti idaṃ dibbati jotayatīti dibbaṃ, dibbati gacchati asajjamaṇaṃ pavattatīti dibbanti imamaṭṭhaṃ dassetuṃ vutta”nti vadanti. Ācariyaḥdhammapālatthero pana -

“Dibbacakkhulābhāya yogino parikammakaraṇaṃ tappaṭipakkhābhivhavaṇṇa atthato tassa vijayicchā nāma hoti, dibbacakkhulābhī ca iddhiṃ devatānaṃ vacanaḥgahaṇakkhamaṇadhammaḥdānaḥvasena mahāmoggaḥlānattherādayo viya dānaḥgahaṇalakkhaṇe vohāre ca pavatteyyāti evaṃ vihāraḥvijayicchāvohāraḥjutigatisaṅkhātānaṃ atthānaṃ vasena imassa abhiññāṇassa dibbacakkhubhāvasiddhito saddavidū ca tesu eva atthesu divusaddaṃ icchantīti ‘taṃ sabbāṃ saddasatthānusārena veditabba’nti vutta”nti -

Āha.

Dassanaṭṭheṇāti rūpadassanaḥbhāvena. Cakkhunā hi sattā rūpaṃ passaṇti. Yathā maṃsacakkhu viññāṇādhiṭṭhitaṃ samavisamaṃ ācikkhantaṃ viya pavattati, na tathā idaṃ. Idaṃ pana sayameva tato sātisaṃ cakkhukiccaḥkāriti āha “cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhū”ti. Diṭṭhiḥvisuddhihetuttāti saṅkheḥpato vuttamaṭṭhaṃ vivaḥrituṃ “yo hī”tiādi vuttaṃ. Uccheḥdadiṭṭhiṃ gaṇhātīti parato uppattiyā adassanato “etthe vāyaṃ satto ucchinno, evamitaḥrepī”ti uccheḥdadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Naḥvasattaḥpātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhātīti jhānaḥlābhī adhiḥccasaḥmuppanṇiko viya gaṇhāti. Yathā hi so asaṇṇasattā cavitvā idhūpapaṇṇo pabbajito samāno abhiññāḥlābhī hutvā pubbeṇivāsaṃ anussaḥranto idhūpapaṭṭimeva disvā tato paraṃ asaṇṇaḥbhavaḥ uppattiṃ anussarituḥmasakḥkonto “ahaṃ adhiḥccasaḥmuppanṇo pubbe nāhoṇiṃ, soḥmi etaḥrahi aḥutvā sattatāya pariṇato, seṇāpi sattā tādisāyevā”ti abhiḥnaḥvasattaḥpātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti, evamaṃyampi upaḥpātaḥmattameva disvā cutiṃ aḥpassanto naḥvasattaḥpātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti.

Idāni aṇṇathāpi viḥuddhiḥkāraṇaṃ dassento āha “ekāḥdasaḥupakkilesaḥvirahato vā”tiādi. Yathāhāti upakkilesasutte āgataḥpāḇiṃ nidaḥseti. Tattha hi anuruddho nandiyo kimiloti ime tayo kuḥlaputte āmaṇtetvā dhammaṃ dassentena “anuruddhā tuḥme kiṃ imehi

na āluḷissanti, ahampi imehi upādāya ekādasahi upakkilesehi āluḷitapubbo’’ti
dassetuṃ -

“Ahampi sudaṃ anuruddhā pubbeva sambodhā anabhisambuddho
bodhisattova samāno obhāsañceva sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ, so kho
pana me obhāso na cirasseva antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa
mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso
antaradhāyati dassanañca rūpāna’nti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi
‘vicikicchā kho me udapādi, vicikicchādhikaraṇaṃ me samādhi cavi,
samādhimhi cute obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, sohaṃ tathā
karissāmi, yathā me puna na vicikicchā uppajjissati’ti.

“So kho ahaṃ anuruddhā appamatto ātāpī pahitatto viharanto obhāsañceva
sañjānāmi dassanañca rūpānaṃ, so kho pana me obhāso na cirasseva
antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko
nu kho hetu, ko paccayo, yena me obhāso antaradhāyati dassanañca
rūpāna’nti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘amanasikāro kho me
udapādi, amanasikārādhikaraṇaṃ pana me samādhi cavi, samādhimhi cute
obhāso antaradhāyati dassanañca rūpānaṃ, sohaṃ tathā karissāmi, yathā me
puna na vicikicchā uppajjissati na amanasikāro’’ti -

Ādinā desanaṃ ārabhitvā idaṃ vuttaṃ “so kho ahaṃ anuruddhā vicikicchā cittassa
upakkilesoti iti viditvā’’tiādi.

Tattha vicikicchāti mahāsattassa ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhunā nānāvidhāni
rūpāni passantassa “idaṃ nu kho ki’’nti uppannā vicikicchā. Manasikāravasena pana
me rūpāni upaṭṭhahimsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na
manasi karissāmīti tuṇhī bhavati, taṃ tuṇhībhāvappattiṃ sandhāyāha
“amanasikāro’’ti. Thinamiddhanti kiñci amanasikarontassa uppannaṃ thinamiddhaṃ.
Tathābhūtaṃ hi savipphārikamanasikārassa abhāvato thinamiddhaṃ uppajjati.
Chambhitattanti thinamiddhaṃ vinodetvā yathāraddhamanasikāravasena
himavantābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā dānavarakkhasaajagarādayo passantassa
uppannaṃ chambhitattaṃ. Uppilanti “mayā diṭṭhabhayaṃ pakatiyā cakkhuviññāṇena
olokiyamānaṃ na passati, adiṭṭhe parikappitasadise kiṃnāma bhaya’’nti bhayassa
vinodanavasena cintentassa attano paccavekkhaṇākosallaṃ nissāya uppannaṃ
uppilāvitattaṃ. Duṭṭhullanti kāyālasiaṃ. “Mayā thinamiddhaṃ chambhitattānaṃ
vūpasamanatthaṃ gāḷhaṃ vīriyaṃ paggaḥitaṃ, tena me uppilasaṅkhātā
cittasamādhidūsitā gehassitā balavapīti uppannā’’ti vīriyaṃ sithilaṃ karontassa hi
kāyaduṭṭhullaṃ kāyadaratho kāyālasiaṃ udapādi.

Accāraddhavīriyanti “mama vīriyaṃ sithilaṃ karoto duṭṭhullaṃ uppanna’’nti puna
vīriyaṃ paggaṇhato uppannaṃ accāraddhavīriyaṃ. Atilīnavīriyanti “mama vīriyaṃ
paggaṇhato evaṃ jāta’’nti puna vīriyaṃ sithilayato uppannaṃ atilīnavīriyaṃ.
Abhijappāti devalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā devasaṅghaṃ passato uppannā
taṇhā. “Evaṃ me hotū’’ti hi abhinivisanavasena jappatīti abhijappā, taṇhā.
Nānattasaññāti “mayhaṃ ekajātikaṃ rūpaṃ manasikarontassa abhijappā uppannā,
nānāvidhaṃ rūpaṃ manasikāraṃ karissāmī’’ti kālena devalokābhimukhaṃ kālena
manussalokābhimukhaṃ vaḍḍhetvā nānāvidhāni rūpāni manasikaroto uppannā
nānattasaññā, nānatte nānāsabhāve saññāti nānattasaññā. Atinijjhāyitattanti
“mayhaṃ nānāvidhāni rūpāni manasikarontassa nānattasaññā udapādi, iṭṭhaṃ vā

aniṭṭhaṃ vā ekajātikameva rūpaṃ manasi karissāmī”ti tathā manasikaroto uppannaṃ rūpānaṃ atinijjhāyitattaṃ, ativiya uttari katvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ atinijjhāyitattaṃ. Obhāsanti parikammasamuṭṭhitaṃ obhāsaṃ. Na ca rūpāni passāmīti parikammobhāsamanasikārappasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. Rūpāni hi kho passāmīti tena parikammobhāsenā pharivā ṭhitatṭhāne dibbacakkhuno visayabhūtāni rūpagatāni passāmi.

Evamādīti ādi-saddena -

“Kevalampi rattiṃ kevalampi divaṃ kevalampi rattindivaṃ tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘ko nu kho hetu, ko paccayo, yvāhaṃ obhāsañhi kho sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi, rūpāni kho passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi kevalampi rattiṃ kevalampi divaṃ kevalampi rattindiva’nti. Tassa mayhaṃ anuruddhā etadahosi ‘yasmiñhi kho ahaṃ samaye rūpanimittaṃ amanasikarivā obhāsanimittaṃ manasi karomi. Obhāsañhi kho tasmīṃ samaye sañjānāmi, na ca rūpāni passāmi. Yasmiṃ panāhaṃ samaye obhāsanimittaṃ amanasikarivā rūpanimittaṃ manasi karomi. Rūpāni hi kho tasmīṃ samaye passāmi, na ca obhāsaṃ sañjānāmi kevalampi rattiṃ kevalampi divaṃ kevalampi rattindiva’nti -

Evamādipāḷiṃ saṅgaṇhāti.

Manussānaṃ idanti mānusakaṃ, manussānaṃ gocarabhūtaṃ rūpārammaṇaṃ. Tadaññassa pana dibbatirokuṭṭasukhumādhedassa rūpassa dassanato atikkantaṃ mānusakaṃ. Evarūpaṃ tañca manussūpacāraṃ atikkantaṃ nāma hotīti āha “manussūpacāraṃ atikkamivā rūpadassanena”ti. Tattha manussūpacāranti manussehi upacaritabbaṭṭhānaṃ, pakatiyā cakkhudvārena gahetabbaṃ visayanti adhippāyo. Evaṃ visayamukhena dassetvā idāni visayimukhena dassetuṃ “mānusakaṃ vā”tiādi vuttaṃ. Tatthāpi maṃsacakkhātikkamo tassa kiccātikkameneva daṭṭhabbo. Dibbena cakkhunāti dibbacakkhuñāṇenapi daṭṭhuṃ na sakkā khaṇassa atīttaratāya atisukhumatāya kesañci rūpassa, apica dibbacakkhussa paccuppannaṃ rūpārammaṇaṃ, tañca purejātapaccayabhūtaṃ, na ca āvajjanaparikkammehi vinā mahaggatassa pavatti atthi, nāpi uppajjamānameva rūpaṃ ārammaṇapaccayo bhavituṃ sakkoti, bhijjamānaṃ vā, tasmā cutūpapātakkaṇe rūpaṃ dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkāti suvuttametaṃ.

Yadi dibbacakkhuñāṇaṃ rūpārammaṇameva, atha kasmā “satte passāmī”ti vuttanti? Yebhuyyena sattasantānagatarūpadassanato evaṃ vuttaṃ. Sattaḡaḡassa vā kāraṇabhāvato vohāravasena vuttanti vadanti. Te cavamānāti adhippetāti sambandho. Evarūpeti na cutūpapātakkaṇasamaṅginoti adhippāyo. Mohūpanissayaṃ nāma kammaṃ nihīnaṃ nihīnaphalaṃ hotīti āha “mohanissandayuttattā”ti. Mohūpanissayatā ca kusalakammasa pubbabhāge mohappavattibahulatāya veditabbā. Tāya pana mohappavattiyā saṃkiliṭṭhaṃ kusalakammaṃ nihīnameva jātiādiṃ nipphādetīti nihīnajātiādayo mohassa nissandaphalānīti āha “hīnānaṃ jātikulabhogādīna”ntiādi. Hīḷiteti garahite. Ohīḷiteti visesato garahite. Uññāteteti lāmakabhāvena ñāte. Avaññāteteti visesato lāmakabhāvena vidite. Amohanissandayuttattāti ettha amoho sampayuttavasena pubbabhāgavasena ca pavatto kathito, tena ca tihetukapaṭisandhike dasseti. Tabbiparīteteti tassa hīḷitādibhāvassa viparīte, ahīḷite anohīḷite anuññāte anavaññāte cittikateti attho.

Suvaṇṇeti sundaravaṇṇe. Dubbaṇṇeti asundaravaṇṇe. Sā panāyaṃ suvaṇṇadubbaṇṇatā yathākkamaṃ kammaṣṣa adosadosūpanissayatāya hotīti āha “adosanissandayuttattā”tiādi. Adosūpanissayatā ca kammaṣṣa mettādīhi paribhāvitasantānappavattiyā veditabbā. Abhirūpe virūpeti idaṃ saṇṭhānavasena vuttaṃ. Saṇṭhānavacanopi hi vaṇṇasaddo hoti “mahantaṃ hatthivaṇṇaṃ abhinimminivā”tiādīsu viya. Paṭhamaṃ vutto pana attho vaṇṇavaseneva vutto. Sundaraṃ gatiṃ gatā sugatāti āha “sugatigate”ti, sugatiṃ upapanneti attho. Alobhajjhāsayaṃ sattā vadaññū vigatamaccherā alobhūpanissayaena kammunā sugatā samiddhā hontīti āha “alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane”ti. Dukkhaṃ gatiṃ gatā duggatāti āha “duggatigate”ti. Lobhajjhāsayaṃ sattā luddhā maccharino lobhūpanissayaena kammunā duggatā durūpā hontīti āha “lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne”ti. Upacitanti phalāvahabhāvena kataṃ. Yathā katañhi kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitaṃ. Cavamānetiādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttanti visayamukhena visayibyāpāramāha. Purimehīti “dibbena cakkhunā”tiādīni padāni sandhāya vuttaṃ. Ādīhīti ettha ca-saddo luttaniddiṭṭho, tasmā “dibbena...pe... passāmī”ti imehi “cavamāne”tiādīhi ca dibbacakkhukiccaṃ vuttanti attho. Iminā pana padenāti “yathākammūpage satte pajānāmī”ti iminā vākyena. Pajjati ñāyati attho imināti hi padaṃ vākyam.

Mahantaṃ dukkhamanubhavamāneti ettha dibbacakkhuñāṇena rūpaṃ disvā tesam dukkhānubhavanaṃ kāmāvacaracitteneva jānātīti veditabbaṃ. Soti nerayikasatte paccakkhato disvā tthito dibbacakkhuñāṇalābhī. Evaṃ manasi karotīti tesam nerayikānaṃ nirayasamvattanikassa kammaṣṣa ñātukāmatāvasena pāda-kajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya parikammavasena manasi karoti. Kiṃ nu khotiādi manasikāravidhidassanaṃ. Evaṃ pana parikammaṃ katvā pāda-kajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhitassa taṃ kammaṃ ārammaṇaṃ katvā āvajjanaṃ uppajjati, tasmīṃ niruddhe cattāri pañca vā javanāni javanti. Yesam purimāni tīṇi cattāri vā parikammaupacārānulomagotrābhunāmakāni kāmāvacarāni, catutthaṃ pañcamaṃ vā appanācittaṃ rūpāvacaraṃ catutthajjhānikaṃ, tattha yaṃ tena appanācittena saddhiṃ uppannaṃ ñāṇaṃ, taṃ yathākammūpagañāṇanti veditabbaṃ. “Visuṃ parikammaṃ natthī”ti idaṃ pana dibbacakkhuñāṇena vinā yathākammūpagañāṇassa visuṃ parikammaṃ natthīti adhippāyena vuttaṃ. Evañcetaṃ icchitabbaṃ, aññathā yathākammūpagañāṇassa mahaggatabhāvo eva na siyā. Devānaṃ dassanepi eseva nayo. Nerayikadevaggahaṇaṇcettaṃ nidassanamattaṃ datṭhabbaṃ. Ākaṅkhamāno hi dibbacakkhulābhī aññagatikesupi evaṃ paṭipajjatiyeva. Tathā hi vakkhati “apāyaggahaṇena tiracchānayaṇiṃ dīpetī”tiādi, “sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī”ti ca. Taṃ nirayasamvattaniyakammaṃ ārammaṇametassāti taṃkammārammaṇaṃ. Phārusakavanādisūti ādi-saddena cittalatāvanādīnaṃ saṅgaho.

Yathā cimassāti yathā ca imassa yathākammūpagañāṇassa visuṃ parikammaṃ natthi, evaṃ anāgataṃsañāṇassapīti visuṃ parikammābhāvañca nidasseti. Tattha kāraṇamāha “dibbacakkhupāda-kāneva hi imānī”ti. Tatrāyamadhippāyo - yathā dibbacakkhulābhī nirayādiabhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayikādi-ke satte disvā tehi pubbe āyūhitaṃ nirayasamvattaniyādikaṃ kammaṃ tādīsena samādānena tajjena ca manasikārena parikkhate citte yāthāvato jānāti, evaṃ yassa yassa sattassa samanantaraṃ anāgataṃ attabhāvaṃ ñātukāmo, taṃ taṃ odissa ālokaṃ vaḍḍhetvā tena tena atīte etarahi vā āyūhitaṃ tassa nibbatta-kammaṃ yathākammūpagañāṇena disvā tena tena nibbattetabbaṃ anāgataṃ attabhāvaṃ

ñātukāmo tādīsena samādānena tajjena ca manasikārena parikkhate citte yāthāvato jānāti. Esa nayo tato paresupi attabhāvesu. Etaṃ anāgatamaññaṃ nāma. Yasmā etaṃ dvayaṃ dibbacakkhuññaṃ sati eva sijjhati, nāsati. Tena vuttaṃ “imāni dibbacakkhunā saheva ijjhantī”ti.

Kāyena duccharitaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccharitanti kāyena duṭṭhu caritaṃ, kāyato vā uppannaṃ kilesapūṭikattā duṭṭhu caritaṃ kāyaduccharitanti evaṃ yathākkamaṃ yojetabbaṃ. Kāyoti cettha copanakāyo adhippeto. Kāyaviññattivasena pavattaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ kāyaduccharitaṃ. Yasmīṃ santāne kammaṃ katupacitaṃ, asati āhārupacchede vipākārahasabhāvassa avigacchanato so tena sahitoyevāti vattabboti āha “samannāgatāti samaṅgībhūtā”ti. Anattakāmā hutvāti etena mātāpitaro viya puttānaṃ, ācariyupajjhāyā viya ca nissitakānaṃ atthakāmā hutvā garahakā upavādaṃ na hontīti dasseti. Guṇaparidhamṣanenāti vijjamānānaṃ guṇānaṃ viddhamṣanena, vināsanenāti attho. Nanu ca antimavatthunāpi upavādo guṇaparidhamṣanamevāti? Saccametaṃ, guṇāti panettha jhānādivisesā uttarimanussadhammā adhippetāti sīlaparidhamṣanaṃ visuṃ gahitaṃ. Tenāha “natthi imesaṃ samaṇadhammo”tiādi. Samaṇadhammoti ca sīlasaṃyamaṃ sandhāya vadati. Jānaṃ vāti yaṃ upavadati, tassa ariyabhāvaṃ jānanto vā. Ajānaṃ vāti ajānanto vā. Jānanājānanañcettha appamāṇaṃ, ariyabhāvo eva pamāṇaṃ. Tenāha “ubhayathāpi ariyūpavādova hotī”ti. “Ariyoti pana ajānato aduṭṭhacittasseva tattha ariyaguṇabhāvaṃ pavedentassa guṇaparidhamṣanaṃ na hotīti tassa ariyūpavādo natthī”ti vadanti. Bhāriyaṃ kammanti ānantariyasadisattā bhāriyaṃ kammaṃ, satekicchaṃ pana hoti khamāpanena, na ānantariyaṃ viya atekicchaṃ.

Tassa ca āvibhāvatthanti bhāriyādisabhāvassa pakāsanatthaṃ. Taṃ jigucchīti taṃ therāṃ, taṃ vā kiriyaṃ jigucchi. Aticchātoti ativiya khudābhibhūto. Mahallakoti samaṇānaṃ sārūppamasārūppaṃ, lokasamudācāramattaṃ vā na jānātīti adhippāyena vuttattā guṇaparidhamṣanena garahatīti veditabbaṃ. Amhākaṃ lajjitabbakaṃ akāsīti “samaṇena nāma evaṃ kata”nti vutte mayaṃ sīsaṃ ukkhipituṃ na sakkomāti adhippāyo. Jānanto eva thero “atthi te āvuso imasmīṃ sāsane paṭiṭṭhā”ti pucchi. Itaropi saccābhisamayo sāsane paṭiṭṭhāti āha “sotāpanno aha”nti. Thero taṃ karuṇāyamāno “khīṇāsavo tayā upavadito”ti attānaṃ āvi akāsī. Tenassa taṃ pākātikaṃ ahoṣīti tena assa taṃ kammaṃ maggāvaraṇaṃ nāhoṣīti adhippāyo. Pubbeva pana sotāpannattā apāyagāmīnaṃ supphānabhāvato saggāvaraṇamaṃsa kātumasamatthameva taṃ kammaṃ. Attanā vuḍḍhataro hotīti ettha “ukkuṭikaṃ nisīditvā khamāpetabbo”ti visuddhimagge vuttaṃ. Sotāpannasakadāgāmīno dosenapi nakkhamanti, sesaariyā vā tassa atthakāmā hutvā āyatīṃ saṃvaraṇatthāya na khamāpeyyunti āha “sace so nakkhamatī”ti. Attanā vuḍḍhataro hoti, ṭhitakenevāti etthāpi “ukkuṭikaṃ nisīditvā”ti visuddhimagge vuttaṃ. Evañhi tattha vuttaṃ -

“Sace disāpakkanto hoti, sayaṃ vā gantvā saddhivihārike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantuṃ, na pesetuṃ sakkā hoti, ye tasmīṃ vihāre bhikkhū vasanti, tesāṃ santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhesu vuttanayeneva paṭipajjitvā ‘ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṇcīdaṇca avacaṃ, khamatu me so āyasmā’ti vatvā khamāpetabbaṃ. Sammukhā akhamantepi etadeva kātappa”nti.

Idaṃ pana parampi tattha vuttaṃ -

“Sace ekacārikabhikkhu hoti, nevassa vasanaṭṭhānaṃ, na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā ‘ahaṃ, bhante, asukaṃ nāma āyasmantaṃ idaṅcidaṅca avacaṃ, taṃ me anussarato anussarato vippaṭṭisāro hoti, kiṃ karomī’ti vattabbaṃ. So vakkhati ‘tumhe mā cintayittha, thero tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasamethā’ti. Tenapi ariyassa gatadisābhimukhena añjaliṃ paggahevā ‘khamatū’ti vattabba”nti.

Parinibbutamañcaṭṭhānanti pūjākaraṇaṭṭhānaṃ sandhāyāha. Pākatikameva hotīti evaṃ kate attano cittaṃ pasīdatīti taṃ kammaṃ saggāvaraṇaṃ maggāvaraṇaṅca na hotīti adhippāyoti keci vadanti. Cariyāpiṭake mātaṅgacaritasamvaṇṇanāyaṃ -

“Pāramitāparibhāvanasamiddhāhi nānāsamāpattivihāraparipūritāhi sīladiṭṭhisampadāhi susaṅkhatasantāne mahākaruṇādhivāse mahāsatte ariyūpavādakammaabhisapaṇḍitaṃ pharusavacanaṃ saṃyuttaṃ mahāsattassa khettavisesabhāvato tassa ca ajjhāsaya pharusatāya diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā sace so mahāsattaṃ na khamāpeti, sattame divase vipaccanasabhāvaṃ jātaṃ. Khamāpīte pana mahāsatte payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā avipākadhammataṃ āpajji ahoṣikammabhāvato. Ayañhi ariyūpavādapāpassa diṭṭhadhammavedanīyassa ca dhammatā”ti -

Ācariyadhammapālatherena vuttattā evaṃ khamāpīte taṃ kammaṃ payogasampattiyā vipākassa paṭibāhitattā ahoṣikammabhāvena avipākadhammataṃ āpannanti neva saggāvaraṇaṃ na mokkhāvaraṇaṅca hotīti evamettha attho gaḥetabbo.

Viparītaṃ dassanametesanti viparītaḍḍhanā. Samādātabbaṭṭhena samādānāni, kammāni samādānāni yesaṃ te kammamādānā, micchādiṭṭhivasena kammamādānā micchādiṭṭhikammamādānā, hetuatthaṃ vā antogadhaṃ katvā micchādiṭṭhivasena pare kammesu samādāpakā micchādiṭṭhikammamādānā. Tayimaṃ atthaṃ dassento “micchādiṭṭhivasenā”tiādimāha. Ye ca...pe... samādapenti, tepi micchādiṭṭhikammamādānāti yojetabbaṃ. Sīlasampannotiādi paripakkindriyassa maggasaṅgino vasena vuttaṃ, aggamaḍḍaggaṭṭhe pana vattabbameva natthi. Atha vā aggamaḍḍaggaṭṭhena eva sīlādayo veditabbā. Aggamaḍḍaggaṭṭhassa hi diṭṭheva dhamme ekaṃsika aññārādhana, itaresaṃ anekamāsikā. Aññanti arahattaṃ. Evaṃsampaḍamadanti ettha sampajjanaṃ sampadā, nipphatti, evaṃ avirajjhanakanipphattikanti attho, yathā taṃ avassambhāvī, evamidampīti vuttaṃ hoti. Yathā hi maggānantaraṃ avirajjhivāva phalaṃ nibbattaṃ, evametāṃ imassapi puggalassa cutiānantaraṃ avirajjhivāva niraye paṭisandhi hotīti dasseti. Sakalasmiñhi buddhavadāna na imāya upamāya gāḷhataṃ katvā vuttaupamā atthi. Taṃ vācaṃ appahāyātiādisu ariyūpavādaṃ sandhāya “puna evarūpiṃ vācaṃ na vakkhāmī”ti vadanto vācaṃ pajahati nāma, “puna evarūpaṃ cittaṃ na uppādessāmī”ti cintento cittaṃ pajahati nāma, “puna evarūpiṃ diṭṭhiṃ na gaṇhissāmī”ti pajahanto diṭṭhiṃ pajahati nāma. Tathā akaronto neva pajahati na paṭinissajjati. Yathābhataṃ nikkhitto evaṃ nirayeti yathā nirayapālehi āharitvā niraye ṭhapito, evaṃ niraye ṭhapitoyeva, nāssa nirayūpapattiyā koci vibandho. Tatrāyaṃ yutti - nirayūpago ariyūpavādī tadādāyakassa avijahanato seyyathāpi micchādiṭṭhīti.

Ettha ca “taṃ vācaṃ appahāyā”ti evamādivacanena tadādāyakaṃ appahānena ariyūpavādo antarāyiko anattāhāvahova, pahānena pana accayaṃ desevā khamāpanena na antarāyiko anattāhāvaho yathā taṃ vuṭṭhitā desitā ca āpattīti dasseti. Micchādiṭṭhivasena akattabbaṃ nāma pāpaṃ natthi, yato saṃsārakhāṇubhāvopi nāma hotīti āha “micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, vajjānī”ti.

“Ucchinnabhavanettiko, bhikkhave, tathāgatassa kāyo tiṭṭhati, ayañceva kāyo bahiddhā ca nāmarūpa”nti ca evamādīsu viya idha kāya-saddo khandhapañcakavisayoti āha “kāyassa bhedaṃti upādinakkhandhapariccāgā”ti. Avītarāgassa maraṇato paraṃ nāma bhavantarūpādānamevāti āha “paraṃ maraṇāti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇe”ti. Yena tiṭṭhati, tassa upacchedeneva kāyo bhijjati āha “kāyassa bhedaṃti jīvitindriyassa upacchedā”ti. Eti imasmā sukhanti ayo, puññanti āha “puññasammata ayā”ti. Āyanti etasmā sukhānīti āyo, puññakammādīnaṃ sukhasādhanaṃ. Tenāha “sukhānaṃ vā āyassa abhāvā”ti. Vivasāti kammaṃ vasa vattanato attano vasa vattitum na sakkontīti vigato vaso etesanti vivasā, avasavattinoti attho. Iyati assādīyatīti ayo, assādoti āha “assādasāññito ayo”ti.

Nāgarājādīnanti ādi-saddena supaṇṇādīnaṃ saṅgaho. Asurasadisanti petāsurasadisam. So hīti so asurakāyo. Sabbasamussayehīti sabbehi sampattisamussayehi, sabbasampattirāsītōti vuttaṃ hoti. Vuttavipariyāyenāti “suṭṭhu caritaṃ, sobhanaṃ vā caritaṃ anavajjattāti sucārita”ntiādīnā kāyaduccaritenātiādīnaṃ padānaṃ vuttassa atthassa vipariyāyena. “Ito bho sugatim gacchā”ti vacanato manussagatipi sugatīyevāti āha “sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhatī”ti. Sesamettha vuttanayattā uttānatthato ca suviññeyyameva.

Dibbacakkhuñāṇakathā niṭṭhitā.

Āsavakkhayañāṇakathā

14. Vipassanāpāḍakanti vipassanāya padaṭṭhānabhūtaṃ. Vipassanā ca tivadhā vipassakapuggalabhedenā. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca cintāmayaññāsaṃvaddhitattā sayambhūñāṇabhūtā, itaresaṃ sutamayaññāsaṃvaddhitattā paropadesasambhūtā. Sā “ṭhapetvā nevaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā”tiādīnā anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesam tesam dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena anekadhāva visuddhimagge nānāyato vibhāvītā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsati koṭṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññūtaññāsaṃnissayassa ariyamaggaññāssa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgaññāgabbhaṃ gaṇhāpentaṃ paripākaṃ gacchantam paramagambhīraṃ saṅhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāññānaṃ hoti. Yaṃ aṭṭhakathāsu mahāvajiraññānanti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsati koṭṭisatasahassapabhedassa pāḍakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsati koṭṭisatasahassasaṅkhyā devasikaṃ satthu vaḷaṇṇanakaṃ samāpattiyo vuccanti, svāyamaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamaññusāyamaṃ visuddhimaggavaṇṇanāyamaṃ uddesato dassito, atthikehi tato gahetabbo.

Āsavānaṃ khepanato samucchindanato āsavakkhaya ariyamaggo,
 ukkaṭṭhaniddesavasena arahattamaggaggahaṇaṃ. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ
 āsavakkhayañāṇanti dassento “tatra cetam ñāṇa”nti vatvā khayeti ca ādhāre
 bhummaṃ, na visayeti dassento “tappariyāpannattā”ti āha. Idaṃ dukkhanti
 dukkhassa ariyasaccassa tadā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. Ettakaṃ
 dukkhanti tassa paricchijja gahitabhāvadassanaṃ. Na ito bhiyyoti anavasesetvā
 gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha “sabbampi dukkhasacca”ntiādi.
 Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato
 paṭivijjhanena. Asammohapaṭivedhoti ca yathā tasmim ñāṇe pavatte pacchā
 dukkhassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenāha
 “yathābhūtaṃ abbhaññāsi”nti. Nibbattikanti nipphādentam. Yaṃ tñānaṃ patvāti
 yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgama.
 Tadubhayavato hi puggalassa patti tadubhayassa pattīti vuttaṃ. Patvāti vā
 pāpuṇanahetu. Appavattinti appavattinimittaṃ. Te vā na pavattanti etthāti appavatti,
 nibbānaṃ. Tassāti dukkhanirodhassa. Sampāpakanti sacchikiriyāvasena sammadeva
 pāpakaṃ.

Kilesavasenāti āsavaṇṇakilesavasena. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo,
 tappariyāpannattā, sesasaccānañca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ
 “pariyāyato”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānaṃyeva cettha gahaṇaṃ
 “āsavānaṃ khayañāyā”ti āradhattā. Tathā hi āsavavimuttisīseneva
 sabbasaṃkilesavimutti vuttā. Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ abbhaññāsiñtiādinā
 missakamaggo idha kathitoti “saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathetī”ti
 vuttaṃ. Ettha ca saccappaṭivedhassa tadā atītakālikattā “yathābhūtaṃ
 abbhaññāsi”nti vatvāpi abhisamayakāle tassa paccuppannataṃ upādāya “evaṃ
 jānato evaṃ passato”ti vattamānakālena niddeso kato. So ca kāmāṃ
 maggakkhaṇato paraṃ yāvajjatanā atītakāliko eva, sabbapaṭhamamāṃ panassa
 atītakālikattaṃ phalakkhaṇeneva veditabbanti āha “vimuccitthāti iminā
 phalakkhaṇam dassetī”ti. Jānato passatoti vā hetuniddesoyam. Jānanahetu
 dassanahetu kāmāsavāpi cittaṃ vimuccitthāti yojanā. Bhavāsavaggahaṇeneva cettha
 bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho
 daṭṭhabbo.

Yasmā pahīnakilesapaccavekkhaṇena vijjamānassapi kammaṃ āyatim
 appaṭisandhikabhāvato “khīṇā jātī”ti jānāti, yasmā ca maggapaccavekkhaṇādīhi
 vusitaṃ brahmacariyantiādim pajānāti, tasmā vuttaṃ “khīṇā jātīti ādīhi tassa
 bhūmi”nti. Tattha tassāti paccavekkhaṇaṇāssa. Bhūminti pavattiṭṭhānaṃ.
 Yenādhippāyena “katamā panā”tiādinā codanā katā, taṃ pakāsetvā pariḥāraṃ
 vattukāmo āha “na tāvassā”tiādi. Na tāvassa atītā jātī khīṇāti maggabhāvanāya na
 khīṇāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha “pubbeva khīṇattā”ti. Na anāgatā assa jātī
 khīṇāti yojanā. Na anāgatāti ca anāgatattasāmaññaṃ gahetvā lesena vadati. Tenāha
 “anāgate vāyāmābhāvato”ti. Vijjamāneyeva hi payogo sambhavati, nāvijjamāneti
 adhippāyo. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa ca khepane vāyāmopi
 labbhateva. Tenāha “yā pana maggassā”tiādi. “Yā panā”ti hi ādinā
 maggabhāvanāya anāgatajātiyā eva hetuvinnāsanadvārena khīṇabhāvo pakāsiyati.
 Ekacatupañcavokārabhavesūti bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātiyā
 khīṇabhāvadassanatthaṃ. Tanti yathāvuttajātim. Soti bhagavā.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “niṭṭhita”nti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanavasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisamayānugunā pavatti, itarasaccesu ca nesam pahānābhisamayādivasena pavatti pākaṭā eva. Tena vuttam “catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasenā”ti. Nāparam itthattāyāti ime pakārā ittham, tabbhāvo itthattam, tadatthanti vuttam hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārābhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha “evaṃsoḷasakiccabhāvāyā”ti. Te hi maggam paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānam, tadatthattāya itaresanti āha “kilesakkhayāya vā”ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena vā etaṃ vuttam. “Nāparam itthattāyāti abbhaññāsi”nti etthāyamaṃ nayo - itthattāyāti nissakke sampadānavacanam. Tenāyamattho - itthattāya itthambhāvato imasmā evampakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparam anāgatakkhandhasantānam mayham natthi, ime pana carimattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā pariññātā appaṭiṭṭhā tiṭṭhanti chinnaṃulakā rukkhā viya. Apariññātamūlakā hi paṭiṭṭhā. Yathāha “kabalīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo atthi nandī atthi taṇhā, paṭiṭṭhitam tattha viññānam viruḷha”ntiādi. Te pana pañcakkhandhā carimakaviññānanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti abbhaññāsinti.

Paccavekkhaṇaṇāpariggahitanti na paṭhamadutiyaṇṇadvayādhigamaṃ viya kevalanti adhippāyo. Dassentoti nigamanavasena dassento. Sarūpato hi pubbe dassitamevāti. Sesamettha vuttanayattā suviññeyyameva.

Tikkhattum jātoti iminā pana idaṃ dasseti “aham, brāhmaṇa, paṭhamavijjāya jātōyeva purejātassa saha jātassa vā abhāvato sabbesaṃ vuḍḍho mahallako, kimaṅgam pana tīhi vijjāhi tikkhattum jātoti. Pubbenivāsaṇṇena atītaṃsaṇṇanti atītaṃsaṇṇasabhaṅgatāya tabbhāvibhāvato ca pubbenivāsaṇṇena atītaṃsaṇṇam pakāsetvāti yojetabbam. Tattha atītaṃsaṇṇanti atītakkhandaṃyatanadhātusaṅkhāte atītakotṭhāse appaṭihataṇṇam. Dibbacakkhuṇṇassa paccuppannārammaṇattā yathākamūpagaṇṇassa anāgataṃsaṇṇassa ca dibbacakkuvaseneva ijjhanato dibbacakkhuno paribhaṇḍaṇṇattā dibbacakkhumhiyeva ca ṭhitassa cetopariyaṇṇasiddhito vuttam “dibbacakkhunā paccuppannānāgataṃsaṇṇa”nti. Tattha dibbacakkhunāti saparibhaṇḍena dibbacakkhuṇṇena. Paccuppannamso ca anāgataṃso ca paccuppannānāgataṃsam, tattha ṇṇam paccuppannānāgataṃsaṇṇam. Āsavakkhayaṇṇadhigameneva sabbaññutaṇṇaṇṇassa viya sesāsādhāraṇaṇṇadasabalaṇṇaāveṇikabuddhadhammādīnampi anaṇṇasādhāraṇaṇṇam buddhaguṇaṇṇam ijjhanato vuttam “āsavakkhayaṇṇa sakalalokiyalokuttaraguṇa”nti. Tenāha “sabbepi sabbaññuguṇe pakāsetvā”ti.

Āsavakkhayaṇṇakathā niṭṭhitā.

Desanānumodanakathā

15. Pītipphāraparipuṇṇagattacittoti pītipharaṇena paripuṇṇakāyacitto. Aññānti aññāṇassāti attho. Dhīsaddassa yogato hi sāmīatthe etaṃ upayogavacanam. Abhikkantāti ettha atikkantā, vigatāti atthoti āha “khaye dissatī”ti. Teneva hi “nikkhanto paṭhamo yāmo”ti vuttam. Abhikkantataro cāti ativiya kantataro manoramo, tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “sundare dissatī”ti. Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. Meti mama. Pādānīti pāde. Iddhiyāti

imāya evarūpāya deviddhiyā. Yasasāti iminā edisena parivārena paricchadena. Jalanti vijjotamāno. Abhikkantenāti ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. Vaṇṇenāti chavivaṇṇena sarīraṇṇanibhāya. Sabbā obhāsayaṃ disāti dasapi disā pabhāsento cando viya sūriyo viya ca ekobhāsaṃ ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. Abhirūpeti ulārarūpe sampannarūpe.

Abhikkantaṃ bho gotama, abhikkantaṃ bho gotamāti vacanadvayassa “sādhū sādhū bho gotamā”ti āmeditavasena atthaṃ dassetvā tassa visayaṃ niddhārento āha “bhave kodhe”tiādi. Tattha “coro coro, sappo sappo”tiādīsu bhave āmeditaṃ. “Vijjha vijjha, pahara paharā”tiādīsu kodhe. “Sādhū sādhū”tiādīsu pasamsāyaṃ. “Gaccha gaccha, lunāhi lunāhi”tiādīsu turite. “Āgaccha āgacchā”tiādīsu kotūhale. “Buddho buddhoti cinto”tiādīsu acchare. “Abhikkamathāyasmanto, abhikkamathāyasmanto”tiādīsu hāse. “Kahaṃ ekaputtaka, kahaṃ ekaputtakā”tiādīsu soke. “Aho sukhaṃ, aho sukha”ntiādīsu pasāde. Ca-saddo avuttasamuccayattho. Tena garahaasammānādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Tattha “pāpo pāpo”tiādīsu garahāyaṃ. “Abhirūpaka abhirūpakā”tiādīsu asammāne daṭṭhabbaṃ.

Nayidaṃ āmeditavasena dvikkhattuṃ vuttaṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento “atha vā”tiādimāha. Abhikkantanti vacanaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgavasena vuttaṃ. Taṃ pana bhagavato vacanaṃ dhammassa desanāti katvā vuttaṃ “yadidaṃ bho gotamassa dhammadesanā”ti. Atthamattadassanaṃ vā etaṃ, tasmā atthavasena liṅgavibhattivipariṇāmo veditabbo. Dutiyapadepe eseva nayo. Dosanāsanatoti rāgādikilesaviddhaṃsanato. Guṇādhigamanatoti sīlādiguṇānaṃ sampāpanato. Ye guṇe desanā adhigameti, tesu padhānabhūtā guṇā dassetabbāti te padhānabhūte guṇe tāva dassetuṃ “saddhājananato paññājananato”ti vuttaṃ. Saddhāpamukhā hi lokiyā guṇā, paññāpamukhā lokuttarā. Sātthatotīādīsu sīlādiatthasampattiyā sātthato, sabhāvaniruttisampattiyā sabyañjanato. Suviññeyyasaddappayogatāya uttānapadato, saṅhasukhumabhāvena duviññeyyatthātāya gambhīratthato. Siniddhamudumadhurasaddappayogatāya kaṇṇasukhato, vipulavisuddhapemaṇiyatthātāya hadayaṅgamato. Mānātimānavidhamanena anattukkaṃsanato, thambhasārambhanimmaddanena aparavambhanato. Hitādhippāyappavattiyā paresaṃ rāgapariṭṭhādivūpasamanena karuṇāsīlatato, kilesandhakāraavidhamanena paññāvadātato. Karavīkarutamañjutāya āpātharamaṇiyato, pubbāparāvīruddhasuvisuddhatthātāya vimaddakkhamato. Āpātharamaṇiyatāya eva suyyamānasukhato, vimaddakkhamatāya hitajjhāsayaṃpavattitāya ca vīmaṃsiyamānahitatoti evamattho veditabbo. Evamādīhīti ādi-saddena saṃsāracakkanivattanato, saddhammacakkappavattanato, micchāvādaavidhamanato, sammāvādapatiṭṭhāpanato, akusalamūlasamuddharaṇato, kusalamūlasaṃropanato, apāyadvārapidhānato, saggamaggadvāravivaraṇato, pariyuṭṭhānavūpasamanato, anusayasamugghātanatoti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhomukhaṭṭhapitanti kenaci adhomukhaṃ ṭṭhapitaṃ. Heṭṭhāmukhajātanti sabhāveneva heṭṭhāmukhaṃ jātaṃ. Ugghāṭeyyāti vivaṭaṃ kareyya. Hatthe gahetvāti “puratthābhimukho uttarābhimukho vā gacchā”tiādīni avatvā hatthe gahetvā “nissandehaṃ esa maggo, evaṃ gacchā”ti dasseyya. Kāḷapakkhacātuddasīti kāḷapakke cātuddasī kāḷapakkhacātuddasī. Nikkujjitaṃ ukkujjeyyāti ādheyyassa anādhārabhūtaṃ bhājanaṃ ādhārabhāvāpādanavasena ukkujjeyya.

Heṭṭhāmukhajātātāya saddhammavimukhaṃ adhomukhaṭṭhapitatāya asaddhamme paṭiṭṭhanti evaṃ padadvayaṃ yathārahaṃ yojetabbaṃ, na yathāsaṅkhaṃ. Kāmaṃ kāmacchandādayopi paṭicchādakā nīvaraṇabhāvato, micchādiṭṭhi pana savisesaṃ paṭicchādikā satte micchābhinivesanena āha “micchādiṭṭhigahanapaṭicchanna”nti. Tenāha bhagavā - “micchādiṭṭhiparamāhaṃ, bhikkhave, vajjaṃ vadāmi”ti. Sabbo apāyagāmi maggo kummaggo kucchito maggoti katvā, sammādiṭṭhiādīnaṃ ujupaṭipakkhatāya micchādiṭṭhiādayo aṭṭha micchattadhammā micchāmaggo. Teneva hi tadubhayapaṭipakkhataṃ sandhāya “saggamokkhamaggaṃ ācikkhantena”ti vuttaṃ. Sappiādisannissayo padīpo na tathā, ujjalo yathā telasannissayoti telapajjotaggahaṇaṃ. Etehi pariyāyehīti etehi nikkujjitukkujanapaṭicchannavivaraṇādiupamopamitabbappakārehi, etehi vā yathāvuttehi arasarūpatādīnaṃ attani aññathā paṭipādanapariyāyehi attano dibbavihāravibhāvanapariyāyehi vijjattayavibhāvanāpadesena attano sabbaññugunaṇavibhāvanapariyāyehi ca. Tenāha “anekapariyāyena dhammo pakāsito”ti.

Desanānumodanakathā niṭṭhitā.

Pasannākārakathā

Pasannākāranti pasanhehi kātabbaṃ sakkāraṃ. Saraṇaṃ gacchāmīti ettha iti-saddo luttaniddiṭṭhoti āha “saraṇanti gacchāmī”ti. Ettha hi nāyaṃ gamisaddo nīsaddādayo viya dvikammako, tasmā yathā ajaṃ gāmaṃ netīti vuccati, evaṃ “gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmī”ti vattuṃ na sakkā, “saraṇanti gacchāmī”ti pana vattabbaṃ, tasmā ettha iti-saddo luttaniddiṭṭhoti veditabbaṃ. Saraṇanti paṭisaraṇaṃ. Tenāha “parāyaṇa”nti. Parāyaṇabhāvo ca anatthanisedhanena atthasampaṭipādanena ca hotīti āha “aghasa tātā hitassa ca vidhātā”ti. Aghassāti dukkhatoti vadanti, pāpatoti pana attho yutto, nissakke cetaṃ sāmivacanaṃ. Saraṇanti gamanañcettha tadadhippāyena bhajanaṃ tathā jānanaṃ vāti dassento “iti iminā adhippāyena”tiādimāha. Tattha gacchāmītiādisu purimassa purimassa pacchimaṃ pacchimaṃ atthavacanaṃ. Bhajanaṃ vā saraṇādhippāyena upasaṅkamaṇaṃ, sevanaṃ santikāvacaratā, payirupāsanaṃ vattappaṭivattakaraṇena upaṭṭhānanti evaṃ sabbathāpi anaññasaraṇataṃyeva dīpeti. Gacchāmīti padassa kathaṃ bujjhāmīti ayamatto labbhatīti āha “yesaṃ hī”tiādi.

Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenapi phalaṭṭhā eva dassitā, na maggaṭṭhāti te dassento “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā”ti āha. Nanu ca kalyāṇaputhujjanopi yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjatīti vuccatīti? Kiñcāpi vuccati, nippariyāyena pana maggaṭṭhā eva tathā vattabbā, na itare niyāmokkamanābhāvato. Tathā hi te eva “apāyesu apatamāne dhāretī”ti vuttā. Sammattaniyāmokkamanena hi apāyavinimuttasambhavo. Akkhāyatīti ettha iti-saddo ādiattho, pakārattho vā. Tena “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ aggamakkhāyatī”ti suttapadaṃ saṅgaṇhāti, “vitthāro”ti vā iminā. Ettha ca ariyamaggo niyyānikatāya, nibbānaṃ tassa tadatthasiddhihetutāyāti ubhayameva nippariyāyena dhammoti vutto. Nibbānañhi ārammaṇapaccayabhūtaṃ labhitvā ariyamaggassa tadatthasiddhi, tathāpi ariyaphalānaṃ “yasmā tāya saddhāya avūpasantāyā”tiādivacanato maggena samucchinnānaṃ kilesānaṃ paṭippassaddhippahānakiccatāya niyyānānugunatāya niyyānapariyosānatāya ca.

Pariyattidhammassa pana niyyānadhammasamadhigamahetutāyāti iminā pariyāyena vuttanayena dhammabhāvo labbhati eva, svāyamattho pāṭhāruḷho evāti dassento “na kevala”ntiādimāha.

Rāgavirāgoti maggo kathitoti kāmarāgo bhavarāgoti evamādibhedo sabbopi rāgo virajjati pahīyati etenāti rāgavirāgoti maggo kathito. Anejasokanti phalanti ejāsaṅkhātāya taṇhāya antonijjhānalakkhaṇassa sokassa ca taduppattiyaṃ sabbaso parikkhīṇattā anejamasokanti phalaṃ kathitaṃ. Appaṭikūlanti avirodhadīpanato kenaci aviruddhaṃ, iṭṭhaṃ paṇīṭanti vā attho. Paguṇarūpena pavattitattā, pakaṭṭhaguṇavibhāvanato vā paguṇaṃ. Yathāha “vihiṃsasaññī paguṇaṃ nabhāsiṃ, dhammaṃ paṇītaṃ manujesu brahme”ti. Sabbadhammakhandhā kathitāti yojanā. Diṭṭhisīlasaṅghātenāti “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttāya diṭṭhiyā “yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni bhujiṣṣāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṃvattanikāni, tathārūpehi sīlehi sīlasāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttānaṃ sīlānañca saṃhatabhāvena, diṭṭhisīlasāmaññenāti attho. Saṃhatoti ghaṭito, sametoti attho. Ariyapuggalā hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṃhatā eva. Aṭṭha ca puggalā dhammasā teti purisayugaḷavasena cattāropi puggalavasena aṭṭheva ariyadhammassa paccakkhadassāvitāya dhammasā. Tīṇi vatthūni saraṇanti gamanena tikkhattuṃ gamanena ca tīṇi saraṇagamanāni. Paṭivedesiṭi attano hadayaṅgataṃ vācāya pavedesi.

Pasannākārakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanakathā

Saraṇagamanassa visayappabhedaphalasamkilesabhedānaṃ viya kattu ca vibhāvanā tattha kosallāya hotīti “saraṇagamanesu kosallatthaṃ saraṇaṃ...pe... veditabbo”ti vuttaṃ tena vinā saraṇagamanasseva asambhavato. Tattha saraṇanti padatthato tāva hiṃsatīti saraṇaṃ. Hiṃsatthassa hi sarasaddassa vasenetam padam daṭṭhabbam, tasmā saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamanena vaṭṭabhaayaṃ cittutrāsaṃ kāyikaṃ dukkhaṃ duggatipariyāpannaṃ sabbampi dukkhaṃ hanati, vināsetīti attho. Ratanattayassevetam adhivacanaṃ. Atha vā hite pavattanena “sampannasīlā, bhikkhave, viharathā”tiādinā atthe niyojanena ahitā ca nivattanena “pāṇātipātassa kho pana pāpako vipāko, pāpakaṃ abhisamparāya”ntiādinā ādīnavadassanādimukhena anattato nivattanena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati, hitāhitesu appavattipavattihetukaṃ byasanaṃ apavattikaraṇena vināseti buddho. Bhavakantārauttaraṇena maggasaṅkhāto dhammo sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati, itaro assāsādānena. Appakānampi dānavasena pūjāvasena ca upanītānaṃ sakkārānaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsati saṅgho anuttaradakkhiṇeyyabhāvato, tasmā imināpi vibhajitvā vuttapariyāyena ratanattayaṃ saraṇaṃ. “Sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evaṃ pavattaratanattayapasaādataggarukatāhi vidhutadiṭṭhivicikicchāsammohaassaddhiyāditāya vihatakiṇeso tadeva ratanattayaṃ saraṇaṃ parāyaṇaṃ gati tānaṃ leṇanti evaṃ pavattiyā tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamanaṃ saraṇanti gacchati etenāti katvā. Tena yathāvuttacittuppādena samannāgato satto saraṇanti gacchati, vuttappakārena

cittuppādena “etāni me tīṇi ratanāni saraṇaṃ, etāni parāyaṇa”nti evaṃ upeti bhajati sevati payirupāsati, evaṃ vā jānāti, bujjhatīti attho. Evaṃ tāva saraṇaṃ, saraṇagamanam, yo ca saraṇaṃ gacchati, idaṃ tayaṃ veditabbaṃ.

Saraṇagamanappabhede pana duvidhaṃ saraṇagamanam lokuttaram lokiyañca. Tattha lokuttaram diṭṭhasaccānaṃ maggakkhaṇe saraṇagamanupakkilesasamucchedanena ārammaṇato nibbānārammaṇam hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati. Atthato catusaccādhigamo eva hi lokuttarasaraṇagamanam. Tattha hi nibbānadhammo sacchikiriyābhisamayavasena, maggadhammo bhāvanābhisamayavasena paṭivijjhiyamānoyeva saraṇagamanatthaṃ sādheti, buddhaguṇā pana sāvakaḡocarabhūṭā pariññābhisamayavasena, tathā ariyasaṅghaguṇā. Tena vuttaṃ “kiccato sakalepi ratanattaye ijjhatī”ti. Ijjhantañca saheva ijjhati, na lokiyaṃ viya paṭipāṭiyā asammohapaṭivedhena paṭividdhattā. Ye pana vadanti “na saraṇagamanam nibbānārammaṇam hutvā pavattati, maggassa adhigatattā pana adhigatameva hoti ekaccānaṃ tevijjādīnaṃ lokiyavijjādayo viyā”ti, tesam lokiyaṃ eva saraṇagamanam siyā, na lokuttaram. Tañca ayuttaṃ duvidhassapi icchitabbattā. Lokaṃ pana saraṇagamanam puthujjanānaṃ saraṇagamanupakkilesavikkhambhanena ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇam hutvā ijjhati. Taṃ atthato buddhādīsū vatthūsu “sammāsambuddho bhagavā”tiādinā saddhāpaṭilābho yathāvuttasaddhāpubbaṅgamā ca sammādiṭṭhi, dasasu puññakiriyavatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati. Ettha ca “saddhāpaṭilābho”ti iminā mātādīhi ussāhitadāraḡādīnaṃ viya ñāṇavippayuttasaraṇagamanam dassitanti veditabbaṃ. “Sammādiṭṭhī”ti iminā pana ñāṇasampayuttaṃ saraṇagamanam dassitaṃ buddhasubuddhataṃ dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattiñca lokiyāvabodhavaseneva sammā ñāyena dassanato.

Tayidaṃ lokiyasaraṇagamanam catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya sissabhāvūpagamanena paṇipātenāti. Tattha attasanniyyātanaṃ nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ attānaṃ buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṅghassa”ti evaṃ buddhādīnaṃyeva saṃsāradukkhaniṭṭharaṇatthaṃ attano attabhāvassa pariccajanaṃ. Tapparāyaṇatā nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ buddhaparāyaṇo dhammaparāyaṇo saṅghaparāyaṇoti maṃ dhārethā”ti evaṃ tapparāyaṇabhāvo. Sissabhāvūpagamanam nāma “ajja ādiṃ katvā ‘ahaṃ buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṅghassa’ti maṃ dhārethā”ti evaṃ sissabhāvūpagamo. Paṇipāto nāma “ajja ādiṃ katvā ‘ahaṃ abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikaṃ buddhādīnaṃyeva tiṇṇaṃ vatthūnaṃ karomī”ti maṃ dhārethā”ti evaṃ buddhādīsū paramanipaccakāro. Imesañhi catunnaṃ ākārānaṃ aññatarampi karontena gahitaṃyeva hoti saraṇagamanam.

Apica “bhagavato attānaṃ pariccajāmi, dhammassa saṅghassa attānaṃ pariccajāmi, jīvitaṃ pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattaṃyeva me jīvitaṃ, jīvitapariyantaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, buddho me saraṇaṃ leṇaṃ tāṇa”nti evampi attasanniyyātanaṃ veditabbaṃ. “Satthārañca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmi, sugatañca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmi, sammāsambuddhañca vatāhaṃ passāmi, bhagavantameva passāmī”ti evaṃ mahākassapaṭṭherassa saraṇagamanam viya sissabhāvūpagamanam daṭṭhabbaṃ.

“So ahaṃ vicarissāmi, gāmaṃ gāmaṃ purā puram;

Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammataṃ.

“Te mayaṃ vicarissāma, gāma gāmaṃ nagā nagaṃ...pe...sudhammata”nti. -

Evampi ālavakasātāgiraheṃavatādīnaṃ saraṇagamaṇaṃ viya tapparāyaṇatā veditabbā. Nanu cete ālavakādayo maggeneva āgatasaraṇagamaṇā, kathaṃ tesāṃ tapparāyaṇatāsaraṇagamaṇaṃ vuttanti? Maggenāgatasaraṇagamaṇehipi “sohaṃ vicarissāmi gāma gāma”ntiadinā tehi tapparāyaṇatākārassa paveditattā tathā vuttaṃ. Atha kho brahmāyu brāhmaṇo utthāyāsanaṃ ekamsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, pāṇīhi ca parisambāhati, nāmañca sāveti “brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo, brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo”ti evampi paṇipāto daṭṭhabbo.

So panesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyatāvasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyatāhetukena paṇipātena saraṇagamaṇaṃ hoti, na itarehi ñātibhayādivasappavattehi tīhi paṇipātehi. Setṭhavaseneva hi saraṇaṃ gayhati, setṭhavasena bhijjati, tasmā yo sākiyo vā koliyo vā “buddho amhākaṃ ñātako”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā “samaṇo gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandiyamāno anattampi kareyyā”ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yopi bodhisattakāle bhagavato santike kiñci uggahitaṃ saramāno buddhakāle vā -

“Ekena bhogaṃ bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye;
Catutthañca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī”ti. -

Evarūpiṃ diṭṭhadhammikaṃ anusāsaṇiṃ uggahetvā “ācariyo me”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ, samparāyikaṃ pana niyyānikaṃ vā anusāsaṇiṃ paccāsīsaṇo dakkhiṇeyyapaṇipātameva karoti. Yo pana “ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyo”ti vandati, teneva gahitaṃ hoti saraṇaṃ.

Evaṃ gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi ñātiṃ “ñātako me aya”nti vandatopi saraṇagamaṇaṃ na bhijjati, pageva apabbajitaṃ. Tathā rājānaṃ bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitattā avandiyamāno anattampi kareyyāti. Tathā yaṃ kiñci sippasikkhāpakamāṃ titthiyampi “ācariyo me aya”nti vandatopi na bhijjati. Evaṃ saraṇagamaṇassa pabhedo veditabbo.

Saraṇagamaṇakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamaṇaphalakathā

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamaṇassa cattāri sāmāññaphalāni vipākaphalaṃ ariyamaggasseva lokuttarasaraṇagamaṇanti adhippetattā. Sakalassa pana vaṭṭadukkhassa anuppādanirodho ānisamsaphalaṃ. Vuttañhetam -

“Yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇaṃ gato;
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati.

“Dukkhaṃ dukkhasamuppādaṃ, dukkhassa ca atikkamaṃ;
Ariyañcaṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ, dukkhūpasamagāmiṇaṃ.

“Etaṃ kho saraṇaṃ khemaṃ, etaṃ saraṇamuttamaṃ;
Etaṃ saraṇamāgamaṃ, sabbadukkhā pamuccatī”ti.

Apica niccato anupagamanādivasena petassa ānisaṃsaphalaṃ veditabbaṃ.
Vuttañhetam -

“Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, sukhatō upagaccheyya, kañci dhammaṃ attato upagaccheyya, mātaraṃ jīvītā voropeyya, pitaraṃ jīvītā voropeyya, arahantaṃ jīvītā voropeyya, paduṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, saṅghaṃ bhindeyya, aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, netam ṭhānaṃ vijjatī”ti.

Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva.
Vuttañhetam -

“Ye keci buddhaṃ saraṇaṃ gatāse,
Na te gamissanti apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ dehaṃ,
Devakāyaṃ paripūressantī”ti.

Aparampi vuttaṃ -

“Atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahasseehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami...pe... ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkaṃ devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca ‘sādhu kho, devānaminda, buddhasaraṇagamaṇaṃ hoti, buddhasaraṇagamaṇaṃ hetu kho, devānaminda, evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena sukkena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi phoṭṭhabbehi”ti.

Esa nayo dhamme saṅghe ca.

Apica velāmasuttādivasenapi saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Tathā hi velāmasutte “karīsassa catutthabhāgappamāṇānaṃ caturāsītisahassasaṅkhyānaṃ suvaṇṇapātirūpiyapātikaṃsapātīnaṃ yathākkamaṃ rūpiyasuvaṇṇahiraṇṇapūrānaṃ sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitānaṃ caturāsītiyā hatthisahassānaṃ caturāsītiyā assasahassānaṃ caturāsītiyā rathasahassānaṃ caturāsītiyā dhenusahassānaṃ caturāsītiyā kaññāsahassānaṃ caturāsītiyā pallaṅkasahassānaṃ caturāsītiyā vatthakoṭisahassānaṃ aparimāṇassa ca khajjabhojjādibhedassa āhārassa pariccajanavasena sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni niraṇṭaraṃ pavattavelāmamahādānato ekassa sotāpannassa dinnam mahapphalataraṃ, tato sataṃ sotāpannānaṃ dinnadānato ekassa sakadāgāmino, tato ekassa anāgāmino, tato ekassa arahato, tato ekassa paccekasambuddhassa, tato sammāsambuddhassa, tato buddhappamukhassa saṅghassa dinnadānaṃ mahapphalataraṃ, tato cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa vihārakaraṇaṃ, tato saraṇagamaṇaṃ mahapphalatara”nti pakāsitaṃ. Vuttañhetam -

“Yaṃ, gahapati, velāmo brāhmaṇo dānaṃ adāsi mahādānaṃ, yo cekaṃ diṭṭhisampannaṃ bhojeyya, idaṃ tato mahapphalatara”nti -

Ādi. Evaṃ saraṇagamanaphalaṃ veditabbaṃ.

Saraṇagamanaphalakathā niṭṭhitā.

Saraṇagamanasaṃkilesabhedakathā

Tattha ca lokiyasaraṇagamanam tīsu vatthūsu aññāsaṃsayamicchāññādīhi saṃkilissati, na mahājutikam, na ujjalam aparisuddham apariyodātam hoti, na mahāvippahāram anulāram. Ettha ca aññānam nāma vatthuttayassa guṇānam ajānanam tattha sammoho. “Buddho nu kho, na nu kho”tiādīnā vicikicchā saṃsayo. Micchāññānam nāma tassa guṇānam agunabhāvaparikkappanena viparītaggāhoti veditabbam. Lokuttarassa pana saraṇagamanassa natthi saṃkilesa. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo sāvajjo anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādīsu attaniyyātanādīhi hoti, so anīṭṭhaphalo. Anavajjo pana kālakiriyāya hoti. Lokiyañhi saraṇagamanam sikkhāpadasamādānam viya aggahitakālaparicchadakaṃ jīvitapariyantameva hoti, tasmā tassa khandhabhedena bhedo, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatti bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññam satthāram na uddisatīti. Evaṃ saraṇagamanassa saṃkilesa ca bhedo ca veditabbo.

Kasmā panettha vodānam na gahitam, nanu vodānavibhāvanāpi tattha kosallāya hotīti? Saccametam, tam pana saṃkilesaggahaṇena atthato dīpitaṃ hotīti na gahitam. Yāni hi tesam saṃkilesakāraṇāni aññāñādīni, tesam sabbena sabbam anuppādanena uppannānañca pahānena vodānam hotīti. Evamettha “saraṇam saraṇagamana”ntiādīnam papañco veditabbo. Imassa pana yathāvuttapapañcassa idha avacane kāraṇam dassento āha “so pana idha vuccamāno”tiādi. Tattha saraṇavaṇṇanatoti sāmāññaphalasutte vuttasaraṇavaṇṇanato.

Saraṇagamanasaṃkilesabhedakathā niṭṭhitā.

Upāsakattapaṭivedanākathā

Evaṃ dhāretūti evaṃ jānātūti attho. Ettha ko upāsakoti sarūpapucchā, tasmā kiṃlakkaṇo upāsakoti vuttaṃ hoti. Kasmāti hetupucchā. Tena kena pavattinimittena upāsakasaddo tasmim puggale niruḥhoti dasseti. Tenāha “kasmā upāsakoti vuccatī”ti. Saddassa hi abhidheyyapavattinimittam tadatthassa tabbhāvakāraṇam. Kimassa sīlanti kīdisam assa upāsakassa sīlam, kittakena sīlenāyam sīlasampanno nāma hotīti attho. Ko ājīvoti ko assa sammāājīvo. So pana micchājīvassa parivajjanena hotīti sopi vibhajiyati. Kā vipattīti kassa sīlassa ājīvassa vā vipatti. Anantarassa hi vidhi vā paṭisedho vā. Sampattīti etthāpi eseva nayo.

Idam pakiṇṇakam veditabbanti katham veditabbam? Vuccate - ko upāsakoti khattiyādīsu yo koci tisaraṇam gato gahaṭṭho. Saraṇagamanameva hettha kāraṇam, na jātiādiviseso. Vuttañhetam “yato kho, mahānāma, buddham saraṇam gato hoti, dhammam, saṅgham saraṇam gato hoti. Ettāvatā kho, mahānāma, upāsako hotī”ti.

Kasmā upāsakoti ratanattayaupāsānato. Teneva saraṇagamanena tattha ca sakkaccakiriyāya ādaragāravabahumānādiyogena payirupāsānatoti vuttaṃ hoti. So hi buddham upāsātīti upāsako. Dhammam, saṅgham upāsātīti upāsako.

Kimassa sīlanti pañca veramaṇiyo. Veramaṇiyoti cettha veraṃ vuccati paṇātipātādīsu dussīyam, tassa mananato hananato vināsanato veramaṇiyo pañca viratiyo viratippadhānattā tassa sīlassa. Vuttañhetam “yato kho, mahānāma, upāsako

pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvatā kho, mahānāma, upāsako sīlavā hoti”ti.

Ko ājīvoti pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvitakappanaṃ. Vuttañhetuṃ - “pañcimā, bhikkhave, vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca? Satthavaṇijjā sattavaṇijjā maṃsavaṇijjā majjavaṇijjā visavaṇijjā. Imā kho, bhikkhave, pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā”ti.

Ettha ca satthavaṇijjāti āvudhabhaṇḍaṃ katvā vā kāretvā vā yathākataṃ vā paṭilabhitvā tassa vikkayo. Sattavaṇijjāti manussavikkayo. Maṃsavaṇijjāti sūnakārādayo viya migasūkarādi ke posetvā maṃsaṃ sampādetvā vikkayo. Majjavaṇijjāti yaṃ kiñci majjaṃ yojetvā tassa vikkayo. Visavaṇijjāti viṣaṃ yojetvā saṅgahetvā vā tassa vikkayo. Tattha satthavaṇijjā paroparodhanimittatāya akaraṇīyā vuttā, sattavaṇijjā abhujissabhāvakaraṇato, maṃsavisaṇijjā vadhahetuto, majjavaṇijjā pamādaṭṭhānatoti veditabbā.

Kā vipattīti yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti bhedo kopo pakopo ca, ayamassa vipatti. Apica yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca paṭikuṭṭho ca, sāpissa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha -

“Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapaṭikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalaṃ pacceti, no kammaṃ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, tattha ca pubbakāraṃ karotī”ti.

Ettha ca upāsakapaṭikuṭṭhoti upāsakanihīno. Buddhādīsu kammakammaphalesu ca saddhāvīpariyāyo assaddhiyaṃ micchādhimokkho, yathāvuttena assaddhiyena samannāgato assaddho. Yathāvuttasīlavipattīājīvavipattivasena dussīlo. “Iminā diṭṭhādīnā idaṃ nāma maṅgalaṃ hoti”ti evaṃ bāla janaparikkappitakotūhalasaṅkhātēna diṭṭhasutamutamaṅgalena samannāgato kotūhalamaṅgaliko. Maṅgalaṃ paccetīti diṭṭhamaṅgalādibhedāṃ maṅgalameva pattiyāyati. No kammanti kammassakataṃ no pattiyāyati. Itobahiddhāti ito sabbaññubuddhasāsanato bahiddhā bāhirakasamaye. Dakkhiṇeyyaṃ pariyesatīti duppaṭipannaṃ dakkhiṇārahasaṇṇī gavesati. Pubbakāraṃ karotīti dānamānanādikaṃ kusalakiriyaṃ paṭhamataraṃ karoti. Ettha ca dakkhiṇeyyapaayesaṇapubbakāre ekaṃ katvā pañca dhammā veditabbā.

Kā sampattīti sāva tassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca sampatti, ye cassa ratanabhāvādikarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha -

“Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakarātanañca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīko ca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṃ pacceti, no maṅgalaṃ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, idha ca pubbakāraṃ karotī”ti.

Ettha ca catunnampi parisānaṃ ratijjananaṭṭhena upāsakova ratanaṃ upāsakarātanaṃ, guṇasobhākittisaddasugandhatāhi upāsakova padumaṃ upāsakapadumaṃ, tathā upāsakapuṇḍarīko ca veditabbo. Sesamettha vipattiyaṃ

vuttavipariyāyena viññeyyaṃ. Evamidaṃ “ko upāsako”tiādikam pakiñṇakam vitthārato veditabbaṃ. Imassa pana pakiñṇakassa idha vitthāretvā avacane kāraṇaṃ dassento āha “taṃ atibhāriyakaraṇato”tiādi.

Ādimhīti ādiatthe. Koṭiyanti pariyantakoṭiyaṃ. Vihāraggenāti ovarakakoṭṭhāsena, “imasmim gabbhe vasantānaṃ idaṃ panasaphalaṃ pāpuṇāti”tiādinaṃ taṃtaṃvasanaṭṭhānakoṭṭhāsenāti attho. Ajjatanti ajja icceva attho. Pāṇehi upetanti iminā tassa saraṇagamanassa āpāṇakoṭikataṃ dassento “yāva me jīvitaṃ pavattati”tiādini vatvā puna jīvitenapahaṃ vatthuttayaṃ paṭipūjento saraṇagamanāṇa rakkhāmīti uppannaṃ tassa brāhmaṇassa adhippāyaṃ vibhāvento “ahañhi”tiādimāha. Pāṇehi upetanti hi yāva me pāṇā dharanti, tāva saraṇaṃ upetaṃ, upento na vācāmattena na ekavāraṃ cittuppādanamattena, atha kho pāṇānaṃ pariccajanavasena yāvajīvaṃ upetanti evamettha attho veditabbo.

Adhivāsetūti sādiyatu, taṃ pana sādiyaṃ manasā sampaṭiggaho hotīti āha “sampaṭicchatū”ti. Kāyaṅganti kāyameva aṅganti vadanti, kāyassa vā aṅgaṃ sīsādi kāyaṅgaṃ, sīsādi sarīravayavanti vuttaṃ hoti. Vācaṅganti “hotu sādhu”ti evamādivācāya aṅgaṃ avayavaṃ. Vācaṅgassa copanaṃ vācāya pavattanamevāti veditabbaṃ. Abbhantareyevāti attano cittasantāneyeva. Khantiṃ cāretvāti khantiṃ pavattetvā, ruciṃ uppādetvāti vuttaṃ hoti. “Khantiṃ dhāretvā”tipi pāṭho, uppannaṃ ruciṃ abbhantareyeva dhāretvā vacībhedenā apakāsetvāti vuttaṃ hoti.

Kathaṃ pana veraṅjo brāhmaṇo bhagavato adhivāsanaṃ aññāsi. Na hi tena sakkā bhagavato cittappavatti paccakkhato viññātum, tasmā “bhagavato adhivāsanaṃ veditvā”ti kasmā vuttanti ce? Kiñcāpi tena na sakkā cittappavatti paccakkhato viññātum, tathāpi ākārasallakkaṇakusalatāya anwayabyatirekavasena anumānato aññāsīti dassento āha “sace me samaṇo gotamo”tiādi. Ākārasallakkaṇakusalatāyāti cittappavattiākāravijānane chekatāya, adhippāyavijānane kusalatāyāti vuttaṃ hoti. Dasanakhasamodhānasamujjalanti dvīsu hatthesu dasannaṃ nakhānaṃ samodhānena ekibhāvena samujjalantaṃ. Añjalinti hatthapuṭaṃ. Paṭimukhoyevāti abhimukhoyeva, na bhagavato piṭṭhiṃ dassetvāti attho. Vanditvāti pañcapaṭiṭṭhitena vanditvā.

Upāsakattapaṭivedanākathā niṭṭhitā.

Dubbhikkhakathā

16. Susassakālepīti sampannasassakālepi. Atisamagghepīti atisayena appagghepi, yadā kiñcideva datvā bahuṃ pubbaṇṇāparaṇṇaṃ gaṇhanti, tādise kālepīti attho. Sāliādi dhaññaṃ pubbaṇṇaṃ, muggamāsādi aparaṇṇaṃ. Dvidhā pavattaṃ iḥitaṃ etthāti dvīhitikāti majjhapadalopibāhiratthasamāsoyamīti dassento āha “dvidhā pavattaīhitikā”ti. Iḥanaṃ iḥitanti iḥitasaddoyaṃ bhāvasāadhanoti āha “iḥitaṃ nāma iriyā”ti. Tattha iriyāti kiriyā. Kassa panesā kiriyāti āha “cittairiyā”ti, cittakiriyā cittappayogoti attho. Tenevāha “cittaīhā”ti. Kathaṃ panettha iḥitassa dvidhā pavattīti āha “lacchāma nu kho”tiādi. Tattha lacchāma nu khoti idaṃ duggatānaṃ vasena vuttaṃ. Jīvitaṃ vā sakkhissāma nu kho, noti idaṃ pana issarānaṃ vasena vuttanti veditabbaṃ. Bhikkhamānāti yācamānā. “Duhitikā”tipi pāṭho. Tatthāpi vuttanayenevattho veditabbo. Dvi-saddassa hi du-saddādesenāyaṃ niddeso hoti. Dukkhaṃ vā iḥitaṃ ettha na sakkā koci payogo sukhena kātunti duhitikā, dukkarajīvitappayogāti attho.

Du-sadde vā ukārassa vakāraṃ katvā dvīhitikāti ayaṃ niddesoti āha “atha vā”tiādi. Byādhi rogoti etāni “āturatā”ti imassa vevacanāni. Tena setaṭṭikā nāma ekā rogajātīti dasseti. So pana rogo pāṇakadosena sambhavati. Eko kira pāṇako nālamajjhagataṃ gaṇṭhiṃ vijjhati, yena viddhattā nikkhantampi sālīsisaṃ khīraṃ gahetuṃ na sakkoti. Tenāha “pacchinnakhīra”ntiādi.

Vuttasassanti vapitasassam. Tatthāti verañjāyaṃ. Salākāmattaṃ vuttaṃ etthāti salākāvuttā, purimapade uttarapadalopenāyaṃ niddeso. Tenāha “salākā eva sampajjati”ti. Yaṃ tattha vuttaṃ vāpitaṃ, taṃ salākāmattameva ahosi, phalaṃ na jāyatīti attho. Sampajjati ca iminā “salākāvuttā”ti etthāyaṃ vuttasaddo nipphattiatthoti dasseti. Salākāyāti veḷuvilīvatālapaṇṇādīhi katasalākāya. Dhaññavikkayaṇaṃ santikanti dhaññaṃ vikkhaṇantīti dhaññavikkayaṇa, tesam samīpanti attho. Kayakesūti dhaññaṃ ganhanakesu. Kiṇitvāti gahetvā. Dhaññakaraṇaṭṭhāneti koṭṭhāgārassa samīpaṭṭhāne, dhaññaṃ nāmaṇaṭṭhāneti vuttaṃ hoti. Vaṇṇajjhakkhanti kahāpaṇaparikkhakaṃ. Nasukarā uñchena paggaḥena yāpetunti paggaḥatīti paggaḥo, patto. Tena paggaḥena pattenāti attho, pattaṃ gahetvā bhikkhācariyāya yāpetuṃ na sakkāti vuttaṃ hoti. Tenevāha “paggaḥena yo uñcho”tiādi. Nasukarāti sukarabhāvo ettha natthīti nasukarā. Piṇḍāya caritvāti piṇḍāya caraṇahetu. Hetuatthepi hi tvāsaddameke icchanti.

Uttarāpathato āgatā, uttarāpatho vā nivāso etesanti uttarāpathakāti vattabbe niruttinayena “uttarāhakā”ti vuttaṃ. Tenāha “uttarāpathavāsikā”tiādi. “Uttarāpathakā”icceva vā pālīpāṭho veditabbo. Keci pana “uttaraṃ visiṭṭhaṃ bhaṇḍaṃ āharantīti uttarāhakā, uttaraṃ vā adhikaṃ aggaṃ nentīti uttarāhakā”tiādinā aññaṃ pakārena atthaṃ vaṇṇayanti. Assānaṃ utṭhānaṭṭhāneti assānaṃ ākaraṭṭhāne. Verañjanti verañjāyaṃ. Bhummatthe hetam upayogavacanam. Mandiranti assasālam. Assamaṇḍalikāyoti paññāyimsūti parimaṇḍalākārena katattā assamaṇḍalikāyoti pākāṭā ahesuṃ. Evaṃ katānañca assasālānaṃ bahuttā bahuvacananiddeso kato. Dasannaṃ dasannaṃ assānaṃ vasanokāso ekekā assamaṇḍalikātipi vadanti. Addhānakkhamā na hontīti dīghakālam pavattetuṃ khamā na honti, na cirakālapavattinoti vuttaṃ hoti.

Gaṅgāya dakkhiṇā disā appatirūpadeso, uttarā disā patirūpadesoti adhippāyenāha “na hi te”tiādi. Gaṅgāya dakkhiṇatīrajātā dakkhiṇāpathamanussā. “Amhākaṃ buddho”ti evaṃ buddhaṃ mamāyantīti buddhamāmakā. Evaṃ sesesupi. Paṭiyādetunti sampādetuṃ. Niccabhattasaṅkhepenāti niccabhattākārena. Pubbaṇhasamayanti idaṃ bhummatthe upayogavacananti āha “pubbaṇhasamayeti attho”ti. Accantasamyoge vā idaṃ upayogavacananti dassetuṃ yathā accantasamyogatto sambhavati, tathā atthaṃ dassento āha “pubbaṇhe vā samaya”ntiādi. Evanti evaṃ pacchā vuttanayena atthe vuccamāne. Nanu ca vihāre nisīdantāpi antaravāsakaṃ nivāsetvāva nisīdanti, tasmā “nivāsetvā”ti idaṃ kasmā vuttanti āha “vihāranivāsanaparivattanavasena”tiādi. Vihāranivāsanaparivattanañca vihāre nisinnakāle nivatthampi puna gāmapavesanasamaye cāletvā ito cito ca saṇṭhapetvā sakkaccaṃ nivāsanaṃ evāti veditabbaṃ. Tenevāha “na hi te tato pubbe anivatthā ahesu”nti. Pattacīvaramādāyāti pattañca cīvarañca gahetvā. Gahaṇaṇcettha na kevalaṃ hattheneva, atha kho yena kenaci ākārena dhāraṇamevāti dassento yathāsambhavamattahajjanam karoti “pattaṃ hatthehī”tiādinā.

Gatagataṭṭhāneti assamaṇḍalikāsu sampattasampattaṭṭhāne. Udukkhale koṭṭetvā

koṭṭetvā paribhuñjantīti ettha kasmā pana te bhikkhū sayameva evaṃ katvā paribhuñjanti, kimevaṃ laddhaṃ kappiyakārahehi yāguṃ vā bhattaṃ vā pacāpetvā sayam vā pacitvā paribhuñjitum na vaṭṭatīti āha “therānaṃ koci kappiyakārako natthī”tiādi. Kappiyākappiyabhāvaṃ anapekkhitvā bhikkhūnaṃ evaṃ kātum sārappaṃ na hotīti vatvā puna akappiyabhāvampi dassento āha “na ca vaṭṭatī”ti. Bhājanādipariharaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttaṃ “sallahukavuttitā”ti. Sakaṃ sakaṃ paṭivīsanti attano attano koṭṭhāsaṃ. Appossukkāti samaṇadhammato aññattha nirussāhā. Tadupiyanti tadanurūpaṃ. Pisatīti cuṇṇeti. Puññañāṇavisesehi kattabbakammassa manāpatā hotīti āha “puññaṇavatā”tiādi. Nanti naṃ patthapulakaṃ. “Na tato paṭṭhāyā”ti vacanato tato pubbe bhagavato piṇḍāya caraṇampi dassitanti veditabbaṃ.

Laddhāti labhitvā. “Laddho”ti vā pāṭho, upaṭṭhākaṭṭhānaṃ neva laddhoti attho. Kadā pana thero upaṭṭhākaṭṭhānaṃ laddhoti? Vuccate - ekadā kira bhagavā nāgasamālattherena saddhiṃ addhānamaggappaṭipanno dvedhāpathaṃ patto. Thero maggā ukkamma “bhagavā ahaṃ iminā maggena gacchāmī”ti āha. Atha naṃ bhagavā “ehi bhikkhu, iminā gacchāmā”ti āha. So “handa bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ iminā gacchāmī”ti vatvā pattacīvaraṃ chamāyaṃ ṭhapetum āraddho. Atha bhagavā “āhara bhikkhū”ti vatvā pattacīvaraṃ gahetvā gato. Tassapi bhikkhuno itarena maggena gacchato corā pattacīvarañceva harimṣu, sīsañca bhindimṣu. So “bhagavā dāni me paṭisaraṇaṃ, na añño”ti cintetvā lohitena gaḷantena bhagavato santikaṃ āgami. “Kimidaṃ bhikkhū”ti ca vutte taṃ pavattiṃ ārocesi. Atha naṃ bhagavā “mā cintayi bhikkhu, etaṃ kāraṇaṃyeva te nivārayimhā”ti vatvā samassāsesi.

Ekadā pana bhagavā meghiyattherena saddhiṃ pācīnavaṃsamigadāye jantugāmaṃ agamāsi. Tatrāpi meghiyo jantugāme piṇḍāya caritvā nadītīre pāsādikaṃ ambavanaṃ disvā “bhagavā tumhākaṃ pattacīvaraṃ gaṇhatha, ahaṃ etasmiṃ ambavane samaṇadhammaṃ karomī”ti vatvā bhagavatā tikkhattum nivāriyamānopi gantvā akusalavitakkehi anvāsatto paccāgantvā taṃ pavattiṃ ārocesi. Tampi bhagavā “idameva te kāraṇaṃ sallakkhayitvā nivārayimhā”ti vatvā anupubbena sāvattiṃ agamāsi. Tattha gandhakuṭipariveṇe paññattavarabuddhāsane nisinno bhikkhusaṅghaparivuto bhikkhū āmantesi - “bhikkhave, idānimhi mahallako, ekacce bhikkhū ‘iminā maggena gacchāmā’ti vutte aññena gacchanti, ekacce mayhaṃ pattacīvaraṃ bhūmiyaṃ nikkhipanti, mayhaṃ nibaddhupaṭṭhākaṃ bhikkhum jānāthā”ti. Bhikkhūnaṃ dhammasaṃvego udapādi. Athāyasmā sārīputto utṭhāya bhagavantaṃ vanditvā “ahaṃ, bhante, tumheyyeva patthayamāno sataṣaṇṇakappādhikaṃ asaṅkhyeyyaṃ pāramiyo pūresiṃ, nanu mādiso mahāpañño upaṭṭhāko nāma vaṭṭati, ahaṃ upaṭṭhahissāmī”ti āha. Taṃ bhagavā “alaṃ, sārīputta, yassaṃ disāyaṃ tvaṃ viharasi, asuññāyeva sā disā, tava ovādo buddhānaṃ ovādasadisso, na me tayā upaṭṭhākakiccaṃ atthī”ti paṭikkhipi. Etenevupāyena mahāmogallānaṃ ādiṃ katvā asītimahāsāvakā utṭhahimṣu. Sabbe bhagavā paṭikkhipi.

Ānandatthero pana tuṇhīyeva nisīdi. Atha naṃ bhikkhū āhaṃsu “āvuso, bhikkhusaṅgho upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācati, tvampi yācāhī”ti. Yācitvā laddhaṭṭhānaṃ nāma āvuso kīdisaṃ hoti, kiṃ maṃ satthā na passati, sace rocessati, “ānando maṃ upaṭṭhātū”ti vakkhatīti. Atha bhagavā “na, bhikkhave, ānando aññena ussāhetabbo,

sayameva jānitvā maṃ upaṭṭhahissatī”ti āha. Tato bhikkhū “uṭṭhehi āvuso ānanda, uṭṭhehi, āvuso ānanda, dasabalaṃ upaṭṭhākaṭṭhānaṃ yācāhī”ti āhaṃsu. Thero uṭṭhahitvā cattāro paṭikkhepe ca catasso ca āyācanāti aṭṭha vare yāci.

Cattāro paṭikkhepā nāma “sace me, bhante bhagavā, attanā laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ na dassati, piṇḍapātaṃ na dassati, ekagandhakuṭiyaṃ vasitūṃ na dassati, nimantanaṃ gahetvā na gamissati, evāhaṃ bhagavantaṃ upaṭṭhahissāmī”ti vatvā “kaṃ panettha, ānanda, ādīnavaṃ addasā”ti vutte āha “sacāhaṃ, bhante, imāni vatthūni labhissāmi, bhavissanti vattāro ‘ānando dasabalena laddhaṃ paṇītaṃ cīvaraṃ paribhuñjati, piṇḍapātaṃ paribhuñjati, ekagandhakuṭiyaṃ vasati, ekanimantanaṃ gacchati, etaṃ lābhaṃ labhanto tathāgataṃ upaṭṭhāti, ko evaṃ upaṭṭhahato bhāro”ti. Ime cattāro paṭikkhepe yāci.

Catasso āyācanā nāma “sace, bhante bhagavā, mayā gahitaṃ nimantanaṃ gamissati, sacāhaṃ tiroraṭṭhā tirojanapadā bhagavantaṃ daṭṭhuṃ āgataparisaṃ āgatakkhaṇe eva bhagavantaṃ dassetūṃ lacchāmi, yadā me kaṅkhā uppajjati, tasmimpyeva khaṇe bhagavantaṃ upasaṅkमितūṃ lacchāmi, tathā yaṃ bhagavā mayhaṃ parammukhaṃ dhammaṃ deseti, taṃ āgantvā mayhaṃ kathessati, evāhaṃ bhagavantaṃ upaṭṭhahissāmī”ti vatvā “kaṃ panettha, ānanda, ānisaṃsaṃ passasī”ti vutte āha “idha, bhante, saddhā kulaputtā bhagavato okāsaṃ alabhantā maṃ evaṃ vadanti ‘sveva, bhante ānanda, bhagavatā saddhiṃ amhākaṃ ghare bhikkhaṃ gaṇheyyāthā”ti. Sace bhagavā tattha na gamissati, icchitakkhaṇeyeva parisaṃ dassetūṃ kaṅkhaṇca vinodetūṃ okāsaṃ na lacchāmi, bhavissanti vattāro ‘kiṃ ānando dasabalaṃ upaṭṭhāti, ettakampissa anuggahaṃ bhagavā na karotī”ti. Bhagavato ca parammukhā maṃ pucchissanti ‘ayaṃ, āvuso ānanda, gāthā idaṃ suttaṃ idaṃ jātaṃ kattha desita”nti. Sacāhaṃ taṃ na sampāyissāmi, bhavissanti vattāro ‘ettakampi, āvuso, na jānāsi, kasmā tvaṃ chāyā viya bhagavantaṃ na vijahanto dīgharattaṃ ciraṃ vicarī”ti. Tenāhaṃ parammukhā desitassapi dhammassa puna kathanaṃ icchāmī”ti. Imā catasso āyācanā yāci. Bhagavāpissa adāsi. Evaṃ ime aṭṭha vare gahetvā nibaddhupaṭṭhāko ahosi.

Tasseva ṭhānantarassa atthāya kappasatasahassaṃ pūritānaṃ pāramīnaṃ phalaṃ pāpuṇi, pāpuṇitvā ca upaṭṭhākānaṃ aggo hutvā bhagavantaṃ upaṭṭhahi. Thero hi upaṭṭhākaṭṭhānaṃ laddhakālato paṭṭhāya bhagavantaṃ duvidhena udakena tividhena dantakaṭṭhena pādaparikkammaṃ piṭṭhiparikkammaṃ gandhakuṭipariveṇasammajjanenāti evamādīhi kiccehi upaṭṭhahanto “imāya nāma velāya satthu idaṃ nāma laddhuṃ vaṭṭati, idaṃ nāma kātuṃ vaṭṭatī”ti cintetvā taṃ taṃ nipphādentō mahatiṃ daṇḍadīpikaṃ gahetvā ekarattiṃ gandhakuṭipariveṇaṃ nava vāre anupariyāyati. Evañhissa ahosi “sace me thinamiddhaṃ okkameyya, bhagavati pakkosante paṭivacanaṃ dātuṃ nāhaṃ sakkuṇeyya”nti. Tasmā sabbarattiṃ daṇḍadīpikaṃ hatthena na muñcati, evametassa nibaddhupaṭṭhākāṭṭhānassa aladdhabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ “no ca kho upaṭṭhākāṭṭhānaṃ laddhā”ti. Nibaddhupaṭṭhāko nāma natthīti niyatupaṭṭhāko nāma natthi. Aniyatupaṭṭhākā pana bhagavato paṭhamabodhiyaṃ bahū ahesuṃ, te dassento āha “kadāci nāgasamālatthero”tiādi. Nāti ca so pasatthatamaguṇayogato seṭṭho cāti ñātiseṭṭho. Evarūpesu ṭhānesu ayameva patirūpoti āpadāsu āmisassa abhisaṅkharitvā dānaṃ nāma ñātakeneva kātuṃ yuttataranti adhippāyo.

Mārāvaṭṭanāyāti mārena katacittāvaṭṭanāya, mārānubhāvena sañjātacittasammohenāti vuttaṃ hoti. Tenevāha “āvaṭṭetvā mohetvā”tiādi.

Tiṭṭhantu...pe... tampi māro āvaṭṭeyyāti phussassa bhagavato kāle katupacitassa akusalakammassa tadā laddhokāsavasena upaṭṭhitattā. Vuttañhetam apadāne -

“Phussassāham pāvacane, sāvake paribhāsayaṃ;
Yavam khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālayo.

“Tena kammavipākena, temāsaṃ khāditam yavam;
Nimantito brāhmaṇena, verañjāyam vasiṃ tadā”ti.

Pariyuṭṭhitacittoti pariyanaddhacitto, abhibhūtacittoti attho. Āvaṭṭitapariyosāne āgamiṃsūti mārena āvaṭṭetvā gate pacchā āgamiṃsu. Avisahatāyāti asakkuṇeyyatāya. Abhihaṭabhikkhāyāti pacitvā abhihariyamānabhikkhāya. Nibaddhadānassāti “ettakaṃ kāmam bhagavato dassāmā”ti niccabhattavasena paricchinditvā ṭhapitadānassa. Appitavatthassāti “idaṃ buddhassa catupaccayaparibhogattha”nti vihāram netvā dinnavatthuno. Na visahatīti na sakkoti. Abhihaṭabhikkhāsāṅkhepenāti abhihaṭabhikkhānīhārena. Byāmappabhāyāti samantato byāmamattāya pabhāya. Ettha ca anubyañjanānam byāmappabhāya ca nippabhākaraṇam antarāyoti daṭṭhabbam. Tenevāha “candimasūriyadevabrahmānampi hī”tiādi. Anubyañjanānam byāmappabhāya ekābaddhattā vuttam “anubyañjanabyāmappabhāppadesam patvā”ti. Sabbaññutaññāṇassa antarāyo nāma ñeyyadhammesu āvaraṇam.

Assosi kho bhagavā udukkhalasaddanti kiṃ sayameva uppannam udukkhalasaddam assosīti ceti āha “patthapatthapulakaṃ koṭṭentāna”ntiādi. Atthasañhitanti payojanasādhakaṃ. Anattasañhiteti anattanissite vacane. Ghātāpekkham bhumavacanam. Yasmiṃca yena ghāto nipphādīyati, tasseva tena ghāto kato nāma hotīti āha “maggeneva tādisassa vacanassa ghāto samucchediti vuttam hoti”ti. Sāmiatthe vā bhumavacananti maññamāno evamāhāti daṭṭhabbam. Vacanassa ca samugghāto tammūlakilesānam samugghātenāti veditabbam.

Ākaroti attano anurūpatāya samariyādam saparicchedam phalam nipphatteti ākāro kāraṇanti āha “ākārehīti kāraṇehī”ti. Aṭṭhuppattiyuttanti paccuppannavatthum nissāya pavattam. Tāya pucchāya vītikkamaṃ pākāṭam katvāti “saccaṃ kira tvam bhikkhū”tiādi pucchāya tena bhikkhunā katavītikkamaṃ pakāsetvā, vītikkamappakāsanaṃca kimatthamidam sikkhāpadam paññāpetīti anujānanattham.

Natthi kiñci vattabbanti pubbe vuttanayattā na kiñci ettha apubbam vattabbamatthīti dasseti. Tenāha “pubbe vuttameva hī”tiādi. Sādhū sādhūti idaṃ pasamsāyam āmeḍitavacananti āha “āyasmantaṃ ānandaṃ sampamaṃsento”ti. Dvīsu ākāresūti dhammadesanasikkhāpadapaññattisaṅkhātesu dvīsu kāraṇesu. Ekaṃ gahetvāti dhammam vā desessāmāti evam vuttakāraṇam gahetvā. Evam dubbhikkheti evam dukkhena labhitabbā bhikkhā etthāti evam dubbhikkhe kāle, dese vā. Dullabhapiṇḍeti etasseva atthadīpanam. Bhājanādi parihaṇavasena bahubhaṇḍikatāya abhāvato vuttam “imāya sallahukavuttitāyā”ti. Ettakameva alam yāpetunti uttari patthanābhāvato pana “iminā ca sallekhenā”ti vuttam. Dubbhikkham vijitanti ettha hi bhikkhānam abhāvo dubbhikkham “nimmakkhika”ntiādisu viya. Bhikkhābhāvoyeva hi tamnimittacittavighātānam abhāvato bhikkhūhi vijito vase vattito. Lobho vijitoti āmisahetu ratticchēdāvassacchedasamuṭṭhāpako loluppādopi tesam nāhosīti āmisalolatāsāṅkhāto lobho vijito. Icchācāro vijitoti “āmisahetu aññamaññassa uttarimanussadhammappakāsanavasena guṇavaṇijjam katvā jīvikaṃ kappessāmā”ti

evaṃ pavattaicchācārassa abhāvato yathāvutto icchācāro vijito.
Cittuppādamattassapi anuppannabhāvaṃ sandhāya “cintā vā”ti vuttaṃ.
Punappunānusocanavasena pana cittapīlāpi nāhosīti dassanattamaṃ “vighāto vā”ti
vuttaṃ.

Ratticchedo vāti sattāhakaraṇīyavasena gantvā bahi aruṇuṭṭhāpanavasena
ratticchedo vā na kato sattāhakiccavasena katthaci agatattā. Sattāhakiccavasena
vipavāsañhi sandhāya ratticchedoti aṭṭhakathāvohāro, tatoyeva ca
vassūpanāyikakkhandhakavaṇṇanāyaṃ “ayaṃ panettha
pāḷimuttakaratticchedavinicchayo”ti vatvā “dhammassavanatthāya animantitena
gantumaṃ na vaṭṭatī”tiādinā sattāhakaraṇīyameva vibhattaṃ. Mahāaṭṭhakathāyampi
vuttaṃ “sattāhakiccena gantvā ekabhikkhunaṃ ratticchedo vā na kato”ti. Evañca
katvā ratticchedo nāma sattāhakaraṇīyavasena hoti, na aññathāti
ratticchedalakkaṇaṃ kathitanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca paccayavekallasaṅkhāte
vassacchedakāraṇe sati ratticchedassapi vuttattā yattha vassacchedakāraṇaṃ
labbhati, tattha sattāhakiccena gantumaṃ vaṭṭatīti siddhanti cūḷagaṇṭhipade
majjhimagāṇṭhipade ca vuttaṃ, taṃ suvuttaṃ vassūpanāyikakkhandhake
vassacchedādhikāre -

“Tena kho pana samayena aññatarasmiṃ āvāse vassūpagatānaṃ
bhikkhūnaṃ gāmo corehi vuṭṭhāsī. Bhagavato etamatthaṃ ārocesumaṃ.
Anujānāmi, bhikkhave, yena gāmo tena gantu”nti -

Ettha “sace gāmo avidūragato hoti, tattha piṇḍāya caritvā vihārameva āgantvā
vasitabbaṃ. Sace dūragato, sattāhavārena aruṇo uṭṭhāpetabbo. Na sakkā ce hoti,
tattheva sabhāgaṭṭhāne vasitabba”nti iminā aṭṭhakathāvacanenapi saṃsandanato.
Tathā hi gāme vuṭṭhite bhikkhāya abhāvato vassacchedepi anāpattiṃ vadantena
bhagavatā “anujānāmi, bhikkhave, yena gāmo tena gantu”nti vuttattā bhikkhāya
abhāvo vassacchedakāraṇaṃ. Tattha “sace dūragato, sattāhavārena aruṇo
uṭṭhāpetabbo”ti idaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ vassacchedakāraṇe sati sattāhakiccena
gantumaṃ vaṭṭatīti imamatthaṃ sādheti.

Yaṃ pana vuttaṃ kenaci -

“Ratticchedoti sattāhakiccaṃ sandhāya vutto, sattāhakaraṇīyena gantvā
ratticchedo vā vassacchedo vā ekabhikkhunaṃ na katoti vuttaṃ kira
mahāaṭṭhakathāyaṃ, tasmā vassacchedassa kāraṇe sati sattāhakiccaṃ kātumaṃ
vaṭṭatīti eke. Vinayadharā pana na icchanti, tasmā aṭṭhakathādhippāyo
vīmaṃsitabbo”ti.

Taṃ pana sayamaṃ sammūlhasa paresamaṃ mohuppādanamattaṃ. Na hi
vinayadharānaṃ anicchāya kāraṇaṃ dissati aṭṭhakathāya virujjhanato yuttiabhāvato
ca. Yañhi kāraṇaṃ vassacchedepi anāpattiṃ sādheti, tasmā sati vinā vassacchedaṃ
sattāhakiccena gantumaṃ na vaṭṭatīti kā nāma yutti. “Pacchimikāya tattha vassaṃ
upagacchāmā”ti idaṃ tesamaṃ bhikkhūnaṃ anurūpaparivitakkanapaadīpanaṃ, na
pana visesatthaparidīpanaṃ. Tathā hi dubbhikkhatāya
vassacchedakāraṇasabbhāvato purimikāya tāva vassacchedepi anāpatti.
Pacchimikāyaṃ anupagantukāmatāya gamanepi natthi doso pacchimikāya
vassūpanāyikadivasassa asampattabhāvato.

Na kismiñci maññantīti kismiñci guṇe sambhāvanavasena na maññanti. Pakāsetvāti

paṭiladdhajjhānādiguṇavasena pakāsetvā. “Pacchā sīlaṃ adhiṭṭhaheyyāma”ti vuttanayena kucchipaṭijaggane sati tathāpavattaicchācārassa aparisuddhabhāvato ājīvasuddhiyā ca abhāvato puna vāyāmitvā saṃvare paṭiṭṭhātabbanti āha “pacchā sīlaṃ adhiṭṭhaheyyāma”ti.

Kiṃ idanti garaṇavasena vuttaṃ. Sālitaṇḍulehi sampāditāṃ maṃsena upasittāṃ odanaṃ sālīmaṃsodanaṃ. Atimaññissatīti avaññātakaraṇavasena atikkāmitvā maññissati, lāmaṃ niḥīnaṃ katvā maññissatīti vuttaṃ hoti. Tenāha “oññātaṃ avaññātaṃ karissatī”ti. Heṭṭhā katvā niḥīnaṃ katvā ñātaṃ oññātaṃ. Avaññātanti tasseeva vevacanaṃ. Svāyanti so ayaṃ janapado. Imāya paṭipattiyāti verañjāyaṃ pūritāya sudukkarāya paṭipattiyā. Tumhe nissāyāti tumhākaṃ imaṃ appicchapattipadaṃ nissāya. Sabrahmacārīsaṅkhātāti chabbaggiyādayo vuttā. Tumhākaṃ antare nisīditvāti tumhākaṃ majjhe nisīditvā, tumhehi saddhiṃ nisīditvāti vuttaṃ hoti. Omānanti atimānaṃ. Atimānoyeva hettha niḥīnatāya “omāna”nti vutto, na pana hīletvā maññanaṃ. Tumhehi, ānanda, sappurisehi vijitaṃ sālīmaṃsodanaṃ pacchimā janatā atimaññissatīti evamettha pālīṃ yojetvā atthaṃ vaṇṇayanti. Idaṃ vuttaṃ hoti - yaṃ laddhaṃ, teneva tussitvā sālīmaṃsodanapatthanāya chinnattā ca tumhehi vijitaṃ abhibhūtaṃ sālīmaṃsodanaṃ pacchimā janatā tattha patthanāṃ chindituṃ asamatthatāya atimaññissatīti.

Dubbhikkhakathā niṭṭhitā.

Mahāmoggallānassa sīhanādakathā

17. Āyasmāti vā devānaṃpiyāti vā bhadrabhavanti vā piyasamudācāro esoti āha “āyasmāti piyavacanāmetā”nti. Viññujātikā hi paramaṃ piyena samudācarantā “bhava”nti vā “devānaṃpiyā”ti vā “āyasmā”ti vā samudācaranti, tasmā sammukhā sambodhanavasena āvusoti, tirokkhaṃ āyasmāti ayampi samudācāro. Tayidaṃ piyavacanaṃ garugāravasappatissavasena vuccatīti āha “garugāravasappatissādhivacanāmetā”nti. Guṇamahattatāya mahāmoggallāno, na cūlamoggallānassa atthitāyāti āha “mahā ca so guṇamahantatāyā”ti. Pappaṭakojanti pathaviśandhāraṃ udakaṃ āhacca tṭhite mahāpathaviyā heṭṭhimatale samuṭṭhitaṃ udakoghena ajjhotthaṭṭe bhūmippadese sañjātakaddamapaṭalasadisam atimadhurapathavīmaṇḍaṃ. Na me taṃ assa patirūpanti taṃ anāpucchā karaṇaṃ na me anucchavikaṃ bhaveyyāti attho. Anāpucchā karontena ca yathā bhagavā icchitichitaṃ kiñci anāpucchā karoti, evamahampīti bhagavatā samānaṃ katvā attānaṃ mānena kataṃ viya bhavissatīti āha “yugaggāho viya bhagavatā saddhiṃ kato bhaveyyā”ti. Parena hi saddhiṃ attānaṃ yugaṃ yugaṃ samānaṃ katvā gāho, tassa mama vā ko visesoti gahaṇaṃ yugaggāho.

Sampannanti sampattiyuttaṃ. Sā panettha rasasampatti adhippetā sāmāññajotanāya visese avaṭṭhānato. Tenāha “sampannanti madhuraṃ sādurasanti attho”ti. Tividhañhi sampannaṃ paripuṇṇasamaṅgīmadhuravasena. Tattha -

“Sampannaṃ sālīkēdāraṃ, suvā bhuñjanti kosiya;
Paṭivedemi te brahme, na ne vāretumussahe”ti. -

Idaṃ paripuṇṇasampannaṃ nāma. Paripuṇṇampi hi samantato pannaṃ pattanti sampannanti vuccati. “Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato”ti idaṃ samaṅgīsampannaṃ nāma. Samaṅgīpi

hi sammadeva panno gato upagatoti sampannoti vuccati. “Tatrassa rukkho sampannaphalo ca upapannaphalo cā”ti idaṃ madhurasampannaṃ nāma. Tattha madhurasampannaṃ idhādhippetanti veditabbaṃ. Upapannaphaloti bahuphalo. Assāti pathaviyā heṭṭhimatalassa. Opammanidassanattanti upamāya nidassanattamaṃ. Anīlakanti niddosaṃ. Niddosatā cettha makkhikādirahitatāyāti āha “nimmakkhika”ntiādi. Natthi ettha makkhikāti nimmakkhikaṃ. Makkhikāsaddena cettha makkhikaṇḍakampi sāmāññato gahitanti vadanti. Teneva tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ “nimmakkhikanti imassevatthaṃ pakāsetuṃ nimmakkhikaṇḍakanti vuttaṃ, makkhikāhi tāsamaṃ aṇḍakehi ca virahitanti attho”ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti “makkhikānaṃ aṇḍāni makkhikaṇḍāni, natthi ettha makkhikaṇḍānīti nimmakkhikaṇḍanti. Iminā makkhikānaṃ aṇḍehi rahitatā vuttā, ‘nimmakkhika’nti iminā pana makkhikānaṃyeva abhāvo vutto”ti. Etaṃ kira madhūti khuddakamakkhikāhi katamadhu. Sabbamadhūhīti mahāmakkhikabhamaramakkhikādikatehi. Agganti uttamaṃ. Setṭhanti pasatthatamaṃ. Surasanti sobhanarasaṃ. Ojavantanti accantamojasampannaṃ.

Āyācanavacanametanti iminā sampatiṇṇāsanādiatthaṃ nivatteti. Ekaṃ hatthanti ekaṃ pāṇitalaṃ. “Abhinimminissāmī”ti vuttamatthaṃ pakāsetuṃ “pathaviśadisaṃ karissāmī”ti vuttaṃ. Ayaṃ nu kho pathavī, udāhu na ayanti iminā nimmitapathaviyā pakatipathaviyā ca sandissamānattā “esā nu kho amhākaṃ pathavī, udāhu aññā”ti uppajjamānakukkuccaṃ dasseti. Nibaddhavipulāgamo gāmo nigamo, pavattitamahāāyo mahāgāmoti vuttaṃ hoti. Na vā esa vipallāsoti pubbapakkaṃ nidasseti. Kasmā panesa vipallāso na hotīti āha “acinteyyo hi iddhimato iddhivisaṃ”ti. Iddhibaleneva tesaṃ sattānaṃ tādiso vipallāso na bhavissatīti adhippāyo. Idāni aññathā vipallāsappaṭilābhaṃ dassento āha “evaṃ panā”tiādi. Garahantāti sammukhā garahantā. Upavadantāti parammukhā akkosantā.

Nanu ca uttarakuruṃ piṇḍāya gamanaṃ paṭisedhetvā vipallāsampi sattā paṭilabheyyunti kāraṇaṃ na vuttaṃ, tasmā kimettha kāraṇanti āha “tattha kiñcāpī”tiādi. Yadiapi na vuttaṃ, tathāpi “vipallāsampi sattā paṭilabheyyu”nti pubbe adhiṇatattā teneva kāraṇena piṇḍāya uttarakurugamanampi bhagavatā paṭisiddhanti viññāyati, tasmā tadeva kāraṇaṃ idhāpi gahetabbanti dassento āha “pubbe vuttanayeneva gahetabba”nti. Vipallāsampi sattā paṭilabheyyunti idaṃ idha avuttampi ānetvā sambandhitabbanti adhippāyo. Atthopi cassa vuttasadisameva veditabboti. “Evaṃ pana vipallāsaṃ paṭilabheyyu”ntiādinā pacchā vuttameva atthavikappaṃ sandhāya vadati. Yaṃ pana tattha vuttaṃ “te guṇe nibbattetvā dubbhikkhakāle pathaviṃ parivattetvā pappāṭakojaṃ paribhuñjimsū”ti, taṃ apanetvā te guṇe nibbattetvā dubbhikkhakāle uttarakuruṃ gantvā piṇḍāya caritvā paribhuñjimsūti evamettha yojanā kātābbā. Ekena padavītiḥārenāti ettha padassa vītiḥāraṇaṃ nikkhipanaṃ padavītiḥāro, padanikkhepo, tasmā ekena padanikkhepenāti vuttaṃ hoti. Ekena padavītiḥārena atikkamītabbatṭhānañca samagamanena dvinnāṃ padānaṃ antare muṭṭhiratanamattaṃ, tasmā. Mātikāmattaṃ adhiṭṭhahitvāti muṭṭhiratanappamāṇaṃ mātikāmattaṃ adhiṭṭhāyāti attho.

Niṭṭhitā mahāmoggallānassa sīhanādakathā.

Vinayapaññattiyācanakathā

18. Vinayapaññattiyāti pubbe apaññattasikkhāpadaṃ sandhāya vuttaṃ. Thero hi paññattasikkhāpadāni t̥hapetvā idāni paññapetabbasikkhāpadāni pātimokkhuddesañca sandhāya “etassa bhagavā kālo, etassa sugata kālo, yaṃ bhagavā sāvakaṇaṃ sikkhāpadaṃ paññaṇeṇa, uddiseyya pātimokkha”nti āha. Bhagavatāpi -

“Ko nu kho, bhante, hetu, ko paccayo, yena pubbe appatarāni ceva sikkhāpadāni ahesuṃ, bahutarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahimsu. Ko pana, bhante, hetu, ko paccayo, yena etarahi bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantīti. Evameva, bhaddāli, hoti, sattesu hāyamānesu saddhamme antaradhāyamāne bahutarāni ceva sikkhāpadāni honti, appatarā ca bhikkhū aññāya saṇṭhahantīti. Na tāva, bhaddāli, satthā sāvakaṇaṃ sikkhāpadaṃ paññaṇeṇa, yāva na idhekacce āsavaṭṭhāniyā dhammā saṅghe pātubhavanti”ti -

Imasmiṃ bhaddālisutte viya ekaccesu paññattesupi tato paraṃ paññapetabbāni sandhāya “na tāva, sārīputta, satthā sāvakaṇaṃ sikkhāpadaṃ paññaṇeṇa”ti vuttaṃ. Idheva ca aṭṭhakathāyaṃ “sāmaṃ pacanaṃ samaṇasārūpaṃ na hoti, na ca vaṭṭatī”ti vacanaṃ “ratticchedo vā vassacchedo vā na kato”ti vacanañca pubbe paññattasikkhāpadānaṃ sabbhāve paṇaṇanti daṭṭhabbaṃ. Sesasikkhāpadānañceva pātimokkhuddesaṃ ca therassa āyācanaṃ paññattatā “mūlato pabhūti nidānaṃ dassetu”nti āha. Rahogataṃ raho janavivittaṃ t̥hānaṃ upagataṃ. Tena gaṇasaṅgaṇikābhāvena therassa kāyavivekamāha. Paṭisallīnaṃ nānārammaṇacārato cittaṃ nivattiyā paṭi sammadeva nilīnaṃ tattha avisaṭacittaṃ. Tena cittaṃ saṅgaṇikābhāvenaṃ pubbaḥbhāgiyaṃ cittavivekamāha. Ciranti kālāpekkhaṃ accantaṃ upayogavacanaṃ. Cirāti cirakālayuttā t̥hiti abhedena vuttā.

Etāṃ na sakkotīti etāṃ vinicchinītuṃ na sakkoti. Aṭṭhakathāyaṃ vuttanayaṃ dassetvā idāni theravādaṃ dassento āha “mahāpadumattthero paṇā”tiādi. Aṭṭhakathāyaṃ pi “na sakkotī”ti idaṃ yasmā jānaṃnāpi sammadeva paricchinītuṃ na sakkoti, tasmā vuttanti vadanti. Soḷasaviddhāya paññaṇeṇa matthakaṃ pattassāti majjhimanikāye anupadasuttantaḍaṇāya -

“Mahāpañña bhikkhave sārīputto, puthupañña bhikkhave sārīputto, hāsaṇaṇa bhikkhave sārīputto, janaṇaṇa bhikkhave sārīputto, tikkhaṇaṇa bhikkhave sārīputto, nibbedhikaṇaṇa bhikkhave sārīputto”ti -

Evamāgatā mahāpaññaḍikā cha, tasmīṃyeva sutte āgatā navānupubbavīhārasamāpattipañña, arahattamaggapaññaṇi imāsaṃ soḷasappaḥḍānaṃ paññaṇaṃ sāvakaṇiye ukkaṭṭhakoṭippattassa.

Kasmā paṇettha bhagavā vipassīḍānaṃ sattannaṃyeva buddhānaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhikāciraṭṭhikabhāvaṃ kathaṇi, na buddhavaṃsadeṇaṇaṃ viya pañcavīsatiyā buddhānaṃ, tato vā pana bhiyyoti? Yesaṃ sammāsambuddhānaṃ paṭivedhaṇaṃ ekaṃsato nicchayena ajjāpi dharati, na antarahitaṃ, te eva kittento vipassīḍānaṃyeva bhagavantaṇaṃ brahmacariyaṃ ciraṭṭhikāciraṭṭhikabhāvaṃ idha kathaṇi. Tesāṃyeva hi sāvakaṇi tadā ceva etarahi ca suddhāvāsabhūmiyaṃ t̥hitā, na aññaṇaṃ parinibbutatā. Siddhatthataṇissappaṇaṃ kira buddhānaṃ sāvakaṇi suddhāvāsesu uppannā

uppattisamanantaramēva imasmiṃ sāsane upakādayo viya arahattaṃ adhigantvā na cirasseva parinibbāyimsu, na tattha tattha sāvaka yāvatāyukaṃ aṭṭhaṃsūti vadanti. Apubbācarimaniyamo pana aparāparaṃ saṃsaraṇakasattāvāsavasena ekissā lokadhātuyā icchitoti na tenetaṃ virujjhatīti daṭṭhabbaṃ.

19. Asādhāraṇo hetu, sādhāraṇo paccayoti evamādivibhāgena idha payojanaṃ natthi, vipassīdānaṃ pana brahmacariyassa aciraṭṭhitikatāya ciraṭṭhitikatāya ca kāraṇapucchāparattā codanāyāti āha “hetu paccayoti ubhayametaṃ kāraṇādhivacana”nti. Hinoti tena phalanti hetūti karaṇasādhanoyaṃ hetusaddoti āha “tena tassa phala”ntiādi. Kattusādhanopi hetusaddo no na yujjati hinoti phalassa hetubhāvaṃ upagacchatīti hetūti. Taṃ paṭicca eti pavattatīti taṃ kāraṇaṃ paṭicca tassa phalaṃ eti pavattati nibbattatīti attho.

Kilāsuno ahesunti appossukkā ahesuṃ, nirussāhā ahesunti attho. Sā pana nirussāhatā na ālasiyavasenāti āha “na ālasiyakilāsuno”ti, ālasiyavasena kilāsuno nāhesunti attho. Tattha kāraṇamāha “na hī”tiādi. Ālasiyaṃ vāti iminā thinamiddhavasappavattānaṃ akusalānaṃ abhāvamāha. Osannavīriyatā vāti iminā pana “ālasiyābhāvepi antamaso annabhāraṇesādānampi sakkaccaṃyeva dhammaṃ desetī”ti vacanato yassa kassaciṇi dhammadesanāya nirussāhatā natthīti dīpeti sabbesaṃ samakeneva ussāhena dhammadesanāya pavattanato. Tenāha “buddhā hī”tiādi. Osannavīriyāti ohīnavīriyā, appossukkāti attho. Ussannavīriyāti adhikavīriyā, mahussāhāti attho. Vegenāti javena. Dhamme garu etesanti dhammagaruno. Dhamme gāravametesanti dhammagāravā. Vipassissa bhagavato kāle asīti vassasahassāni āyuppaṃāṇaṃ sikhissa sattati vassasahassāni, vessabhussa saṭṭhivassasahassāni āyuppaṃāṇanti āha “tesaṃ kira kāle dīghāyukā sattā”ti. Abhisamentīti paṭivijjhanti.

Niddosatāyāti vītikkamadosassa abhāvato. “Imasmiṃ vītikkame ayaṃ nāma āpattī”ti evaṃ āpattivāsena apaññāpetvā “pāṇātipātāṃ pahāya pāṇātipātā paṭivirato hotī”tiādinā dhammadesanāvasena ovādasikkhāpadānaṃyeva paññattatā vuttaṃ “sattāpattikkhandhavasena āṇāsikkhāpadaṃ apaññatta”nti. Channaṃ channaṃ vassānaṃ accayenāti pāṭhaseso daṭṭhabbo. Atha vā channaṃ channaṃ vassānaṃ osānadivasāṃ apekkitvā “sakiṃ saki”nti vuttatā tadapekkhamidaṃ sāmivacanaṃ. Sakalajambudīpe sabbopi bhikkhusaṅgho ekasmiṃyeva ṭhāne uposathaṃ akāsīti sambandho. Katamaṃ taṃ ṭhānanti āha “bandhumatīyā rājadhāniyā”tiādi. Isipatanaṃ tena samayena khemaṃ nāma uyyānaṃ hoti, migānaṃ pana abhayavāsathāya dinnattā migadāyoti vuccati. Taṃ sandhāya vuttaṃ “kheme migadāye”ti.

Abbokiṇṇāni dasapi vīsatiṇi bhikkhusahassāni vasantīti visabhāgapuggalehi asaṃsaṭṭhāni dasapi vīsatiṇi bhikkhūnaṃ saṃsaṃni vasanti. Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ pana “te sabbepi dvādasasahassabhikkhugaṇhanakā mahāvihārā abhayagiricetiyaṃpabbatacittalapabbatavihārasadisā ca ahesu”nti vuttaṃ. Uposathārocikāti uposathārocanakā. Tā kira devatā ekamhi vasse nikkhante tattha tattha gantvā ārocenti “nikkhantaṃ kho, mārisā, ekaṃ vassaṃ, pañca dāni vassāni sesāni, pañcannaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuḍḍesāyā”ti. Tathā dvīsu vassesu nikkhantesu “nikkhantāni kho, mārisā, dve vassāni, cattāri vassāni sesāni, catunnaṃ vassānaṃ accayena bandhumatī rājadhānī upasaṅkamitabbā pātimokkhuḍḍesāyā”ti ārocenti. Imināva nayena tīsu catūsu pañcasu vassesu atikkantesu ārocenti. Tena vuttaṃ “mārisā ekaṃ vassaṃ

atikkanta’’ntiādi. Sānubhāvāti iddhānubhāvena sānubhāvā. Te kira bhikkhūti ye devatānubhāvena gacchanti, te sandhāya vadati. Pācīnasamuddanteti pācīnasamuddassa samīpadese. Gamiyavattanti gamikehi kātabbamañ senāsanapaṭijaggañādivattañ. Uposathagganti uposathakaraṇaṭṭhānañ. Gatāva hontīti devatānubhāvena gatā eva honti. Teti attano attano ānubhāvena devatānubhāvena ca gatā sabbepi.

Khantī paramantiādīsu parūpavādañ parāpakārañ sītuṇhādibhedañca guṇoparodhañ khamati sahati adhivāsetīti khanti. Sā pana sīlādīnañ paṭipakkhadhamme savisesañ tapati santapati vidhamatīti paramañ uttamañ tapo. Titikkhanañ khamanañ titikkhā. Khantiyāyevetañ vevacanañ. Akkharacintakā hi khamāyañ titikkhāsaddañ vaṇṇenti, tasmā evamettha attho daṭṭhabbo “titikkhāsāṅkhātā adhivāsanakhanti nāma uttamañ tapo’’ti. Nibbānañ paramañ vadanti buddhāti bhavena bhavantarañ vināti bhavanikantibhāvena saṃsibbati, sataṇhasseva vā āyatiñ punabbhava bhāvato phalena saddhiñ kammañ vināti saṃsibbatīti vānanti saṅkhyañ gatāya taṇhāya nikkhantañ nibbānañ tattha tassā sabbaso abhāvato. Tañ nibbānañ pana santapaṇītanipuṇasivakhemādīnā sabbākārena paramanti vadanti buddhā.

Na hi pabbajito parūpaghātīti yo adhivāsanakhantirahitattā parañ upaghāteti bādhati vihiṃsati, so pabbajito nāma na hoti pabbājetabbadhammassa apabbājanato. Catutthapādo pana tatiyapādasseva vevacanañ anattahantarattā. “Na hi pabbajito’’ti etassa hi “na samaṇo hotī’’ti vevacanañ. “Parūpaghātī’’ti etassa “parañ viheṭṭhayanto’’ti vevacanañ. Atha vā parūpaghātīti sīlūpaghātī. Sīlañhi uttamaṭṭhena “para’’nti vuccati parasaddassa seṭṭhavācakattā “puggalaparoparaññū’’tiādīsu viya. Yo ca samaṇo parañ yañ kañci sattañ viheṭṭhayanto parūpaghātī hoti attano sīlavināsako, so pabbajito nāma na hotīti attho. Atha vā yo adhivāsanakhantiyā abhāvā parūpaghātī hoti, parañ antamaso ḍaṃsamakasampi jīvītā voropeti, so na hi pabbajito. Kiṃ kārāṇā? Pāpamalassa apabbājitattā anīhaṭattā. “Pabbājayamattano malañ, tasmā pabbajitoti vuccatī’’ti idañhi pabbajitalakkhaṇañ. Yopi naheva kho upaghāteti na māreti, apica daṇḍādīhi viheṭṭheti, sopi parañ viheṭṭhayanto samaṇo na hoti. Kiṃkārāṇā? Viheṣāya asamitattā. Samitattā samaṇoti vuccatīti idañhi samaṇalakkhaṇañ. “Samitattā hi pāpānañ, samaṇoti pavuccatī’’ti hi vuttañ.

Apica bhagavā bhikkhūnañ pātimokkhañ uddisanto pātimokkhakathāya ca sīlappadhānattā sīlassa ca visesato doso paṭipakkkhoti tassa niggaṇhanavidhiñ dassetuñ ādito “khantī paramañ tapo’’ti āha. Tena anīṭṭhassa paṭihanañūpāyo vutto, titikkhāggahaṇena pana iṭṭhassa, tadubhayenapi uppannañ aratiñ uppannañ ratīñ abhibhuyya viharatīti ayamattho dassito. Taṇhāvānassa vūpasamanato nibbānañ paramañ vadanti buddhā. Tattha khantiggahaṇena payogavipattiyā abhāvo dassito, titikkhāggahaṇena āsayavipattiyā abhāvo. Tathā khantiggahaṇena parāparādhassatā, titikkhāggahaṇena paresu anaparajjhanā dassitā. Evañ kārāṇamukhena anvayato pātimokkhañ dassetvā idāni byatirekato tañ dassetuñ “na hī’’tiādī vuttañ. Tena yathā sattānañ jīvītā voropanañ parañ pāṇileḍḍudaṇḍādīhi viheṭṭhanañca “parūpaghāto parañ viheṭṭhana’’nti vuccati, evaṃ tesañ sāpateyyāvaharaṇañ parāmasanañ viṣaṇvādanañ aññamaññabhedanañ pharusavacanena mammaghaṭṭanañ niratthakavippalāpo parasantakābhijjhānañ

ucchedacintanaṃ micchābhinivesanañca upaghāto paraviheṭṭhanañca hotīti yassa kassaci akusalassa kammaphassa kammassa ca karaṇena pabbajito samaṇo ca na hotīti dasseti.

Dutiyagāthāya sabbapāpassāti sabbākusalassa sabbassapi dvādasākusalassa sabbacittuppadasaṅgahitassa sāvajjadhammassa. Akaraṇanti anuppādanaṃ. Karaṇaṇhi nāma tassa attano santāne uppādananti tappaṭikkhepato akaraṇaṃ anuppādanaṃ. Kusalassāti catubhūmikakusalassa. “Kusalassā”ti hi idaṃ “etaṃ buddhāna sāsana”nti vakkhamānattā ariyamaggadhamme tesaṇca sambhārabhūte tebhūmikakusale dhamme bodheti. Upasampadāti upasampādanaṃ. Taṃ pana atthato tassa kusalassa samadhigamo paṭilābho. Sacittapariyodapananti attano cittassa jotanaṃ cittassa pabhassarabhāvakaraṇaṃ sabbaso parisodhanaṃ. Taṃ pana arahattena hoti. Ettha ca yasmā aggamaggasamaṅgino cittaṃ sabbaso pariyodapīyati nāma, aggaphalakkhaṇe pana pariyodapitaṃ hoti puna pariyodapetabbatāya abhāvato, tasmā pariniṭṭhitapariyodapanataṃ sandhāya vuttaṃ “taṃ pana arahattena hoti”ti. Iti sīlasaṃvarena sabbapāpaṃ pahāya lokiyalokuttarāhi samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena cittaṃ pariyodapetabbanti etaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusitṭhi.

Tatiyagāthāya anupavādoti vācāya kassaci anupavadaṇaṃ. Anupaghātoti kāyena manasā ca kassaci upaghātākaraṇaṃ manasāpi paresaṃ anattacintanādivasena upaghātakaraṇassa vajjetabbattā. Pātimokkheti yaṃ taṃ paatimokkhaṃ atipamokkhaṃ uttamaṃ sīlaṃ, pāti vā sugatibhayehi mokkheti duggatibhayehi, yo vā naṃ pāti, taṃ mokkhetīti pātimokkhanti vuccati, tasmīṃ pātimokkhe ca. Saṃvaroti sattannaṃ āpattikkhandhānaṃ avītikkamalakkhaṇo saṃvaro. Mattaññutāti bhojane mattaññutā paṭiggahaṇaparibhogavasena pamāṇaññutā. Pantaṇca sayanāsananti janasaṅghaṭṭavirahitaṃ nijjanasambādhaṃ vivittaṃ senāsanañca. Ettha dvīhiyeva paccayehi catupaccayasantoso dīpitoti veditabbo paccayasantosasāmaññena itaradvayassapi lakkhaṇahāranayena jotitabhāvato. Adhicitte ca āyogoti vipassanāpādakaṃ aṭṭhasamāpatticittaṃ adhicittaṃ, tatopi ca maggaphalacittameva adhicittaṃ, tasmīṃ yathāvutte adhicitte āyogo ca, anuyogoti attho. Etaṃ buddhāna sāsanaṃ etaṃ parassa anupavadaṇaṃ anupaghātanaṃ pātimokkhe saṃvaro paṭiggahaṇaparibhogesu mattaññutā vivittasenāsanasevanaṃ adhicitānuyogo ca buddhānaṃ sāsanaṃ ovādo anusitṭhi.

Imā pana sabbabuddhānaṃ pātimokkhuddesagāthā hontīti veditabbā. Tenāha “eteneva upāyenā”tiādi. Yāva sāsanaṃ pariyaṇṭati dharmānakabuddhānaṃ anusāsanapariyaṇṭaṃ sandhāya vuttaṃ, yāva buddhā dharanti, tāva uddisitabbataṃ āgacchantīti vuttaṃ hoti. Ovādapātimokkhaṇhi buddhāyeva uddisanti, na sāvakā. Paṭhamabodhiyaṃyeva uddesamāgacchantīti sambandho. Paṭhamabodhi cettha vīsativassaparicchinnaṃ mahāgaṇṭhipade vuttaṃ. Tañca heṭṭhā aṭṭhakathāyameva “bhagavato hi paṭhamabodhiyaṃ vīsativassantare nibaddhupaṭṭhāko nāma natthī”ti kathitattā “paṭhamabodhi nāma vīsativassānī”ti gahetvā vuttaṃ. Ācariyadhammapālattherena pana “pañcavassānīyeva vassesu ādito pannarasa vassāni paṭhamabodhī”ti vuttaṃ. Evañca sati majjhe pannarasa vassāni majjhimbodhi, ante pannarasa vassāni pacchimabodhīti tiṇṇaṃ bodhīnaṃ samappamāṇatā siyāti tampi vuttaṃ. Pannarasattikena hi pañcavassāni

pūrenti. Aṭṭhakathāyaṃ pana pannarasavassappamāṇāya paṭhamabodhiyā vīsativassesuyeva antogadhattā “paṭhamabodhiyaṃ vīsativassantare”ti vuttanti evampi sakkā viññātum.

Nanu ca kānici sikkhāpadāni paññapetvāpi na tāva āṇāpātimokkhaṃ anuññātāṃ pacchā therassa āyācanena anuññātattā, tasmā kathametaṃ vuttaṃ “sikkhāpadapaññattikā lato pana pabhuti āṇāpātimokkhameva uddisīyati”ti, yadipi kānici sikkhāpadāni paññapetvāva āṇāpātimokkhaṃ na anuññātāṃ, tathāpi apaññatte sikkhāpade āṇāpātimokkhaṃ natthi, kintu paññattheyevāti imamatthaṃ dassetuṃ “sikkhāpadapaññattikā lato pana pabhuti”ti vuttaṃ. Pubbārāmeti sāvatthiyā pācīnadisābhāge katattā evaṃladdhāvohāre mahāvihāre. Migāramātupāsādeti migāraseṭṭhino mātutṭhāniyattā migāramātāti saṅkhyāṃ gatāya visākhāmahāupāsikāya kārīte pāsāde. Aṭṭhānanti hetupaṭikkhepo. Anavakāsoti paccayapaṭikkhepo. Ubhayenapi kāraṇameva paṭikkhipati. Yanti yena kāraṇena.

Tesanti bhikkhūnaṃ. Sammukhasāvakānaṃ santike pabbajitāti sabbantimānaṃ subhaddasādisānaṃ sammukhasāvakānaṃ santike pabbajite sandhāya vadati. Khattiyakulādivaseneva vividhā kulāti sambandho.

Uccanīcauḷāruḷārabhogādikulavasena vāti uccanīcakulavasena uḷāruḷārabhogādikulavasena vāti yojetabbaṃ. Tattha khattiyabrāhmaṇavasena vā khattiyabrāhmaṇagahapatikānaṃ vasena vā uccakulatā veditabbā, sesānaṃ vasena nīcakulatā. Uḷāruḷārabhogādikulavasena vāti uḷārataratamaupabhogavantādikulavasena. Uḷārātisayajotanatthañhi puna uḷāraggaṇaṃ “dukkhadukkha”ntiādīsu viya. Ādi-saddena uḷārānuḷārānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Brahmacariyaṃ rakkhantīti vuttamevatthaṃ pakāsetvā dassento āha “ciraṃ pariyattidhammaṃ pariharanti”ti. Apaññattepi sikkhāpade yadi samānājātiādikā siyumu, attano attano kulānugataganthaṃ viya na nāseyyumu. Yasmā pana sikkhāpadampi apaññattaṃ, ime ca bhikkhū na samānājātiādikā, tasmā vināsesunti imamatthaṃ dassetuṃ “yasmā ekanāmā...pe... tasmā aññamaññaṃ viheṭhenta”tiādi vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā ciraṭṭhitikavārepi “nānānāmā”tiādi vuttanti? Satipi tesāṃ nānājaccādivāse sikkhāpadapaññattiyā eva sāsanaṃ cirappavattīti dassanatthaṃ vuttaṃ. Sikkhāpadapaññattivaseneva sāsanaṃ cirappavatti. Yasmā buddhā attano parinibbānato uddhampi vinetabbasattasambhave sati sikkhāpadaṃ paññapenti, asati na paññapenti, tasmāti veditabbo. Yathā kāyavacīdvārasaṅkhātāṃ viññattim samuṭṭhāpetvā pavattamānampi cittaṃ tassāyeva viññattiyā vasena pavattanato “kāyavacīdvārehi pavatta”nti vuccati, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathā tanti ettha tanti nipātamattaṃ. Vaggasaṅgahapaṇṇāsasaṅgahādīhīti sīlakkhandhavagga mahāvaggādivaggasaṅgahavasena mūlapaṇṇāsamaajhamapaṇṇāsādīpaṇṇāsasaṅgahavasena. Ādi-saddena saṃyuttādisaṅgaho veditabbo.

Evaṃ vitakketha, mā evaṃ vitakkayitthāti ettha evanti yathānusiṭṭhāya anusāsaniyā vidhivasena paṭisedhanavasena ca pavattitākāraparāmasanaṃ, sā ca sammāvitakkānaṃ micchāvitakkānañca pavattiākāradassanavasena pavattati atthaānisaṃsassa ādīnavassa ca vibhāvanatthaṃ. Tenāha “nekkhammavitakkādayo tayo vitakke vitakkethā”tiādi. Ettha ādi-saddena abyāpādavitakkaavihiṃsāvitakkānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobo, nīvaraṇehi nikkhantattā paṭhamajjhānaṃ,

sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasaṅkhatehi nikkhantattā nibbānaṃ, upanissayato sampayogato ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṃyutto vitakko nekkhammavitakko, sammāsaṅkappo. So asubhajjhānassa pubbabhāge kāmāvacaro hoti, asubhajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Byāpādassa paṭipakkho abyāpādo, kañcīpi na byāpādentī etenāti vā abyāpādo, mettā. Yathāvuttena abyāpādena paṭisaṃyutto vitakko abyāpādavitakko. So mettājjhānassa pubbabhāge kāmāvacaro hoti, mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro. Vihimsāya paṭipakkhā, na vihiṃsanti vā etāya satteti avihiṃsā, karuṇā. Tāya paṭisaṃyutto vitakko avihiṃsāvitakko. So karuṇājjhānassa pubbabhāge kāmāvacaro, karuṇābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne rūpāvacaro, taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā uppannamaggaphalakāle lokuttaro.

Nanu ca alobhādosāmojhānaṃ aññamaññāvirahato nesaṃ vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ nekkhammavitakkādīnaṃ aññamaññaṃ asaṅkarato vavatthānaṃ na hotīti? No na hoti. Yadā hi alobho padhāno hoti niyamitapariṇatasamudācārādivasena, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Tathā hi yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko patitṭhahati.

Taṃsampayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacīpi aviheṭṭhanajātikatāya avihiṃsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya. Te itare dve tasseva nekkhammavitakkassa anugāmino sarūpato adissanato tasmīṃ sati hontī, asati na hontīti anumāneyyā bhavanti. Evameva yadā mettāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti. Yadā karuṇāpadhāno cittuppādo hoti, tadā itare dve tadanvāyikā bhavanti.

Kāmavitakkādayoti ettha ādi-saddena byāpādavitakkavihiṃsāvitakkānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha kāmapaṭisaṃyutto vitakko kāmavitakko. Ettha hi dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko kāmavitakko, kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmehi paṭisaṃyuttoti yojetabbaṃ. Byāpādapaṭisaṃyutto vitakko byāpādavitakko. Vihimsāpaṭisaṃyutto vitakko vihiṃsāvitakko. Tesu dve sattesupī saṅkhāresupī uppajjanti. Kāmavitakko hi piye manāpe satte vā saṅkhāre vā vitakkentassa uppajjati, byāpādavitakko appiye amanāpe satte vā saṅkhāre vā kujjhitvā olokanakālato paṭṭhāya yāva vināsanā uppajjati, vihiṃsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati. Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi, “ime sattā haññantu vā ucchijjantu vā vinassantu vā mā vā ahesu”nti cintanakāle pana sattesu uppajjati. Atha kasmā vuttaṃ “saṅkhāro dukkhāpetabbo nāma natthi”ti, nanu ye dukkhāpetabbāti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? Saccametam, te pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihiṃsāvitakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ paṭisaṃvedenti vuttalakkhaṇāyogato, te sandhāya “vihiṃsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati”ti vuttaṃ.

Anupādāya āsavehi cittāni vimuccīmsūti ettha āsavehīti katthuatthe karaṇaniddeso, cittānīti paccattabahuvacanaṃ, vimuccīmsūti kammasādhanaṃ, tasmā āsavehi kattubhūtehi anupādāya ārammaṇavasena aggahetvā cittāni vimuccitānīti evamettha attho gahetabboti āha “tesaṃhi cittānī”tiādi. Yehi āsavehīti etthāpi kattuatthe eva karaṇaniddeso. Vimuccīmsūti kammasādhanaṃ. Na te tāni gahetvā vimuccīmsūti te

āsavā tāni cittāni ārammaṇavasena na gahetvā vimuccim̐su vimocesuṃ. Ettha hi cittānīti upayogabahuvacanaṃ, vimuccim̐sūti kattusādhanaṃ. Anuppādanīrodhena nirujjhamānāti āyatiṃ anuppattisaṅkhātena nirodhena nirujjhamānā āsavā. Aggahetvā vimuccim̐sūti ārammaṇakaraṇavasena aggahetvā cittāni vimocesuṃ. Vikasitacittā ahesunti sātisayaññārasmisamphassena samphullacittā ahesuṃ. Purimavacanāpekkhanti “aññatarasmim̐ bhiṃsanake vanasaṇḍe”ti vuttavacanāpekkhaṃ. Tenāha “yaṃ vuttaṃ aññatarasmim̐ bhiṃsanake vanasaṇḍeti, tatrā”ti. Katanti bhāvasāadhanavāci idam̐ padanti āha “bhiṃsanakatasim̐ hoti, bhiṃsanakakiriyāyā”ti. Bhiṃsanassa karaṇam̐ kiriyā bhiṃsanakataṃ, tasmim̐ bhiṃsanakatasim̐.

Idāni aññathāpi atthayojanaṃ dassento āha “atha vā”tiādi. Imasmim̐ atthavikappe bhiṃsayatīti bhiṃsano, bhiṃsano eva bhiṃsanako, tassa bhāvo bhiṃsanakattanti vattabbe ta-kārassa lopaṃ katvā “bhiṃsanakata”nti vuttanti dassento āha “bhiṃsanakatasminti bhiṃsanakabhāveti attho”tiādi. Yebhuyyaggahaṇam̐ lomavantavasesenapi yojetabbaṃ, na lomavasenevāti āha “bahutarānaṃ vā”tiādi.

Purisayugavasenāti purisakālavasena, purisānaṃ āyuppaṃāvasenāti vuttaṃ hoti. “Sabbapacchimako subhaddasādiso”ti tīsupi gaṇṭhipadesu vuttaṃ. Tasmim̐ kāle vijjamaññaṃ dvinnam̐ purisānaṃ āyuparicchedaṃ sakalameva gahetvā “satasahassaṃ...pe... aṭṭhāsī”ti vuttaṃ. Dveyeva purisayugānīti ettha purisānaṃ yugappavattikālo purisayugaṃ. Abhilāpamattameva cetam̐, atthato pana purisova purisayugaṃ. Dharamāne bhagavati ekaṃ purisayugaṃ, parinibbute ekanti katvā “dveyeva purisayugānī”ti vuttaṃ. Parinibbute pana bhagavati ekameva purisayugaṃ asītiyeva vassasahassāni brahmacariyaṃ aṭṭhāsīti veditabbaṃ.

20. Sāvakayugānīti sāvakā eva sāvakayugāni. Asambhuṇantenāti apāpuṇantena. Gabbhaṃ gaṇhāpentassāti sabbaññutaññāṇassa vijāyanatthaṃ ñāṇagabbhaṃ gaṇhāpentassa.

21. Ko anusandhīti pubbāparakathānaṃ kiṃ anusandhānaṃ, ko sambandhoti attho. Sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhanti yāciyatīti yācanā, sikkhāpadapaññattiyeva yācanā sikkhāpadapaññattiyācanā, taṃ apekkhatīti sikkhāpadapaññattiyācanāpekkhaṃ bhumma vacanaṃ, yāciyamānasikkhāpadapaññattiapekkhaṃ bhumma vacananti vuttaṃ hoti. Yācanavisitṭhā sikkhāpadapaññattiyeva hi “tatthā”ti iminā parāmaṭṭhā, teneva vakkhati “tattha tassā sikkhāpadapaññattiyā”ti. Yaṃ vuttanti “sikkhāpadaṃ paññapeyyā”ti iminā yaṃ sikkhāpadapaññāpanaṃ vuttaṃ, yācitantī attho. Tattha tassā sikkhāpadapaññattiyāti tassam̐ yāciyamānasikkhāpadapaññattiyanti attho. Akālanti sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ.

Āsavaṭṭhānīyāti ettha adhikaraṇe anīyasaddoti āha “āsavā tiṭṭhanti etesū”tiādi. Ke pana te āsavā, ke ca dhammā tadadhikaraṇabhūtāti āha “yesu diṭṭhadhammikasamparāyikā”tiādi. Diṭṭhadhammikaṃ parūpavādādayo, samparāyikā āpāyikā apāyadukkhavisesā. Te āsavanti tena tena paccayavasena pavattantīti āsavā. Nesanti parūpavādādiāsavānaṃ. Teti vītikkamadhammā. Asati āsavaṭṭhāniye dhamme sikkhāpadapaññattiyaṃ ko doso, yenevaṃ vuttanti āha “yadi hi paññapeyyā”tiādi, vītikkamadosaṃ adisvā yadi paññapeyyāti adhippāyo. Parammukhā akkosanaṃ parūpavādo, parehi vacanesu dosāropanaṃ parūpārambho, sammukhā garahanaṃ garahadoso.

Kathañhi nāma paliveṭhessatīti sambandho, kathaṃ-saddayoge anāgatappayogo daṭṭhabbo. Anvāyikoti anuvattako. Bhogakkhandhanti bhogarāsiṃ. “Amhākamete”ti ñāyantīti ñātī, pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanaṭṭhena parivaṭṭo, ñātīyeva parivaṭṭo ñātīparivaṭṭo. Ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhāti ghāsacchādane paramatāya uttamatāya santuṭṭhā, ghāsacchādanapariyesane sallekhasena paramatāya ukkaṭṭhabhāve saṇṭhitāti attho. Ghāsacchādaneva vā paramaṃ paramā koṭi etesaṃ na tato paraṃ kiñci asāmisajātaṃ pariyesanti paccāsīanti cāti ghāsacchādanaparamā, tesāṃ bhāvo ghāsacchādanaparamatā, tassaṃ ghāsacchādanaparamatāya santuṭṭhā. Tesu nāma koti yathāvuttaguṇavisitṭhesu tesu bhikkhūsu ko nāma. Lokāmisabhūtanti lokapariyāpannaṃ hutvā kilesehi āmasitabbattā lokāmisabhūtaṃ. Pabbajjāsāṅkhepenevāti “pāṇātipātā veramaṇī”tiādinā pabbajjāmukheneva. Etanti methunādīnaṃ akaraṇaṃ. Thāmanti sikkhāpadānaṃ paññāpanakiriyāya sāmattiyaṃ. Balanti yāthāvato sabbadhammānaṃ paṭivedhasamatthaṃ ñāṇabalaṃ. Kuppeyyāti kuppaṃ bhaveyya. Etassevatthassa pākaṭakaraṇaṃ na yathāṭṭhāne tiṭṭheyyāti, paññattitiṭṭhāne na tiṭṭheyyāti attho. Akusaloti tikicchitūṃ yuttakālassa aparijānato akusalo acheke. Avuddhi anayo, byasanaṃ dukkhaṃ. Paṭikaccevāti gaṇḍuppādanato paṭhamameva. Sañchaviṃ katvāti sobhanacchaviṃ katvā. Bālavejjoti apaṇḍitavejjo. Lohitakkhayañca maṃ pāpetīti vibhattivipariṇāmaṃ katvā yojetabbaṃ.

Akālaṃ dassetvāti sikkhāpadapaññattiyā akālaṃ dassetvā. Rogaṃ vūpasametvāti phāsuṃ katvā. Sake ācariyaketi ācariyassa bhāvo, kammaṃ vā ācariyakaṃ, tasmiṃ attano ācariyabhāve, ācariyakamme vā. Nimittatthe cetāṃ bhumma vacanaṃ. Veditānubhāvoti pākaṭānubhāvo.

Vipulabhāvenāti pabbajitānaṃ bahubhāvena. Sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjantīti yasmā senāsanāni pahonti, tasmā āvāsamacchariyādi hetukā sāsane ekacce āsavaṭṭhānīyā dhammā na uppajjanti. Iminā nāyena etena padasodhammasikkhāpadādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Lābhagga mahattanti cīvarādila bhittabbapaccayo lābho, tassa aggaṃ mahattaṃ paṇītataṃ bahubhāvo vā. Bahussutassa bhāvo bāhusaccaṃ. Ayoniso ummujjamaṇāti anupāyena abhinivisa mānā, viparītato jāna mānāti attho. Rasena rasaṃ saṃsanditvāti sabhāvena sabhāvaṃ saṃsanditvā, anuññāta paccattharaṇādīsu sukhasaṃphassa māññato upādinnaphassarasēpi anavajjasaññitāya anupādinnaphassarasena upādinnaphassaraṃ saṃsanditvā, samānabhāvaṃ upanetvāti attho. Uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsaṃ dīpentīti “tathāhaṃ bhagavatā dhammaṃ desitaṃ ājānāmi”tiādinā satthusāsaṃ uddhammaṃ ubbinayaṃ katvā dīpentī.

Imasmiṃ attheti “nirabbudo hi, sārīputta, bhikkhusaṅgho”ti evaṃ vuttabhikkhusaṅghasaññite atthe. Kathaṃ pana dussīlānaṃ corabhāvoti āha “te hi assamaṇāva hutvā”tiādi. Kāḷakadhammayogāti dussīlātasaṅkhātāpāpadhammayogato. Pabhassaroti pabhassaraṣilo. Sāroti vuccantīti sāsana brahmacariyassa sārābhūtattā sīlādayo guṇā “sāro”ti vuccanti.

Sabbaparittaguṇoti sabbehi nihīnaguṇo, appaguṇo vā. So sotāpannoti ānandattheraṃ sandhāya vadati. Sotaṃ āpannoti maggasotaṃ āpanno. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato pellanato soto ariyamaggoti āha “sototi ca maggasettaṃ adhivacana”nti. Sotāpannoti tena samannāgatassa puggalassāti iminā

maggasamaṅgī sotāpannoti vatvā tamevattham udāharaṇena sādhetvā idāni idhādhīppetapuggalaṃ niddhāretvā dassento āha “idha panā”tiādi. Idha āpannasaddo “phalasacchikiriyāya paṭipanno”tiādīsu viya vattamānakālikoti āha “maggena phalassa nāmaṃ dinna”nti. Maggena hi attanā sadisassa aṭṭhaṅgikassa vā sattaṅgikassa vā phalassa sototi nāmaṃ dinnaṃ, atītakālikatte pana sarasatova nāmalābho siyā. Maggakkhaṇe hi maggasotaṃ āpajjati nāma, phalakkhaṇe āpanno.

Virūpaṃ sadukkhaṃ saupāyāsaṃ nipātetīti vinipāto, apāyadukkhe khipanako. Dhammoti sabhāvo. Tenāha “na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvo”ti. Atha vā dhammoti apāyesu khipanako sakkāyadīṭṭhiādiko akusaladhammo. Yassa pana so akusaladhammo natthi sabbaso pahīnattā, so yasmā apāyesu attānaṃ vinipātanasabhāvo na hoti, tasmā vuttaṃ “na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttaṃ hoti”ti. Kasmāti avinipātanadhammatāya kāraṇaṃ pucchati. Apāyaṃ gamentīti apāyagamaṇīyā. Vinipātanasabhāvoti uppajjanasabhāvo. Sammattaniyāmena maggenāti sammā bhavaniyāmakena paṭiladdhamaggena. Niyatoti vā heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya niyato. Sambodhīti uparimaggattayaśāṅkhātā sambodhi. Sambujjhatīti hi sambodhi, ariyamaggo. So ca idha paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho eva adhigantabbabhāvena icchitabboti. Tenāha “uparimaggattayaṃ avassaṃ sampāpako”ti. Uparimaggattayaṃ avassaṃ sampāpuṇātīti sampāpako, sotāpanno.

Vinayapaññattiyācanakathā niṭṭhitā.

Buddhāciṇṇakathā

22. Anudhammatāti lokuttaradhammānugato dhammo. Anapaloketvāti padassa vivaraṇaṃ “anāpucchitvā”ti. Janapadacārikaṃ pakkamantīti ettha iti-saddo gamyamānatāya na vutto, evaṃ aññatthāpi īdisesu ṭhānesu. Tattha janapadacārikanti janapadesu caraṇaṃ, caraṇaṃ vā cāro, so eva cārikā, janapadesu cārikā janapadacārikā. Taṃ pakkamanti, janapadagamaṇaṃ gacchantīti attho. Pakkamantiyevāti avadhāraṇena no na pakkamantīti dasseti. “Janapadacārikaṃ pakkamantī”ti ettha ṭhatvā bhagavato cārikāpakkamanavidhiṃ dassento āha “janapadacārikaṃ carantā cā”tiādi. Cārikā ca nāmesā duvidhā turitacārikā ceva aturitacārikā ca. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṃ disvā tassa bodhanatthāya sahasā gamaṇaṃ turitacārikā nāma, sā mahākassapattherapaccuggamaṇādīsu daṭṭhabbā. Bhagavā hi mahākassapattheraṃ paccuggacchanto muhuttēna tigāvutamagamāsi, āḷavakassatthāya tiṃsayojanaṃ, tathā aṅgulimālassa, pukkusātissa pana pañcacattālīsayaṇaṃ, mahākappinassa vīsayaṇasatāṃ, dhaniyassatthāya sattayaṇasatāni agamāsi, dhammasenāpatino saddhivihārikassa vanavāsītissasāmaṇerassa tigāvutādhikaṃ vīsayaṇasatāṃ agamāsi, ayaṃ turitacārikā. Yaṃ pana gāmanigamaṇaṃ paṭipāṭiyā devasikaṃ yojanaadḍhayojanaśāṅkhaṇaṃ piṇḍapātacariyādīhi lokaṃ anuggaṇhantassa gamaṇaṃ, ayaṃ aturitacārikā nāma. Imaṃ pana cārikaṃ caranto bhagavā mahāmaṇḍalaṃ majjhimamaṇḍalaṃ antimamaṇḍalanti imesaṃ tiṇṇaṃ maṇḍalānaṃ aññatarasmiṃ carati. Tattha “janapadacārika”nti vuttattā aturitacārikāva idhādhīppetā. Tameva vibhajitvā dassento āha “mahāmaṇḍalaṃ majjhimamaṇḍala”ntiādi.

Tattha antimamaṇḍalanti khuddakamaṇḍalaṃ, itaresaṃ vā maṇḍalānaṃ antogadhattā antimamaṇḍalaṃ, abbhantarimamaṇḍalanti vuttaṃ hoti. Imesaṃ pana maṇḍalānaṃ kiṃ pamāṇanti āha “tattha mahāmaṇḍalaṃ navayaṇasatika”ntiādi.

Navayojanasatikampi tñānaṃ majjhimadesapariyāpannameva, tato paraṃ nādhīpetāṃ turitacārikāvasena agamanato. Yasmā nikkhantakālato paṭṭhāya gatagataṭṭhānassa catūsu passesu samantato yojanasataṃ ekakolāhalaṃ hoti, purimaṃ purimaṃ āgatā nimantetuṃ labhanti, itaresu dvīsu maṇḍalesu sakkāro mahāmaṇḍalaṃ osarati, tattha buddhā bhagavanto tesu tesu gāmanigamesu ekāhaṃ dvīhaṃ vasantā mahājanaṃ āmisapaṭiggahena anuggaṇhanti, dhammadānena ca vivaṭṭūpanissitaṃ kusalaṃ vaḍḍhenti, tasmā vuttaṃ “gāmanigamādīsu mahājanaṃ āmisapaṭiggahena anuggaṇhantā”tiādi. Samathavipassanā taruṇā hontīti ettha taruṇā vipassanāti saṅkhāraparicchedane ñāṇaṃ kaṅkhāvitaraṇe ñāṇaṃ sammāsane ñāṇaṃ maggāmagge ñāṇanti catunnaṃ ñāṇānaṃ adhivacanaṃ. Samathassa taruṇabhāvo pana upacārasamādhivasena veditabbo. “Sace pana antovasse bhikkhūnaṃ samathavipassanā taruṇā hontī”ti idaṃ nidassanamattanti daṭṭhabbaṃ. Aññenapi majjhimamaṇḍale veneyyānaṃ ñāṇaparipākādikāraṇena majjhimamaṇḍale cārikaṃ caritukāmā cātumāsaṃ vasitvāva nikkhamanti.

Pavāraṇāsaṅghaṃ datvāti anumati dānavasena datvā. Māgasirassa paṭhamadivaseti māgasiramāsassa paṭhamadivase. Idañcetarahi pavattavohāravasena kattikamāsassa aparapakkhapāṭipadadivasāṃ sandhāya vuttaṃ. Tesanti tesāṃ buddhānaṃ. Tehi vinetabbattā “tesāṃ vineyyasattā”ti vuttaṃ. Vineyyasattāti ca cārikāya vinetabbasattā. Māgasiramāsaṃpi tattheva vasitvā phussamāsassa paṭhamadivaseti idampi nidassanamattanti daṭṭhabbaṃ. Cātumāsavutthānaṃpi buddhānaṃ vineyyasattā aparipakkindriyā honti, tesāṃ indriyaparipākaṃ āgamayamānā aparampi ekamāsaṃ vā dvitīcatumāsaṃ vā tatthevavasitvā mahābhikkhusaṅghaparivārā nikkhamitvā purimanayeneva lokaṃ anuggaṇhantā sattahi vā chahi vā pañcahi vā catūhi vā māsehi cārikaṃ pariyosāpentī. Veneyyavasenevāti avadhāraṇena na cīvarādi hetu carantīti dasseti. Tathā hi imesu tīsu maṇḍalesu yattha katthaci cārikaṃ carantā na cīvarādi hetu caranti, atha kho ye duggatabālajīṇṇabyādhikā, te “kadā tathāgataṃ āgantvā passissanti, mayi pana cārikaṃ carante mahājano tathāgatadassanaṃ labhissati, tattha keci cittāni pasādessanti, keci mālādīhi pūjessanti, keci kaṭacchubhikkhaṃ dassanti, keci micchādassanaṃ pahāya sammādiṭṭhikā bhavissanti, taṃ nesaṃ bhavissati dīgharattaṃ hitāya sukhāyā”ti evaṃ lokānukampāya cārikaṃ caranti.

Apica catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti jaṅghavihāravasena sarīraphāsukatthāya, aṭṭhuppattikālābhikaṅkhanatthāya, bhikkhūnaṃ sikkhāpadapaññāpanatthāya, tattha tattha paripākagatindriye bodhaneyyasatte bodhanatthāyāti. Aparehipi catūhi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti buddhaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, dhammaṃ, saṅghaṃ saraṇaṃ gacchissantīti vā, mahatā dhammavassena catasso parisā santappessāmāti vā. Aparehipi pañcahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti pañātipātā viramissantīti vā, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjapamādatṭhānā viramissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti paṭhamaṃ jhānaṃ paṭilabhissantīti vā, dutiyaṃ...pe... nevasaññānāsaññāyatana samāpattiṃ paṭilabhissantīti vā. Aparehipi aṭṭhahi kāraṇehi buddhā bhagavanto cārikaṃ caranti sotāpattimaggaṃ adhigamissantīti vā, sotāpattiphalāṃ...pe... arahattaphalaṃ sacchikarissantīti vāti.

Pupphāni ocinantā viya carantīti iminā yathā mālākāro bahum pupphagacchaṃ disvā tattha cirampi tathā pupphāni ocinitvā pupphasuññaṃ gacchaṃ disvā tattha papañcaṃ akatvā taṃ pahāya aññattha gantvā pupphāni ocinanto vicarati, evameva buddhāpi yattha gāmanigamādīsu vineyyasattā bahū honti, tattha cirampi vasantā te vinetvā vineyyasuññaṃ gāmanīsu papañcaṃ akatvā taṃ pahāya aññattha bahuvineyyakesu gāmanīsu vasantā vicarantīti dasseti. Tatoyeva ca atikhuddakepi antimamaṇḍale upanissayavantānaṃ bahubhāvato tāva bahumpi kālaṃ sattamāsapariyantam cārikaṃ caranti.

Santasabhāvattā kilesasamaṇahetutāya vā santam nibbānaṃ, sukhakāraṇatāya ca sukhanti āha “santam sukham nibbānamārammaṇam katvā”ti. Dasasahassacakkavāleti jātikkhettabhūtāya dasasahassilokadhātuyā. Idañca devabrahmaṇaṃ vasena vuttam, manussā pana imasmiṃyeva cakkavāle bodhaneyyā honti. Bodhaneyyasattasamavalokananti paṭhamam mahākaruṇāya pharitvā pacchā sabbaññutaññāṇajālaṃ pattharitvā tassa anto pavittānaṃ bodhaneyyasattānaṃ samolokanaṃ. Buddhā kira mahākaruṇāsamāpattiṃ samāpajjitvā tato vuṭṭhāya “ye sattā bhabbā paripākaññaṃ ajjayeva mayā vinetabbā, te mayham ñaṇassa upaṭṭhahantū”ti cittaṃ adhiṭṭhāya samannāharanti. Tesam saha samannāhārā eko vā dve vā bahū vā tadā vinayūpagā veneyyā sabbaññutaññāṇassa āpāthamāgacchanti, ayamettha buddhānubhāvo. Evaṃ āpāthamāgatānaṃ pana nesaṃ upanissayaṃ pubbacariyaṃ pubbahetuṃ sampativattamānañca paṭipattiṃ olokenti. Veneyyasattapariggaṇhanatthañhi samannāhāre kate paṭhamam nesaṃ veneyyabhāveneva upaṭṭhānaṃ hoti. Atha “kiṃ nu kho bhavissatī”ti saraṇagamanādivasena kañci nipphattiṃ vīmaṃsamānā pubbupanissayāni olokenti.

Otiṇṇeti ārocite, parisamajjham vā otiṇṇe. Dvikkhattunti ekasmiṃ samvacchare dvikkhattum. Buddhakāle kira ekekasmiṃ samvacchare dve vāre bhikkhū sannipatanti upakaṭṭhavassūpanāyikakāle ca pavāraṇākāle ca. Upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya dasapi vīsampi tiṃsampi cattālīsampi paññāsampi bhikkhū vaggavaggā hutvā kammaṭṭhānatthāya āgacchanti. Bhagavā tehi saddhiṃ sammoditvā “kasmā, bhikkhave, upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya vicarathā”ti pucchati. Atha te “bhagavā kammaṭṭhānattham āgatamha, kammaṭṭhānaṃ no dethā”ti yācanti. Satthā tesam cariyavasena rāgacaritassa asubhakammaṭṭhānaṃ deti, dosacaritassa mettākammaṭṭhānaṃ, mohacaritassa “uddeso paripucchā kālana dhammassavanaṃ kālana dhammasākacchā idaṃ tuyham sappāya”nti ācikkhati. Kiñcāpi hi mohacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ, kammaṭṭhānabhāvanāya pana bhājanabhūtaṃ kātuṃ sammohavigamāya paṭhamam uddesaparipucchādhammassavanadhammasākacchāsu niyojati. Vitakkacaritassa ānāpānassatikammaṭṭhānaṃ deti. Saddhācaritassa visesato purimā cha anussatiyo sappāyā, tāsam pana anuyuñjane ayaṃ pubbabhāgapaṭipattīti dassetuṃ pasādanīyasuttantaṇa buddhasubodhitam dhammasudhammataṃ saṅghasuppaṭipattīñca pakāseti. Ñāṇacaritassa pana maraṇassati upasamānussati catudhātuvavatthānaṃ āhārepaṭikūlasaññaṃ visesato sappāyā, tesam upakāradhammadassanattham aniccatādīpaṭisaṃyutte gambhīre suttanta katheti. Te kammaṭṭhānaṃ gahetvā sace sappāyaṃ hoti, satthu santike eva vasanti. No ce hoti, sappāyaṃ senāsanaṃ pucchantā gacchanti. Tepi tattha vasantā temāsikaṃ paṭipadaṃ gahetvā ghaṭentā vāyamantā sotāpannāpi honti sakadāgāminopi anāgāminopi arahantopi. Tato vutthavassā pavāretvā satthu santikaṃ gantvā “bhagavā aham tumhākaṃ santike kammaṭṭhānaṃ gahetvā sotāpattiphalam

patto...pe... ahaṃ aggaphalaṃ arahatta’’nti paṭiladdhaguṇaṃ ārocenti, upari anadhigatassa adhigamāya kammaṭṭhānañca yācanti. Tena vuttaṃ “pure vassūpanāyikāya ca kammaṭṭhānaggahaṇatthaṃ...pe... upari kammaṭṭhānaggahaṇatthañcā’’ti.

Āyāmāti ettha ā-saddo “āgacchā’’ti iminā samānatthoti āha “āyāmāti āgaccha yāmā’’ti, ehi gacchāmāti attho. Ānandāti bhagavā santikāvacarattā therāṃ ālapati, na pana tadā satthu santike vasantānaṃ bhikkhūnaṃ abhāvato. Pañcasataparimāṇo hi tadā bhagavato santike bhikkhusaṅgho. Thero pana “gaṇhathāvuso pattacīvarāni, bhagavā asukaṭṭhānaṃ gantukāmo’’ti bhikkhūnaṃ āroceti. “Atha kho bhagavā āyasmantaṃ ānandaṃ āmantesī’’ti vuttattā “bhagavato paccassosī’’ti idha bhagavatoti sāmivacanaṃ āmantanavacanameva sambandhīantaraṃ apekkhatīti iminā adhippāyena “bhagavato vacanaṃ paṭiassosī’’ti vuttaṃ. Bhagavatoti pana idaṃ patissavasambandhena sampadānavacanaṃ yathā “devadattassa paṭissuṇoti’’ti. Paccassosīti ettha paṭi-saddo abhimukhavacanoti āha “abhimukho hutvā suṇī’’ti. Bhagavato mukhābhimukho hutvā adhivāsetvā suṇi, na udāsino hutvāti adhippāyo.

Tassa pāṭihāriyassa āgantukavasena katattā vuttaṃ “nagaradvārato paṭṭhāyā’’ti. Suvaṇṇarasapiṇṇarāhi rasmīhīti ettha rasa-saddo udakapariyāyo, piṇṇara-saddo hemavaṇṇapariyāyo, tasmā suvaṇṇajaladhārā viya suvaṇṇavaṇṇāhi rasmīhīti attho. Samujjotayamānoti obhāsayamāno. Assāti verañjassa brāhmaṇassa. Bhagavantaṃ upanīṣiditukāmoti bhagavantaṃ upagantvā nisīditukāmo, bhagavato samīpe nisīditukāmoti vuttaṃ hoti.

Brāhmaṇa tayā nimantitā vassaṃvutthā amhāti pāḷiyaṃ sambandho veditabbo. Dātabbo assāti dātabbo bhaveyya. No asantoti neva avijjamāno, kintu vijjamānoyevāti dīpeti. Vinā vā liṅgavipallāsenettha attho daṭṭhabboti āha “atha vā’’tiādi. Iminā sāmāññavacanato ettha napuṃsakaliṅganiddesoti dasseti. No natthīti no amhākaṃ natthi. Noti vā etassa vivaraṇaṃ natthīti. Kesaṃ adātukāmatā viyāti āha “yathā’’tiādi. Pahūtavittūpakaraṇānanti ettha vittīti tuṭṭhi, vittiyā upakaraṇaṃ vittūpakaraṇaṃ, tuṭṭhikāraṇanti attho. Pahūtaṃ dhanadhaññajātarūparajatanānāvidhālaṅkārasuvaṇṇabhājanādibhedāṃ vittūpakaraṇametesanti pahūtavittūpakaraṇā, tesāṃ pahūtavittūpakaraṇānaṃ maccharīnaṃ yathā adātukāmatā, evaṃ no adātukāmatāpi natthīti sambandho. Taṃ kutettha labbhāti ettha tanti taṃ kāraṇaṃ, taṃ kiccaṃ vā. Etthāti gharāvāse. Dutiye pana atthavikappe tanti deyyadhammassa parāmasanaṃ. Etthāti imasmim̐ temāsabbhantareti attho. Yanti yena kāraṇena, kiriyāparāmasanaṃ vā. Dutiye pana atthavikappe yanti yaṃ deyyadhammanti attho.

Alaṃ gharāvāsapalibodhacintāyāti saññāpetvāti brāhmaṇa netāṃ gharāvāsapalibodhena kataṃ, atha kho mārāvaṭṭanenāti brāhmaṇaṃ saññāpetvā. Taṅkhaṇānurūpāyāti yādisi tadā tassa ajjhāsayaṃpavatti, tadanurūpāyāti attho. Tassa tadā tādisassa vivaṭṭasannissitassa ñāṇaparipākassa abhāvato kevalaṃ abbhantarassannissito eva attho dassitoti āha “diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ atthaṃ sandassetvā’’ti, paccakkhato vibhāvetvāti attho. Kusale dhammeti tebhūmake kusale dhamme. Tatthāti kusalahamme yathāsamādapite. Nanti brāhmaṇaṃ. Samuttejetvāti sammadeva uparūpari nivesetvā puññakiriyāya tikkhavisadabhāvaṃ āpādetvā. Taṃ pana atthato tassa ussāhajananaṃ hotīti āha “saussāhaṃ katvā’’ti. Evaṃ puññakiriyāya saussāhato evarūpaguṇasamaṅgitā ca niyamato

diṭṭhadhammikādiatthasampādananti evaṃ saussāhatāya aññehi ca tasmim̐
vijjamānaguṇehi sampahaṃsetvā sammadeva haṭṭhatuṭṭhabhāvaṃ āpādetvā.

Yadi bhagavā dhammaratanavassaṃ vassi, atha kasmā so visesaṃ nādhigacchi?
Upanissayasampattiyaṃ abhāvato. Yadi evaṃ kasmā bhagavā tassa tathā
dhammaratanavassaṃ vassīti? Vuccate - yadipi tassa visesādhigamo natthi, āyatim̐
pana nibbānādhigamatthāya vāsanābhāgiyā ca sabbā purimāpacchimadhammakathā
ahosīti daṭṭhabbā. Na hi bhagavato niratthakā dhammadesanā atthi. Temāsikopi
deyyadhammoti temāsaṃ dātabbopi deyyadhammo. Yaṃ divasanti yasim̐ divase.

23. Buddhapariṇāyakanti buddho pariṇāyako etassāti buddhapariṇāyako,
bhikkhusaṅgho. Taṃ buddhapariṇāyakaṃ, buddhajeṭṭhakanti attho. Yāvadatthaṃ
katvāti yāva attho, tāva bhojanena tadā katanti adhippāyo. Dātuṃ upanītabhikkhāya
paṭikkhepo nāma hatthasaññāya mukhavikārena vacībhedenā vā hotīti āha
“hatthasaññā”tiādi. Onītapattapāṇinti ettha onīto pattato pāṇi etassāti
onītapattapāṇīti bhinnādhikaraṇavisayoyaṃ saddo bāhiratthasamāsoti āha “pattato
onītapāṇi”ntiādi. “Onītapattapāṇi”ntipi pāṭho, tassattho onittam̐ nānābhūtaṃ
vinābhūtaṃ āmisāpanayanena vā sucikataṃ pattam̐ pāṇito assāti onītapattapāṇi,
taṃ onītapattapāṇim̐, hatthe ca pattañca dhovivā ekamante pattam̐ nikkhipitvā
nisinnanti attho. Pattuṇṇapaṭṭapaṭe cāti pattuṇṇapaṭe ca paṭṭapaṭe ca. Tattha
pattuṇṇapadesa bhavā pattuṇṇā, kosiya visesātipi vadanti. Paṭṭāni pana cīnapaṭāni.
Āyogādīsu āyogoti paṭiāyogo, aṃsabaddhakam̐ pattatthavikādīsu. Bhesajjatelānanti
bhesajjasampākena sādhitatelānaṃ. Tumbānīti cammamayatelabhājanāni.
Ekamekassa bhikkhuno sahasagghanakam̐ telamadāsīti sambandho.

Mahāyāgaṃ yajitvāti mahādānaṃ datvā. Saputtadāraṃ vanditvā nisinnanti
puttadārehi saddhim̐ vanditvā nisinnaṃ. Temāsanti accantasam̐yoge
upayogavacanaṃ. “Temāsaṃ sotabbadhammaṃ ajjeva suṇissāmī”ti nisinnassa taṃ
ajjhāsayaṃ pūretvā desitattā vuttaṃ “paripuṇṇasaṅkappaṃ kurumāno”ti.
Anubandhitvāti anugantvā.

Buddhānaṃ anabhiratiparitassitā nāma natthīti āha “yathājjhāsayaṃ yathārucitaṃ
vāsaṃ vasitvā”ti. Abhirantaṃ abhiratīti hi atthato ekaṃ. Abhirantasaddo cāyaṃ
abhirucipariyāyo, na assādapariyāyo. Assādavasena ca katthaci vasantassa
assādavatthuvigamanena siyā tassa tattha anabhirati, tayidaṃ khīṇāsavānaṃ natthi,
pageva buddhānaṃ, tasmā abhirativasena katthaci vasitvā tadabhāvato aññattha
gamaṇaṃ nāma buddhānaṃ natthi, vineyyavinayanatthaṃ pana katthaci vasitvā
tasmim̐ siddhe vineyyavinayatthameva tato aññattha gacchanti, ayamettha
yathāruci. Soreyyādīni anupagammāti mahāmaṇḍalacārikāya vīthibhūtāni
soreyyanagarādīni anupagantvā. Payāgapatiṭṭhānanti gāmassapi adhivacanaṃ
titthassapi. Gaṅgaṃ nadinti gaṅgaṃ nāma nadim̐. Tadavasārīti ettha tanti karaṇatthe
upayogavacanaṃ āha “tena avasari tadavasārī”ti.

Buddhāciṇṇakathā niṭṭhitā.

Samantapāsādikāyāti samantato sabbaso pasādaṃ janetīti samantapāsādikā, tassā
samantapāsādikāya. Tatrīdaṃ samantapāsādikāya samantapāsādikattasminti ettha
tatrāti purimavacanāpekkhaṃ, idanti vakkhamānakāraṇavacanāpekkhaṃ. Tatrāyaṃ
yojanā - yaṃ vuttaṃ “samantapāsādikāya vinayaṃvaṇṇanāyā”ti, tatra yā sā

samantapāsādikāti saṃvaṇṇanā vuttā, tassā samantapāsādikāya saṃvaṇṇanāya samantapāsādikattasmiṃ samantapāsādikabhāve sabbaso pasādajanakatte idaṃ hoti. Kiṃ hotīti āha “ācariyaparamparato”tiādi.

Ācariyaparamparatoti “upāli dāsako”tiādinā. Vuttaācariyaparamparato. Nidānavatthupphabhedadīpanatoti nidānappabhedadīpanato vatthupphabhedadīpanato ca. Tattha bāhiraṇidānaabbhantaraṇidānasikkhāpadanidānadassanavasena nidānappabhedadīpanaṃ veditabbaṃ, theravādappakāsaṇaṃ pana vatthupphabhedadīpanaṃ. Parasamayavivajjanatoti “sakāya paṭiññāya mettiyaṃ bhikkhuṇiṃ nāsethā”tiādīsu micchāpaṭipannānaṃ paresaṃ laddhinirākaraṇato, tatoyeva ca attano samayapatiṭṭhāpanena sakasamayavisuddhito.

Byañjanaparisodhanatoti pāṭhasodhanena byañjanaparisodhanaṃ veditabbaṃ, saddasatthānusārena vā nibbacanaṃ dassetvā padanipphattidassanaṃ byañjanaparisodhanaṃ. Vibhaṅganayabhedadassanatoti “tisso itthiyo”tiādipadabhājanassa anurūpavasena nayabhedadassanato. Sampassatanti ñāṇacakkhunā sammā passantānaṃ, upaparikkhantānanti attho. Apāsādikanti appasādāvahaṃ. Etthāti samantapāsādikāya. Sampassataṃ viññūnanti sambandho. Tasmā ayaṃ saṃvaṇṇanā samantapāsādikāveva pavattāti yojetabbaṃ. Kassa kena desitassa saṃvaṇṇanāti āha “vinayassā”tiādi.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya sārattadīpaniyaṃ

Verañjakaṇḍavaṇṇanā samattā.

Sārattadīpanī-ṭīkā-2

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

*PaliVerse (2026). Subcommentaries. 2. The Canon of Discipline
- Subcommentaries. 01. Subcommentary on the Expulsion.
Commentary on the Section on Verañja Retrieved from
paliverse.org*

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org